श्री
वि.ध.
१

ॐ स्वस्ति प्रजाभ्यः श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरवे सरस्वतीरूपाय नमः श्रीगुरवे नमः ॐ नमो नारा-
यणाय ॐ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॐ कृतव-
र्मा तथा भोजः श्वेतो मार्त्तिकावतीपतिः कालेन्द्रः सर्वदमनो मालवः पुरवर्धनः वत्सनाभः सवाण
स्थाने दशार्णाधिपतिः आनिरुद्धश्च प्रधानः सर्वो वायुरथस्तथा इविदुः कुसुमापीडो अग्रसमापि
यः शम्भुः किरातराजश्च वीरसेनो निरवर्धनः वृहत्सेनश्च नेशः मालवश्च जनमेजयः संहादो दधी-
कर्णो वाह्लीकेन्द्रस्तथा हिरण्यनाभः कौसल्यो दशार्णाधिपतिस्तथा एते चान्ये च राजानः शतशोऽव-
दातिनः संप्राप्ताश्च द्वारवत्यां नगरे यत्र भैरवः उपासांचक्रिरे वज्रं सिंहासनगतं नृपाः वृष्णिभिश्च महीपा-
लैश्च तथा वज्रं नाभिसेवितम् प्रथितेऽभिषेके च सभा शोभिता शुभमुदा राजानस्ततस्तस्मै प्रधानपुरोहितं
नान् ब्रह्मलोकस्य मार्कण्डेयं महात्मानं ऋषिप्रवरमागतम् दृष्ट्वा सर्वे महत्संदर्शनं दुर्लभं दर्शने
यत्र ऋषिसत्तमं महीक्षितां तस्मात् राजगणास्ते ऋषिमुख्यं महीक्षितो मुनिं वैवस्वतं विप्रं त्वरितं स्वागतं
समभ्यगान्
इत्येवमुक्त्वा वज्रस्तस्य कृत्वा सिंहासनं तदा वज्रस्तु

ततः कदाचिन्मुनयोऽर
र्थिनार्थमुपागताः यथा
वज्रपूजितास्तेन समन्ता
त्तत्र दृष्ट्वा पूर्वं प्रतीक्ष्य
दिता ऋषयः समासीनाः
कृतक्षणाः प्रागुपेय
वैधेयाः स्मृतराजानं
तमनिन्दितं तम् (२२)
नहि तेनोद्दृष्टा मृषी दुर्लभदर्शनात् ब्रह्मलोकस्य मार्कण्डेयमनन्यमनसं पुरोऽभूत् (३१)

धरण्यां समुपाविश्य
तदनु प्राञ्जलिः स्थितः +
सिंहासने त्वमिति मनोमनी
षिताः श्रुत्वा जगत्यां तत्
मे सद्गुरुं विधिवत् कृपा

प्राञ्जलिर्हृष्टः सर्वे पार्थिवाधिपाः वरासनानि हित्वा ते तस्थुः प्राञ्जलयस्तदा वज्र उवाच भवानिन्द्र पार्थिवः
... सिंहासने ... + अत्र ग्राह्यार्थं भूमानां जगतो रतिकाम्यया भवतो वक्तुमहं नि विस्मयमा

अर्थितायेद्विजश्रेष्ठाविश्रुता अत्र महीतले तस्मै भवद्वालोक
विकालिकत्वेयं कृताः किञ्चित्सम्प्रदुकामा अत्र समेत्य विन
यात्स्थिताः +

ब्रह्मलोकात्समायातः यस्मात्त्रिलोकी भगवान् त्वदर्शनं दुर्लभं दर्शितं त्वया भगवन् त्वत्प्रसादात् उत्तिष्ठ त्वं महीपाल त्वल्लोकदुर्लभमासनम् श्र-
वणापि वर्यं तस्य विशेषेणार्थिना त्वया वज्रेणैव स शक्यः स्त्री लोके त्वया प्रमहामुनिः इत्युक्त्वा वज्रेण तत्र च व-
ल्लभ सिंहस्थिताः मार्कण्डेयमथोवाच स्थितोऽहं यमात्महीपते वैवस्वतो विधात्मा लोकार्थपरायणाः त-
था पार्थिवसत्त्वस्य संस्थाय प्रत्यासनं स्थितान् मार्कण्डेयः ब्राह्मणः सत्यवादी ततः सर्वे शत्रुनिबर्हणाः यदुव्-
ष्णिसिंहा वज्रं तमनुवर्त्यासंस्थाय सिंहासनस्थो भवान्भूमिपालो भवेत्सर्वे पितामहीपाः सर्वोपविष्टे-
ऽपि भूमिपालैः स्वसंस्थयापि हृदयपूर्वकाशम् इत्युक्तः स यदुप्रधानो भूप्रवर्त्तनमहर्षिमध्ये प्रणम्य
विष्णुं जगाम राजा सिंहासनं रत्नसहस्रचित्रम् सिंहासनस्थे नृपवर्यमुख्ये सिंहासनस्थाः क्षितिपप्रधा-
नाः सर्वे बभूवुः प्रणताः स्तुत्यास्तु शुश्रूषवो ब्राह्मणमुख्यवाक्यं वज्र उवाच श्रावय मेऽद्य भगवन् शौचं रसमन्द-
वे जगतो यथावत् श्रावितं मां ब्राह्मणे संचक्षाणे वेदशास्त्रवचस्तदीयम् इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमे खण्डे मार्क-
ण्डेयवज्रसंवादे कथाप्रस्तावनानाम प्रथमोऽध्यायः मार्कण्डेय उवाच ॐ नारायणं नमस्कृत्य सर्वभूतपरा-
यणम् लक्ष्मीसहायं वरदं शेषपर्यङ्कशायिनम् जगतो मानमत्यन्तस्थितिनाशैककारणम् ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञातृग-
म्यं हृदि सर्वस्य संस्थितम् वह्न्यादिभिर्गतं तापजन्मसृत्यादिनिवारणम् सर्वपापप्रशमनो मानपुण्यैर्हृदि-
वा नारायणस्य जगतः सृष्टिसंहारपालनम् करोति जगतो पालयत्स सर्वं सिद्धं महः वेदेषु गीयते यो मानपुरु-
षः पञ्चविंशकः सनातनं नित्यमनादिकालं व्यक्तं सदा पूरुषोत्तमः यस्यान्तमपश्यदिवसे ब्रह्मणः परमेष्ठिनः नि

नऽ
इ
नो
नऽ
वऽ
श्री

वि॰
ध॰ मो॰
२

मेघस्तत्थावाग्विस्तत्राकल्पं प्रकीर्तितम् पुरुषे तेन तेनास्य तज्ज्योत्स्न्यविद्यते नवशाहोनचरमांगैर्वापिजग
त्यते रूपेनचाल्परूपस्य स्पर्शो वा पृथिवीपते नतस्य परिमाणं वा तच्चादिर्निर्धनेयतः सर्वतः पाणिपादांतः
सर्वतोक्षिशिरोमुखः सर्वतः श्रुतिमांल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम्
असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृच नचप्राप्य भवतीदं येनक्ताः पुरुषानराः सतांतथागीसिद्धानां तस्मा
त्सर्वस्य संभवः तस्माद्भवति चाव्यक्तं तस्मादात्मापि जायते तस्माद्बुद्धिर्मनस्तस्मान्मनः खं भवेल्लतः तस्मा
त्तेजस्ततस्तापस्तेभ्यो गमभवत्किल आपोहिरण्मयास्तस्मात् स्वयमेव हि शरीरग्रहणं सर्वस्य पृथ्वी
कुरुते प्रभुः ब्रह्माचतुर्मुखो देवोवरणमात्राधिकस्तदा शरीरग्रहणं कृत्वा सृजतीदं चराचरम् अण्डस्या
न्तर्जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् सप्तलोकाः सपातालाः सप्तद्वीपा वसुंधरा सृष्टिं कृत्वा स भगवान्माति
कीं मायां स्थितस्ततम् प्रभवत्येष लोकानां स्थितो भागवतः प्रभुः लक्ष्मीसहायो लोकांस्तु सर्वान्पालयते स
दा योगनिद्रां समासाद्य क्षीराब्धिशयने स्वयम् प्रबुद्धः स्वानि कर्माणि सर्वेषां स हि पश्यति अन्तकाले
रौद्रं जगत्संहरते पुनः तमोमात्राधिकां मूर्तिं समास्थाय महायशाः ब्रह्मणः सृष्टिकाले तु तत्र सम्प्र
वर्तते पुरा ह्यादौ यतोऽयं जगतां हि रूपं ब्रह्मा स सर्गे परिपालने च विष्णुर्महात्मा भवतीह नित्यं
संहारकाले च हरो महात्मा स एक एव त्रिविधः स एव इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे हिरण्यगर्भो
त्पत्तिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः २ ब्रह्मणश्चाप्यतीताया विष्णुदेवस्य संभवे विस्मितस्तत्र भूतानां सनातने २

स्थानगाम् जलक्रीडन विष्णुं कल्पादिषु यथापुरा वाराहमास्थितो रूपमुज्जहार वसुंधरां वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतु
दंतश्चितीमुखः अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदांगः श्रुतिभूषणः
आज्यनासः स्रुवतुंडः सामघोषस्वनो महान् धर्मसत्यमयः श्रीमान्क्रमविक्रमसत्कृतः प्रायश्चित्तम
योधीरः पशुजानुर्महायशाः उद्गात्रांत्रो होमलिंगः फलबीजमहौषधिः वाय्वन्तरात्मा मंत्रस्फिग्विकृतः सोम
शोणितः वेदस्कंधो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् प्राग्वंशकायो द्युतिमान्नानादीक्षाभिरन्वितः दक्षि
णाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् उपाकर्मोष्ठरुचिरः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः छायापत्नीसहायो वै मणि
शृंग इवोच्छ्रितः महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् एकार्णवजलभ्रष्टामेकार्णवगतः प्रभुः दंष्ट्राग्रे
ण समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया आदिदेवो महायोगी चकार जगतीं पुनः एवं यज्ञवराहेण भूतभव्यभवात्म
ना ऽपि तेन उद्धृता पृथिवी देवी जलमध्यगता पुरा उद्धृत्य मेदिनीं विष्णुर्महात्मा वराहरूपेण सलीलतस्याम्
वके विभागं जगतस्ततो यथायथा यथा तस्याः प्रवदामि तत् इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे वरा
हप्रादुर्भावो नाम तृतीयोऽध्यायः ३ नालानीतानि भागानि यानि तन्मे स्पृणु वज्र तः प्रथमं तत्प्रमाणानां प्रमाणेन प्रव
दामि ते [illegible] लिपि विस्तृतानि कालपरिमाणतः तानि संख्यापरिमाणेनांगुलयोऽष्टौ यवोदरः अंगुलाष्टौ यवमध्यमुत्तेयवस्मृतः
अंगुलं चतुर्विंशकम् हस्तो यैर्गुलिकैः अष्टहस्ता द्विधनुषः स्मृतः तत्र धनुर्युगं तु सहस्राणि
का क्रोशोदेवसंख्या यानि यो जनं तत्र प्रथमं योजनानां प्रमाणेन चापि तानां प्रमाणे त्र्यम् सप्तानि चयत्वानोक्त

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

वि॰
ध॰ मो॰
३

प्रस्थानं मनोहरम् सप्तवलोकावरात्तः कथितस्तत्र स्वयंप्रभुः वराहरूपी भगवाञ्छानरूपधरस्तथा तत्रास्ते भ
गवान्विष्णुर्भक्तैः सह महात्मभिः लोकोयमागमे संलग्नः स्तुत्राकारः प्रकीर्तितः स्वयंप्रभे वीतरजाः सर्वदुः
खविवर्जितः एकान्तभावोपगताः संप्रयान्ति हरिं जनाः सर्वोपलादयं लोकः कथितस्ते मनोहरः । त
स्याधस्तादपरस्तावन्नैव प्रमाणतः कालाग्निरुद्रलोकस्तु कथितोग्निसमावृतः एक एव स तत्रास्ते
सप्रभाभासिताखिलः तस्मात्समुत्थितो वह्निर्जगत्सार्द्रं दहेद्यथ भस्मसात्कुरुते सर्वं युगक्षये युगा
ते तस्योपरिष्टादपरः सप्तपातालसंज्ञितः पातालनामपातालः प्रथमः परिकीर्तितः योगमायासमा
स्थाय द्वितीयं वपुरास्थितः पद्मासीनो भग वानास्ते शेषमूर्तिर्जनार्दनः रुक्मभौमः स पा
तालोध तेन रुद्रस्य तेजसा तस्मिंस्तु भगवान् नालेयोसौ सङ्कर्षणः प्रभुः नित्यं तालध्वजो वाग्मी वन
मालाविभूषितः पारं यस्त्रिरमानिम्यस्वरूपविद्या वरस्य रा पवचीचधारी खड्गी नीलाम्बरविभू
षितः स्तूयमानः सगन्धर्वैर्नागैर्ऋषिवरैस्तथा तस्योपरिष्टादपरस्तावान्नैव प्रमाणतः
सुतालसंज्ञः पातालः शीलाभासः समन्ततः भद्रिर्भगवतस्तत्र महाश्मकोमहायशाः नगरंस्तम्भद्य स्त
यत्पुरा+ विष्णुनातिर्जितस्वयम+ देवराजस्य विशिष्टं तु पुरन्दरम् सा वैस वीपराभूतिः शेषनाम्नावतिष्ठते तु फ
णा पूतस्य विख्याता मिलिता वसुधा शुभा तत्रास्ते स महाभागः श्रियापरमयायुतः गायन्नित्यं सदा देवा ग
धर्वाप्सरसां गणाः सर्वे त्वेव देवस्य महेतिः कुत्सस्य पापरा तस्योपरिष्टादपरस्तावान्नैव प्रमाणतः स्रा
३

भासतलरूपस्त्र पातालो नीलस्फटिकः तृतीयस्तत्र विख्यातः स्वर्भानुर्यत्र तिष्ठति दिग्भिन्नवलयान्तत्र चतस्र
स्तत्र याः स्थिताः सभद्राश्च सुरूपा वै विश्वरूपा तथैव च रोहिणी च महाभागा याभिर्धृतमिदं जगत् तासां
तीरेण सर्वासां कृतः तीर्णानि वः प्रभोः पातालमध्ये तस्मिंस्तु पूर्वं विस्नामि नारसं यत्रास्ते भगवान्विष्णुः शेष
पर्यङ्कगस्तथा ग्रस्त्रिज्वालापरिक्षिप्तः सहस्रस्यापि तत्र तु तस्योपरिष्टादपरस्तावन्नैव प्रमाणतः पीतभौम
स्तत्र तत्र गभस्तितलसंज्ञितः तत्रास्ते भगवान्विष्णुर्देवो हयशिरो परः शशाङ्कपातसंकाशः शातकौम्भ
विभूषणः पूर्वं तत्रैव विख्यातो नगरं रुद्रस्य महात्मनः सङ्ग्रहस्य तु बन्धस्य वासुकेश्च महात्मनः तस्योपरि
ष्टादपरस्तावन्नैव प्रमाणतः महातलेति विख्यातस्तत्र भौमस्तु पञ्चमः सरोवरं तस्य मध्ये योजनानां दशा
यतम् तेषामाजगामेः सर्वे जलदस्त्र विवर्जितम् तत्र रूपेण वसति कूर्मरूपधरो हरिः तस्योपरिष्टादपर
स्तावन्नैव प्रमाणतः तल्लातल्लेति विख्यातः श्वेतभौमोयमीरितः ~~तललामः~~ तत्रापि सर्वसौदिव्या पातालताशालेयता
तस्यां वसते देवा मत्स्यरूपधरो हरिः सप्तमः कृष्णभौमस्तु नाम्नाभीम तलस्तु सः तत्रास्ते कपिलो देवो वासु
देवः स्वयंप्रभुः तत्राश्मनगरं तेनाम वरुणस्य पुरं स्मृतम् तथा दानवदीनामां नगराणि पृथक्पृथक् विरोच
नस्य कुम्भस्य निकुम्भस्य दरस्य च शम्बरस्य कालस्य नरकस्य हयस्य च हयग्रीवस्य सरदस्य वसस्य प्रवस
स्य च वृत्रः पूर्ववरश्चान्ये योगिराशस्य तथा प्रवरा पुत्रस्य मतं दृष्टशारावणी लोकरावणाः तथा पूर्ववर्तिन
विसेर मित तेजसः लक्ष्मी सहायो यत्रास्ते चापि या स्वयं संहृतः त्रिसः को दृष्टं यत्रास्य भक्तानां नमहात्म

वि॰
ष मो
४

नो पीतांबरकरादीपमथारिणां पीतवाससां नीलोत्पलसवर्णानां विस्रोसः सहस्रतेजसां विलोः सतलं तोरसा
तां सततं भूरिवर्चसां तत्रस्थं ह्रस्ववान्देवं पौलस्त्यो रावणः पुरा पुरी भोगवती तत्र तथा वासुकिपालिता नागा
नां वसति तत्र तथैव च पृथक् पृथक् पद्मस्य धृतराष्ट्रस्य विरक्तस्य कृतोत्सया + स्पचैवहि वराहू केस पौव
स्य तथैवास्य तरस्य च कंदलस्य सुनामस्य समावस्य गयस्य च दिशांगजानां चैतत्सस्या प्रिलनगरा लिच येषां
स्कंदगता भूमिः सशैलवनकानना विरूपाक्षस्य नागस्य महापद्मस्य चाप्यथ कंबलस्य सकर्कोटकः कालाङ्गलस्य नः
पंचाशत तपोमाणां भूमिः सर्वा पार्थिव पातालेषु विनिर्दिष्टा षष्टिसंतानर योजनः — अथ एवमेव विनिर्दिष्ट
मप्रमाणं प्रमाणतः निम्नोन्नता जनेऊ निकुलानि तथा दश पंचाशत्संमहीपाल वस्तुधातुं प्रकीर्तिताः
पंचपुत्रपदो माणपाषि भू मप्रकीर्तिता भूमेरधः परिस्रष्टमस्तस्यापि मधापरम् — तलवर्त्तं प्रकथि
तमन्तरास प्रमाणतः वेदाकं भास्वारहितं स्वीर स्वयं प्रभं तेक थितं सधैतत पातालष्टकं नरकोच पत्तं स्तस्य
लोकानां दत्तो समाख्यात इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रमार्कंडेयवज्रसंवादे पातालवर्णनं नाम ४ मार्कंडेय उवा
च भूर्लोकं प्रथमं राजन्ममाख्यातं तमम पाताललोकतलं ऊर्ध्वतः परिकीर्तितम् वायुस्कंधा विनिर्दिष्टा
स्तस्य महात्मभिः एकैकं निवृतः पंच योजनानां प्रकीर्तितम् पराः पक्षिणः कीटा मनुष्याः किन्नरास्तथा
स्तेषां नायगंधर्वाः पिशाचा भूमिगोचराः सर्वे पंते विनिर्दिष्टाश्चाद्या भूमिगोचराः विद्याधराणां प्रथमो
वायुमार्गः प्रकीर्तितः द्वितीयः सिद्धविद्यानां तृतीयस्तु गरुत्मताम् चतुर्थो वायुमार्गेण यक्षाणां विदुःपार्थिव

तत्तकस्यैलपत्रस्य
हिरण्याक्ष +
स्य महा॰

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

४

विनायकाः पंचमगाः प्रत्येक किरणं गणाः येषां यो कारयो पेतस्तस्यापः प्रकीर्तितः सप्तमे च महाभाग सि
द्धान्ति शति याद्व तस्यापरिष्टात्परस्तावनेव प्रमाणतः भुवर्लोकः तिष्ठन्ति यत्र तिष्ठन्ति देवताः स्व
र्गाधिका नृष भविष्या महीपते तस्यापरिष्टात्परस्तावनेव प्रमाणतः जनोलोकः स्थितिर्यत्र गणा पार्थिव
सनम तिष्ठंति ब्रह्मणराणां यत्र ये वासमेतनः तस्योपरिष्टात्परस्तावनेव प्रमाणतः तपोलोकः स्थितिर्य
त्र लेशानां महात्मनाम् तस्यापरिष्टात्परस्तावनेव प्रमाणतः सत्यलोकः स्थितिर्यत्र ब्रह्मणः परमेष्ठिनः
इत्येते कथिताः सप्त नवलोकमहात्मनाम् पुनश्च वदेवसविस्तरं वदतिमहीक्षयः एते पुलाकसंज्ञा
तस्मादेव मनीषिभिः तस्योपरिष्टात्परस्तावनेव प्रमाणतः स्थानं रुद्रस्य कथितं रुद्रतेजा विराजितम् तु
लोकोपरिष्टात्तु रुद्रलोकात्सहस्रशः योजनानां सहस्राणि पंचविंशतितम आदित्य[illegible]कं पदे इत्येतत्
तोहिविष्णुपते यदेतत्प्रपतनीलं तमस्तस्य पथिवी पुते तमसस्तपरे पारे रुद्रलोकस्त्वयं प्रभुः रुद्रलोकस्य मेरुप्रा
प्रसिद्धमत्तेसहानच क्रीडन्तेस्त महादेवः सपत्नीका वृषध्वजः तस्यापरिष्टात्परस्तावनेव प्रमाणतः स्थ
नान्स वेदवानां विष्णुलोकः प्रकीर्तितः तस्यापरिष्टात्तस्यां रः कांचनो दीप्तिसंयुतः भुवोलोके तत्र वसति
वामनस्य महात्मनः स्वर्लोके च वसति विष्णुवर्कस्य महात्मनः स्ववारस्य वसतिर्महर्लोके प्रकीर्तिता
नृसिंहस्य तथा प्रोक्ता जनोलोके महात्मनः त्रिविक्रमस्य वसतिस्तपोलोके प्रकीर्तिता लोकाः संतानकामानां
सत्यलोके प्रकीर्तिताः एते पुरदेवपरापतिहंवा मेह सुरोगसाः तपसा महता राजन्मन्तः क्षमतनंत प्रभूम् रुद्र

स्वर्लोको वसतिर्यत्र
प्रायशः पुण्यकर्मणां
सोमपानां च देवानां
प्राज्ञादीनां महीपते
तस्योपरिष्टात्परस्ता
त्तावदेव प्रमाणतः म
हर्लोकः स्थितिर्य
त्र देवतानां महात्मनां
विनिवृत्ताधिकाराणां
सिद्धानां नृपसत्तम
तस्योपरिष्टाद्दर
स्तावानेव प्रमाणतः

वि. पु. मै. ५

स्थानोपरिष्टात्तु विस्तीर्णं स्थानं मयोदितं न कश्चिदेतं शक्नोति द्रष्टुं देववरं द्विज । ततश्च सूर्यस्तपति चन्द्र-
मा विराजते तेजसा तस्य देवस्य समन्ताद्दश विराजते तस्योपरिष्टाद्व्याप्य यावद्दिव्यं महीपते । श्रीकेवराह [स्थानं^]
स्थानं तस्मात्तानि निबोध मे योजनानां चतुष्कोट्यस्त्रिंशत् तु नियुतान्यथ एतद्देवस्य नानावसतिः परिकी-
र्तिता एतावद्देववाच्यस्य नत्समृद्धं समन्ततः । एतस्मिन् देवपुण्याने देवाः सेन्द्रपुरोगमाः तपसा महता तावत्
भक्त्या समन्ततं प्रभुं वायुना दशगुणेन द्विजस्त्वपि वारितम् अपां दशगुणेनैव वायुना तेजसा वृतः
तेजो दशगुणेनैव वायुना तः पवनेन च वायुर्दशगुणेनैव गगनेनेन तथावृतः । आकाशं च दशाग्रेन मनसा वा
वृतो वृतम् मनश्च बुद्ध्या सकलं वृतं राजेन्द्र दशस्त्रया आत्मना चावृता बुद्धिर्दशघ्नेन समन्ततः अव्यक्तेन
तथैवात्मा दशघ्नेनैव चावृतः । अव्यक्तं पुरुषेणाथ व्याप्तं तेनैव नावृतो नैव एवं विधा [illegible] व्यक्तः पुरुषा [स्याल्पयाव्याप्यडाव हृतः सलिलाम्बुना ते सर्वे वातोवाप्यमीवानहा]
[अधिष्ठानं पुरा विद्धि: कारणं परिकीर्तितम्] नमः तियग्रधमप्रसंख्यातं यस्तत्र शक्यते अनन्तनामधेयस्य पुरुषस्य महात्मनः । एकदेशा स्तथैवा
ण्डाः सर्व एव नराधिप तत्प्रदेशविभागाश्च तत्स्थस्त्वेन वर्णवच्च देशे देशे समाना ये ब्रह्माण्डस्वरूपसत्तम सर्वेदः
विस्मितेषां जीवितमरणं तथा सर्वाण्डानां समानेया कालसंख्या नराधिप पौरुषस्य दिनस्यान्ते सर्वेऽस्या
[प्रविष्टाः निकृष्टे वनद्विष्टाः परम पदम्^] निवासिनः प्रकाशितनानाजेद्रवं तत्र च प्रकीर्तितः । अधमेयाः स्त्वपसन्निवेशं संलिप्तमात्रेण च सर्वस्य
आस्तेन वंशपरिकीर्तिना नसमाप्यते नैव कदाचिदेव इति श्रीविस्मयमानवपुत्रान्कोडे वक्ष्ये स्ववादे लोकव
र्णनेनाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ओं वज्र उवाच अमराणां समस्तकृत्तस्य संस्थानेनैव भारगव वद प्रमाणं कृत्स्नेन च
नाना जनपदाहृतः अन्योन्याविदितः सर्वे^ ५

ले

सं मेरुं शाखाया महात्र मार्कण्डेय । अथ मेरु स्तत्राद्रेर्मध्ये मेरुर्महागिरिः योजनानां सहस्राणि तस्यमध्यस्त्वमे
ततः जम्बूद्वीपः पञ्चाशन्माणां वप्रकीर्तितः योजनानां तु नियुतेतस्य पार्श्वमहीयेन लवणेन समुद्रेण
तेनासौ परिवेष्टितः लवणादिगुणनापि शाकद्वीपेन लावणः वेष्टितश्च महाराज शाकद्वीपाय भवायः
क्षीरोदेन स्वतल्येन क्षीरोदोऽपि विवेष्टितः क्षीरोदाद्विगुणेनापि क्रौञ्चद्वीपेन योजनैः आज्योदेन कुशद्वीपः
स्वतल्येन च वेष्टितः क्रौञ्चद्वीपेन चाज्योदो द्विगुणेन च वेष्टितः क्रौञ्चद्वीपः स्वतल्येन दधिमण्डोदकेन च [दधिमण्डोदकस्यापि प्रान्ते लिङ्गद्वीपं वेष्टितः]
द्वीपेन [illegible] नाथ द्विगुणेन च वेष्टितः सुरोदाद्विगुणेनाथ गोमेधेन च वेष्टितः सुरा चापीक्षुरसोदेन स्व- [द्विगुणेन प्रमाणेन पूर्व वह्निदुपार्थिव]
तल्येन विवेष्टितः द्विगुणेन मनोजेन पुष्करेण च वेष्टितः पुष्करद्वीपमध्ये तु द्वीपस्यान्यमाण्डपः एव [प्रान्ते लिङ्गद्वीपः स्वतल्ये]
[क्षितः^] तः समन्ततो [illegible] शाखानामानं माननवं नियुतानि योजनानां प्रमाणेन प्रकीर्तितः नानाप्रकाररत्नविस्तारा व [नविवेष्टितः इक्षुरसोदेन]
देवसमाश्रितः मेरौ तत्र एव त्रिभागेमानसं नाम स्थाने पुरी च ब्रह्मणो विख्याता नाना मनस्विनावतो पूर्वादि [मण्डलपूर्वं वत्परिकीर्तितः]
दिग्भागे तथा वज्रः प्रभावती यमस्य दक्षिणे भागे नाम्ना संयमनी पुरी विरूपाक्षस्य विज्ञा नाम भागे पश्चिमे
तु पश्चिमे वरुणस्य विश्वभा सोमस्य नाम पुरी वायोर्भागे वायव्ये विभावरी सोमपरी उ
त्तरे च प्रकीर्तिता यामदा च पुरी शिवा भागे सर्वात्तरे मरुता पुष्कराख्यस्तु तल्येनोदतः स्वादूदकेन तत्र स्वादूदके
पुरे सा तोऽकान स्वर्णमयी शुभा योजनानां प्रमाणेन सहस्राणि विंशतिः दशवान्यानि तत्र पञ्च पञ्च च प्रकी [६]
र्तिता समन्ततस्तु कपिला देवायानमयी शुभा स्थित स्वर्णपर्वतयोर्वोलोकालोको महीधरः अत्र पुरपा

वि॰ ध॰ मो॰ ६

जनानीत विस्तीर्णो छ्रायेण च लोकालोके महीपाल लोकपालास्त्वमी स्मृताः शाख्यादि सुमहावीर्याः
कल्पस्थायिन एव ते तथा मा प्राविपार श्च केतमात्म सुहावत्तः दिशापरमा च तथा विज्ञ याश्च दिगी
स्वराः श्रवीक्रम्य महीप्रस्थं चन्द्रार्क ग्रहतारकाः प्रपतेन्निम्न हाराजन तत्पारे कटाचन गर्भोदक समुद्र
स्त्लोकालोकं समंततः परिवार्य स्थितो राजन्नन्त्यकाव महार्णवः एक षष्टि प्रमाणेन निघुताभिस्स की॰
र्तितः तस्य पारे ततो राजन्न्व हीपु स्त्व समंततः इष्टेनाप श्रविष्कम्भो यावानण्डस्य कीर्तितः तावन्तेव प्र
माणेन तिर्यक्परिवारितः मेरुमध्यात्समुद्रस्य पारे गर्भोदकस्य च कोटिद्वयं योजनानां निघुतानि तथा
दश पंचाशया निवरा तेन्द्र प्रमाणं परिकीर्तितम् तस्य राजन्नुपमाख्यातो ब्रह्माण्डस्त्व समंततः मेरुमध्यात्तथार्धस्य
[illegible] द्वितीयस्य महीपते एतदेव तु निर्दिष्टं प्रमाणं तत्त्वचिंतकैः मेरोस्तु पूर्वदिग्भागे मध्ये तत्त्व॰
र्णोदधेः विस्तलोके महत्यात्र सलिलान्तसंस्थितः स्वभासा यत्र देवस्य सततं तत्र पूजितम् तत्र स्व
पिति यमां ते देवदेवो जनार्दनः लक्ष्मीसहायः सततं शेषपर्यंकमाश्रितः एकादश्यां सिताषाढे व्युच्छ्य भुचेरेने॰
ते जनार्दनम् देवाश्च सर्व एवाग्रे वेगपर्वाप्सरोगणाः भुभिषुवंति तेगत्वा स ततो दिनपंचकम् उत्सवेन
च कुर्वंति गीतनृत्यसमाकुलं ततस्तु ते गमा मासान्योगनिद्रामुपासितं सुप्तं तमुपास्य तत्स्वधा चत्र स्म
समताः सशरीराणि चास्त्राणि भक्त्या स्तदेवमागताः कार्तिकस्य सितपक्षे तु देवदिनपंचकम् विबोध॰
यति देवेशं गत्वा सेन्द्रा दिवौकसः देवास्तथैव कुर्वन्ति तदा पिच महोत्सवम् मेरोस्तु पूर्वदिग्भागमध्ये त्वो

दार्णवस्यतु तीरमध्यगाच्छ्रीदेवस्य नाम्ना तथा पुरी लक्ष्मीसहायस्तत्रास्ते शेषासनगतः प्रभुः तत्रापि च ततो मा
सान्सुप्त्वा निशान्ते वार्षिकांश्च स्वमेसकेवलेस्तत्र दृश्यते शाश्वतः प्रभुः तस्मिंस्तु पूर्वदिग्भागे मध्ये तीरार्णवस्य तु
योजनानां सहस्राणि मंडलः पंचविंशतिः श्वेतद्वीपस्तु विख्यातो द्वीपः परमशोभनः नराः सूर्यप्रभास्तत्र शी॰
तांशुसमदर्शनाः तेजसा दुर्निरीक्ष्याश्च देवानामपि यादव पंचकालविधानज्ञाः पूजयंति जनार्दनम् पूजां तेते
नी ष्णवीरमासनुदेवः प्रपश्यति दूरस्थ श्रक्तोपजीपादस्तु प्रपश्यति एकान्तभावोपगतास्तत्र योगिन्हरिं नराः तत्र
गत्वा न शोचंति निवर्तंते न चाप्यथ पूजयंति विशेकाले देवदेवं जनार्दनम् आदित्यमंडलं भित्वा ब्रह्माणं च वि
शंति ते ततोनिरुद्धं देवेशं प्रद्युम्नं चाप्यनंततमं ततः संकर्षणं देवं वासुदेवं ततः परम् वासुदेवं च सम्प्राप्य न॰
च्युतं सर्वं वर्तते श्वेतद्वीपगतास्तस्माद्विवर्तंति कदाचित पूर्वोत्तरे तु दिग्भागे मध्ये तीरार्णवस्य तु वैजयंत
इति ख्यातः पर्वतः सर्वकांचनः योजनानां सहस्राणि प्रमाणेन दशस्मृतः आयामविस्ताराभ्यां चैः प्रमाणं त
स्य कीर्तितम् योजनानां सहस्राणि पंच तस्य च हासरता अंतर्ध्वनो योजनशतैस्तावदेव च विस्तृता तिमिरेणा॰
तादारियातनानीत श्याशतम् स्वप्रभाभरणादित्यास्ततः पर्वतरेहिसा नाम्ना च लोके विख्याता ब्रह्मर्षिभिर्नि
मितवती तस्यां देववरो विष्णुः स्वयं श्रास्ते जनार्दनः तत्रैनमुपतिष्ठति देव्यास्तस्मा महीपते निद्रा च कालरात्रिश्च
लक्ष्मीश्च वरवर्णिनी उपासंते च तन्ते देवं सर्वाश्चाप्सरसां मंपः पुरा शरीरधारिभिः प्राप्तैस्तत्र [illegible] समस्यते तस्य सम लोके विपर्युते तत्र तावाप्यमो देवः स्ति निद्रे॰
स्य वदनाब्रिगंब्जेनि समन्ततः वेदाश्चत्वारदृष्टा प्रजानां पतये याज्ञा विनेपनातिप तनिव तस्यो ब्रह्मा सप्रगंततंसंभवः
निष्णामूर्तिसृष्टहत्त्वाथि॰

वि॰ ध॰ मो॰

[illegible]

कथितोऽस्य निःश्वासकाले च तथा तेन लीनं महार्णवं मध्येऽस्य तस्य प्रस्थमेवोपश्चिमतस्तथा योजनानां तु
नियुतं द्वीपस्तु परिमण्डलः तत्रोवर्षं नस्यात्ता वसतिः सुमहात्मनः द्विषान्तोत्तरस्थे तत्वा वसतिस्तथा स्मृता
सततं कामरूपाणां भामिः संहरते हरिः मध्ये दधिसमुद्रस्य द्वीपस्तावत्प्रमाणतः हेमकूटपर्वतोपरि निसंवस
ति केशवः तत्रस्थमेनपश्यंति ज्ञ[illegible] यो भवति जसः सुतामसमुद्रमध्ये तु द्वीपः परमविस्तृतः तत्रसंकर्षणो दे
वो विदर्गतेस्सुरासुराः उपतिष्ठंति तत्रैव नं देव्यास्तिस्रो मनोरमाः कौतिसुमदिरा चैव तथा देवी करीषिणी तत्र
स्थमेनपश्यंति प्रज्ञानां पनयस्मृता सामं तुलकुन्तं मिदं तत्वा कंत्वा पालसन्दा स्वरूपेणि चैव समासतो व्यास
गिरानशात्कं व कुमरं द्वीपमवधूयः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे द्वीपविभागवर्णनो ना
म षष्ठोऽध्यायः ६ वज्र उवाच जम्बूद्वीपस्य संस्थानं विस्तरेण महामते त्वत्तः श्रोतुमिच्छामि यत्र जातो
ऽसि भार्गव मार्कण्डेय उवाच शृणुष्वाद्य श्रेय तस्य मध्ये पूर्वपश्चिमा जम्बूद्वीपे महाराज षडिमे कुलपर्वताः
हिमवान् हेमकूटश्च निषधो नीलपर्वतः श्वेतश्च शृङ्गवांश्चैव वर्षपर्वता रत्नाकराः शुभाः मध्यतो मण्डलः शैलो नील
स्य निषधस्य च सौवर्णः कथ्यते मेरुः प्रमाणं तस्य मेरोस्तु चतुराशीतिसाहस्रः कथितस्त्वच्छ्रयेण च प्रविष्ट
श्चाप्यधो भूमेः षोडशैव च विस्तृतः विस्ताराद् द्विगुणश्चास्य मण्डलेनापि मण्डलः स्मृतः हृदयं तिष्ठति शैलाधिराजोऽपि
विस्तृतः विस्ताराद् द्विगुणश्चास्य परिधिः स्मृतः मेरोस्तु नवभिः साक्षात् सहस्रैः पर्वतोत्तमैः योजनानां
सहस्रतमालव्यानामप्यवतः श्वेतोऽपि नीलो निषधो यावत्पश्चिमतस्तावता तावत्प्रमाणं निर्दिष्टः पूर्वतो गन्धमादन ७

मेरोस्तु नवतः श्वेतः पूर्वतोऽनुक्रमेण ते दक्षिणेन तथा पीतः कृष्णः पश्चिमतः स्मृतः उत्तरेण स्मृतो विप्रः सर्ववर्णान्वितः
स्मृतः दक्षिणेन तथा वैश्यः शूद्रः पश्चिमतः स्मृतः तस्मादुदीचीं विप्राणां प्राचीं स्यात्क्षत्रजन्मनाम् दक्षिणा वै
दी॰ श्यजातीनां शूद्राणां पश्चिमा स्मृता प्राच्यां मेरोस्तु पृष्ठे तु पुरी ह्यमरावती वज्रस्य दक्षिणेनाग्नेः पुरी नाम्ना विभा गदे
वती यमस्य दक्षिणेनाश्या नाम्ना संयमनी पुरी सोक्ता वै नैर्ऋते भागे पुरी पश्चिमदक्षिणे पश्चिमेन तथा तस्याः सम
त्वा वरुणस्य च अनंतरे शिवा नाम पुरी वायोः प्रकीर्तिता उत्तरेण पुरी रम्या सोमस्योक्ता विभावरी अनंतरं शिवा
वस्योक्ता नगरी शोककरी शिवा मेरुपृष्ठे यथा देवाः संस्थितास्तु यथादिशम् विज्ञेयास्ते तु दिक्पालास्तस्यां तस्यां त
था दिशि देवः सांगनगरीं त्रिंशमानसोऽन्तरमर्थंति मेरुस्तु पश्यति विश्रुतस्तस्या मेरुगता पुरीम् उदङ्कुरुङ्गवनं श्रे श्वे
याम्यं तु कुरुसंज्ञितम् वर्षं तु कथितं दिव्यं सर्वोपद्रववर्जितम् शृंगवच्छ्वेतयोर्मध्ये वर्षं ज्ञेयं हिरण्मयम् र
म्यं तु वर्षं विज्ञेयं मध्यतः श्वेतनीलयोः मध्ये निषधनीलाभ्यां पश्चिमोऽपि गन्धमादनः केतुमालः स्मृतो वर्षपूर्वतो
वस्तु मनोरमः मध्ये निषधनीलाभ्यां पूर्वे माल्यवतो गिरेः वर्षं भद्राश्वो नाम नित्यं मुदितमानवः मेरोस्तु
दक्षिणा नाम्ना वर्षं तत्र विलाहतः तस्यापि मेरोः श्यामारो नाम तस्मान्निबोध मे भद्राश्वात् जम्बुमालश्च केतुमाल उ
मनः॰ वरस्तथा जम्बूवृक्षस्तु विख्यातो जम्बुमालेऽपि यः योजनानां सहस्रं तत[illegible]प्रकीर्तितः तत्फलाम्बुः प्रभवति छायाःप्र॰
स्या जम्बूनदी शुभा मेरोः प्रदक्षिणं कृत्वा सा सुमेरोः सा च प्रपाति चतुरानने तेन जम्बूद्वीपं प्रवर्तते [illegible]
भया मेरोर्नित्य प्रकाशते नक्षत्राणि तथा सर्वाणि चन्द्रादित्यस्तारकाः मेरोः पार्श्वे नित्यमेव तिरोहिता हेमकूटाउ

त्तरं हरिवर्षं प्रचक्षते हेमकूटाद्दक्षिणतस्तथा किंपुरुषं स्मृतं हिमाचलाद्दक्षिणतो वर्षं यावद्भारतं कर्म
भूमिर्द्वीपाल्लयश्च तन्नामदेवयश्च भारते स्मिन्नुणा वस्याकेशावेन विनिर्मिता वर्षं हे चाथ संस्थाने विज्ञेय दक्षि
णोत्तरे वर्षद्वयं तु विज्ञेयं चतुरस्रं तु मध्यमम् दीर्घं तथैव विज्ञेयं वर्षाणां तु त्रयं त्रयम् वर्षाणां नवसाहस्रो विष्क
म्भः कथितो द्विप योजनानां प्रमाणेन कथितस्तत्त्वदर्शिभिः विष्कंभ पर्वतानां तु सहस्राद्वितयं स्मृतम् मेरोर्यो
जनसाहस्रो विष्कम्भः कथितस्तथा योजनानां तु नियुतं जम्बुद्वीपः प्रकीर्तितः याम्योत्तरेण तस्यैवं प्रमाणं तु मये
रितम् पूर्वापरे तस्यापि प्रमाणं श्रूयतां पार्थिव योजनानां सहस्राणि द्वात्रिंशत्परिकीर्तितौ भद्राश्वकेतुमालौ
द्वौ प्रत्येकं पार्थिवोत्तम योजनानां सहस्राणि प्रमाणेन प्रत्येकं चैकसंख्यया नव मेरुस्तथा प्रोक्तो गंधमादनमाल्यवान् ततः
मेरोर्नवसहस्राणि माल्यवान् विनिगद्यते मेरोर्योजनसाहस्रो विष्कम्भः कथितस्तथा एवमद्येष नियुतं जम्बुद्वीपः
प्रकीर्तितः हिमाचलेयत्ववानि विश्वाट्टस्य प्रधानाः खलु रेमकूटे गंधर्वसुख्यानिषधे च शैलेनागानि विशाक्षत
श्वेतशैले श्वेते पितॄणां वगनि निविष्ट सिद्धास्तथा प्रोक्तवतश्च ९९ सुरेन्द्रस्तथा देवगणा मेरौ क्रीडाविहारेण सदा
वसंति इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमखंडे मार्कंडेयवज्रसंवादे जंबुद्वीपवर्णनं नाम सप्तमोध्यायः ७ वज्र उवाच ॐ भ
गवन्भारतं वर्षं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः कर्मभूमिं मनोज्ञानां वर्षभागं च भारतम् मार्कण्डेय उवाच भारत
स्यास्य वर्षस्य नव भेदाः प्रकीर्तिताः समुद्रान्तरिता ज्ञेयास्ते त्वगम्याः परस्परम् हिमाचलाद्यासमुद्राणि ते
य तेषु व्यवस्थिताः याम्योत्तरेण राजेन्द्र नामतस्तान्निबोध मे सुमाली हेममाली च शंभुः कान्तेश्वराकरः वेद

इयमत्र प्राटी प्रसंगावर्षाणां प्रत्येकं नवसहस्राणि ति ५४ प्रद्युर्वतानां प्रत्येकं द्विसहस्रीति योजन ८८ मेरोस्तत्त्वास्यणनतमि लावृतेन महादश १८ योजन ८४ मेरोः षोडश १६ योजन १०० लक्षयोजनं जम्बुद्वीपमितिदक्षिणोत्तरतः पूर्वापरतस्तु वर्षाभयस्य प्रत्येकं द्वात्रिंशत्सहस्राणीति ३२ योजन ६४ पर्वतयोरेकैकं साहस्रमिति द्वे २ सहस्रे योजन ६६ इलावृतस्याष्टादश १८ योजन ८४ मेरोः षोडश १६ योजन १०० लक्षम् इलावृतस्यैवावपार्श्वभियसमीलया
अष्टादशसहस्राणि विष्कम्भः परिकीर्तितः

अष्टादशसहस्रैस्तु प्रोक्तं मेरुमिलावृतम्

स्था॰

र्यं पर्वतश्रेष्ठ वराजतो मणिमान्भवः इंद्रद्युम्न केर्देव स्ताम्रवर्णो गभस्तिमान् र हेषस्तिथेवान्यो गांध
र्व स्तथा वारुणः तेषां तु नवमो मध्ये द्वीपो नाम्नात मध्यमः अस्मिन्मन्वंतरे विप्रः सागरैस्तु चतुर्दिशं
वेदर्य पर्वतः पूर्वमुखेण हिमाचलात् पश्चार्धं कांचनगिरेरुद्रोवच्छलावणात् वेष्टितः सागरैः सर्वैर्ना
नासत्वाश्रयोद्विप हिमालयः सागरैस्तु कृतो देशाद्वयस्तथा लवणस्योत्तरे पार्श्वे सागरस्य च दक्षिणे पुरी
लंकामपि विज्ञाय यस्यां वैरावणोहतः लवणेन च संयुक्ता समद्रो लावणो यतः हिमाचलस्थो भागो वर्षे । स्य॰
स्मिन्नुपभारते तत्राश्रितशैलप्रवरो हितो यो गंधमादनः श्वेतश्च पर्वतश्रेष्ठो मंदरश्च महागिरिः एतेषां
लवरा स्पृष्टाः पांडवेश्च महात्मभिः हिमाचलस्य मध्ये तु कैलासो नाम पर्वतः हिमवत्येव विख्यातो नर
नारायणाश्रमः यत्र सा बदरी रम्या नानाशकुनिसेविता उभतो यत्र गंगाश्री तनोयवरापरा स्वर्णासिक
तारा जेताप सेरूपयोभिता इत्येते कथिता द्वीपाः प्राधान्येन तवानघ एतेषामंतरे द्वीपाः शतशोथ सहस्र
शः नैते वर्णयितुं शक्या वर्षाणामपि शतैरपि विवर्जिता भरतस्य वर्षे चतुर्षु सर्वेषु नरेन्द्रसिंह निगामयायी
तमयामनुष्यावर्षेषु सर्वेषु तथैव लोकाः आयुः प्रमाणं समं एव — राजन्द्वीपेषु सर्वेषु समप्रमाणम् कृ
ताश्रमे कर्मत भारते स्मिन्द्वीपेषु सर्वेषु नराः प्रयांति इह स्थितेषां प्रभवंति कामाः स्त्रियश्च तेषामपि रूपवत्यः हं

दृष्टकाती (?) संक्षेपेऽत्यर्थः

वि॰ ध॰ मो॰ ५

ऽप्युतेषां च न दोषोऽस्ति कोपि सन्मार्गगामिनाम् तथा चरतां तत्र इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु भारतवर्षवर्णनो नाम
सप्तमोऽध्यायः ८ वज्र उवाच ये तु ते जना निर्दिष्टा मि सागरद्वीपवासिनः प्राधान्येन भृगुश्रेष्ठ विस्तराद्दिश अत्र विस्तराद्विस्तरो वाक्यप्रपंचः
तो यतः मार्कण्डेय उवाच पंचालाः कुरवो मत्स्या यौधेयाः सपटच्चराः कुन्तयः शूरसेनाश्च मध्यदेशे जना
स्मृताः वृषध्वजजनाः पद्माः सुह्मा मागधचेदयः काशयश्च विदेहाश्च पूर्वस्यां कोसलास्तथा कलिंगवंगा
पुण्ड्रांगवैदर्भमेकलकास्तथा विन्ध्यान्तनिलया देशाः पूर्वदक्षिणतः स्मृताः पुलिन्दाश्मकजीमूतनरराष्ट्र
निवासिनः कर्णाटकाम्भोजकदादक्षिणापथवासिनः अंबष्ठद्राविडा लाटाः काम्बोजाः स्त्रीमुखा
शकाः आनर्तवासिनश्चैव ज्ञेया दक्षिणपश्चिमे स्त्रीराज्यसैन्धवा म्लेच्छा नास्तिका यवनास्तथा पश्चिमेन च विज्ञेया
पह्मामौषधैःसह मांडव्याश्च तुषाराश्च मूलिकाश्च मुखाः खशाः महाकेशा महानासा देशास्तूत्तरपश्चिमे
लम्बकास्तालकर्णाश्च मद्रगांधारबाह्लिकाः हिमवन्निलया म्लेच्छा उदीचीं दिशमाश्रिताः त्रिगर्तमीनकोलूत
ब्रह्मपुत्राः सतंगणाः आभीराश्च कश्मीरा श्रोत्कदेवंगकीर्तिताः रत्तिंद्रभारवेशद्वीपपर्यन्तादूतथा पिधाः
भा॰ नवतेतं प्रवक्ष्यामि दिग्गणेन निबोध तत् पंचालानां भवाधिपाश्च कलिंगराट् भोजकदेशरक्ष अनर्तक
मांथवकस्तावो तो मद्रेश्वरश्चाधकुलस्तुनाथः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रसंवादे जनपदवर्णनो

DR BHAU DAJI MEMORIAL

नाम नवमोऽध्यायः ९ वज्र उवाच त्रिविष्टपसागरद्वीपे समाहे कुलपर्वतान् नामतः श्रोतुमिच्छामि तत्प्रसू
ताश्च निम्नगाः मार्कण्डेय उवाच महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमान्ऋक्षपर्वतः विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तात्र कु नू॰
लपर्वताः त्रिसामा ऋषिकुल्या च इक्षुला त्रिदिवा लया लांगूलिनी वंशधरा महेन्द्रतनयाः स्मृताः कृतमाला ता
म्रपर्णी पुष्पजात्युत्पलावती शीतोदका गिरिवहा नद्यो मलयसंभवाः तुंगभद्रा सुप्रयोगा बाह्या कावेरि
रेव च दक्षिणापथमध्यस्थाः सह्यपादविनिस्सृताः ऋषिका सुकुमारी च मंदगा मंदवाहिनी रूपमाला शि
वीचैव शुक्तिमत्पादनिस्सृताः मंदाकिनी दशार्णा च चर्मण्वती च नर्मदा तमसा पिप्पला श्येनी ऋक्षवत्पादनि॰
स्सृताः वेणा वैतरणी चैव नर्मदा च महानदी तापी पयोष्णी शिला चैव विन्ध्यपादविनिस्सृताः पाराचर्मण्वती पाट
विदिशा वेत्रवत्यपि शिप्रा ह्यवन्ती कुंती च पारियात्रविनिस्सृताः नद्यः प्रधानाः कथितास्तवैताः पुण्याः पवि
त्रा ऋषिसेविताश्च तीरे तयोश्च महत्सु पुण्या वक्तुं न शक्या यदुवंशनाथ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्र
संवादे समगिरिद्वनदीवर्णने नाम दशमोऽध्यायः १० वज्र उवाच हिमवत्पादसंभूताः पुण्या ब्रह्मन् विशेषतः
प्राधान्येन समाचक्ष्व नदीः पापभयापहाः मार्कण्डेय उवाच कौशेयवर्णसलिला कुशेशयविभूषिता कौशिक
स्यापि या नित्यं कौशिकी निम्नगोत्तमा निमज्जनात्तयमलैर्निर्मलीकरणी शुभा निम्नगानिम्नगाश्चैवानित्यमति

स्प

वि॰
धर्मो
१०

जनप्रिया गंगे हरिभिन्नकूला चक्रांगा तल्या च पुण्यतः गंधर्वगणगीता च वंक्षी गोकुलाकुला लोकानां
पावनायालं लोकनाथेन निर्मिता लोकदृष्टिमनोहारी गौरी दिव्यमहानदः दिवौकसामदा विप्रे ... वृंदे
वगौर्यथा दृषद्वती समाकीर्णा दर्शनीयोदका तथा बाहुदा च कुसलौ च सेना च प्रलयत्तमा अन्नवृष्टि
श्चवाहा तलिखितस्य वनाकुटा पुण्यावहा न सकीर्णा यातेषा हृकुलाकुला धर्मप्रदा सेवकानां पुण्यपापाम
हानदी गोमती गोकुलाकीर्णा गजेंद्रगणगाहिता गंधर्वगीता गम्भीरा गणगौर्य स्तनगणेनमा कुटकदम्ब
कादम्बकेकारवविनादिता कुमुदोत्पलकल्हारकुसुमैराकुलोदका देवदेवस्य या देवी दयिता शंकर
स्य च देविका सा पुरा राजन्देवलोकगतिप्रदा वितस्ता विमला कूला विषमद्वीपदीपिता विस्तु लोकप्रदा
देवी वितस्ता च विनाशिनी चंद्रभागा च चंद्रांशुचारुशीतजलाभिला चंद्रलोकप्रदा सैने नाम वत्सप्रदापि
नी सर्वो नाकुलतीर्था च सनवरूपस्वितावना ततं सेविता सद्भिः सर्वलोकमभीप्सुभिः इंद्रभसेवितनदा इंद्रलो
कप्रदायिनी इंदीवरशुभजला तथा देवी इरावती विपाशा पाशविच्छेदे विपापा कुलाकुला तथा तथैव सर्व
पापानां विपापकरणी तथा वसिष्ठविद्रुता देवी शतद्रुर्द्रुतगामिनी शोणा पापमपि सत्त्वानां रुद्रलोकप्र
दा शिवा हंसेन कुसुमतोया च चारुपीनपयोधरा यमस्वसा च यमुना याम्यदुःखविनाशिनी सर्वप्रकारा

दै॰

स्मृत्या चैवाघापहा पु
एपाकृत्यपादिभिरा
हृता पार्वती पावनी
मूर्तिः शिवसंगतिदापि
नी॰

१०

वनदी तथा देवी सरस्वती तस्यास्समस्तभागेषु नानानिम्नगामेदय स्वप्रभा काञ्चनाक्षी च विशाला मानस
ह्रदा सरस्सोधनादा च सुवेणुर्विमलोदका प्रयागे नैमिषे चैव गयायां कोसलेषु च कुरुक्षेत्रे कुमालेया
गंगाद्वारे हिमाचले नद्यस्त्वेता हिमवत्प्रसूताः प्रधानभूताः कथिता देवीर्वृत्ताः सप्तनद्यः सरस्वत्याम्
दाः पवित्राः सर्वेष्वेव यत्र दृष्टः वर्षस्य तस्यापि तथा नदेस्मिन् सप्रकारा च त्रिमार्गगापि द्वीपप्रविष्टा भरतस्य
राजन्सम्भीरवर्षास्वपि पद्मलोका इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमकांडे मार्कंडेयवज्रसंवादे हिमवन्नदीवर्णनं ना
मैकादशोऽध्यायः ११ वज्र उवाच भारतस्यास्य वर्षस्य भेदेस्मिन्नवमे नृप। नवमेव दिशां भागे पूर्वस्यां दिशि
यादव कोसलो नाम विषयः प्रभूतधनधान्यवान् स्फीतग्रामगणाकीर्णो नित्यं मुदितमानवः पयस्विन्यः
पयस्विन्यो यत्र सस्यपरा धरा मनोभिरामा रामाश्च पुरुषाः पुरुषाश्च ते विदग्धा जनभूयिष्ठाः सर्वपुण्यस
माकुलाः नगरैर्विविधैर्यत्र ग्रामा मनोहराः गवां प्रवेशसायाह्ने यत्र ग्रामेषु भास्करः धूलिपुंजपरिच्छि
न्नः सानुरूपनविता तते पश्चिमे प्रथमे चैव यत्र ग्रामे विराजितः राजौघस्याधिनिस्तत्र नित्यं तैर्वनमल्लनम्
फलावनतशाखोपच्छायाद्रुमसमाकुलाः प्रपाकूपतडागाढ्याः पन्थानो यत्र यादव यातिनस्करतउभि
तयराष्ट्रभयानि च जना यत्र न जानंति तत्कालमरणं तथा सुप्रविष्टा मही यत्र देवदेवेशमाचवितेसिता यथोत्प

प्रेरिता

किमर्थं सागरः ख्यातः
कृतः कैः सागरस्तथा
मार्कण्डेयः भारत
स्यास्य वर्षस्य भेदेस्मि
न्नवमे नृप॰

म्यौः

वि:
ध मो
११

नसमाकीर्णा वरवापीविभूषिता उद्यानेषु सदा यत्र वेणुगंधर्वनिःस्वनः शिलीमुखरवोन्मिश्रो यात्य
सेवाधनोगुणैः यस्मिन्न कश्चिच्च वर्तते स्वधर्माद्धीनो जनो यत्र नैवास्ति कश्चित् न चैव हीनो विकलेन्द्रियो वाव
सन्तु राजयत्र यथार्थनामा ॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रसंवादे कोसलवर्णनं नाम द्वादशोध्यायः॥१२
मार्कण्डेय उवाच कोसलाविषये स्फीते तस्मिन् मनुजपुंगव देवानामप्ययोध्यास्ति त्वयोध्या नामतः पुरी
प्राकारपरिखोपेता सर्वधातुविशोभिता शोभिता भवनैर्मुख्यैः सुविभक्तमहापथा नित्यप्रसन्नैर्मातंगैर्
जनाचलसन्निभैः देवनागकुलोत्पन्नैः प्रान्तसंख्यविराजिता निर्मांसवक्त्रैस्तुरगैस्सुकर्णैर्मनोजवैः
दीर्घग्रीवाश्लिष्टदेहमहोरुजघनेशुता पद्मगर्भसवर्णाभः शशिचन्द्रनिभाननाः संलापालापकुश
लायत्रवेश्याः सहस्रशः नतत्रुणेन सा विधाननतुल्येन साक्रिया अयोध्या प्राप्य यस्यार्थी निराशः प्रति
गच्छति उद्यानशतसंबाधा समाजोत्सवशालिनी स्वरोगवीतपुरुषा सर्वेतङ्कविवर्जिता वीणावेणुमृ
दंगानां शब्दैः सततनादिता सदा प्रहृष्टमनुजा बहुरत्नोपशोभिता ब्रह्मघोषमहाघोषा द्विजहृद्दोपशो
भिता साज्यधूमोद्गमाघ्रातवाद्यानाना ह्यकिल्बिषा सर्गाधिप्रपवित्रेपरक्षभीकृतमारुता सर्गापि सङ्कुला
कीर्णा नित्यमापणवीथिषु यत्र दीनो नास्ति मलिनकुचितो पि वा देवनिंदापरः स्वशोभिस्से तनेना। ११
जैना

लिकः विस्तीर्णा द्वादशमध्येषु योजनानां महापुरी सर्वभूतिसमाश्लिष्टा योजनत्रयमायता मन्वन्तरेस्मिन् पुत्रेर
वस्वाज्ञा विनिर्मिता सा मनुना स्ववीर मन्वन्तरे येन जगत्समग्रं पाल्यं यथावद्युक्तवन्नाथ इति श्री विष्णुध॰
र्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रसंवादे अयोध्यावर्णनं नाम त्रयोदशोध्यायः॥१३ मार्कण्डेय उवाच ओं वैवस्वतेन मनु
नायेन सा निर्मिता पुरी स तु कृत्वा चिरं राज्यमिक्ष्वाकुमभिषिच्य च पुत्रभावे समावेश्य स प्रशान्तो दिवं गतः
तत्पुत्रः पालयामास त्रैलोक्यं सचराचरम् तेन मन्वन्तरे सर्वं पालनीयमिदं जगत् इक्ष्वाकुस्तस्य तनयः पाल
यामास मेदिनीं धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवादी जितेन्द्रियः सुदर्शी सर्वभूतानां नयापनयकोविदः ब्रह्म
ण्यश्च शरण्यश्च दीनानाथानुकम्पकः दैवमेव प्रभुत्वाद्दशशक्तिभिस्समन्वितः षाड्गुण्यविन्महोत्साहः
स्मितपूर्वाभिभाषिता युक्तो दण्डेन निर्दण्डो नचदण्डरुचिस्तथा वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो यज्वा नीतिपरो रतिः सुव्रत
शीलाभिमतः सर्वसत्त्वानर्हिंसकः मान्यो मानयिता प्राज्ञः सर्वेज्यः प्रपूजकः कामः क्रोधो मदो मानो
लोभो हर्षस्तथैव च नित्यं प्राग्भवभवारिपवलेन षड्जिताः सततं विधिनाध्यक्षः सभगाः प्रियदर्शनः ब
हुधान्यो बहुधनो बहुनागसुपूरुषः स योध्यानिलयो नित्यं देवारिगणदर्पहा स तदा पालयामास पुत्रवत्त
सकला प्रजाः नाधर्मः कश्चिदप्यासीत्तस्मिन् राजनि मानवः दीनो वाप्यधितो वापि स कल्पवाचदुःखितः स

वि॰ ध॰ मो॰ १२ र्वीवामेदरूपो वा उभे गावौ निराकृतिः एकद्वदेहमकलं गुणौघं दृष्टामित्येव विशिष्टबुद्धिः समर्चयेता॰
ज्ञवरं महात्मा प्रयाति सर्वं जगत्प्रधानः इतिश्रीविस्नधर्मोत्तरे प्रथमे मार्कण्डेयवज्रसंवादे पृच्छाकुवलयाश्वेना
मचत्वरदशोध्यायः १४ मार्कण्डेय उवाच इक्ष्वाकोरभवत्पुत्रो विकुक्षिर्नाम धार्मिकः ककुत्स्थस्तस्य तस्य चा
नेनास्तस्य चात्मजः तस्य पुत्रः पृथुः श्रीमान्विश्वदास्तस्य चात्मजः तस्य श्रावस्तको नाम श्रावस्ती येन निर्मिता बृहद
श्वः सुतस्तस्य कुवलाश्वस्तदात्मजः कुवलाश्वो महातेजं धुंधुमारत्वमागतः धुंधुर्नाम महाकायमुदके जलशा॰
मे वज्र उवाच कथं धुंधुर्महातेजाः कुवलाश्वेन घातितः कस्मायं धुंधुर्विख्यात विख्यातो जलशायसः मार्कण्डेयः
एकार्णवे पुरा लोके नष्टे स्थावरजंगमे नष्टे चन्द्रार्कपवनेपि नष्टे ग्रहतारके शेषपर्यंकमासाद्य सुष्वाप देवो जनार्द
नः नाभौ तस्य समुत्पन्नं देवस्य कमलं शुभम् तत्र जज्ञे स्वयं ब्रह्मा देवः शुभचतुर्मुखः तत्रासीनोपि सत्वेदा
न्सम्मेदे वजनार्दने उपासां चक्रिरे तस्य वेदा देहमुतत्तथा वेदाभ्यासरतेनैव स्वेदबिंदुरजायत सपद्मपत्र
मासाद्य द्विधाभूतोभवद्रूप रजस्तमोमयो तस्माज्जातौ दैत्यौ बलोत्कटौ मधुकैटभनामानौ महाबलपरा
क्रमौ ततस्तौ जह्रतुर्वेदान्ब्रह्मणः पापनिश्चयौ सशरीरे वेदेषु हृतेषु प्रपितामहः बोधयामास देवेशं पद्म
नाभं सचानघ स विबुद्धस्तदा देवः हृतावृत्य शिरो परं शशांकशतसंकाशं नानाभरणभूषितम् । द्वितीयेन जगत्प्रभुः
शरीरं सहृष्टं रम्यं वेदा १२ हृरण
हृतेव इत्येवं स शरीरेण॰

विचिन्त्य सहसा राज ... नरसातलतलं गतः तेनास्य शिरसा गत्वा वेदानादाय शाश्वतान् पितामहाय प्रददौ भूय एव जगद्गुरुः
ततो हयशिरो धारी गतो तथानमीश्वरः श्रान्तः मनस्ततोदेशादानवौ मधुकैटभौ विस्मयकारदृष्टो दौ वि
सर्जितुम् विनिसृतौ मधुनाथ युयुधे जिष्णुर्विष्णुर्वै कैटभेन च ततस्तयोः स युद्धेन तोषो देवो जनार्दनः उवाच तौ
महाकायौ दानवौ मधुकैटभौ वरं वरयतं युद्धे भवन्ताव पराजितौ तावब्रूतां ततो देवं विष्णुं कमललोचने
पुत्रोस्माकं भवेद्देव महाबलपराक्रमः पुत्रे जाते तयोस्तदा विष्णुनाजिष्णुना पुरा निहितौ च तदा वीरौ समुद्र
कं च समाश्रितौ मेदोमसृचतस्तत्र व्याप्ता येनाभवन्मही मेदिनीति ततः ख्याता लोके स्मिंस्तत्त्ववित्तकैः व
राहरूपेण तदा चोद्धृता वसुधा ततः तेनैव देवदेवेन पूर्वस्थाने निवेशिता सर्गं च कृत्वा ब्रह्मा देवदेवस्य
प्रासनात् एवं तदा देववरस्य युद्धे निपातितौ तौ मधुकैटभाख्यौ देवस्य विष्णोः स ततः प्रयातो तोर्णावे
तस्य समीपगो च इतिश्रीविस्नधर्मोत्तरे प्रथमे मार्कण्डेयवज्रसंवादे मधुकैटभवधो पाख्यानेनाम पंचदशोध्या
यः १५ मार्कण्डेय उवाच भावतस्यास्य वंशस्य भागेस्मिन्नव मेरुप समुद्रो वालकापूर्ण उज्जानक इति स्मृतः
तस्य मध्ये समुद्रस्य धुंधुः प्रस्वपते सदा संवत्सरस्यान्ते तेन महोच्छ्वासः प्रभवति यदा तदा भूः सबलसशैलव
नकानना प्राणिनो ये त्वसत्त्वाश्च ते यांति यमसादनम् यदा विबुद्धो भवति किं विशेषो मही तदा श्राद्धार्थं

वि
धर्मो
१३

करोत्युग्रः पापात्मा जनतापनः एतस्मिन्नेव कालेन चोत्तङ्को नाम पर्वतवरः तपसोन्तमहात्मानं ददृशे
मधुसूदनम् तमथागतं हरिं दृष्ट्वा देवदेवं वरं प्रभुम् उत्तङ्कः प्राञ्जलिर्भूत्वा तुष्टाव मधुसूदनम् उवाच वरदे
देवमेष एव वरो मम यद्दृष्टो देवदेवस्य दृष्टवान् पुण्डरीकाक्षं श्रीभगवानुवाच सुवर्णेन वरो दैत्यो मयाग्र
उग्रलोहद अजरश्चामरश्चैव मत्प्रसादाद्भविष्यसि यावल्लोकनिरतं भविष्यति तथा तव देवतानाम्
इष्टकार्यं तथैव च करिष्यामि आश्रमस्यास्य नेतार्थायः करोति सदा नरः कुवलाश्वेन तेन गत्वा धुन्धुर्या
नयस्माविरम् अहं चास्य प्रवेक्ष्यामि कुवलाश्वस्य विग्रहम् तेजसा समदीयेन धुन्धुमारं हनिष्यति न श्र
संदेहं समाहितं धुन्धुः शक्रोभयं गमम् मार्कण्डेय उवाच एवमुक्त्वा भगवान् अन्तर्धानमीश्वरः जगाम २॰
वत्सायोध्याम तेजोपि महातपाः हरिणा वृहदश्वेन वृहदश्वमभाषत कथं निशामि राजेन्द्र सर्वे
पर्यङ्कमास्थितः धुन्धुमारे इति मालोक्य वृहदश्वमभाषत वचनाममराजेन्द्र धुंधुं हन्तुं नवाप्तिमाः
शक्तिः किमुपमाशास्तोउत्तङ्केनापि नसत्व कुवलाश्वनिवबोधनात् कुवलाश्वं तमात्मजं आहूय विनतं साधुवे
भावेमाधुभाषिणम् अहं वनं प्रवत्स्यामि तस्मात् रक्षत्वं यथैवव जहिहेदानवं श्रेष्ठं तमनेकेन पालितः एवं
मुक्तः पवित्रकः पितापत्नीतिवत्सलः उत्तङ्कसहितो गत्वा धुन्धुर्योद्धुमथाहवम् यधुहन्तेच परमात्मा धुन्धु १३

तेनैव केशवः उत्तङ्केन महतेषक्षाद्दृष्टमाप्तिमाजवाननम् दृष्ट्वा तेजासमं लोमे त्रिदशोभ्यस्तदाववान् कुलसभ-
क्तिः स्थितिं धर्मे वाचं सर्गे नष्टान्ततपम् मधुकैटभयोः पुत्रं दानवपितामहापिधं धुन्धुमारत्वमगमद् श्रीमयदृष्टो
पुरीम् तस्मिन् हते दैत्यवरे प्रसन्नास्त्रिदशा भवन् तुष्टो हि तस्मै देवः विनष्टविघ्नं च जगन्मदा सराजाव कीर्तिपरमामदाप
इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे धुन्धुमारोपाख्यानं नाम षोडशोऽध्यायः १६ मार्कण्डेय उवाच
धुन्धुमाराद्दृढाश्वस्तु हर्यश्वस्तस्य चात्मजः निकुम्भस्तनयस्तस्य संहताश्वस्तदात्मजः कृशाश्वस्तनयस्त
स्य मान्धाता तस्य चात्मजः दैवेन विधिना राजा मान्धाता स्वेव गेहराट् पुरुकुत्सः सुतस्तस्य त्रसदस्युश्च तस्य चात्मजः
शम्भुस्तस्यात्मजः श्रीमाननरण्य इति विश्रुतः रावणेन हतो योसौ त्रिलोकविजये पुरा हर्यश्वः सुतस्तस्य
तस्माद्वसुमना नृप तस्य पुत्रस्त्रिधन्वा तु तस्मात् त्रय्यारुणस्ततः तस्य सत्यव्रतः पुत्रः त्रिशङ्कुर्यः प्रवर्तते ह
रिश्चन्द्रः सुतस्तस्य रोहिताश्वस्तदात्मजः हरितस्तस्य तो राजा चञ्चुर्हारीत उच्यते विजयस्तस्य तनयः रुरुकस्तस्य
चात्मजः रुरुकस्य वृकः पुत्रस्तस्माद्बाहुरजायत यानसीमरणयाते पुत्रः बहुव्यसनो भवेत् व्यसनेनास्य
तस्य नरेन्द्रस्याभिभूतस्य देहस्यैव तु तेन तेजसा सर्वं म्लेच्छगणा हैतैः छलेनापहृतं राज्यं हृतराज्यो वनं गतः पद्मा
मनयया तस्य वने भार्या गर्भिणी गर्भिणीं प्राप्य हरदायस्याः सपत्नी तु गरं किल ततस्तासगरं पुत्रं सुषाव

वि॰ ध मो १४ ग॰

वनगामभार्या जातपुत्रो नरपतिः संयुक्तः कालकर्मणा । गत्वा रुणेर्हतेनातीता यादवी धर्मवत्सला संस्कृत
सर्वसंस्कारैः सगरस्य च तेनैव ग्रासयामेव धनुर्वेदं नीतपारं तथा परम् स यौवनमनुप्राप्य एकपवनताधि
पः पदा निर्वेदनिःश्वस्य वनस्य प्रसादतः । हैहयान्तालजंघांश्च निजघान परंतप ततस्तेयोध्यां समा-
प्य लेभे राज्यमकंटकं संतापमासाद्य बलेन घनतरेग्रेणा विजित्य सकलान्म्लेच्छान्वशी चक्रे च पार्थिवान्
विजित्य पृथिवीं कृत्स्नां प्राप्य राज्यमकण्टकम् च्यवनं पूजयामास सत्कारेण पुनः पुनः च्यवनेनाभ्यनुज्ञात
स चक्रे दारसंग्रहम् आसीद्भार्याद्वयं तस्य सगरस्य महात्मनः ताभ्यां समहितो राजा पुत्रार्थं तप्तवांस्तपः
तपसा तत्र तुष्टः प्राह तान्तेन तपसा कृशम् एकं वंशकरं पुत्रमेका ते जनयिष्यति षष्टिपुत्रसहस्राणि द्वितीया
जनयिष्यति एवं लब्धवरो राजा समभार्यः स्वपुरं गतः पुत्रपुत्रांश्च परमोत्मा जनयामास वीर्यवान कर्मणा वै
वनास्त्वाचराजपुत्रो समन्ततः पित्राविवासितो राज्यात्पौराणामहितेरतः तस्य पुत्रोंऽशुमान्नाम सर्वैस्समहि-
तेगुणैः तोषयामास पितरं पितुः पृथ्वीपतिवसः पुत्रेणानेन नाम च सेव्यमानः पुत्रमहावीर्यपराक्रमस्य
सरेजयन्नाजवशीतितारिः शशास पृथ्वीं सकलां महात्मा इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे
सगरोपाख्याने नाम सप्तदशोऽध्यायः १७ मार्कण्डेय उवाच सगरस्य तेन पुत्रः सहस्रा वीर्यसंयुताः संजाताद्दे १४

वरयोगेन देवब्राह्मणकण्टकाः तेषां तु कर्मणा दिग्धा देवास्सर्वे पितामहम् अब्रुवन्सगरैः सर्वैर्देवबाधाम
संहतैः एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः उवाच देवान्सकलान्सागरैः प्रत्यमर्षितान् यत्नस्य नग-
तो माधवः परमात्मा सनातनः वासुदेवः स कपिलो नाशं तान्नयिष्यति एवमुक्तास्तथा तेन ययुः सर्वे त्रिवि-
ष्टपम् एतस्मिन्नेव कालेन सगरस्स महीपतिः दीक्षितो वाजिमेधाय विधिवद्वेदपारगैः तुरंगं चारया-
मास याज्ञियं तत्र ये महीम् तस्य चारयतः सोश्वः कपिलेन तथा हृतः कपिलेन हृतं तेनाश्वं ज्ञात्वा नेति विमोहि-
ताः अन्वेषंतोपि यत्नेन नापश्यंस्तं तुरंगं तदा पित्रे निवेद्य ते सर्वे चख्नुः पृथिवीतलम् भारतस्यास्य वर्षस्य भेद-
स्मिन्नेव महीप समंततस्तनखुज्ञुः खातकर्मबलान्विताः विस्तराभ्यां ततः शतयोजनां तु तलमाश्रितम् वैडूर्यप-
र्वतान्सर्वे उत्तरेण हिमाचलात् पश्चार्धे कांचनगिरेः रुद्रगंडवनात हिमवत्पृष्ठते वीरा राजदेशान्ध्ययेसेत
हिमाचलस्य द्वेऽश्व खातं प्राप्तः प्रवेशिताः उत्तराः सागरास्तस्मात् हिमशैलेन उत्तमः एवं विधेन खातेन तत्र प्रवि-
श्य पृथक्पृथक् एकीकृता देवयोगात्कपिलोपि च वेष्टितः कपिलस्य समीपस्थं ददृशुस्ते तुरंगमम् ता-
नागतान्तदृष्ट्वा कपिलेन समर्पिताः क्रुद्धात्मनाऽपि का दृष्टास्तस्य नरोर्दवेवेप्सया तेनाथ मानान्रुद्रोऽस्म
ददर्श तदा ऋषिः चलघाट एमाग्ना ते भस्मी भूताश्च सागराः नरकं च गतास्सर्वे देवब्राह्मणकंटकाः वि

वि॰ ज्ञायतनयांश्चैवराजादग्धान्सगरोनृपः प्रेषयामासस्तन्तंतमंशुमंतंमहात्मिकम् अंशुमानपिसंप्राप्य
धर्मो कपिलंमुनिसत्तमम् अभिवा महातेजास्तस्थौविनयेन तस्यतुष्टोऽथतत्रागं दत्तवान्कपिलोमुनिः
१५ अंशुमंतंततोवाच पितॄणांसलिलार्थिनाम् पौत्रस्तेभविताराजंस्तपसातस्यतोषिता आगामिष्यति॰
सादेवीगंगागगनमेखला तयाक्लिन्नमिदंभस्मसागराणांदुरात्मनाम् यदाभविष्यतितदासागराःस्व
र्गगामिनः अस्यस्नापियदातत्रख्यातिंगांतोयेपतिष्यति तस्यापिस्वर्लोकगतिर्भविष्यतिनसंशयः ए
वमुक्तोंऽशुमान्शीघ्रंचाभिवाद्यजगद्गुरुम् आगम्ययोजयामासतुरगेणपितामहम् यज्ञंसमापयामास
सगरोपिमहीपतिः एवंहिसागरैर्मत्तैःखातःकोपवतस्तम येनलङ्घ्यमिदंद्वीपंसागरंतत्प्रकथ्यते लव
णोदाम्समुद्रास्तेनायेनतपसानरः यदाप्रभृतिराजानोलवणोदोनराधिप कृत्स्नंवपनंजयतिसम्प्रा
प्तिकीर्त्यते ततागतःसधर्मात्माकालेनमहतानृपः दिलीपंभरमासस्यतनयेस्वके दिलो
पोपसमादायराज्येपुत्रंभगीरथम् जगामत्रिदिवंराजावनेतप्त्वामहत्तपः आसाद्यराज्यंसभगीरथोऽपि
वार्तीयंगांतपसावसुधाम् संप्लावयामासततोभस्मतत्सागराणांयदुक्तंनाथ संप्लावितेभस्मनिरा
जपुत्रागंगाजलौघेनदिवंप्रयाताः स्वर्लोकमासाद्यतथालयंतेवसंतिहृष्टास्त्रिदशैःसमेताः इतिश्रीवि १५

ष्णुधर्मोत्तरेपुष्करमार्कण्डेयवज्रसंवादेसागरोपाख्यानंनामअष्टादशोऽध्यायः ॐमार्कण्डेयउवाच राज्यंप्राप्यम
हातेजादिलीपतनयोनृपः नरकस्थान्पितॄन्ज्ञात्वाराज्यंन्यस्यसुहृद्वये गंगामाराधयामासतपसामहतात
दा धर्मेष्वात्मनिधर्मराजन्पर्णाशनकृतस्तथा दशवर्षसहस्राणितपस्तेपेमहान्नृपः अथगंगामहादेवीप्र
सन्नाभवत्ततस्तस्य भगीरथोऽपिधर्मात्मावरंलेभेउत्तमम् ततोऽस्यवरदादेवीप्रोवाचत्वंभगीरथ वेगात्पतं
तीगगनात्मांधर्तुंसमर्थंमृगय तस्मात्सर्वाधिपंभगवन्तंवृषाकरम् सहिशक्तःपतंतीमेवेगंसोढुंनरे
श्वर एवमुक्तावयौदेवीतदातत्रनमीश्वरी भगीरथोऽपिधर्मात्मातपस्तेपेसुदारुणं आराधयन्नाथंदेवस्यशं
करस्यमहात्मनः तपसातोषितःमहातेजाहरःएवंजगदीश्वरम् देवदेवउवाच तपसातेनराजेन्द्रतुष्टोऽस्मिप
र्थिवं ददामितेयतोभक्तिःपितॄणांवात्वंप्रयाः मार्कण्डेयउवाच एवमुक्तस्तुदेवेनप्रत्युवाचमहेश्व
रं जगामगंगास्नानार्थंराजापूर्णमनोरथः शंकरोऽपिशिरसातांवारपतेःप्रविकीर्णितम् पपातगगनाद्गंगातदा
राजीवलोचने गंगायाःपवनक्षोभात्रस्यान्तेदेशमागतः यमेन्द्रवरुणादेवाःस्वर्गस्थादिदेवतान् ऋषयोऽप्स
रसांपत्नेविद्याधरमहोरगाः सपर्णाकिन्नरगणास्तेषांस्वर्गसंगणाः विमानशतसंबाधंतद्बभूवनभस्त
लम् प्रकीर्यमाणक्रमसमंदेवनागविराजितम् सरत्नभाउर्निर्घोषंतदाभरणभास्वरम् सर्वंपिनाकीरूपवेन्म

वि. प मा १६ २ ...र्येनिनादितम् नभसस्तस्य मध्ये न पपात गगनान्नदी। विशाला सिन्धुपातालं सा न स्म ग्रथ्य शंकरम्। इत्ये
वं उक्त्वा भगवान् सा पपात दक्षिणेन त्वर्येति स्नाताकुमारमभिप्रायं देव्या देवः पिनाकधृत्। नदी कलापेन तां देवीं निरुध्य
केचनमेव। वशगमस्ता निरोधं न भूत्वा तत्रैव सुविरंनदी। तस्या पतंत्याः पके केचिद्विन्दवः स्थिता निमग्नाः। ते क्र
तेः पृथिवीपाल नदा विद्रुताः। शुभं देवो पि द्रष्ट्वा तां जातां तथ्ययाध्यात्मरूपेण त्रियम्। तस्मात् जाता नदा शीघ्रं नदा त्रि
णमहेश्वरः। धृतगंगो जगाम अथ ततो ततान्तर्धानमीश्वरः। महेश्वरशिरोभ्रष्टा प्रविष्टा वसुधां शुभम्। तस्मादि
विस्मृतां शुश्रयः स स्मथादेव निम्नगा। ह्लादिनी ह्लादिनी चैव पावनी चैव निम्नगाः। सीता वक्षुश्च सिन्धुश्च सप्तमी
श्च भिन्नाभोगताः। इति तेन तत्पावनं भगीरथपथानुगा। क्वचिद्वेगेन महता क्वचिन्मंदविसर्पिणी। क्वचित्
फेनजलाकुलाक्वचिदावर्तमालिनी। क्वचिद्गंभीरशब्देन निःशब्दा वनस्थाक्वचित्। क्वचिदंसवधोद्धा।
मावक्रवाकयुता क्वचित्। ऊर्मिमालाकुलजला क्रममोक्षमंडिता। जलमत्स्यशताकीर्णा सरसिद्धसमाव
प्रटा श्रमस्तासादपलिलाहरं सर्वनिर्मला। विमलपाद प्रहारेण सर्वपातकनाशिनी। एवं संप्राप्य मार्दं
धं प्रविष्टा एवं सागरम्। सागरे गा समासा यपातालं भीमदर्शनम्। प्लावयामास तद् भस्म सागराणां महा
त्मनां भस्म निःस्राविते सर्वे गताः ते सागरा दिवम्। एवं पार्द्देव नदी प्रयाता मगपृष्ठेन याऽदृश्यपि वषुजस्रा। म १६

दानुभावादूपतद्धकन्यानिःश्रेणीभूता त्रिदिवप्रयाणे। इति श्रीविमलपर्वते नेपालमाहात्म्ये मार्कण्डेयवज्रसंवादे गंगा
वतरणं नाम एकोनविंशोऽध्यायः। १९ वज्र उवाच भागीरथीं तां गंगां देव नयामयाश्रुते। किमर्थं जाह्नवी लोके
कथ्यते सागरेण मा मार्कण्डेय उवाच। पंचालाख्योऽस्ति विषयो मध्यदेशे महीपते। स्वधर्मकर्मनिरतैर्युतो वर्णा
श्रमैः सदा। महोदयपुरं तत्र ब्रह्मणा सत्यसमेन निर्मितम्। सर्वरत्नसमाकीर्णं कन्यकुब्जेति विश्रुतम्। तस्मिन्नभवद्भू
पालो जह्नुः परमधार्मिकः। यस्य कीर्तिमतिः कीर्तिर्ब्रह्मांडं व्याप्य तिष्ठति। स कदाचिन्महीपालो हयमेधम्
पाहरत्। दीक्षितस्य नरेन्द्रस्य यज्ञवाटे तु निम्नगा। प्लावयामास वेगेन जलौघैः सुसमम्। प्लाविते यज्ञवाटे तदा
जाह्नवी गान्तरबवीत्। श्रुत्वा गंगेवलेपस्य साधः भालमवाप्नुहि। पिबामि सकलं तोयं तव सागरवल्लभे। एवमुक्त्वा
पपौ राजा सर्वं भागीरथी जलम्। तपसा महता राजन् तस्या योगबलेन च। दृष्ट्वैव गंगां निःशेषां पादौ नैमेर्निजेन
स्नातः। प्रसादनार्थं गंगार्थं तस्या तत्र भवेऽनन्तम्। उद्दिष्टे वज्रगाह तदा भागीरथीं नदा। तेन सा कथिता लो
के जाह्नवी पद्धनन्दन। अतीव दयितेनात जातां गंगा या स्मयदा नृप। पशोर्थं प्लावयामास यज्ञवाटं तदा नृप। ए
वं त्रिलोके नृप जह्नुकन्या प्राप्ता गुरुपर्वविमलप्रदीपविज्ञा। हिमाचलस्याधिपतेः स नूनं जाता समुद्रपत्नी वरदा विशो
का। इति श्रीविमलपर्वते नेपालमाहात्म्ये मार्कण्डेयवज्रसंवादे जह्नुकन्योपाख्यानं नाम विंशतितमोऽध्यायः। २० वज्र उवाच

वि·
ध मा·
१२

गंगा विष्णुपदी लोके किमर्थं कथिता वद ॥ तन्ममाचक्ष्व नत्वेनमभ्युत्थाय विवर्धन मार्कण्डेय उवाच स्वा
यंभुवेन्तरे शौक्रे चत्वारो देवतागणाः जयाख्यो मितनामाख्यो शुक्रा पापाख्य कीर्तिताः तेषां वभूव देवेन्द्रो वि
श्वभुग्लोकपूजितः ग्रामं समानसानां गोत्राणां सदा दायाद्वांधवाः वभूवुस्तानेषां च वाष्कलिन्नाम नामतः ये
न विक्रम्य शक्रस्य हृतं राज्यं तदा वलात् हृतराज्यस्ततो देवेन्द्रो ब्रह्माणं शरणं गतः ब्रह्मापि शक्रमादाय तं
गाम शरणं हरिम् निवेदयामास तदा देवदेवाय शार्ङ्गिणे वाष्कलेर्विजयं सर्वं ब्रह्मा शुभवतन्मुखेः श्रीभग
वानुवाच ब्रह्मन्स्वस्था हरिष्यामि राज्यमस्य शतक्रतेः दितिर्देवेषु यम्मांस्मि देहतो भव मा चिरम् स्वर्हं वाम
नरूपेण प्रयास्ये वाष्कलिसदनम् मार्हसादिसिते तं तं गच्छाया वदेवराट् लोकत्रयम महं ते ब्रयाविक्र
म्य वाष्कले तत्राग्निशरणार्थाय दीयतामेक्रमत्रयम् श्रुतीवह्नस्य गात्रस्य वामनस्यास्य मा चिरम् एवमु
क्तस्तु शक्रेण तदा दाता क्रमत्रयम् मार्कण्डेय उवाच इत्येवमुक्तो देवेन ब्रह्मा स्वभवनं गतः देवो पिवाम
नो भूत्वा प्रयातो यत्र वाष्कलिः वाष्कलिर्वामनं दृष्ट्वा विस्मयोत्फुल्ललोचनः निरीक्षितं यथाकामं मुरैवेदु
भिहितः एतस्मिन्नेव काले तत्र शक्रस्तेषु सामायर्यो पापाख्यो वमनी पाघैः शक्रं संपूज्य वाष्कलिः किमाग
मनकार्यं ते तमवाच प्रहृष्टवत् स्वा—र्थमिदं मस्येतवागमकारणं शक्र उवाच लोकत्रयं मे पद हृतं विक्र

१२

मेण तवाष्कले तत्राग्निशरणार्थाय दीयतामेक्रमत्रयम् श्रुतीवह्नस्य गात्रस्य वामनस्यास्य पार्थिव भूमिभा
गेन पार्थेः वक्तेन तदमन्तरे वाष्कलिरुवाच क्रमत्रयं वामनक देवराज हृतेषुभम तत्रास्य मदितश
यः सर्वोत्तरपते भव मार्कण्डेय उवाच एवमुक्तो वाष्कलिना त्यक्त्वा रूपं तु वामनम् हरिराचक्रमे लोकान्देवा·
नां महित काम्यया ब्रह्मलोकं ततो गत्वा दक्षिणं चरणं स्थिते देवस्य वामसव्यं विनिष्ठो दानवालये ततः क्र
मं समप्रथमे दत्तो सर्वं जगत्पतिः द्वितीये च स्वदेवतत्तीयेन च यादव ब्रह्माण्डं ताडयामास हसंपूर्णं तके
पावः ब्रह्माण्डस्याशिनस्तेन छिद्र तामगात्प्रभोः ब्रह्माण्डवाह तोयेन पातं चैतामस्माहृतम् तेनछिद्रेणवतो
यं विष्वगीशस्य महीपते शृंगष्ठापतता रेडाप्प्रविष्टे जलेश्च वि प्राप्त देवनदीत्वं तु सातविष्णुपदी नदी देवख्या
तयाख्याने वक्ष्यांडे सकलेदप विभूतिभिर्महाभाग पर्वान ग्रह काम्यया वामनेन समाक्रान्ताः सर्वलोकाय
दानव स्वर्गं तेन तदा त्यक्ता देवानां समवांधवाः पातालाश्रय दातेन नाक्रान्ता हरिमेधसा स्वर्गस्तेन तदा वोस्व
स्तिये तनन्दन देवोपि हत्वा त्रैलोक्यं जगामदर्शनं तदा पातालनिलय प्रापिस्त्वमात्सवाष्कलिः शक्रो
पिपालयामास विपत्तिद्भुवनं तदा इमं त्रिविक्रमं नाम प्रादुर्भूता जगद्गुरोः गंगासंभवसंयुक्तं सर्वकिल्विष
नाशनम् गंगासमस्ता तीर्थं समस्तापक्रत्येवयामं वतिसर्व पापम् पापैर्विमुक्तोपि नरो दत्वोरसाय ब्रतसा व

वि॰
धर्मो॰
१८

दिवं प्रयाति ॥ इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे प्रथमखण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे त्रिविक्रमोपाख्याने नामैकविंशत्त
मोऽध्यायः ॥ वज्र उवाच ॥ ब्रह्मा विष्णुपदे गङ्गा त्रैलोक्यं व्याप्य तिष्ठति । यथा तथा मम धर्मज्ञ सर्वमेव प्रकीर्तय ॥
मार्कण्डेय उवाच ॥ प्रविष्टा पदे देवी ब्रह्मणो विष्णुलोकमुपागता । ब्रह्मलोकं प्लावयित्वा तपोलोकमुपागता ॥
जनलोकं गता तस्मान्महर्लोकं ततो गता । स्वर्गलोकं समासाद्य प्रविष्टा चन्द्रमण्डलम् ॥ चन्द्रमण्डलविभ्रष्टा
भुवो लोकमुपागता । आकाशगङ्गा कथिता नक्षत्रमार्गनिवर्धिनी ॥ तस्यास्तु दर्शने पापाः सततं व्योम्नि
निर्मले । आकाशगङ्गा मध्ये सा मेरौ निपतिता गिरौ ॥ मेरुमध्ये तु दृश्यन्ते दृश्यते च तथा ह्युदित प्रयाता ।
सर्वकर्माद्रीपानि च महामते ॥ समा देवी नयानाम रुद्रबिन्दुसरसि ते । तेभ्यः शान्ता च साध्वी च दिव्याङ्गना ॥
विनिःसृता । सीता चक्षुश्च नन्दा च भद्रा चैव महानदी शुभा ॥ पूर्वापरायां पश्चिमायां वर्षे निगद्यते । भद्राश्वे कथि
ता देवी गान्धर्वं च मनोनुगा ॥ इलावृते नदी तथा सैव प्राज्ञा भवति शुभा । तस्यास्तीरे भवेत्सुरसिन्धुः कनकं यान्ति
स्रवैः ॥ कृतमाला च कथिता निर्मला नदी तथा । मनस्विनी ज्योतिष्मती हरिवर्षे निगद्यते ॥ तथा किम्पुरुषाख्ये
तु सम्भाव्यते च शुभा । इक्षुमती पयोदा सा काशी कामनिपावनी ॥ मनोजवा नाम्नपर्णा गभस्तिमती मालिनी ।
नागद्वीपे नागवती सौम्ये सौम्यप्रभा तथा ॥ रुद्रलोके ततः सामा ब्रह्मलोके ततो गता । गान्धर्वे च गान्धर्वी चारु

१८

हेमकूटे हृदा ह्लादिनी ह्लादिनी चैव पुण्यतोया च वर्धिनी ॥ सीता च चक्षुः सिन्धुश्च गङ्गा सा च प्रकीर्तिता ।
सुप्रभा विपाशा चैरावती चैव चन्द्रभागा तथा ॥ ओघवती कौशिकी सौम्या कर्णा शतद्रुर्यमुना तथा । कालोदका नि
कामा ह्लादिनी तत्रैव वने ॥ इक्षुमती सरयूः पुण्या मन्दाकिनी च धावन ॥ तथा स्वरपदा नेत्रा वेगवती रूपदा न
पि तत्रान कामनी चैव ह्लादिनी तत्रैव वने ॥ ह्रदा तत्र तां श्रेव काश्मीरे चैव मानससरः ॥ गान्धारे तदा
स्यामन्तपञ्चके चैव शिवपर्वा निरुपर्वा सिन्धुर्ती तत्रैव वने ॥ देवास्तस्मात्कालकेयानाम्
कितवांस्तथा विपाशा तथा नाम्ना तपर्वा मनोहरा च ॥ कलायग्रामकाश्चैव तत्रैव तायणाश्रमम् ।
किरातांश्च पुलिन्दांश्च मयस्य नगरी तथा ॥ कुरूंस्तथा तांश्चैव पुलिन्दांश्चैव भागशः । पाञ्चालान्काशयांश्च तथा
त्रिगर्तास्तान्कलिङ्गकान् ॥ सम्योत्तरांश्च गङ्गाश्च तथाश्च वनवासिनः । गङ्गा त्वेतान्समन्वितान्ग्रामान्भावयु
ता शुभा ॥ ह्लादिनी ह्लादिनी चैव पावनी जाह्नवी तथा । प्रविष्टा सा परे पूर्वे द्वीपे सिन्धुरपसन्नम सीता चक्षु
श्च सिन्धुश्च पश्चिमे दक्षसागराम् ॥ गङ्गा व्याप्य सत्य लोकान्तरे जम्बुद्वीपे मया न च । लोके पुच तथा राजन्द्वीपे
प्लक्षे पुण्ये शुभा नदी कुमारी कुमारी च सकृताः सविनीता तथा ॥ इक्षुश्चैव णकाने दाशकाद्वीपे च समया ॥ शाल्म
ले च यतो मेये द्वीपे पुष्करसंज्ञिते नदीतं सा समन्तस्य चोदितमुपागता ॥ तस्मिन्द्वीप च येन पुनः संस्थिय

वि·
ध र्मो·
१५

उतेर्दन उदाकान्तु दिदान्येवते पुत्रं तित महस्रशः । एवं भूमितलं खात्वा पातालं कुमस्थलिकाम् । एकीभू
ताश्च विष्णोस्ताभोगावस्थां समीपतः । ध्वतभोगं गता तान् स्माउ कसभीमं ततो गता । तकमभौमाद्रपि गतासो
द्वैतेन : सहारुणम् । ततोपि विलयं गता वावाराहै लोकमागता वारादै लोकाद्ब्रह्माउ तदर्थं भिन्नवाहृ
तिः छिद्रेणातेन तस्मादेवी स्वां योनिं पुनरागता । एवं नरेन्द्रे शजरातस्समध्ये ताक्रम्य गांगामस ततं स्थिता·
या तस्याः प्रभावस्त्रवण दृष्टोघं पापं नराणां समुपैति नाशम् ॥ इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्र
संवादे गंगाख्यामिनो महाविंशतितमोध्यायः ॥ वज्र उवाच भगीरथस्य राजर्षेः वंशमस्य महत्तम ब
तादेशान मिच्छामि गंगा येनावतारिता । मार्कण्डेय उवाच भगीरथस्ततः श्रीमान् विष्णुर्वौ नाम धार्मिकः
विष्णुतस्यात्मजः श्रीमान् नाभागिरिति विश्रुतः । अंबरीष्टस्तु नाभागे रयुतायि तदात्मजः । तस्मातोऽर·
तपर्णिष्ठपता नानल सखो बली । शर्वकर्मा तस्य सुता सुदासस्तस्य चात्मजः । तस्यापि मत्र सहः पुत्रस्तस्य पु
त्रोश्मकोद्दपः । मूलकस्तस्ततो राजा महात्रुद्विनेश्वरः । क्षत्रियाणां वधे ओरे रामेण विनिपातितः ।
पुराणि कवचा मर्घा भ्राना भागवनरदनः । रिसतमहत्भ्रनः पृथिवीवक्रेति । क्षत्रियामिमाम् भगीरथ कुलो
स्य वंशस्य केनामन ग्निवान् । वज्र उवाच कथं रामेण बलसा पात्रा निपृताहिताहना किमथं वसदाभा १५

गतं तस्माद्वल्लभ्रष्ठः । मार्कण्डेय उवाच सोमवंशसमुत्पन्नो ययातिर्नाम पार्थिवः । तस्यापि संदतः पुत्रो व
भूव पृथिवीपतिः । सहस्रजित्तु तनयस्तस्य भतितस्य चात्मजः । तस्यापि हैहयः पुत्रः कुन्तिस्तस्यापि चात्मजः ।
तस्यापि संदतः पुत्रो महिष्मांस्तस्य चात्मजः । माहिष्मती कृता येन नगरी समनोहरा । भद्रश्रेण्यः सुतस्तस्य उ
मेदस्तस्य चात्मजः । कनकस्तस्ततो राजा कृतवीर्यस्तदात्मजः । माहिष्मती कृता येन नगरी समनोहरा भद्र
श्रेण्यः सुतस्तस्य उमेदस्तस्य चात्मजः । कनकस्तस्ततो राजा कृतवीर्यं अर्जुनस्तनयस्तस्य समद्वीपेश्वरो भ
वत् । दत्तात्रेयो यभगवान् विष्णुधर्मान् स्वधपत् आराध्य तपसा येन प्राप्तं राज्यं स उत्तमम् । तथा बाहुसहस्रं च म
तिं धर्मे तथोत्तमाम् । अधर्मे वर्तमानस्य मरणं च महात्मना । युद्धेन पृथिवीं जित्वा धर्मेणावानुरंजयत् । तेनेयं
पृथिवी सर्वा समद्वीपा सपत्तना समोदधिपरिक्षिप्ता तातवेणा विधिना जिता । पाताले नगरे शैले समुद्रायां रसा
तले । तस्य पार्थिवसिंहस्य चक्रं न प्रतिहन्यते । दिव्य पुत्र सर्व स वै पुलोमंलोन मथाकरोत् । यूपविद्धानि व तस्या च
क्रीडाय मन्नीरथी देशानं तु वहन्त्यापास्सदा पश्यतितस्करान् । स एव पशुपालः सं क्षेत्राणाम् : स एव च स एव
वृष्टयापनेयो योगितादहंतो भवत् सत्त बाहुसहस्रेण — चात्त कार्यिनत्वचा भपतीयं प्रिसहस्रेण शारदेनव
भास्करः । रावसा निर्जिता स्तेनतेन वद्ध प्राणावणः । जित्वा भोगवतीं तेन कर्कोटक सुतो हता तस्य बाहुसहस्रेण

MEMORIAL

वि॰
५ मो
१॰

तोऽप्यमालामहोदधौ भवंत्यालोननिर्घोषाः पातालस्थामहासुराः। मेरुस्तोभवकितास्तस्तोत्थदशांकिता :
ननिश्चलमन्येनाभवंतिक्षमहोरगाः दशयज्ञसहस्राणि तेनेष्टानि महीक्षिता दीपे दीपे महाराज यमेत्तेन
महात्मना सर्वयज्ञमहाराजतस्यासन्भूरिदक्षिणाः सर्वे कांचनवेदीकाः सर्वेयूपेश्चकांचनेः द्विजानांप
रिवेष्टारस्तस्ययज्ञेषुदेवताः स्वयमासन्महाराजसदस्याग्रहणस्तथा तस्ययज्ञेजगौगाथानारदः सुमहात
पाः नन्यनेकानवीर्य्यस्यगतियास्यंतिपार्थिवाः यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्वा विक्रमेणश्रुतेनवा पंचाशीतिसह
स्राणिवर्षाणांसमहीपतिः सप्तद्वीपेश्वरःसम्राट्चक्रवर्तीवभूवह तस्यराज्ञस्तवसथावहूपार्थिवं
कृत्वा भाराक्रांताविलक्षितावधूवसुधाधिपते तस्यराज्ञोभागतानेकैः वहुपुत्रैर्नयेनम तेजोपुत्रैःसमाकीर्णा
वसुधावसुधाधिप वहुनागसहस्रकीर्णावहुगोकुलसंकुला वहुरूपशताकीर्णावहुयज्ञसमाकुला न
शशाकाव्यपतेसोढुं तज्जलंदतिमानुषम् ज्वालावलिवपुः श्रांताद्विज्ञानाकमपागता एवंप्रभावेनरदेव
नाथेपृथ्वींसमग्रांपरिपालनाय भारेणसन्नापृथिवीजगामसहेरलोकंसुनिदेवजुष्टं इतिश्रीविसप
र्गेनरेपुमार्कंडेयपुराणेवज्रसंवादेजनोपाख्यानेनामत्रयोविंशतितमोऽध्यायः वज्रउवाच देवकार्ये
विनादिसनेनास्यतस्यानिमहीनले कस्मिन्कालेवभूवासौदत्तात्रेयस्तरतिश्रुतः। मार्कंडेयउवाच तस्मिंस्ते॰
१॰

सुरेवशाविश्वरूपेमघाहरतत तपस्यंतेवृतंगताजुवावजावशाशीपतिः तस्मिन्देवेवृत्रहत्याजयामवृत्तहृदने
ब्रह्महत्याभिभूतत्वाराजंस्तत्काशिविष्टपे मानसे सततसस्यावभूवसपुरन्दरः राजाऽकृतयागशतादीनेदेवस्व
नहूषसत्वदा सोकामयतपौलोमींशक्रस्यमहिषींप्रियाम् कलालाभपरायमशक्रंदेवीतयाशची गुरुर्वे
णाचयानेनसमीपेमेसुरेश्वर ऋषिभिःशिविकांपुत्रकासजगामसतदंतिकम् शिविकांवहमानेनसर्पमस्पृ
ष्टिनेतनम पादेनगाऽस्यामाससोगस्त्यपापनिश्चयः अगस्त्येनतथाशसोभवसर्पोमहीपते पुष्पिरैणासं
गस्यशापमोक्षमवाप्स्यसि एवमस्मिन्क्रमेविनासर्पेजगामवै नहुषेशक्रचपतितेनदुष्पापनिश्चये इजस्त॰
मोभ्यामाक्रांतावभवत्तित्रिदशालयाः ततःप्रहृष्टालोकेस्मिन्तानाऽभ्युदितदारुणा उत्थितमकरोवाओविष
ण्णास्त्रिदशालयाः नष्टोत्सवमहायज्ञनिर्वृषट्कारमंगलम् सुनाहाश्रिकृतेसर्वेवभववसुधातलम् तत्ता
समाकृष्टार्थेविनिरपशुसंचयम् कपालास्थिसमाकीर्णकेशशैवालसंकुलं स्वाःप्रभग्नदिनगणैःकथ्याद
रतिसंकुलम् निर्गंधिकृणपाकीर्णशून्यमार्गविभीषणम् तत्तामभक्तसंचाद्यैविनिवृत्तवणिक्पथक
प्रनष्टकृषिवीतवराहमिश्रविवर्जितम् नरकेपिमहाघोरेनिराक्रंदेततेनपुते उत्लेभात्रनिराननैःस्कन्दास
कृकृमारके: रतश्चेतस्त्रयाम्यहिंदीनेवरातिसंकुलैः शुष्कतयाप्राग्यैभीमंनामशेषमहापगाम् तस्मिंकालेमहा

वि॰
ध॰ प्र॰
२१

वेदे वेदान्तनियमाद्द्विजाः स्वाध्यायं तं परित्यज्य म्लेच्छदेशसमाश्रिताः भक्ष्याभक्ष्यं परित्यज्य जर्वाणाः स्वा
ध्यायवर्णम् स्वाध्यायवर्णसकामां तु यावज्यात्कलेवतसाम् तेषां ब्रह्मतदानं हि यावता चलितस्ततः तदान
हेतुवेदेषु म्लेच्छीभूतमिदं जगत् म्लेच्छीभूते जगत्यस्मिन् देवास्वाहाविवर्जिताः यथा मत्स्यो त्वथा जाता
स्सर्वे ते देवतागणाः त्वत्तामकं वै त्रिदशैः पार्थिव मधुसूदनः शक्रार्थं त्रिदशानां तु त्रैलोक्यहित
काम्यया तानुवाच हरिर्देवान् सर्वान् गच्छन् मानसम् विमं तेन गते शक्रं तस्मात्स्यथमाचिरम् यज्ञतो सा
मेध्येनमामेवमत्स्यतमाः अहमेव करिष्यामि विपाप्मानं त्रिलोकसम् ततः कृतावस्य हस्तान्तवतथा
तकरिष्यति अमेध्ये पक्वे वश्यो पादेनैकेन यास्यति तथा चैकेन पादेन हस्त्रावि ते पक्वे ज्ञाते पादेनैके
नवतस्य सर्वकालेषु संस्थितम् राजस्वत्तां पादेन नयाचैकेन यास्यति अहमेवेन यास्यामि भूतले सदा।
कारणात् नष्टेन तत्तेऽधर्मस्यापर्युपाप्य दृष्ट्वनः एतत्सर्वं यथोदिष्टं देवदेवेन शार्ङ्गिणा चक्रुः सर्वम
णाः सर्वे तास्त्वाचाप्यदृष्ट्वहा शक्रेण नित्यं विश्रम्भेन गते न ध्यातो महात्मा हरिरप्रमेयः हतापि कामेन समवि
प्रमुत्थितेऽभे त्रिलोकीभुवनेश्वरस्तस्मात् इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमखण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे हयवधोपाख्यानं नाम
चतुर्विंशतितमोऽध्यायः मार्कण्डेय उवाच ब्रह्मणोऽथ सुतः सोमास्मभावाद्ब्रह्मणा समः। प्रभाकरस्तस्य सुतः

पितामहसमो गुणैः स्वर्भानुना रह्यमाने दिवोमहीम् तस्मोऽभिभूते तु पस्यप्रभापेन विवर्जिता स
त्यस्थितिमसाधावपतमाने दिवाकरम् ब्रवनामस्स्वस्यपिने पपात दिवो महीम् स्वस्ति भ्रष्टानिमित्ताचामप
प्रकाशसहायशाः यत्नेनपिवनेपन्नसूर्यस्य प्रवर्तितम् तस्य पुत्रस्तु मापयोजनादेन महेश्वरो दत्तात्रेया
स्त्वसोमलोके ख्यातिमुपागतो दत्तात्रेयो यतः सोमापभगवान्मधुसूदनः वेदानध्यापयामास ब्राह्म।
णान्संस्थितवतान् तेषु नष्टेषु वेदेषु क्रियामखसमाखिलेषु च चातुर्वर्ण्यसमाकीर्णे धर्मे शिथिलतां गते स्थितवत्
तिवाधर्मे सत्येन दृष्टे तेऽस्थिते प्रजासस्यौ धर्मात्मसु धर्मे चाकुलतां गते सयतः सक्रियावेदाः प्रत्यानीताद्धे
नेनैव चातुर्वर्ण्यसमाकीर्णे कृतेनेन महात्मना उत्थितसमक्षैनष्टो तस्मिन्ज्ञाने महीतले प्रववर्षं च देवेन्द्र
सहस्रनयनः त्रितो भूयपवज्यादृनयथापूर्वं जगत्यत्र प्रनष्टकलयेलोके तस्मात्संस्थुगानस जयत्स्व
विष्णुलोकेषु तपस्यभिरतेषु च चातुर्वर्ण्यैश्च पुष्पपुष्टेषु जातस्य च सहितेषु च लोके पुत्रैलोके देवमाह
ते विस्मोभोगातितिगतेकोनवीर्योऽनृतलटा दत्ताव्ययसदृक्याणि कृतवाचस्त्रद्रतपः प्रयागवनमासाद्य
स्नातेयाथ्र्ष्मपति स्नाप्यपयामासनदादमभुपूपयान्त्रप तेनदत्तवरास्मकेसत्राऽस्हतकं वकम् स्त्राथांव ते
पुनिस्त्रसाहतातेनवसंपत नस्मित्राजनिपर्मतदेस्मैदेवनिपातिनेः संप्रामे भूमिपालं तं वसपाभार्या

वि॰
ध मो
२२

हिता नाकपृष्ठं स्थितो योगी तेनेशक्रद्दृष्टोन्नतालसा वज्र उवाच आसाद्य लोकं त्रिदिवेश्वरस्य भोगेण विज्ञातवान्
धनेश्वरः किं तत्र वक्त्रं वद तन्ममायं दृष्टाति तिथिः स चकार शक्रः ॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कंडेयव
ज्रसंवादे द्रमात्रेयोपाख्याने नाम पंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ मार्कंडेय उवाच नाकपृष्ठगतास्ते सितं ददृशे
मधुरं हृदयं ततः सनगतं देवीं श्रियापरमया युतम् उपास्यमानं त्रिदशैः भासयंतं समंततः भासं आदि
त्यैर्वसुभिः साध्यैर्विश्वेदेवैर्मरुद्गणैः रुद्रैश्चैव गिरीशाभिमहानासत्यैश्च महात्मभिः ऋषिभिः सप्तर्षिकाश्य
पाद्यैस्तितत्प्रमैः गंधर्वैरप्सरोभिश्च स्तूयमानं सहस्रशः किरीटेन महार्हेण हारकेयूरभूषितम्
रत्नांगदकृतोरस्थं तेन त्रिभुवनभूषणम् हरिचंदनदिग्धांगं नीलांबरधरं हरिम् तिर्यग्ललाटनेत्राद्यां
हस्तीयेन विनातितम् पश्यंतं सर्वलोकस्य सततं धर्मकर्मणि विस्मापयित्वा स गतं त्रैलोक्यस्यैककारणं
गावस्त्राणि दितासन्तं दृष्ट्वा समया तदा सत्यां सुरसमासीनेंद्रियावेवज्ञनाटेनं नववैदेवसमतीदे
समाभगतिनां पायाक्षावमनीयायः शक्रोपि वसंघानदा इत्यम्मासूत्रमासीनं पद्मघागमनार्जितम्
शृणुष्व मे सा सदेवीरक्तसमपद्मक्रमे पृथिवी यंतरिक्षं दिवं यस्य तथैव हृदंतराण्यते नवायरामसदा भागते
हिंदेवस्तावितः ऋषिभिः समारायदेदाय स्तवनतयः सुरेमाते प्रणातात्मा ब्रह्मणाभवनमेवः ऋषि २२

भार्वसमासमस्तदेवदेवोपि शंकरः आर्केतपसाभिरतः कैलासे पर्वतोत्तमे ऋषिभार्वसमासृस्तत्सविसृष्टितिकें
शवः सौगेंद्रायने निजे शेषपर्यंकमाश्रितः पितामहस्य यत्र नेत्रः केशवस्य शिवस्य च स्थिते तत्र सकलं तत्र ते
हि सर्वं मयोदिता तथाविनिहृतो ह्येवलस्त्रविनिर्मृत्तिः तथा वरांशिः पाकानां यातो स्मात्रिपातिता ब्र
ह्मणस्त्वं शरणं त्वं प्रणतार्तिविनाशनः सहस्रेन य पुनः श्रीमान् तत्पाणिं जगत्स्रियः तेजसा तपसा यशसा च कृतेन
वर्षेन च तेनाविशिष्टे लोकेस्मिन् पश्यामि शर्वोपते वेदेषु सर्वदृष्टेषु गीयसेत्वं पुनः पुनः वेदाश्च सांप
त्वांयं तदर्थं क्रतवश्च तथा येहमादानवा युद्धे मया शक्र पुनः पुनः तारमेदपुत्रसंभूता कांतवीर्यसमाश्रिताः
तेषु तातासमाविभोर्धार्ययंति चंमास्सपम साहं भावसमाक्रांता ताम पद्मशरणं गता शक्र उवाच नानाभिभा
रविद्रावैर्दैत्यैर्भूयोवावर्णिताः तेषां गत्वा वधोपायं महं पृष्टास्तवमभ्यवम् मार्कंडेय उवाच इत्येवमुक्ताति
दशाश्रयानः पृथ्वीसमेतो गरुणवाहनः प्रयौ सभां देववरस्य तस्य पितामहस्या प्रतिमस्य वीरः इति श्रीवि
ष्णुधर्मोत्तरे मार्कंडेयवज्रसंवादे पृथ्वीशक्रलोकागमनं नाम षड्विंशोऽध्यायः २६ मार्कंडेय उवाच तेस
मेतास्समासाद्य पितामहस्य भोज्यभां पद्मासनगतं तत्र ददृशुः पद्मसंभवम् पद्मपत्रसवर्णांगं पद्मपत्रायतेक्ष
णप्रभम् वतं वेदं कृतं त्वं देवतागणमध्यतिष्ठ चात्मवर्णं पद्मरेवेचादित्यं त्रवतंकम् हंसान्वितद्वीपंते

वि॰ प्रमेयमेवनामपि स्वयंभुवमर्चितेवमर्तसिंहारकाशकम् तेमेमासाप्ततगतो शाक्यसिंहगुणामह वदेत्
प मो॰ नमहाभागेनहूत्तमुज्ञत्पनामम् शाक्यसिंहपरुषः नमस्ते देवदेवेश सर्वसिद्धिसंहारकारणा वरदानेनदायाय
२२ ज्ञ्यपसायनमय पद्मयोने जगद्योने सर्वसत्त्वाभयप्रद धर्माधिपते देवजगद्दीतनमोस्तुते स्वयंभुवे सर्व
येकर्त्रे सर्वभूतानांतात्मने सर्वभूतवोधाय सर्वभूतेश्वराय च अचिंत्यायाप्रमेयाय प्रकाशाय महात्म
ने नमस्तुते जगतोनाथ यस्ययिसर्वं प्रतिष्ठितम् त्वयाविना जगत्यस्मिन्नन्यत्किंचिन्नविद्यते इंद्रियाणीन्द्रिया
र्थाश्च तेभ्यः परतरं च यत् व्यक्ताव्यक्ते जगन्नाथ त्वमेव कः प्रकीर्तितः तपांसि च वरिष्ठानि कृच्छ्राणि निय
मानि च कलाकाष्ठामुहूर्ताश्च कालस्यावयवाश्च ये कालचक्रं जगच्चक्रं त्वमेकः पुरुषोत्तमः त्वमेवप्र
दोषाला देवः स्वभवनमे त्वः ततः प्रसन्नो लोकेस्मिन्न्यमहेशो जगत्पते महादेवं गिरां मधुरचित्तपुलकः पुल २
कितः अतिशीघ्रवरासिद्धप्रतयाः स्पशाजगत्पते सततं कुमारो भगवान्सनत्कुमारस्तनन्दनः आकृतिश्च रु
चिः श्रद्धा तथा देवविनिर्मिता एवंतेवदनात्तान स्वेदमस्तेप्रभम् दक्षिणाद्वदनाज्जातं यजुर्वेदं तथैव
च पश्चिमाद्वदनाज्जातं सामवेदं तथानन्व उत्तराद्वदनाज्जातमथर्वाङ्गिरसं शुभम् ब्राह्मणालेमुखाज्जाता बाहु
भ्योतत्यस्तथा ऊरुभ्यां तथा वैश्याः पद्भ्यां शूद्रास्तथैव च विष्णुनोशानिमेत्राश्चरोहितं उपकृपिच त्वतः प्र २२

भोः प्रसन्नानि प्रविशंति तथात्मपि स्वयम्भूर्भगवान्विसृष्टदेवदेवसनातनः नाममात्रविभेदेन महेशस्तु त्रिलो
जगत् त्वमेजसामयादैत्यापेशुद्धेविनिपातिताः तेतिनोतानियातानानीयोर्दयंनितथात्मसंतेषांभावेण
त्रिवेदंप्रंतत्सकामरूपाणता वसुधां च पृथपालनाय स्वत नमोस्तुते मार्कंडेय उवाच एवं पितामहो देवः स्तु
तःशाक्येधीमता गुरुणा च समेन पूजयामासतावुभौ पूजयित्वा च वसुधां शक्रं वचनमब्रवीत् व्रतस्थं देवदे
वस्य शंकरस्य महात्मनः भवद्भिः कीर्तितं सर्वं निवेदयत मा चिरम् उपायं तत्त्रियवपेपुसाकंकथयिष्य
ति इत्येवमुक्तास्तु पितामहेन सम्मुत्सरो हरउपदेप्रतीना शाक्योथदेवोचवसंयपरगुरुःमहाणां च सुप्रसन्नो
लः इति श्रीविमपर्मानरेपुमार्कंडेयवज्रसंवादे ब्रह्मलोकगमननाम सप्तविंशोध्यायः २१ मार्कंडेय उ
वाच ततः शाक्यमथामासाद्य स्रुस्यं वक्तेनदा वाहुपंनप्रकाशेन तदा भारेणाग्नितल्य सूर्यभासा हतीयेनन
यनेन वशामितम् वालवैरेणपूर्णमहाकांमहूलपाणिना व्यालयज्ञोपवीतेवनागेस्वरहूतांशुकम् नी
लकंठं विशालाक्षं दंतिचर्मांवरच्छदम् उमासहायं वरदं सर्वभूतनमवोद्भवम् नन्दिना गणनंदीश्वरप्रमथैः
प्रमहत्मशाः नानावक्त्रशिरोग्रीवैर्नानारूपविभूषितैः तं दृष्ट्वा प्रणतः प्राह शाक्यस्तु गुरुणामह शाक्य उवाच
नमोस्तु देवदेवेश प्रणतार्तिविनाशन नीलकंठ महाभाग हुमाश्च प्रणानमहर गंगातरंगनिर्धौतजटामण्ड

वि. लमस्ति शशांकशतसंकाशं सूर्यकोटिसमप्रभ वामनेत्रे स्थितो मेरुः प्रमथैर्गणसेवितः तेषु सर्वेषु
५ मो. हादेवस्समेतविक्रम ब्रह्मचर्यं तेऽपि यथा नान्यस्य कस्यचित् नवसिंगांगवनरताः सर्वे द्वाणमयीश्व
२४ राः सर्वसंभूतिकृद्देवस्सर्वदेवमयोऽपि च सर्वभूतवरेण्यश्च सर्वभूतविभावनः सर्वामरगुरुर्देवः सर्व
भूतेश्वरेश्वरः महादेवो महायोगी महामायो महाबलः महाबुद्धिर्महावीर्यो महातेजा महायशाः त्र
तध्यात्मकलो पर्मोदारदतोमहाहवः श्मशानेवमतिनित्यं चितासूपसमाकुले दमयुतारुक्लाभोभूत
प्रेतानुलेपनः भूमिवत्रूप्यकं सलिलायमानेन्दुवायवः सर्वतस्त्वस्त्वयाभिव्याप्तमिदं जगत्
त्वया विना जगत्यस्मिन्नन्यत्किंचन विद्यते देवभागाभिमानी यो पालयत्वं नमोस्तु ते मार्कण्डेय उवाच ए
वमुक्तस्तु शक्रेण देवः शक्रमभाषत कार्तवीर्यमहातेजा लोकालोकिवि⁻ त्रिपादं मदो नरास्मिन्दशाश्वद्य
तः स्मृतास्मिन्नारदश्य विलक्षणवचनं सोऽवधिगममवासव तमेव प्रार्थयिष्यामि वरं प्रसन्महात्मनः
सर्वपातनत्वं स्थानं तत्र समध्यमवेश्वरम् चेदमण्डलमध्यस्थं पापसेवारदमीश्वरम् विलोक्य प्राचेन भागेनदला
त्रेयो भवन्ति ते तेनद्ववोन्नमा पालय त्रैविलोममतो रमेव मन्नकार्यं दशोधरलदेवेन सालोनितरगांतके
केन तत्रामर्षी त्रस्तु पुण्यविशेषमतो ममारायपुरुं वराजन् इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवा २५

न्यसंवादेरुद्ररूपनिर्माणनामाष्टाविंशतितमोऽध्यायः २८ मार्कण्डेय उवाच गतेसत्स्वरूदेवशाकेवमपुराकि
ते तत्रास्याच प्रयातायां देवदेवमहेश्वरः स्वगृहमागतो भूतगणानां प्रमथानां सोऽवगाह्य मलोकस्या
गतास्सर्वगताविरोम् तथा यमानः सपर्यां विरहीणं वरमेष्ठं तथैतत्तनसारस्मा विक्रमोऽपि प्रकीर्तितः
विसृजद्गणान्वपरिणामदस्सुमनतः नायमादमपंपिण्डे पितृणां पापमनुष्याणाम् प्रजानां भवनेस्सर्वे
तापारेजगतामपि शरीरिणां शरीरेषु रसपंचात्मकं सरतम् श्रालवकृज्ञेरकं च तथा चैवावबोधकम्
संघातकं तथैकं च देहिनां देहगोचरम् मनः सर्वेन्द्रियाणां च सर्वेषां नायकं तथा ज्ञेयधीशं तथाऽनिमस्र
तापारमव्ययम् यो पूर्वं निमदादेवाः पितरश्चारस्वायिनः पश्यत्तु देवस्त्वस्य विसोवासः प्रकीर्तितः
दृश्यवस्थाशनो देवोभूतात्माभूतभावनः प्रविष्टमण्डलेतस्य देवदेवो महेश्वरः तस्य पश्यापर्क तेजः स्वस्य
मेवसंस्थितम् स्वगृहमागरुरूपं वायाःके शेवे विदुः वत्ते ालकमध्यस्यास्क चाति रिवषः स्थितः चे
द्रमालकमध्यस्थः पुरुषः सपरः स्मृतः कर्मसातो सलोकानां सदा धारापरः स्मृतः सरित्सागरसंप्रज्ञे
तमस्समरविनेत्रितो तपाविद्धोमि पचैशे शीतांशुत्सुतेजसा पस्य रूपमनिर्देश्यं प्रस्तेतेजः सुदुस्सहम् ते
नदेववरेरक्षात षष्ठाव विप्रणतकः इन्द्र उवाच सुग्रीवो ममपंचैवजगदेतत्प्रकीर्तितं सुग्रीवो मोजग

वि॰
ध मो॰
१५

माद्यो देवदेवो जनार्दनः तस्याशीर्यातनुर्यावसोऽहमव दिवाकरः सौम्यात यातनत्तस्य सभावान्मयि ता
मदः तपेदधापितेसर्वेनाम्यपश्यामिकारणं तदिदं ते निमलेऽष्ट्यै सशैलवनकानना शशाङ्कतिस्म
दाद्दश्याशशलक्ष्माभिवानव तेनैवकारणेनत्वमच्युतेऽस्मान्गललाञ्छनः शशीशशांकसंवेधाम्नासमन्वात्
सोमश्चोक्ते शीतांशुत्वाच्छशीतांशुर्निपीडशोऽक्लादिराजनात् नक्षत्रनाथत्वमस्माकास्य शाजत्वाद्दिव्यिजेश्व
रः वसंतितेपितृगणाःपितृनाथस्ततो भवान् वहूर्ध्वस्थर्द्रस्तेषु यातरुक्तोमनीषिभिः शुक्लत्वेद्य
स्त तेवेवशीतत्वे ह्लादने पिवं तेन तेवेदना ह्योताम तनं तपर्मवत्सल सर्वेवाह्लादमायाति दृष्टे त्वयि म
हद्युति मन्मा कार्ये भवाय के तनक्रुरुष्व जगत्प्रभो ह्नादयत मासायनयाद्दत्तवनोत्पः कालनीयाज्ञे
नोनाम दानवा सतमयाश्रिताः सर्वतुद्भयतोप्राप्य तद्धपेयत्वात्स्व तयारत्नवेगद्देनेनाप्यः शक्नोति
कश्चन अवधधन त्वया कार्यं देवकार्यं महाविभो मार्कण्डेयः शंकरेण वमतस्तलपतिश्च त्ववचां करम्
उवाच देवदेवेशं प्रणाति हर हरम् चन्द्र उवाच इयं शंकर सोम्यानतनुः सविदितानव तस्मात्केश्चि
तो गच्छ सान्तेकामं करिष्यति मार्कण्डेय उवाच इत्येवमुक्त स्त्रिपुरांकारी सोमेन तातापरमेश्वरेण सं
पूज्य देवं प्रययाम शीघ्रं तेतामयंमंडलमाशुरातत् इति विष्णुधर्मोत्तरे प्र मार्कण्डेयवज्रसंवादे चन्द्रमण्डल
२८

दर्शनं नामैकोनविंशत्तमोऽध्यायः १९ मार्कण्डेय उवाच सद्दर्शनतस्ताता विपुलं सूर्यमण्डलम् देवमण्डल
मालेनमानेयस्य वसंस्कृते यत्रत्वमलनापिरपिरिनत्सविभावसोः देवदेवस्य धाम वासुदेवस्य धी
मतः तस्यधर्मः परिपिरवस्यांशनरदीपनम् आधारं सर्वभूतानां जगत्स्थं तत्तशनम् पंचधाव स्थिते दे
हे सर्वेषां प्राणिनां तथा अलोचकः पाचकश्चैव लोचकोरंजकस्तथा भ्राजकश्चैव साचेव सर्वेषां प्राणिनां
स्मृतः यन्मयं देहिनां चन्द्र धर्मतरेतिणस्तथा सर्वे देवानि देवस्य वासुदेवस्य कीर्तिताः अग्नीशस्तादृ
तिः सम्यग्निरूपणोपतिश्रुति यश्चदक्षेसदातेजः सर्वेषामेव तेजसां यस्मादस्तुपरोनास्ति यस्माद्दक्षणसंभवः
यस्मात्प्रवर्तते सर्वं कालचक्रं तथैव च डोषधीनां परःपाकः पंच्यस्माद्विद्यते तन्मण्डलमयासाय कृताञ्
यनतेनसम् विशेषांसंज्ञेऽमिताते तन्मध्येशंकरस्तदा साष्टांगमारुपुरुषंपद्स्कं किविवेपितं तेनसंद
पृष्टा वज्रस्तुष्टावमहाद्युतिः। रुद्र उवाच नमस्यामि देवेशं तेजसां त्वपरांनिधिः आराध्य स्त्वं वरेण्य
स्त्वं सर्वधर्मसंतारवः साधितारं श्रुतारं सोतस्ताराश्रयामवान् अनेनग्राहमेयस्त्वं हस्तात्स्त्वनात्स्तथा
सपासमर्पितेनेनसकलेनांपिभास्कर नमस्त्वं नविभिन्नोऽसि नवदेवाजनार्दनात् अदेविसमेवाविस
वेद्यो विभुः प्रभाकर अस्मांकं सकलेयमनपितिहतिभास्कर यमकार्ये हि क्रियते येनास्य जगतः सदा

वि॰
ध॰मो॰
२६

प्रजानां तु प्रसवनात्सवितेति निगद्यते इमानां च तथा दानाद्रविरित्यभिधीयते आदित्यस्तेन तथा दा
नान्मित्रस्तेन भावतः पुष्णाति सकलाँल्लोकांस्तेन पूषा निगद्यते धारणाच्च तथा धाता यमनाद
र्यमा तथा अंशुस्त्वमंशुधारित्वाद्विसर्गाद्वरुणस्तथा भगः सौभाग्यदानाच्च त्वष्टा सर्वक्रियाकृतेः सर्व
गतत्वमनन्तत्वाद्विष्णुस्तेनाभिधीयते क्रमणाच्च तथा विष्णुरीशनादिन्द्र उच्यते तस्मात्प्रयाणप्रतापकार्यं कृत
स्म विचारयन् स्थावरे जंगमे सर्वभूमिर्भारेणाभिपीडिता कदाचिज्जंगमे भूमिः सर्वभारेण पीडिता कदा
चित्स्थावरे राजभवद्धि तदपीडिता अनेनेदं ततो हृदिः परमभास्कररश्मिभिः देवाः त्रिदेवतां प्रणिपत्य
तिमेदिनीम् सूर्य उवाच न वदर्शनकामेन प्रागेव तेह्नतं मया स्थावरे जंगमे सर्वा प्रकृतिस्थावसंपदा
यथाऽहं वे तथा पादं करिष्यामि महेश्वर सामर्थ्यं तेऽस्ति भगवान्न वा जनेनैव पादपान् सर्वान्विनाशयिष्या
मि शाश्वतेनैव तथाऽहं तेन दर्शितास्त्रोत्रयिष्यामि तन्नाशेन वसुंधराम् अशोकं करिष्यामि तत्तो निवृत्तविरं
प्रता मार्कण्डेय उवाच इत्येवमुक्त्वा भगवान्कालि सूर्येण महर्षिभिर्विराजितेन अगाममथा सहसा सरिमे
तियत्सर्वलोकानुगतां प्रयातः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे आदित्यदर्शने नाम षट्त्रि
मोऽध्यायः ३॰ मार्कण्डेय उवाच दिनत्रयमथास्थाय देवदेवोऽपि भास्करः महिम्ना तेजसा शीघ्रं नगरीं रत्ना।
२६

मालिनीं सत्यवदृष्टिपूर्वीत्कालेवीर्याजनेत्यम् पत्तमानं महोदरं कल्पवृत्तं मिज्यपरम् हृद्रिततः कालेवीर्येण
धारणोऽतपमब्रवीत् ब्राह्मण उवाच महाराज ममाज्ञाली दिव्यानन्तयद्धिने प्रयच्छ तस्मै तत्रमितमेकां
देहयोऽनमः अर्जुन उवाच केनाद्येन भवद्भिः किमुद्दिरिदत्तामिते नत्सभावत्स भगवन्नूछेदे नैवमार्विर ब्रा
ह्मण उवाच आदित्यं मां विजानीहि स्थावराम्भोक्तमर्पन प्रयच्छमानि सर्वाणि ममपार्थिवपुंगव अर्जुन उवाच
स्थावरे भूगतं दानशक्तिर्नास्ति ममानघ कथं हि स्थावराहत्युं शक्यामानद्वैनेजसा आदित्य उवाच रथस्थः
पार्थिवश्रेष्ठ पावाग्नं च परक्षिप नेत्रदेपजलवन्नानिम्नतार्थियामि पादपान् नावदेवतयाकार्यं दयते शरमोत
ण पावकप्रज्वलिष्यामि सर्वमेव पिशोषहम् मार्कण्डेय। एवमुक्तो गते सूर्ये कल्पयित्वा रथोत्तमम् विक्षेप
मेघानाम्नायज्ञयज्ञ मासकरम् नेत्रिमाइद्विपेशानशानकम्भोज्वलाःशराः जज्वलदेपशाहृत्या ज्वलवेतो
वनेषु तान् उद्दभिसननिर्घोषो विस्फुलिंगगणाकुलः प्रोल्लासित महावेगः सर्वसत्त्वभयंकरः निर्दहन्त्स
पुष्पाणि तमकांवन महाभः ज्वालामालान्तदाभाति मूर्वेनःपावकस्ततो वनेषु दह्यमानेषु नापहसादितास्र
गाः तत्क्षपेषु विदुष्णन्तक्षापापिकृष्ण दददाग्नि लदाहृता न्यावर्धिक्षाजनगत्मनेः वधुव्याप्रशान्तावि :
कृतान्ते हीवसत्यराम् ततः तावह्निः कालेवीर्यपोषपि कृतकार्यं तदागता कालेवीर्यादिवाकरम् वि

वि॰ निहत्य रथपञ्चाशाद्यावन्नादिप्यन्तीपुरीम् सगच्छेवदहरोवसिंहं सर्वं तेजसाम् तेन शापो वनेदपिस्वकीयेन
धर्मो॰ पुंगवः यस्मात्त्वयावदग्धं मम पार्थिव पत्तनं तस्मान्मे छिद्यते बाहुस्त्वाद्य रणे संस्थितस्य ते । तेन शापेन विप्रस्य
२० रामः छतिपनंदनः । तस्य बाहुवनं सर्वं चिच्छेद भृगुनन्दनः । वज्र उवाच रामस्तु कस्मिन् वंशे भवे भृगु वंशे
स्त्व महाबलस्य विच्छेद दोर्दण्डवनं तवीर्यः सर्वं समाचक्ष्व भृगुप्रधान ॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रमार्कण्डेयवज्रसं
वादे वेनदाहो नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ मार्कण्डेय उवाच सर्वदेवातिदेवस्य ब्रह्मणस्तनयो भृगुः पौलोम्यां
जनयामास च्यवनं भगवान् भृगुः ययातिस्तत्सुकन्यायां च्यवनाद्भृगुनन्दनात् आप्नवानं दधीचिं च जनयामा
स धार्मिकौ ऋषिपत्नी महाभागा चाप्नवानस्य नारुषी । और्वं स जनयामास ऋषीकापरसंज्ञकम् येन क्रोधाग्नि
भृगेनस्त्वष्टोग्निर्वडवानलः । तस्य सत्यवती भार्या कौशिकी गाधिजा शुभा । तस्यां स जनयामास पुत्राणां शतमु
त्तमं जमदग्निप्रवनस्य तेषां श्रेष्ठतमावुभौ तयोर्गां चैव विपर्यासाज्जमदग्निरजायत । वज्र उवाच कथं तु मय
तो ब्रह्मत्वाद्वर्णस्य च सम्भवः तं भवं जमदग्नेस्त्वं श्रोतुमिच्छामि तत्वतः । मार्कण्डेय उवाच भृगूणां हैहयानां च
वैरमासीत्सुदारुणं येन देवास्तदा पापैर्हैहयैर्भृगवा हताः । ये पि गर्भगता बालास्ते पि तैः विनिसूदिताः । ग
र्भे पुत्रह्यमाने पुत्र ऋषिपत्नी भयातुरा ऊरुणा धारयामास गर्भं हिंदी स ते जसम् पूर्णकाले तदा बालऊरुं भित्वा २१

यत्तायत ज्ञातमात्रस्तु क्रोधदेवतानां महातपाः । हैहयैर्हन्यमानानां वंश्यानां स महात्मनां भवद्भिः कृतं याणि
तस्मात्सर्वाशापामयहम् नत्त्व पितरो हैने वारयामास रं जसा क्रोधः पुत्रनकर्तव्यः सदैशत्रुं रणे सदा व
धेस्वैर्नितिक्रोधाः तो यैर्विनिपातिताः । अस्माकं नवधे शक्ताः क्षत्रियाः हैहयाधिपाः । एवमुक्तः पितृगणैः ऋ
चीकस्तानथाब्रवीत् नेच्छेम घाम्यति क्रोधो पुष्पत्रिपुनकारितः तस्माद्देवगणान्सर्वांश्चिह्निष्यामि तेतसा
एतस्मिन्नेव काले तु महीतोयसमाकुला ब्रह्माणं शरणं विसृष्टा सर्वभूतभवोद्भवम् श्रीभगवानुवाच देवान्प्रति
समस्यं मे क्रोधधर्मो वस्य पुशुभं तेष विश्वयग्रमिष्यामि तामयं सर्वं व सेयरे मार्कण्डेय । इत्येवमुक्त्वा स धर्मो वं क्रोध
समाविशत् भगवानुवाच ऋचीकं स्त्वं वीर्याद्धि निसृतः । तज्जाता ये भविष्यन्ति पुत्रास्तं सर्वे दिवौकसः क्रोधपृष्ठाये
तव हृत्यान्यभविष्यति पुत्रक एवमुक्तस्तु भृगुणा ऋचीकोग्निमभाषत एवं ते स्म मामासनस्य देवस्य पुत्रक पि
वं तु रसदा वेगमस्य संसार महापुते अस्माकं नकुले भावी तव पूर्वादितेतमः क्षत्रियाणां समुच्छेदयः करिष्य
त्यनेकशः एवमुक्तस्तु पित्रा वै पिवन्नासा हि कं जलम् वैश्वमासस्य मासमन्पर्यं न तिष्ठमासे मुखे जते पीतमात्रा इ
केनोयेनं दुरुमस्य मासाहतम् फुल्लत्पमासा चवतः शिशिरात्यो महीतले नितं हिमाद्रिं सुजतिन मासाद्पि समीर
णः हिमाचले पातयति प्रवहो नाम पार्थिव एषा तोयादि मोरुमतिः हिमतोयस्य सम्भवः । इह हिन्दपविहोनस्य क

वि॰ ध॰ मो॰ २८

पौ

पितान्वयार्थिका तस्य निवेदितवतो बाडवाग्नेः प्रोक्ता मयाम्भसि पतिं प्रथाने ख्यात्वा पितामहं च तिमोद्धृता
नेसमारमातोस्वयणाष्ठवदः इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे वरवाम्मृत्युर्मि नाम द्वाविंशतमो
ध्यायः २२ मार्कण्डेय उवाच ऊर्वस्य भार्यार्थमेतानात्मासत्यवती शुभा वने प्रथवरदत्तपागाधिसुता भृगुनन्द
नः ऋचीक उवाच वरं वरय मत्तस्त्वं एवमुक्ता मनसिवर्तते तोषतोऽर्हं त्वया भद्रे वरेण शुभ यथा वद सत्यवत्युवाच
मातुः प्रयच्छ मे पुत्रं भगवन्तीर्थवन्नरम् पुत्रं मम च धर्मात्मा पुत्रं ब्राह्मणतेजसा ऋचीक उवाच चरुद्वयं करिष्या
मि मातरर्थे न चात्मनव यस्य संप्राशनात्पुत्रं त्वं चैव जनयिष्यसि मार्कण्डेयः एवमुक्त्वा ततो वत्से ऋचीकस्त्व
रुद्वयम् एकस्मिन्सकलं तात्रं तेजस्तु क्षत्रसंभवम् शुक्रार्थं तेन च रुं कृत्वा द्वितीये संन्यवेशयत् ब्राह्मं तेजश्चापरे
तुः पत्न्यर्थं कृतवान्चरुम् ऋचीक उवाच सुपर्णात्प्रियया भद्रे त्वं यमाता चरुस्त्वं सुप्रस्या लिंगनं कार्यं मा
त्रा तव तदा शुभे त्वयैवोदुम्बरस्यापि लिप्तया तन्वीवलोचने मार्कण्डेयः एवमुक्त्वा ततो गता माता सर्वं न्यवेदयत्
ततस्तामब्रवीन्माता गाधेः पत्नी यशस्विनी अवश्यं भगवतः पुत्रस्तव पुत्र विशिष्टया श्रेष्ठेन तेजसा पुत्रश्च
रुरेव कृतः शुभे तस्मात्त्वं च विपर्यासमर्थं कुरु माचिरम् आलिंगने विपर्यासं तु मयोः क्रियतां तथा
ममात्वं चरुं सर्वं च केतोरवर्यं विता सगर्भा प्राप्ते काले भर्तारं वचनमब्रवीत् ऋचीक उवाच अवं चरुवि

पर्यासं तु मयोः सुन्दर्याः कृते येन त्वमसि तां पौत्रं पुत्रात् क्षत्रियतेजसा ब्राह्मणतेजसा पुत्रं कृतवानस्मि ते चरुम्
मातस्ते चारु संयोगिन पात्त क्षत्रियतेजसा कृतं चरुविपर्यासस्माद्विप्रं जनयिष्यति तव च पुत्रं ते पुत्रं विप्रं ज
नयिष्यसि सत्यवत्युवाच मातर्मा त्वा कृतामिदं भगवन्तं त्वं न मर्हसि तव च पौत्रः पुत्रस्त्वो भवतु मर्हसि
ऋचीकः एवमस्तु न ते पुत्रः तव च पौत्रो भविष्यति यो त्वत्व पौत्रं भविता भार्गव विधिचोदितः सत्यवत्युवा
च सर्वं स्वरं त्वं भगवन्किमर्थं पौत्रस्य मे क्षत्रियभावमग्रम् निवर्तितं नेच्छामि मातलेन वरस्य तन्मयदितेन गृह्यम्
इतिश्रीधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे चरुविपर्यासो नाम त्रयोविंशतमोध्यायः २३ ऋचीक उवाच ब्रह्मणो
त्रिः सुतः सोमस्य सुतस्तस्यापि वै स्मृतः सोमस्य तु बुधः पुत्रो बुधपुत्रः पुरूरवाः आयुस्तस्य पुत्रस्तस्या
पि नहुषस्तस्यापि कीर्तितः पुत्रः स देवस्तस्य चात्मजः तस्य जह्नुः सुतः श्रीमान्येन गंगा तु जाह्नवी सुतस्तस्य
यत्तस्य बालकस्तस्य चात्मजः तस्य पुत्रो बलाकाश्वः कुशिकस्तस्य चात्मजः महेन्द्रस्य पुत्रो वीरस्ततोऽनिसकृताल
यः एतस्मिन्नेव काले तु पुत्रः श्रेयस्त्व सर्वशस्त्रं करे तु ह्याकुशिकेभ्यो महातपाः कुशिकानां समृद्धिं स कु
शिकं नृपतिः पुरा स ततः कौशिकान्वा प्रियकुशिकं वाक्यमब्रवीत् गतवत्यामिकोद्वं नृप दिशु शुभ मेनव सभा
यं गावकं तथ्यगां तेषु शुभपोत्तया कुशिक उवाच स्वमेवेदं नवगरहृदये येह्वमभार्गव शान्ति तस्तव शुश्रूषोक

वि
य मी॰
१५

विभ्यद्भार्यया सह । इन्द्रीक उवाच यदेष्टं पतिना च्यवनेन शुश्रूषणं कृतः । हृतयामास सततं सर्वकामसमृद्धि
भिः बहुमेध्यान्निरागांश्च बनेनानाबहुधाति तिनाहारक्ष भार्यया पशुपालमहीपतिः । अकालेप्राथय
त्येक कदाचिदपि दुर्लभम् कृतमित्येवं तदा राजा निवेदयति स्म तम् । कदाचिदद्भुमेकेनैकेनभुक्ते दिवसान्
हव यनेन बतदीयेन तर्पयामास वै द्विजान् कदाचिदीपयन्नेव बहून्नाना रहोऽड्वम् कदाचिश्चखेषु
क्लामकार्थी राजपुंगवः राजमार्गं प्रतापेन न त्यक्ता तिपयेच्छया तस्मात्सादितमेवेदं कर्मणा मनसा गिरा
समाचरति यत्नेन कार्यं वशिष्यकामया यदान दृष्टितनेकिंचिद्दृष्टवांस्तस्य भार्गवः तदा तस्य वै प्रसादाद्दृणा
येत्मनसेप्सिते च्यवनः । वरं वरय भद्रं ते प्रसन्नोऽहं तवानघ निर्यातेतेन याराजन्नेव यानेन यामदा कुशि
कः यदि मे त्वं प्रसन्नोऽसि भृगूणां वंशवर्धन वंशो ब्राह्मणतां यातु वरमेतद्वृणोम्यहम् च्यवनः एवमेव भ
वभावेयन्मां वरयसे दप ब्रह्मदेशात्त वंशस्य ब्राह्मण्यं ते भविष्यति तव वंशकृतास्माकं तत्र धर्मादितनाम
मः भविष्यति नरेन्द्र त्वत्तस्य विदितं मम एतत्तारणमन्यैर्यं विकीर्णः स्वकुलस्यते विकारः क्षापनार्थं तव
दृष्टमवमयि विकारेण नतेनाद्य मयाभाव्यक्रवादितम् तस्मात्वरत्तया प्राप्तं वरमेतत्सुदुर्लभम् कुशा
स्यनामाय रह्मभविता तिस्रपार्थिकः तस्यापि भाविता पुत्रो गाधिरितिख्यविश्रुतः विश्वामित्रस्ततस्तस्य

ब्राह्मण्यमुपलप्स्यति कृतार्थं वै वसिष्ठेन तपसा महता तदा एष स्त्रीणां च कृतविपर्यासाद्धि विश्वामित्रस्य संभवः अस्म
द्वंशाच्च भविता मन्ये हे महाभाग पार्थिव एवं विनाशितं च त्वं भविता नाह्रि शोचवन भार्यया सहितः स्वकं ज्ञराढी
गाभविष्यसि एवमुक्तास्ततो विप्रो राजा हर्षेण मेनोरयः उवाच सुमहाबाहो भद्रे ना शोकविवर्तिताम् एतत्त
नेश्च च्यवनस्य वाक्यं कस्मात्किशाक्तिर्भविता नवस्य कतेन संधाते न वा राम मध्ये पोत्र स्त्वं श्रेष्ठो भविता द्वेषा॰
के इति श्री विश्वरूप मीमांसे कुमारकेण्डेय च्यवन संवादे कुशिकवरप्रधानेनाम चतुर्दिशान्नमोऽध्यायः १४ मार्कं
डेय उवाच एवमुक्तास्स भवती कालेन हृष्टो द्विजोत्तमम् जनयामास धर्मेण तेन सदृशं तपोधने ततश्च जनयामा
स वत्सं ... शुक्लोदरम् ततो हृतेन वर्तान्जगान्नो ... गाधेरपि तदा भार्या जनयामा
सपुत्रकम् विश्वामित्रमिति ख्यातं पुत्रं ब्राह्मणतेजसा तितो पुत्रे वसिष्ठेन समन्यना यस्स पार्थिवः ब्राह्मण
तपसालेभ धर्मात्मा संशितव्रतः राजा प्रसेनजित्नाम सततं स्वाघोरोत्काम्य पत्न्यर्थं प्रति तत्प्रादनमद
ग्निर्महातपाः सा तेव नगतं भस्मानि सम्पद्यते वरदने कदाचिदथ धर्मात्मा मध्यप्राप्ते दिवाकरे कौशि
स्रास्यति विज्ञं मदग्निर्महातपाः तिमातिमाः ग्रा ... ना ... च्यवनो ... यामास पर्मज्ञा
भार्गवे वनं कार्यार्थी अथार्कतापसन्तप्तां स्यमानां निर्विकजाः पुष्पितस्य वृक्षस्य च्छायायामास पविश्रिता

वि०
ध० मा०
२०

विष्णुस्यन्तमहर्त्तेमामनैर्नैत्येपातोत्रमम तां पाणौकृ पितामातोजमदग्निरभाषत कोऽसौ मेशरोर्भदे विनिर्भिः
कृतवन्तासि नविभिविवमांभदेयदेवमवमन्यते रेणुकउवाच सूर्यकाग्निनाब्रह्मन्मात्तणमाग्नेमहाव्रत
प्रपारयंतीविश्राममेतस्मात्त्वंतंनमर्हसि मार्कण्डेयः रेणुकायावचःश्रुत्वाजमदग्निर्महातपाः जानतोव्र
स्तदास्यैर्यामायकान्तेममयतः एतस्मिन्नेवकालेतुविप्ररूपोदिवाकरः शीघ्रमागम्यतेजस्वीजमदग्नि
मभाषत सूर्यउवाच स्वभावएषमेव्रह्मन्यदहंदहनात्मकः वर्तनन्स्वस्वभावेनतमेतंक्रोद्धुमर्हसि पुत्रत्वे
हंभविष्यामितस्यामेवद्विजोत्तम स्वरक्षार्थंकरिष्यामिलोकानांवद्धितेमहत् इयंचपत्नीधर्मज्ञारेणु
कातवसोत्थ्यते छत्रोपानहमेतस्मैरह्लादवरवर्णिनी तस्मात्कुम्यायास्त्वंतथाव्रह्मन्नुपानदौ मयास्त्रष्टौ
मगास्मिश्चिन्नमेवमविष्यतः छत्रोपानहयोर्दानेनेलोकेश्रुप्रभविष्यति छत्रोपानहदानेननरःस्वर्ग
गमिष्यति एवमुक्तस्तुसूर्येणतुजमदग्निर्महातपाः संप्रस्थितंग्राहस्वितःसकलंववः ततःसूर्येण
तेदेवीसतपुत्रउपुगासतीं पुत्रकन्नीयसंरामंजनयामासरेणुका रूमास्त्रांवसवपाणमुवमविस्रावम
धातेषांतवन्यजाताविस्पर्मांतष्णरूपधृत् सुत्रपानदानेभविदेवदेवेमनिहतामश्रिरण्यावभव कृत
श्रमेतेमकलेवकामहतोस्रमेतेदितिजप्रधानान् इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेपुमार्कण्डेयवज्रसंवादेरामामाहा ᳚२०

त्म्येपंचविंशोध्यायः २५ मार्कण्डेयउवाच अथवाल्यसमतीतोरामोभृगुकुलोद्वहः शुश्रूषमाणःपितरौ
नित्यमास्तेमहायशाः एतस्मिन्नेवकालेतुरामेवनगतेतदा आजगामसरस्तेजाराजाचित्ररथोवने विट
तंमहतामाभिदैवराजमनुप्रभः तंदृष्ट्वारेणुकाचक्रेस्पृहांभोगेशुभामिनी जगामसमनसामानं रंतेकाम
मविभ्रम तस्मिन्नेवक्षणेसानुभुग्णाश्रोत्रिणातेनसा गतश्रियंतनांदृष्ट्वाजमदग्निर्महातपाः पुत्रानुवाच
तानुक्रोधाद्धन्यतांजननीसकां नेविवाधततःसर्वेमातगौरवमतमम नेवचक्रुःपितुर्वाक्यंमातनुशापा
सभार्गवः पूर्वंनिर्यणयर्थमातेनहत्तामविष्यत्व रत्नभाग्युपादायरामोन्तिकरःपितुः अथाश्रमम
नुप्राप्तःपितातंसमपोदयत् तहीमंमातरंत्वंरामममांविरंकृथाः एवमुक्तःसपित्रातत्वाक्यमंजसमं
राम शिरश्चिच्छेदतीक्ष्णेणरामःपरशुनातदा ततोप्रासंपिमातस्यतनोयमभूत्तावरः जमदग्निरुवाच
स्तुष्टेदमराणपुत्रतदेवंमयितस्यासि यावत्त्वंत्वैसर्वंतेजसस्थितिहतिपुत्रक तावदेवनतांपुत्रेकश्चित्ज
ताभविष्यति भविष्यतिधर्मात्मारामोरशरथात्मजः रघुवंशोसमस्तसोविष्णुर्मानुष्यरूपधृत् एतासमं
पतेभेततदावेस्यवतेतसा कृतककर्माविस्मन्तस्वंसवपुत्रोमभविष्यति ततःपरंमयापुत्रतकार्यंशास्त्रपा
रंगा ज्ञानेवाणस्तेतवीरस्त्रीग्राह्मणक्रेतयश्चा यथोक्तिमेवापिपरंवरंवरयपुत्रक रामः भगवन्श्रस्समया

वि॰ नेतनन्याः कष्टयाम्यहं ग्रसन्ति चन्द्रतथा तस्याः प्रावृण्णां च तत्याख्यानिम नमदयिः एवमुक्तमहाभा॰
धर्मो गतएसामहत्तातथा नमामायपदेवेशशंकरं नीललोहितं मार्कण्डेयः एवमुक्तो महत्स्यागैतत्काद्य
३१ रुद्रासिनी रामस्य भ्रातरः सर्वे मृतत्र शापात्स्यैवते पितरामस्तच्चासस्तु हिमवत्पर्वते नमे नपत्लेपेम॰
ह्वातेत्वा रुद्रशापनकाम्यया एतस्मिन्नेव काले तु देवाः सेन्द्रपुरोगमाः सैंहिकेयभयत्रस्ताः शंकरं शर
णं गताः देवा ऊचुः भगवन्देवदेवेश शरणार्तिविनाशन सैंहिकेयो ऽयं वयं सर्वे स्थानेभ्यः सच्यवरोहिताः
सैंहिकेयानया ध्रुतां दैत्याः शतसहस्रशः सर्वे च संति सततं तेषां यत्नैवयं जहुः महादेव उवाच एतांस्त
देवताः सर्वान्दानवान्देवकंटकाः रामेणाहं वधिष्यामि नरवरदायत्तस्तते मार्कण्डेयः गते च देवसंघे च दे
वदेव पिनाकधृत् आहूय भार्गवं रामं इदं वचनमब्रवीत् महादेव उवाच सैंहिकेयान्दानवान्॰॰ रा
मो हि युद्धक समर्थस्त्वान्मवान्हंतुं नान्यः कश्चन विद्यते रामः अस्तु यास्यामि समये मे प्रयच्छ भगवन्नदन ये
न तान्समुद्गावाणान्वाणान्यिष्यामि दानवान् महादेवः किं तवास्त्रं भूयः सहितं विभक्तान्नामिसानवयः व्यस्त
स्त्रापिनतेशक्ताश्च देवसमव्रतैन्च रामः त्यानयिष्याम्यहं सर्वान्सैंहिकेयान्तु रामदान विष्णवेमहाभाग
नदीतापोऽहृदितः मार्कण्डेय उवाच इत्येवमुक्तः स्त्रिपुरांतकेन रामस्तिनेत्रशंतिमग्रभावः आदा॰॰ ती ३१

ता पाशुं न गामयद्वस्थितात्मा ह्वरविपुलयान्॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रसंवादे रामस्य महादे
वादेशो नाम षड्विंशतितमोऽध्यायः मार्कण्डेय उवाच एतस्मिन्नेव काले तु कश्योदकाः महाकायाः बभूवुः सम
दोत्पाताः सैंहिकेयनिवेशने चचाल वसुधा कृत्स्ना सपर्वतवनकानना पपात महती चोल्का मध्ये नादित्यमण्डला
त् अपर्वणि शशांकार्को संग्रस्तौ ननु मातया महाघोरस्वतथाभ्यां विमेघा भयावहम् शस्त्राणामस्तु
ग्नं भस्म सहाहं स्वकवादन इन्द्रचापसवर्णेन परिवेषेण भास्करः परिक्षिप्त न भसं योचं द्रसकलानिशाम्
सैंहिकेयो विपत्तापि सात्म सरमहात्मननः आक्रम्यजन्मनक्षत्रं केतुस्तस्य महाग्रहः बभूवुश्च महाभा
नः हाभयं गतो दिशादशा भानुस्वासीत्कवंधं कौंमरगाश्च सन्तावरस्यमाः नालीयं तु धनश्चे युद्दानवान्तोऽरात्मनो
क्रव्यादयति मंत्रालाश्च पसव्यभयानकाः शुष्केष्वन्यन सम्प्रदीपितमत्कालक्रतलाशनः वंश पिदानवेशानांनश
काशंत्याद्व उल्कासौरीनविपर्यासामस्तनामयदश्पत प्रमसकुदुं स्मारल अपशियैतवभूवतः कृतागोपठ्युला
यंतमास्थितामपिकास्वव अकालेपुष्पिता वृक्षा अकालफलिनाद्रुमाः विनावधमहानयः पतीपे नरसोगन
मा भयानकोनानमपमहोगन्तुस्नानसंवादस्य मर्मोह्ययनाः सालवः समाहूय भार्गवं तं हैत्स्यस्मेतास्य च का
रमेउम इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेयवज्रसंवादे उत्पातिकं नाम सप्तविंशतितमोऽध्यायः मार्कण्डेय उवाच रव

वि॰
ध मो
३१

विद्यां स विपुलां समासाद्य स भां तदा सिंहिकातनयः साल्वः शुक्रं वचनमब्रवीत् साल्व उवाच त्वत्प्रसादेन भ
गवन्दृष्टा नानाघोरदर्शनाः सावल्गणामहद्गुह्ये विनाशमपि दारुणं निघ्नन्नैव परस्मायेन गुह्येमविछ
ति सर्वे ते ताडयन्ति नितरां समूद्धिदृष्टुता शुक्र उवाच आराध्य देवं ब्रह्माणं तपसा सिद्धिकापुरा त्रिदशोऽप्य
श्रय्यहेमतानाममलमस्तुभा ब्रह्मदानकृतानस्माद्दैमं वद्धिर्विपयामम तितिंतास्त्रिदशास्सर्वे प्राकारं शारणं
गताः तेन दुष्प्रदयार्थाय विलसमानुष्यद्रूपधृत् जमदग्निसुतो रामः प्रेषितो रणकर्कशः महादेवो महाते
जा मानवः सनत्साम्प्रतम् मानुष्यास्त्रभयेचोरं दुष्यास्त्वामरस्सम साल्वः भगवन्सर्वदेवानामीश्वरो मधु
सूदनः तस्मात्परतरो देवो नान्यः कंचन शुश्रुमः किमर्थं समहातेजाः शंकरस्य महात्मनः स्यात्कारी भृगुश्रेष्ठ
दूरहंकेया तिष्ठामति शुक्रः यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति दानव अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृ
जाम्यहं कदाचिद्देवदेवेशः कलाविम्नतनेन तु वा कदाचिद्दयतिर्यत्त्वमात्मा कार्यवलवलम् यदा भवति दे
वेशदेवदेष्टहनेनरा तिर्यत्वमयदादेवान्तिर्यस्वस्पृहनेनरा यदा भवति मानुष्ये तदा भवति मर्त्यवत् मान
ष्यरूपमास्थाय तपसा विपुलां तकम् आराधयामास हरं स दैत्यपरमेश्वर स सदेवं वरं प्राप्तो पुरुषसमहातप : १॰
दुष्प्रदर्शार्थमायाति रामेण कृतलक्षणः तस्मात्केशवः संप्राप्ते भवतो मम रोचते त्रिविष्टपं च देवानां भक्ष
३२

सरसनम पातालनिलयासूर्यं निसृधं गतज्जराः शुद्धं निवारयिष्यामि शंकरेण वभार्गवम् अस्यचानेनि
विपद्मंमनुष्येनातिराकुत्नाः मार्कण्डेय उवाच एवमवतास्तत्र शुक्रेण तुष्टा दैतेयदानवाः स्तुवतोभमसंख्या :
शुक्रं भृगुकुलोद्वहं दैत्या ऊचुः एकयापि हितेन सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् यथास्मास्वतितुष्टेन नभो तत्रापि
विद्यते नेकयं मानुषाद्दीनानां के हस्यामसराश्चेव शंकरेतेर्विजेष्यामि येन तासो सौ पितामहः शुक्र उवाच
एकत्रिपिंडितेन सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् एकश्च भगवान्विष्णुः मगतः सोऽतिरिच्यते सनपाकोऽपुषाते
तेनैव देवो महेश्वरः तेनपूर्वं पाकृतो दुष्टिं तस्मास्सर्वे महात्मनः सर्वं हरत देवेन पाके ल्लामितस्त्वान्तिना
पाककार्ये महोग्रको देवदेवो जनार्दनः येन दैत्या विनिहताः पूर्वं पूर्वं तरात्मवे समायेनम विषायस्थः
कालनेमिर्यः कृतानामः हिरण्यकशिपुः केशी हिरण्याक्षो महोत्कटः मधुश्चकैटभश्चैव विरोचनोऽमितिक्का
यनः हयग्रीवो निमेदश्च सेदश्चोपाक्षलोचनः वेदारकमनसनश्चैव चन्द्रहन्तारवपिचः सूर्यशत्रुर्जितामि
त्रो यज्ञहायस्ततापनः सेवनादो महारोमा वर्षामेन्धोभयानकः दशग्रीवो नरग्रीवो वैमहाग्रीवश्च दानवः
कालकः कालकेयश्च कालनेमीश्चलोचनः कालश्चकालकल्पश्च मकराक्षो जनान्तकः श्वेतकेशो मेनभी
मो देवान्तकनरान्तकौ अयःशावकुर्नेवश्च महाकालोजनान्तकः एकलक्ष्म महापार्श्वो रत्नोवाउपेन्द्रः

वि
ध र्मो
२२

इन्द्रतापनरश्मौ च रणं चैरेश्वरप्रियौ । किरीटी गगनवक्त्रश्च महामालो विलोहितः । ज्वालानलः प्रज्वालो दण्डल
रत्नरदानलाः शतभः शलभश्चैव कुपनश्च महास्वरः । विशविशिः शिविः शंकरः शंकलश्चैव च गुपः
शिरश्चक्रशिराभीमदत्तो गुहाशयः । वेगवान्केतनाउग्रः सोग्रश्चगो महास्वरः । पुष्करः पुष्करश्चैव साधो
सपतिरेव च क्रमो निक्रमश्च तथा संप्रहाशगगनप्रियः । एते चान्ये च विख्याता दैत्याश्च महोद्धताः । सर्वे च
व्यवसाः शूराः सर्वे च गगनमन्यवः । सर्वे स्थिरप्रतापास्थानिकाः रितानिवेलाम्बतैः । तेऽदृता नेनदेवेन वासव ।
प्रियकाम्यया केचिन्मानवरूपेण तिर्यग्रूपेण चापरे । केचिद्देवरूपेण निहताः भूरितेजसा । साल्व उ
वाच । ज्ञातामितस्य माहात्म्यं देवदेवस्य शार्ङ्गिणः । श्रुत्वैतत् शरणं मत्वा तेन यो त्वामभिभार्गव । विशिष्टां म
रणं श्रेष्ठं मद्दीनाविन्नत्परणी । विस्ताः कर्याविनष्टा नोऽभ्युपाय स्वभविष्यति । मार्कण्डेय उवाच । इत्येवमुक्त
स्तदा पिप्पलश्चभूपश्चानो भगवान्स शुक्रः । ज्ञात्वा सदैत्यान् स कलान् विनष्टान् गगनकाष्ठसमप्रभो
ष्म । इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शुक्रसाल्वसंवादो नाम एकविंशतितमोऽध्यायः । मार्कण्डेयः
एवमुक्तस्तु नेत्रा शुक्रेण विष्णोर्वाक्यमब्रवीत् । राजा शुक्रस्य वचनं क्रियतामविचारयन् । स्वमादिश्य महाबाहो
दृश्यते भयवर्धनः । भवतो हि विनाशाय राज्ञे तस्मात्तु विभो । भवान्स्वमेमयाद्दष्टोरक्तस्वगनलापनः ॥ ३१

२३

णशिशुमारेण वरारेण तथा च तत् । तेना क्रान्ता स्थापरे दैत्याः स्वरूपानमुपाश्रिताः । पतितः पर्वताग्रेण च ते
न भयकारणम् । केचित्सोत्तरपतः केचित्समभोजिनः । केचित्पकगणाद्दष्टाः केचिद्दुःखशयाग
ताः । केचिद्विवस्त्रयानाहोः कृष्यते दक्षिणां दिशं । केचिद्बलास्ववनारीनीयन्ते दक्षिणां दिशम् । केचित्सं
तिभूपालदर्शनेन विवत याउरे । केचिन्मृगमयाद्दष्टाः केचित्काषायवाससः । चत्वार स्कन्दगाः केचित्किंशुक
मस्थिताः । राजाश्वपतिसेन्येन सर्वेन च भवान्नतः । वापीसकल्पषां प्राप्य निमग्नो गोमये ह्रदे । राजश्रीश्च म
याद्दष्टा शकालिगनतन्वरा । तस्यमे नोचने मंघिलवशाङ्केण पार्थिव । प्राणान्ततनभो राजन्नोवम्भजस्तुपाश्र
ते साल्वः यदेवमगवान्विस्मः श्रुताः । शत्रुमेघानच ते देवदेवतः श्रुत्वा राज्यं तनेतथामया ३९ एते स्वप्ना
मे राज्ये कृतमकं वकम् क्वपि स्थितममिज्ञानां महद्भयपरिपालिताः । एताश्च स्वजनः सर्वः कृतकृत्यास्ततो
वयम् । गोविंदास्त्वं शरणं प्राप्य भयो राज्ञं भविष्यति । मार्कण्डेय उवाच । इत्येवं वाक्यं तु निशम्य राज्ञो महेन्द्रः शुक्रः
तमेव विह । तस्मीवम्भवायन्ते निश्चितात्मा मनेव दैत्यान्समरे विनष्टान् । इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेय
वज्रसंवादे स्वप्नाध्यायो नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः । २४ मार्कण्डेय उवाच । एतस्मिन्नेव काले तु साल्वस्य च
महात्मनः । शार्ङ्गमार्गव शिरश्च दृष्टवरो वायुगनोस्य च । गरुडेनैव विख्यातः प्रजयामास तन्दपः । यथार्हं पूजितो

वि॰
प मी॰
२५

रात्रौ निषण्णो वाक्यमब्रवीत् राहुरुवाच न हि मे रोचते नैवं विस्मिता प्रभविष्णवः यस्य क्रोधाद्देवगादेन्द्राः प
रहस्यात्ततः प्रसादाच्च तस्यायम्य गृहत्वमुपलब्धवान् किमस्य कीर्तितैलस्य कर्ममभिलस्यान्यत्र सालः
भगवच्छ्रोतुमिच्छामि कथं तेन महात्मना अनेन गत्वा कृता वीरग्रहेशाश्च कथं कृता । राहुः श्रमरत्नमभी
प्सतः पुरा देवाः सर्वाः सर्वाः वैकुण्ठशरणं गता केशवं शरणं गताः देवाद्युः भगवन्देवदेवेश जगता
मातिनाशन निर्विशेषा वयं मेरोरस्मात्तत्राल्लनामवान् श्रीभगवानुवाच हीनरत्नमथने यत्ने विदधाः
कालमहेशि दानवैस्सहितात्मकानतः श्रेयो प्राप्स्यथ राहुः एवमुक्ताः सुरास्सर्वे देवदेवेन शार्ङ्गिणा
दानवैस्सहितास्तावाममन्त्र्य वेहणालयम् सदाप्रमकरोन्मेषाणां चक्रमेणिमाणिव विना विसमहायपनश
तास्सहराः सुरा अनेन सततं भक्त्याचाशाः कर्षणस्य च उत्पादमन्दरं तेभ्यो विहितपयसा निधौ स्वकृत्वा
रत्नत्वभक्त्या कृममृपीजनार्दनः मन्त्रं मथ्यामास कौतुकेन मनसा स्विनेव तेन यसा नागेन तथा सेयाञ्च
वासुकिं चक्रेमनेवतातन्तवन्तक्रमणि दानव ततो मममक्रुः सहसा समेरे देवदानवाः यतो मन्थनतो दैत्या
यतः पुष्कलत्तः सुरा । वासकेरभवद्दन्य मथ्यमानेन महोदधौ मन्थनागराजस्य करेण पूत्वा नास्य आकाश
भिमतव्कृता देवदेवो जनार्दनः मरुन्निःश्वासवातेन सविषेण हिमपते अपपाद्देयसवानो विनाशमभ

विष्णुत हिमावलाभाः कल्लोलाः हौरान्धेर्गगनस्पृशः उत्पन्नं मथ्यमानस्य बलिहि दानवैः स्फुरन्ति निप
नेतिस्म मन्दरस्य महोदधौ रत्नविद्रावणिर्मणि शानप्रायस्पृशः उमासुशानवाः पेनः स्रगापेनःसह
मघाः त्रैलोक्यस्य च रादेवतासपयसानिधिः हीरकल्लोलवसनः श्वेन मेघ कृतात्मकः । गतने महद्वारिःस्म
नानाधात विभूषितः वल्लभञ्चान्मुकोदन्त्र सध्यवा पुष्पितैः गहामर्वैः सवरणे गिरिमेनरवाणवः
निर्झरात्कमहानादः शृङ्गोच्छ्रितमहाभतः प्रविशं सर्वगिरिश्रेष्ठः स्थानहाम्न वरो दिति देवोपभोग्यानस्य फ
लहान्यविनिर्गिनयन् यायत्देववादुरुनन्तोवसन्मंदरः एवं हि मथ्यमानस्य क्षीराब्धेस्समहात्मनः प्राद्
र्भूतं विषं वोरं कालानलसमप्रभम् येनाघ्रातमात्रेण विषण्णा देवदानवाः उपायो भगवन् शम्भुः त्रैलोक्य
हितकाम्यया विषं कण्ठमनप्राप्तेनीलकण्ठत्वमागतः धारयामास तत्कण्ठे शोभार्थं सुरवारितः ततश्चन्द्रकला
जाता त्रैलोक्यस्य सुन्दरी जटाजूटेन तां चक्रे देवदेवो महेश्वरः रश्मिमालावलीपुञ्जविभासितजगत्त्रयम्
वैडूर्यकान्तिभं जातं पाण्डुरहदादृष्टिः वातरिद्दो महाकायः शशाङ्कसदृशाकृतिः उच्चैःश्रवा हयो जातः सर्वदे
वानमास्थितः ततः सुरासमन्वताभासा च पीना महाशवैः ततस्समुत्थितो नानादवाना मनोरमाः देवीलक्ष्मीस
ताना नारूपेण प्रतिमा शुभा यस्याः शुभौ नामरसप्रकाशो पादाउभौ स्वहस्तलाङ्गुलीकौ नैव शुभे रोमविव

वि॰ तिंतेच गृह्णास्थितं कृतानपुरगंमास्यं मत्वांटिंचप्रतिमोतथोग्यत्राभोगरम्यं तत्रनैव मध्यं सत्रनंकुलशोभा
प मो भेवलितद्यं चारुशुभदर्शनम् उत्तंगमाभोगिसमं विशालं तत्र हृदयं चारुसुवर्णवर्णं वाहू सुवृत्तावति को
३५ मलौ च करद्वयं पद्मदलाग्रकांति कंठे च शंखाग्रनिभं मनोज्ञं समं चारुशिराविहीनम् कर्णौ शुभौ चारु
शुभप्रमाणौ संपूर्णचंद्रप्रतिमं च वक्त्रम् कटे उत्तल्पा दशनाः सुशोभाः प्रवालकान्तिः प्रतिपत्तमन्तौ स्फुटाच
नासा चिबुकं च रम्यं कपोलयुग्मं सुशिरामलं कान्ति उत्फिरनीलोत्पलसन्निकाशं त्रिवर्णमाकर्णकमक्षियुग्मम्
शिरोरुहाः कुंचितनीलदीर्घा वीणाचवाणीमधुराशुभा च वक्षेसुतस्मैविमलेशयानां वृषाणुतल्पातिमनोभि
रामे ध्यात्वाहृदयनाथं कृत्वैव सन्तानकानीतिवरमालमाला गंगाप्रवाहप्रतिमं वराङ्कं वेनपुत्रदर्शनीय
वृत्तम् तथोरुदोरन्तमहस्तविज्ञोदस्तनौवायुप्रवृत्तौ च करोगपद्मप्रसूतपयीतवेरपृष्ठं चालवशुभं रदौ
ला स्वरूपं षड्गुणरागेयुतं शिरोवारुमनोभिरामा सारैवसंवानसत्वाप्तदृष्टा दृष्टोदेवजगतांप्रधाने
देवासुरैर्भ्यस्तितिकर्पप्रयोगपुनामं भवनेषु तोयम् उत्फिरनीलनलिनप्रतिवारुवर्णं सैतमहाटकनिभेव
मनेवमानम् दृष्टुवन्तानपुलकोद्गममात्रकम्पात्सोगाब्धिजामदनवाणवशं जगाम इति श्रीविसयमोक्षेर
पुमार्काज्ञेवतसंवादेसमरमथनेलक्ष्मीसंयोजनेनाचनाविंशतमोध्यायः ४ वाहुरुवाच साकामलाणाभि॰ ३५

ह्लासमीस्त्वमपुरुषदेवे सर्वेषुसवतीतायंभक्तोरमपराजितम् प्रकृतिस्त्वाविनिर्दिष्टापुरुषः पुरुषोत्तमः तथा
विष्णुस्तेनासौ कमलाविष्टपिशाचुहा शंकरः पुरुषः प्रोक्तः प्रकृतिः पार्वती स्मृता पुरुषः पाकशासनः प्रकृतिस्त
तथा शची हुताशनस्तु पुरुषः स्वाहा च प्रकृतिः स्मृता यमस्तु पुरुषो ज्ञेयो धूमोर्णा प्रकृतिः स्मृता विरूपाक्षस्तु पुरुषः
प्रकृतिर्नैर्ऋतिः स्मृता वरुणः पुरुषः प्रोक्तो गौरी च प्रकृतिस्तथा वायुस्तु पुरुषो ज्ञेयः प्रकृतिस्तु तथा शिवा पुरु
षस्तु धनाध्यक्षः सा ऋद्धिस्तु प्रकृतिः स्मृता चन्द्रमाः पुरुषः प्रोक्तो ज्योत्स्ना च प्रकृतिस्तथा यमस्तु पुरुषः प्रोक्तः प्रकृतिः
प्रकीर्तिता यज्ञस्तु पुरुषः प्रोक्तो दक्षिणा प्रकृतिस्तथा दिवसः पुरुषः प्रोक्तः प्रकृतिस्तु तथा निशा आकाशः पु
षः प्रोक्तः प्रकृतिस्तु तथा मही ओङ्कारः पुरुषः प्रोक्तः सावित्री प्रकृतिस्तथा प्रकृतिस्तापुभाल्लक्ष्मीर्विसः पुरुष
उच्यते सा सदेवादि देहासा सगुणा निर्गुणा च सा तया सर्वमिदं व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् सा कीर्तिस्सा धृतिस्सा
श्रीः सा प्रभा सा च बुद्धिस्तथा सा निद्रा सा शुभा वाणी सा च देवी सरस्वती तुष्टिः पुष्टिः वपुः प्रज्ञा समथा मेधा सरस्वती
रतिः प्रीतिः क्षतिर्धा च सा गौरी सा सरस्वती सेवनयः शुभा सर्वाः सर्वदेवी च नस्यती सा वाग्देवता दीक्षा सा शक्ति
र्वेला सा वीणा स्मृता उदितेन्दुप्रभाक्षतिः शान्तिः क्षमा शोभा जया च सा सिनीवाली कुहूः राका लेख्या च मती शुभा कात्यायनी भ
द्रकाली सुप्रभा विजया तथा सुरेति निर्दिष्टा तेन कालादना पुलिंदिका मुनिः कदुः क्रोधा तिरा शाला विनतास्वर

ति·
५ सौ
२९

ह्रीः श्रद्धा कीर्तिः लक्ष्मीः धृतिर्मेधा क्षमा पुष्टिः क्रिया रतिः अनेकधा सती भूतिर्विश्वतिर्वा [illegible] तथा अनन्त
नीलसमं नीलाभा मानन्दवती संकल्पा च समस्तानां च साध्यानां विघ्नानां चैव च स्वाहा च स्वधा सदा च हरिप्रिया [illegible]
ता भूतानां च कपिलां देवी सर्वसाक्षी सर्वमाता तथा वार्तनीर्भूमि पालनी ब्रह्मणी सद्विंशोभा पुष्पश्रीः अनन्ता
सा नयश्री नित्या नररत्ना स्वर्गश्रीः स्वर्गतानां सदा शीतला सा यति यामिनाम उदितं सुद्विमनो देवी समन्तदेवतमा
नीता शिलावज्रप्रभा सद्यो ज्योत्स्ना चन्द्रप्रकीर्तिता कान्तिस्तारागणानां कामा सिद्धिः सर्वकर्मणां सहस्रने
त्रनाटपिः सहस्रनयनस्य सा उपत्यका पर्वतानां फलश्रीः सा वशाखिनां महोदधेः प्रसादेवलानन्दा नागानां वज्र
त्रिका पञ्चहस्ता चमेनाङ्गानां देवी नीलांबरा प्रसादेन गोर्णवी सर्वविद्यानां वृद्धिस्सा जगतां नितने काष्ठकानां तथा·
सीता समस्तशोभा महीतले सदली लोचनानां नाभि सिन्धां च फलानां च वल्ली रत्नावली च शोधस्य धृतिर्भूमेः अनन्तस्य सा
साध्यिता सनातनेन च दिक्चितीनां नीलां चलेषु च उन्नतेन रागे सिंदूरवज्रे च विमले शुभे वामे च वामनेस्त्रे तन्त्रे गारोगाम
ये च तं सहस्रकिरणस्थं शक्रे वेणुवर्णे चयमे कमले रत्ननेत्रे च शंखभद्रासनेषु शुभे गोमहे संपिधिसोदस्थिती
तफलेषु च कृशाणु च नलाग्न्नेत्रेष्व समरेषु च तलेषु च कुम्भेषु च गुरु वर्षासादेषु समेनेषु च तुलाशाने ज्वलितेषु यष्टि
वे चारु शोभने रत्नेषु च विचित्रेषु तथैवामलकेषु च यथाख्याने जगत्सर्वं देवदेवेन विश्व [illegible] ख्याने जगत्सर्वं २९

तै

गते न्दीर्घिक्यकं तथा स्वायम्भुवं तत्र देवी भगोस्मा दृढिता सदा स्वारोधि वेनया ज्ञाना सेवते वीहू ताशानात
दे च मस्यां तत्र नामा सलिलाद्विमलाः शुभा रामसस्यां तत्र तान्मत्तलाक्षा समस्थिता बिल्वास्तम्भस्थिता देवी
देवतस्यां तत्र तथा तत्फलं कमलोद्भवा चात्तघपितथान्तरे देवस्वं तत्र नीना तथैव स्त नमस्यं नात सीता
ख्यिता ताता शाम्भ हृदयेन तेनादेनः रूपा हृदयं वाहे देवीं त्रैलोक्यं नमस्ते शुभम् कल्याणपार यितेशाको दृढंती
पाव कांश्च भो स्वादायमस्ते शुद्धे शुभं कर्ममेरुलम् एतस्मिन्ने तत्र माता देवी पावनवर वित्तथा अस्ते नाम मा
देवदेवस्य संज्ञाः समाकृताः यावन्तः सर्व सधोन्नमय्या पत्रिस्य च देवताः अस्तं च समादाय तत्सर्वं स्थानि वेशने
हताः सतास्ते च याणा विपानाना साम्प देवा भूतन स्पोश्च सा स्थाने च विन्यस्य गिरिदुर्गं ख्यातगाम देवा सरनायचे
पूम रतिश्री विस्मय मानाया उमा कौदेय चतुर्मवाटे अस्तनमस्यं नेनामकवत्वा दिशात्र सोध्यायः गदुः च भव·
नृपीक स्यागी सदेवमभुस्तटनः अविद्ये श्च च पात्रपाम वेलस्सणष्टतिना समागुलितलोष्टतोगारकतरुन
तौ शुभो विप्रन्वेव रणोस्वर्ग पुस्फल्लामनोहरौ सेवैमनोहरे शुभे स्व ऐनाम विवर्तिते गुढ मन्त्य स्थिके
स्मृताननानीतनथा शुभे छत्र कविकन कांचनकटलोटलेवामला चनमाभो गिन्नवनमध्ये कुलिशमविं
भम विविलीरिपण्याचाभिना भोगपूरमाशिते तटाल्केसमपाश्वे समं प्रेमनोरमम् समास्वसंहतो

वि॰ पीनोत्कोमलौ च पृथुवृत्तौ श्यामोभिनीमासृतलिनौ स्तनौ कनकसन्निभौ हस्तौ लसत्पद्मौ वाहू करौ कमल
५ सो कोमलौ कंचुकलम्बशुभकंठं वाचान्नाकककाटिका मुखं पूर्णेन्दुसंकाशं दिव्यानन्दममसप्रभम् ओष्ठौ वि
३१ द्रुमाकारौ नासिकाग्रा मनोरमा मधूकपुष्पसंकाशौ कपोलौ ललितावुभौ भ्रूयुग्मं कामचापानमद्यो
तमनोहरम् नातिप्रलम्बो श्रवणौ नानासुपुष्पावारूढं रत्नो विद्युतं च मनोहारि ललाटं शशिसप्रभम् कुं
तलमध्ये सरस्तां तेन नयने स्थ नभ्रमिके नीलोत्पलदलाकारौ दीर्घौ यातिमनोरमे कोकिलालिकुलाकारौ भिन्ना
ञ्जनचयप्रभम् केशपाशं तथा किंचित् रयारुक्तं दिलशुभं चंद्ररश्मिप्रकाशेन वसुगमेनभूषिता रूपेणाप्र
तिमा वामन्लंवलेका रम्भूषिता यत्र यत्र पदन्यासं करोति गजगामिनी तत्र तत्रैव वसुधा सपद्मेवोपलक्ष्य
ते यत्र यत्राति मधुरा दृष्टिः तिपतति भामिनी सितासितोत्पलैस्तत्र किरतीव वसुंधराम् यत्र यत्र स्थिता भाति
देशो कनकवर्णिना तत्र तत्रैव सा वर्णासा करोति नभस्तलम् नारद्ग्राचारुसर्वाङ्गी मन्मथा विश्ववनमः प्र
ह्लादयरिता सर्वं वम्भूवदीनवालदा पादयोः पृथिवीं तस्याः प्रतिदेवीं जंघयोस्तथा: सानुभ्या वत्तयास्ताति
कान्तिरुरुयुगे शुभे प्रवृत्तिं निर्वृतिं लक्ष्मीं वेलात् तरवने तथा मध्ये स्वाहां सतोष्टेपार्श्वयोश्च सप्ताम रवि
रति श्रीतिं रूच युगके वाणीं तथैव च जयां च विजयां चैव कक्ष्योर्भजयोस्तथा शोभां प्रभां वक्तसि च श्रिय

देवी मनोरमाम् अरुन्धती च विद्युत्कीर्तिं हृच्छायां वस्ररस्वतीम् ज्योत्स्नां कपोलयोर्देवीं निद्रां नेत्रयुगे तथा केश
पाशे तथा शर्वरीं देवाः श्रोत्रयुगे तथा भद्रकालीं ललाटे च नासाया च तथा शाचीं सर्वाङ्गमभिगा नन्दा लाम
स्वयंवनस्पतिम् पार्श्वयोः पर्वताश्चैव दन्तेयानन्सर्वदेवताः दृष्ट्वा नर्त्तीनर्तनं च प्रह्लाददारिकलोतकः विश्वरूप
पां दृष्ट्वा ब्रह्मा दृष्ट्वा वयोवित्तम् विस्मयता विशालाक्षी नानावैभवस्तर्वार्थिनी कामान्तदेव्यां नमतः प्रह्लादा
देव्यमममः प्रदन्नाव मदेनेन स्पृशामि पद्मप्रसापन स्त्रीरूपमास्थिते देव सैलोक्यं सचराचरम् स्त्रीवेषमभवत्स
र्वं तस्मिंकाले उपस्थिते उवाच सा सा प्रह्लादं दैत्यवमसर्नेविना ब्राह्मणेककमदः सोम्यतो विमानाविमोत्स्मे पादुम
भुरिताटन्यादेवादितिलकारणात नप्रभुदाससमोपेतास्तयादितिजानन्दनाः भक्तोस्मि मे सदावत्सः देव वितिनं
दियः तेनतेदर्शिता सोम्यहृतियोपराम म इमेवमनुकाप्रह्लादे सोम्य मादायसवत कामान्तादितितांस्तस्मातं
गाम्स्तरमेदिरम् स्त्रीरूपं तत्रसंसज्यदेवरूपमुपाश्रितः पाठयामास तत्सर्वं सुराम्सर्वान्समादिमान् मयापि
मध्येदेवानां यं तन्मा स्त्रीरूपिणा स्फटिकरूपो दैत्यो यं ता मोदं शाखि भास्करैः निवेदितस्त्वदेवायतनाथिलत्र
कारिणा वक्रेण यातितेवृत्तस्समभनेमस्तकं मम अस्तवप्रानात्स्याणाः विष्णुरसिदानव नमेकं वारयोऽभ्यागमा
गतेमन्चरीणा शिरश्चित्रे महाराजन शाणास्तनः स्थिताः शिरस्त्वक्षे दनात्दीनं मां दृष्ट्वा मधुसूदनः नानाभकं

वि. ध. मो. ३८

यो भगवानिदं वचनमब्रवीत् पीतामह तस्य दैत्यस्य मरणं नास्ति कर्हिचित् ममदत्तविनष्टाङ्गतिर्भविष्यो
भवता स्मर्त्तव्यमस्माकं वैरस्य कालनेम्म ततो मे याचितो भगवान्सर्वत्रागम्य मधुसूदनः लब्धे पतान्दिसो माको
मतो देवपराभवम् एतावमाथर्यं त्रैलोक्यक्षुद्रं त्वच जनार्दनः एवमुक्तः समगवान्मामुवाच तदा हरिः ग्रद
त्वमविनादैत्यमुत्तंवै वाप लप्स्यसे पर्वकाले च संग्रामे वज्रकौस्तुभादयिष्यामि तमोमर्त्तिरद्रपण्स्य पर्गोतेच
विष्यसि भ मिष्ठायागतमूर्द्धस्कन्द गोकं चरानव यस्मादविष्यासियदानदाभागमवाप्स्यसि स्तानेऽन्यन
थाहोमे दानेष्वाद्देमुरार्वने पुराणस्य कालो भविता नित्यमेवासरेश्वर एवमुक्तः स भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत
पीतशोषमथादाय सोमस्ते गणेश्वरः स्वलोके सत्रिदिनं त्वकार बलवद्दा मखीषणानाति विद्रुतकोयाहता
स्तादैत्यगणास्समस्ताः सर्वं प्रमादेवगणाविदंतं तस्य द्वंद्वमस्यासमपश्यदानीम् इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे पुमा-
र्कण्डेयवज्रसंवादे सुरदैत्य विभागो नाम द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः राजा बलिर्बाणमहाकुम्भश्चवानतमी
णाम् ख्ननुट्रादमहाग्राहं कालकायमहाजलम् हिरण्यत्वमहावर्त्तं प्रह्लादावलनिश्चलम् तथा नमुचकलो
लेह्रादसंह्रादशाह्वनं हिरण्यकशिपुर्हत् कालनेमिबलादिकम् स्मरताद्दर्वणसंध्यं तदा दैत्य महार्णवम्
तत्सर्वं दैत्यार्णवं क्रमानिर्गते समनायव निपंगुस्विदृशास्सर्वे समन्ताप्रद्रवकोत्तिणः ततः प्रवदन्तेप्यवेवोरभीरु

भयंकरम् देवानां दानवानां च परस्परवधैषिणाम् पातमाने पुरासेषु कर्बदेपु महात्मनाम् देवानां दानवानां च
उत्पन्नास्तु नानाविधः गजवाजिरथौघाणां मनस्यां समरे हताः पुरा नानवलभूमा मत्रैलोक्यस्य वरदह्नतः तस्मिन्न
ते रजसि घोरे भीरुभयंकरे गजवाजिरथौघाणां मनस्यां समरे हताः पुराना नवल भूमा मत्रैलोक्यस्य वरदह्नतः
निर्मर्यादं तमभूयुद्धं देवानां दानवैस्सह मत्ता देवसमन्यास्तनया देवो द्वेव नव रुपितो महाव्यायाम प्रशान्त
रजः क्षणात् अनेकछत्रे रथे नाग वाजिमेदगजने हये सर्वत्र दृप्यते दैत्यरक्तं लालाहारसप्रभम् तस्मिन्देवमहा
हे दैत्य दानवनाशने वध्रमःकुंभपमनाम्हामादप्रवोदिताः ददैत्यैरिलवायैःकुंभसवेतोपमाः कुंभ
तःस्राव्यनेकानिदर्पन्तेशान्तशोणितः छिन्नदंताभिन्न वदाविरत्तर्वरणांस्तथा पोलाभाः पतिताः तत्र शोभयन्ति
रणाति रम्यं वघ्रमस्तादिभिर्होनाहयाःसूर्यदयोपमाः सहस्रशनशास्त्र दर्पन्तेविहृतानना अप्राशुल्क
मवमीदतिदेमाः शोणितकर्दमे रथिभिर्निहता नागा नागेम्भनिरता रथाः हयाश्वविदार्यैस्तत्सादिभिःकुं
जराहताः रथसादिगजादिदैनिहताम्भपदातयः पतिताश्च हताःसादीकुंतप्रायप्येवव ततःप्रावर्तत नदी तु र
वोच तरंगिणी समयारायन्तर्मीनाव कुंकुमामहाम्बर छत्रहंसानागवनीकपालेवालशाद्वला देवस्त्रीशोप
लारोहानपथाभीरुभयावहा वाहुसर्पामहावर्ता सुगांगणोरुद्वर्धिनी स्रपांगसापमीनांदेनकुंभसमाकुला

वि॰
ध मो॰
३५

तस्मिन्युद्धे महाघोरे तस्य लेलोमहर्षणे श्वावीर्याणि बभौ भाति वदनैः कमलोपमैः विहृतैश्च महादंष्ट्रैर्दानवैः
दानवो महात्मना बाहुभिश्चाद्भुतैश्छिन्नै रक्तचन्दनभूषितैः हस्तिहस्तोपमैः शस्त्रैरसिभिश्च महाघनैः तालवृन्तै
लपाशैश्च प्रासैश्च सैरर्पिभिस्तथा सकुण्डलैः कबन्धैश्च शुभ्रैर्विभूषिता ततस्ते दानवाः क्रुद्धाः सयुद्धे न दि
वेक्षवः अभिद्रवन्ति देवेशं सहस्राक्षं पुरन्दरम् देवानांपतिनं दृष्ट्वा शक्रादन्देवसूदनम् प्रत्युद्ययौ यतो ना
तो देवानां महाबलः हुताशनोऽपि नमुचिं समरे ह्लादं तथाशशी वरुणश्च तथा बाणं यमदेवस्तथा बलि
म् हिरण्यकशिपुं रुद्रो वायुर्वृत्रासुरं रणे विरूपाक्षं तथा शम्भुर्हिरण्याक्षं धनेश्वरः अन्ये च देवाः श्वात
शः संयुक्ता देवतागणैः द्वन्द्वयुद्धं सुसंरब्धं युयुधुस्ते महाद्भुतैः सायकैर्विनिर्जिता देवा पश्चात्सर्वे स्तादृशा
तावदाश्च नयनं द्धा देवानन्तपयूवं लाता तेभ्य प्राप्ति दशाश्चैव दानवेन्द्राणां जितुनाः ज्ञात्वा यथस्म्याश्च
नरनारायणाश्रमम् देवानामभयं दत्त्वा नरनारायणौ तदा शार्ङ्गं चक्रायुधपाणिर्युद्धाय समवस्थितो नरना
रायणौ दृष्ट्वा तेऽसुरे न्द्र समरागम् सर्वायुधविसर्जिताननयोर्हं नेऽवस्थितो गताश्च नालसंख्या शरधारे
र्वृष्टिणे बलतवद्वाललता विघुदेवयुद्धं दिनमावभौ ततः पारेकन्यविभूषिताः शः सर्वेद्भुतं विबलतनाक वौ तिः
स्त्रिभेदमाज्ञाणि नरोहिताः निहतं शीर्षाणि सकुण्डलानि नारायणोऽस्तु समवाप्य नेजाः स्वकेशा चक्रे दितिव
—
नाताम् विद्रावयामास महानुभाव तस्मिन्नुमोवेभ ने ते दानवौ वीर्यं नयो रघंतिं निरीक्ष्य दानवा भयविह्व
लयोयोः हताश्च ताश्च विततमत्ययोपावेगनयाताव रुणा पिवासम् लब्ध्वा जयं देवपतिर्महात्मा प्रह्लादमा
तौ वत पा विविन संहनया मासम महानुभावो यधर्मी सोतापसं वसनाश्रे संहत्य तौ यमसमतौ तितालिदेवैः
प्रहृष्टेरनयास्यमानः जगाम नाकं विदशाप्रधानः मार्कीव भूषागनजस्य एवं प्रवाधो भगवान्स्व विस्व
वैरं न मसेव नितेन विस्मम् संपिठितष्टयास्सहिता यगानं शक्रेणा नेनावि निसृष्टेन इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्क
ण्डेयवज्रसंवादे राज्ञवार्कनाम विचमा विंशत्तमोऽध्यायः ४२ मार्कण्डेय उवाच एवमन्ये तथा लोपरुणा भीम
विक्रमाः समादधातरेवाथ्यासम्मतमहेनमत मात्वः असारे इह संसारे निर्ज्ञमतन यायिनि भवत्यपेम
तिः कार्यो भवोपकरणेषु या जनवसि विधालोके विधायेषां विचेष्टितम् नामसाराजसाश्चैव सात्विकाश्च
दृश्वर भवत्येदिविमतो भवोपकरणेषु व लोकदिनपविधुहाताममसात्त प्रकीर्तिताः भवत्यमतिश्च
स्या भवोपकरणेष्विताः राजसा वितिर्दिष्टाम मध्यमाः सर्वजनतव भवोपकरणे देसमतियेषां नविपते भ
वत्यमतिस्तेषां सात्विका संप्रकीर्तिताः तामसतान्मयादेयमतिए वं भवत्ये न कृता तेनतस्य मितास्य ते
हमनु ह्रितम सवेतरोपिसं पूर्णोसरवेषां प्रहोतम नदिनेन वनेरत्सामहन्तरसकृतभयम स्ववंशपदे मनोयम

वि॰ वैणादूषणैर्विना सोऽहं मोक्षपरिग्रहः कामं केशवाद्दयम् इत्युक्ते तत्प्रलयं मे हिरण्यगर्भिनिस्थितम् मेतत्तं
ध र्मो॰ वज्रेणानाम्नः खड्गं काममयाम्यहम् संप्राप्य केशवान्नः संगतिं प्राप्स्यामि नन्दनम् भूयो गत्वा मत्वा प्राप्स्यामि नाक
४॰ पृष्ठे गदेतेनम विवाससवासवं स्वर्गात्मा विस्मयपुनः पुनः कथंमन्येकरिष्यामि तेनाहं जीवितप्रियः शमामा
देवनाथस्य केशवान्नरं तं वरम् समीहमाः पुण्यामि केशवान्नरं तं वरम् शाकैः शाकृतं समानं पातालनिल
येतथा नस्यंति मां दैत्यगणा हृदं पतिमिवांगनाः दिविभूमौ नद्यास्वर्गे पाताले गगने जले देहिनां मृत्यु
रभ्येति तत्स्यना क्षिपलायनम् सर्वे तयांता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः संयोगा विप्रयोगान्ता मरणांतं हि
जीवितं अवश्यभाविन्यर्थेस्मिन् सर्वेषां ग्रहसर्वदा पुण्यभाजो हि मे स्वर्गः संग्रामे यदि जायते सोऽहं तत्र विचय॰
मैणासिद्धत्यमममेवहि तिम् तस्मात्सत्वमवप्राप्य गतिं प्राप्स्यामि शोभनाम् नैवैषैः पुण्यपूपापैर्न च यान्ति
तेहरिः ताषमायान्ति देवेंद्रस्य पदं मेणा यथात्वणाम् प्रायाजे हे नपदार्थं मह्रदान्हि तमिछता तदुक्तोस्मि॰
तथानाथदेवानां नेनरोवते सत्वं गच्छ महाभाग दिवि द्रष्टासि मां पुनः देहान्तरमनुप्राप्तं गृहं हृदि निवत्त
था मार्कंडेय उवाच इत्येव शाल्वस्य निशम्य वाक्यं कालानुरूपं वचनं यथावित् दिवा न किंचिद्विस्मयेन गामपद्ध
दिवं महात्मा जगतां प्रधानः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कंडेयवज्रसंवादे शाल्ववाक्यं नाम पञ्चपञ्चाशत्तमो ५८

ध्यायः ५६ मार्कंडेय उवाच गते दिवं महाभागे शाल्वे राजसि सत्तमे ततः सैन्ये विनोदनतः संग्रामस्त्वकृतव्रणः स
प्रविष्टः समरं रम्यं शाल्वराजात्मजो वीरः पापाच्छाचमनीयाद्यैर्निघ्नाय वाक्यमब्रवीत् अकृतव्रण उवाच
हतोहं मेघनमाल्वराजेन बाह्लिकस्य कर्मणा अकृत्वा तामस्य वधं ततः कुरुपयेपितम् श्राद्धं नामाङ्गं वो रामस्य
वक्रेण विसर्जितः तथापुत्राय देवेन्द्रसंग्रामः क्रियतां त्वया विनाश्य वासवं स्वर्गं मोदस्व जित्वा महाहवे अरय
स्यात्स्य चोरस्य फलं प्राप्य हि देमेते नाहं प्रमते विषये लप्स्यामि करावन तेन ते प्रेषितो हन्तव्यस्तु देवेन्द्रस्य
मार्कंडेय उवाच एवमुक्तस्तदा शाल्वः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् नाहं रामकृते युद्धं त्यक्ष्यामि करावन किं तस्य
तस्य देवस्य वहेन वरयिना महादेवैर्विजेष्यामि येन रामो विसर्जितः सत्वं देवस्य हितं महादेवस्य तपोधनम् य
दि मां योत्स्यते रामो हंतास्मि तमहं स्वयं सत्वं गच्छ यथाकामं रामाय विनिवेदय एतद्वचनमादाय शाल्वस्य स
महात्मनः जगाम रामं प्रमतं शाल्ववाक्यान्निरिक्तः गत्वाशंसत्सरामाय सैंहिकेय विवर्जितम् तेन वाक्येन रामो
पि रोषाद्दत्यपुरं ययौ रामहन्तेन तेन क्लिष्टे दैत्यान् शाल्वोऽप्यचोदयत् सबद्धं विजेष्याम मस्तानां भगमस्तवं
ततस्ते दानवास्सर्वे शाल्ववाक्यप्रचोदिताः सबद्धाः स्वप्नदेभ्यः समागताः जगाम देवानां पुनरागताः कुंजराणां निनादैश्च
शार्वेर्भोरीभिर्वेणाच गतदोषेमहान् शब्दः कलमलः समपद्यत दुन्दुभीनां तूर्यनादैः शाल्वः संपद्यवाहितान

वि॰ ग्रहनोद्यानं तमनेशैलाग्रे सविनायका विनिर्गतेदृश्य पतिं समीक्ष्य देवेश्वराः कालसमानदर्पाः कुतूहलदा
ध र्मो तेसमरेधनेयं तत्र यक्षराक्षस्य गुप्सितं भटस्य इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे श्रीभागवतामृ
४१ द्वे साल्वनिर्याणं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः। ४५ मार्कण्डेय उवाच अथ गते तान्साल्वस्य गतं तत्वाद्भुतदलि
ताः दृष्ट्वैव तत्राद्भुतं तस्य नेत्राम्बरतिंण सूक्ष्मविशेषस्थविमनाः कम्पते च महुर्मुहुः पपात तत्र यक्षस्य॰
पिकिंशैलाग्रारक प्रभः स्वाक्रम्य तिगताः पादैस्तथा वामेन दक्षिणे करेण वेष्टयन्निस्म तथा दंतमदलिणम्
महेश्वरं तेति ये मनाः स्वर्गास्रमहुर्मुहुः संस्पृशंति तत्र वामे पार्श्वं श्रोष्ठेन वामना हुकाः स्वगालाः शार्दूला
विशालभावा दृभाः शावाः वामीभूता दानवानां यांति दक्षिणतस्ततः पपात वा दा। एवं तां यांति ते घोवर्वाम
तः दीप्तायां दिशि वा शंति स्वतां लपामपस्वनम् तेन पंक गुरो गाव बमके शद्वणा निव दानवानां प्रवा
तानां संभवे सद्य तलक्षा एवं विधा दुर्निमित्ताजालाः साल्वस्य पश्यतः मतिः सति निश्चितैवासीन्मरणा प्र
ति याद्दव सयये सद्दृसैन्येन महता चतुरंगिणा कैलासपर्वतं यो दं महादेवेन पूलिना गुह्यकानां केशि
पतोऽप्रयाते सन्नद्धपताकोरणां वं वेगाः रामस्यानारुणकां मलेन्द्रा मः प्रतापेन विराजमानः इति श्री॰
विष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे साल्वमेनादुर्निमित्तदर्शनं नाम षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः मार्कण्डेय ः

वद्धिमालाग्रवर्णेन महताज्यदेन राजता गगनार्धमिवाक्रम्य निदावे रविमण्डलम् स्थापार्थे सर्वदेवानां तपसा यो
तितप्रभम् हस्तकुंकटस्य वसतं पीनमान्दमरिंदमम् एकमेकं किंनरैर्नां सहस्रशतसंमितं पिहितं सकलं यथा
म ग्रस्तद्विषु नैमसा कृत्स्नाक्तिनां नरार्पं गभ्राजमानं वलोदनं स्त्रिपपार्श्वतितं मिवपायेणपार्श्वतोरशा विरा
जमानदोर्दंडं तकन्दरेन भास्वता परस्परेन तीर्णोन विमलाकाशवर्चसा नपास्त नमनादर्शपमकासंत
कोपमं कम्पमानं पदस्यासि वं सर्पान्सकलां तथा मसंतं दैत्यतेनां सिप्रभामंडलद्ददेशम् यथानलवंत
तां सिप्रभाते रविमंडले संभुकनक वर्णांगं सितयज्ञोपवीतिनम् गंगायाः प्रवरे नैव मेरुश्रृंगं विराजितम्
तेनस्माद्दृनाकारं प्रतामंसारकाकम् विषमे प्रथमस्थेपु प्राप्तदृता व्यविमलोचनम् स्वप्रसन्न मनाश्च्यं
लेष्ठं तां विमच्छितम् कालेन वभुं नैसर्गं देवदेवे। प्रसादिनम् रामेरिपुं पंच श्रामदानवानां समं ततः स्त्र
दाकारो महानामी नमकं तिष्ठतारणे शास्त्रपाणिविभ्रष्टवालालंक्षपषाश्रुते जातपंचदानां मेवमथ्युः
पारस्याम् एकमाद्दवतां तेषां वहूनामाततायिनाम् मयाद्दवेगसर्वेषामहं तामिवपर्वतः। सदृश्यमानेतान्॰
ग वस्तामारमसलेस्तथा गदाभिरसिभिः प्रासैर्भसं शूलैर्भिर्यागृहैः पट्टिसैर्भिण्डिपालैश्च हुडैः शूलैः परश्वधैः
नक्षियंद्द्रस्य यत्नापतायरवातिलेः सर्वे पितस्सवतयवसैन्यै रद्दष्टदपिरणमहात्मा दैत्यानां वंतोप्य

वि॰ दत्तस्यमार्गवामसमताजैत्रणावंशवेगाः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रमार्कण्डेयवज्रसंवादे प्रहेमार्गवरामदर्श
ध॰ मो॰ नेनामसमद्यत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ४० मार्कण्डेय उवाच सिंहकायुद्धमेव च रस्यमानस्तदा रणे रामवा
४२ ध्यागतान्सर्वांस्त्रामो नियोय मत्तयम् तेन कृतापरश्चनाथ यापरश्चनामगाः स्पालिंगपशोरलंदताणि
तदा स्म
सिंहरूपी वैरि मित्राद्यैः परश्चयत्र निर्भित्रदैत्यदेहसमद्भवम् प्रसन्नावन तदा रक्तं येनासीत्करमेमदन ते
हन्यमानास्तमेणा रामसेवाभिद्रुद्रुवुः परिशीर्णयथाकाले शालभाता तवेदसम् रामस्य प्रसिद्धेन्याश्लदा
तिष्ठन्नियेन च निमग्नांतरमायेणा तेऽप्याधतियमत्नयम् क्रंतरक्तारगाः पतिमं नोयाद्वदश्यते द्वितीयप्र
हदौ यस्य प्रहारैः स्तनेरनः एकः शरायाभिहतान्दानवान्सर्वेतोपमान् अपश्यामरगणान त्रज्ञाम्मणाः सदि
तावयम् रामेणाहन्यमानानां दानवानां महत्र्मेद्रुः स्पारावः श्रूयते घोरो वनानामिव दह्यताम् आक्रम्यप
ञ्चासरथान्त्रयस्यानामपादरत पीर्घाणि तन्नी तोमात्यापरश्चनारेण रामेणाक्रम्यमानेषु रथेषु
रथयूथपाः भस्मानि विहस्मूर्यानस्तस्य नन्नीविनहयाः निष्पष्यस्य यास्थानां दारयन्क्रं नरावरं तब्र
नेनरतते कः कालान्तरं इष्टवानकः विष्ठिंतरथोपयाधिरणेनामयस्मादयम् त्रयात्मातिविशालान्त्राहु ४२

हाहृतभिवोरमः महान्तं चिनसंवांगाः पेशाणि तेनममतिनः रामशमस्समरारशिससानिवभास्करः दैत्य
बाहुविनिर्मकानां पुष्यं शतनपाश्लदा परश्चधायेणारणाविषुद्रणाककेशाः तेषांसंक्षिप्यमानानांनाणाः
रासीद्भुताशनः येननानेदनरसात्तिनो चक्रेसमभस्ममात्र वद्हतारैम्यपोयानांरामः संछादितारणो देति
पुत्रेनमहतारोलाभेननदृश्यते दैतिपुत्रविपूयोत्तमकपुत्रपयापरविः पुनर्देशीनमयापतिसुद्दत्तारैत्यने
तसांक्ष्यासरणेसार्पं वक्षोभिस्रमहाशमभिः पूजयामासवपुर्दसाधुवादेनयादव दृष्ट्वनस्मपपुष्पा
पुष्पानिवमद्भुमेद्रुः तथैवान्मुख्यस्तानि लोकानां वद्भूवमेणा अपूर्वमेतत्संग्रामं इति
स्मरदापरश्चयायपुपस्पोगवेति सापि देवपुत्र्याक्वैसदा विष्टरपुर्यदैत्यानां शिरांसि
पाणिनदिव्यांगभार्गवं तत्रविक्रमम् पुत्रावज्ञप्रतिमनदापपश्यामयादव भु
मतानेनरुरेणरणकालाग्निवर्चसा कृतास्समरपोडनेभीमारुधिरनिम्नगाः परश्वधायविदितपगतर्निवि
तक्रंतरः वसमेरप्रतनारसभार्गवः दैत्तिदंतपदान्यामसप्रामेक्रंतरमसलकम् विनिघ्नन्स
गतादेदाशेनवदिवारत्न आरुत्यक्रंतरवैवकंक्रंतरावक्रंतवंतरम् अपश्यामरणेरामेविवरंनपयासकम्
भूषांभमिनतोदमः क्रंतरमणोपरश्चधा चकारकदनंवीरमलपाग्निरिवोत्थितः छिन्नात्रहस्ता रदो रदो

वि॰ योगिनोतिबलान् विनेशुर्गगनान्वपयामः॥ सौभं कृतदिग्गतनान पर्वैरिवुप्यतानेन रणे कालाग्निवर्चसा द
प सौ तानि दानवेन्द्राणां प्रभूतान्यद्भुतानि च येषां प्रहारैः संसोढुं नैव शक्ताबभन्यथा तेषां प्रहाराभिघातेनैवता
४३ सौभकम्पत दृष्ट्वापदा वैपत्यं निहतां स्म महासुरान् पाडुद्रुदैत्यगणाः शाल्वशारणमाद्भुवे स्वल्पाव
शिष्टान्निहतान्विनष्टान्सैन्यात्स शाल्वः स्वदिनेन निविष्टान् रामं यथा तेन गजेन युद्धे रामाद्रणे युद्धमभीप्स
मानः॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे शाल्वसैन्यवधो नामाष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ४८
मार्कण्डेय उवाच॥ ततः शाल्वो महातेजाः कृतेरणेन रथिना अर्पयामास यन्तारे रणकान्तेदवर्धनम् सत्यक
शिविकृताचलः कृतांकुरलिंतकरः ग्रीवां स चालयन्नागो यथा गजमदोद्गतम् दृष्ट्वा पतनं तस्य वेगतो माधि
तेगजम् हुंकारमात्रेण रणे स्तम्भयामास वेगितम् स्तम्भयामास नागेन्द्रं शैलेन्द्रशिखरोपमम्। तस्योप
पुरतस्तस्य शाल्वस्य समरप्रियः करपाय
विमवपातिसकले कमेलकरे देतिनादन्तिनः हृङ्ग
समस्तादुत्थितः नद्वारैवागवर्वेगं शौरेस्तत्पर्वभिः शाल्वमायकसंघातान् विसृजन् विक्रमान् ग
मेराभिदैत्यगणास्तादयंति वशगुणः मददानमसृग्जेनरणमः संस्थादितो रणे निमीलिताक्षिप्रेपत ४३

ल्वायपश्चंतदा आगस्तमानेवेगेन शाल्वसैपरम्पुरमो आगुप्यैर्वारयामासनपापाकवशात्तदा समाल्वा
गुद्दसंज्ञावभं—सर्वमेघघनः नद्वाशीर्षं शाल्वस्य मकुटोत्तमभूषितं गमोपिभल्लानत्वाप्यगदाद्वेमवि
भूषितां आविध्य निजघानोच्चैः शाल्वकृत्तरसंस्थितम् द्वावकृत्यपपौरुषो दोर्वचर्मासिधारिणौ पताका
यारणं चैकगजस्य तत्र तेनस्थितम् देहं च तस्य शाल्वस्य पताकां च मनोरमाम् एतदालोक्य सकलमाजगा
मच्युताग्रम् सिंहनादेन रामस्य विद्वुत्यागजयुथपः आगतेनादं महत्कृत्वा शत्रुद्रावनवाधिप रामकमे
गतिहतेनभल्लात्मसारगुणेन सपादवेगवान् नालानवांतविकीर्णया दृष्ट्वा स परेणो रामं शाल्वविनिपाति
ते हतशेषास्तदैत्याः प्रविष्टा वरुणालयम् एतस्मिन्नेव कालेन देवाः सेन्द्रपुरोगमाः आयाप्तन्म पातम्यः
पुरस्कृत्य पितामहम् प्रणाममकरोत्तेषां रामो रविकरः स्थितः पूजयित्वा ततो रामं यदुदेवाः समानयम्
शक्रापि लब्ध्वाविदिवं रामदाप्रसादितम् विनता हिवेनतन्मालया नोनगतयम् रथेनसिंहयुक्तेन स
हादेवोपि भार्गवम् आदाय प्रययौ शीघ्रं कैलासं पर्वतोत्तमम् हिरेनचास्य गणानांच क्रमसामानुने हरः
येनासीद्दलघात्रामो निष्ठ्राणास्त्र महायशाः गतव्रणं स्थिरं पुनर्नयनल्पगमपस्थितम् रामं शङ्करानाशुप्र।
शंकरोवाक्यमब्रवीत् शंकर उवाच राम राम महाभाग तवयाद्य परितोषितः तस्मान्नवादेद्राश्वामिचास्त्रग्राममस्त्र

वि॰ नमस्ते अस्मानां पावनीशाक लक्ष्मेकाम्भविभार्गव । नवधैर्यमनौपम्यं तव सत्वमनुत्तमम् । अस्मयोनामिद
ध मों स्थैर्यं लक्ष्माउवर्षाणैः प्राणैः सर्वाः सुविनतो रामभार्गवो नाम्निपितं स्तवम् । धर्म्यं यशस्यमायुष्यं पितृणां ...
४४ अप्रशस्ततितितिमः कर्म यस्समेष्यति । दुष्कृतात्मैतत्सुगतात्र भविष्यति । कुलस्यामिते संपाद्यापस्ते
हेनो भवकुर्वक मार्कण्डेयः । इत्येवमुक्तः परिपूर्णकामो रामो महात्मा त्रिदशैकनाथः । उवास तत्र प्रमथै
समेतः सर्वाण्यथास्त्राण्यनुचिन्तमानः ॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे सात्वतपौनामैकोनपंचा
शत्तमोऽध्यायः ४९ मार्कण्डेय उवाच । ब्रह्मास्त्रं वै सर्वतोऽग्र्यं यमस्य वासवम् । अस्त्रं वैन्द्रं तथाऽग्नेयं कौबेरम
थ वारुणम् । वायव्यमथ सौम्यं च सौरं पार्वतमेव च । चक्रास्त्रमथ वज्रास्त्रं पाशास्त्रं सार्पमेव च । गान्धर्वं स्वाप
नं भौमं तथा पाशुपतं शुभम् । ऐषीकं नर्त्तनीयं संमोहनं तथा । अस्त्रं गोपनमादिसंवेवतं मानवं तथा । अ
तिसत्तमं तं भौमं तत्स्यन्दनं तथा । सौपर्णमथ पार्जन्यं राक्षसं मोहनं तथा । कालास्त्रं दानवास्त्रं च अस्त्रं वय
शिरस्तथा । एतान्यस्त्राणि चास्त्राणि रामो निवसत्त्रीघनः । समयो गाहस्त्राणि संमहाराणि चाप्यथ । आतद्वा
यमहादेवात्प्रसादसमुपागतः । एवं हि वसतः कालो धर्मयोगसमन्वितः । हरप्रसादसंजातविस्मयस्य भृगू
द्वहः । ध्यानासक्तहरदेवकदाचिद्यमद्रष्टवान् । ध्यानप्रसक्तं सहदेवं समीक्ष्य गमसंजातकुतूहलेन विसि॰ ४४

स्मितेयधर्मस्तोवविद्यासचेतसायाहववंशावंद ॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे अस्त्रप्राप्तिर्ना
म पंचाशत्तमोऽध्यायः ५० मार्कण्डेय उवाच । कैलासशिखरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते । नानाद्रुमलताकीर्णे नाना
नापक्षिनिनादिते । गङ्गानिर्झरसंपाते सततं चारुनिःस्वने । देवदेवं महादेवं पप्रच्छ भृगुभार्गवः । राम उवाच । दे
वदेव महादेव गङ्गालुलितमूर्धज । शशांककलयोसंयुक्त महाभागनिभास्वर । पार्वतीदत्तदेहार्ध कामकाल
गनाशन । भगनेत्रान्तका विष्णुप्रसादाश्रयनेत्रस्मतन् । अतः परतरं देवं नामधं पश्यामि केचन । पूजयन्ति सदालि
ङ्गं त्वव देवाः सवासवाः । त्वं हि सर्वगणाध्यायं निवसस्त्रयस्त्रिंशः । पूजयन्ति सदा भक्त्या वरदं परमेश्वर । जगतामपि
समुत्पत्तिस्थितिसंहारकारणे । नामैकं कारणं मन्ये नान्यत्सर्वं प्रतिष्ठितं । कर्थं ध्यायसि देवेश तत्त्वमसंशयो म॰
हान् । श्रावकत्वं कथं भगवन्यत्र तत्त्वरहस्यमपि । प्रसादसामर्थ्यात्तयामद्ये तद्धि सम्भ्रमासात्तगतस्यात भवेत
सौख्यं प्राणिधर्मसर्वोत्सर्वप्राप्तसिसमानकृतदलात्मा ॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे परशुरामोपा
ख्याने शंकरगीतासु रामप्रश्नो नाम एकपंचाशत्तमोऽध्यायः । शंकर उवाच । लघुर्मेऽयमनुप्रश्नो राम सर्वलोक
नमेकः शोभितमिदं स्थितमसौ भूगुसत्तमं ह । एतत्परमकं धाम मम भार्गवनन्दन । एतद्दत्तरमव्यक्तं परं यस्मान्न
विद्यते । ज्ञाने तेयं ज्ञानगम्यं हरिः सर्वस्य चाप्युत्तमम् । नमं दृष्टं हरीकावांवित्तयामि जनार्दनम् । एतज्ज्ञमवरस्मतेय

वि॰
थ मी
४५

ध्यानकथितेव वा। ये भक्तास्तमजं देवं ते यान्ति परमं भवं तमीशमजमव्यक्तं सर्वभूतपरायणं नारायणमनि
र्देश्यं जगत्कारणकारणं सर्वतःपाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखं सर्वतःश्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठ
ति सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितं असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च बहिरन्तश्च भूतानाम्
मचरं चरमेव च सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् अविभक्तं विभक्तेषु विभक्तमिव चास्थितम् भूत
भर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नास
उच्यते प्रकृतिर्विकृतिर्योऽसौ जगतां भूतभावनः यस्मात्परतरं नास्ति तं देवं चिन्तयाम्यहम् इच्छामात्रमिदं स
र्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् यस्य देवाधिदेवस्य तं देवं चिन्तयाम्यहं यस्मिन्सर्वं जगत्सर्वे यः सर्वे सर्वतश्च यः यश्च सर्व
मयो नित्यं तं देवं चिन्तयाम्यहं योगीश्वरं पद्मनाभं विष्णुं जिष्णुं जगत्पतिं जगन्नाथं विशालाक्षं चिन्तयामि ज
गद्गुरुम् शुचिं शुचिपदं हंसं तत्पदं परमेष्ठिनं युक्त्वा सर्वात्मनात्मानं तं प्रपद्ये प्रजापतिं यस्मिन्विश्वानि भूता
नि तिष्ठन्ति विशन्ति च गुणभूतानि भूतेशे सूत्रे मणिगणा इव यस्मिन्नित्ये तते तन्तौ दृढे स्रगिव तिष्ठति सद
सद्ग्रथितं विश्वं विश्वाङ्गे विश्वकर्मणि हरिं सहस्रशिरसं सहस्रचरणेक्षणम् प्राहुर्नारायणं देवं यं विश्वस्य
परायणं अणीयसामणीयांसं स्थविष्ठं च स्थवीयसां गरीयसां गरिष्ठं च श्रेष्ठं च श्रेयसामपि यं वाकेष्वनुवाके ४५

षु निषत्सूपनिषत्सु च गृणन्ति सत्यकर्माणं सत्यं सत्येषु सामसु चतुर्भिश्चतुरात्मानं सत्त्वस्थं सात्वतां पतिम्
यं दिव्यैर्देवमर्चन्ति गुह्यैः परमनामभिः यमस्यामव्ययोनाशीणात्मानं वीतकल्मषं इष्ट्वानन्त्याय गोविन्दं पश्य
न्त्यात्मन्यवस्थितं पुराणपुरुषः प्रोक्तो ब्रह्म प्रोक्तो युगादिषु क्षये संकर्षणः प्रोक्तस्तमुपास्यमुपास्महे यमेकं
बहुधात्मानं प्रादुर्भूतमधोक्षजम् नान्यभक्ताः क्रियावन्तो यजन्ते सर्वकामदम् यमाहुर्जगतां कोशं यस्मि
न्सन्निहिताः प्रजाः यस्मिंल्लोकाः स्फुरन्तीमे जाले शकुनयो यथा ऋतमेकाक्षरं ब्रह्म यत्तत्सदसतः परम् अ
नादिमध्यपर्यन्तं न देवा नर्षयो विदुः यं सुरासुरगन्धर्वाः ससिद्धर्षिमहोरगाः प्रयता नित्यमर्चन्ति परमं दुःखभे
षजम् अनादिनिधनं देवमात्मयोनिं सनातनम् अप्रतर्क्यमविज्ञेयं हरिं नारायणं प्रभुम् अतिवाय्विन्द्रकर्मा
णमतिसूर्यातितेजसम् अतिबुद्धीन्द्रियात्मानं तं प्रपद्ये प्रजापतिं यं वै विश्वस्य कर्तारं जगतस्तस्थुषां पतिम्
वदन्ति जगतोऽध्यक्षमक्षरं परमं पदम् यस्याग्निरास्यं द्यौर्मूर्धा खं नाभिश्चरणौ क्षितिः चन्द्रादित्यौ च नयने तं दे
वं चिन्तयाम्यहं यस्य त्रिलोकी जठरे यस्य काष्ठाश्च बाहवः यस्य श्वासश्च पवनस्तं देवं चिन्तयाम्यहम् विष
ये वर्तमानानां यं ते वैशेषिकैर्गुणैः प्राहुर्विषयगोप्तारं तं देवं चिन्तयाम्यहम् परः कालात्परो यज्ञात्परः सद
सतश्च यः अनादिरादिर्विश्वस्य तं देवं चिन्तयाम्यहम् यज्ञोपस्थाहितिनां तां श्रोत्राभ्यां च तथा दिशः हृद्वं भागदे

वि॰
ध मो॰
४९

वेषस्य तं देवं चिंतयाम्यहम् नाभ्यायस्यांतविलस्यमानामानः ध्वनस्य च प्रसिदादस्य मां जन्मे तं देवं चिंतया
म्यहं वराहशीर्षं नारसिंहं च रूपं देवस्य वामनरूपरूपम् त्रैलोक्यनाथं वरदं वरेण्यं तेनानित्यमनन्तमानतोस्मि
वज्रायसबाह्याणि सेयस्थलायस्यः तत्रियासंप्रसूताः यस्यांग भूमाम्बुनतो वैष्णवाः प्रज्ञातयास्य सूद्राः
प्रसूताः स्यां मेनया येन जगत्समग्रं विभ्रति भिर्भूतभवोद्भवेन देवादिनाथं वरदं वरेण्यं तेनामनित्यं मनसा
नतोस्मि इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमकांडे मार्कंडेयवज्रसंवादे श्रीभागवतमाहात्म्ये शंकरगीतासु विष्णुप्रतिपादकव
वितर्के नाम पंचाशत्तमोध्यायः रामउवाच वराहनरसिंहे च वामने च महेश्वर तमोहं श्रोतुमिच्छामि प्रादुर्भा
वान्महात्मनः शंकरउवाच आदितिश्च दितिश्चैव द्वे भार्ये कश्यपस्य च आदितिर्जनयामास देवानिंद्रपुरोग
मान् दितिश्च जनयामास द्वौ पुत्रौ भीमविक्रमौ हिरण्याक्षं तु प्रथमं हिरण्यकशिपुं तथा ततोभिषिक्तवां शक्रं
देवानामधिपतिः दानवानां तथानन्ये हिरण्याक्षं बलोत्कटम् अभिषिच्य तयोः शास्ता स्वर्गं पातालमेव च
पातालं शासति तथा हिरण्याक्षे महासुरे पर्यायपर्यायत्कालेसमस्य रूपान्तरा प्रलब्धे तो महाभागन्तं भाव्य
द्वेचादितिः यथायथायात्मका पराबलनिबन्धना ब्रह्मणदादैत्यपरेसकलेत्वाममसमा दृष्ट्वा स्वपुत्रेत्याम
सुमहसादितिर्जोतमः सेव्यमयोजयामास दातशंकसत्तानुति तपुकेनससेन्येन दैत्यानां च तेरणा विजि

त्य त्रिदशांजन्मेयातदाश्रिविष्टपम् हृतधिकारास्त्रिदशा नगम्यः शरणं मं जसा देवानां तु परं कृष्णवासुदेवम
जे विभे त्रिदशांश्च शरणंश्च यां मान् हिरण्याक्षविवासितान् संयोज्याभयदानेन विष्णुस्तेजनार्दनः विष्णुस्त्रिदशा
स्तंचोपश्चिंतयामास केशवः किं नु रूपमहं कृत्वा धानयिष्यसुरार्दनम् तिर्यङ्मनुष्यदेवानां मवध्यस्सुसुरांतकः
ब्रह्मणो वरदानेन तस्मात्तस्य वधेप्सया नवराहो भविष्यामि न देवो न च मानुषः तिर्यग्रूपेण वा हं त्वा तयिष्या
मि तं ततः एतावदुक्त्वा संयोगेन तु वराहो भवत्प्रभुः चूर्णितांजनशैलाभमन्नमं जोक्नदासवः यमन्यवं तु कृत्स्नांगः
नदाबतनन्त्रन्दः नदोवहृदतुवोकपत्तमिज्ञानेजसासमः तस्य वाद्दृत्वात्तोभ्यः तस्य वाद्द्रवोत्ववान् तस्य वाद्दा
मलतनुत्तस्य वाहमनोहरः गर्वतेन कृत्स्नांगः सजलाम्बुदसच्छविः पीतवासासदाभाति सविद्युदिव तोय
दः तथा सापाचयन्तार्वे शशांकसदृशच्छविः भृगुभे सर्वभूतानां सबलाकइवाबुदः शशांकेलो विमले दंष्ट्रेन
स्यविरेजतः सेवांतरित विवस्व द्वोभाग्गोपिशिमोयथा कण्ठं धारयन्मातिशंखवज्रो जनार्दनः वेदाकेस
हृषीकेश मपाहलाविपर्वतः महानीमनसंकाशो महानीमलनिस्वनः महानीप्नवदेहो महावलपराक्र
मः दानवेश्वरयाकांतो हिरण्याक्षसभां ययौ हिरण्याक्षोपि तं दृष्ट्वा वराहं जनार्दनम् दानवांश्चोदयामास ति
र्यस्तानसपूर्वकम् ददृशुर्तावद्यतोवै वक्रीडार्थं स्याप्यनातथा इत्येवमुक्ताः संरब्धपाशहस्ता महादानवाः निगृ॰

त्तमाङ्गं चक्रेण जघान शतशो रणे। हन्यमानेषु दैत्येषु हिरण्यलोचनो दानवान् चोदयामास संरब्धान्स्याद्दा-
धिककारणात् चोदिता दानवेन्द्रेण दानवाः शस्त्रपाणयः प्रववर्षुस्तथा देवं शस्त्रवर्षेण केशवं दैत्याशस्त्र-
निपातेन देवदेवस्य चक्रिणः नैव शक्तान्यथा कर्त्तुं यत्नवन्तोपि निर्भयाः हन्यमानोपि दैत्येन्द्रैः दानवान्मधु-
सूदनः जघान चक्रेण तदा शतशोथ सहस्रशः हन्यमानेषु सैन्येषु हिरण्याक्षः स्वयं ततः उत्क्रम्य यत्र षा
देवं प्रववर्ष सुरोत्तमम् हिरण्याक्षस्तु विफलानि फलांस्तु शिलीमुखान् शिलीमुखाभान्सपक्षपन्नगमश्वपन्
मदद्भयम् ततो वैकुण्ठरूपेण देवदेवेन चक्रिणा तान्यस्य फलहीनानि चकार भगवान्स्वयम् ततो गदां काञ्च-
नपट्टनद्धां विभूषितां किंकिणिजालसंवे। विक्षेप दैत्याधिपतिः सरोषं तां चापि देवो विफलां चकार। शक्तिं
ततः पट्टविनद्धमध्यां ज्वालाकलापाम्भ तपनीयचित्राम् विक्षेप दैत्यस्तु वराहकाये हुंकारदग्धा निपपात याच तु
त्रिशूलं ज्वलिताग्रशूलं समुद्धिगं देवगणस्य मर्त्त्यं दैत्याधिपस्तस्य ससर्ज्ज वेगात् देवेन तस्यापि तदा गभस्ति-
शौरिस्तेनापि तन्नाटे नष्टं विज्ञाय दैत्यस्तु कलान्तदाप्ना संक्रुद्धं दैत्यगणाधिपस्य विष्णोः शक्रेण धीरः
प्रसह्य निपातिते दैत्यपतौ सदैवः संपतितः शक्रपितामहाभ्याम् मया च सर्वैस्त्रिदशैः समेतैः नगाम्भका
मनसा च भीषणम् शक्रोपि नष्टा त्रिदिवं महात्मा विसृष्टदत्ताम्बरणीषणाणां रक्तदेवैस्सकलं त्रिलोकी

धर्मेणाथ मेनामस्तस्तोव विग्रहः इति श्री विष्णुधर्म्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे नामप्रति शंकरगीतासु वराहप्रादुर्भा-
वो हिरण्याक्षवधो नाम द्वितीयोध्यायो त्रिपंचाशत्तमोध्यायः शंकर उवाच ॐ हिरण्याक्षे हते दैत्ये भ्राता तस्य महात्म-
नः हिरण्यकशिपुर्नाम चकार परमं तपः दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च जपोपवासनिरतः स्नानमौनाश्रि-
तव्रतः ततः शमदमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चानघ ब्रह्मा प्रीतमनास्तस्य स्वयमागत्य भार्गव विमानेनार्कवर्णेन हं-
सयुक्तेन भास्वता आदित्यैर्वसुभिः साध्यैः मरुद्भिर्मरुदश्विभिः रुद्रैः विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसपन्नगैः दिग्-
भिः विदिग्भिश्च तथा विबुधैश्च महाग्रहैः निम्नगाभिः समुद्रैश्च मासर्तुवत्सरसंधिभिः नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च कालस्या-
वयवैस्तथा देवर्षिभिः पुण्यतमैः सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा राजर्षिभिः पुण्यतमैः गन्धर्वैरप्सरोगणैः चराचरगुरुः
श्रीमान्वृतः सर्वैर्दिवौकसैः ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ब्रह्मोवाच प्रीतोस्मि तव भक्तस्य तपसानेन
न सुव्रत वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि हिरण्यकशिपुरुवाच न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः न
मानुषाः पिशाचा वा हन्युर्मां देवसत्तम ऋषयो वा न मां शापं क्रुद्धा लोकपितामह शपेयुस्तपसायुक्ता वरस्से-
तद्वृणोम्यहम् न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन च न शुष्केन न चार्द्रेण वधो मे स्यात्कथंचन भवेयमहमेवा-
र्कः सोमो वायुर्हुताशनः सलिलं चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि दिशो दश अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः धन-

वि॰ ध र्मो ४८ दृष्टस्तथाप्यलोयत्नः किं पुनः पार्थिवः ब्रह्मोवाच एते दिष्ट्या वराल्लाभं मया दत्तान वाञ्छताः सर्वकामानि मास
स्मात्प्राप्स्यसि त्वं न संशयः शङ्कर उवाच एवमुक्तास्स भगवांस्तस्मात्काशीमेव हि वैरं त्वं ब्रह्मसदने महर्षि
णामेव विने ततो देवास्त्रनागास्सगन्धर्वास्तत्र यत्नस्तथा वरप्रदानेन तु तैव पितामहं समुपस्थिताः देवा ऊचुः
वरेणानेन भगवन्बाधिष्यति स नो ध्रुवः तत्प्रसीद भगवन्योऽस्य विधिं स माम् भगवन्सर्वभूतानां स्वयं
भूरादिकृत्प्रभुः स्रष्टा च हव्यकव्यानां चाव्यक्तः प्रकृतिर्ध्रुवः शङ्करः सर्वलोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्र
जापतिः प्रोवाच वरदो वाक्यं सर्वान्देवगणांस्तत । ब्रह्मोवाच अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलम्
ततस्तस्य वधं विष्णुस्तपसोऽन्ते करिष्यति शङ्करः एवं श्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पङ्कजजन्मनः स्वानि स्थानानि दि
व्यानि तस्मात्ते वै मुदान्विताः लब्धमात्रे वरे तस्मिन्सर्वान्सो बाधते प्रजाः हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदानेन दर्पि
तः आश्रमेषु महात्मानो मुनीन्द्रान्संशितव्रतान् सत्यधर्मरतान्दान्तान्घातयं बभञ्ज सः देवांस्त्रिभुवन॰
स्थाञ्जित्वा स महासुरः त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वसति दानवः यदा वरमदोन्मत्तो न्यवसत्स भवने दिवि
यान्नकान्कृतवान्दैत्यान्यज्ञभाग्देवताः आदित्याश्च वसवो रुद्रा विश्वेदेवास्तथाश्विनौ भृगवोऽङ्गिरसः साध्या॰
मरुतश्च सवासवाः शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलम् देवं ब्रह्ममयं विष्णुं ब्रह्मभूतं सनातनम् भूतभव्यभावि

ष्यत्प्रभुं लोकपरायणम् नारायणं प्रभुं देवाः शरण्यं शरणं गताः देवा ऊचुः त्रायस्व नोऽद्य देवेश हिरण्यकशि
पोर्वधात् त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादीनां सुरोत्तम प्रोत्फुल्लामलपद्माक्ष शत्रुपक्षक्षयङ्कर तथा यदितिवंशस्य
शरणं भव सन्ततः श्रीभगवानुवाच भयं त्यजत अमरा अभयं वो ददाम्यहम् तथैव च दिवं देवाः प्रतिप
द्यत माचिरम् एषोऽहं सबलं दैत्यं वरदानेन दर्पितम् अवध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्म्यहम् शङ्करः
एवमुक्त्वा स भगवान्विसृज्य त्रिदिवेश्वरान् नारसिंहं वपुश्चक्रे सहस्रांशुसमप्रभम् प्रांशुं कनकशैलाभं ज्वाला
पुञ्जविभूषितम् दैत्यसैन्यमहाम्भोधिवडवानलवर्चसम् संध्याम्बरकमेघाभं नीलवाससमच्युतम् देवदा
नवनक्षत्रयथामेरुमहागिरिम् संपूर्णवक्त्रदशनैः शशाङ्कशकलोपमैः पूर्णमुक्ताफलैः शुभैः समग्र
मिव काननम् नखैर्वितुङ्गसंकाशैर्विदारितनकारदयम् दैत्यनाथहृदयकरैः कोपसंवर्धिताक्षैः महाभास्व
ऊर्ध्वकेशं वह्निज्वालाग्रपिङ्गलम् धारयन्भाति सर्वाङ्गैर्दावानलमिवाचलः दशनच्छदमवेनस्फुरिताभूषित
देवला प्रलयोन्मात्मरूपस्यैव बैवलातनतिलता स्नावर्तिभिर्लोमकूपैः व्याप्तदेहसहस्रिणम् महाकरिनटस्कं
धमालानप्रतिमेक्षणम् कल्पान्तमेघनिर्घोषज्वालानिःश्वाससमाननम् उन्निद्रपद्मवदनं मध्ये विभीष
णं कृतान्नृसिंहरूपं दानवेन्द्रसभां ययौ नावमन्तव्येन देवानामपवर्जनम् मन्यमानैः सभां दर्शयि

वि·
प मा
५५

देवैर्महात्मभिः हिरण्यकशिपोर्गता दानवा ममबोदयन् सखन्तामिदंश्चोर्वं चार्णवं पुरनगानि ग्रामघोषेरा
पर्वतेन मेनापितासभा तस्यान्तर्वनकृता दैत्याशानमहासुराः स्वाध्याये विविधे तस्मिं देवदेवं जनार्दनम्
तान्याधुयमहस्राणि तस्यापत्रेषु भाग्यवम् विप्राणां मेवरर्पणेनमहालोकान्तीवपर्वते दैत्यास्तु यानां वैफल्य·
कृत्वा स्वानचदानवान कश्यपादप्रहादो वै प्रसाद्य नशोयमहरहाशः जग्राह वैवगाहै तेने पे हिरण्यकशिपुं ततः सिं
हेनोविक्रांतनग्रमस्तवषमहद्भुतम् वेगेनेत्यं गमाणोप्यकटलीटलीलया दारयामास दैत्येशं वसस्यलमहामि
दिम् कृत्वान्तमस्याट्टनेदैत्येशं केशवः नरसिंहेन तम् हतवानसुरविनाशं चक्रुर्येनगानि विनाशनम् हत्वा·
सवेगोणितविंदुविंदुसेहरूपे देवास्सह वासवेन जगमुस्तपिस्थानि महासमेनादैत्याप्यर्याननृहन्तितामितिनाम इति·
विलयमीनेरेषुमार्कंडेयवनवनीकृटेहिरण्यकशिपुवधेनारसिंहप्रादुर्भावोनामनामैः श्रीशंकरगीतासुवचन
र्याध्यायेचनत्पंचाशमोध्यायः ५४ शंकरउवाच हतेहिरण्यकशिपौ दानवे देवकंटके हतशेषास्ततोदैत्या
याःपातालतलमाश्रिताः पातालतलं संस्थेषु दानवेषु महायशाः प्रल्हादपौत्रायमात्मा विरोचनसुतो बलिः
आस्थ्याव्रतयमोसोगावोलोमे पितामहान् सर्वधानममेनयंलसमरोहमताम्लै वरलब्धबतिनानापुनस्कृ
हितेलब्धेताः चक्रुश्चदैत्यराजानेशक्रादनुमतेबलिं सर्वाप्यदैत्यराज्यं तवलेनचनतं गिताम् तिमाटैवस्त्रश्च ५५

क्रमात्रैलोक्यमवनीम् स्थानभ्रष्टोमहेंद्रोपि कश्यपं शरणं गताः कश्यपेनततो सार्धं ब्रह्माणं शरणं गताः ब्रह्म
णाभिहितो देवं जगाम शरणं हरिम् अमरता ध्यानमेवाभं शंखचक्रगदाधरम् देवोप्यभयदानेन संयोज्य बल
सूदनम् उवाचवचनं काले मेघगम्भीरनादिना श्रीभगवानुवाच गच्छ शक्र भविष्यामि ज्ञाता तव बलसूदनम् दे
वरूपेणभूत्वाहं वधिष्यामि नेत्रं बलिं शंकर उवाच एवमुक्तास्ततो शक्रः अप्ययौकश्यपाश्रमम् अदितिर्देशादि ते
गर्भंचांशेनाधत्तसत्वरा गर्भस्थएवतेनासिदानवेभ्यस्समापदे ततःकालेसमुत्पेदेअदितिर्वामनाकृतिम् यस्मिं
जातेसुरगणाःप्रहर्षमतुलंगताः ऋषयश्चमहाभागास्तैकाश्यपमतदर्शिनः एतस्मिन्नेवकालेतुहयमेधाय
दीक्षितः बलिर्दैत्यपतिःश्रीमान्सालिग्राममुपाश्रितः वामनेस्कंधमादायतस्यपत्तेवृहस्पतिः आनयद्यज्ञवाटे
लब्धेनतस्यैवमायया यज्ञवाटंससैप्राप्यततश्चवामनः आत्मानंआत्मनाब्रह्मस्मरणसुरवालयः प्रवेश
यामासचतेब्राह्मणैर्महामाचरः ददर्शचमहाभागंवामनस्वमनोहरम् संयुक्तसंनाववर्यवैपीनैस्संतिमपर्वभिः
कृष्णाजिनजटादंडकमण्डलुविराजितम् विक्रम्यप्यस्यपादाग्रोलोकर्यतस्मस्वविग्रहे विक्रमिष्यत्त्वयोर्वीला
नगात्रास्वविग्रहे एतस्मिन्नेवकालेतुहयमेधायदीक्षितः तस्मात्प्रार्थयराजानं हरिमर्यादामनुत्यम् एवमुक्त
स्तदेवेनबलिर्दैत्यगणाधिपः प्रददातुपंकं तस्यपादव्रयस्यत्रिचाब्रवीत् अन्यप्यदमोदेतेन हृण्णादिक्तोनम प्र

वि०
प सं०
५०

तिजग्राहवजलेप्रयात्तेवनदाह्दविः उदंमविः देत्यवैः वीत्समाणाश्वांउदः अग्रकमलह्रदविर्लोकान्तानवा
प्रशामप्राणयः अग्निरूपं तिवेतननानावक्रपिण्याः गरुडाननाः खड्गः मलामयूरवदनाःस्तथा गोमकर
वक्राश्वकोषवक्राश्वदानवाः स्थायुद्ध— रवक्राश्ववागहृदनमुखास्तथा मार्जारशशवक्राश्वदंसकाकानना
स्तथा गोधाशल्पकवक्राश्वअन्तातिमहिषाननाः सिंहव्याघ्रवृकगालानां द्वीपिवानरपक्षिणाम् हस्त्यश्वगो-
खरोष्ट्राणां भुजगाणां समाननाः प्रतिग्रहं जलेषाण्णवर्पन्नजटाह्रयिः उन्मविः देववदनैः वीत्समाणाश्वांउ
दः विक्रमेतहृविलोकान्तानवाः शस्त्रपाणयः मस्तकस्वपवक्त्राणांटउताणांसमाननाः स्थूलदंता विहस्ता
तालमात्रप्रजग्राहास्तथा पिंगलदन्ता विहस्ता नानावादुविशेषपताः स्थूलाग्रनासापिपिटामहोदनकर्णाले
नः वीनांगुकोनराः संवाः केचित्तुल्याः तिनावराः भुजंगाभरणाश्चान्ये केचिन्मकुटभूषिताः मकुंडला
श्चकटकाः शिरस्त्राणमस्तकाः पन्वाणयराश्चान्ये तथा नीमरपाणयः खङ्गचर्मधरा चान्ये तथा परिघ-
पाणयः शतघ्नीचक्रहस्ताश्च गदामुसलपाणयः सुषमपंचाणुधोपेताःभिंडिपालायुधास्तथा शूलोल्मूखल
हस्ताश्च परश्वधधरास्तथा महावृक्षधराणां महापर्वतयोधिनः क्रममांसाद्गृहीकेशपाशनेत्रसर्वपाः म
ताश्चमहेशवांतानन्मुखान्दैत्यदानवान् पश्येसीमहापद्यान्महाहस्तीवदानवान् प्रमथ्यसर्वान्देत्यान्द

५०

स्वपादतलेनतः रूपं कृत्वा महाभीममानहृदाणुमेदिनी तमविक्रमतो भूमिं चक्राद्रिश्योत्तलंततः परं च क्रम
माणस्य लग्नदेशोऽस्थितौ ततो विक्रममाणस्य पद्मादेवोद्यदस्थितौ त्रिलोकमेदिनी कृन्त्वा हृत्वा वासवपुरं
दान् दैत्येश कायवमपोविमलवलवतांवरः स्वरूपं वत्तथा समादधानं वैंद्रमभाषत श्रीभगवानुवाच यत्त्वाद
दीयंसि सालिग्रामे महासुर मया निविष्टपादेनमापितेयवसुन्धरा प्रथमं तत्पदं ज्ञानं त्रैलोक्यपि खेरमम द्वि
तीयं मे कृपि खेदनीयं नाभिवक्षविन तन्मे वरपदेहेतंदृयन्मयालप्रतिग्रहम् वलिरुवाच यावती वसुधा देव
तयैव परिनिर्मिता तावती तेन संपूर्णा देवदेव जगन्मय तहृदयस्तयादेव ह्रतल्लक्ष्मरेश्वर न तद्विद्यते देव
तवैवान्यस्य कस्यचित् श्रीभगवानुवाच तमेव मया एवं तेमदानवेंद्र यथाकृते स्वतलनामपाताले वसन्तत्रसमे
यतः मयैव निर्मितान्तन्त्रमनसा शोभनापुरी सान्तिभिःसमहाभूमिं सुवसन्तत्रयथासुखम् तत्रत्वं भोक्ष्यसे भोगानिशि
ष्टान्वसमस्तान् सुवाप्यसितथाभोगालोकाद्दिपि विवर्जितान् साकारेउकस्त्वनयासार्ध्वके शुविददिष्यसि
मन्वंतरेदितियवमहेंद्रत्वंकरिष्यसि तेन सार्वभरीयनशाकमसेपोत्समेवले तवशक्रुगणान्सर्वान्व्यात यिष्या-
मि दैत्यदानव ब्रह्मण्येसत्यवाण्यस्त्वयत्तर्षितः प्रियंवदः तपस्वीदानशीलश्च वेदवेदांगपारगः तस्माद्यशोऽभिवृद्ध्य
र्थं मयात्वमभिरक्षितः देवराजाधिकान्भोगान्यातालस्थोऽपि भोक्ष्यसे मन्वियाने च तत्राहं करिष्यामि सदा पिप

वि॰ मयावेदस्यमेमार्यं स्प्रष्टाणीयः मेरवपि एकार्णवे तथा कृत्वा भावे भावाणि केनच सर्वमास्ति विनिर्मुक्तो मयैव स

थ मा॰ दृश्यसे शंकरः इमेवमज्ञानमज्जलानुदाभः पनस्त्वामीकरपीतवस्त्रः अदर्शने देववरो जगाम शक्रः स्वलोके

५१ मकको विलोकीम इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे रामेश्वतिशंकरगीतानाम वलिभ्रूतनेवामश्री

दुर्भावोनाम पञ्चाशाधिकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः राम। नमस्ते देवातिदेवस्य विष्णवमिततेजसः मत्प्रोद्दिष्टा नमि

ष्टामिदिव्यात्मविभ्रनयः शंकरः नमस्त्वादिमनादृत्य देवदेवस्य भ्रूनयः प्राधान्यत देवस्यामिषुणा

द्वैकमनादिनं संगं ब्रह्मा स्थितो विष्णुः संहारे च तथा रुद्रः वरुणो वायुराकाशो ज्योतिस्त्वपृथिवी तथा दिश

श्च विदिशश्चापि तथायैव दिवौकसः आदित्या वसवो रुद्राश्च ग्रहो गिरयस्तथा साध्याश्च मरुतो देवा विश्वेदेवा

स्तथैव च अश्विनौ पुरुहूतश्च गंधर्वाप्सरसां गणाः सर्वेन्द्रयपि पाताललोकद्वीपाश्च भागेव तिर्यग्रक्षमय

श्चैव विंशीते यश्चनेगाते समुद्राश्च महाभागप्रकृतिर्विकृतिश्च यः कृमिकीटपतङ्गानां वयसां यानयस्तथा

विद्याधराः सघायक्षानागाः सर्पाः सकिन्नराः राक्षसाश्च पिशाचाश्च पितरः कालसन्धयः धर्मार्थकाममो॰

क्षाणि यज्ञा यानि याणि च यत्ताणि विषमस्थाणि भूतग्रामं चतुर्विधम् जरायुजाण्डजाश्चैव संस्वेदजम

थोद्भिजम् एकस्त्वाति समरतां च सत्त्वानामवपावकः अष्टिरुश्चमरुजाणि नाटेवाश्चिनयोस्तथा नागय ५१

णांश्च साध्यानां मरुतां च तथा क्रतुः आदित्यानां तथा विष्णुर्गुरुर्गिरीसां तथा विश्वेषां चैव देवानां शिवमा

नः सकीर्तितः वासवस्तु देवानां ज्योतिषां च कुमारानः यमस्तु यमशीलानां वित्तपालः समाश्रितानाम् या

दसां वरुणश्चैव पवनः प्लवतां तथा धनाध्यक्षश्च यक्षाणां रुद्रो रुद्रगणानरः अनन्तस्तु वनागानां सर्पणां तक्ष

कस्तथा ग्रहाणां च तथा राहो नक्षत्राणां च चन्द्रमा कालः कलयतां श्रेष्ठो युगानां च कृतं युगम् कल्पमन्वन्त

रेणां च मन्वन्तरेश सप्तदेवाः सर्वान्मायेवदेवे स्वरास्तथा संवत्सरस्तु वर्षाणां चायनानां तथोत्तरः मार्गशी

र्षस्तु मासानां ऋतूनां च कुसुमाकरः शुक्लपक्षस्तु पक्षाणां तिथीनां पूर्णिमा तिथिः कारणानां वधः प्रोक्तो मुह

र्तानां तथा भिजित् पातालानां सुतालश्च समुद्राणां पयोदधिः जम्बुद्वीपश्च द्वीपानां लोकानां सत्य उच्यते मेरुः

शिलोच्चयानां च वर्षेष्वपि च भारतः हिमालयः स्थावराणां जाह्नवी सरितां तथा पुष्करः सर्वतीर्थानां गरुडः प

क्षिणां तथा गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ऋषीणां च भृगुर्देवो देवर्षीणां च नारदः तथा ब्रह्मर

र्षीणां च अङ्गिरा परिकीर्तितः विद्याधराणां सर्वेषां देवश्चित्राङ्गदस्तथा कन्नर्षिः किन्नराणां च सर्पाणां मथवा

सुकिः पुष्पदंतः सर्वदैत्यानां रक्षसां च रक्षसां तथा उच्चैःश्रवसमश्वानां पेरूनां चैव कामधुक् ऐरावणो गजेन्द्रा

णां सरभाणां च सरभाधिपः शार्दूलानां तथा व्याघ्राणां वनराधिपः हमातमाचनादेवो बुद्धिं हुद्धिमतामपि च

वि· र्मोऽविरुद्धः कामश्च तथा धर्मभृतां त्वं धर्मो धर्मभृतां देवः तपश्चैव तपस्विनां यज्ञानां जपयज्ञस्त्वमस्त्वम
ध·मो· स्यवनानां तथा वेदानां सामवेदश्च श्रुस्पूनां ज्योतिषां पतिः गायत्री सर्वमन्त्राणां वादः प्रवदतां तथा अक्षरा
५२ णामकारश्च यज्ञानां च तथा यवः अध्यात्मविद्या विद्यानां कवीनामुशना कविः चेतना सर्वभूतानामि
न्द्रियाणां मनस्तथा ब्रह्मा ब्रह्मविदां देवो ज्ञानं ज्ञानवतां तथा कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा तथा क्ष
मा आश्रमाणां च गार्हस्थ्यं वर्णानां ब्राह्मणस्तथा स्कन्दः सेनाप्रणेतॄणां सदयश्च दयावतां जयश्च व्यवसाय
श्च तथाऽस्मादवतां प्रभुः अश्वत्थस्सर्ववृक्षाणां ओषधीनां तथा यवः दन्तशूकश्च प्रियतां मरुद्वज्रभविष्णुता
ऋषीणां मकरश्चैव पूर्णेन्दुर्नक्षत्राणां तथा मेरुश्च सर्वशैलानां रत्नानां कनकं तथा धृतिर्भूमौ स्थितिस्तेजश्चैव हुता· म: ॰स्मृत
शने वायुः स्पर्शगुणानां च विचक्षण गुणास्तथा एवं विभूतिभिस्सर्वं व्याप्य तिष्ठति भार्गव एकांशेन स्वगुणेऽहन्तस्य
प्राविन्यं दिवि देवाश्च ऋषयश्चैव ब्रह्मादयश्च भार्गव चराचरपर्यन्तं विना तानि च दिक्षु ज्ञानेनैव प्रचाग्यतां
नाथैर्य्यम्प्राप्तो जनार्दनः यतो यज्ञ च गोविन्दः तेजस्तेजस्वयं च अतुर्मसादस्थावामाः सर्व च गुणाश्रयम् यास्य
विश्वमवम्भूतानि धारयत्योनसाविभुः श्रुतानि चौषधीस्सर्वास्सोमो भूत्वा रसात्मकः प्राणिनां जठरस्थोऽग्नि
र्भुक्तं पाचयते वीर भार्गव चेष्टा कृत्स्नानि नाक्रमन्त्र च वायुः शरीरगा यथा हितमाकाशे तेजोऽनाज्ञामयते विलम् ५२

यश्चेदमस्मिन्पठ्यापैतनेनतस्य कीर्तितम् सर्वस्य चासौ हृदि सन्निविष्टस्तस्मात्स्मृतिं ज्ञानमपोहनं च सर्वैश्च दे
वैश्च सगन्धर्ववेद्यो वेदान्तकृद्वेदकृद्देव वासौ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शंकरगीतासु विभूति
नाम षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ५६ राम! आराध्यते स भगवान्कर्मणा येन शंकर तन्ममाचक्ष्व भगवन्सर्वं सत्त्व
सर्वप्रदम् शंकरः साधु राम महाभाग साधु दानवनाशन यस्मात्सर्वाप्रियं तत्केशवाराधने रति दिवसादि
वसार्धं वा मुहूर्तमेकमेव वा नाशयत्यशेषपापस्य भक्तिर्भवति केशवे अनेकजन्मसाहस्रैर्नानायोनिषु राघव ज
न्तोः कल्मषहीनस्य भक्तिर्भवति केशवे नायमपः केशवेत्तानि नापश्यो वेदनिश्रमम् नमति यत्र हरिं नाथ·
न्यो वेत्ति साधवे मनस्तादि दिधर्मं तत्केशवे यत्प्रवर्तते साधुस्थितं हृतायैव समन्ततः प्रतिनिवृत्ति साधारणीः केशवे देव
या क्षैतानि भगवन्तन शुवणां नाम्ना तापस्यां सततं तत्कथाः शुभाः अवेहि परमं तत्त्वं तस्मान्नाकरणात्करो
तदेवं सफलं कर्म केशवाराधनाय यत्कृतम् यतो मनस्यफलार्थमाकरणात्स प्रयोजनम् मनसा तेन किं कार्यं यच्चति
हृति केशवे उदाराभार्गवश्रेष्ठ तया नास्ति प्रयोजनं राम सारं सनातानां विप्रयानस्तूयते हरिः गतो ब्रह्मण्यनेक
णां यास्यां तत्कर्म नष्कृतम् भावभूतैः करैर्वा यं किमनुष्ठ्यपरशौदिन येनैवं संपूजितो देवः शङ्खचक्रगदाधरः
पद्मैर्तैः समफलं तामकेशवालय गामिनो देवनेत्र महाभाग्यार्थ्यं समर्च्यते हरिः किं तस्य वरणं कार्यं कृतस्य

वि॰ निपुणोः द्विज यास्यान्न व्रततेजसः केशवाराधने नानाल्पतल्पं समये पुरुषं पुरुषोत्तम यो नयस्पतितर्पं
ध॰मो नकेशवाराधपुरः पुनः क्लेशसंततनं कर्म कृष्यान्तरगुणतरन केशवं प्रतियज्ञास्मसिक्रियते तनमर्वदा यस्यके
५३ शवमाराध्य सोऽत्र मानेशचीपतिम् यमं च वरुणं चैव तथा वैश्रवणं प्रभुं देवेंद्रत्वमतिस्फीतं सर्वभूतिस्थितं
पदं द्विभक्तिं तु मानुष्यं राजसान्सात्विकं फलं श्रीमामा सद्रिमाप्राप्तिः प्राकाम्यं लघिमा तथा ईशित्वं व
शित्वं यत्र कामावसायिता आराध्य केशवं देवं प्राप्यं तेनाऽत्र संशयः द्रुतप्रत्यंगमातेजो रूपितारुणाभ
तले सेयामविनयोपाम प्राप्यते तत्प्रसादतः महाकटितटशोभिः पीनोन्नतपयोधराः अकलंकशशांका
भवक्त्रा नीलमूर्धजाः रमयंति नरं स्वर्गे देवनामामनोहराः सकृद्येनार्चितो देवो हेलया वा नमस्कृतः वेदवे
दांगवपुंषा स्त्रीणां भावितात्मनाम् अपि जन्मसहस्रेषु न सुलभं जनम् रमंते सहराणाभिः प्राप्य वै
यार्थं रूपदे अत्यभावतमानाम्रः कीर्तिं तदपि भागेव रत्नपर्यंकशायिता महाभोगा प्रभोगिनः वीमंते स
ह ताभिः केशवः स्मरणादपि सौगंधिके वनेरम्ये कैलासे पर्वते द्विज यथा ताविहारन्निसमतन्वाङ्गः कुसु
मेन्नतेः रत्नविज्ञानरत्नान्नदनोद्यानभूमिषु क्रीडन्ति वसहस्राभिर्गन्धर्वीभिः कथानकैः चतस्रमम्र
वेलायामेरु विध्यपर्यायनाम पर्यायभंगतेभयाः समीपानस्पतन्फलम् तस्मात्त्वाहं वक्ष्यामि यथा दाव

५३

तः सदा पुरुषस्येह भगवान्सन्तोषमुपगच्छतेहरिः इत्यत्र मनिसंवादो महात्मा लभ्यः सनिसंगदेकबंधः य
यः सनिसंगसकलाद्वदलोवेना वडक्तं वदामग्रजम् इति श्रीविष्णुधर्मेषु मार्कण्डेयवज्रसंवादे शंकरगीतासु
भक्तिफलप्रदर्शने नाम सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः शंकर उवाच श्रद्दिसाम सर्वचनं दयाभूतेषु सत्यहम् यस्तेना
तिसदा नामतस्य न तुष्यति केशवः मातापितृगुरूणां वचः सम्यगिह वर्तते वर्तको मधुमासस्य न तस्य तुष्यति केश
वः ब्राह्मणस्य मांसानि योनानिभ्रगुनटन विनोमयपाताम्न तस्य न तुष्यति केशवः न धारयति निर्माल्यं अग्रयदे
वार्हं तेनयः भक्तेन वाप्यनैवेद्यं तस्य न तुष्यति केशवः अवमवेदेवपूतं निर्माल्यं यः प्रयच्छति नैवेद्यं वा महाभाग
न तस्य तुष्यति केशवः बिभर्ति नस्पृ निर्माल्यं केशवार्चापूर्वेनयः श्रानवेपनवाप्सा तितस्य न तुष्यति केशवः पापी
शक्वेकमेयस्नास्तिमहात्मनः संविभागी च भूतानां तस्य प्रगतेसर्वपमांग्रसवांश्वेदवान्नमस्यति सनसपुत्तिन
क्रोधः तस्य तीर्थोपवासमेवी च हितानि नियमसेवकाः इन्जको विष्णुभक्तानां तस्य पंचरात्रविदोमध्यान्तस्य
इतयेत्सदा देवद्विजगुणांस्ते च तस्य पितृदेवार्चने रतः सदा निरतः सदा अतकाला भिगामी च तस्य नान्ना
सहस्रेण न तथा यत्नमानितस्नानाः सततं कल्पमस्या यतस्य पौरुषं गावसतेजन जपहोमाह्निकं सदा यः करो
त्यसितप्रतस्य मित्रस्वामिगुरुद्रोही यस्य नास्ति महात्मनः परदारपने स्थानतस्य राजाशास्त्रोपदेशे नरा

वि॰
ध॰मो॰
५४

न्येयस्य यथामति यावज्जन्म तितिक्षेत तस्य॰ पातकानीह पतितानि पतितं भक्त्या पतिव्रता तस्मात्सर्वतो भगवान्
लोकमायाति केशवः सप्रिये त्रयो विद्यान्ते तिष्ठमतेन दिनः यत्नतः पञ्चयेन देवान्नमः स्वर्गं तत्र समपत्न्या
पूजयन्मधुसूदनम् कालेन यत्नतो यावत्सम्प्लवम्॰ सोपवासस्य पक्षे तेषां पारणं वास्य पूजनम् वैष्णवैर्द्विजैः
वा नमः॰ द्वितीयायां तथा पुनः सोपवासोऽर्चयति यत्नतः॰ पुष्पधूपानि दीपैश्च फलैश्च
पुण्यापिवा निवेदयतः कृत्स्नैः तस्य॰ कृत्स्नं पक्षं नियतः सर्वं कृत्स्नं सर्वं प्रयच्छति महात्मा बुद्धिसम्पन्नः॰
तत्कथाश्रवणमतेन तत्कथायाः करोति च तत्स्मरणात् दुर्गतिं नाशयेत्स्म॰ सर्वभूतहिते युक्तः सर्वभूतहिते रतः स
र्वभूतानुकम्पी च तस्य॰ श्रुत्वा वा चक्रियोक्तां विष्णुकथां मनोहरम् श्रमं भिन्नार्थं मयोक्तं तस्य॰ नामसङ्कीर्तने
नित्यं तत्र श्रमवत्तमादिपु यः करोति महाभाग तस्य॰ नाममन्त्रफलं पुण्यं निवेदयन् मधुसूदन यस्माद्भक्तिः स्वयं यस्य
तस्य॰ स्वापगापि च काम्याया देवपापपद्धतेः नकरोति द्वितीयायां तस्य देवादुपकारमिति मांस्यस्वायां ताकमते
श्रयः पूजा निमग्न च तथा तस्य॰ दृष्ट्वा समन्ततो नाम वाराह्यमनन्यानिदेशिति स्वयं सम्पूजयेत्पूज्यतस्य॰ नि
त्यं सम्पूजयेत्तस्य देवदेवस्य भक्तितः यथापाताकमहाभाग तस्य॰ तत्र मतिर्विधिवेदानेन तत्परसंश्रयेः ताव
यामायाति देवेशो भक्त्या तस्य नित्यं केशवः दानमेव पुष्पवृद्धकारैस्तीर्थोपवासव्रतदर्शनैश्च तथान्तरो देवम ५४

गवान्याति भक्त्या पूज्यमानः सनातनम् एतावदुक्तं तव पृच्छतो यत् देयमेतद्विमत्सराणाम् नतर्क
शास्त्राकुलमानसानां नावैष्णवानां च तथा नास्तिकानाम् इति श्रीविष्णुधर्मे नारदपुमार्कण्डेयवज्रसंवादे शौनकर
शीलाख्यमो भक्तिलक्षणो नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥ श्रीरामः तपोपितेन येन देवं यं कामं प्रयच्छति तदहं
श्रोतुमिच्छामि गदतस्तद्धि सत्तम शौनकः॥ पूजितः प्रयतैः स्नातैः सोपवासैर्दिने रवेः संवत्सरं महाभाग दीर्घ
मायुः प्रयच्छति सोमवारे महाभाग चारोग्यं स प्रयच्छति तथा भौमदिने नाम वैश्यं सम्प्रयच्छति वासरे सोमपु
त्रस्य तथा कामान्प्रयच्छति श्रुभी जीव तथा विद्यामाचैरन्तगुरोर्दिने सौभाग्यमतुलं लोके भार्गवोऽपि प्रयच्छति
तथा शनैश्चरस्यापि द्विरिष्टं सर्वान्न्यायोऽहति कृत्तिकामनेषामयर्क्षं यस्तान्समाप्नोत्यनुत्तमान् प्राजापत्ये तथाभ्य
र्च्य सर्वान्प्राप्नोति शोभनाम् विरते ब्रह्मवर्चस्यं सर्वगर्भाधयन्दृशि गैरक्रमेस्त्वप्राप्नोति सिद्धिं रौद्रे समर्चयन्
सूतस्थानमवाप्नोति हरयान्तःपुनर्वसौ पुष्ये सम्पूजितो देवः पुष्टिमग्र्यां प्रयच्छति श्रेष्ठिणायां तथाभ्यर्च्य श्रिय
विंदति मानवः पित्र्यमाप्नोति पित्र्ये सम्पूजयन् हरिम् सौभाग्यमवाप्नोति फाल्गुनीषु च तेन तथा तथैव
सोऽनुरोधेन गतिं विंदति शोभनाम् हस्ते सम्पूजयन्देवं गत्वाप्नोत्यनुत्तमान् विद्यास च तथाभ्यर्च्य वस्त्राणां॰
प्नोति मानवः

MEMORIAL

वि॰
ध॰ मा
५५

अथैवमनघ देवं नाभोगी भवेन्नरः। तथा
न याम्यमाप्नोति सत्कीर्तिं प्राप्नोति शाश्वतीं। सर्वान्कामानवाप्नोति श्रवणाभ्यर्चनाद्धरिम्। यतिधामनघा विरू
पारोग्यं वरुणेन तथा आ॰ पशूनवाप्नोति गावश्च नरदेनोत्तरे पौष्णे शीलमवाप्नोति चाश्विन्याम्प्राप्नोति वाजि
नः दीर्घं जीवितमाप्नोति भरण्यां शुभमद्राम्भज प्रसवप्तवर्थमाप्नोति कृत्तिकायां प्राप्नोत्यनन्तरम्। सर्वान्कामानवा॰
प्नोति पंचम्यां श्रियमनन्तमम्। षष्ठ्यां प्राप्नोति तथा मनस्समम्यां मद्दत्तथा। अष्टम्यां च तथा भक्त्या नवम्यां वन
यशः। कर्मसिद्धिमवाप्नोति दशम्यां पूजयन्हरिम्। एकादश्यां पूजयानः श्रीभागी सर्वदा भवेत्। अभीष्टा
तिमाप्नोति द्वादश्यां पूजयन्हरिम्। त्रयोदश्यां पूजयानो रूपमाप्नोत्यनन्तरम्। न दुर्गतिमवाप्नोति पूजयान
श्चतुर्दशीम्। सर्वान्कामानवाप्नोति पंचदश्यां महात्मने। इत्येतदुक्तं नवमानवानां काम्यफलं सम्यगुपोषि
तानां देवेश्वरे पूजितेताय यावत् परं तु तारण्यं प्रहृष्टवरेण्यं इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे
श्रीशंकरगीतासु उपवासफलाध्यायो नाम नवमोऽध्यायः ५५ श्रीरामः उपवासस्समर्थानां किं स्यादेकमु
पोषितम्। महाफलं महादेव तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः। शंकरः। यो राम श्रवणेनाद्वादशीमहन्नीमसा न
स्यामुपोषितस्ततः। तत् नवितानन्तर्चनम प्राप्नोति यत्का संप्रतद्वादशद्वादशीफलं। दध्यान्नपूजनं नन्धानलपु

णं च द्विजे वस्त्रसंवेष्टिते दद्यात्सुवर्णोपानहमेव च। न दुर्गतिमवाप्नोति गतिमग्र्यां च विन्दति। पुत्रयंस्थानमवा
प्नोति नाकुलकां विनार्घ्यं। श्रवणे द्वादशी यो मे तु उपवासो भवेद्यदि। अनन्तमहतीनाम द्वादशी सा प्रकीर्ति
ता। स्नानं जपं तथा दानं होमं श्राद्धं सुरार्चनम्। सर्वमक्षयमाप्नोति सततं भरतशार्दूल। तस्मिन् दिने तथा स्नातो तीर्थ
कां वनसंगमे। सकलं स्नानजं पुण्यं फलमाप्नोत्यसंशयं। श्रवणे संगमः सर्वफलप्राप्तिर्नरस्सदा विशेषाद्दा
दशीयुक्ते बुधयुक्ते विशेषतः। यथैव द्वादशी प्रोक्ता बुधश्रवणसंयुता। तृतीया च तथा ज्ञेया सर्वकामसम
न्विता। यथा तृतीया पर्मेते तथा पंचदशी शुभा। अहस्पृशोऽपि दिवसे चोपवासो महाफला। केशवाभ्यर्चने राम
दानजप्यादिकेषु च। श्रीरामः। अहस्पृग्दिवसः कीदृक् कदा भवति वा प्रभो। तन्ममेसंशयं छिन्दि देवदेव वृषध्वज
शंकरः। दिवा विनिर्गतायां च यस्मात्तस्मिन्नन्विन्दिन रात्रिशेषे तथा वेक्ष भविष्या स्पृशती तिथिः। त्रितिथि
यसंस्पर्शाद्दोषोपैर्धृतम्। अहस्पृक्स विनिर्दिष्टः पुण्यः परमपावनः। तस्योपोष्य शिरः स्नातैः कृतं च देवता
र्चनम्। जपं होमं तथा दानं कामं चाप्यमहत्फलम्। कर्मणा परिशेषाणां कर्मणां विहिते दिने। भोजयित्वा मधुरे
णं च ब्राह्मणान्सम्भोजयेत्। सहस्रं गोभवत्येका पर्वाणि मासी दिनानाम्। प्रतिसंवत्सरं तस्यामुपवासो नरा
धनम्। यः करोति परं तेन संवत्सरे हरिः। पूजितः पौर्णमास्यां तु भवतीति द्विनिश्चयः। तस्मात्दानेन स्वल्पमपि॰

वि॰
ध॰मो॰
५९

मरुद्भवति भार्गव दानेनाप्यनन्तो होमो यश्चान्यत्सुकृतं भवेत ॥ रामः ॥ संवत्सरे पौर्णमासी मरुत्स्वाती वृषध
ज कथं तेषां नक्षत्राथ तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ शंकरः ॥ यस्मात्पूर्णेन्दुना योगं याति तिसीवो महाबलः ॥ पौर्णमा
सी तया तेया मरुत्स्वाती हि तेनाम आदिमग्रहतेनामग्रहणीवानि शाश्वतः ॥ उपवासात्स्वातौ तिसर्वं किल्वि
षनाशनम् स्नाने दाने तथा नथ्यं वासर्वपविकीर्तितम् श्राद्धं च भार्गवश्रेष्ठ वह्निसंतर्पणं तथा ॥ रामः ॥ नक्षत्रे
देवदेवश तिथिवारविनिर्गतम् ? यथावत्कालं तेषां तिथिं शंकर जानता ॥ शंकरः ॥ सा तिथिस्तु दर्शागंध
स्यामेवोदितो रविः ॥ तथा कर्माणि कुर्वीत ह्रासवृद्धिर्न कारणम् ॥ शुक्लपक्षे तिथिस्तेयाय स्यामभ्युदितो रविः
उपोषितव्यं नक्षत्रं येनास्तं याति भास्करः ॥ यश्च वायुस्तेन नाम निशीथे ? नामसह ॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पु
मार्कण्डेयवज्रसंवादे श्रीशंकरगीतासु नक्षत्रविधिर्नाम षष्ठाध्यायः ॥ ६० ॥ श्रीरामः ॥ तपसा यावमीरस्पष्टे
स्तरामितनेजसः ॥ शाश्वतिक कथं स्याने नियममत्ययमव्ययम् ॥ अविरकालिणो नाम विस्तारमितनेजसः ॥ शं॰
मूर्ध्नेतिपरस्थाने नित्यमत्ययमव्ययम् ॥ रामः ॥ अविरकाले भगवन्कथं भवति शंकर ॥ एतन्मे संशयं छिन्धि
देवदेव वृषध्वज ॥ शंकरः ॥ पंचकालविधानज्ञ लक्ष्मकारणतः ॥ अविरकारी भवति राम दानवनाशन ॥ रा
मः ॥ भगवन्पंचकेकालाः कथं तेषां तथा विधिः ॥ एतन्मे देवदेवेश कीर्तयस्व महाप्र ? ॥ शंकरः ॥ नाभ्याभिगमने ५९

श्री

वं तथा दानमतः परं इज्या स्वाध्यायकालो च योगकालस्तथैव च तेषां यस्य ? विधिं ते भर्गवनंदन तद्विबोध॰
महाभाग प्रयतेनान्तरात्मना ॥ गमकल्पसमत्याय दन्तदावनपूर्वकं स्नानं कृत्वा यथाशास्त्रं स्नातः समा
हितः ॥ यश्च देवभगवन्तं चपण्डेवार्हविशेन प्रविश्य गमनाभ्यां पाणिभ्यां शिरसा तथा ॐकारं मानसकारे
श्रुत्यसमाहितः ॥ योगकालेन समस्थानु पादस्थानं नेनरम् ॥ गमाभिगमकालेन तत्र मंत्र तथा पंचेत भगव
तो वलेनेतिवीर्येण नित्यनेनसा मत्तकाल्पितनो ये नवेदिं प्रस्तालयेद्बुधः ॥ मौवर्णी गानंतीतां मी स्वाप कृत्स्नमयी
मथ शिलावन्दनानाधापि देवदारुमवामथ ॥ शिंशिपा होत्समरूलकरस्वानं नेनतामथ स्वाल्वा पकाणि तोरा
मतथैवा तिलकोदवाम् ॥ नानतस्पसमो ? पांसुप्रमाणामसमंगुलाम् ॥ विस्तारदिशांगामतथामेन तथैव
च वामप्रवाणां प्रत्यालप्पूर्णाक्रमात्रवालतः ॥ कल्पनीयास्तु कलशा श्वनारो भवनन्दन मौवर्णानि तता
टाँः श्राग्रथवापि दर्शीनथा पाश्मावमनीयं वत्सर्वमानीयमेव च पायान्यायं तदानवं स्नानीयात्यानमौव च न
थाप्यामनीयाश्चाहेयमाचमनं भवेत् ॥ दानेप्रणयनेपीति विसर्गं विस्तरं तथा तर्पणं वाहेणांवेव तक्षाटे॰
तानिश्वरयेत दादशपातस्कं मे च ततो नसास्समाहितः ॥ ततः पवित्रमं चेलावेदमभ्युत्सयेद्धि ज आत्मानं
वतथाभोगान्कथाम्मार्गत्रयेनतः ॥ विधातावेनतः कर्म त्रयस्य शुक्तं तथैव च मार्गत्रयं चक्कतेऽध्वनस्त्वक

वि॰
ध मो॰
५७

लपात्मदा पाणिमार्गं कूर्चं मार्गं मधुमार्गं तथैव च उशीरमलं तं कूर्चं नीवं तमोपासंभवम् नीवक्षमर
र्णाचापि कर्तव्यं प्रयत्नतः प्रतिष्ठां ततः कार्यं समानानां क्रमागमेन तथैव पादपीठानां प्रभवेन महा
भुज स्नानस्यात्र कार्याणि रत्नविज्ञाणि भागेव सौवर्णान्यथ चैव्यानि ताम्रशैलमयानि च ततः स्नाना
ह्नेकार्यं ततोऽभिगमनेन ततः नमस्कारेण ततः कार्यं प्रणिनेव ततः पुनः ब्रह्मसूत्रासने मंत्रैः श्रमवेनाप्यथे
नच ततो नमामहाभागस्वागतेन निवेदयेत् स्नानैर्वेदपैः स्वेन ततः प्रयतमानसः सर्वाभिरद्भिः स्नातो॰
भोगैस्सर्वैरनेनरम् पापप्रतिग्रहेनाथपापाभिस्राप्यनेनरम् पादुकाभिस्ततो नाम देवदेवं समर्चयेत्
ततस्नानमनीयार्घ्यं हूवेदम प्रतिगृहम् देयमाचमनीयं च पादपीठं तथैव च दंतकाष्ठं ततो दद्यात्सिद्धा
निलाखनेनतः निष्पूमनंततो दद्यान्मखप्रतालेनतथा भूयस्नानमनेदेयं तर्पणं चाप्यनेनरम् पुष्पदी
पमलेकाशमेधूपं प्रकरमेवच निवेद्यविधिवत्सर्वं ततः पश्चान्निवेदयेत् सेव्यानि नामवीनानि वस्त्राणि यत
तःपुनः मधुपर्कं ततो दद्यात् रथिसर्पिः सुयामधु दध्यलाभेपयःकार्यं मधुलाभेतथा गुडम् घृतप्रतिनिधि
नोक्तिनद्रयत्नात्समर्चयेत् एकाङ्गो वा समस्तो वा मधुपर्को विधीयते कांवत्स्यप्रयत्नेन निस्समवदिनानता
नर्पणं ततो दद्यात् ततो निर्भंस्नेन तुपः ततस्नाचमनीयं च विधिवत्ससमाहितः इति निष्ठुमनार्थीयं ततो ५७

दद्यात्नगायकम् ततः पक्षुपुष्पः कुर्यात्पद्यात्वन्माधुपर्किकम् माधुपार्किकमाध्यस्यपट्टेवापि निवेदयेत्
हूता वच्यनततो दद्यात्तांबूलं चाप्यनेनरम् मात्रांवदस्तिणारौप्यं प्राय्यणाय निवेदयेत् मंगलानियथाज्ञात
नोदेवेनिवेदयेत् ततोऽभिगमनेकाले सन्ध्यास्तु कथौ नमे उपादानमथोदद्यात्कुर्याच्छ्रैव विसर्जने ततोऽग्निश
रणं गत्वा वह्निं संतर्पयेद्बुधः ब्राह्मणांस्तर्पयित्वा शक्तितोऽनदद्यात्नेनरम् एतन्मयानेकथितं समग्रं यद्वा हृष्टा
भिगमस्य काले गच्छेद्रुपादानकृतं प्रयत्नस्ततो यथावद्गुरुवेश्मवेद इति श्रीमार्कण्डेयवज्रसंवादे श्रीशंकर
गीतास्वभिगमनकालवर्णनो षष्टोध्यायः ६१ श्रीशंकर उवाच भोमाद्यामंतरेनकार्यं ततोऽमपस्वकर्मणा स्थितानाम्
मस्थितान्वा यथावद्गुरुनन्दन स्नानमाचम्यपेभोम्यः कलेनाप्यविनाशिनाः स्थिगतेनामनिर्दिष्टाःपरिशि
ष्टास्तथावराः पंचपुष्पफलेमूलेनपारशिके शुभे उदकेचार्थनीयं स्यात्तस्मिन्दत्निभागेव उपायानाय नि॰
क्रान्तेकुर्ट्दे विरमणसनाम कर्टम्निमीप्रयानायोतो परस्कारभानना सांख्यानांगमवीनानां पशो ग्रामहृतस्य च
शाकानां तथा नानावस्तिनानां फलैरपि शक्तिं कुर्यान्नस्रातस्य चैवर्द्धनोपटमेनच देशोपुत्रोऽसप्रयानास्तमहा
त्मागुणान्विता संवैश्यतालिनेकार्यं केशरुकीठास्तिवर्जितम् भूमावस्थापितमायांस्थापयेताम्रनर्तिचन सर्वेमा
धमयाश्राधिगांपवाणिश्मानिताम् निर्मपरीतवपेश्मनासाधकेनविनक्षवित् उपादानमथादायप्रविश्यवर

वि
ध॰ मो॰
५८

दोग्धव्यं पुष्पैश्च तालिनं सर्व्वं चोपादानेन पायसेन सप्रत्यात्यनयथाभागं पवित्रेणसमुत्पवन एवं कृत्वा
स्वपादाने स्नापयेद्विधिना ततः पीतवाससः सुप्रयताः स्नाताः सुसमाहिताः सर्व्वेषां देवतावेश्मसाग्व
दृगकुलोदरं तमस्कारादिकं सर्व्वं प्रयुञ्जीत समाहिताः उपादानानुसन्धाने त्वादाने वाप्यनन्तरम् इमा
कालस्यपमन्त्रकृत्यान्स्वयतमानम् श्रमन्त्रभोगान्प्रयतान्तवान्स्मात्कुर्याद्दर्पणस्यारणांजोदरेवा क्षौमेषु
स्यात्स्मृतिनेनिविधाल्लङ्घावभावो प्रतितस्य नित्यम् इति श्रीविष्णुधर्म्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे श्रीशंक
रगीतासु उपादानकरणं नाम द्विपञ्चाशोऽध्यायः ५२ श्रीशंकर उवाच पादपीठान्तकं कर्म्म कृत्वा शास्त्र
मेतमा निवेद्य तर्प्पणं देवे ततोमात्रे निवेदयेत बीजेन्नपरिधानार्थं प्रयतः सुसमाहितः तैलमहंतं नैवेद्यं च
मसीताप्यनेतरम् ततोनिष्क्रमनं कृत्वा येयाम्यावमनानि च गोप्रकालीयकं चैव तथैव बीजपूरकं वाग्के
उरगं चैव थियं गौरसर्षपाः सर्व्वौषध्यौ ह्रत्तवीजं सर्व्वगन्धांश्च भागव रत्नादकं च विविधे स्नानेय संकततः
स्नानीयं च तदागमस्रमगन्धं च दापयेत ततस्स्वयमपरार्थ्या यथाः कलशाः सुमनोहराः स्वलंकृताः प्रदात
व्याः फलपल्लवपूरिताः पुष्पगन्धयुताश्चापि पवित्रेणपरिचिताः शुभानां तीर्थसरितां समुद्राणां तथैः शुभैः
यथाविभवतस्तेषां वस्त्रमपि कारयेत् तस्मिन्काले तथार्थं चैरितो आहनिः स्नानम् जयशङ्खवविपुलशाव ५८

मेर्गाविमिश्रितम् उदकग्रहणार्थीयं ततो दद्यात्प्रशाटकम् ततो नामप्रदानं स्यात्पीतवासोयुगं शुभम् ततस्तु
पूर्णकलशं सामगानोपदादितम् कृत्वा नामान्ते पदद्यात्पुष्पपल्लवशोभिताम् ततः त्वाचमनीयं च पूर्वव
द्विनिवेदयेत् मंगलानि च मात्याति ततो दद्याद्विचक्षणः ससामन्त्यं देवेश सर्व्वौषध्यास्ततः परम् स्थानाभि
निमन्त्रतामिसेवपरिकीर्त्तयेत मार्गत्रयादर्शारम्भपादपीठान्तकं पुनः कर्त्तव्यं सकलं कर्म्म तातात्र नवि
सर्जनम् ततोनुलेपनं दद्याद्यत्नेन च वीजयेत ततो विवदने दद्यात्तथा कुर्च्चप्रसादनम् वस्त्रविभूषणं च
वपुष्पाणि विविधानि च वेष्टनं वसनं चैव वर्णकाणवमनोहरम् तथारम्भप्रतिसरं सुपिष्टं च तथाञ्जनम् दा
पर्णं वाकारं च प्रदापयेत्सेव च तथैवाचमनीयं च गीतवाद्यस्वरं तथा धूपाहृतपशर्हं च स्तोत्रैदीरणमेव च त
थैवोपानहौ दद्यात् उत्तमासनमेव च यानं च वाहनं चैव पताकाभुजवतानि च भोगानां प्रवराणां यो ततो मात्रा
निवेदयेत भोगानामनेककृत्वा पश्चाशतार्थितानम् अविद्यमानायेभोगामात्रा तैव प्रकल्पयेत पवमध्य
च्छदे वे पां सर्व्वभोगैः समाहिताः अर्चयेन्मधुपर्कं च पञ्च यागान् वेदवेन पञ्चयागाभिगमनं मधुपर्कोर्विधी
यते अभ्यच्य मधुपर्कं च ततस्त्वग्रेनयेत अन्नासनामथेच्छेति केविदुग्धपराणिन अप्रादीस्यालीवतना
यप्रदपादद्वंगाततः अग्रे दीक्षितकापेयमस्यां च ननमथुतम् निवेद्य तर्प्पणं दद्यात्तथानिष्क्रमनं ततः कृत्वा

वि॰ स्याचमनीयं च मात्रां च तदनन्तरम् ततस्तस्मै विप्रायार्घ्यं दानं ततः भूयो निवेदयेद्वै सर्वं तत्समाहितः
थ॰ मी॰ दर्पणं च ततो दद्यात्पायं निष्कुम्भनेन ततः दत्वाचमनीयं च शाटकं च निवेदयेत् दत्वा निष्कुम्भनाचमनीयं मात्रां च
५५ तदनन्तरम् निवेद्य स्रग्धामं पुष्पं लेपं देवं च धूपं समर्चयेत् वह्निं सन्तर्प्य कृत्वा कार्यं कार्यसमर्पणं अतिथीनां ततः का
र्यं कर्तव्यानां च भागं च तेनान्नयानकालेन प्रविश्यासनमन्वयेत् आसनं भाजनं चैव मात्रं प्रयतमानसः उपवि
श्य ततः पश्चात्स्वभावेनाप्ययेन च इदमग्रेतिमंत्रेण प्राश्याग्रामाहवं भवेत् ततस्तु प्रयतो भूत्वा विशेद्वार
द् ततः इत्याकालं विधिविद्वत्समयानेनामकीर्तितः भगवन्तं संध्यानेन ततः ऋयान्तसमाहितः ऋयान्तस्याप्यकालस्य
चोपादानमनन्तरम् विसर्जनेन ततः ऋयान्तविवेणांतरात्मना इत्याकालविधिस्तेषमयानेनामकीर्तितः भ
गवन्वासुदेवस्तु देवसंकर्षणस्ततः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवायमदाहृतः संकर्षणस्तथा ... आत्मा च
प्रद्युम्नश्चोच्यते देवस्तस्य गतः सर्वेश्वरनिरुद्धो महायशाः सनाथः सर्वलोकानां सृष्टिसंहारकारकः पादोस्य वि
श्वाभूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि भूतिः पीनिस्तु षैवर्णिः शाण्तर्पणमर्दणम् निवेदनमाचमनमहर्षामत्रेने
तियः मंत्रेण वाहेणान्तेन प्रदद्यात्दक्षिणं पुनः तथैवाचमनं तेन देयमाचमनं भवेत् प्राशनानेन मंत्रेण तर्पणं
विनिवेदयेत् प्रतिग्रहे प्रमात्रांस पादकासम्वर्पणं वनेवानयन्तनेनातर्देनेनथैव च तथान्तस्तथायाने ५५

वाहनेष्वतिथिष्वपि अविधिजेपुं च तथा पानाकामश्च कीर्तितः शेषाणां कामभोगानां नित्यं संकीर्तयेत्तु वै सर्वत्र
शीर्णे कार्ये मनावन्मं च नित्यम् देवानां पादपीठानां कलशानां तथैव च वर्ह्निस्तथासनानां च चलत्सर्पणं नि
नीते कलशास्वर्ह्नीनां संस्कारं तत्र कारयेत् तथैव पादपीठानां तेषां विष्टरं च कारयेत् आपणे मधुपर्कं च मासामा
चभ्यर्चनम् सुमनः सुसदामयत्नाकार्यसम्मार्जने सौमनस्यं परं नाम देवदेव निवेदिता यस्मात्तव ततस्तस्मा
तः सुमनसः सदा मात्रास्तु निभयाक्षोणान्नस्यान्मात्रा प्रकीर्तिता आपणेश्चापि तवस्यानि नित्यशः तेविवृतेते य
स्मात्तस्मात् द्विजश्रेष्ठ प्रोक्तं आपणकं सदा परमं यस्मात् नाममधुसंतं तदुच्यते तदाप्यते यदा तेन मधुपर्कस्ततः
स्ततः इत्याविधानेन समदीरितस्तु समासतो भागवं च श्रावेद अतः परं नमनिवोधपुण्यं स्वाध्यायकालेगादतेम
माय इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रमार्कण्डेयवज्रसंवादे श्रीशङ्करगीतासु इत्याकालविधिर्नाम त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्याय ॥
श्रीशंकर उवाच अतोदेशेन तदा नाम प्रयतः सुसमाहितः स्वाध्यायेनाव्ययेदेवं प्रयतेनान्तरात्मना नावस्वाध्यायं दि
नश्रेष्ठ स्वाध्यायं विधिवत्सदा यावद्वलं गतो नाम सविनादीमदीपितः ततस्ववलं गतेस्य पंस्नाचान्तः ससमाहि
तः श्रविष्णुदेवतावेशमनेनास्यैकमेकारयेत पादपीठानकं कमलं कृत्वा प्राङ्मुखमेनसा अर्घ्यमाचमनीयं च दत्वा
पाद्यं च भागं च स्थालीमक्षितं नैवेद्यादारभ्यामिरितेनतः कर्तव्यमव्ययानां प्रयतः सुसमाहितः कृत्वानुपाणं

विधिवत्स्वविशुद्धात्म मंदिरम् स्वाध्यायस्थानमभ्यर्च्य ततः कुर्यात्समाहितः योगकालमथाद्याय पश्चात्कु
र्याद्धि सर्वेन तेनम् कृत्वा विसर्जनं पुष्पाञ्जलिं प्रयाम मते द्विजः योगाद्रैते नरैः स्वाध्यायादेव पुरुषस्य भार्गव स्वर्गका
लोपि मततेयोगमथोऽभिधीयते स्नानादेकमेव यदि नात्तिनस्य यामे विदुर्दे सर्वथा चतुर्थे युंजीत योगं विदु
कालभूत्ये योगेन तु दिनस्यैतेनिसर्गम् इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुष्मार्कण्डेयवज्रसंवादे स्वाध्यायकालवतः
त्वं धृतनामाध्यायः पुष्कर उवाच नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्म
नः चतुर्णामासनानां च वक्ष्याम्येकमासनम् योगं युंजीत विधिवद्यथावदनुपूर्वशः रामः योगासना
नि वक्तुमिह भगवन् वदीह मे येषामेकमथास्थाय योगं युंजीत मानवः पुष्करः स्वस्तिकं सर्वतोभद्रं पर्यं
कं कमलासनम् योगासनानि चत्वारि तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् आसनेनानुनीकृत्य पादपादौ तु समाहितः वा
मे कृत्वेतरे पादे वामजंघोरुपीडितम् स्वस्तिकं नाम तत्प्रोक्तं समसेनेशुघ्रमेशुभम् ऊरुद्वयान्तरगतं यदा
मवगतेसमम् आसनं सर्वतोभद्रं तद्धि दिव्यजनोत्तम पर्यंकयोगपट्टेन बद्धायास्पृष्टजानुनः आकुंचा
न्नीसम्यक् पादे कृत्वा च वाहनः हस्तिनं वामजंघायां पर्यंकासनकारणम् आसनेन सर्वतोभद्रे प्रभवति
मानवः ऊरुस्थौ चरणौ कृत्वा पद्मकमलासनम् आसनस्य स्वकरणं निबोध यादवोत्तम समानपादमस्तेन

हस्तौ भार्गव तिर्यञ्चौ कृत्वा नाभौ समौ विद्वान् वामस्योपरि दक्षिणम् अंगुलीष्वाद्यकं विद्वानंगुलीभ्यां न विन्यसेत्
किंचिदुन्नामितशिराः ग्रीवां नैव न याकवी उरस्यां स्थाप्य विनतं कृत्वा पार्ष्णि स्वपृष्ठं समाकुंचयेत्स्कन्ध
देहं सम्यग्मनोपधीः निष्कम्पामस्य दृष्टिं नासाग्रे विनिवेशिताम् ग्रीवां विधार्य येन नाश्चिरः कार्यं समं सद
मेप पश्यन्नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् किंचिद्विमीलिते नेत्रे दन्तैर्दन्तानसंस्पृशन् तालुमध्यगतेनेव जिह्वा
ग्रेण समाहितः सर्वद्वाराणि विद्वान्संयम्य संयतः तत्त्ववायुं यथाशक्ति योगं युंजीत बुद्धिमान् आदौ
तर्विन्यस्य स्थूलां भूमिं संवर्णान्विताम् लक्षणं तां महायोगी भूमियोगसमन्वितः ततस्तु तेजसो ध्यानेक तेज
सदकौ द्विज लक्षणं तस्य यो योगी जलयोगसमन्वितः ततस्तु योगं युंजीत विशुद्धे दिनतेजसि लक्षणं तस्य तत्रा
पि वह्नियोगसमन्वितः ततस्तु योगं युंजीत पवने द्विजोत्तम लक्षणं तस्य तत्रापि वायुयोगसमन्वितः ततः
स्वेकस्मिन्योगं युंजीत गगने बुधः लक्षणं तस्य तत्रापि मनोयोगगतिं भवेत् मनसा च ततः शशांकः प्रथमे चन्द्रमं
डले ऊर्ध्वं ततस्तु धः कृत्वा चैव मंडलमध्यगे अंगुष्ठमात्रं पुरुषं ततश्चैनं कारयेत् शशांककान्तिसंकाशं सर्वा
लंकारभूषितं लक्षणं तस्य तत्रापि बुद्धियोगगतिं भवेत् बुद्धिं च भगवान्पश्चात् प्रथमं सूर्यमंडले समसुप्रमेव स
दर्शनयोगेन तु बुद्धिमान् सूर्यमंडलमध्यस्थं शान्तं सूर्यसमप्रभम् अंगुष्ठमात्रं पुरुषं सर्वाभरणभूषितम्

वि॰
धर्मो॰
६१

चिंतयन्योयतो नाम तन्मयश्च समाहितः लब्धान्तत्स्थानं तत्रापि नित्यमात्मानमात्मना आत्मन्यमेव संपश्यन्ना
नयोगेन भार्गव अंगुष्ठमात्रं पुरुषं सूर्यं चिंतयेत्तथा ध्यानयोगेन संपश्येत्तथा पश्येत्तथात्मनि अथो ह्व
हृत्कमले कर्णिकायां प्रशस्ते लब्धान्तत्स्थानं तत्रापि अव्यक्तं चिंतयेत्पदम् बहिरंतश्च सर्वत्र तेन मानत्र चिंत
येत् नेवार्कं लानचन्द्रेण सर्वं व्याप्तमशेषतः लब्धान्तत्स्थानं तत्रापि पुरुषं चिंतयेत्परम् सूर्यं तत्पुरुषं ध्यानेन प्र
वदंति मनीषिणः साकारे वर्तनं तस्य सूर्यं शंखोनिचिंतने अन्यथा तस्य कंदे स्पाविरालेवस्य चिंतनम्
विमदः निनिरोधो हि दुष्करः प्रतिभाति मे ततो यत्नस्तदाकार्यो विजये पवनस्य च विजयो निनिरोधेन प
वस्यत्येन च उपासना स्वयं स्वस्य निष्फलं विधीयते अरूपगन्धमनमं शब्दस्पर्शविवर्जितम् सर्वेंद्रिय
गुणानाम सर्वत्रस्थं सर्वगं वयत तथा पुरुषं तस्य ध्यानं प्रसङ्गकीर्तितं तस्य स्वरूपं विज्ञाय नाम सूर्यं समन्त्रा
मतः सर्ववचनमन्त्रस्य निष्फलं विधीयते अविरुद्धकारिणां चिंतयन्तस्य प्रपञ्चस्य हृ संवत्सरशतेष्वपि
मविभागे महात्मन् निष्कलं परं स्थानं फलं भवति भार्गव रामः संवत्सरशतेष्वपि विभागसंहितं विभो
अनीवन्नो निष्फलं कथं भवति शंकर शंकरः अविरुद्धकारी भवति यथेकमपि तन्मनि तन्त्रं क्रमाद्व प्रदि
नाम तन्मनि तन्मनि हृदिणा पसविभाग फलं वते न समाप्नुते न अनेक तन्त्र संसिद्धस्तानां याति परां गतिं अविर ६१

कारिणां नाम शक्यं तस्य हिनन्मनः अवश्यमेव नान्यत्राने यद्विष्णोः परमं पदम् रामः अविरुद्धकारिणां प्राप्ता
यादेव हि जन्मनाम् मुहे वायस्व नारीक यस्यान मवाप्नुयात् शंकरः अविरुद्धकारितः पश्चात्प्राप्नोति परम
पदम् सुरः स्वकर्मनिरतः केशवार्पितमानसः नान्तरमथाप्नोति भक्तियोगेन भावितः अविरुद्धकारी भवति त
तः प्राप्नोति तत्पदम् मार्कण्डेय उवाच एतावदुक्तं देवेन अव्यक्तेन महात्मना नदान्देवनामापरहस्य क्षपिष्ठे
नम् एतदुक्तिविहीनाय न तवाच्यं परन्तम नानास्तिकाय मूर्खाय न तर्कोपहताय वै तथा एतद्गुणवते वाच्यं शिष्या
य च सन्ताय च एतदुक्तिविहीनाय न तवाच्यं परन्तम नानास्तिकाय मूर्खाय तर्कोपहताय वै तथा एतद्गुणवते वाच्यं
शिष्याय च सन्ताय च यो वा दद्यान्महीं कृत्स्नां सशैलवनकाननां एतद्दत्यं परं पुण्यं पवित्रं पापनाशनं आयुष्यं
च यशस्यं च कलिदुःस्वप्ननाशनम् अध्येतव्यमिदं सम्यग्वचनं शंकरस्य च सर्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति परमं प
दम् एतावदुक्तं विष्णुना केन तपे न रामस्य महात्मनः मया तथा तेऽभिहितं नरेन्द्र पार्थिव पदे रसतत्तस्य यावत्
इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे श्रीशंकरगीतासु पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ६५ मार्कण्डेय उवाच
कैलासशिखरे रम्ये रामस्य रमते सदा आनन्दाश्रमहायुद्धे देवदेवः पुरन्दरः स सम्मास्य देवं सूपविशन्य ह्वमध
नम् उवाच वचनं सम्यक् रामस्य सविधौ शक्र। ब्रह्मसारेन देवेश मया प्राप्तं त्रिविष्टपम् रामेणानितानः स

वि. वैतयामि देवशत्रवः अवध्यास्त्रिदशानां ये वरदानबलोद्धताः नरवध्याः कृतास्ते हि ब्रह्मणा सुमहात्मना पा
ध. मो तालनिलया देव अवध्या देवतागणैः वाध्यैते नरवध्या मे लोकानां वनगम्यते तांश्चन्त्वान यदेवेश रामे क्लिष्ट·
८१ कर्मणा मार्कण्डेयः एवं कथितवन्तं स्कन्दं विमर्ष तिष्ठ शोषवम उवाच वचनं रामं भार्गवं पुरतः स्थितम् शंक
रः रामभार्गव पातालं पातालनिलयांगदि शक्रशत्रून्तरा वाराक्षरवध्यान्महाभवान् वैसलंववापरत्वे नम
यामस्थापितः करे उमारायणे वैलोतन्ने हि तान्द्रामहानवान् ग्रतयं –णमादाय शरं पूर्णामि हेतया मार्क
ण्डेयः एवमुक्त्वा हरो वास्य –णमतयसायकम् दत्वा भगवान्नाहरामं परवला देनम् शंकर उवाच –णमे
तत्वहानवं तयाग त्वया भार्गव वापरत्वे वरामायकृते कर्मणि सुवन अगस्तोपि महानेता –णमस्त्यक
र्मकम् गर्वयाति यसे रामायैव प्रहास्यति रामसन्दर्शनाद्धं मा कुथाः शस्त्रधारणं रामसन्दर्शनेरामनवने
त्रा हि वैस्तवम् रामे प्रवेत्स्यति तदा सुरकार्यार्थमुत्तिनम् यावन्नतेन साधुकीर्णे विमर्विनयरेतप तावच्छत्रु
गणान्सर्वान्समरे घातितेष्यसि स्थाने तशकाशवदैत्यसेनासुसा पुपस्य समविहितैर अदाय चापं पुपिवे
स्व वेतत –णं तथे सेतु हि देवशत्रून् इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे रामस्य तिशंकर शासने ना
म एकोनशतितमोऽध्यायः ९९ श्रीरामः वैसलं वापरत्वे नाकिं मयि भवता करे मत्तापितं मम गवं पापरत्व वकोह ८२

याम् शंकरः मयापि हि वैसलवीरा मयया समोहिताः पुरा देवाश्च ऋषयश्च वर्गनानाः प्रणताः स्थिताः तय
ता परमाथाः देवं कमलसम्भवम् भवनभवस्य विष्णुप्रभं लोकनमस्कृतम् देवाङ्गुः वासुदेवस्य देवस्य
महादेवस्य चाप्यथ अन्तरं ज्ञातुमिच्छामः कः कस्मादतिरिच्यते शंकर उवाच एवमुक्तस्तदा तैस्तु सर्वैर्देवर्षिभिः स·
पितामहः विहस्योवाच तान्सर्वांस्तयोर्ज्ञानपरस्परम् ब्रह्मोवाच जनयध्वं महासत्वं विरोधं हरिभिस्वह
विरोधेन समुत्पन्ने तयोर्युद्धमुपस्थिते ज्ञास्यथ मन्तरं देवाः तयोर्नास्त्य च संशयः शंकरः एवमुक्ताः सुराः सर्वे ब्रह्मा
णं हरिविनीतास्तदा आवयोर्जनयामास विरोधं भृगुनन्दन विलोकयितुकाम निविष्टस्तस्य मायया विमोहिताः कृ
तवानस्मि देवेन देव वाक्येन विग्रहम् प्रभावदर्शनार्थाय मावयोर्विग्रहे तदा आसन्न समभवद्युद्धं सर्वसत्त्वभयंक
रम् अवयोभृगुशार्दूल तदा युद्ध उपस्थिते आनगामय तेदेवांश्च ब्रह्मा शुभवत्मनिः देवाश्च सर्षि पक्षवन ए
रान्धयो मत्ताः सर्वेषामेव तानां मावयोर्युद्ध संकटे उवाच वचनं ब्रह्मा सर्वलोकनमस्कृतः ब्रह्मा नक
न्यजनगन्नाथो युद्धं परमदारुणम् पुष्पपुष्पेनसकलेन श्णनीदं जगत्त्रयम् हरी तेचापरत्वे यन्तरायो देवेन वा
णा तदारोपयतां मूली पुलिवा पजनार्दनः ज्ञास्यामि वांतरं देवौ चापारोपणकर्मणा शंकर उवाच एवमुक्त
समकरात्हृतं गाढं कपावः आरोपितं न मे शक्तिः सर्वयत्नेन चाभवत् तत्स्थागमहोदेन मयात्ता नो महेश्वरः

वि॰
ध॰ मो॰
६२

ज्ञानाविस्तरप्रज्ञापेनस्तत्र भगवोन्मदा नमोस्तु ते देवदेवाय प्रमेय नमोस्तु ते सर्वगुणात्मनाय नमोस्तु ते द्र
व्याविताय नमोस्तु ते सर्वगुणात्मनाय उत्तमाय भवात्मने वाप्रमेय हिंसमस्त्रप्रपितामहस्य निमंत्रणाते गा
निशाश्रदिशायस्तोसमाहाय नरानन्तगोन नकारणाविधिनेवेशात्सर्वेशं सदाकार्यं चतथा नैवाधि ज्ञायते न
ध्येनतथ्यवचांतनमेकरेशाः गुरुपाः गुणाः सर्वभूतेषु तथा स्थितं नसर्वाणि भूतानि तथा न वयं भू
तान्तस्थ्योपिन भूतसंस्थ आश्चर्यमेतन्मम देवदेव भूतान्तरस्थोपि न भूतनाथ भूतानि तेनः कर्माणि त्वन
त्वम् कर्माणि सर्वाणि जगत्त्रयस्य पं मे सदायस्य हृदयेन तेन गंधः पृथिव्यां च रसोप्सु देवयं यास्य यो गुणा
स्तदीयम रूपेन तथा गुणानने वशाखो गुणाः समस्तास्तव भूतमेव सेनागत स्ति च तथा वितन्कोपि दानान्त सव
विनिश्चयोत्र विरूपमालन्यद्य देवदेव सर्वात्मसंस्थ सगुणाद्वयं त्वम् त्वमेव भूतानि च तद्गुणास्त्व भूतवि
भिन्नोसि न भूतानि भिन्नाः नतानि सर्वाणि च तद्गतानि त्वमेव देवः पुरुषः प्रदिष्टः नवक्ष्यमा स्थानसकलानि लो
कानि त्वमेव यादेव तथापि निःस्पृह इत्यादि विपस्थान वक्ष्ये ज्ञाने स्तुतिः कथ्यस्थानस्य समस्थानाः पर्वेस्तना
देवदेवानमयासा पूजावमो देवगणस्य मध्ये योरेस देवः परमेश्वरः तेयोहं स देवः प्रपितामहस्य स्वाधितः
स्तुति वितयं समयेदेकमेव येशकरमाध्येनेव इत्यादिनाशो परिपालनेव कालरूपेण करदेवकार्याणि सोपि

म मो ग्रानगतान वेथं सहास्कार्यार्थमदीर्णादर्पा प्रभुर्भवः कारणकारणानाम् त्वमुसर्व सुरसर्वदेवैः
ध्येतानमस्यंतिजगत्स्थानेभक्तिपराये च वदंतितथ्यं भक्ताव नित्यं नवप्रजयंति स्थाने हितेषां सतभे मदीय
मदेपमेतद्वविज्ञापरत्वं मदीयतो भागोवनन्दनाय इत्थीकपूजायगुणाधिकायतस्मात्समादास्यतितत्सपूज्यः
मतेन चापि नवितरुपणाद्वृन्दनाव लक्ष्मीवस्थ्योमहेशः तस्मात्परत्वं भविताच्चवायप्रदास्येन तस्मशितिकण्ठनाय
कृत्वा समनोपिहितेन कर्मप्रदास्यतनतदरूणायवपं तस्मान्समादास्यतिफलन्मणिपिदेवार्थकार्यकरानि मित्रा
त्मा सिवापरत्वे तत्कायदेहिनेमेतिनाम्नाम्नविशालनाय तेनातिवापे सनतस्य तो गतनाम हरूमकारीष्यतीति
पताम्वरकामभगवान्महानगामकार्यमनसत्वभीशान मयानयैतेमविवापरत्वेदिनप्रदानेतितिपेपूरत्ने य
देसत्वं चापवरेपितमेस्यन्तिकरेयानकितलभ्रपम नरेवकार्यविनानशक्यं केनाप्यपिस्त्युपितामकलम् यता
तवमस्त्रविनसरकार्यहतगोविन्दवाहूविटपाश्रयतवमानम यत्तपुण्योपस्कोतनवपूदर्शोरवत्समयाहा
ववःप्रथमर्मोस्तराम इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरे पूर्वखण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे वैत्यपत्रप्राद्भावोनामम प्रपाहितमोध्या
यः ९० मार्कण्डेय उवाच एवमुक्तमहामाटेवदेवेन शम्भुना प्रणम्यशिरसा देवं पार्वतीवरदोनया प्रभ॰
प्रगवशिवमः सोकंउनातगलमा लगामाश्रममहिष्यपितपावनादेनः सोविरातीक्ष्मस्मापयदस्यश्रमसंउत

वि॰ वयोहृद्देतपोहृदं पितरं दीप्ततेजसं सोभिवाद्य पितुः पादौ मातुश्च परवीरहा भ्रातॄणामानुपूर्व्येण यथैनिसोति॰
ध॰मो॰ तेंद्रियः तेभ्यश्च पूर्वमनुप्राप्तान्तेस्नात्विनस्समहातपाः समस्यमारोहस्थ उत्कामसर्वमशेषतः आख्यातवान्ततः प
६४ श्चात्मातालयमनेनहा आसर्वेदेवकार्यंवचापरंत्वेवचैसवं नमदग्नि महातेजाः श्रुत्वागामवचस्तदा चापरंत्वेवग
माथपदहोदेवहृन्तिनम् दृष्ट्वावासमनेरामं इतलाशनसमप्रभम् पश्चिमेनसमुद्रेणसविस्पवरुणालयम् सेरुम
वारुणागमनस्येवागमतेनहा शङ्खशङ्कुस्तगावाग्म्यानालनिलयानदि श्रवेनचापरंत्वेनवैसवेनमहाबलः देते
यान्समरेहत्वागतावरुणालयम् प्रस्थोवरुणोदेवस्तयाथमांस्तनानतान् सपुत्रवरुणस्थमांस्तुतागम्ययथा
यि: आगच्छयायथाकालमत्समीपमहाभुज एवमुक्तस्तदागमः पित्रायमेभरतोवरः पितरंमातरंभ्रातॄनभिवा
द्यचयाविधिः जगामवरुणावासंरामोवेस्वारगुतिः सप्रविश्यसमुद्रेणमहादेवप्रसादतः ततोपश्यनगरंत
मादरसप्तमनसम् मनोभिरामस्फटिकाश्मविवेतरंगनागेन्द्रलाक्षलेव विभूषितंपद्मगैरमनाथेरुपानं
वापीशतसमाकुलेच इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेथमार्कण्डेयवज्रसंवादेश्रमनगवर्ष्टनामा षष्ठिसतिनमोध्यायः
मार्कण्डेयः तस्मिन्गुरवेरम्येरत्नविचित्रसभागते रत्नासनगतंवीरंवारुणेस्तलतोवनम् स्निग्धवैदूर्यसंकाशं
मुक्तास्तरविभूषितम् हारभारार्पितनतं वारुकेयूरधारिणं प्रवालसमप्रभम्कालागर्भारभुनगाश्रयम् कि

रीटेनसमंकुंठेयादोगणसमाश्रयं आदित्यरुद्रवसुसंमन्तोपतिष्ठितम् लोकनाथंमहद्भूतं भक्तानामभय
दं विलोभोगविशालाभ्यां सविशालातेमहाभुजेन सेव्यमानं महाभागसितदंष्ट्राभ्यां तथा दन्तगेश्च महाभोगभीम
भीमपराक्रमैः सेवैयमन्तशक्ता हुताशनमारकंठकैः हयग्रीवमहाग्रीवदन्ग्रीवसुरोत्तकैः भीमभीमाक्षरन
वविकटोत्कटमारणैः अतिकायमहाकायभीमकायवलोहने नागेन्द्रैश्चमहाकायैर्महाभोगैर्जगद्धितैः
नागराजावासुकिनाश्वेतरूपेणनथा महापद्मेनपद्मेनकार्कोटकधनंजयैः एलापत्रेणनागेननत्रकेणच
लेनचकम्बलाश्वतराभ्यांचआर्यकेनमहात्मना कालेयेन च रुद्रस्मामपद्मीतेति निम्नगाः गंगाचसरस्वतीतवि
तस्ताचयमुनातथा ऐरावतीशद्रुभागापुरोसीचमहानदी पयोष्णीव्राह्मणीगौरी विपाशादेविकातथा शतद्रुःके
चनाशिषुरस्तथावार्यामहानवाः सेव्यमानस्तथाकृषैरसरवैश्चसविग्रहैः सोवर्देःसागरैश्चसनदश्चपदनम
नेहद्गवरुणरावनसचवेदेमहापद्मः एतेयामासवनधावरुणोपिभरतम्म यायायाँ चमनीधायाँ गमनेनो
दकेनच आसनश्चतदारामोदैर्यथानोवपेहितः महादेवंवचस्सेवंवरुणायमवेदयत् स च तेनाभ्यनुज्ञातोय
यादेवपुरंमहत वरुणोपिमहातेजागमवाक्येनधादव संबादयामासनदागमंरामकृतत्तमम् नदावरुण
भृतेभ्योदेवयाःध्रुतिविस्तरः निष्कमनगराद्राजेश्वरांगलालिताः समचन्द्रदाःप्रतीतेतोगामसमकृतेविरम

वि॰ ध॰ मो॰ ६५

ददर्श सुमहाभागो भार्गवश्चापपाणिनं तथा सततोत्थितमिवादित्यं लोकाकर्षणतत्परम् दीप्यमानं ज्वलनं राचैर्वेगं पतत्रिणे
कालभग्नप्रकाशं महासंत्रासं समरे धनं गृहं लिख्यमानेभ नगं दृष्ट्वा सुरम् इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे श्रीमार्कण्डेयव
ज्रसंवादे वरुणदिक्पालेन नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ मार्कण्डेय उवाच सप्तदेवानवध्यानां पताकाशत
संकुलम् नानाप्रकारवादित्रैर्निनादवलोकदृम् दृष्ट्वा रामो महातेजाः सर्जवज्रसमद्रवः शरैः संछादयामास
दैत्यसैन्यं महाबलम् शरश्छायेव संजाता सम्प्रतः पालीमवे निर्यगूर्ध्वमधश्चैव शरैर्व्योम समन्ततः चापम
ण्डलमध्यस्थः पारे शीघ्रं भास्करः दर्शमानो रामस्थानो वत्सरपरिधिं शरान्धकारमग्ना संदानवध्वेत
सा नमस्ते दर्शना देवदेवे कौशिका यथा सदानवानां विस्तनतुल्यभाति पालीमवेन सदानवानां मधुवक्
समानो पालीमवः शरान्धकारमग्नं निमग्नं निमतो वर मायाकृतनिदाघे पीतं दहाहशोककरम् शरान्धका
रोदनाक्रियात्मा स्वरितैः मनाः भार्गवकोपकृत्या गाधिभिक्षं रजसा नानावर्णनानावैः बद्ध दैत्यसहवृ
कैः विराटकार्णिभि लेख्यरवैरक्षरकाननैः नौसरेभि दिपाले ख्यापयामाल गरुडेः सुभैः कुक्कुटैः शासकवाक
र्णा रामसमलकमनैः पक्षिकायमैः शूलैमिश्रपूलशूलिभिमलघा सवध्यमानापि रणे दैत्यनाथानुपालकैः
नक्षिप्रयेमहातेनादृतादृतिरिवानलः यदाशरप्रहारैस्तेन शक्यसमरे दिनम् हते दैत्यवरणे देवकृतासो ८॰

तदा सहत सुयासंकर्णसहारेनागमार्दैत्यगणास्ततः समैर्नदानवेसार्पणसंवरणकृतसाणं शरैःसादयामास दिव्याम्
प्रतिमैः तैः सुरैः रणानि संवार्य दानवेन्द्रस्य भार्गवः विच्छेदसशरैश्चापं रुक्माङ्गदं तथाधं ते सारथेश्चशिरः का
याच्छिरसाणि विभूषितम् एतत्कृत्वा रामकर्मदाहितेन सपाणिना जगाद पर श्रेनीतं दैत्यकायाद्वदारणम्
पद्मामाकृष्य वेगेन समरे रथकूबरं निशीवाप्यादवेगेन हत्वा नरगमनमानं गदयाचरथस्तस्य दानवेन्द्रस्य संयु
गे नदायसशिरस्त्राणं शिरो मलितं कुञ्जरम् सुयःशङ्को हतेदैत्ये भार्गवे समरे तदा सर्वे दैत्यगणाः क्रुद्धाश्छादया
मासांनसा सुमप्रवरणे छिन्नाने पांसुग्रन्थानो दहः रणे विच्छेदनगाचार्याशिशिरा शिवसहायकाः त्वगमावेणगमो
पिटमदेदसमाकुलाम् शाणिनोदनदीव वैके शावाल शाड्वलाम् बाणमीनांचापकाष्ठगृहं समावर्ती तथा श्री
तलोकाणिवगमं भीरुकल्मषवर्धिनीम् हस्तिशीर्षोपलोपेतं शंखवारूनसृष्टपक्षमं एवंविधा पिसंघनेऽ रणे कर्मे
णिदानवाः तेनाससमंततदृष्ट्वा हतशेषाः सुदद्भुः भयनाशप्रमत्नयः पुरंजयविवकृत्सदा पलायमानान्समरेन नवा
नसभार्गवः किं विच्छेपरं दैत्यपुविहन्तव्यदारणात् हते दैत्या पुनरागमामाशमनगरेयदा रामपवेशनगरं वरुणः
स्याततयातदा पताकाध्वजसवायक्तेनेदैवै विशेषवत् नागिरप्रदानवेश्चैवासिकं वदनवाहिनी पुनर्जनसमत
त्रिसप्तसमाकार्यसमेरितम् ततश्च समहातेनावरुणस्त्वविनिर्गतः श्वपाशैः परिहितानामसप्रहरकारणात् सेपु

वि॰
ध मो
६९

त्पमानेन करणेनारदमोरणव सकृत् प्रविश्य यामामपुरं वरुणस्य पुरस्कृतेन रामप्रवेशो च तथा प्रतितोपक्रमेण गणा :
गंधर्वमप्सरोगणैस्तैरेव तिचरैर्दिवि नः मयेवद्दारोपनगरं वरुणस्य तथा ततः रैउवाच सततं धर्मात्मा वरुणेन समस्तु
तितः धर्मा गणमागमंकृत्वा वरुणानन्तमतान्तथा एवं स रामः परवीरहन्ताः संप्राप्य याद्रोगणान्नावेश्म उवाच
तत्रैवं वरुणस्य समीपं संप्रतिनन्दितेन तन्नस्तवेन इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे रामाश्रयात् शौकुरदानववधो
नाम सप्ततितमोऽध्यायः ७० वज्र उवाच यन्मस्तुस्तवं धर्मात्मा वरुणाद्युनेदनः तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन परं कौतूहलं
हि मे मार्कण्डेय उवाच नमः ते ग्निमुनीनामी वरुणस्याद्वापिनः कृताविहरणो देवमिदं वचनमब्रवीत् नमस्ते
वदेवश सर्वसराणां विदितः गोब्राह्मणहितासक्त याद्रोगणानलेश्वर ततस्य देवदेवस्य विसोवसिततेनमः स
यनस्थिमियौ णविस्मृतानायः स्थतः नमेवेदनगतं वैस्थावरैर्जङ्गमैर्वयनः बह्मादिस्तम्भपर्यन्तं संस्थितो मन्तः
स्थिताः नमिदं सर्वं व्यपरे सर्वं सोमं सर्वं मीरुणः नमग्निं त्वयमश्व सर्वधाधारसमभुतः देवानामीश्वरश्च
नागानामीश्वरस्तथा सागराणां वसराज्यां सरितां सरःभवन कूपवापीतडाकानां गाच यत्परमस्व विस्तो
वामस्य नेदृश्य स्पर्शो कस्य महात्मनः तस्यधर्मे स्थले देववद्मया सर्वतारकाः नमस्वसरितानाद्यः समूहोयाद
साधनि साधारस्य नाविदारवतीदात्मनः तस्यधर्मे स्थले देव तस्मया सर्वतारकाः नमस्वसरितानाद्य

६९

नगत्यते तस्यपोदे दिनेशाणोंगाता वारुणपिरसितकः गामकृशाणिनां देव सर्वदेवमयो विभुः भवता संयतो
पाशैः दानवा देव दारुणाः पाताल द्वारमाश्रित्य भवा लिखितानि विभयः मेरुस्थश्च भगवन्गुप्तो देवर्विनिर्मिता तृ
तीयाय महाभाग मानसान्तरमूर्द्धनि पुरश्चैव तस्य समिश्रकाम्येन जलेश्वर सर्वप्रम्यमे देवैः सर्वभूतभवात्र च
श्रावारं त्रिदिवं परमां शौचाना भुवनस्य च त्रैलोक्य मकलं देवशक्तिर्विष्टा निष्ठते ममापि महाभागप्रसाद
स्तमतोहयासि तस्मान्मेनगवीं द्विपिसं शप्यात्मनासिद्धिमान वरुण उवाच यत्त्वामित्तेसं प्रथम मयाद्वि तासि
तेतव नसं शमाव यथा मम शास्ति धीतकार्यंतथा भवान्मरणावर्जव ति इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसं
वादे श्रीपुरा रामकृतवरुणस्तवोनामैकसप्ततितमोऽध्यायः ७० श्रीरामः स्त्वं वेद यं सकाशं याद्रोगणजलेश्वर
त्वमो देवात सिद्धिमिकाल संस्थाम महाभत वरुण उवाच अनादिनिधनः कालो रुद्रः संकर्षणः स्मृतः सर्वभूतमम
त्वाचमततरः प्रकीर्तितः अनादिनिधनस्तेन समहाम्परमेश्वरः निमेषादपि तत्त्वतः स्त्वानस्त्वात तु नोद्यात न
समस्ता तिमस्त्वस्य कालस्य परमेष्ठिनः उर्विभाग्य महाभागयोगिनामपि सत्त्वता यथा पतमदस्तनसत्या च
भिपतयथा समकालेन तद्विक्रमस्य योमत्येन नः कालक्रमेण तद्विक्रमावस्थित सत्त्वता तस्य समस्तानि स्व
त्तमयतथा निमस्तोदिन मानसंख्यातु पंतैस्यादृष्टा तन्नुस्ताव नः तत्त्वतानाद्गु हाशं वदोवर्तेयां महाग्रहा उप

वि. ध. मो. ६७ द्वौ च द्वौ तथा चैवं पौष्णान्वयग्रहाः भौमज्ञजीवभृगुजसौराः ताराग्रहाः स्मृताः चन्द्रादित्यौ तथा तामवितथाद्वौ म
हाग्रहौ उपग्रहौ चैवौ तयो राहुः केतुश्च भार्गव चन्द्रार्कगमनात्कालस्य परिच्छेदः सदा यदा ततस्तयोः प्रवक्ष्यामि
गमनमास्त्रिंशभागेन भगणेन समग्रेण तयोर्द्वादशराशयः त्रिंशद्भागास्तथा राशौ भागः स्यादभिधीयते आदित्य
द्विप्रकृ भुक्तभागद्वादशकेन तथा चन्द्रमाः स्यादर्कनामसमासार्धेन नक्षत्रः भागद्वादशकेनैव तिथ्यो तिथ्याक्र
मणात चन्द्रमाक्रमपञ्चानेस्तथैणामस्वयुज्यते सन्निकर्षात्तथादर्शसन्निकर्षमथापरम् चन्द्रार्कयोः पूर्वैःमासे
श्चान्द्रमासाभिधीयते मासेनैव तथा मासो मित्रिंशत्तिथ्यात्मकः स्मृताः आदित्यराशिभोगेन सौरो मासः प्रकीर्तितः स
वैतपश्चिवर्त्तेश्च नात्तत्रो मासस्तूच्यते तिथ्यैकेन दिवसश्चान्द्रमाने प्रकीर्तितः सूर्योदयेनैकेन सावनो दिवसः
स्मृतः आदित्यभागभोगेन सौरो दिवस उच्यते चन्द्रनक्षत्रभागेन नाक्षत्रो दिवसः स्मृतः मानेमासस्तु नाक्षत्रः स
विंशतिभिर्दिनैः परिशेषेषु मासेषु मासस्त्रिंशद्दिनः स्मृतः सौरेणाब्दस्तु मानेन यदा भवति भार्गव सावनेन
तु मानेन दिनषट्केन पूर्यते अब्दास्त्रस्तेन सम्प्रोक्तास्तु वत्सरोणापरः सौरसंवत्सरः स्यात्तेन मानेन शशिनेन तु पा
कादशातिरिच्यते दिनानि भृगुनन्दन समाद्यैर्मासश्च मासे दिनैर्द्वादशकाधिके नालावत्पूर्यते तस्मान्मासोति
रिच्यते सचाधिमासकः प्रोक्तः काम्यकर्मस्वगर्हितः यदावै द्वादशमासैर्न पूर्णः संवत्सरो भवेत् तदा तत्र मानेन स। ६७

मासो वार्षिको भवेत तवैकालस्य हूलस्पर्शो कैमानवन्सूयमं येनयेनवमानेन यत्कार्यं विधीयते तत्तदायनेन तु
द्ब्वास्कं सौरेण मानेन सदा स्याच्च वसत् सत्यानुपाम्यायगसावनेन लोके च यत्स्यादयवहारकर्म स्यात्सर्वकालन्तु
पूर्वणाभ्यां चान्द्रेण मानेन युगे वा तो नतच्चमत्रास्थयमानि चैतैः मानेनकार्याद्गणणात्मकेन दनिश्चाविस्मय सौरे
ण मार्के इयवत्सवादे स्रहणोपनिपरश्रुतमप्रश्नैकादिमासवर्णनेनामद्विसप्ततमोऽध्यायः ७२ वरुणोवाच
लघुत्तरमनात्रानिमेषः परिकीर्तितः अतःसूक्ष्मतरः कालो नोपलभ्यो भृगूत्तम नोपलभ्यं यथाद्रव्यमस्मत्स्य पर
माणतः द्वौ निमेषौ त्रुटिर्ज्ञेया प्राणो दशत्रुटिः स्मृतः विनाडिका तु षट्प्राणास्तत्षष्ट्या नाडिका मता अहोरात्रे
वतत्षष्ट्या निमेषः प्रकीर्तितः त्रिंशन्मुहूर्तास्तथा अहोरात्रे प्रकीर्तिताः नव पञ्चदशप्रातः समनिस्पदिवाचलः उ
त्तरे तु यदा काष्ठाक्रमात्सङ्क्रमते रविः तदा तस्या भवेद्वृद्धिर्दिवसस्य समं द्विजः दिवसश्चयथाक्रमहृद्धिमस्यपि त
त्र तदा सममुहूर्तानां तेषां हानिस्तदा तथा दक्षिणावयदा काष्ठाक्रमात्सङ्क्रमते रविः दिवसस्य तदा हानिस्तान
ध्यानि स्मृवत स्तीयते दिनदा मानस्य मुहूर्तास्तथैव च रात्र्याश्चिस्याववर्धते राविवृद्धौ तथा तथा यदा मेषं समं स्या
त्तुल्यता च स्यात्तिथ्यते समरात्रिदिनः कालो विषुवच्छ्रवावकः तत्र दानं समस्तमक्षयमुद्दिष्टं भार्गव आढ्तण्डू
त्र्ते तु यथाम्लतु कृतं भवेत् सर्वंस्तत्र मणस्तात सौरो मासस्समाप्यते सौरमासमहर्पण मस्मरातिस्यभिधीयते श्र

तत्रायं चायनं स्यात्तत्समर्थं च समामाम्नात देवतानामहोरात्रं मत्वा प्रकीर्तितः मेषादिषट्के गते सूर्ये तेषां दिवस उच्य
ते तुलादिषट्कगते सूर्ये तेषां रात्रिः प्रकीर्तिता पितॄणां चान्द्रमासेन अहोरात्रोऽभिधीयते कृष्णपक्षाष्टमीमध्ये तेषां
रात्र्युदयः स्मृतः शुक्लपक्षाष्टमीमध्ये तेषामस्तमयस्तथा अर्धरात्रः पौर्णमास्यां पितॄणां समुदाहृतः कृष्णप
क्षावसाने च तेषां मध्याह्न उच्यते कृष्णपक्षस्तथैतेषामह्नः प्रदीयते कृष्णपक्षस्तथैवं दिवसस्त्विति कथि
ति मतं तं पितामस्य भवतीति पितरोऽव्ययाः समाशतैर्द्वादशभिर्दिव्यैस्तु युगसंज्ञितम् द्विगुणं द्वापरं त्रेतायं त्रे॰
ताऽत्रिगुणमुच्यते चतुर्गुणं कृतं प्रोक्तं पिण्डितं तच्च संख्यया चतुर्युगसहस्राणाममहाद्वादश कीर्तितम् अतः प
रं युगावस्थां निबोध गदतो मम चतुर्ध्या स्वकलोपमं स्याद्ब्रह्मणो जगत् श्वेतवर्णो हरिर्देवो यत्ताननित्याश्र
मानवाः चत्वारि वर्षसहस्राणि तेषामायुः प्रकीर्तितम् समानवीर्याश्च नगास्तत्रानास्यपरीरम् त्रिपादविग्रहो
धर्मो यत्र त्रेतायुगे तदा केशवो रक्ततां याति तत्र दशशतायुषः यत्ते शुभे प्रवर्तन्ते नित्यं हिंसात्मके युग जगत्त्व
द्वापरे चैव त्रुटताभवति सर्वोऽपि द्विपाद्विग्रहो धर्मः पीततां मध्यते गते समाशतानि चत्वारि तदा जीवन्ति मान
वाः शुद्रो गोरामहो मत्वा तत्र लोकाः वैश्यामतस्ताभवेन जायते शास्त्रभेदाश्च मूर्तिभेदास्तथैव च स्वल्पमायुष्टुरुणउहा
विमांशु पुनः पूत एकमेव युगं वेदं च तथा विभवत्तत्र तस्माच्छिष्यप्रशिष्याश्च वेदभेदं कृतवः कृतः शाखाभेद ६८

सहस्रेण विभक्तं ति द्विजोत्तमाः एकपादस्थितो धर्मः कृष्णतां केशवो गते धर्मभेदे समुत्पन्ने देवतानामनिश्चये न
विधीयते दानं सर्वायुधविलसितं निश्चयम् गर्भस्थाः प्रम्रियन्ते च बाला यौवनगास्तथा मूढो नरस्तदा लोका स्त्रियश्च भवन्ति
भार्या स्वपतिं प्राप्य धर्मश्च तदा भवति भूतले पापिष्ठो वर्धते लोकः यौवनः लोयमेतदा गतानः शूद्रभूयिष्ठाश्र
ष्ठाधर्मो विनः ब्राह्मणास्सर्वमत्ताश्च भवन्ति स्त्रगुनष्टन धर्मनिष्ठस्त्रियानानतदा समजीवति तस्मिन्कालेस
कृतिं भक्तिं भवति केशवे तेषामल्पेन कालेन तोषमायाति केशवः यस्मात्कलियुगे मनयल्पश्चाति मानवाः
तपसाल्पेन ते सिद्धिं प्राप्स्यन्तीति विनिश्चयम् चतुर्युगैकसप्तत्या मन्वन्तरमिहोच्यते कल्पस्तामविज्ञेयो मनव
स्त्वथ दश आदिमध्यान्तकालेषु मनूनां स्थणासन कृतमानप्रमाणेन स्थितिर्भवति मानव चतुर्युगसहस्रेण कल्प
माहुर्मनीषिणः कल्पस्य दिवसः प्रोक्तो ब्रह्मणः परमेष्ठिनः तावती चेन्निशा तस्य यस्यां शेते स भार्गव एवंविधे
रहोरात्रैर्दिनमासायसंख्यया शतं वर्षाणि सर्वं ब्रह्मा भार्गव जीवति ब्रह्मायुषा परिच्छिन्नः पौरुषो दिवसः स्मृतः
तावती च निशा तस्य यस्यां शेते सकलं जगत् एवंविधाय दिवसा व्यतीतानागतायेव महानुभाव अनादिमं
तान्तरमेष्व स्म शान्तं ह्यभावाश्च तथा असंख्या इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे वरुणागमसंभाष
णे कालसंख्यावर्णनं नाम विंशतितमोऽध्यायः २१ वज्र उवाच येन रूपेण गमस्य वरुणेन महात्मना एतत्सुता

वि.
ध. मो.
६५

तमेतावत्संक्षेपायोऽवनंदन अस्मिंतभारतेवर्षपरिवर्त्तिनियुगेतदा अवस्थायाभवेद्रष्टुंलोकस्यास्याख्यातुमर्हसि
मार्कंडेयः युगेयुगेपरिवर्त्तिनिवर्षेयादवभारते तेषामेवविनश्यंतिप्रायोवर्णानराजनाः वज्रः अस्माक
तद्युगाद्यस्यसंदर्शनायेच्छावयम् नेश्वरंश्रोतुमिच्छामितेषामंमंऽवनंदन मार्कंडेयः आसीत्कृतयुगस्यांतेवि
प्राणांत्रियेप्सवः वैश्यानांचसमग्राणांपुरंदरपरमदारुणं वर्णाश्रयेतवर्णेतस्मिंस्तेविनिपातितम् ततस्त्रा
ह्मणाः केचित्त्रिदिवानेवमब्रुवन् अस्मद्भवद्भिःकार्याणिवर्णकेनविनिर्तिताः तानब्रुवन्महाभागाः तेत्रियाः
सतुसंगताः एकोस्माकंहिनशूद्रःसेनानीतितिविश्रुतः सर्वेषामस्माकंपालोवर्णेतस्ममतेस्थिताः भवंतो
बहुविनश्यंतःसमानदेवदे नयामेविपुलसेनाअकार्याविचारणा इतितैरेवमकालेब्राह्मणाःसंवित्तब्र
ताः शशांकशरणंगताद्दिजेशंसोममंततसा मतानवाचधर्मात्मासोमोराजाद्विजन्मनां अयोगभागीवोविद्वान्
ब्राह्मणःसंश्रितव्रतः शूरःसत्यव्रतोविप्रानिर्भयसर्वधार्मिकः अमतिर्नामतस्याभूत्पुत्रोधर्मभृतांवरः सर्व
शस्त्रभृतांश्रेष्ठःपूर्वेश्वराग्रणीः विस्मयान्मपयामासपुष्पकार्यार्थमद्ये हत्वामेनाप्रणतानां ततःकृत्स्नतिन
धनम् निर्भयाद्ब्राह्मणैःसार्धंत्रियांस्तानितेयत्र सोमस्यवचनेसर्वेदेवमर्त्येहिंसेःकृतम् शापात्त्रियस्तीते
येलब्धोवसमतीकृता आरोहितातत्रवलेविंद्रभूरहितवर्त्तिताः एवंकृतयुगस्यांतेयुद्धमासीत्सुदारुणम् त

९५

वं.

यावत्तावद्युगस्यांतेनासैमंपुरंदरकृतः शूद्राःशूद्रमयाभाग्यपार्थिवाःसमस्ताःहताः एताभीमरथोनामविस्मयान्नृपसत्तमः
म् दिवोदासावयेनासौनिनवानायथातमान एवंत्रेतायुगस्यांतेमहीविजयकांतिभिः एतस्मिंस्त्रियायुद्धेकेशवे
नवतेहताः तथैवद्वापरस्यांतेवामदेवातंतेनोरणे एकत्रवंमथांलंब्धोनरनारायणावय द्वापरेद्वापरेराजेस्तथैव
मधुसूदनः एकमेवयजुर्वेदंवतथाविभजत्युत द्वापरेस्मिन्स्वयमात्तेवसिष्ठकुलवर्धनः पराशरसुतःश्रीमानवि
ष्णोर्द्वैपायनःस्वतः प्रकाशोनतितेयेनलोकेभारतवेदमाः परिहित्वतंराज्यंस्थानेततनमेनयम् वैशंपाय
नःसर्वशिष्योव्याससस्यविश्रुतः आख्यास्यतिमहाख्यानंसर्वपापभयापहम् धर्मार्थकाममोक्षाणां वपद्मनंद
न प्रदीपभूतमवेदवत्तुदत्तुद्दिविवर्धनम् यत्रविस्मृताकथादिव्याःकृतयश्चसनातनाः तत्रातन्महत्तमेणपदंपद
मर्थोपिता भारतान्याप्नोत्याप्नतस्वंमनगच्छति नचैतस्यापरिभवाल्महापातकसंयुतः इतिभिःपारणस्यांते
प्राप्नोतिनरातःपतेः केशवस्यमहाभागनिर्मितंयेनभारतं यस्यदेवकृतंथान्निर्विमर्दायपदोमतिः शिष्यान्तथा
यथामासनामसत्प्राविवोयमे इत्येवंमथपेलंत्तमामवेदंत जैमिनिम् अथर्वाणंसुमंतंतपत्नवेदमहामतिम्
अध्यापयामासतदावैशंपायनमंतकं वाक्यावाक्यंपुराणंचसूतंभारतमेवच अंगानिवेदार्थमीमांसान्या
यविस्तरम् धर्मशास्त्रंपुराणंचविद्याःसमावनंदश शिलाकल्पाव्याकरणंनिरुक्तंस्थानपाणतिम् छंदोवि ति

श्रि
स य
३२

प द्य नि षट्गोवेदशते सोऽत्रियो नि पाव चायो वे पाश्रुपते नया कृतानपेव के षिद्धिबुद्धाः परिमाणेन सं
ख्यास्त य दे तत्र्थ भावोपकरणेषु च सोऽतवोमलवाधर्माः मारमेतत्रकोर्तितं एतावानेव सकलो विधाग्रा
मेतवेरिति अथाः प्रसूतायाश्च वाससागानशोभमहद्राः योमौक्यामसर्वाप्रोधामहारोपभूतः शुकः तेनैव
देवदेवशाविमलताप्रभविमलो त्रेतायुगे वनविशम्भगवे शोऽदवेनन वाल्मीकिनारचितेनस्वमेवद्वारिनश्रु
भ नमाख्यानेमहाप्रभोपन्यस्तविमलेऽकटम् वर्तमानकलियुगेऽतोमहेपतिसत्तम कर्कोविमलप्र
शानमभविष्यतिजगत्पतिः ज्ञातव्यानि सर्वाण्येमि त्वयारवलार्दनः त्वेद्धज्ञानेनाव मृमतीकृताद्दे
विवर्तिता धर्मसंस्थापनेकृत्वा मस्थानमपयाप्यति एतासृधर्मगुणामहननःसंपन्यन्तेकृते दृष्टवेमगवाद्वि
लयुगेऽतीतोऽभिजायते धर्मसंस्थापनार्थायतिस्मवेयदहदद प्रादुर्भावसहस्राणि ममतोतान्यनेकशः भ
विष्यन्तितथातमस्येषां संख्यानविद्यते एतनेवाऽङ्गेरिनेवैदवेदत्तोऽप्युगेयदवतोद्रलोके अतःपरंधर्मस
नावहिद्रप्रवृद्धिकिंतेकथयामिराजन इतिश्रीविमलधर्मान्तरगुणार्कोदेवनसंवादेयुगानवर्णनेनामवन
स्पतितमोध्यायः ७४ वत्सउवाच मनेनपौरितौष्यादृशोहितनाधते ममवस्यामहाभागतारशीव
कमहंसि मार्कण्डेयः मनेनपौरितौष्येदेवा मनेनरथाः महत्लोकसर्वलापतिष्ठितिगतकल्मषाः मन ७

स्वमहश्राकेणदेवाश्चयउनेदन ब्रह्मलोकेश्यवेनश्रुतादृष्टिरुतेमम अरण्यस्तनहासमनउतिष्ठतिनेमहा श्रु
पिकारविनासर्वे सहस्राःपरमेष्ठिनः भूतलेसकलेवन्नतोयदृशीमहेश्वरः कुमिमालीमहावेगः सवमाहू
प्रतिष्ठति भूलोकमास्थितेसर्वेनदानश्यतियारव नविनश्यंतिताजेदविष्कृताःकुलपर्वताः सहेशोमलयस्स
ह्यः शुक्तिमान्दत्तवानपि विंध्यश्चपारियात्रश्च माल्यवानापमादनः हिमवान्हेमकूटश्च निषधोनीलपर्वत
श्वेतश्रृङ्गगवान्मेरुनैवविनश्यंतिपर्वताः शोषविनश्यतिजगत्स्थावरेनेगमेवयत नौभूत्वातमतोदेवीतदा
यउकृतोहद यारपयमवीर्याणिसर्वाणेवाविशेषतः भविष्यश्चमनुस्तस्याभविष्याऽरण्यस्तथा तिष्ठतिता
स्वशालेलससयेप्रविमभ्रवि मत्स्यरूपधराविष्णुः श्रेमीभूत्वानगत्पतिः आकर्षतितेनानावेश्यानात्स्यानेन
लीलयाकर्षमाणेननौनावेदेवदेवेनगत्पतिम् सर्वेतिअरण्यःसर्वेदिव्यैःकर्मभिरन्वितो पूर्णमानस्तदामन
स्यामलेवेगोमिसेकूल च्यामानोततेनावेनयस्यमितविक्रमः हिमाद्रिशिखरेनावदेवदेवेनगत्पतिः म
त्स्यरूपस्यभवतिनैवतिष्ठतिनउणाः कृतनत्सनदाकालेनावस्तत्तान्नेस्वरने आपःसास्समयाप्यातिपथाप्र
वेनतपिपः अरण्यश्चमनश्चैवसर्वेक्रवेतिनेतदा मनेनतातेनगतामवस्यामयेरितानेपउहृदनाय अतः
पोवर्तवकोतिनीयममासतलद्धदमभूमिपाल इतिश्रीविमलधर्मान्तरगुणार्कोदेवनसंवादेमनेनवर्णनं

गदस्यावर्णनेनाम पंचसप्ततितमोऽध्यायः ७५ वज्र उवाच ब्रह्मणो दिवसस्यान्ते यादृशी हि जायते जग
तोऽस्य समावस्था तादृशीं वक्तुमर्हसि मार्कण्डेयः प्रत्यासन्नेऽन्तकल्पस्यान्ते चतुर्दश उत्तिष्ठन्ति तदा
घोरा दिवि सप्त दिवाकराः तेन तापेनात्युग्रेण शोषयन्ति जगत्त्रयं विनाशे सर्वभूतानां महायोग इव सप्त तदा
भूमिं भित्त्वा निःसृत्य पातालस्थाः सर्वे च तेन वै विनष्टाः केऽपि लिप्ताः सर्वे जीवमात्रावशेषकाः ततो लोकमध्यामागत
उत्तिष्ठन्ति विभियाः भूर्भुवः स्वर्महश्चैव तदा नश्यन्ति पार्थिव ततो लोकादयो लोका नतनश्यन्ति पार्थिव तता
कालं तन्नश्यन्ति संहितानां रुद्रेते जलमा उत्तिष्ठन्ति महाघोराः सप्ततोऽदिवि बलाहकाः केचिद् दुग्धेन्दुज्ञाभाः केचित् कु
न्दकुन्दोपमाः केचित्सुवर्णकाभाः केचिद्दाडिमसन्निभाः हरितालोन्नतत्वाभास्तथा हिङ्गुलकप्रभाः शुक्रप
त्रनिभाः केचित्केचिन्नीलोत्पलप्रभाः विद्युन्मालाविनद्धाङ्गा गाजेनामथवत्सरा हकाः आक्रम्य गगनं तान्तस्यन्
तिमर्दीतले गंगाप्रवाहप्रतिमैर्धारापातैः पुनः पुनः ततः समुद्राश्च पातालवेलोद्रेतारङ्गिणः छादयन्ति म
हीं सर्वां दर्शयन्तः स्वयं गभस्तिभिः तत सर्वे नष्टो वायुर्वेगात् नाहन्तबहलाणात ततो वायुं समादाय स्वपिति पिता
महः स्वपित्येकार्णवे लोके नष्टे स्थावरजङ्गमे नष्टे चन्द्रार्कपवने नष्टे नक्षत्रतारके सप्ताहं समुद्रान्ते देवदेवो
जगत्पतिः पुनर्विबुद्धः सृजते सृष्टिं प्राग्वत् पितामहः जीववीजान्युपादाय पूर्वदृष्टिकाले पितामहः सृष्टिं करोति ७१

पर्यन्तकल्पे कल्पे पुनः पुनः पितामहस्याथ सृष्टेस्तस्यादिसन्ततिरन्ताः नैमित्तिकेन नाशं तेन परमापीयते
एतावदुक्तं तव भूमिपाल कल्पान्तनेपथ्यवृत्तीह लोके अतः परं सर्वपरस्य यावद्वक्ष्ये किं ते कथया मितान्तं
इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे प्रथमखण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे कल्पान्तवर्णनेनाम षट्सप्ततितमोऽध्यायः ७६ वज्र उवाच म
हाकल्पान्तयोर्ब्रह्मन् समवस्था यदस्व म भवान् तानि निधिः एकीभूताय यथा ब्रह्मा पितामहः मार्कण्डेय उवाच पू
र्णे संवत्सरशते तेऽहन्य समकालेन गच्छन्ति ब्रह्मा महाराजन् प्राग्वदेकार्णवे तदा सम्प्रसूते वै योगेन पुरुषं प्रतिपद्य
ते मासस्यान्तमनुप्राप्ते देवदेवे पितामहे येन तां ब्रह्मणः स्थाने सञ्जाते सर्व एव ते अन्तस्थाः सर्वे तदा तदा
भिः प्रपद्यन्ते यावत्सर्वे नष्टा नश्यन्ति पार्थिव अन्तर्गतेन तोयेन भित्त्वा मेदं जगत्सने पृथ्वी ब्रह्माण्ड तदा
वाय्वभ्यामिति लीयते एवं सा जगदाधारा परा तोये प्रलीयते ज्योतिष्यापः प्रलीयन्ते ज्योतिर्वायौ प्रलीयते खे
वायुः प्रलयं याति मनस्याकाशमेव च मनः प्रलीयते बुद्धौ बुद्धिरात्मनि लीयते अव्यक्ते लीयते चात्मा न्यक्ता :
पुरुषे परे अनेनानिनवोन्ना नियमन्तानि सप्त सर्वाणि तानि संहृत्य समकालं जगत्पतिः प्रहृष्टोऽति
तिष्ठत्वा मात्रा विष्णुमत्र कीर्तिता ब्राह्मी समाप्यते पूर्णे पुनरेव जगत्पतिः सर्वं सृजति यत्पूर्वमात्र यथा पूर्वं महा
अव्यक्तादिक्रमेण यथा विधाय महेश्वरः अहङ्कारो भवति स्वयम्भू रमतः पूर्वमतः स्वयं महान् पुमान् ब्रह्मा शुभ
वं

वि॰ वतस्मेवः सर्वं कृत्स्नं पर्मेतत्समकालं जगत्पतिः स्वयं शरीरे भवति साकाम्यान्मनतेश्वर ब्रह्मायुषोन्ते जग
ध॰मो॰ तामवस्थामयेनितातेपद्मजन्मनाथ अतःपरं किं कथयामि तन्मे तन्मे वद स्वायतलोहिताक्ष इति श्रीवि॰
७१ ष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे महाकल्पवर्णनो नाम सप्तसप्ततितमोध्यायः ७७ वज्र उवाच सप्तसप्तमिमहा
भाग जातस्य दिवसत्रयम् वर्त्तते ब्रह्मणो ब्रह्मन् त्वमनेन नरेत्वय कथं कालस्त्वयातीतः कथं कल्पत्रये तदा प
तन्मे संशयं छिन्धि त्वं समाः परमेष्ठिनः मार्कण्डेयः नौगतेन मयातीतः कालमन्वन्तरत्रये भूयोभूयो महा
भाग देवदेवप्रसादतः कल्पत्रयमनुप्राप्य दाहकालमुपस्थिते जनलोकगतेनाथ कालोनीतः मैवमया
दाहकाले तदा ब्रह्मन्नेप्र लयाम्भोधिसंसवे जनलोकादहं भ्रष्टः पतितोऽथ सलिले तते नेतस्यैव देवस्य समाया
भीमविक्रमा एकार्णवमभूत्सितल्पतिमप्याप्य मेरुप नीतिविखेन परिभ्रष्टो नन्तेनस्य प्रसादतः तदाहं नष्टवि
ज्ञानः पतितोऽम्भसि दारुणो उह्यमानो बृकलोलैरितस्ततश्च यादव अपश्यमानो जगतीं सशैलवनकानना
निर्वेदं नीविते दीर्घे न तदा शाश्वतोऽस्मि शत्रुहन् सोऽहं खेदान्निर्वाण्णप्लवसिंस्थादक मंसहेव पश्यामि जलमध्य
स्थं विपुलं वटपादपम् महाशाखं घनच्छायं स्निग्धपल्लवशोभितम् तमहं बाहुभिर्गत्वा तस्मिन्नग्रे यथा यथा
दपे शाखोमसक्तं तपश्यामि सविनानेतयो जनम् दिव्यं पश्यामि पर्यंकं सर्वरत्नोपशोभितम् पर्यंके तत्र प॰ ७१

श्यामि बालेकमलकोचनम् अतसीपुष्पसंकाशपीतवाससमच्युतम् पद्मपत्राभवर्णान्तराकारं तथाकरम्
श्वलंकृतं वाभरणैः श्रीवत्सेनकविभूषितं एकमहं समभ्यस्य ब्राजमानमिवश्रिया समोहस्तु तदा बालः स्मित
पूर्वमुवाच ह यदि श्रान्तोऽसि धर्मज्ञ विश मद्वदनेन मे प्रविश्य विश्रमस्वाद्य यावदाह विरंतव एवमुक्तस्य मे
जाता श्रीराय दुरन्तो वह ततोहमवशस्तस्य प्रविष्टोऽन्तः परिश्रद्धम जगतीं तत्र पश्यामि सशैलवनकाननाम् य
थापूर्वं महाभाग नगराकरशालिनी देवदैत्योरगाकीर्णां समुद्रवरभूषिताम् रूपाद्यैः समाकीर्णां वर्णाभि
रूपशोभिताम् दिनाध्ययनसाविष्टावर्णाश्रमसमाकुला नरैः सर्वेतकस्याध्यायतोत्सर्वसमाकुलाम् ता
दृष्ट्वा कौतुकाज्जाते मम बालस्य कर्मणा दृष्टुमिच्छामि तत्प्रान्तं भ्रममाणस्ततस्ततः यदा नासादयाम्यन्तं तस्य बा
लस्य यादव पूर्णं युगसहस्रेपि समवाहन सः ततोऽहं वदनात्तस्य निर्गतः श्वसितैर्विभात
यथा तस्मादहं दृष्ट्वा त्रैलोक्यं सचराचरम् तथा पश्यामि सकलं वटे हि सपत्रकम् ततोऽहं पतितस्तस्य पादयोः
सुमहात्मनः ततः सोऽन्तर्हितो बालः सह तेनैव शाखिना एवं मया तस्य शिशोर्नरेन्द्र संप्राप्य शापं नवरंदिनीताः
महाशरीरस्य महानुभावसमाप्रमेयस्य पितामहस्य इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे बालस्वभाव
कथनं नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ७८ वज्र उवाच कस्त्वसौ बालवेशेन कल्पान्ते पुनः पुनः दृश्योपि न त्वया।

वि॰ ध मो ७३

ज्ञातमत्र कौतूहलेन महता मार्कण्डेयः भूयोभूयस्ततो दृष्टो मया देवो जगत्पतिः कल्पत्रयेन विज्ञातस्तन्मया
मोहितेनैव कल्पत्रयमतीतेन तेन तेन देवपितामहात् अनिरुद्धं विजानामि पितरं ते जगत्पतिं वज्रः ज्ञातवान
सि तं देवं कथं देवपितामहात् दुर्विज्ञेयं जगद्योनिं सर्वभूतभवोद्भवं मार्कण्डेयः मायया मोहितस्तस्य बाल
स्यामितते नमः दृष्टो देवेनात्मा तत्र विस्मयाविष्टचेतनः गत्वा ब्रह्मसदनं दृष्टवान्स पितामहम् एकार्णवे म
हालोके देवदेवेन जगत्पतिः दृष्टो बालो महातेजास्तस्याहमवशस्ततः प्रविष्टो जठरं तस्य देवस्य सर्वं चराचरम् म
या दृष्टं जगत्सर्वं न च जानामि बालकम् क एष भगवानेति सर्वात्मा जगद्गुरुः मार्कण्डेयाविज्ञातानामि स्मानिरुद्धं
जगद्गुरुम् देवदेवं स्वयं तेन नव कल्पत्रयं मने तथा दृष्टं यथा तस्य जठरे भुवनं मने तथा दृष्टं मया तस्य नाग्या
ने महात्मनः मदीयस्यादिने स्यानकदाचिद्गुनेदन एकार्णवे तदालोके नष्टे स्थावरजंगमे नागपर्यंकशायिनं प
श्यामि पुरुषं तदा तस्मिन्काले नतानामि तमहं तेन मोहितः ततः पृष्टामि तं देवं को भवानिति विस्मितः समामद्या
वपुर्दृष्टं समेकं कलेन गात ततमा वत्निन तेन जगतामी स्वयं स्वयम् मया पृष्टः स देवेशो ममेदं सकलं जगत्
दृश्यापनापमध्ये ते मत्समीपे विशाय तः विस्मयस्य पदितेन प्रविश्य जठरं मम त्रैलोक्यमखिलं पश्य संहृतेयन्म॰
या स्वयम् एवमुक्तस्ततो मया तदा केनापि हि तेन प्रविश्य जठरे महात्मनस्तदा तदा हि निर्गतः निर्गम्य मम वक्त्रेश २१

दृष्टं त्रिभुवनं मया तद्देहे न जगत्त्रयं तत्र पश्यामि सोऽत्र एवमत्र मम दृष्टा पन्नगभोगिभोगासने तदा ग्रहमण्डवशा
न्तस्य प्रविष्टो जठरं तदा पश्यामि जगतीं ब्रह्मन्सशैलवनकाननाम् ससमुद्रसरिद्द्वीपलोकपातालभूषिताम्
दृष्ट्वा देहस्थितिं तस्य तथा जठरसंस्थितो निर्गम्य वक्त्रपश्यामि शरीरं तस्य भार्गव श्रुतिरितं प्रपश्यामि निर्गतं
वपुर्विभ्रमत्र परिभ्रमणा विज्ञोऽस्मि तमेव शरणं गतः ततस्तस्य प्रपश्यामि रंध्रदोनेतवि देहे तस्य देहादिनि
र्गतः शक्तिमान्मायया वमे रंध्रेदोनात्महाभाग तमेव शरणं पुनः ततोऽहं गतवान्ब्रह्मन्पद्मं ततो मया वा
लायादपि मल्लं ततस्ततोऽहं तेन विनिर्गतः पद्मनालेन निष्क्रान्तं पश्याम्यात्मानमात्मनः नाभौ समस्मि तं पद्मनाभं
देवस्य शार्ङ्गिणः शोभमार्के शेवालिविकासितं दलमद्ग तत्ततोऽहं पद्मजन्मेति लोके ख्यातिमुपागतः ना
भौ जातस्य पद्मस्य तस्य देवस्य भार्गव तस्मादाम दलेक्षणत्वमेकलस्य वक्षणिका तदेदं तस्य संभूतो देवदेव
स्य चक्रिणः देवस्य विभुर्जगतामधीशः सर्वेश्वरः सर्वजगत्प्रधानः यावान्स्वरूपो भवतात्क्वचिन्नो दृष्टो मम
वेशवराचरम् एवं हि तस्योदरसंस्थितेन मयापि न ज्ञातमकल्पदोलेन तस्यैव मायापरिमोहितेन कल्पान्त॰
कालेषु महातेजेदं इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे पद्मनाभोपाख्यानं नाम षड्शीतितमोऽध्या
यः १५ वज्र उवाच ब्रह्मा त्वसमस्तलोकानां सम्मतः श्रुतिकालस्य गतिं विज्ञामि श्रोतुं कौतूहलोदद मार्की

वि।
ध।मो।
७५

डेयः स्वेनाहोरात्रमानेन ब्रह्मणोऽस्य जगत्पतेः समाप्तं गतं तावत्तं च मासामासार्धं तथैव च अहोरात्रं वत्सरं च वर्त
माने दिनार्द्धके अतः परं प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु मानवः षोडश तामसं संध्य पञ्च तथागताः मम वि
शत्यतीतास्सप्त तथैव च चतुर्युगाः युगत्रयं तथातीतं वर्तमानं चतुर्युगात् संवत्सरगणं दशकेन तथा कलियु
गाद्गतम् वातास्य मेऽद्य कालेऽस्मिन् कल्पे मायादेव भविष्याणामतीतानां ब्रह्मणां भविदादिमा अनादिम-
त्वात्कालस्य संख्यो वक्तुं न शक्यते गङ्गायां सिकतानां यथा वर्षति वासवः शक्या गणयितुं न तत्त्वती
ताः पितामहाः अतोऽनेन तु याद्ब्रह्मवैष्णवं जगतीपती तन्मार्गे परिमार्गेतय द्विजाः परमं पदं वज्र उवाच
किं विशालपरीमाणमस्याशास्य वसं पत परीक्षता वयमनन्तत्वे सूहि मस्यतम मार्कण्डेयः अद्यप्रभृति
गतेऽस्मिन्माप्य वाशाके गते वर्षे ८ मासे ५ अहोरात्रे ४ मनवः ९ संध्यः १ चतुर्युगाः ११ युगाः ३ संव
त्सराः १० एतद्ब्रह्मदिनागतम् परितितिमहात्मनि द्विजशासे क्रन्देऽरदद्वे परिविदीनेलोके स्मिं प्राणिनेव
न शक्यसे महाप्रस्थान माविशपनागलोकं गमिष्यसि स्वर्गे तेन पितामहे परिविदितिनिथ्याद्य गतानागतु
ग्रीभावे पारित्तन्तनमनयः मधुराणीन यथा भावीतवपुत्रोवलोदयः तगवं वेदवच्छसंयसभयान विवर्तिते
वाव सिष्यतिय मीत्मा पुत्रो भीमविक्रमः दानवेन्द्र प्रयः एवं फलानेन यथा सत्ता महाप्रस्थान मिन्धको

७५

गतेस्मिन्स्थकाम्यया यावद्भूतो महीं भेत्तो वेदवच्छसमाश्रितः तावत्स भेयं संवत्सरान्यास्तदुपपन्नः संयं
संरक्षेतेन प्रतिसाधयपनेजये तपिनाकमनशासे सभेयं मयशासनात् हिमावलनयिष्यति पत्रविद् संस्मराः
गतस्माः किं कवानामयतः मानिमितापुरा उक्तेहि तेकालगतं मयेनध्यपुष्पमाणं वन्ध्यानवाङ्कं अतः परं पु
५२ मध्यतावशिष्ट वदस्व किं तेकथयामि राजन् इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे यानकालवर्णने
नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ८८ वज्र उवाच तयोर्दिनानां धर्मज्ञ समासेन पृथक्पृथक् कालस्यावयवानां च श्रोत
मिच्छामि देवता: मार्कण्डेयः पौरुषेयदहोरात्रे कृतत्वान्निश्चयादेव कालात्मा पुरुषस्तस्य सर्वं भवतः प्रभुः
कल्पस्यैव तथा ब्रह्मायुष्यं इमकल्पगत क्रमात्मनेतराणां मन्वन्तराणि दश स्वायम्भुवस्तु प्रथमो मनुः सा
रोचिषस्तथा वैवस्वतो यमसावर्णी ब्रह्मपुत्रस्तथैव च धर्मपुत्रोऽथ रुद्रपुत्रो दक्षपुत्रस्तथैव च रोच्यो भौतिश्च सप्तमा
त्मामन्वन्तराणि दश वज्रः पूर्वतेमन्वन्तराणि तामसमन्वन्तरं दश निर्णयात्सृष्टिर्निमेषपूर्वक्रमात् वृद्धित
मवेत्तुतारोऽपि यमतपतन्मे छिन्धि विमयाद्धे अथवा वर्तमानेऽस्मिन्मन्वन्तराणि सर्वाणि नाः मार्कण्डेयः एतेषु वस्
तरान्तस्मन्वन्तरं दश कल्पकल्पे नयास्तेयान् ब्रह्मणो विनाशाणि एकरूपास्सयः कल्पास्तास्त्वाः सर्वपश्चाद
क्षोविकिं विदिभि ब्राह्मणायथापरमेष्ठिनः तानत्वमहं रूपेन अप्रत्यापितपतानया कल्पकस्य महात्मनमन्

वि॰ नोक्तविशेषतः वज्र: कल्पानां तन्नमात्रेण मतिर्न्नैवोपपद्यते कदाचिदपि धर्मज्ञ तन्नपश्यामिकाङ्क्षितः ॥ एके
ध॰ मो॰ कस्मिंस्त्वेकमतिं कल्पे कल्पे गते द्विज श्रुतं विष्णुना गच्छन्ति कालस्याद्भावतः । मार्कण्डेयः । नोक्तसंख्यान्यसर्गं
७५ गतानेकमतिमपारमनेश्वरं विष्णुः किं भगवानेतनात्र्यवधेस्मदा ब्रह्मणामद्भसत्यतेब्रह्मलोकमपारतः ॥ द्व
ततेवमहाकल्पान्ते दिव्याष्टपरेन्नता: तेषामपरमस्थानं येषां जन्म न विद्यते ममन्तोवप्रमाणाश्च सर्वे कल्पाः
स्तथा नृप ब्रह्मलोके विष्णुलोके रुद्रलोके तथैव च श्वेतद्वीपगता ये च ते षां तन्न न विद्यते विष्णुलोकाभवद्द्रो
रुद्रलोकाश्च तथैव च ततसर्वे गुणानेश्च तेषु भक्तिः प्रकीर्त्तिता ब्रह्मलोकोपरिस्थानं ये लोका रुद्रवेष्णवाः सर्वादि
तास्तथा नित्या नुगतं जन्म न विद्यते महाकल्पेतरयेनोक्तास्सर्वेतत्परमेश्वरम् शाण्यापि विनिवर्तते न विनाशोऽस्य या
दृष्व भयपवनदालोकाश्चगेस्त्रता तिनास्त्रभः कल्पमध्ये च कल्पान्ते ज्ञाना द्विजनकलेवराः प्राप्नुवन्ति परं स्था
नं यद्विष्णोः परमं पदम् नोक्तं नामानि सर्वाणि तस्यानेपरमेश्वरः प्रपूज्यते भिक्षुकतानक्षनाथिरतना वज्रः
कल्पानां मतिमात्रेण यद्देवं मनुजनन्दन नवान्स्म्रोतामि च्छामितस्मे बाने केसदन मार्कण्डेयः कल्पानां सति
मात्रेणाश्र्मभेदेन नापिच सम्मतानेयथाकल्प यद्रमनन्तनेरगते ममस्मवन्नविशातानेन्नाशुगेनदा यदा
तामेणममेरमगणानवाणाद्दतः नामतोवनन्दानन्तन्तभकर्माणि यानितेः वर्तमानेन यद्दृष्टं कल्प यद्व ॥ ७५

लोहृदं नाम स्मरण्ये तेवर्द्धनत्रहा वाल्मीकिना शुभे श्वेतीतकल्पे यद्दृष्टं मयानन्ता स्मकेवने श्रुणुपि पिताय कार्यतेऽपि
पुत्राय पार्थिव कल्पादीनां महाराज वायुनापि यदृद्द मात्रेण भेदाविद्दर्भामि पानकल्पस्य कल्पस्य मयोदि
तानि श्रुतादिभिस्त्रस्य च देवता निवद्दाश्च नन्ता निनिबोध पारजन इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे
कल्पमात्रेण नामैकाशीतितमोऽध्यायः ८१ मार्कण्डेय उवाच भगवन्नामदेवस्य तस्यामङ्गलाः प्रभुः प्रभु
त्वसारभिरुदस्य कुमारीनावदेवताः तथा वेदपुराणानां द्वादशानामभिधानं यच्छेदेवशिवतंत्रपवाहानि स्य
क्रायुक्त विभुद्भस्याति: शक्रा वह्निश्च तथैव च अदितिर्भगस्तापितरो विश्वेदेवाश्च शारवः रेवा ग्रीवनाम
स्तोभगस्तैव महाबलः इति द्वादशान्तेषां तामथा वेदपुराणचराः श्रयथयष्ण्वृद्धनामानि निबोधगदतो मम वज्रमा
नेनतदा कल्पे चतुर्दश मन्वन्तरेऽगते तस्मिन्वचनविंशतानस्मन्नाशुगेनदा यदा नामणसमद्देसगणानवाणाद्दतः न
क्षत्राणि नन्दानन्तन्तरुस्यकर्माणि यानितः मानव श्लोकमसमारभ्य वृत्राकीनाम वर्त्ता तोवपुत्रो यदास्मान्नापश्या
द्वादिश्यादास्ततः प्रभवो विभवः शुक्लः प्रमोदश्च प्रजापतिः वेसवन्नपुरोपचशोताम वत्सरः शुभाः आङ्गिरा
श्रीमुखो भावो युवा धाता तथैव च ईश्वरो बहुधान्यश्च प्रमाथी विक्रमो
वृषः शक्राकृतः पञ्चनिर्दिष्टा यथामायावुभोशुभाः वर्ह्निः स्वभानमरामावारिस्थ तयाच्चपः आग्नेयः पञ्चनिर्दिशा

वि॰ ध॰ मो १९

द्वितीये तेषु शोभनम् सर्वं तित्त्वर्थयाधीवयियाथी विकृतः खराः त्वाष्ट्रेयं वशुगे तेषां द्वितीयेऽत्र शुभप्रदम् ने
दनो विजयश्चैव जयः कामश्च दुर्मुखः अहिर्बुध्न्यगे पवयेषामायाहितास्तयः हेममाली विलम्बी वा विका
रीशार्वरीप्लवः पित्र्यपूर्वगते तेषां पंचमस्तु शुभप्रदः शोभकृत्क्रोधकृत्क्रोधी विश्वावसुपराभवम् वैश्वपूर्वग
भावेषाम् शोभनां तद्विपंचमो प्लवंगः कीलकः सौम्यस्साधारणेयवदेवव सौम्यपूर्वगभावेषां प्रथमानेतत्र शुभा
थावनं मध्यनेत्वीरं गतस्मवानलेन तथा इंद्राग्निदेवते पूर्वमस्तु वस्तु शुभप्रदाः पिंगलः कालयुक्तश्च सिद्धार्थी रौ
द्रदुर्मती आश्विनेतयुगापश्चवत्यंते वृषणाम्पते दुंदुभिरुधिरोद्गारी रक्ताक्षः क्रोधनः क्षयपिलयमतथा भाग्यपूर्वा शुभाः
सर्वविशेषेण तु पंचमः अतः परं वारवशादेवाचार्यस्य पार्थिव द्वादशाहाप्येषु लग्नं कथयामि फलानि
ताम् आग्नेयकत्वेन जीवे वर्षम्याहुर्द्विदैवतम् अदितेनतद्विनिर्दिष्टेमोर्द्दिजाग्रपती विना सौम्यरोद्रपत्नी
वैसौम्यवृषमदारुनम् ईनयस्सकलायत्र वानाहुपिम्भयेनथा अदितिपुष्यरेवाहूर्विते येगुरुदेवतम् पु
भकरदितलोके स्मागस्यसौभिदम् सर्पपित्र्याणगते जीवपित्र्यवर्षमदारुनम् दाद्विहाप्रिपदलोकपि
वेसौभिक्षकारकम् फाल्गुनीद्वयहस्तस्थेवर्षभागमदारुनम् चोरप्राव स्य केचोरनारीनां वैल्यकारके
वित्रस्वातिगते जीवे वाऽऽयुसंवत्सरेशुभ मूलकथासत्यकरोगिविधानाविवर्धनम् इंद्राग्निदैवतेजीवे विशा १२

खोमेत्रमेस्थिते यज्ञक्रियाप्रवृत्तानोद्विते मदितमानवम् ज्येष्ठामूलगते जीवे शाकमहार्घ्यदारुनम् पूर्वकथा
सत्यकरोगनानाभयवर्धनम् आषाढाद्वयगे जीवे वैश्वदेवसुदारुन नाणुभवशुभलोके गतो विग्रहका
रकम् विष्णुवासवसंस्थे तु वेलवैपरिकीर्तितम् तेमसौभिक्षदेलोकेपाषण्डिपरिपीडिते प्रोष्ठपदाद्वय
गते जीवे वारुणसंस्थिते पूर्वत्थान्यप्रदत्वाजेपश्वादायविनाशनम् पौलास्त्रियाम्यगे जीवे वर्षेस्यादष्टदै
वते सहृष्टिक्षेमदेलोकसर्वानकविवर्तिनम् वैश्वशुल्कसमारभेजगतोजगदीश्वरः सर्वे वर्केनदायसंस्त
नक्षत्रिमदादिने सेवन्तेरथाः क्रियनेवस्यणानमहाग्रहः नागाधत्तश्चधर्मेतगंधर्वेश्वनयेववसमाश्रितेन
यक्षेष्वकालियानस्समागणे आदित्यादिस्सवारदक्षोनागाभवतिभूमिप विज्ञानदश्चगंधर्वोदाद्योभद्रानि·
शाकरः सौमनवासुकिनागः पूर्णभद्रानिशाकरः विश्वसेनश्चगंधर्वः समास्तामीप्रकीर्तितः भौमेननत
कानागमणिभद्रानिशाकरः नदाविश्वरथोनामगंधर्वश्चाभिधीयते बुधेननागः काकोटायतभद्रानि
शाकरः तमवेनामसंधर्वःसमास्त्वाम्यभिधीयते जीवेननागःपद्मस्तदीर्घवाहुः निशाकरः सौरभनाभः
शावस्समदाकर्णानिशाकरः ऊर्णायुश्चैवगंधर्वःसमास्त्वाम्यभिधीयते अतःपरंप्रवक्ष्यामिसमारूपम·
दीपते ग्रहस्यामिभवनभ्येषाःसर्वेनदाश्रयाः तीक्ष्णार्कःस्वल्पसम्यक्चगतमेवातिभास्करः वहुनागया

वि.
ध. मो.
७७

पितृणां भास्करो ह्येषा रणाऽऽनः वह्निवर्षाणि समयश्च वार्त्तीवृष्टदायकः वोड्राहः कामिना मित्रः विवेकिनम
हीनलः अग्निनस्करवैभाग्योन्नपाविशुद्धदायकः गतमस्थौवह्निकालोभामाह्येवानदाम्यशाम् विशुद्धलिं
यसम्यानां जनानां च कल्याणं कृतम् बुद्धिश्चैत्रा ह्येवाथपाल्लवद्रुमस्करः हेतौ वह्निर्यशांसि समयश्चानां तापधिह्
नसलथा वह्निर्ह्रिप्रदः तेभ्योऽज्ञीवान्हि द्विजपूजिदः

उभिर्लमकरीबेमान्करीतिपक्षनलथा शनैश्चरो राहुः शोको प्रविशदा
निवर्भुजाम् क्रमेण परिवर्तन्ते पाँवयाद्ववत्सराः तेषामपि पतीन् देवनामानि च फलानि च पंचभक्तेन
यच्छेषं तिष्ठेद्गणानाम् संवत्सराः पंचतेयनिमसंवत्सरवृथैः आद्यः संवत्सरो नाम द्वितीयः परिवत्सरः
इडावत्सरस्तृतीयश्च चतुर्थश्चानुवत्सरः उद्वत्सरस्ततः कथितस्तथा वेदाः पंचमः संवत्सरोऽग्निः परिवत्सरो
ऽर्क इडामिधानो भगवान् शशाङ्कः ब्रह्मा स्वयम्भूरनुवत्सरोऽपि इद्वत्सरः शैलसुतापतिश्च पञ्चात्मकेसवति
यच्छन्तर्थः सत्पात्रकं पंचमवर्षमक्रमम् इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे कृष्णलनिर्देशो नाम
द्व्यशीतितमोऽध्यायः ८२ मार्कण्डेयः उत्तरे त्वयने रश्मिश्चित्रे स्याद्दक्षिणायनम् वसन्तश्चाग्निदैवत्यः शाक्रो ग्रीष्म
स्तदाहृतः वैश्वदेवास्तथा प्रावृट् प्रजापतिः शरत्स्मृतः हेमन्तो वैष्णवो ज्ञेयो मारुतः शिशिरस्मृतम् त्वाष्ट्रश्चैत्र

उ

वैशाखो माससंज्ञो वायुदैवतः ज्येष्ठः शक्रस्मृतो मास आषाढो विश्वदेवताः श्रावणो विष्णुदैवत्यस्तथा भाद्रपद
स्तथा अश्वयुक्चाश्विनामास आग्नेयः कार्त्तिकः स्मृतः मार्गशीर्षस्तथा सौम्यः पौषः स्याज्जीवदेवताः पित्र्यो
मासः स्मृतो माघः फाल्गुनो भगदैवतः मासेषु मासदेवत्याः शुक्लपक्षाः प्रकीर्तिताः वक्ष्यामि कृष्णपक्षा
णां देवतानि तथानघ वैश्वो यास्याः स्मृतो राजन्नाग्नेयपक्षाश्चानन्तरे शैवे पौष्णः स्मृतः पक्षः नाभाडौ सार्पं इष्यते पि
त्र्यश्चाश्वयुजि मासि मासि श्रावणस्य च अनन्तरे सैन्द्रस्यायं च मासि शक्रस्याश्च्याग्निदैवते तथा चैवनंदनः सौम्य पौष्णा ध
हिमदैवतम् वारुणश्च तथा पित्र्यः फाल्गुने पक्ष उच्यते अतः परं प्रवक्ष्यामि यो देवो यो ग्रहः स्मृतः अग्निरर्कः :
स्मृतः सोमो वरुणः परिकीर्तितः अंगारकः कुमारश्च बुधश्च भगवान् हरिः बृहस्पतिः स्मृतः शक्रः शुक्रो देवी
च पार्वती प्रजापतिः शनैश्चरो राहुर्ज्ञेयो गणाधिपः विश्वकर्मा स्मृतः केतुः ये ग्रहास्ते पराः स्मृताः अतः परं प्र
वक्ष्यामि नक्षत्रदेवताः कृत्तिकास्त्वग्निदेवत्या रोहिण्यः केशवाः स्मृताः इन्द्वकाः सौम्यदेवत्या रौद्रश्चा
द्रौ र्द्रा तथा स्मृतः पुनर्वसुस्तथादित्यः पुष्यश्च गुरुदेवतः अश्लेषा सर्पदेवत्या मघा च पितृदेवतः भाग्यश्च पूर्व
फाल्गुन्यामर्यमा चोत्तरायां स्मृताः सावित्रश्च तथा हस्तः चित्रा त्वाष्ट्रा प्रकीर्तितः स्वातिश्च वायुदेवत्या तथा परिकी
र्तितः इन्द्राग्निदैवता प्रोक्ता विशाखा मनुनंदन मैत्रं स्मृतं त्वनुराधा शाक्रं ज्येष्ठा प्रकीर्तिता तथा निर्ऋतिदैवतं

वि॰ ध मो ७८ मलेनतेन रुद्रादस्ते आप्यस्तापाप्ताप्रवीनवानयावैश्वदेवता ब्रह्मावसाभितिस्त्रोक्ताश्रवाणेवसव:
स्तत: याम्ये वरुणस्याद हेयनिर्णशो ज्ञाने ग्रहे: तथाधानभिषक् योक्तान तेयाहणात्प आनमहपदाषु
वा आहिर्बुध्न्ये नक्षत्र योमवायव्यतीवतेमपकृवाम्बिनदेवतम भरण्याश्चतथायाम्येयोक्ता किस्तदे
वता: ब्रह्मा प्रजापतिर्विश्वधर्म: सोमचलघ्रुवव क्रमोत्तमनयः समयूर्णा द्वमवत्तथा पिशाच प्रनथाय·
मोरुद्राग्निकालस्त्रौवाहि आदित्यादाद्रष्टानस्थाकामदेवत्वष्टवव यलाम्बुविनरग्निवर्षातिपद्मयश्चातिदेव ति
थोम्बातत्थाशोक्ता: करणानाम्न: स्मृता तिथिविभोगिकरणमहाभविनिपाण्ठिव स्थिराणि तेषो च·
तानि शकुनि चतुष्पदनागानि च शुक्लेकृष्णचतुर्दश्यापरे द्वितीयशकुनिस्मृत: प्रथमे पंचदश्या पं कृष्णयोक्ते चतुष्प
द तस्य चापरे नागाख्यं करणं स्मृत शुक्लप्रतिपदायाच पर्ये किंस्तुघ्न करणं मत एतानि गतस्थानि
नित्यानि करणानि तु कलिये तथा सर्वेषाम्बाव दृष्टदेवत शुक्लप्रतिपदा पंच द्वितीयेचरनेट
न पंचम्या च तथा पर्ये तद्दस्याच तथापरे द्वादश्यर्धे तथा पूर्वे पौर्णमास्यां तथापर कृष्णपक्ष चतुर्थ्यां च
प्रथमार्धे तथैव च सप्तम्याञ्चापरे तद्वत् एकादश्यां तथार्धके करणं वव नाम कथितं प्रजापतिदेवतं द्वि
तीयार्धे तथा पंचम्यार्धे तथापरे नवम्यर्धे तथा पूर्वे द्वादश्यर्धे तथापरे कृष्णप्रतिपदार्धे चतुर्थ्यार्धे त

३७

ध॰

थापरे अष्टम्यर्धे तथा पूर्वे एकादश्यां तथापरे बालवं नाम करणं कथितं ब्रह्मदैवतम् शुक्लपक्षद्वितीयार्धे
षष्ठ्यर्धे प्रथमे तथा नवम्यर्धे तथा चान्ते त्रयोदश्यां तथापके कृष्णप्रतिपदार्धेन पंचम्यां प्रथमे तथा द्वि
तीयार्धे तथाष्टम्यां द्वादश्यां प्रथमे तथा कौलवं नाम करणं कथितं मित्रदैवतम् आद्ये शुक्लतृतीयार्धे प
ष्ठ्यर्धे च तथापरे कृष्णद्वितीयाप्रथमे पंचम्यर्धे तथापरे नवम्यां च तथा पूर्वे द्वादश्यर्धे तथापरे तैतिल
नाम करणं आर्यमा कथितं बुधैः शुक्ले शुक्लतृतीयार्धे सप्तम्यां प्रथमे तथा दशम्यर्धे तथैवान्ते चतुर्दश्यां
तथापके कृष्णपक्षे द्वितीयान्ते षष्ठ्यर्धे प्रथमे तथा नवम्यां च तथैवान्ते त्रयोदश्यां तथापके गराहि नाम
करणं पृथिवी दैवतं स्मृतम् शुक्लपक्षचतुर्थ्यर्धे सप्तम्यां च तथापरे एकादश्यां तथा पूर्वे चतुर्दश्यां तथापरे
कृष्णतृतीयाप्रथमे षष्ठ्यर्धे च तथापरे दशम्यर्धे तथा पूर्वे त्रयोदश्यां तथापरे वणिजनाम करणं श्रीदैवम्
भिधीयते शुक्लपक्षचतुर्थ्यान्ते अष्टम्यां प्रथमे तथा एकादश्यपरे चार्धे पौर्णमास्यां तथापके शुक्ले कृष्णतृती
यार्धे सप्तम्यां प्रथमे तथा द्वितीयेव दशम्यर्धे चतुर्दश्यां तथापके विष्टिनामकरणं कथितं यमदैव
त सर्वकर्मसमारंभे सर्वदा गर्हितं वतत् चतुर्विंशति होरा ज्ञानन्होरा: प्रकीर्तिता: ग्रहाद्ग्रहे च गणयेत्
नागयते सोरेश्वरा: सूर्यादयादयामध्या दिनपाद्या: क्रमेणता: षष्ठक्रमेण वनस्था क्रमतो मानिवाधम

वि॰
ध मो
७५

प्रकोष्ठकत्वनाडीशाशाश्रीतोवक्रन्तेषु ताः सर्वासां वतन्त्राकालेनाह्निभेकमहापटः त्रुटिकस्य च तन्त्रान्ताग॰
यतः पश्येति विभक्तः श्रेणाश्रपणेषु तथा गच्छेत्स्मार्षियाय त्रुटिकस्य तथा वेला सा वर्ता सर्वेकमम
तस्मान्नेतभवेद्यापि विधिमेकेन नाडिके अयुतमपि तान्तेस्य नस्या हृतेन नाडिकेति भक्तेन स्यान्त भेदस
नतकमेव चाभवेत् मानकालविदा ज्ञेया मेत्तिका भिप्रजानता अविज्ञाय तत्नावेलात्रयतेनाद्ध्रुग
व वेवस्मात्कृमयाणामस्थाः शास्त्रवेत्ता यथा समद्वन द्वयेकायावेलामाधा तद्दोर्वो विद्यायन एकेकालभ॰
च द्वाभ्यामर्थविवरिकाशानम् विनाडिकासमया श्वेयाः स्पृशकालिनाः ह्रोगत्रुटिकवेलात शेव॰
कालात्वेः स्वतम् सद्दोतामनयावेलास्वनवनविनाडिकाः गद्वाः शुक्रस्पकन्ठेनाः शेषकालेमिनस्य
च भेष्वद्वानसमाभेवपक्षाद्याः प्रकाशितिमा वेवात्रुटिककेवलातशेपकालेपुपस्य एकसमस विक्रप
द्वागर्धानविज्ञाभवतः सज्ञानत्रुटिकस्याक्षाः शेषकालेनिज्ञाभवतः प्रवृत्तानिरतिक्रमस्य षष्ठकात्रवि
नस्य यत्केपलद्विनिर्दिष्टकालेवत्रुटिकस्य च समसमस्यातिक्रमसमाधिानवपकान्यूताः गद्वास्तुव
षकेदानशेपकालेगतमतम् भोमद्वानमसाम्भेदाद्विशानविनाडिकाः वेलानत्रुटिकस्यानोग
षकालत्रुवस्यत नीवतशुक्रहोमसर्वकर्माणि यत् कृगमवतथास्यामनकिविनत्रुटिकस्य च

प्रतःपरमहूर्तानांदेवतानिनिबोधय सर्वेत्यागिविवर्तनेस्वहोगतेगमयायेच सततेनविनिर्दिष्टमहूर्तानिस्त्रि
शद्देवत वतः श्रुत्वाविशमयाकालिनश्रयानांनिममात्र विशास्तुद्दतांस्वकथेनपवर्द्वितसमम मार्कण्डेयः
दिनानांःसमाभस्त्राक्रमवतिपायेव तयोमध्येवमननमध्येनिस्मार्षियायवे तयोर्दिवास्पर्योविशास्त्र
हूर्तोभिर्दितास्तव नक्तनदेवतेनेषांदेवमार्गकीर्तिताः केवलक्रमद्वानिस्तक्रमस्येषांनिबोधय गेहस्य
स्याधर्मःपैत्रावामवपवव सापावसलयाज्ञाया कावस्तहदेवता पेत्राप्रयानेरतनस्वाकामस्वमहापन
प्राणमात्रनयाभागमहूर्तानदिवावतः गशेनदेवादिवाध्यःपामसामिनद्रवव पास्यांग्निदेवनस्वत्रा
ध्यःसामस्तयावव सादित्यानांवदेवत्यावमवःनपदेवतः वादेशवापवापश्राममहूर्तानांवाविमाः अद्वः
पवदशामागानवस्वयदवेदन महूर्तेमतःकथितस्त्वपिभिःतत्त्वदर्शिभिः महाकल्पादयाशेकालावय
वदवताः उक्तास्तवमहूर्तानांतेषांकालसकवेनम महाफलेदिनादिष्टमस्यापाणविशपवः स्वकालेद
वताःप्रस्याःसापवामविशयतः तस्याःसकामद्धर्मस्यामयद्विमेदस्तले कालेसकपःशवनास्यभनाद
वास्याणवस्यमविसिनमन सपर्यायानस्यदिशोनिदवाःकालानभीष्टाश्चयुक्तोदेवानाद इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे
मार्कण्डेयवज्रसंवादेकालवयवनानामशीतितमोध्यायः ८२ मार्कण्डेयः लवात्प्रभृतिकालस्यनिदिम

वि॰
ध॰मो॰
८०

गोत्रमानितपथाः यत्रादित्यस्थितो राशिस्तदाद्यानि निबोधय मेषो वृषोऽथ मिथुनः कर्कटो राशिसिंह एव च कन्याथ तुला
तथा कीटो धन्वी मकर एव च कुम्भो मीनस्तथा ज्ञेयस्त्वग्रहा द्वादशकीर्तिताः कर्कटश्च कौम्भश्च मेषो मृगेन्द्रो मिथुन
स्तथा भौमेर्नीवस्त्रमो स्वराशिनिनीवनस्त्थैव च मेषादीनां क्रमशोऽक्ताः प्रभवः पृथिवीपते लग्नस्यापि स्वनाहोरा
नवांशद्वादशभागास्त्रिंशांशक एव च सिंहस्यैव केन्द्रस्थानैवर्गोऽत्र वीक्ष्यतां लग्नं विभागोरेव च कालः क्रमान्नैऽपि नवेश्वराः ल
ग्नांशः पंचमेशाश्च नवमेशास्तथैव च मेषाद्याः कथितानि विंमे योसिद्ध यन्त्रथ ताः मकरस्य तुलायाश्च कर्कटकन्या
स्तथा तुलायामिथुनेऽस्मिन्कुम्भस्य वृषस्य पार्थिव कर्कटाद्याः कुलीरस्य कीटे मीने तथैव च अग्रहनांशु
मेलितमानीयानवांशकाः राशीनां तत्र योक्तानां क्रमाद्बहवेश्वराः स्वराशिनस्तथा सप्तक्रमेण नवेश्वराः
राशीस्वेन स्वतः षाकाराशीनां द्वादशांशकाः पंचभौमस्य मारस्य पंचविंशांशकाः मताः नीवस्यापि विनिर्दिष्टाः
सप्तप्रोक्ता बुधस्य तु शुक्रस्य कालस्त्यापंचराशीविषमस्तनक आपातस्पंच शुक्रस्य ततः समस्त्रु युधस्य च नीवस्य
होनतः शाक्रा पंच मारस्यवाप्य कृतस्य ततया पंचराशीनत्समस्मेषे क लग्नं च दृश्यं च तया दृकाणनवांशके वा
दशभागस्तत्र त्रिंशांशके वाप्ययषष्ठमं चषष्ठं दशमाद्यमेव यस्मात्र ग्रम रन्तिग्रावि समयंसमोऽपि भुमा तारेय वंस
मेवाहेषहृदयरत्नानामवन्तरशीतिनमोऽध्यायः ८७ वज्रउवाच शुभा वा यस्य शुभा वा पिकर्यं कालो महीतले स्याय ८०

नेभागेश्च ग्रहस्य समावलम्बनः मार्कण्डेयः कृत्तिकायां सदा यस्मान्नागवीथ्युत्तरतो गजवीथीन्दु टे मध्यमा ज्ञा
यस्यास्य स्मृयः पंचावस्तो स्वहस्यामेव स्वातिरुत्तरतवमेयम् मध्याने वे नन्यार्ध भोभमत्स्यारकस्य याद्रयः मध्यम
ध्येनवीथीस्वनायं भवन्तद्यम् मध्यपामेन वहस्याजितयन्त्र वाणदिकम् याम्यानेवणनस्थानक्ता विश्वप्रको
तीन स्वातादौ तिमध्येन विशाखाभे च वायः स्मृता आग्निकायामया स्थानशक्त्याथ भवन्तद्यम् वैश्वानरपथो वा
दुत्तमवाथनद्यानमाम् इत्यायमयाध्यावचोरमवनयाश्वराः इत्येवं योग्यभाषाकादितिमास्युभावदाः स्वथभा
रवि समवतन्तस्य नागवीथ्या पराग्रहाः नवदोस्ति शुभं नात्र कयत्र पर्यं तिमानवाः विरुद्धमयो वि वा लोम्नवे स्थानरपद्या
स्थिताः नवदोसि स्यात् शुभं नाम यत्र कृत्तवनगावय गोहिणीशकटं भिनत्ति ग्रहादायांदिभवन्नदा नाशाः प्रजानां क्रूरश्च ग्रवे
२ शोभनाद्दनत्यते सोममध्यः कृतास्तयास्तोपाश्च बहुमाः क्रूरेषु नाग्नपश्च वराहः के नस्तथैव च शोषाः सामग्र
ताः शाक्ताश्च शेषभिज्ञातरश्मिभिः रोहिणी कृत्तिका पित्र्यं मघं मैत्रं च व पीड़यन्ति ग्रहा दग्धरि वांच कलापानि ता
स्वे स्यादि यो नदृश्यन्त सर्वेनाश ग्रहाय दि या नाना तत्रदाराशि भवोऽस्तात्मराह्णणा मध्ये च यदि दृश्यन्त मध्ये देशानि
नोमिनाम् वारुण्याय दि दृश्यन्त सर्वे नाशग्रहा यदि याचानांनानदारातिभवन्धाय मदाह्णणा नोदृशं पादश्यति च
होमादि केवर स्त्रस्रयुवाच दोषे नगताः पूर्वापरेता तनौनाचावेदयन्ति महद्भयम् पञ्चाननिशनतत्त्रगताः स्युरेतु

वि॰
ध॰ मो॰
८१

दृष्टिर्वि मालानामभवेद्योगोमध्यदितिमीशाद्य ग्रहाग्रक्रूरपन्वर्तनेमेस्थानात्तद्वृष्टिदः अदाभयाव
दानिशेस्वेन्नाटकयुवागमाः भवेद्रुद्रेकदेवागताः त्रिभिस्तुधयदाग्रहाः विनाशायैवलोकानां विज्ञेयास्त्रमदी
विता एकेनयदिवाद्वाभ्यांग्रहाभ्यामहितोगुरुः शनैश्चरोवाहस्पतनदाऽभितमादिशेत विज्ञेयालोहिता
ग्रहमलेवदेवगुरुस्तथा भौगोश्चविशामतदाहोरंभयंभवेत कृत्तिकामघाश्लेषा विशाखाश्रवणहृदस्पतिः
स्थितायननान्नापीडायेद्वृष्टिमेनदिवेभवेत प्राग्द्वारेषुवर्षेषु भौमोवक्रमियाद्यदि दृष्टिर्वापीडयन्नवेदूर्वदेशे
विपीडनः वाइटलेनतुवाप्यश्वनिंद्रेयुपनेश्वरः यदोदयेद्रपद्धेनतदानश्येतिपार्थिवाः सोमस्तावृषशीर्व
द्राम स्थितेसौरेमहीक्षिताः सर्वेषांग्रमसदेनियेनयांतियमांतिकम् पूर्वापराशामघामार्गशीर्षोवापरास्वै
ममसदागतौस्यातांतदादेवोनवर्षति स्वापर्वेणगणशांकाकांलहानाममहाग्रहाः स्नाद्वृणोतितमः सप्तमः स
वलोकविपत्तये उदयात्सममथभानोश्चस्थवयदाभवेत पश्चिमशालदाननांतिपूर्वपश्चायुधान सकलेवद
हः समोगापिवेनकलोपाशी परिवेषोभवेद्वाजानानाशापिविपमदेति हिमदगणनेहृदितोविवाणाविनि
दिशेत हिवेदेवसस्याणांतवापिकासलयायतं उदयास्तमयावेभासामाकांराममेडलं नवाचाभ्राणिदृश्येन
तस्मदाभयतनस्तणम् वेदमातनमनवंतेयोमितनियमत शुभावोत्तलोयमवनतस्पविपाउपद्रवः सर्वनाद

पीनेराहोस्तथावाप्येवदर्शने प्रजापीडांविनिर्दिशेत् व्याधिदुर्भिक्षतस्करैः यद्वत्तेगतोराहुर्ग्रसतेवरभास्क
रे तत्रजातान्नाभवेद्योराज्यनराःशांतिवर्जिताः ग्रहोपसृष्टेग्रतेवेयदृश्यनयदाभवेत तदापीडांविनिर्दिशेत्पा
स्थितिकानांदर्शनस्य रदहीनोराहुणावेदः सूर्याचागगनच्युताः उल्कानिर्घातवाताद्याराज्ञाविनाशकारिणी ति र
होतोपरिवेषंवयदावेदर्दिवौकसो सर्वतोन्यायनेदेशाः शासकोपप्रजायते मेघैःसन्ध्यापतेराहुरतिहारि
तुणपदा प्रकालेतेलतागतोभयंविपाउपस्थितम् यद्वत्तेत्रगनेमर्त्यछिद्रंवेमप्रपद्यते तज्जाताःपार्थिवा
तिपुयमलोकंगमिष्यति नानाकृतमक्षताभावनदहोगदमंशिभः वेघुजीवनिभोभानुःपिंडिगावृत्तशास्यते
भ्रमेतवर्णापरुषोवापुनःलेदमेडलः सम्बिदस्त्तसाधमसुल्कापदतोप्यिवा मडलादम्युतस्यानमवेश्वाउ
यमस्त्रिभिः उदयेलतप्रभानुःपार्थिवान्नाशयेत प्रतादोचापमस्थानेयुद्धप्राप्तोनिनिर्दिशेत सासप्तप्रा
नयस्त्रषोयवहदृभयनतः सप्तकोटिविशालाश्रकिंविहाप्यंतगेत्रतः मासाटोवेदमापाल्लावामपवरियं
य मेडलेनानोरज्वेप्रिगनपरिवास्प्रशात् नागग्रहेतदाक्रुयांतभयंततपदेशाशी श्रुत्रुपतसस्याचवदिनाक्र
लेमस्तभेतदा मासिनेतन्नपतसदृश्यिक्षानवशास्यत श्रवणोभृतिनाभौमःयुप्यवक्रमियाद्यदि प्राजापत्य
दिनश्चरानाशायस्यान्नवरीतिता गताणतेयदक्षयोम्नवासमध्येनलोहितः तदाभवन्तिनाहृष्टिःपाण्डहाराणा॰

वि॰
धर्मो॰
८१

विनश्यति फाल्गुन्यामुदये कुर्याद्वक्रः स्याद्दृष्टदेवेको शान्तापन्नप्रवासस्य चैलाकान्तत्र पीडयति अङ्गवङ्गवेसलि
मलेशाकेषु विवरेषु नरः शोणकेरलान्ध्राद्विजातिकानस्मवासव कालिके पवङ्गमपीडयाम्बाष्ठ्ये सुवर्णेषु यः
दृष्टो लोके भयाय स्यान्नागवेशालवेषालया सुकस्मापद्यदर्शनं दिवा देवगुरोर्हितः शान्तो बलिप्रयतः ततः समस्ता
दृष्टो विनश्यति सुरेशः सर्वं यत्र पृश्रीकोटश्रुतेषु समरस्मृता ना दनाभिप्रसान्नाध्वनेन गगनाम्बु कान्तिकं तत्र
मानिकृत्वा तेन तमसा दृष्टे नदर्शनं यत्तिरश्चीनं भुवि देवानवर्षति शनैश्चरो दर्शनापीडाद् दृश्यन्ते तत्र पीडने अङ्गकलि
तिपानेरमिसंचारवशेन न समाहृतं गतागता यत्र विरिविपार्थिव नाभमाः ग्रहोपरागेन्द्राः स्युः उत्पाताः सफलपुन
एकस्मिन्नादिमासे स्याद् दृष्टं च देवरश्मयो यः ग्रहस्तत्र विनाशाय विपरीतविग्रहे यः यस्मिन् दर्शनं तत्र विशा
स्यचाकुवव्यापिदर्शनापीडं विनिर्दिशेत् उल्कयाभिहता ह्येताः स्फुरन्ति नमस्ताः श्रयेयुः समला कान्तावि
नाशायवभ्रंशतो हानिकाभिः सदा देवेशाकरीदिशमाश्रिता कुमारप्रीततारस्याल्लोकेश्च धम्मारकन् म
मागमे ग्रहाणां च वेदमाः पास्यते दृष्टके नतज्ञाणां च वणेरर्ददर्शनं च पास्यते रहुः केतुः ग्रहम्बुक ग्रहेत्यसद
यायिनः कुर्यातीव वम्नमारम्भनाग वारविणामद यायिनां विनिते पौरे तां स्यायायिनां जयः यायिग्रहे पार॥ ८१

या॰

नितपुरनातांनपोरहे पौरेणा विजितपौरपौरः पौरत्वरक्ते यायिनायसिरि तेयिस्थापायिनोत्यः ग्रहाणा
मार्क॰
चहवेत्तास्यनान्तो विनिर्दिशेत् नयानयानरश्मीनि दृश्यो ग्रहवकृपः ग्रहाः द्वन्द्वयुतास्यानास्फुरणेरवि जिता
ग्रहः विजितानन्दलिङ्गस्य क्रमेः श्यामसुनितत्या उदमागतातिः स्निग्धा विपुला विमलप्रभाः दृष्टयाति।
शुक्रस्य विजयकायिनोग्रहः नवयमतप्रपत्सलाकेननालिकस्यापमच्छपस्य गृह्यमृतीनामन्तु पार्थिवंड
मयेऽति कालविनिश्चये इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे ग्रहशुभाशुभपरिज्ञानवर्णनं नामध्या
वाशीतितमोऽध्यायः ८५ वज्र उवाच ग्रहदेशान्महाभाग कथयाम मृगाद्य विनायनान्दिनश्चहत्तस्माव सरा
क्षतः मार्कण्डेय उवाच कृत्तिकादीनि तानि सप्त पूर्वस्यां निर्दिशेत् पीडितेषु तेषु तस्मिन्नं पूर्वदेशः प्रपीड्यते प्राग्
पुनर्वसु पुष्यं च देशस्य कीर्तितं पीडितेषु तेषु तस्मिन्नपि देशः प्रपीड्यते च्छेत्रे नमस्यो द्वे तायां गृह्या
दिशि निर्दिशेत् पीडितेषु तेषु तस्मिन्नग्नेयी पीड्यते दिशि सा यमाम यच्चत्र लाटस्यादिशि दक्षिणा पीडिते
स्वाद्यासु पीड्यते दक्षिणा वदिक स्वाति विशाखासमेत च तदन्याद्रिषोनि दिशेत पीडितेषु तेषु तस्मिन्याम्या
नैर्ऋती दिक् शाक्रमलेनयावासं वृत्ते ये पासमदिशा पीडितेषु तेषु तस्मिन्वारुणी पीड्यते दिक् वायव्या
दिशि निर्दिशेद्वा चैव मघवा मघवाः पीडितेषु तेषु तस्मिन्नायव्यां पीड्यतेऽतिरदिक वारुणां वामदेवं च वारिदेव

वि॰ तथा स्नाने पौष्टिके विजये चास्मिन् नक्षत्रे दिक्प्रयोगे देवतानां वास्तिनी याम्ये सौम्या नैरृत्य प्रकीर्तिता पौष्टिके विज
ध॰ मो॰ ये चास्मिन् ब्राह्मनैरृते दिक्प्रयोगे आदित्यो मङ्गलो भौमः राहुः सौरो निशाकरः बुधो बृहस्पतिश्चैव शाल्यादौ शस्ताः
८३ प्रकीर्तिताः विष्कुम्भवर्ज्यमन्येषु गृहकृत्येषु पातितः नेत्राणि चैव गृहस्याङ्गानि दिशि पौष्टिके वर्जाः स्वदेशपी
डनकर्म च तत्र पौष्टिकः कथम् सर्वमेतन्ममाचक्ष्व सर्वधर्मभृतां वर मार्कण्डेयः शनैश्चरः क्रौर्येण वज्रेण ग
र्वितो ग्रहः उपरागो नाम स्वकेतुः प्राप्नुयान्नोदयः उदयास्तमयाभ्यां च नाव शुक्रशशाङ्कजाः संस्थाः रे नेन वा
शी शुभास्सर्वे योगतः तथा यस्मिन् नक्षत्रे दिवि पार्थिवानां भृशाः दृश्यन्ते तमदैत्यानाः स्वादिशि सम पौष्टि
के ऽशुभं वै शुभमपि हितेन शुभाशुभं याद्रव्यमात्मनाथ शुक्रः पापग्रहेणान्वितः बृहस्पतिकेतकश्च यामिनान्
न इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे शुभमार्कण्डेयवज्रसंवादे ग्रहनक्षत्रपीडानाशनं नाम पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ८८ वज्र उवा
च शुभाशुभं फलं ज्ञाने भगवन् प्रष्टुमिच्छामि नक्षत्राणां मिथ्याभिरतममावतत्र श्रुतः मार्कण्डेयः जन्माद्युत्तः त्रि
षष्टम सप्तमो दशमस्तथा एकादशश्च यो यस्य तारा तेषां शुभं भवेत् जन्मत्रयं च नवमं च द्वितीयमष्टमं तथा चतु
र्थं पञ्चमं षष्ठं तेषाम् अपि शुभं भवेत् विपद्वधगतानां च नवमं नवमं तथा एकादशमं तथा यः स्यात् तेषां तु शुभं अपि
शुभं वदेत् षष्ठस्सप्तमगः शुक्रः दशमेन च शोभनः द्वादशस्थस्तथा येषां तेषां पीडां विनिर्दिशेत् ह्रस्वेतरशमेव ८१

प्येतथा चैकादशे शुभाः सौराः राहुकेतवः किं राज्ये येषां तेषां शुभं वदेत् यस्मिन् नक्षत्रे यस्य जन्म तस्मिन् तत्स्थे चन्द्र
श्चैव स्नानमेतस्मात् शुभं कर्म मतिज्ञेने सेनाहनकम्प्रोद्गतस्य दिशस्तस्य तस्मादायिकम् येनाशक्ति नवतत्रं कर्मसौम्य
त्रयोदशम् षष्ठेन तत्र कर्मगुरुप्रवः सर्वशोकम् अरिपते राजा च न वनतत्रान तत्र उत्तर एव नित्यमभ्यधिकं ष
ड्भ्यः पार्थिवस्य दर्शनम् देशाभिषेकनक्षत्रं जातिनक्षत्रमेव च जायते नित्यमेव तस्मिन् नक्षत्राणि नवानि च
पूर्वोक्तं यमथा ग्रहचन्द्रास्मशुक्रकीर्तितम् उभयाप्तिनयं भुक्तानि यानि प्रकीर्तितं पौषमेतेन तथा पिपासा नायमेव
शास्त्रे आदित्यमाश्विने हस्तप्रज्ञानाम् अभिजितमया सार्प विशाखोत्तरा स्वाती च सर्वं वनवासिषु प्रतिलोमभवाना
च सर्वं पापं प्रकीर्तितम् रेवत्यादेकादशे ह्यानिः स्याज्जन्मनि चोपतापिते कर्मर्क्षे कर्मणां हानिः पीडा मनसि मानम्
मतिं रक्षणं वैधनं हानिः सर्वानि केतन संतसमासमुदायर्क्षे मित्रसंस्थानमेतयः वैनाशिके विनाशः स्यादेहदु पं
विसंपदाम् पौष्टिके चाभिषेके तेन न देशाविनिर्दिशेत् दीप्ते पौष्टिके पीडां देशस्य च पुरस्य च पौष्टिके ता
नि नक्षत्रानि सौम्यानि विनिर्दिशेत् ग्रहस्तेनातो मम चापि पीडां जातक्षयान्विविधानास्वकेन ततः शुभं विन्दन्ति
न सिद्ध विपन्नपापः श्रुतः सदैव इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे शुभमार्कण्डेयवज्रसंवादे ग्रहगुरुपक्षशुभाशुभनिर्दे शो
नाम षडशीतितमोऽध्यायः ८७ वज्रः ग्रहाणां ग्रहाणां नक्षत्राणां च नत्थं च एतेन विधिमाचक्ष्व तत्र मे सदा

वि॰ यो महान्। मार्कण्डेयः। ग्रहः साधिपतिकार्याणि मण्डलके तु यैः। नक्षत्रमण्डलं सर्वं तिष्ठन्ति तथा साधिपतिरूप मे
ध मो॰ खलोनाम्बुकनतस्य यथावत्सम्भवेत्सवम्। तेषां ताश्च कर्म खलोनानि वायगादतामम यो ह्येषु भ्यतस्यास्ताल्हेवाय
८४ मेवा मृणान तथा पालिवपार्थिवस्य एकार्थे तेन केन तारकम्। त्रितारं फल्गुणी पूर्वमेव तथा भाद्रपदाद्वयं आदि
त्यवतत्यमण्डलेवं हस्तमाश्विनं तथा त्रितारं भरणी सौम्यमेवं ब्राह्ममेवं स्मरम्। वक्तनारं मघा पाण्डे हेमेवेय
दुनवद्न पंचतारं सार्पनं दलेशानापद्यसवसवं सार्पपित्र्यमघाग्रेयेषु हस्तारं पर्कीर्तितं। आदित्यमण्डलका
र्येषु ग्रहणान वाधिप श्वेतं चं हंसमसाकार्यं रक्तकार्यं जनस्य च नीलं च यस्य कनंयपीतवर्णं हस्यते श्वेतश्च
न्मस्य कतंधकं संसारस्य पार्थिव आकाशवर्णेन समः केतो धूमप्रभास्तथा रक्तवर्णं कृत्तिकानां फाल्गुनी
वे॰ द्वितयस्य च रक्तस्य वर्णपांसमेव स्यवतवाधिप पीतं पाण्यस्य केशान्यशाक्रवासवयास्तथा श्वेतं सौम्यस्यपी
रस्य श्राव्याश्वक ताश्वास्तथा स्वातिस्तसार्पपित्र्याणां वर्णवायव्ययोस्तथा प्रोष्ठपादद्वयस्याथ स्वेतमेवाभि॰
धीयते विचित्रवर्णं तारागणस्य च सदैवस्य वाप्यथ आश्विनस्य तथा कार्यं दिनमेव नवाधिप कृष्णं याम्यस्य
मूलस्य पालानं भुवनस्य च विशालोयापी मयकेकतं धेनरूपमण्डलम्। प्रयोगवर्णनं नरेन्द्र कृत्वा ए वं ग्रहस्यान
वमण्डलस्य यतस्य वार्यतितमस्यातन्द्रताविधेयान्नरेन्नेवं च इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवा ८४

दे ग्रहदेवमण्डललिङ्गेशोनामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ८८ मार्कण्डेयः सकृन्न्यञ्चेतं मण्डलस्य चेतस्य च सम्यक् च पे
नेगोपयस्सासार्पस्नानपक्षशावाविणा। नक्षत्रं पीडायां नस्नातौ यादि सम्भवे सिद्धार्थकास्थिपेशवश
नपुण्यपातावहम् स्नानमस्य सर्वसिद्धिप्राकर्षं तद्रूपपीडिते प्रियंगुबिल्वसिद्धार्थ पुत्राणां च स्नानात्पयात् वेद
नोदकसंपुत्रस्नानं संक्रान्तिदोषहते सर्वगन्धोदकैः स्नानं तथा सिद्धार्थकैः शुभैः पीडितानां स्नानदाय स्वं पुत्रांक
स्य पत्नापापम शुभपञ्चगव्येन तस्य दोषं तथाविलोटकैः शुभैः शतपुष्पाम सौम्यानां ह्रः स्नानं वैनाशिको भवेत् पी
डिते चाभिषेकं तेन सर्वरत्नोदकैस्तथा पीडिते देशनतवसरद्रि। स्नानं पयोधते रतिकामप्रवक्ताभिगदतः शू
णामरूप वर्ते सनदयान्नपञ्चगव्यमात्रस्य सम्यक् ततो श्रुतं स्यानाङ्ग स्यानं स्यानां हि रम सस्कात शक्र
स्यानां स्नानात्माशानस्यानाग्रहशालयान गजशृङ्गोद्धृतेनैव वृषशृङ्गोद्धृतेन तथा सर्ववीजोदक स्नानं जाति
न तत्रपीडिते मन्यते किलिषाशान त्रावक्यपावि वाणा रदमापापयवद स्नानमत्रः प्रकीर्तितः स्नानमेव
रपक्षेरपस्नानं प्रकुर्वीत ग्रहोपपीडितम पीडाकरस्याथतनस्य कार्यं न तत्र धार्मिभिर्दिने यथावत् पीडाक
रस्याथ तनस्य कार्याणि नाथ देवस्य नरेन्द्र वद तेषु तथैव पूर्णं पवरसुतं ततः सदोषायस्य कन्यतुदानि इति श्रीवि
ष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे नवग्रहस्नानेनामैकोननवतितमोऽध्यायः ८९ वज्रः ग्रहाणां भागव

वि॰
ध॰मा॰
८५

श्रुत्वैतत्सकलं तथैव च प्रजाविधिमद्वैततः श्रानुविध्याननततः मार्कण्डेयः प्रदेवाःप्रथमतत्त्वेयथा॰नि
नमिष्टानि उपस्थापनं विभेदानस्थापयमेदले मण्डलेकाल्पिलेवापिनयदेवविधानेन पूजास्थानेनावाप्य
स्नातः प्रथमानमः विधिनोपसमाचरेय प्रयतोत्तानवदनं उपयोपसमाधानेकृतेनत्रपूजितथमाः प्रातेन
वह्निनतत्त्ववक्त्रध्येनयथाविधिः मण्डलापश्चिमभागमासनवेःप्रयतःशुचिः मण्डलस्यपश्चिमार्धेपवर्गशुक्र
ल्पयेत श्रुत्वापवर्गध्यानमण्डलप्रयतःशुचिः श्रुत्वादिकल्पनेकृत्यात्मापनेनतदनेनं गोवादानेततःकृत्वा॰
ज्ञीवस्नावादनेनततः दत्त्वास्नावादनेकृत्वातत्तोदेविनिवेदयेत पायंनिवेदयेत्तस्मादामनेवानिवेदयेत द
वेवमनोयेवमधुपर्कंनिवेदयेत ततोनुलापनेकृत्वातातोद्यादिभूषणं ततोयज्ञोपवीतंवततः प्रतिमा
श्रुभात वस्त्रंतथापत्ताकांवधूपंप्रदीपंनथैव च धूपंवदत्वानेवेद्यसुभक्तानेवपार्थिव ततोग्निदेवनेकृत्यायम
यस्यथाभवेत हुतवानन्तेदेवदत्वापूर्णाहुतिंततः तदनन्तरं दक्षिणादापनमाचलेमलपादयेत हातवै
स्वपूजितेयंगोसवर्णंतथैव च ग्रासकालविधानस्थयद्गन्धदमेषंन यथाशक्त्यावस्त्रानपाद्यमानावद
क्षिणा विसर्जनंततःकार्यंततोब्राह्मणभोजनं भक्त्यावत्सवाविधेश्चप्रमादिनेजलेमव्यक्त सर्वपूजादिकंस
वंजलप्रक्षेप्यपार्थिव श्रुत्वानतमाकार्यप्रजास्नानदनेनव पूजाविधिसेवगादितमयातेसमासतःपार्थिवस

९५

वसन्तेः अतःपरंकिंकथयामितंप्रभंतवस्वदस्नानवरानसिद्ध इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेमार्कण्डे ५५ नम॰
वादेप्रदत्तप्रजाविधिर्नामनवतितमोऽध्यायः ॥ वज्र उवाच ॥ प्रहाणांभार्गवश्रेष्ठवततात्पूजयतः ॥ ानि
श्रातुमिच्छामितत्सर्वं मनाप्रहे मार्कण्डेयः मनिषाणामनन्तेगवकृतमेवलवदनम पूजांकृत्वाकृतेतानंमय॰
स्नानेविधयने दधीरवर्णगंधवपयवंवदनेनथा शांत्यैमन्त्रमिदस्नानेवदलोपनिवारणं स्वदेवदेवदानं
वतिलानामलकानिव पूजांकृत्वाकृतेतोपभोगमपीडाविनाशने नदीसंवमतोयानितन्नदामाद्रतानिव म
पीडानिवारणं तिलान्मासान्प्रियेत्रवर्णपपवृतथैव च मृत्तिकास्नायसंकृत्वासार्वपीडानिवारणम गुरव॰
तेरिदलतालिशुभोवृषमनःशिला एगाववमरिचपाषकानारूपीडाविनाशनं वरादनिदंतासानस्पंवंतागुरुदं
तथा भार्गवोरवरूपाश्रोकेनपीडाविनाशनम् ग्रहस्नानमिदंप्रोक्तंग्रहस्नानमतःपूर्णा येनमस्कृत्य
तेन्भवत्यनेकिलेपावृतः वराश्च शरीरपाणांप्रज्ञानांनलिलमर्वसर्वगंधपुष्पज्ञानिकृतिकास्वविधाय
ते सर्ववातादकस्नानेनादिलोवमशस्पेन मर्वतोस्कपानेमरगशोविधायन वदावगोधाकाभाम्ना
नेनाह प्रकीर्तितम गोष्ठस्नानंमयस्नानेवादिमपापनाशनम सर्वोपध्यःपंचगव्यंतथागोगन्धयुगलयः

सिद्धार्थकाः सर्वगंधा लिप्यस्थाने शुभप्रदाः वाल्मीकायस्तदा स्थानेनथा मार्यापं शुभ श्टे सतिले देवनिर्माल्य
स्थाने शास्त्रमतामय फल्गुं पाशुव पूर्वाम गादलैनवर्णाहूते उत्तमास्तथा स्थाने गोष्ठिमस्तापैयगोभिः दू
तस्थाने प्रशंसंति पर्वताग्रमरामृदा विज्ञामुदेवनिर्माल्यस्थाने तु शुभ्रजलोद्भवैः विशालोमप्रशंसंति वे
दवेदनपशकैः नदीकूलहयाश्वदिः मेद्यस्थाने प्रशंसंति जेष्ठदर्केन स्फुरासमवार्मादिनादिनम
सर्वमलनतले स्थानेग्राम्यमत्ताफ
लादकैः वैश्यदेवप्रशंसंति पद्मकोशीरवेदनैः मधौषधे स्थाभिर्निर्निर्णवृतासंगमादकैः
नदीवापीजलयुतैः वारुणी नप्रशास्यते स्थानागोवामकैः स्थाने कोणाग्रक दि
नेदिते स्थादिर्वेधेनयाम्या स्थाने पद्मकोशीरवेदनैः
नागपुनागधात्र्यर्थानि कालान्वादिनारण्विनके प्रदिष्टा सगाहकादृरजसी
हूयैवस्थाने वाभिस्वादिन्वयास्थ इन्द्रिष्ठी विल्वपर्णानरेपुमांकास्येयवन्न संवाटेयदनलच्चस्थान विधिनो
मैकानवतितमोध्यायः ॥ ५ ॥ वन्नेरवाच मार्के वोनवनेतेज्ञाता सर्वेषामग्निकर्मणां तलोट्ग्यानमिच्छामि
सर्वधर्मभृतांवर मार्कडेयः नवतोर्धमर्थाग्रदेदेशेवेदिं वकारयेत शाण्डकग्रवणा ग्रुहामायात्वट

समकम् पूर्वभागे विदितेयाविस्तारात्पंचकं पश्चिमेचवं तथा भागे विस्तारात्पाश्चनद्वयम् स्थागारेदृणवन॰
धाविस्तारमाप्रद्वयम् पूर्वभागाद्विक्रमपश्चात्पदेवतद्वयम् याम्येनोनरतपूर्वावितेपनपदस्पदे स्थाग
गार्याक्षिमभागेवदीतीपापदद्वयम् वेदिमेवविधा कृत्वा स्थावस्य शपत्तनः सोवर्णताग्रनतोत्ता स्थानद्यवाविम
दोमयान स्वाच्छमाल्यैगंधैश्च सफलैःपल्लवैर्युतान शर्गादकूभास्तुनेरोविरितमदृण्डाग्रसेन वेदामलेतवेने
कार्यमेंडामिदपसमम नदम्वस्वणोतोमिःप्राग्राभिसमनतः शुभैःपनमसद्धत्तनतः कार्याद्धताशनः नव
मत्माल्हेहेननपूर्पनतवासमा मवेनोपवमेदाग्निमुलोदग्नितापन पतिसम्भ सपर्धस्पराथिंवपीरत्ना
न हृतावनेवापांपवाभयश्चाद्वारपंपुपः वस्तामिवापेनमं चतथावाद्वनेदप नदुप्याग्रेवापयंनिदेवना॰
स्तामवामनाः ब्रह्मविमस्त्रहद्भस्त्यो वैश्रवणायमः वरुणावायुनाकाशे च ब्रह्मादित्यौ प्रभाकरौ ज्वषय
भ्रमदोभगाशेकात्यामलटपोनाः वेदास्पवेदमानात्रमा विद्यापापनाशिनी औषध्योयवपदकागंसेन्ना
स्थविविधास्तथा कालस्थावयवाः सर्वे दिशश्च विदिशस्तथा उडुप्यपजमानस्य सर्वान्कामान्सयच्छ्वे उ स्था
वाद्यात्पदेदेवदेवदेवहुताशनम् जगतोमिसमत्पादिन्ति नित्र स्वाग्रकार कम वेदस्तिनतथापास्सवदव
मावेश्यमम पिंगलांग पिंगलदेप्रमकते विभावसम शुक्रयानगाम देवसर्वाभरणभूषितं सर्वगवरदमा

वि॰
धर्मो॰
८७

तेन तत्र स्वयं वेदे हितो तेजोमूर्ति द्रव्याय प्रमाणप्रतिष्ठं महाबलम् समाविमम स्कन्दं समिन्द्रमकमच्युतं विलि
देशम निर्दिष्टो भाव तेनात्मकं दृष्टं पावनं द्वारे देवानां भक्तानां भूतवर्धनं तदनन्तमादूति गणांस्तथा गोहं
हि तेन भावयदेवेशाय पाद्यं देवताभागानि यानि कृष्णजमानेन च पुष्पाणि विभजनं मदेशः इदमर्घ्यमिदं पाद्यं पू
पदीपशरदस्तताम् एवमावाहनं तेन ताषा याद्यविधिवद्दयेत् वेदयामि वननीदे पावकोय इत्यनेन दद गन्धं पु
ष्पादिकं दयं सकलं तानि वदामि धूपदीपस्तनैवेद्यं वेद्यां मेवाभिवेदयेत् तत्र स्नपन्त्ये हदिमसतत्राग्रे रूपाहिन
तपमलादयोऽल्पनः प्रागग्रः प्रयतः शुचिः सर्वेषां एते लितनः पश्चाश्च कृत्यमस्मृतः उत्तरेणतततः क्रियांश्च
तावस्य ममा पूते मलक्षि वेतनानत्थं प्रलभ्य मनोवर अपर्ध्यः फलवन्तमुपवतमलश्च वदद भोमाभावपुशामति
तिमस्तावववेन्येत गतमी रवनकं बपरिवायमधाकर्दम् विसाने तस्मादेतस्य मवेलानि तमस्त दाभपवि
त्रमत्रस्यतात्मानं नेतरम् देवाय समयेतेन ज्ञानपमृदकं भुवि स्कन्दं तावद्यावालाशी श्रीमीम ग्रायमम
वौ उरवस्मयोना मोक्ष फलकमर्याप्तया श्रासस्यालोक कलेय्या तेनमस्य वृसंभवा मार्दयो वापिभ्यल
नित्यमवोग्नि कमेन दलमाचक्षवः कृत्यस्कन्दगाद्र समतया अश्वमधु प्रति मन्दामस्यानेन स्कन्दस्य शास
स्यालयः समाणि तयया कामेनकारयेत ग्राम पुरत्ना यद्यामीति मेत्र गावनापि प श्रासस्यालयः पयानूतपा
८१

वालामिति पंचकम् पवनस्त्री तननेत्र देवं मयाय्यपि शयेन श्रासस्याश्च पवित्रेण कार्यं स्यास्यावने देन श्रि
मिहृति सततेन दविदमीसे नेन रम अतीतानामनकर्मयुसननेपार्थिवानम् शुभाभ्यां स्कन्दक्षु वो गतमनस्तुहमिति
भाषस्य पवित्रस्याग्र दर्भेण दाशुविंशे क्रमानट शनिशि मम पक्षाश्चन्तो मे व पार्थिव शतिमाप्ति स्कन्दं तात्र दर्भा
न्व ह्रावद्योतस्व तेन दर्भान्स्वर्णपत्रस्त्र मिमंपार्थिवमनम् दिविशल्य मरतनर्पणयः कांकि मिश्रिनम् तेन
मकेस्कन्देन दिपनेनापयामसे हिपत लप्यतावा कार्तिपर भानुतानशेनेः रक्तदर्पनन्दे पाति यदुमम
भवम पालाशा वोहितो लिन्वः शाम वस्यवटस्तथा उदवरक्षमार्गः फलस्त्रम व मुख दद्य ने दे व राहस्पक
माहताशाय मतिपाः वन्नरहोनेवि मस्तक विपुवे विवतणः रक्तदयेपत्रलिनस्ताम्भ भावोनगरिपा प्रतानोपत
एवम दावा दुलिमनसाय मे वनांदहोतेन्नो योनि देयादन्तिणनामवेत पुताश्च कारदि लिब पंचकं गुरुस्पतनः
मततान्श्च पाभ्यां तानलपाश्च भ्रतो स्य संशागोवाम्भागो वदातव्यापार्थिवान् अर्घादेवरपत्राणि वेदोदति
णातारप मेवयप्रपत्राणि तथ्यवापिमहीपते श्रावाहनं तकं नयदेवस्य परमोपि नः श्रीसावात्स्यात्मदेवं
मस्याणि परमोपि ने मगतानिममत्प्रतिष्ठितं संदाशकानरण वनवेदं वनवेक चानवेणिपशंभम् वनग
श्रमेण गन्धं वरदं भ्रम भावनम पयसो निनगवयन्तयता निनगस्वतिम श्रासदेति मनापुण्यं पत्रतादंनन

वि॰ प॰ क्रो॰ ८८

स्यति यत्नेषां यत्नम् नित्यवैलोक्यस्य कर्कावणं सर्वगेवादेसौम्यं परमेश्वरं भगवन्तमभयवज्रायोगात्तेषम
नातनम् आगमस्थमनावज्ञात्मनस्मानस्यहृदये हृदमध्ये सिद्धपायेषु पद्मेषु शरदस्यतो वह्निलिंगाम्लतो मंत्रो
जपेद्रत्नासमाहितः आपोहिष्ठेति मंत्रेण वरुणानं निवेदयेत प्राणे देवानि पाद्यं वस्त्रतः समसमाहितः हि
रण्यगर्भ इति तस्य सुवर्णमनुरूपं अग्नायाहीति मंत्रेण चासने विनिवेदयेत गंधपुष्पमलंकारं च समंदीपं
सदैपकम् नैवेद्यं च तथा देवेश्वराविज्ञेया नमाधिप प्राक्केवलं समनेतेनमयासर्वाधिकर्म प्राकेवत कृतका
र्ये होमसंवत्सरयामके एवं कार्यं महीनाथ सर्वे वै वार्षिक संतोषम्पर्दीनसंपातानंतरं कार्यमशेषतः सकल
स्यकल्पस्य तथा मनेतस्य च प्रणाम्याथ समाप्य उपवनस्य तथैव च अनेनामासमपत्नस्य वृद्धनत्वा पौलत्याति
थि सुकवासरणमहते च पार्थिव वर्तमानस्य संवत्सरस्य मसि पुणतिमेवेत द्विमावश्वयंपत त्रानः प्रातिकाः
थैव च देयं वत्तेरदीनते दामदक्षिणापार्थिव वर्तमानस्य संवत्सरस्य मासि पुणतिमेवेत द्विमावश्वयंयत स्नानः श्रा
नोल्लयथैव च देयं वत्तेरदीनते दामदक्षिणा पार्थिव नवोस्म्यैर्वकरण समानत्राम्बुपवच स्वपस्प्रापिलधेवति त
था मारुतयोरुप नवोस्मिन्नितिवतनो होनवं स्वरूपं ततः सुनानानेयदत्तानेस्विदि स्नाप्य यथा पार्थिव सन्निपाति
लायेजावत्रयस्मिन्नथैव च पत्रीवनसारिगिरे विरुकर्मानथैव च स्वपस्प्राप्तलघानेनस्नात्राम्बुलथैव च सनत्रो

८८

गृहे स्थितं वैदृता पार्थिव मनम आप्यायस्वेति मंत्रेण दध्याहृत्य दधिक्राव्णेति मंत्रेण घृतं शुक्रमसि मंत्रेणानेन पार्थिव।
स्नानस्यान्ते मधुकुम्भकेवा वदर्भमलपरिमार्जयेत तां पुरुषोत्तमं पदन्यास यतः समसमाहितः एतां समर्पये च कृत्वा
कार्यं सर्वोपकरणं ततः यथा दिशा महीपाल तथा अर्घ्यादि सोवसनम् ततो विसर्जनेन कार्यं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः भगव
न्देवदेवेशानन्तानाम्भानि नाशन व्रतस्य पूर्णतामाद्य प्रयत्नान्महानाथ च यजमानस्य गोत्रस्य पुंसवस्य जनकस्य था स्वा
गतपथ नयामि यजमानेन च वर्धय हुताशनस्य कृतेयन तोरान विसर्जनम् इत्यभक्तिं च रण्यं प्रणम्यतिविना
शनः व्रतस्य पूर्णतामाद्य प्रयत्नान्महानाथ च शोभं यजमानस्य च पुंसव विहृदये गोत्रायुर्णादि मा कार्यस्य तथा पृच
महीपतेः पूर्णपात्रमथादाय वाचयन् स्वस्त्ययनं ततः ततस्तद्दक्षिणां देयां यथा शोभामया पुरा एतदुक्तं ते तमोकं।
सर्वाग्निकर्माणाम् विधानमेतत्कथितं तवाद्य सर्वाग्निक मुख्यनयोपयोगि श्रुतः परं किंकरयामिनाथ तन्मेव
दस्वायतस्लोहितात इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे अग्निकार्यं प्राक्शतरतमोऽध्यायः वज्र उवाच
मोऽध्यायः वज्र उवाच विस्तरोक्तं निम्नादिगद्भ्यतः प्रशनम् नमोदं भागव धर्मतत्त्वमावत्स्थतः मार्का
ण्डेय उवाच कालिकेभद्रलेखातः प्राग्वेदवचनयाकृते मेदलम्ब शोवार्यपवणं प्रकल्पयेत पयःकावनव
पौयानीलायास्त्रयाहतम दधिवकुम्भवर्णायाः सतत्वायाश्च गोमयम गोमूत्रं नाम्रवर्णायाः पंचगव्यक

वि॰ स्पेन स्थैतानमत्तानि कपिलास्समाहेन गायत्र्याहृदयेनामृतं रत्येस्वैतानि गोधम् स्वाध्यायमेतिवसीर
म थ॰ टपिकर्णानि विदध्यि तेजोसिपुक्कसिम्यास्तस्माविदेशाकुशोदकम् सुवर्णधामवैदेशेसेयोस्वप्रणवेणान मे
८१ दलाभुतणीकार्यमाविभ्यानदनेनाम् ध्रणीतोणसतोपेतेमधपानेदुत्तेछतम् शोविरजतताम्रवाकयोदध्यै
घतांशः रयेसुलेतिमंत्रेणाद्वैणनतपेवव पापस्कल्पनाकार्येदुपदायामृथवच हिरण्यवर्णांत्याभ्य
त्रेयेणानछेवव आपोहिष्ठेतितिसृभिः पुत्राद्देवेतिपार्थिव गीवासनेनतोदेयं मंडलेन्द्रपंकुणव मृत्याटकूप
विदेशनेतद मंत्रप्रकीर्तितं अग्नेराघुरसीत्यवमत्रवाक्केनालिप गीवस्याबादनेकार्यंतेवबल्याममतः परम् गी
भावाहयामहेदेवेमोदेमवंगतेत्विभम् पेदयावस्थितेदेहेपदयावस्थितेपुनः पूर्वयावस्थितेभ्यःपेदयाव
स्थितेततः वायव्येनतभावेनपदयावस्थितस्सदा आग्नेयेनतभावेनपेदयावस्थितस्तथा भूतात्मकेनत
तथापेदयावस्थितेद्भुमम् वारुणेनतभावेनपेदयावस्थितेस्सदा मंडलेस्मिन्नददेशपल्लेप्रविश्यादनमोस्तते गी
वस्यावाहनेहृत्वाध्यावर्त्यार्पितेतोमम वस्याप्यावाहनाध्यायापृथक्स्याबाहनेभवेत तदिलांःपरमिसेवमं
देयनवालिप प्रवाधोतिमंत्रेणस्नानंविनिवेदयेत दपितादहृतेवमधुपर्कंनिवेदयेत् तदमंत्रयंतेप
टपिकाञ्जलिपार्थिव तेजोसिपुक्कसिम्येवमधुवातऋतायते मधुपर्कंकमन्स्येततोमात्रोनिवेदयेत सहिरण्य १८

गीतपादेदद्यागिसदेवत पशुःकल्योनकतेध्वंस्याहमगवानस्गुः रुद्येसुतेतिमंत्रेणादानद्यमन्नेएनम् वि
भूषणदतेनेततःपरतेरूप यज्ञोपवीतेनतनवेनधापूतिमंत्रेणभं वस्त्रपताकोवतध्यमाविदेशानिवेदयेत पु
ष्पधूप्यवनीसेवधूपंधूरसिवाप्यव धूपमंत्रमिदंवाम्यंनिवेधपगदनोमम वनस्पतिरसोदेवोगंधाढ्योगंधउत्त
मः आह्लानेसर्वदेवानांधूपोयंप्रतिगृह्यतां तेजोसिपुक्कसिमेवदीपंदयात्मदीपते हिरण्यगर्भेत्यदृवेतेयम
त्रनिवेदयेत तस्मिंघृतिकोरटयमालांसर्वदेवदिनाम् ररद्याणवरदांविंसपानेभक्त्यमयोदित पावनानेपेनपरमा
दधिरक्तनवानव हमस्तेधयकामैलयतमावेनमात्रेत खनकमनडलडापंधदेभ्यायःमयच्छति साविदेतस्पति
दिष्ठेमंत्रणाखिवसनम ततोगैरदनेकृत्वादमाणसंदटल्लिणा साविदेशनमेत्रणततःकार्यविसर्जनम् दमोह
नासमादायमयाभक्त्यानिवेदितम पुष्पाणमनायेदत्रनधनाकमतमम् आयेणाधायपद्धेवप्रणामेयातमवे
शः दत्तावास्तोणिवास्तयतमानम्समवेतः गर्वाणिवास्तनधादिनाकोधूत्तादिवेवास्तनधाप्रतानाम आ
तेकदोनेनापृदस्मसवेदोषाः प्रणाशमकलाःप्रयांत इतिस्प्राविमयधर्मंतदेपुमाकोदेयवस्त्रमेवादेयटद्ना
विधानेनामद्विनवाततेमोध्यायः वनपुजाव पंकेकम्पेदमंततेविधानेदिनपृत्रमम् मवेशदाणायजनेमंड
लस्यविधितेततः माकोदेयपुजाव पंकेकम्पदमंततेविधानेततसमन मवेशदाणायजनेमंडलस्यविधिपुण

ग्रादींश्च नक्षत्रयाणे च स्याम्यतः परं । नागाध्वनेन कर्तव्यं ग्रहदोलाच्छयेत्रप नक्षत्रपरिधौ यथा कार्यं ग्रापर्वेन्त
तायेन पञ्चकृतेनयत्नमध्येन मध्येन वर्तुलं शुक्लं ततो ग्रहमण्डलं कर्तव्यं तथा लोकेश्वरमण्डलम् पञ्चकृते सम्यक् निर्मितं
द्वादशारं तथा चक्रं द्वादशारं तथा तस्य फलस्थाने तु मध्यमं आग्नेय्यादिगतं मध्ये नानाग्रहं च परिकल्पयेत् तद्वा
ह्यगण्यता कार्या परि शोभं राशिषु रेखाविभागेन दिग्गुणं शोभायं परिकल्पयेत् राशिस्थानानि सर्वाणि
राशिवर्णेन रञ्जयेत् राशिवर्णस्य यथावस्तु यथावत् तत्प्रवक्ष्यति अरुणश्च सितश्चैव रक्तः पाटल एव च आग्रेय
श्च विविधः स्मृतः स्मृतकपिलस्तथा पिङ्गलः कर्बुरश्चैव श्यामलेन श्यामयाऽपरं मेषादीनां विनिर्दिष्टा वर्णा पार्थि
व सत्तम आकाशवर्णकर्तव्यं फलस्थाने तथैव च फलस्थाने महीनाथ देवतानां समर्कं न्यसेत् मण्डलेः शुक्लवर्णं
स्तादि रविभागे निवेशयेत् फलस्य मण्डले मध्ये शशिभागे मण्डलद्वयम् मण्डलगतान्यस्य भागशागते भवेत्
आरभागे च ततः शागम्न्यं मण्डले वस्त्राणि स्नते शशरेतिगा तथा भागे दिशं प्रवीप्रकल्पयेत् भागेषु नक्षत्रे कार्यं भ॰
वा भूपाल मण्डले मेषस्य च तथा कार्यं प्रतीच्यादि दिशि मण्डलम् दिशामस्मात्तथा तस्य मण्डले पश्चिमे नरेन्द्र ग्रहाणा
त्र च पार्श्वे तन्या मित्रा शोभा च स्थिता मण्डलेन तस्य कर्तव्यं यथाविधि न्यासं कार्यं ग्रहेन्द्राणां देवतानां
स्तदानव आदित्यानां समे राशौ केतोः कार्यं तु मण्डलम् राशीनां सर्वान्तरं नवमस्थानं मण्डलं तस्य उत्पातसदा

पिङ्गलस्य वैमानिकस्य पार्थिव । गोपुरं तु कुम्भाः कर्तव्या नित्यं मिश्रकर्ता राशिचक्रं समग्रं तु रेखायां परिवारयेत्
नक्षत्राणि तथा कार्यं स्थानं पार्थिव सत्तम राशौ राशौ यथा स्थाने रेखायां परिवारितम् राशौ राशौ च तारावत्संस्थितं॰
ग्राणि समाश्रयम् अश्विनी भरणी चैव कृत्तिकांशेन तु पञ्चकम् मेषराशौ विनिर्दिष्टं नित्यं पार्थिवसत्तम पादत्रयं कृ
त्तिकायास्तु रोहिणी मृगशिरसा तथा ऋषभे मकरे तथा । वृषे विकार्यं नक्षत्रपादं समाश्रयम् वृषे कार्यं तु चैवार्धं आर्द्रादित्यानि
त्रयम् नित्यमेवं समादिष्टं मिथुनस्य समाश्रयम् पादे पुनर्वसोः पुष्यं सर्पाः कर्कटमाश्रयम् पित्र्यभाग्य तु
थार्यम्णं प्रथमं चरणं तथा सिंहराशौ विनिर्दिष्टं नित्यं पार्थिवसत्तम अंशत्रयम् हस्तचित्रार्धमेव च
कन्याराशौ विनिर्दिष्टं हितं पार्थिवसत्तम चित्रार्धं स्वाती विशाखायाः चरणत्रयम् तुलाराशौ विनिर्दिष्टं नि
त्यं प्रबलवर्णिभिः विशाखा चरणं मैत्रं शाक्रं वृश्चिकमेव च मूलमाप्यं तथा पादं वैश्वदेवस्य पादं ति
तु धन्वि च वैश्वदेवात्रयं चैव श्रवणं धनिष्ठार्धं मकरे नित्यमेव प्रकीर्तितं धनिष्ठार्धं शतभिषक् पूर्वभाद्रपदा त्र
यम् कुम्भराशौ विनिर्दिष्टं मत्स्य पार्थिवानाम् पादमाजस्य च अहिर्बुध्न्यं तथा पौष्णं मीने नित्यं
नित्यं नक्षत्रदर्शिभिः भवन्ति राशिचक्रस्य सर्वान्तरपद्धतिं तारकं न्यसेत् सा
त्तवर्णाः भूपाल मण्डलं कार्यो यथाविधि नागचक्रस्य विन्यासं रेखायां परिवारितम् नक्षत्रदेवतानां सर्वासां

वि. ष्ठेसमनन्तरः यथानन्दस्वामीस्यादस्सर्वासौः पृथक्पृथक् तस्यापरेणावकृतेलाहूनाबाध्यंनमेरुस्तम्भ रैवता
प मों ह्यनविस्मासेदक्षिणशानांतकायेन दिशाश्वपाणिवस्तेहूयथावदन्दृवंशाः खाणुश्चतसमेवणादक्षिणशा
५१ नांतकायेन उमगायावकतंअयमदस्यचमेरुले तक्षवणापयतन्ने दिशोवणामतः सूण उमगतमवे
सुक्काकाशावीपकीर्तिता दक्षिणपान्श्ववणान्स्यात हक्मतेयावपश्चिमा पश्चवणानयान्येयानाम्रा
स्यात्स्वेदक्षिणा पालाशावधिनिर्दिष्टानस्याद्दक्षिणपश्चिमा नीलोत्पलसवर्णान्यायस्यापरिकीर्तिता शु
क्लवर्णानयाम्येयावैशानीननदर्शिभिः दिमंडलेतन्नदिदंडेलवयापरिवारयेत् हृतगावेएयेरन्नोलेखया
वनतश्चरा तस्यामध्यसंस्थपस्तोपैः मगलेरूपशोभयेत् फलपल्लवसंछन्नानापुष्पादिसंयुतान् वनतोवि
ससिद्धिदाविसमेवविवृताः रैवतस्यविस्तरेसातन्यतानाकानिधनालया विज्ञानविस्तरणानिग्रंदझालाए
पृथक्पृथक् स्थानेतविताय यथावदनुक्रमेणपयामरुलकप्रमाण यच्छमदनोदपमेरुलस्यतघातयाहृदि
मुपेतकतो रतिष्ठांविस्रुपमानरेपुमाकाइयवत्तसंवादेमेरुलवात्स्यनानामवततेवतितमाध्यायः मौका
दुयदृवाव आवादनामनतावदानवेघापायर्यजोनम सर्वस्यायादनसनेष्ठोकोयपरिकीर्तने मेरुलेसद्वि
पणासिंस्याभतानिवेदने दृष्टमध्येमिदंपापंभूयोपविशिदहनाम ॐकामाबादयध्यास्मसंगदहणम ५१

स्वस्म निरुद्धेशमानेयेनसवक्रंवानरज्जमिः परिमेफ्रवदेवगाकेशवाविंस्यविक्रम सर्वग्रहगणाध्यक्षसर्व
लोकनमस्कृत आवाहयिष्याम्याकाशविमानशतमण्डितम् ततीयदेवदेवस्यपदेविलासमहात्मनः परिमे
भगवन्सोमनिगलेवनमसल अप्रमेयामितगम्भीरनत्तत्रगहमण्डित आवाहयाम्यदेवद्रष्टाणनगतांशले
नगतामिसमस्याविस्थितिसंहारकारक परिमवप्रताध्यतपस्योवननमग्र वेदम्नेनदायारकानवि·
माणतस्व उर्ध्वमावाहयिष्यामिस्रग्वेतांमददताहिंश अप्रमेयाविनालेतावेदस्यपांशुवर्तिता आगछट
महाभागसततंसिद्धमेविते अवनेविष्णुदेविविमनेदिनकारिणि पृथ्वीमावाहयिष्यामिसर्वसमर्थिते
वना यवाभूमितमोतामिवरसभनपापिणि फणावलीरत्नालभ्योविविकवारन्ना परिशोषमहाभाग
पत्वेतादिकेशव आदेयाविततलस्यप्रेमारमितनेनमः आवाहयाम्यपस्तात्दिंशशेषेणपालिनाम ना
गदेत्योरगगणाः सततेउनिपेवितास्म परिमेरतवाह्वन्विमंपापेणपालिने गम्भीरस्तिउनेभामेवहृस्याना
भिमेडिते आवाहयिष्यदेवेपांजातेवदस्य वेदमातिमहापारदेवदेवहृताशने एहोयसर्वदेवशमर्व
देवसवोत्तुत सर्वत्रस्यमहाभागसर्वभूतदिनेरत आवाहयिष्ठेवरदंसहस्रांशुंदिवाकरम् तेजोमांसि
उत्पदंभतानामभयप्रदम् परिदेवनगगाधउकसामनषोपते देसाक्षमेरुलदीपसर्वआपविनाश

वि। न आवाहयाम्यहं देवमादित्यं महाकेशरम् । हिरण्यवेद्यूर्ध्वसंकाशं कमलं समहद्द्युतिम् । पद्मदेव जगन्नाथ
प मी त्वयादौ गगनमहेश्वर नायकेश्वर गणाधिपः सततं मे विताचत आवाहयाम्यहं देवं हंशोतं शुभमहत्तनशुभम् उ
५२ पृथ्वीशं शिवनाथ्यन्तेनधनानन्दकामकम् पद्मदेव भगवन्बलं पद्मदेव भगवन्ताच्छन भक्तानुकम्पिन्नतनतं स्वेन
त्वदृष्टितत्र स्कन्दमावाहयिष्यामि पार्वतीववरं शिशुम् देवासिमेनाथमथने पार्वत्यानन्दवर्धनम् पद्मदेव
कुमाराय महाबाहुस्वरूपकार कार्तिकेय जगन्नाथ मयूरवरवाहन भौममावाहयिष्यामि तेजोमूर्तिं तु वासवम्
रक्तमूर्तिमानद्दंष्ट्राबद्धं रूपिरसशुभम् पद्मदेव भगवन्भौम भूपालक महाप्रभ त्वयि सर्वं समायत्तं भूतले सि
शुभाशुभम् विष्णुमावाहयिष्यामि शंखचक्रगदाधरम् अतसीकुसुमश्यामं पीतवाससमच्युतम् पद्मदे
वदेवेश प्रजानिर्माणकारक नागस्थानमहोत्थाय महाशार्ङ्गधनुर्धर बुधमावाहयिष्यामि बोधनं जगदीश्वरं
बोधियन्त्रणाग्र्य तेजोमूर्तिं तु वासवम् पद्मशीतांशुजाति विश्वजगज्जन्मने नाटेन महाबलमहामतमहा
बाहोमहाद्युते शुक्रमावाहयिष्यामि देवमहदनेकशृङ्गम् वसेपाणिमहावाहुं गोत्राशकलादितेनम् पद्म
देव महत्सा तदेवादिवल्लभदन पनवाम्बरपमं तत्त्व वाहदत्तन जीवमावाहयिष्यामि देवमहद्युतिम्
बृहस्पति हदहोक वेदवेदाङ्गपारगम् पद्मजीव महाभाग जीवभूत महीतले मस्पष्टं विमलनायनासनतेभू ५१

सिवर्धन देवीमावाहयिष्यामि पार्वतीं वरदाम्बराम् हरस्यार्धाङ्गिनीं भार्यां बोधिनीं भक्तिवर्धिनीं पद्मदेवि जग
न्माये मेनाहृदयनन्दिनी पद्मदेव वरदे सौम्ये सर्वभक्तजनप्रिये शुक्रमावाहयिष्यामि भार्गवं जगदीश्वरम्
नित्यं सर्वजनाध्यक्षं तपसा पीतितप्रभम् पद्मशुक्र महाभाग योगशास्त्रविशारद प्रभुं वरदाविन्नवर्धा
वंशस्यानिग्रहे आवाहयाम्यहं देवं प्रजाध्यक्षमकल्मषं भक्तानुकम्पिने देव प्रजानिर्माणकारक त्वयि देव
समायुक्तं प्रजानामभवोद्भवम् पद्मदेव भगवन्ब्रह्मन् प्रजापते महाद्युते सौरमावाहयिष्यामि शनैश्चरं विमान
च्युतं तपस्विन मनोहृष्यं भक्तानामभयप्रदम् पद्मसौरि तत्त्वज्ञ नानाविध भावाभाव प्रदर्शक त्वयि सर्वं समा
यत्तं नानाभमेत्र शुभाशुभम् आवाहयाम्यहं देवगणनन्दं गणेश्वरम् विघ्नेशं विघ्नहर्तारं पार्वतीहृदयप्रियम्
पद्मदेव गणाध्यक्ष लम्बोदर महाप्रभ कार्यसिद्धिः समायत्ता त्वयि सर्वपादेहिनाम् राहुमावाहयिष्यामि दे
वं यग्रदन्तोग्रनम् केशवामर्वोरं तपसा दग्धकिल्बिषम् पद्मदेव प्रवरवरदाविन्नविक्रम त्वत्तोम्
तेदुवाय धर्ष विपरीत ग्रहाम्वरे आवाहयाम्यहं देवं विश्वकर्माणमच्युतं सर्वासां देवतानां च सदा शिल्पप्रव
र्तकम् पद्मदेव वरविश्वकर्मन् शिल्पप्रवर्तक त्वयि सर्वं समायत्तं कर्मणामर्थसम्भवाः केतुमावाहय
यिष्यामि केतुं सर्वदिवौकसाम् ब्रह्मणः सर्वपमेतं भक्तानामभयप्रदम् धूमकेतुर्हृदाम्भोदिहृताशनसमप्रभ

वि.
धर्मो.
५३

शिवाकमलविकचप्रतिमावविनाशन वह्निगच्छदनेशानकं पूर्वमेवमयानघ आवाहयाम्यमिस्रुखो
कृतिकोदवप्रतिमा ओं ह्रीं मायवगोहविमेहुदत्तमनेशुभे मानापुस्तमत्स्याधाकेतोहिरण्यपूर्वमुपार्थिव
आवाहयामिववदीनोहीनांवज्रवल्लभा ओं ह्रीं नीरिणापमनेष्फवकमनवशोभने वेदम्यावाहनेशानकेइति
काम्यानिवोधमे आवाहयामिववहामविकाशितेवल्लभाम ओं ह्रीं मइतिकादेविमहउक्तमनमशोभने क
इमावाहयिष्यामित्रिनेत्रेशूलपाणिने ओं ह्रीं शाकंभर्यात्मनमहाशाण ईश्वर आद्यमावाहयिष्यामि।
नत्वतेवाहमतिकं ओं ह्रीं वाहमवोगिदाहणरुद्रमेमने आवाहयिष्याम्यदितिनपमादस्पकिल्विषा
मादित्यानाणयमेते ओं ह्रीं देविमहाप्रभे इन्द्रमावाहयिष्यामिपमेतनपुनवेमध धनेवमाइदाणछुउव
कमेधमादक सोवम्यावाहनेशानकं पुष्यम्याछुवत्सन पुष्यमावाहयिष्यामिनतंतेलिश्वमतेकं ओं ह्रीं
पुष्यमहाभागपाशावनधमेवनः मघानावाहयिष्यामिवमोक्ताननगावन्न आपानमेवनमघाः सो
मनुपामेवतेच आवाहयिष्यामिपूर्वाफाल्गुनीमकानेत्रोविवधनाम उत्तराफाल्गुनीमहाभागेदाहणोविनयप्रदे
पितृनावाहयिष्यामिमघामाविधनानदम आयानपितरः सोमपाकव्यभुजोऽव्ययाः मघामावाह
यिष्यामिइत्रनतत्रमेतमा ओं ह्रीं ममभागदेविमर्वाचनानिमृदेन भगमावाहयिष्यामिपूर्वफल्गुनीम १५३

नि ओं ह्रीं महाभागउग्रकमेश्यमादके आवाहयिष्यामि मामादेनेतनमानिधिं अर्यमेमममभ्यर्हि
भक्तमानकन्तावन इन्द्रमावाहयिष्यामिवानानफल्गुनीशुभा ओं ह्रीं नेमभगेदविफवेमवाद्रमन्दवि आ
वाहनेभयामोनंमविनःदीमनेनसा इन्द्रमावाहयिष्यामिमाविवेतिश्वमेनमा ओं ह्रीं माविवपमेतभक्ता
वापापनाशन आवाहयाम्यहंदेवतत्त्वमामितगुने ओं ह्रीं मभगवेह्रूपःप्रमाणलवनत्वव चित्रमावाहयि
ष्यामिवित्रवपामनोहराम ओं ह्रीं मवदेविवेमउकमेश्यमादने वायुमावाहयिष्यामिसर्वगंदीननमम देवगा
धानमभ्यर्हिमवेमनवतानेश्व स्वातिमावाहयिष्यामिनिम्नवमार्गमिम इन्द्राग्निनमभ्यर्हिववकमेमशो
भने आवाहयिष्यामिदाग्नीमहितोदीमनेनसा इन्द्राग्निहितनगत्राणवह्न्यग्रेविनयप्रदे अनुराधावाहयि
ष्यामिविशाखादीमनेनमम विशाखेविनमितहाभ्यर्हिदेविमाधारगाशुभे मित्रमावाहयिष्यामिदेवदीनोशुभ
नि ओं ह्रीं मित्रमहाभागभक्तानवप्रलपंक अनुराधावाहयिष्यामिज्येष्ठानपाद्यवरप्रदाम ज्येष्ठापनमभ्यर्हिम
उकमेमशोभने शक्रम्यावाहनेशानकेमेशायाः पूर्णपार्थिव ज्येष्ठामावाहयिष्यामिनतंवज्रदवने ज्येष्ठे
विनमभ्यर्हिदाहणोछाहनावने देवमावाहयिष्यामिदेवंमिरतिंजंघमम ओं ह्रीं देविदेवपाल्मदाबलपाक्षम
मूलमावाहयिष्यामिनतेवदाहणमहन ओं ह्रीं मूलमहाभागभक्तानाममभयप्रदः आपःतावाहयिष्यामिमव

बि·
थ सं·
५८

गाः वरदाः स्थिताः आपन्ना यो नु वरदः। पश्चिमेन लावरः अतस्तान्वन्दयिष्यामि पूर्वपाठे स्थितान् इतन
पश्चिमेन वरदेवा पादे एवं पूर्वेण विघ्नान् वन्दयिष्यामि देवान् दुन्तेतेनमा। आयोन्तु वरदाः सर्वे विघ्नदेव
मस्तवन्ताः अतस्तान्वन्दयिष्यामि उत्तरपादे स्थितान् पश्चिमे वरपाठे सर्वकर्मसु शोभने वरस्तान् वन्द
ने ष्ठाने स्थितान्‌ सुप्रभो अतस्तान्वन्दयिष्यामि यतन्दमितइच्छने पश्चिमे विघ्नवारणापति एकमे
सादक विघ्नान् वन्दने ष्ठाने धुवमास्थिताय अतस्तान्वन्दयिष्यामि ध्रुवं सर्वकामदम् आस्तेत्येन
मध्ये वरकर्मप्रसादक अतस्तान्वन्दयिष्यामि देवानधुवरप्रदान आयान्तु वरदा देवा सर्वः पापनाशना ।
यनिघ्नान् वन्दयिष्यामि नत्तवे गणपति वलभे यनिघ्नानि हागच्छ वरकर्मप्रसाधक आवाहने मध्यष्ठाने
वरा गणमहात्मनः अतस्तान्वन्दयिष्यामि नानाशाने मितश्वभे आगच्छ वरा नमितकर्म वरकर्मसु शोभने
आगत पादेवरदेह रमावाहयाम्यहम् शरद्व प्रसमध्ये रत्नदात्तदीपशोभित अवमावाहयिष्यामि द
श्रम रुपदन्तर पश्चिमे महाभाग मम उपदन्तर आवाहयाम्यहं देवं गणपतिं पापनाशनम् पूजनस्य गिरा
मध्ये मर्वकल्पधनाशान अतस्तान्वन्दयिष्यामि वंतीवाहनं दन्तिनाम् पश्चिमे वरदापतिसमस्तकर्मसाधके
आवाहयाम्यहं देवी नामनामसनेदना सानामहाभागा वरदा विघ्नाउभा अतस्तान्वन्दयिष्यामि जा ५८

चास्थितां सर्वकामदाम् पमस्तावाहने ष्ठाने भरणिमध्यमेसूण अतस्तान्वन्दयिष्यामि वाथेभरणिमनिकम
पश्चिमे वदे विभरणिमभगवाहने ष्ठाने शाकस्यावाहने ष्ठाने एवं मेवमस्याह शाखीमावाहयिष्यामि नूपोरचाव
मूपिता पश्चिमे वरदे एवं शुभकर्मप्रसादके वरुणावाहने ष्ठाने एवं मेवमयानव दिशामावाहयिष्यामि वर
दा एवं दतिणा वरुप्रेष मामध्ये दिवा रेपुर्वदतिणा पमस्तावाहने ष्ठाने यान्यायाम्पदिशः शुभा अहनावा
हयिष्यामि दतिणा दतिणा दिशा दतिणमममध्ये सर्वकर्मसु शोभने एवं मावाहने ष्ठाने दिव्यपातमध्ये
मता। दिशामावाहयिष्यामि शुभां दतिणपश्चिमा पश्चिमेन दत्तदे विमनतेभ निवसिनि आवाहने मध्याष्ठाने
वायोश्च वमहात्मनः आवाहयिष्यामि दिशा वायव्यपश्चिमोत्तरा वारदेनमध्ये दिशा यव्यपश्चिमानर आ
वाहयामि पनदेदेवं ध्रुवं शुभम् गणगणमध्ये सर्वपत्तपनापिप दिशामावाहयिष्यामि सोम्या
धनदपालिताम् उत्तरेण मध्ये सर्वकर्मसु शोभने देवस्यावाहने ष्ठाने सर्वकस्य महात्मनः दिशामावा
हयिष्यामि शुभां शान्तगमदम् पश्चिमे गणदेविमतते शिवपालिते सर्वानावाहयिष्यामि एवं तस्मे
शुभागतान् रत्नाधतात्मनायान्ते चत्वारः इदमागत ईशान्यां दिशायाः तस्याः एवं मस्तमसामरः आरया
तम सामान दतिणदतिणाः स्थिताः पश्चिमनलमसमापानन्तमध्ये दतिणपश्चिमे उत्तरस्मिन यान्ये नस्मेवर्ण

वि॰
प्र॰
४५

मोतेर स्वाभाविकानां कर्तव्यं भ्रमोद्भवाततः शिरः प्राणामसाभिवादे वचनानामेवमदीयेन भवतां दिव्यमा
देवभवतां प्रतिष्ठितानि सर्वाणि यथाशास्त्रानन्तरमानामयेषु पुष्पाकेषु नैवेद्यकेन धूपदीपयथाविधि पुष्प
स्रग्मालाविलेपनेन गन्धेन नानाभक्ष्यभोज्यम् ततः कर्तव्यं यथाशास्त्रं भवतां प्रतिष्ठानेन वरदाः प्रीतिमभिनन्दन्तु
तमहं भवत्सु नाविधायामि वहुधनं समर्पणेन सांसारिकं मायिन्यथा दिव्यालादीर्घमेतेन नमः उत्तरार्धेन
सकलानिच्छाम्यसमस्थितानाम् शून्यादेशान्मार्गेण पतनं त्राणस्यागतस्य विनायकाविघ्नकारका सर्वोपायत
हिंसायां पिशाचा पानामां सिद्धार्थकं वेनसमाकर्ष्य यानि रक्ताः स्वरदेवयान पलाचकाविकिरेन विद्
निहायकादितन्यथाविदित्व रक्ताहने वाहनेषु रमेव वकेषु मन्त्रोद्दिनं पुनवेन सर्वग्रहाणां पवनेषु रहे
महोषधेः स्नानमर्पानमत्र वाजेमम पुष्पान्धावगयेः स्वाद्विष्परत्नपूनयानन्दसु इति श्रीविस्मयमानेषु
माकोउयवनमभावेदगरत्नावाहनमेवापायानामपंचनवर्तितमोपायः वज्रउवाच सर्वपानसमावत्वगंप
मास्यानप्तवच सुपंचस्म सनेवेपपानेवेवपृथक्पृथक् होमउपचमवेचहोतव्यानपृथक्पृथक् पकस्त्व
सर्वविद्वस्य ग्रहावाहनगतोपतिः माकोउय अवस्थानानिविहाणोदेवतानामर्हापते सर्वोमावेरनेदेयानित्ये
मेवपृथक्पृथक् सर्वायजेन्यमदेयकर्षेविशोरीनेनया भोमायवेदनेरक्तं चाद्यंते गुरुशोभिनायव मोवायवे

स्नानं देयं तेन मन्त्रविनिश्चिते पुनरायवेदनं शान्ते मोवायवसरोगाइवम् अं अं मे नपुते स्थाना दानवायसरोगाइवम्
पुगुरुं मंमं मवोभासदेवप्रमुक् नवे मंमं मे हल्किकानां नगोहि णीनां सरोगाइवे इल्किकानां वकपेरवावाताग
मदेतया स्नादिनमप्रदानं तथा उभाअं अंम वेदनो उर्णावेदनोदेयावस्नोपपंचयानया धिपंगुवेदनोदेया
तथाभारपसपाहिव सर्वस्नानमप्रदानं वावेदनोशीतरक्ता सावित्रसप्रदानं धावेदनो यं अं अं मेपृष्ठि
वीपत ताइसवेदनेदेयं अंअं मेमसरोगा भवम् जातीफलपूनेदेयवायसावेदनेदप विकावायाः प्रदानं खं अं अं
मवेदनेनया नकमसारेनेदयं तथामहायवेदने गोहायाम्बप्रदानं च वेदनेअंअं मेतया सत्तायुशोणिया
मवेदनेनया नहस्कमारेतेदयंतयामहायवेदने वेसरवायसरगाने वेदनागुरु णीतया श्रा
मातेत याेदेयसरगाइवम् स्नापायअंअं मे पुत्रदानं खवेदने भवेत् वेसरवायसरगानेवेदनागुरुणीतया ग्रा
ख्यायवेदनेदयं वैसवाया गुरुतया जातीलवगोदानं धाम पिएवासवापत वारुणायवकर्षे रचानां देयम
पानया योनायुवेदनेरक्तं स्नापि नायन्यासिते पामायागुरुसंपुत्रं नयादेयसरगाइवम् समानदेवनत
उकाया नेवतयादिशा उतरायालपादेयं वेदनागुरुणीपुष्प सागराणांप्रदानं सर्वेषामेव वेदने स्नानं भव
तयादेयमवेषामेववेदने ममास्यतस्याविदुं वदेवानांदृष्यिनं चवनन पापंवदेयत उं अं सवलास्मीः प्रतिष्ठिता य
पहुरस्नाभिरेनमयावकं स्नानम् मिपतिपानं नदेवतायासन्तदेवदेयंदिशा लयानावेचावमासि इति

वि॰ श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पु मार्कण्डेयवज्रसंवादे ग्रनुलोमाध्यायो नाम षण्णवतितमोऽध्यायः ९६ मार्कण्डेय उवा
ध॰मो॰ च सर्वाणि निम्नस्थानानि शोधयित्वा ततो दीपयेत् निर्धूपं देयानि वासांसि सुपताकाश्च वितानकानि भूषणानि च देया
५६ नि कोचनानि शुभानि च रत्नविशेषाणि सर्वाणि यथाशक्त्या नराधिप ध्वजस्थानानि विप्राणां देवतानां महीपते
पते नाना पुष्पाणि देयानि सर्वेषामविशेषतः रक्तपद्मानि सर्वेषां सितपद्मानि वेदवे वेधूकानि च
भौमाय बुधाय पीतानि च नीलाय चूर्णिकाणि नागसिताय वनजाणि सिता वाण पुष्पाणि सोमाय पद्मवर्णा
दलानि च तथा मदनकं देयकं नैवेद्यं समर्पयेत् नराधिप कर्णिकारं वदेयानि जातकुसुमानि च वायवकानि च
नेरिताणि सर्वेषामन्यायामितो न्यस्तम् दशरथकालपुष्पाद्रुमान्याहितस्य सर्वमल्लिका वायकायेत् पुष्पस्थानानी
स्यात्मपृथिवीयः भौमिकनीलजातानि सप्रसमाप्तसर्वकलि मालिकावाप्यानि सर्वपुष्पक कुसुमानि वायु
व्यसवदेयानि सिंधुवारकाणि पार्थिव पीतानि सर्वदेयानि करवीरकुसुमानि च रक्तपद्मक सर्वपुष्पाणि तथा सि
ष्मपार्थिव वायवकानि वशक्त्यस्य तथा देयानि भूपते नलसवनत्याद देयानि तत्कुसुमानि देवकस कल्हाराणि
तथाप्यस्य देवदेवस्य कृष्णकं ब्राह्मस्य नाना पुष्पाणि वै सर्वस्य वायकं पाटलाव सर्वस्यादि वारुणस्याम
लानि तु श्वेत पुष्पाणि च पापस्य तथा देयानि पार्थिव आदित्यस्य देयानि दक्षकुसुमानि च करवीरक ५६

पुष्पाणि तथा पीतस्य पार्थिव चूतपुष्पाणि देयानि शाल्मलस्य नराधिप नीलोत्पलानि यात्मस्य तथा देया
नि भूपते सर्वमन्दार पुन्नागकर्णिकानि च पञ्चदेवाय ऽङ्गारकाय च देयानि नागपुष्पाणि पार्थिव नागानां
च देयानि कमलानि महीपते उत्पलानि च देयानि सर्वाणि च नराधिप रक्तानन्तानि पुष्पाणि सर्वेषां वि॰
शेषतः यथा तु दत्ता भिदितेः सर्वा तस्य यथा भासि पतिप्रधान तदेवतायाः सुतयेद्रूपैः दिशा तथानाद्य
वानमालि इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पु मार्कण्डेयवज्रसंवादे ग्रहदेवविशेषपुष्पदेयाध्यायो नाम सप्तनवतितमो
ऽध्यायः ९७ मार्कण्डेय उवाच ध्वजस्थानानि विप्राणां देवतानां महीपते गृहाणां स्तनसंयुक्तं प्रदेयानि च वस्त्राणि
धूपकं देवमात्रायनसंवत्सरेदेव भौमाय गुग्गुलं देयात्सर्जं देयात् बुधाय च तिलानि तु सनीलाय दानमपा
च्छिन्नस्य श्रीवासकं ब्रह्मकायनर्त्ये सोमाय पार्थिव मेषावगाद्वे देयकं तत्ववमतथा कर्णिकाया हुत
देयतादिगानां च वेदनम् इक्षिकानां च कदेवेश्वराणां वनस्तनथा पुनः सोमाय गुह पुष्पसवतथा तेन
श्रीवासकं वसाम्यपि ग्रस्यवतथाहत विष्णुहनस्य पुमात्यतं भासपस्य तृतसवेत हतेन सपुमाप्रतामापेना
सुशतावगी जन्दनं चैव चन्दनाय चन्दाष्टपवपलसव वायव्यायचकदेवं मेन्द्राग्निष्मिनिसवेन मेद्धायुतंतम्
देयपाशायसरानसवेन शाटमलेवसलायस्राप्यायवन्तदं तथा गुग्गुलं चैव घृतेवायन्द्राप्यायहृतषदन च

वि॰
ध॰मो
५०

स्तथायागुडंदद्यात्सम्वायतथापयसम् वारुणायतथोशीरमानायवपलेमंवन श्वहिदुष्मायदानधीदेवदारुंनर
पिप कंकोलकानिपोलायस्राविनायववेदनम् याम्यायगुग्गुलंदेयंमतंनेभूतिमिच्छता कर्पूरंकुंकुमंचैव
वेदनेमरगनेतथा नरुकमगुरुश्चोतागुग्गुलंवकमादिषु पाञ्चालीनामृदीनाचमागनालाववेदनम्
मवाभावेवदानव्यम् सर्वेषामेवगुग्गुलं वनस्पतिरसोदिव्योगन्धाढ्योगन्धउत्तमः आघ्रेयःसर्वदेवानांगु
ग्गुलःप्रवरस्मृतः दीपस्नानेनदानव्यःसर्वकामसमृद्धयेनः वैलेनवामदीनाचवमायनविवर्जयेत् यच
रुदस्याभिहितमयात्रकरुतमवामोभूमिपतिप्रधान नदेवयानोग्रक्षेवदेयंदिशानथानाविदामाल
इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेमार्कण्डेयवज्रसंवादेग्रहदत्तधूपदेयाध्यायनामाष्टनवतितमोध्यायः मार्कण्डेयउवा
च मूलस्योनिलिविधानानिदेवानामनराधिप दध्योदनंपायसंचशुभ्रमेवनिवेदयेत गुडोदनंगुडंपूपाःफला
निगुडपायसम् निवेदनेनहृदीयपान्नाक्षमेदाक्ष दध्योदयेनैवेवफलानिविविधानिच मोद
कानिवमत्स्यानिपायसेशालिनस्तथा गुडायगुडपूपाश्चकेंगुडपायसं कृसरंवनथादेयंमलमिश्रणायपा॰
विव तीतेदनेममविंकतीरहसफलानिव सौतिपयस्तथोपधः सोमञ्चायदायपेन मोक्षियानविका
णिविल्वामामलकानिव हुतेदनेवर्तीवायदानमभूतिमिच्छता दध्योदनंपायसंवमधुनासर्पिषागुनम्

५२

उत्कारिकेवोदकोग्रभागिवानिवेदयेत् माषोदनेमसर्पिष्कंकृसरंदधिपायसंकम् निवेदनेन्तुसौमायकल्पस्यैव
णेकेसरं मकंदधिस्यचनथापलंतंदेववादेव माषोदनंनथादेयंपञ्चायूपानथैवच उल्लापिकामरस्याम
त्स्याःकृतवेष्टनकेनतथा वसामर्पिपिवनथादेयानिमङ्गलभ्य मधुनानेकृतिकानाकल्माषदध्यसर्पिषा न
हितीमार्वतानानिदधिपूपपूपानिच दध्योदनंचेविकानांस्नानामांसनथैवच नर्पिरं कृसरंवाभोमेदसवि
निवेदयेत् पुनवैसाःप्रसनरोपलनेमविसायनम पायसेवमसर्पिष्कंनिष्पावविनिवेदयेत् पिष्टुमयंति
मपम्लेन्दधिगुनेनतथा निलोदनेमपलंनपिष्टसर्वविनिवेदयेत् पहिकानेवमागरसमधुमर्पिविवाप्य
च ग्राणेमगपनिलापूपाम्यपिकोदनथैवच प्रियेगनेउलेःसिद्दंमाविज्ञायवपायसं ताम्बूलमवैवपीरूपंदि
जाविवाणलानतथा वास्वुकम्सवफलानिमन्त्रकानिशुभानिच मत्स्यानिविशालोनयवागूपानथैवच
उल्कस्यभक्तंमिश्रायदधितोराष्टिनेनतथा ह्रतोदनेवशाकायफलानिविविधानिच मलानिवविविधानितथाम
लफलानिच आणमसमकवादेयामधुमिश्रोदकंमद मकवोवैश्वदेवायमधुलानेनथैवच छागस्यायपाय
पसंदेयमगृहंभूतिमिच्छता दध्योदनंपायसंचवैश्वानायनिवेदयेत् हुतोदनेवशाकानिवामच्छायनिवेदये
त् वेदविशालेकाकोमवारुणायतथादधि आदायमांसमांसंतेनयात्रेपिहृकृतेदधि श्वहिदुष्मायमांस

वि. ध र्मो ५८ निरुधे च वरसौरेनस पौर्णमास्यमकवेमासामाघयुक्ताप्त्वमतव: श्रवणं पितृहूतैवाशाम्यावकांचतथारपं श्र
द्धिनस्यायथास्मत्ते रत्नौषिनिलानिव गनल्भिणास्त्रपञ्चावोमांसपद्मामकृनतया पायसेसहृतेला इरूवंस्या
विनिवेदयेत आग्नेयांशैलिरा नेइहुमं रतीरमिश्रितं दत्तिणस्यां वदानेय हृसंरैतेलामिश्रितं कृस्माषास्रे
वमत्स्याश्च पश्चिमस्यां निवेदयेत वायव्यायाश्च मत्स्यानि तथा ह्रांगोदनानि च पेयाम्याग्यशनेयाङ्हनतीन
दनानि धौ सोरस्कौलोपिकास्मिश्राःस्याणगणां बलिंभवेत यथाहृदस्यामिदिने मयाश्वाघ्रलेसावामसिपतिप्रधा
न तदेव नाप्याश्च तदेव देयदिशलयानाबेवपानमर्तिः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे प्रतिदे
नैवेद्यदेयविधिर्नाम नवनवतितमोऽध्यायः मार्कण्डेय उवाच ध्रुवस्थाने निक्षिप्तानां देवतानां पृथक्पृथ
क् पानाशनपथेत्तारिश्चेतयेत्तानुगामिनः गन्धोदकं तथा कोयपपयस्याभाये कीर्तितं अश्मिषु धायसेन्नेरस
कशर्मिमायच सौवीरकं तथा नैककृष्णायेत्तरमं तथा मामपयेन सौगयदान्नौमरसंतथा छागपयःप्रदात
व्यकेतवेमकनेश्वर गन्धोदकं कृतिकानां रोहिणीनां सक्षीरकं इति कानां पयःप्रोक्तं वाहाः त्वनेरमासवम् आ
दित्यायतथानाङ्गे हैरेतिख्यायतपयेन सौरमेव वसपायनयापि आयधारेव गन्धोदकं च भाग्याय तथार्य
म्णाय कीर्तितम् सावित्र्यायतदायलताह्रायवनयापयः वायव्याय वसादीकेन इन्द्राग्न्ययवकोविकम् मित्राय ५८

इन्द्रेदेयं च गावारुपदधि दापयेत् नालिकेलामृमलापनयाप्यायमपृष्टकम् तोयस्यदेवं दद्यादेवायवाद्यायम
लिलाद्रिके धान्ययानेवेस्वायनेवुमिनामवायव मारुताणमपूर्वकं भ्रमसमानस्य पीनेव आर्द्रे भूपस्य चनया
रमहेवमश्वरुच पौल्लायचपयक्षार्णंवाश्विनायचमाहिषं याम्याय च तथा देयं सर्वमांसरसं तथा समानदेव
ह्रङ्गवककाथितेवनथाद्दिशाम उक्तायाः प्रदानस्य तथा हाविनांपिष मागतालशसेवपोसनननस्मिभिच्छ
त दहदस्यामिदिनेमयाश्रुरुतम्यवामृमिपतिप्रधान तदेव नाप्याश्च नधेवदेयं दिशालस्थाना इवि धाभ्रमर्त्ति इ
ति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे प्रतिदेयापानं नाम शततमोऽध्यायः १०० श्रीमार्कण्डेय उवाच
ध्रुवस्थाने नक्षत्राणां देवतानां महीपते वृत्ता केशरसानेहोमः कार्यं मम तिलैर्भवेत अर्कपलाशः खदिरश्चापामार्गा
च्छपिप्पलः उदुम्बरः शमी दूर्वाः कुशाश्च नियथाक्रमं समिदर्थं प्रशस्तेति सर्वदा नाग्निपाधिप हानवाप्समि
पञ्चवहृतानामनेश्वर तथा प्रदेशमात्राश्च प्रणयानित्यमेव च कृष्णपक्षस्य मासस्य विनाशश्च विवर्जयेत
कृत्तिकानां हुते नाके होमपायिवमतम रोहिणीनां तथा वीतनिर्नकानां च पायमः मातिके तयाश्रेयामा
दिमस्व वते रूलः पुष्यस्य पायसेना पि मार्पस्य च तथा बधेः तिलेस्तथा नेते होमः तथा पितृमर्त्तितः प्रिय
गुभि छमास्य ग्रवं मासनयातैः सावित्रमतथा दमा विज्ञापापायसेन च वायव्यस्यातैः कार्यो सहृतैमन

[illegible]

वि॰
ध॰मो॰
५५

तेषां पंचगव्यसमायुक्ता कार्या याव केनसंदेवत सम्पेशेषेसमेत्रसपाक्तस्पवनकेनच सतमोषधिभिः कार्यास्त
थैवाष्टसपत्रैर्लभिः वेषवदेवसपयमानयाज्ञाह्यसपायसैः मांसाभिस्सेदुलोपेतैः प्रत्यस्पविधीयते स
ग्रोधोडुम्बरफलैः वामदेवस्य विधीयते नानागन्धोदकैः पुष्पैस्तथापि वास्त्रैः शुभैः स्रतस्याग्नेनसपुनादप्रा
वटयमनम क्षीरिभिस्तथा कार्यं माहेश्वरस्य पायसेव फलैस्सनालैः कार्या तथा पौरुषस्याधिक तौर
हृत्यमभिद्दिक्ष्यत्रैस्त्वनस्य विधीयते याम्यस्य मधुसपुष्कैः तिलैपर्णैवसतम स्नातः तिलाम्बुतैल वह्नमेत्रस्य
पायसम् दधिताव घृततौर पाशांत्रो यथाक्रमं नानागंधवपयमाद्रेसंकार्यं पृथक्पृथक् उकाम्ना॰
भवसर्वे होमकार्यः तिलाक्षतैः सघृतेपायसैव प्रेष्ठस्यपञ्चाशाविवजयेत सभोप्रथमकल्पस्पयनकल्पेन
वर्तेत नमोपर्णाफिकेनसमभवतीरसदुमतः यपद्भुदसमाभितेसपारश्रूतस्पदाभ्रलिपतिप्रधान तदेवता
याम्रनयेवदेयदिशास्तथाना रविवारमाति इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमे काण्डे यवसमेवादे होमद्रव्यविभागो
नाम प्रथमोऽध्यायः ११ मार्कण्डेय उवाच अकवाद्योतितिमंत्रतस्य होमः कार्यो ऋवसव दुधोप्रथवरसेषापश्चा
याम्यादिशोभवेत अग्न्यागतानमिसपवह्नागः परिकीर्तितः पोस्याविनित्तमंत्रतस्य होमः कार्यो मदूपत दृषि
कोदिवनवेप्टथ्यः परिकीर्तितः मणवेगादशाघस्यप्रधत्ता स्तनथाप्रिशाः अग्निमूर्धेति मंत्रेयस्प्रयपेप ५५

परिकीर्तितः इडे नमेवतपार्शमंत्रोप्येवतस्यवे शणवस्नतस्यरस्नतद्दिस्ये विलवेभवेत ज्ञातारमिंद्रंवेदस्येश्या
श्रथणवेभवेत समापतेनदितदसेयोपस्याप नापतेः विनायकायप्रणवे विघ्नकर्मानि वाच्य मंत्रप्रकाधिता
गानस्नतनेविश्वकर्मणः सालस्तितिवमेयोयंमेत्रइको हृदस्तेः अनात्मिकमेसेवमेघः शुकस्यकल्पिता श
नाशनापते समुद्राने तिमंत्रोपरातिकानामप्रकीर्तितः सद्रनोक्षद्रमाहेयस्याम्बामाणपुनर्देवो नवण्डेयति
धुष्मस्य होममंत्रो विधीयते नमोस्तुसर्पेभ्य इति मंत्रः सार्पस्य कीर्तितः अदितिर्द्यौरिति तथा मंत्रः पितरस्य की
तिंतः सदाश्वेगेतिभाग्यस्य तथा मंत्रः प्रकीर्तितः पतेत्र्यंबमानिस्वमा अर्थमाणस्य वानिर्दिशेत् सावित्रस्य वसाहि
जुह्वा यमस्य पयसेतथा वाप्तुरेवतथा वायव्यस्यनराधिप इंद्राग्नी प्राणवनेमंवे इंद्राग्न्योस्य प्रकीर्तितः मित्रस्यसेति
मंत्रोयं मित्रस्य तु प्रकीर्तितः विश्वेदेवेति विश्वस्य तथा वरुणस्य पार्थिव अग्न्याननेति मंत्रस्तु तथा ह्यावस्य निर्दिशे
त् वषद्ग्नेविमस्त्रस्य वेवस्वस्य तथा भवेत अश्विनोर्होमंवसरवासवास्य प्रकीर्तितः इम मे वरुणस्येवारुण
स्य तथाभवेत इदमापोगेति मंत्रतस्य होममाप्यस्य कारयेत मंत्रप्राद्दिश्वस्य वसुग्रारे प्रस्य कीर्तितः सताद्यमि
तिमंत्रस्तु स्यास्य प्रकीर्तितः यमोदर्शामिसेवत पायास्य कीर्तितं स वतत्र देवता होममंत्राः पवे पर्वतात

गा॰४

वि॰
ध॰ मो
१००

ताः नतवदेवतानन्तदिशो यान्तो नैव च प्रमाणेन दिशो कार्या नष्टा वैष्णवमायया मायया गावयोनेश्च पृथ
गेवाविमानता एकवक्त्रे निमापर्वे ग्रहाणां वनगोपिव समागते तितस्यापवेनतत्रागां विधीयते एतावदुक्तं न
पवर्थनभ्ये तामाप्तुये मेवगणे ग्रहाणां हतेनयेनानवमानवानोकामानभोगस्यादिशोविलोके इति श्रीविष्णु
धर्मोत्तरे प्रमार्कण्डेयवज्रसंवादे ब्रह्माण्डनामद्वितीयोऽध्यायः ।।२ मार्कण्डेय उवाच प्रवक्ष्यामि
ग्रहाणां वनानां पृथक्पृथक् देवतानां प्रदानमेव बोधमेव कारवनम् वक्ष्ये वन्यगुणोपवेदपादकायपा
र्थिव पोविदयावंदेशमदितिमार्थनिशाम्यतः वक्तव्यामहत्रैदानवैश्वेतिनिमयतेकोवनेसोमहामिव
वालकोदनकानिव अयगनैदानिदितिमाच्छविगोपनः हामदपेनकापानवानाहिरवेनया तनव
गवनशभिर्भागनावपवदापयेन कुमापेनमवन्मावरयान्यमनापवे ३ लोपेनो देवेवदानवैदपानदव
ब्राह्मणवंदेपनतपवनगोपिव कृमिवाभनकनैकदानवैर्भ निमित्तता मवंधानाहिदेपर्वनेविदि
गोनातवैवत्र दौशेपनैवेविकानानस्ववत्रीदवादव सादिमायगुभवन्तुगाय कनकेतनम मपोपृह
वभटपाद्युक्तग्रहामहापते विष्मयविमादयानस्वमवांगानगोष्प भागस्वेदयोगयागुस्त्राभूमास्वकाव
नम दृतमकंत्रारदयान्कनवैधामहापते नाहयवृयभदपादेत्राग्रमनगोपिव वक्ष्यामिवक्ष्मेवस्यगाक

स्यकनकेतनया दयानकलमम्लानिफलानिविविधानिव स्थापमदपिपाद्यागोशाकदेवास्मवमव नयावे
दनकोश्ववानुपात्यमवदापयेत श्रुत्वमानस्यदुनंतवमोर्देश्यस्यवोदनम पनैपामसवनागमांस्वनस्यतम
वव निलपेनवपामस्मेदपामापापनमये अतोविवनपवोषु दर्शगाकटमवव दयमस्वनरेवेववायस्च
पार्थिव प्राच्यादीनां क्रमादपादितागवनगोपिव मागगोमवदानवैकवकेभूर्दितोग नतत्रागायदा
गवदिशोवमवनेषुव प्रदमवनदेपदेवनाम्नोदयकृपृथक् ३ कामावपदानयापेनःपार्थिवसतम म
तकस्यमदाभागशुभोकोमोपदोदना वाभोमवत्सशीलाध्यावसवत्नोपशोभिता तकमपृगोगुदगो ध्य
मतामनोदृवभचमा ततोविमतेनेकार्यपूर्वोकविधिनाप्य दधिनाव्रतमापनमाज्मयुगशुनम भोजय
द्वाह्मणानमत्या शक्यनगोपिव पयाशक्या मदानवै घोदयावदत्याम प्रयतस्तासुपावेनदत्तनेघाग
नेवुधः एतावदुक्तं नवशान्तिकर्मसमस्तपापप्रशमाय गनक क्रतव्यमेतत्सततेन शक्या नविजशान्तेन समाप
याव इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रमार्कण्डेयवज्रसंवादे देवतागणपानामहद्तीयोऽध्यायः ।।३ मार्कण्डेय उवाच
एवविधस्यवमानेनयजमानस्य पानकः दृदिविनस्यदभोगान्स्थितान्स्वदहेतिकनकयोस्य तिसगवहतन्स
निगदतत्र्पा ववयविमास्यापमवेनसंनयावच अवत्रामधनःपातहदवेनःपानभास्कर भोमादतिम्नः

वि॰
ध॰मो॰
१०१

पातयामास पाताले धनेश्वरः उत्तरेणत्रुपःपातकेतः पातनयातयः एवंविहितगात्रः शुक्रोऽरातिगणवत्सलः प
श्चिमोत्तरतश्चैत्तोयदः पापनाशनः उत्तरस्यां पुनर्वायुर्नानाविधगणैर्वृतः ऐशान्यां दिशि शम्भुश्च स्थितः ऋषिसंघै
र्नीवृतः एतेनसर्वदेवेभ्यः शक्रावहितु वैतानगाः प्रायवानोवचोगगणाप्यांनापातकस्य च अथ गतनाम
लोकानांतु हितार्थाय एवं च दुःखमानानां लोकानां विनिहतानां न प्रायमय वैनतेयनामा नेषाक्षः करोति तत्र
दनः देवेन नाशने निमि विदधात प्रमोतकः प्रशान्तवरुणो देवो गरुडश्चाप नेश्वरः अवमत्रोऽरसंश्रदाय
रूपं तरमध्यगः अदशः सर्वभूतानां सर्वदुःखविवर्जितः सर्वव्याधिविहीनश्च कालकर्णीविवर्जितः तथा
नेमवर्णेर्तोगुरुदेवगणेश्च समाहतः ॥ कनेनदेवगणास्तस्मद्यपरेमतिवाप्सदादिशेन नाशनयाशत्रु
गणास्य वोऽश्वोगान्कनोवान्विपुलोवनलक्ष्मी इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे गणस्य वसानेशनि
सर्वपापशोकप्रायेनानामवनत्वोऽध्यायः ॥१८॥ मार्कण्डेय उवाच हविष्पाशांनतन्त्रे इह स्वर्गाणि वर्तानि
श गुरुशान्तिनियमोक्तामयाकल्पयनाशिनी अथातःसाधारणकाल्याः पृथिकाम्भमेरभ्रमता अतिविश्रुताशयोऽक
व्याहृत्यैषा पमन्यतानया याज्ञाकालेनयाकाशंशिरहणितद्यमिच्छता रणकालेनयाकार्यासंग्रामेणापसिच्छ
ता कर्तव्या त्राभिवाराथ सदृशानमन्तनेश्वर पुरोहितकामनैः कार्या विपाकामभिलषेव च लाभार्थंश्चतथावेश्य

१०१

पूर्वर्धसंफलेप्सुभिः राज्यकामैनृकर्तव्याराज्यस्थेनपार्थिव तथाचेपुनमो लाभार्थे वैवनवसदीपते स्याता
व्युतेरुक्तनेव्यास्यानत्वाभिसंधेर्व्वञ्या पराभिचारशंकायाग्रहशान्तिसमाचरेत् दिव्यान्तरिक्षभौमाना
उत्पातानान्तशान्तये ग्रहाधीनानरेन्द्राणां उच्छ्रायःपतनानि च भावाभावौ च जगतो ग्रहपूजां नराधिप ब्र
ह्मणाधावनोदनाःप्रतिनाःपूजनीयाश्च तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नृणाम्पूजनमाग्रहा गुरुभक्तस्यदेवतस्यपमो
र्तिनयूनस्य च पूजकस्य ग्रहेन्द्राणांसदासर्वग्रहाग्रहाः ॥ लवस्यास्वतेजस्येणोव्रह्मणाहितस्य च मासभ
त्वाग्रेदानस्यसदामानयग्रहाग्रहा येभक्त्या पुरोहिताः सदेवदेवेन ननाटेनम नास्तितेषानगत्याशिरोषयदकु
नेदत्ता यथावाणग्रहाणाणां कवचंवारणभवेत् तथाऽदेवोपघातानां शान्तिभवतिवारणम् ग्रहयागविधिं
सम्यग्यस्तानराधिपवेत्तेनराधिप ग्रहपापकृतेचैवनस्याभिनभविष्यति अतीववहिसरोगध्यं ग्रहशान्तिकृता
कृता धनायपशाम्बवायुष्यासर्वकिल्बिषनाशिनी ग्रयपजनस्सम्यगिमानतेऽ्रवजातलोकेभवमशिकोरित
ग्राणेयमामायविरिच नेर्ठि प्रामोतिलोकास्सकलावनलक्ष्मी इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवा
दे ग्रहशान्तिवर्णनोनामपञ्चमोऽध्यायः ॥१५॥ वज्रउवाच श्रवस्याहं हिजश्रेष्ठ ब्राह्मणानाशयकर्थक संभ
वेश्रोतमिच्छामि नरव्याणां च मानद मार्कण्डेय उवाच ब्रह्मणाहृत्यिकांमनपूर्वमेव नराधिप आदिस्यन्त

वि॰
पु॰
१०२

सर्वोऽहतानि तन्मो गोलकाकृतः तमोयमो गोलकश्च राहुस्तेन तथाकृतः ग्रहयानि तथास्यानि गोलका
निलयाधिप कृतानि तेन यमेन्नाग्रहस्ताराणां पृथक् पृथक् ध्रुवस्यानविनिष्टावनारकाश्च चतुर्दश तेषां नाम
विभागेनेगदतः शृणु पार्थिव उत्तानपादस्य स्याथ वित्तेयमेनरेद्रन यतो यस्त विज्ञेयो यस्मान्मस्थानमाप्नु
तः सप्तर्षिसमहेन्द्रश्चमारीचिः कश्यपो ध्रुवः ध्रुवस्याम्वग्रहस्ताराणां मेकेम्य तप्रकीर्तिताः ध्रुवेणाभ्रा
मिते सर्वे ज्योतिषां चक्रं दिवि ध्रुवे ध्रुवो हि भगवान् विष्णुः कालो लोकप्रकालनः शिशुमारनिबद्धा नाना तारका
नारूपयक् पृथक् नामदृष्यानि विज्ञाय रहस्याविमलेम्बरे ज्योतिश्चक्रं पिकं सौवेदर्षाणां व वनु देश ग्रहा
णां कृत्वा स्यापातत्वाणां देवमयाते ग्रहयानां ग्रहस्ताराणां स्थितः सर्वे शमयः ततः तत्प्रकाश
केनाक्काच्चां विवारणा स्फाटिकानि विमानानि तथा सङ्कृतिनां रूप नाके नारक व डंनि ग्रहयानां व
यादव ग्रहस्ताराणां समस्तानि ध्रुव बद्धमगर्वास्तथा कल्पस्यायेनिगते हृत्वा वकाच्चा विवारणा तेषां सत
दृष्टिनिष्ठां देवतायडु नरहन सर्वेतगटो नायतेन भवे त्रिपुराः पुनः उत्तानपादस्य धर्मात्मा ध्रुव स्तुह पि
यादव स्वायम्भुवे तरे नानलिङ्गस्याम्य तमेसव समुतस्य तेजस्वत्वात्मि सर्वकल्मषनाशनम् ध्रुवस्या
महीपालसिरस्त्वविविधः प्रजाः द्विधाकृतात्मनो देहं ग्रथं नपुरुषो भवेत् सर्वेन नारी तस्या सौ हितज

१०२

सर्वतः प्रभुः विनाशस्तस्य कर्णो पुरुषो सत्तमुच्यते यस्मिन् समस्तं निर्गुणं सर्वेतत्र स्थितो ह्युच्यते यस्मिन् समस्तं निर्गु
णं सर्वेतत्र स्थितो ह्युच्यते सेयं ब्रतानां नपादो सत्तोपुत्राद्भौमस्तस्ता तत्र ध्रुव तेको लान हर्षं सर्वं तेरसता उत्तान
पादपुत्रस्तु ध्रुवो विस्मयः कीर्तितः निबद्धं धाम तेयत्र सहतां स्यातिपाणाम सर्वधर्माणां नित्यं तस्याप
स्यात्प्रकीर्तितः मरीचिश्च वसिष्ठश्च अङ्गिराश्चात्रिरेव च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः समाधिर्यामलाः वसिष्ठमा
श्रितः स्वार्थाते घांसप्यारहन्यतो तस्याधस्तात् ध्रुवं चक्रं तस्याधस्तात् शनैश्चरः तस्याधस्तान्यानीव तस्य
धस्तात् ततः ततः तस्याधस्तात् दिनेश च तस्याधस्ताच्च भार्गवः तस्याधस्ताद् बुधः सोमो तस्याधस्ताच्च वेदसाः
शारदतिणगतिश्च वेदानि धाव ज्ञ सच्यते सर्वे ग्रहाणां शमानयः तत्स्व वेगः प्रकीर्तितः तेषां ते सं भक्ष्य वेत्ता
शामैवेव सर्तेतरे तेषांनन्न नमारहस्ये तो तेकि प्रयोजनम् ग्रनादिनिधनः श्रीमान् विस्तृतोऽणायनः प्रभुः स
एव देवक्मयार्थं स्ताट्टादशाद्भुत ग्रदितेलेन यासाम ग्रात्मानं कश्यपः प्रभुः तेषां तमध्ये स्म विनाशादि
तस्य तदेवतः पोतिनं सविततन्म सूर्णं वेदसमंततः दृश्यं भेदे वरिम्पश्च तथा चे समस्तात्मनः विश्वे
वा भवशान पुत्रस्तस्य गलो वनः स्वा लाघणाय पुत्राम पत्नी पसस्य विष्कृतः ततयासामप संतेव समध्ये
निशाकर श्रीमदायस्त्यातातः सोमस्यास्तमस्तनात शाकाम्बरशांकस्य तन्स्मते सिहितेन्द्रिया स्वतः

त्रि: परेश्ववत्तामितश्चभौमस्य संभवे आसीद्दैत्यो मोहिरवादत्तो महाबलपराक्रमः सर्वेकस्य सततनयष्टिके शीनाम
प म्रो नामतः सालेभेतपमाछेशांनावैस्यानरछामथेन तस्यामथ्येनसर्वस्यदेवशास्यपिनाकिनः वह्निसंभवभी
३ तेनविभ्रुहृतमत्यग्निनाः प्रविश्यशैच्छनागारवह्निरूपंवतस्तदा क्रोधयुः ॥ इवःस्वदेहारस्यममपप्यतः
श्रानदैस्वदैनोविनरदेवस्यमित्रश्चानिनः तस्यापतापोवरवेमापापोतत्समुत्पन्नतः श्रोतवंतस्यछतेनामोतश
शाकवतेनमः सोहितानतस्यवालस्यगर्भधारयितेनतदा तस्माशनेयतेगर्भोदामानलसमद्युति तदधार
मद्दीपालयपादेवीस्वरूपिनी सम्भारमकरेनस्यस्वयमेवचकश्यपः श्रुगारनेकारदनानामश्रागारके
तेव उक्तेनतस्मभौमस्यदुपस्यातः परेस्तृणः कश्यपस्यपत्नजस्यपत्नीद्वैलतविभ्रुतः तवयामासतन
युगानानामेतिविभ्रुत सोकामयतवेकन्याठरुणस्यमहात्मनः वारुणीमितिविख्यातात्रैलोक्यस्यैकसुंद
रीम् ततःतपस्वतेनस्वबलवीर्यतश्चैवच स्वहार्थंमदेदोतसे तानादायवरगनः श्रमीलोनातदाख्यात
तपस्त्रगुणादानवः तामपश्यीनविज्ञायप्रविवेशपादकंतदा तस्यास्पर्शोपलम्भेनहृष्टभूतमदानवः इ
च्यतांमुमनशमाताविज्ञायनिशाकरः ममकसद्दसातोयपुत्रार्थीमनुजेश्वर ॥ क्रमानेनतेनेनतदासोम
नपार्थिव विवेशतेनस्मितयाविमलदेवनिमन्त्र ततःक्रमारसंतानोचुपक्षपदेवोयनः तदाधारतदाना ३

गरुडपत्नीयशस्विनी यदाधारयितेपास्यानवालेतेनसंविन दातायणीवोत्समझेवरपत्नीमतंतदा प
वेतस्मवपस्यांक्षीवस्यातःपरेस्तृणः स्वरूपानामदुहितामारीचोस्त्रप्रजापतेः रत्नांगिरपा ॥ स्मावनपयो
वतशालिनी तस्यांसंजनयामासदेवाचार्यंबृहस्पतिं हृदरवमग्राद्धिर्वेदवेदांगपारगं उक्तेतेनस्मजीव
स्यउत्स्यातःपरेस्तृणः तपोनामतयाकन्यादिशापकश्यपोस्तता स्वगुपत्नीविशालाक्षीसर्वलोककस
दौ जनयामासधर्मेततस्यामीश्वनसंप्रभं सतराताम्भ्ययोगात्मापनेवस्रुवणस्यत रत्नहृतविदेवश
नगामशरणंहरि ततःक्रुद्धोमहादेवोभार्गवंरतमपतत भार्गवोपिवयोगेनप्रविवेशहरंतदा दोद
रमातमुख्यवदेवोपर्वततनस्तनोम तयो ॥ सितततस्यागातदापिस्नानशाकरः शुक्रेतिनामवेवास्यतदाव
क्रमगाहरुः धनेश्वरस्यदपौवास्यधनेशस्यमहानच सेद्यवामस्ययनेशोनतयावक्रेविलोचनः शानेश्वरमिव
तामितस्नातस्ततोवरा ब्रह्मणोमानसःपुत्रःतपस्नामप्रजापतिः सतातेतनयामासकन्यात्रैलोक्यसुं
दरी तारदोमविताःपत्नीतस्यामत्रेमहातपः सजनयामासधर्मेतमत्रुवेवसतप्रभं धर्मस्वपसनावेवत्रै
लोक्यैकपावनी तेपुत्रातेपुत्रपुत्रसताभाताफलावना भूतेसनातपिदपयमसदंतीवगणना स्वा
तकाल्पेममाहृयदेवत्रनमब्रवीत् सरूपेणतपाभरेवसव्यमितिकारया धननीधावमेपुत्रात्तपमाउरिता

वि॰
च॰मा॰
१०४

वमे एवमुक्ताथयोदेवी पितरंवरवर्णिनी पित्रानिरस्ताभर्त्तारंगच्छगच्छेतिभाषिता उत्तरान्सकुरून्गत्वावडवा
रूपधारिणी चचारतत्रसाध्वीतपसावनेष्ववनेषुच छायायांवर्त्तमानायांमन्यमानायामितिविवस्वत् द्वौपुत्रौज
नयामासमनुसावर्णितपतीशनैश्चरम् बन्धउवाच कथन्तामानवान्संज्ञा अथपर्यवदिवाकरः एतन्मेसंशयंब्रूहि
मे गुवेशाविवर्धन मार्कण्डेयउवाच पुत्रेष्वात्मजपुत्रेषु यथाकालानुवर्त्तनं नतथावर्त्ततेदेवी सन्नात्मतेषु
भामिनी ततःकदाचित्क्रुद्धः संततंजतदायमः तेनशापंततश्छायापादस्तेपततामयम् यमाशाङ्कस
तस्यैवंपितुःपरंकालोदेनः कृत्वायममवचनंयमेशोवाक्यंभास्करः तंमयामांसमादायतस्यायास्यन्ति
भूतले एवंशापेषुसमन्तेतेनवज्ञाताभविष्यति एतच्छ्रुत्वापितुर्वाक्यंवक्तारंसमहान्तपः आगत्ययामास
तदादेदेवंतमादेनम् तस्मात्तंलेपंमांसमादाययास्यन्ति मानसा तस्यापिविदित्तत्वनपुत्रशापस्यकारणं
छायाविश्लेषितंभार्यापश्चाद्गम्यज्ञात्वातिनः शशंसतस्यसासर्वंयथाहेतमनिवेदितम् श्रुत्वातद्वचनंतस्यास्त्व
ष्टुर्वेश्मजगामसरविः तदृष्टैवंतरुस्थांभार्यांशुभवाणिनी असहन्तीततेजस्तेजउत्रावमतेशुभा भ्रमसा
विश्वदेवेशंत्वदोपितनगतोपतिम् तेनमःशान्तेनवज्रेदेवस्यसर्वविलिस्तदा कीर्णितेनातिरूपंभ्रष्टंशोका
नतंस्थितेः शीर्णेनतेनमाववज्रेत्वष्टाचक्रेणिनगह्वरः तदेशेषमितिप्योतेदेवस्यदरेमेथमः कान्तरूपस्तु १०४

विताद्ध्यरूपधरस्तदा उत्तरान्स्तुकुरून्गत्वावडवारूपधारिणी त्वष्टादृष्टस्तदाभार्यांशीलेनरविणासंस्तुतो
मैथुनार्थीनदादेवाजगामवर्तीनस्तदा वेगवन्तनसेप्रामेदृष्ट्वानरागमनमम अथैवनचसादेवोपरपुंसा
पशंकया नत्वेवभावयामासतानस्योदीप्तदीधिता। ततस्तानासापुटाणांपुटाणांतदाशक्रेणपार्थिव तथा
तस्मात्तदाजातौनासत्याविश्विनातुभौ भ्रमेवपतितंपश्चतांम्दाशुक्रंविमर्दितम् तस्मात्तास्वासमस
वःकुमारस्तुधमसन्निभः ततःस्वरूपमास्थायदेवदेवोऽपिभास्करः सन्तुष्टिमगमत्तातसंज्ञातांस्वगृहे
यथो नामनेसादेवाभिपत्नीकृतवानाश्विनातुभौ ततोविमदेनातातेपुत्रेदृष्ट्वादिवाकरः रेवन्तेतितदात
स्यन्नस्मच्छेकुणगहृतः नेवउपमवावाथ्रूयोश्ठगणीस्वरः यस्मात्मातुःसमनस्ताश्रामनसैदीमदीयितेः
पूतामापश्यसिमोषभ्यःतस्मान्निर्मनगतस्वयः एवलोपश्चपिष्यतिनेपाहृद्धिभविष्यति शनैश्चरस्यते
नस्मयेयातेन्नरूपमनम अतःपरंप्रवक्ष्यामि न्मनवानव दासायाणिमिरिकाव्याभार्यावैकश्यप
स्यत अकालेनरयामासभर्त्तारंतपसास्थिते भगवन्नुत्कामाहेतपश्चममानन अकालयान्त्वांमसद्भुव
स्तानमानदस्सकश्यपः देवदानवमस्काशापंजेवनत्यपिष्यसि राहुमातनयामासवरदानात्मदात्मनः अ
तःपोवरवत्यामिकेतोहोजन्मपार्थिव अनानामदत्तोहृदिदृष्ट्वादेवपितामहः तथैतासान्तदाचक्रेभूदि

वि॰ बुद्धिमतां वरः त्वयैव नयता लयं प्रजानां मनसेश्वर प्रादुर्भूता ततः कन्या रक्तनीलसितविग्रहा तां जगाद
ध॰मो॰ तदा ब्रह्मा प्रजाः संहर शोभने मानयोक्ता ततस्तेन रुदती पर्यवर्त्तिनी तस्याश्च बिन्दुभिर्जाता व्याधयो यथसद
१०५ स्वशः दृष्ट्वा व्याधीः समुत्पन्नाः संहर्तुं सा कृतं भामिनी स्वदुष्कृतं तपस्तेपे पुष्करारण्यमिश्रिता स्थानेषु वत
थान्येषु बहूनब्दगणान् शुभा भूयो जगाद तां ब्रह्मा प्रजाः संहर शोभने सेयात्तं यन्नु णाभ इतत्रयान तद्य
था तपमानं वरं दृष्ट्वा तदा वत्स शोभने दण्डनिमित्तं मरणं लोकानां यास्यति दोषतः न कश्चिद्दोषतो गु
ताम्बक त्वं विद्धि पिञ्छवे एवमुक्ता तदा तेन ब्रह्मणा सा शुभानना दीर्घमुत्सव निःश्वासं मुमोच वरवर्णि
नी ह्रस्वसर्पसमाकारा तस्माज्जाता ततो जायते शिखिरोम शिखिवाग तन्व कालानलसमप्रभः एष प्रभवस्तस्या
श्चकेतु रूपमपार्थिव मेता वचकारसंवा त्वां देवदेवः पितामहः धूमकेतुरयं नाम भविष्यति जगत्त्रये
दृश्यो भविष्यति लोकानां तथैव च शुभाशुभम् दिव्यान्तरिक्षभविकथकः सन्दर्शने धूमकेतुर्महात्मा स
स्थानरूपैस्तु बहुप्रकारैः शुभाशुभं दर्शनमात्रपाणां इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे ग्रह
संभवो नाम षष्ठोऽध्यायः १०८ मार्कण्डेय उवाच एवं ब्रह्मा महीपाल ससर्ज विविधाः प्रजाः स्वतनुं
तदा त्यक्त्वा तस्य गुणस्य पार्थिव ततोऽस्य तनवो नाम स्वं समत्वं रात्रिरेवाभवन्ता असुः प्राणाः स्मृता विप्रैस्तज्जन्मानस्ता

१०५

तोऽसुराः यथास्वं सुराः सततं तां तनुं वै सोऽप्यपोहत । अपविद्धं तत एतेन तमसोऽभ्यजायत ततस्तां जुहुतस्मान
त्वयि समासीत्प्रभोः किल ततोऽसृजत्सत्त्वमयादिग्धतस्तस्य देवताः देवान्दृष्ट्वा ततः सा वै तनुं समपाश्र
पद्यते सत्त्वमात्रात्मिकामेव ततस्त्यक्त्वा सोऽभ्यजायत पितेवमन्यमानास्ताः सुतान्ध्यायन्स प्रभुः पितरो ह्युप
पक्षाभ्यां मध्येऽत्र समुद्भूताः पुरः तस्मात्ते पितरो देवाः पितृत्वं तेषु तेन ते यथास्वस्थाः पितरः तत्तेनासौ
अपोहत सापविद्धा ततस्तेन सद्यः सन्ध्या व्यजायत तस्मादहर्देवतानां रात्रिस्याद्दा सुरी मता तयोर्मध्ये
तु पैत्री स्यात्तनुस्स गरीयसी तस्माद्देवासुराश्चैव ऋषयो मानवास्तथा युक्तास्तामुपासन्ति तथा हृद्यस्थ
दृतरम् तस्माद्ब्रह्मचर्याः सन्ध्योपासनामुपासन्ति वै द्विजाः ततोऽन्यस्यां पुनर्ब्रह्मा सतनामुपपद्यते राजसत्वात्
मिकायां ततस्ततो मनसासोऽसृजत्प्रभुः मानसाः ततस्तस्य प्रजज्ञिरे प्रजाः मनसा च मनुष्यास्तेन ता नानाम्ना
स्थिताः प्रजाः दृष्ट्वा पुनः प्रजास्ताः वै स्वां तनुं सोऽप्यपोहत सापविद्धा ततस्तेन ज्योत्स्ना समपद्यत तस्मा
द्भवति संहृष्टा ज्योत्स्नायां मनवः प्रजाः दृष्ट्वा पुनः प्रजाः सो वै स्वां तनुं सोऽप्यपोहत सापविद्धा ततस्तेन ज्योत
स्नासमपद्यत जायत ततोऽन्यस्मात्स्वकारं तत्त्वपाविष्टाः प्रजाः सृजतु तास्सृष्ट्वा ततपाविष्टाः क्षुद्गलादाननम्
घताः अस्मात्मेतानि रक्षामा इति वै ततस्ते पुर गतमासे रक्षांसि तस्माद्यक्षायास्ता तानि शावकाः स्कंदता

वि.
पु.मो.
१८

मिषेधुर्मांसितेषु रक्षापरमस्मदम् तेन ते कर्मणा यक्षाः गुह्यकाः क्रूरकर्माणः रक्षेपि पालने धापिधाने
विभाव्यते यक्षतेर्भक्षणार्थाद्वेतस्पणोपनिरूप्यते रक्षणाद्रक्षांसि रक्षःतेपणाद्यक्ष उच्यते तान्दृष्ट्वाप्रि
येणास्य केशाः शीर्यन्त योमतः तेषां गाभ्युपस्थिता हूर्ध्वमारोहंत ततः पुनः सर्पणात्ते स्मृताः सर्पाः पर्णत्वात
पन्नगाः स्मृताः वालात्मानः स्मृता व्यालाहीनत्वात्स्वप्राहयः स्मृता पन्नतास्तत्र गाक्षापिसृपसर्पतिसर्पता
तेषामालयः पृथिव्यापः सयोश्चेदमसोहताः ततः क्रोधो भवेदमप्यग्निगर्भाः स्वदारुणाः सतान्सर्पान्स्म
सृष्ट्वाना विवेशविषात्मकान् सर्पान्दृष्ट्वा ततः क्रोधात्क्रोधात्मनो विनिर्ममे गाः दयतो नतान्दृष्ट्वा गांध
र्वान्जज्ञिरे ततः गायद्भ्यस्तेषपातेर्वपाने शब्द निरूप्यते पिबन्तो जज्ञिरे वाचं गान्धर्वास्तेन ते स्मृताः कपिलेन
कपिलाभ नापिशाचाकपिलाद्यलम् भूततत्वात्स्मृता भूताः पिशाचाः पिशिताशनाः सृष्ट्वामतास्मृ
ष्टासदैव्यानि गुणाः प्रभुः ततः स्वच्छन्दतो नानि वयांसि वयसा सृजन् पतिताः सततदृष्ट्वा ततः पक्ष
गणान्स्तन दृष्ट्वाश्रेष्ठववनादोषगुणानामाप्रतापत ओषध्यः फलमूलिन्यो रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे एवंवि
स्वापधीन्दृष्ट्वावनयः सोधरेपुतन अस्मतारोतकल्पस्पत्रेतायुगमुखेपुरा गोरतः पुरुषायाविरसाध
तरगदेभाः पतेशम्याः स्मृतासमग्राताम्समदापरे महिषोणवयोष्ट्रस्तादिरुरुः शरभोद्विपः मर्कटम १८

ममसोषामाराणाः पशवस्तते गायत्रीछंदश्छंदः चैवत्रिवृत्स्तोमरथंतरम् अग्निष्टोमं च यज्ञानां निर्ममे प्रथमा
न्मुखात् यत्तारपिवेषुभे छंदः स्तोमपंचदशस्तथा वृहत्साम तथोक्थं च दक्षिणात्स्तन्मुखात् सामानि
गतौ वैवस्तोमसप्तदशं तथा पंचवाजपेयंपश्चिमात्सोत्सृजन्मुखात् अथर्वमेकविंशं च विष्टूधेनामेव
च आप्तोर्यामं च यज्ञानां चोत्तरात्सोत्सृजन्मुखात् विपतोश्चानि समगोक्षेप्रदिते ऽपत्रेपिच सृष्ट्वा वनस्पते
एवं देवर्षिपितृमानवान् ततोस्सृजतभूतानि स्थावराणि चराणि च सृष्ट्वायक्षपिशाचांश्च गंधर्वाप्सरस
स्तथा नरकिंनररक्षांसि वयःपशुमृगोरगान् अव्ययं च व्ययं चैव द्वयं स्थावरजंगमम् ततायुतं चाड न
चमस्वेदनमध्यादिकम् भूतग्रामसंसृष्ट्वा तदा देवदेवः सृजति पशवस्ते सर्गाश्च व्यालाश्चाभयतोदताः
रक्षांसि च पिशाचांश्च मनुष्याश्च नरागुनः खेचराश्च पतिणः सर्पाश्च जलान्सर्वान्सकृच्छपान् यानि चैव प्रका
राणि स्थावराणि चराणि च सृष्टं तदेशमपकप्रकाम तीकमतक्रमात् कृष्णाश्चापनाशतयश्चाण्यलिकिवा
द्रोटशाम सरित्तालवसमवेवीतकारुप्रवेशिणः ओषध्यः फलपाकान्ता बहुपुष्पफलोपगाः अपुष्पाः
फलवन्तो ये ते वनस्पतयः स्मृताः पुष्पिणः फलिनश्चैव वृक्षास्तूभयतः स्मृताः प्रतानाश्चैव वल्पश्च वीरुधः
परिकीर्तिताः गुच्छगुल्मं विविधं तथैव तृणजातयः बीजकाण्डरुहाणि च प्रतानावल्पवच तमसा बहु

वि॰ प्राणबाधिताः कर्मदेहेनच अनर्मज्ञाभवस्तेनमसवेडः खसमन्विताः पतदेतालगतस्यो वद्याधाः समुद्रा
ध र्मो हताः चौरसिंभूतसमारेनितेमततयाधिति येतकर्मणायास्मिंसनियुंक्त प्रथमं प्रभुः तन्नदेवसयेत
५७ ज्ञायुत्समानः पुनःपुनः हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मावृतानृते तद्भाविताः प्रपद्यंते तस्मात्तत्तस्य रो
चते यथसृष्टौद्धात्मर्गेसत्रतेत्सयमाविशत् यथर्तुलिंगान्यृतवः स्वयमेवर्तुपर्यये स्वानिस्वान्यभि
पद्यंते तथा कर्माणि देहिनः लोकानां तु विवृद्ध्यर्थं मुखबाहूरुपादतः ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्यं शूद्रं च निरव
र्तयत् आस्याद्वै ब्राह्मणा जाता बाहुभ्यां क्षत्रियाः स्मृताः ऊरुभ्यां च विशः सृष्टाः शूद्राः पद्भ्यामजायत
वर्णानामाश्रमाणां च धर्मं चक्रे पृथक् पृथक् स्वधर्मे च निविष्टानां स्थानानि विदधे प्रभुः ब्रह्मलोकं ब्रा
ह्मणानां शक्रं क्षत्रियजन्मनाम् मारुतं च विशां स्थानं गान्धर्वं शूद्रजन्मनां ब्रह्मचारिव्रतस्थानां ब्रह्मलोकं
प्रजापतिः प्राजापत्यं गृहस्थानां यथाविहितकारिणां स्थानं सप्तर्षीणां च तथैव वनवासिनां यती
नामक्षतं स्थानं यत्ते च्छागामिनां सदा कृतात्मसदृशं स्थानं यत्रागत्वा न मानसम् अथाहृतस्य नाकं चैव
मानसांस्तमयात्प्रभुः यमं रुद्रं तत्त्वे चैव सनकं च सनंदनं भृगुं सनत्कुमारं च विष्णुं रुद्रं तथैव च मरीचि
मत्र्यंगिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् वसिष्ठं च महाभागं नारदं च महामुनिं स्वभास्करात्वारिपदः ऋषिघाञ्ज १०

क्तथैव च कश्यपं दक्षोपहृतान्ब्रह्मपुत्रांस्तथा कालिनः स्वायम्भुवं विहितं ब्रह्मपुत्रा नियोगगणाः स्मृताः चतार
स्ते गणास्तेषां कथितास्तस्सप्ततयः महाभूतगणाः सर्वे सप्तवान्स्तनथैव च एवं कृत्वाथ तान्सर्वान्गत्वा ठाद्
तिष्ठतः सर्वतः देवभगवान्ब्रह्मांगुष्ठात्तथैव च सव्यतः भार्यां तस्यैव देवदेवपितामहः तस्यां तनवयामा
सदक्षोदितिः शुभाः दक्षांताश्च मयं मांतामावृत्तपुत्रेभ्यश्चैव सतीदक्षायणी परमेकाशप्रस्याः मताः स्मृताः
अप्रसेभियामहावीर्याः दशतत्स्यपराक्रमाः येषामेभवनेसर्वं सप्तस्वगास्तिभिः भगवेदवदर्शोत्तयोतिरूपे॰
णाशतिमाश्रुभा भगर्धिमाविधामाणेमनयामासमापुत्रो श्रियं च मनयामास भृगवं च मनोरमा भगशाहा
क्लिस्यदेवीनतत्राप्यपश्यत तस्मान्सतत्स्याभासमवलाभ्यामहामटाकरो मेरोः पर्वतराजस्य देवसंभवि वि
ख्याते धातविधातनसोदरे च धारितिर्नियतिस्तथा आयतिं तनयामास प्राणं पंचक्रमोदद नियतिं तनयामा॰
समृकंडं तपमानितिचिम् वतीं तेसप्तमेकल्येम्रकंडं सुमहात्मनः अदं पुत्रः समस्त्येमनस्विरोतनायिप
पद्धोमयो वेमभूतिः दतिस्मततनयाशुभाः प्रजापतिः एणामासेततनयामासभामिनी श्रेणीमासस्याविज्ञाताः स्व
धामातनदात्मजाः लोकालोकनिविष्टास्तु लोकपालो मयेरितः पुत्रस्यपौर्णमासस्य सर्वेशानामथापरः
तनयामासपुत्रौ दोसतस्मांक ... तयोर्गाचकरोपुत्रौतयास्मासनिस्मयो स्मृतिरंगिरसःप्रादादसुतः पु

वि॰ ध॰ मो॰ १०८ वंशजापतिः सिनीवाली कुहूराका तथैवानुमतिः शुभाः तस्यां स जनयामास अग्निं भरतं तथा भरतस्य
तथा पुत्रः पर्जन्य इति विश्रुतः हिरण्यरोमा पर्जन्यः उदीचीं दिशमाश्रितः लोकालोकवनिष्ठस्ते लो॰
कपालो महीधरितः सुतस्यां दयितस्तस्यास्तु समहात्मनः तस्यां स जनयामास तपोराशिं करं करम्
प्रीतिर्दत्तः पुलस्त्याय दत्तां तां तेन ने ददौ पुलस्त्यायतमो राजा कर्दमस्य तमानव कामस्य शालिपाद
स्तदतिरामाश्रितो दिशम् लोकालोकाद्विनिष्टस्त्वलोकपालो महीधरितः दत्तस्य सप्तमनिराजानं वे
पुत्रिं तनयं अग्निः पुत्र सहस्राणि वालखिल्यास् इति स्मृताः जनयामास धर्मज्ञांस्तान् धरनसः ततः
प्रादाद्वसिष्ठाय महात्मने तस्यामस्य सुता जाताः सप्त सप्तर्षयो वचमः रजो वाहुर्भाष्यापव
तस्मान वसुषयः सुतपाः शुक्र इत्येते वसिष्ठान्मन्वकीर्तिताः केतुमाद्यन्यं दस्सा तेन्यानतम सुतथाम
ताः लोकालोकनिवासेतो प्रतोच्यां महीधरिताः स्वाहां प्रादात्स दत्तोपि सप्तर्षि तयवह्नये दिव्यातिः
त्वमोमानास्तु ग्रीनो जननी प्रभुः स्वधां प्रादात् पितृभ्यस्तु मेनां पानुजनजो शुभाम् हिमाचलाय मेनापि पि
तृभ्यः प्रतिपादिता वत्तदेशोमः कन्या स्मरत्तोयमोथवरदो कीर्तिः लक्ष्मीः धृतिः मेधा प्रतिः श्रद्धा क्रि
यामतिः बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः तथा सिद्धिश्च तदेश कीर्तिपुत्रो यशो देवो दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः निय १०८

यमः धृतः पुत्रो मेधा पुत्रः श्रुतो विष्णुतः पुष्टिलाभमत तस्तु वकामः श्रद्धा सुतः स्मृतः वपुषो व्यवसायस्त्वि
मः शान्तिसुतस्तथा तत्पुत्रः लम्मे तो धास्वरः सिद्धेः सुभास्वरः कामस्य रतिर्भार्या तत्पुत्रो हर्ष उच्यते एव
जातिर्विद्वान्कथ्यं दत्तदक्षाय कन्यकाः ईनेक दाविपनेनदयमेयेन पार्थिव तस्य नामानि रः सर्वेगतायते
निमन्त्रिताः भार्याभिः सहिताः सर्वे न तु देवं पुरेरिताः न दत्तान्निजुहुवेभाव्यर्थे विनिचोदिताः कदाचिदपि
दक्षस्तेनासौ न निमन्त्रिताः अनाहूतापि च गता पित्रा सह सती शुभा दत्ता त्रिलेभे पूजामानतः क्रुद्धा शुभा
नना तस्मात् देहसंभूता तातस्त्रहिमकंदरे विनष्टां तनतो ज्ञात्वा देवदेवः पिनाकधृत् शशाप दक्षं पमत्ते
मानव्यमेव विष्यसि धुवस्यान्वयसंभूतो राजा त्रैलोक्य विश्रुतः तत्रापि विघ्नकर्तासि यज्ञस्य मम दुष्टपरिस्थि
ते महेशेन शापितं विमर्शं च पुलस्त्य पुत्र दक्षं शापापवे वाणिर सवसिद्धं महात्मनं सतीम तपस्तन्मदत्त
स्यामुपशापतेः श्रुतद्वन्तः कृतात तस्माद्ववद्धिपमेको विदेः तस्माद्वमतेप्यानि शुभमनं वत्तरोदिताः प्राप्त
णायमानस्य तत्सकुरमवाप्य पृथ दद्दयाग ...... गतस्ता तो देवी महाबला तमेति विष्णुतालोकेमेना
याम समपपत हिमावलात्पितं देवी दत्तो शर्वाय पार्थिव तस्याविपुत्रनतनामो कदाचिदपि विघ्नता तस्मा
तं जनयामास देवदेवोपि शंकरः विनायकं कुमारं वभं गोशं महाबलम् विघ्नानां च गणानां च पुत्रनासे

वि॰ ध॰मो॰ १०५ अप्येवमथ विनायकं महादेवो गणनवक्रमं मनस्विनम् देवसेनापतिं शक्रः कुमारं कृतवांस्तदा ततस्तातम्
मीपोप्य मेरौ शैशेकरस्तदा देवसैन्यैस्तैः साधैरागतादेतावदापत एवमस्मद्वंशस्य तो महाबलपराक्रम
तत्राश्रमे पैवितते श्वनाहूतेन पूलिना एतो विधिं मितत्तस्य वीरमह्रणा पार्थिव मदक्षा तनयास्य सकन्या
पार्थिवसत्तम तासां त्वमस्या त्वदीयो श्रद्धाविशतिरिन्द्रेव देवतास्वतिमानिस्याने तत्राणांस्य करस्थत्क्रा।
उक्तौ दितेदत्तनास्यतन्मपुभावद्वपापभयापदेव अतःपरं किं कथयाम्यहं तेनवदस्वायतनोदितात
इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे यदुवंशोत्पत्तिर्नाम सप्तमोऽध्यायः १७ वज्र उवाच
दृतस्य वंशस्य कुलेन तत्राणां वसम्भवे तत्वोदहं श्रोतुमिच्छामि सर्वधर्मभृतांवर मार्कण्डेय उवाच श्रोतानपादेर्ध
मान्याधुवः एवं मयोदितः अथ वश्नन्तनय श्लेयमहाबलपराक्रमम् तस्य प्राचीनगर्भस्तु पुत्रस्तस्यामु
दारवि दिवंजयस्त्यतः तस्य पुत्रा पूस्यतः रिपोः पुत्रस्तथाश्चीमो खतपः कीर्तितो मनुः उरुस्त
स्य सुताः श्रीमानंगस्तस्याप्यथात्मजः अतिरोषान्दत्तपुत्रं वेनं कृतयशस्विनम् अंगस्य वेनः पुत्रस्तु नास्ति
कोधर्मवर्तितः अस्मज्ञाम्ररतोनित्यं लोकाधर्मतिक्रममः वकारलोके मर्यादा यमवाप्यान्वदिपुः
नयष्टयेतदोतवेतदेयं पयकाराणाम् ऋषयस्तं समागम्य कदाचिद्वाक्यमब्रुवन्त ऋषयः एवं प्रहृतस्य १०५

योदोघूर्वः पूर्वतरैः कृतो लोकाश्रयतिकवाकेततनवंरेतसिदोर्दसि कर्मणा सक्रतोसेदस्यविनत्तः समश्रुते
दुःखेनतस्याशामोति इहचेनेतवकर्मणा यथातिमहादोस्वान्गुरुशुश्रूषकाश्च विप्रप्रतानन्ताय बतोंध
यात्रारतास्तदा तपस्विनः सत्यरता येबदानेरता नरः समस्रवेतिस्मपालपरलोके स तोवति सर्वस्य
परिभ्रष्टाश्च लोकान् गन्तमर्हसि वेनः भवताकिं प्रलापेन हृष्येवाद्विजपुंगवाः येसत्ता लोकमर्यादाः सर्वरस्तानो
सम्प्रवर्तनः प्राणास्त्वायमत्तस्मात्निक्रान्तस्य शरीरतः भयः शरीरग्रहणं पुत्रान्नेवायपश्यत नेपश्यत्तिदाय
नाम्नि ज्ञाः संयमोऽभोगवचना अग्निहोत्रादिकं कर्मवानन्तीहेतिलस्य ते प्राप्नोनोस्मद्धवितानोस्वारविनावेव
याधतो श्रुमयथोवयतिनोपूतेनादिसत्वंभिर्ययम् प्राप्नात्वेनकाति ऋत्वग्राथेतानिसदस्यशः देहि
नित्यं यनस्वान्तिदेवास्तेन यहीकृताः पतमाप्याप्तिमशाखर्भविनष्यामिसर्ववेदवते मृत्यस्यपर्वप्रसाधेन यूते
पंनजितेद्रीप्य यावज्जीवमसौवेतीवत्राणि सरस्वोरणवरम् भस्मीभूतस्य शानस्य पुत्रनागमनेकृतः नास्ति
दतेद्रुतेवधुनतेवाश्च पयोनव भयामभविता स्वयंभोगास्मानसूर्यायगवाः कपिशानं हिवक्ष्यामि भवतांच
वनेनवे मार्कण्डेय उवाच एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य वेनोपदटपसत्तम ऋषयस्तमथो क्रुद्धाः प्रागनातेउ ह ते वेनमाम
ऋषयः तेन दोषापिके वाक्येन वेनोद्वधस्य ने प्रसतकर्मणां लोके फलं दृश्यति पार्थिव कोसमारम्भनो

वि. न्नपभोजनाच्छादनैः परम् मद्गसेभरकानन्यानपभ्रपालमानवान् शिबिकाभिस्तथैवान्यान्गच्छमा
ध मो नान्पश्याम्यहम् तृषयावपरीतांश्च श्रान्तान्क्लिष्टान्नरांस्तथा काष्ठभारसमाक्रान्तानन्यान्विभ्रान्तानन्यांस्तथा
११. नग्नान्पितांस्तथाशीर्णान्वद्धशल्यान्नरांस्तथा पंगूनन्धानकांश्च कुष्ठव्रणविपीडितान् रोगैर्वहुभिराक्रा
न्तान्भिन्नपादत्रमस्तकान् उत्क्रान्तान्कृपणान्दीनानन्याधिश्यलान्नरेन्द्रान्वेवकृतान् इष्टैर्बन्धुवियोगार्तानन्यथपा
पिन मानवान् शोकोपहृदयान्ताञ्जनान्पापसमन्वितान् धर्मेण वर्ततानाद्यैश्च वै पुण्यसमन्वितान् तानसा
गमिष्यतो कस्त्वक्रमानवर्तते मार्कण्डेयः ततस्तेषां वचः श्रुत्वा ऋषीणाममितौजसाम् दृष्टतत्त्वो महे
त्वप्रदमेस्तानुवाच ह वे नुः शुभेन कर्मणा सौख्यं दुःखं पापेन कर्मणा नाशवैतिजनाविशाशाश्ववैति.
स्वभावतः स्वभावश्चविविज्ञेयं संसारादिनकस्यचित् नाह्यवै कृतं कर्म भुक्ते वा देहधारिजः अश्नानः क
र्मणा केन सुखसाम्राज्यमद्भताः विपन्नाः कर्मणा केन मन्यतां पापसंश्रिपु पापाणांवादिदमेनकुत्र
तच्छतिदेवताः केचित्सानमयाः दृष्टानापितृदेवपितामहैः नान्येनैनेस्तावांपालस्यान्तांश्चभुक्तेकाश्यपिते
मद्गी श्रद्धया भुक्तेनतु वायसस्य हसिञ्चैवकथंभवेत् अश्वमेधेन वायसस्य हसिञ्चैवकथं भवेत् यदि नभिभवि
च्छति दयानावसितेप्रादेन सपच्छयने वदन् सततस्य पतितस्य असेसास्मितमथाङ्गनः सर्वभावविनश्यम् ११.

किं स्नानाद्यैः प्रयोजनम् कृषुर्गार्गतते देति पन्तलक्षः प्रकीर्तितम् पतितोपननाशाय मततेस्वार्थतस्त्वे १
धर्मं निविदुः पुरुषाः दृश्यते दुःखिनो विनः सत्कारानिता स्त्रष्टदृष्टान पापकर्मसमास्तथा तस्माद्धर्मणा कि
कायं सत्वेनोवतपेरितः पुरुषार्थः परः कामो यनेनस्वनतापात इत्ययः यत्यसमवपश्यतः एवं तन्म
निशम्यानघाः परलोकेनपश्यन्ति पश्यद्देवेन वर्विताः ज्ञानमानेप्याते नृसनेरस्तानि पार्थिव एवं न
स्मातयाम्यास विनातकस्त्वैधिते प्राणेन वाशुभ तेन सम्यग्ज्ञस्मिन्यथानरः कोतिदेहद्यदृतेनस्नातरा
तस्तथा मद्गीविकारसम्पानः कर्मनीव स्वविततानाः सत्यनेवमद्वेव तेषामोश्चरकारितम् संवेगानीयते
श्राद्धे परलोकगतेजने दृष्टाः प्रवासितानेवतथामेवस्यपार्थिव श्राकाम्यमताद्वाश्वरस्तात्हिमयातर्प
तान्पृकाश्चमर्ह नि सर्वेत्वविनिवेदयेत् यमेमासेवतान्तृणाविपान्यानवापि एवं तन्मकृतेनेरस्वत्हो
देनतकर्मणा स्वतसेनेरतपस्माशयमो वस्यपापिप श्रापानि सैयमाना निभ्रमतोकिंनपश्यति अमो हा
शीलयादिविशः सततमनपसोदय किंनपश्यसि लोकेस्मिन्नलपमेदृशोनम् दीनानि दीनस्कालेधुयैवे
वोसर्वतपार्थिव तपवलोके दृष्टेनेपत्नतं फलभागिनः दृष्टामत्पभावानविप्रकर्षणात्मयसन्दिपाप
दारकान्वोल्लन्धमसतीतितिविनय येषामपिववः तत्परलोके वैविपते वेप्याहित नितपापानां तस्मात्पविवि

वि॰ तेय मार्कण्डेय: एतच्छ्रुत्वा तु वचनं ऋषीणां भावितात्मनाम् ततो नरस्तदा धीमान्नारायणं प्रतिभाषत वि-
ध॰ मो॰ नयामास मनसा ब्रह्माणं पद्मसम्भवं यदेनं तु तं वचनं मिथ्या तत्रागतमशायः अभिप्राये नरेन्द्रस्य तो
१११ ब्राह्मणस्य गुणवान् विनष्टे मे निरीक्ष्य सर्वे लोकं सचराचरं एतस्मिन्नेतरे देवो ब्राह्मणानां महात्मनाम् ब-
हिर्निवेशितानां तस्य विनाशाय दुरात्मनः सर्वेश्वरः सर्वशक्तिः सर्वदेवस्तवे साधनः पार्थिवस्थान दावि-
लुः पृथिवीं राज्यकारणात् देवाश्च तु ध्रुवं वेश्याद् देववचनं भूमण्डलं किल्बिषम् ब्राह्मणानां तपिष्ठा ति
सत्रपूतैः कुशाग्रैः कुरुक्षेत्र तलैः तिसमथिष्यं निस्समाहिताः वेनस्य पापसम्भवं तस्ततः पुत्राभविष्य
ति ततो सर्वदेवतानां पाणिं मथिष्यन्ति समाहिता कुलरक्षसंभवेन च लोकानां हितकाम्यया कुलान्तसम-
वत्रपाल्यपस्वत्वं वयम् आस्थाय सर्वपञ्चरूपं नादिपालयिष्यता एवं कारिष्यन्ति देवदेवेन दत्ते
पा देवकार्यं च सत्कृत्य दानेन ब्राह्मणाम्दपम् सत्रपूतैः कुशैः सर्वैः ततस्तस्य दुरात्मनः कुरुपसत्कस
हस्तात्ततो सत्ततयो भवत् हस्तातिमात्रः कृष्णाङ्गो दारुणो दारुणाकृतिः निषीदेति तमचुस्ते ब्राह्मणा
वेदपारगाः सर्वभूतानि पापात्मा स्यपि वाक्यं तत्पार्थिव निषादवंश कर्ता वै वेनकल्मषसम्भवं ततो स्य
दक्षिणं पाणिं मम सर्वसाविता तस्मात् स्वयमेवाजातो विस्मयात् पद्मपत्र पृथुरिति वनामास्य चक्रु १११

सोऽभिषिक्तः पृथुर्नाम तेन राज्ञा पृथुना वेनः पापात् प्रमुच्यते स तु धन्वा च भाविनं वेनगात्रं वेनरूपं महात्मा कृतसर्वपापः
दृष्ट्वा पितामहं तपसा ऽपि मानी सम्मार्जने लोकमिदं कृत्वा ऽपि इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे पृ-
थुजन्मवेनाख्यानं नामाध्यायः १०८ मार्कण्डेयः अभिषिक्तस्य राज्ञस्तु पृथोस्तस्य महायशाः दृष्ट्वा ततो देवाः स-
र्वे एव सहर्षयः आजग्मुः पुष्करं तीर्थम् अभिषेक्तुं तथा पृथुम् तेनापि सर्वपितृदेवाः स्थित्वा ब्रासने ब्र-
ह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च इन्द्रो देवः प्रभाकरो दिशश्च विदिशश्चैव लोकपालाः सबान्धवाः सर्वे देवगणाश्चैव ऋष-
यस्तपोधनाः स्वं स्वं तोयमुपादाय समुद्राश्च नगाधिप सरितश्च सरितः शैलाः सर्वतीर्थवरास्तथा सोऽभिषिक्त-
स्तदा श्रीमान्वेनपुत्रः पृथुस्तदा सांवत्सरं कृतं तस्य वृद्धगर्गो महायशाः स्थिताः शिष्यवरान्नित्यं तस्यान्य-
त निरीक्षतां पुरोहिता कृतं तस्य सर्वो दोषाख्यपोहत कमलाभरणो नाम सप्ततालस्तदा ताम्रहस्त
कृतं तस्य स्वयं गर्गेण धीमता शीर्षं तस्य तत्र शशाङ्कसदृशच्छविः सङ्गलाश्च कृतं तस्य स्वयं गर्गेण पा-
र्थिव स्वयं देववरैस्तस्य दत्तानि सन्तानि पिप छत्रं सर्वाणि च ततो नेत्राद्वचनं पार्थिव तस्य तत्र संपुज्य
दत्तं देवानां स्वयं इत्येवमभिषिक्तस्तु पृथुर्वैन्यो महायशाः विधिना ब्राह्मणैर्वेदपारगैः तस्य
पितामहे पञ्चतमं सर्वमेव पुरोहितो अमरेश्वर सर्वाहूतस्ततो नादतः परे तप सामगे ब्रह्मगायत्रस्य वर्धवेद
याज्ञवल्क्यो महायशाः अथर्ववेदेन यज्ञस्य सर्वो दोषास्त्वपोहत ब्राह्मणाश्च तथा मन्त्री कृतस्तस्य महात्मनः बाहुल्यायो गायत्रस्य ५

वि॰ देवके मागधश्च समनन्तरं जातं सितैव महाद्युतौ पृथुस्तवार्थं तौ देवौ वादितौ ऋषिभिस्तथा हुवन्तौ तदा
प. मो॰ देवान्दधीश्च प्रणतौ स्वैर्हि कर्मभिः स्म यतेमवैः कर्म चास्य न विद्महे कर्मणश्चास्य विज्ञाना तेजो यावल्लक
११२ क्षणं यशः अस्य यः स्तवस्तु भावविज्ञातौ स्तवेनास्य विचारयन् मार्कण्डेयः ऋषिभिस्तौ नियुक्तौ ननस्ताव
तौ स्वकर्मभिः भविष्यन्तः पृथिवीपालं हि वृत्तान्यैः प्रवेतयौ तयोर्वैयमस्तस्वधीनः पृथुः पातान्तनं स्वरं स्तुवन्ते
धीमतां यं मागधं मागधायच ततो वैयमहाभागं प्रजानां तासां प्रभुं तुष्टुवुः वेनात्मजं रूपतेजसा तिमहर्षिवचना
नेदा सोऽभिवृत्तः प्रजाभिस्तु प्रजानां हितविकीर्षया पञ्चादायवश्याणां स्वव्रस्तुधीमहत्यवन्तौ ततो वैयमभयत्र
स्तागोभिर्वामाद्रवत्स्मही ब्रह्मलोकादिकांल्लोकांस्त्रवत्राणमविन्दत सर्वत्रैव पृथुं वैयमानकामं कमब्धु
ते हर्षेणमहाभागं तेन साभासकाश्रमे सुलभं तोनसाज्ञाणं वैयमवावपधन कृतानलिपुटा देवीप्रमा
लोकैः पितृभिः स्मरा रवावदैमं नाथमे सौवपधपद्विपश्यामि कथं धारयिता वा सिमयादो नालिमाः प्रजाः पृ
थुः ॥ एकस्यार्थाय योद्धव्यात् आत्मनो वा परस्य वा एके तो वैवहूनो पिकामन्तो वास्ति पातकम् यस्मिंस्तु निहि
तम्भेर्व हवः सुखमेधते तस्मिं हते नास्ति परे पातकं नोपपातकं सोऽहं प्रजानिमित्तं त्वां वधिष्यामि वसुन्धरे
आत्मानं हर्यथ पितानधारयिष्ये प्रजाः इमाः कृपया येन वेदास्यो प्रजानां नेनविधास्यामि विधास्यामि यदा भरः ११२

तदाशेषसत्त्वमाप्स्यसि पृथिवी प्रजानां तेन वनोपायं विधास्यामि नेवञ्च विधत्स्व वत्सं यमिच्छसि येन वत्स
ला समांहत्व वत्सं वैवस्वतमनुपमं स्वपाणौ वर यथा निखिलं समानं वै तौ सर्वत्र दापयेत मार्कण्डेयः ततस्तस्माद्यथा
मासशिलानाल्लानि सर्वतः पृथुर्वैन्यो महातेजास्तेन शैला विवर्धिताः ततः प्रभृति पूर्वेरु ग्रामाणि नगरा
णि च कृष्यादिकं वत्सकल्पे शिल्पकर्मप्रवर्तितम् तस्याप्यस्यानि मामाऽद्र्याद् पृथुना पृथिवी दुग्धा वत्सस्वा
यम्भुवं कृत्वा मनुं वैवस्वतं क्रीडे ततस्तु ऋषिभिर्दुग्धा छन्दः पात्रे वसुंधरा वत्सः सोमस्त्वभूत्तेषां दोग्धा वैव
हस्पतिः ततो देवगणैर्दुग्धा कनकपात्रे वसुंधरा वत्सस्तु मघवा नाम दोग्धा च सविता तथा स्वधां च पितृ
भिर्दुग्धा रूप्यपात्रे वसुंधरा अन्तकस्त्वभवद्दोग्धा वत्सो वैवस्वतो यमः पयश्चेवायसे पात्रे दुग्धा दैत्यैव सु
न्धरा दोग्धा मायागनमधिः सा वत्सं कृष्टविरोचनम् अलाबुपात्रे सर्पैश्च विषं दुग्धा पुरा तदा तेषां वासुकि
र्दोग्धा वत्सस्तक्षकः कृतः श्वेतधानेयदाम्यहैर्दोग्धा मपात्रे वसुंधरा दुग्धा रजतपात्रेन वत्सस्तत्रापि नेष्ट
रम् कपाले नरपि वेदुग्धा पाताले सभौमविक्रमैः दोग्धा मध्यप्रदोहभ्यः दोग्धा वत्सश्च वाभवत् गन्धर्वाप्सरोग
णपद्मपात्रे तयवा पुरमागाणिः वत्सश्चित्ररथस्तथा दोग्धा वसुरविलक्षणा शैलश्च हिमवाञ्छैलैः दोग्धापात्रे
शिलामये वत्सस्तादिम वानामी दोग्धा मेरुमहागिरिः पलाशपात्रे वृक्षैस्तु दुग्धा पुष्पफले शुभम् कामदु

वि॰
ध मो
११३

ज्ञानतः सालंमतोवत्संमन्वंस्वस्ततः सर्वकामदुघाटोग्धीपृथिवीभूतभाविनी सैषाधात्रीविधात्रीवन
नीभाविनीतथा भावरस्यलोकस्यप्रतिष्ठान्यतिरेवच सर्वभूतहितरणाचे सर्वभूतहितैषिणी वंदा
मीहिनीन्द्रमिःसमास्तागीवसुन्धरा सर्वभूतशरीरस्थासर्वानुग्रहकारिणी सर्वेनेवरस्मिसंप्रामेवैष्णवपृ
थिवीना प्रथमेवयथाउत्पाननतोउत्पायथोदितैः उद्दिष्टवेगतातस्यपृथिवीतेनसोच्यते एवंप्रभावा
सपृथुःपुत्रोमीत्रार्थिपः पितापराजितास्तस्य प्रजासेनानुरंजिताः प्रजानोरंजनाद्दस्यनामराजेति
कीर्तितम् ननाभोतोविपुदेमेघाइमोपतिः पार्थिवस्तथा सर्वतोकाममदीनाच्यशाव्देःपर्यायवाचकः न
सत्कारस्तकृतेत्रस्मान्नित्यंहितार्थिभिः वेदकामैर्वेदविद्भिःपार्थपदेमहायशाः पार्थिवैश्चमहाभागैः॰
प्रार्थयद्भिर्महद्यशः हृतियानातयावेशैः नमस्कार्यस्तथापृथुः शूद्रैरपिनमस्कार्योधर्मकामैर्महीपतिः
हेमेषुभिःसयाख्यानेनमस्कार्यःपृथुर्दृप योद्धृयोधागणपातिकीर्तेपितापृथुर्नृपम् सदारूपात्तथा
मात्तोमेभवतिपार्थिव पृथोःकृतानमस्कारःसर्वत्रविजयीभवेत् तस्मात्तस्यनमस्कारः सदाकार्याज
येप्सुना वसस्यभूपालवस्यावानन्तु तामभिषेकप्रयतोमनुष्यः पापैःसमग्रैर्विजहातिशीघ्रं नयंतदा
प्रोतियशाश्चलोके इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेमार्कण्डेयवज्रसंवादेपृथ्वभिषेकादिवर्णनेनामनवमोध्यायः
१०५ ११३

मार्कण्डेयउवाच श्रुतधर्मःपृथोःपुत्रोऽन्तर्धानस्तदात्मजः प्राचीनबर्हिस्तत्पुत्रःपृथिव्यामेकराडभू
उपयेमेससमुद्रस्यतनयांलवणस्यसवर्णानाम सवर्णायतस्यामदशप्राचीनबर्हिषः सर्वेप्राचेतसोनामधनु
र्वेदस्यपारगाः अपृथग्धर्मचरणास्तेतप्यन्तमहत्तपः दशवर्षसहस्राणिसमुद्रसलिलेशयाः सम
द्रोद्भवंतपस्तेषुमहीरुहाः आवृतमागाम बभूवुर्वैप्रजाक्षयः नशेकुर्मारुतोवातं वृते॰
विभुवद्रुमैः नउपद्भस्याराजानःसर्वेवृक्षाःप्रसीनसः तेभ्योवायुमग्निंचससृजुस्तेऽतमन्यवः नि
र्मूलानथवृक्षांस्तान्कृत्वावायुरशोषयत् तानग्निरदहत्क्रुद्धएवमासीद्द्रुमक्षयः द्रुमक्षयमथोदृ
ष्ट्वाकिंचिद्दृष्टेषुशाखिषु उपगम्याब्रवीदेतान्सोमोराजाप्रचेतसः कोपंयच्छतराजानःसर्वेप्राचीनब
र्हिषः कृत्वामहीदृतद्रुमाशाम्यतामग्निमारुतौ रत्नभूताचकन्येयंवृक्षाणांवरवर्णिनी भविष्यंजान
ताह्येषापुत्रीगर्भेणवैमया श्रेष्ठानामभवतांप प्रदत्ताऽस्तु ततःसोमस्यवचनाज्जगृहुस्तेप्रचेत
सः मुक्त्वाकोपंवृक्षेभ्यःपत्नीधर्मेणवार्क्षेयीम् तस्यामथदक्षउत्पन्नोगर्भेसर्वप्रचेतसः दशभ्यस्तुप्र
चेतोभ्यःमर्षापास्तप्रजापतिः तपसायेनसंभूतोभूयोऽदत्ताप्रजापतिः अपरत्वमनसादक्षःप्रजा
पूर्वंततश्चिराः नोत्पद्यतेचतत्तस्यउपध्यानाद्रागात मैथुनेनततःसृष्टिंकर्तेमिच्छन्प्रजापतिः अ

वि.
ध. मो.
११५

अथ सकालेऽपि महादेवो भार्यां देवीं तस्य प्रजापतेः। सतीं समदात् पुत्रीं तपसा लोकधारिणीम्। तस्य पुत्रसहस्राणि वीरिण्यां
समपद्यत तान् स्वसृष्टिसमुद्युक्तान् विवर्धयिषवः प्रजाः। तान् नारदो महातेजा ब्रह्मपुत्रः सनातनः। किं प्रमाणं
महीमिमामज्ञात्वा तथैव च। अज्ञात्वा कथं सर्गं भवन्तः कर्तुमुद्यताः। महीप्रमाणं ज्ञात्वा तु ज्ञात्वा ततः
ततः लोकालोकपर्यन्तं गत्वा चाधश्चोपरि वा पुनः। तस्मान्न ते निवर्तन्ते आशाः सर्वा गताः। दक्षोऽपि पुत्रशोके
वीरिण्यामेव पुनस्तदा। सहस्रं जनयामास पुत्राणाम् अपरं तदा। विवर्धयिषवस्तेऽपि शबलाश्वाः पुनः प्रजाः
पूर्ववत् ते वचनं तेषां विज्ञाय नारदेन तु। अन्योन्यमूचुः सर्वे सम्यगाह महामुनिः। भ्रातॄणां पदवीं वै गन्तुं
यातास्ते सर्वशः। तेऽपि दृष्ट्वा मार्गं गताः पृथिव्याः प्रमाणम् तेऽपि न निवृत्ता दिशो यथा
ततो दक्षः प्रजापतिः क्रुद्धो नारदं शशाप ह। यस्मात् त्वया विनाशिताः पुत्रा मे अथ तेऽपि नष्टाः
कोपसमन्वितः शशाप नारदं क्रुद्धः तस्मात् त्वं सर्वदा न वासस्थानं देहे लप्स्यसि। शापेन तेन दक्षस्य नारदः। भूयोऽपि
सुताः जाताः कश्यपस्य महात्मनः। अष्टमे च वितते दक्षः षष्टिं कन्या जनयामास तदा। पूर्ववैरेणभा
वितः दक्षोऽपि शप्तो महादेवमात्रा ब्रह्मणो यज्ञे। अपमानितः तेन तस्मिन् यज्ञे सभायां देवी कम्पः। तस्मिन्नेव पितृवंश
नष्टे तेन दत्ता तस्मिन्नेव यज्ञे कन्या सती पितुर्गृहे। त्यक्त्वा देहं पुनः महादेवं प्राप्ता पुनस्तदा। अष्टकन्या जन ११५

यामास दक्षो दुहितॄः तदा। धर्माय दश कश्यपाय त्रयोदश तथा सप्तविंशतिं सोमाय। चतस्रोऽरिष्टनेमिने
द्वे चैवाङ्गिरसे प्राह कृशाश्वाय तथैव च। अरुन्धती वसुर्जामिर्लम्बा भानुर्मरुत्वती संकल्पा च मुहूर्ता च
साध्या विश्वा तथैव च। धर्मपत्न्यो दश त्वेतास्तासु पुत्रान्निबोध मे। विश्वेदेवास्तु विश्वायाः साध्या साध्यानजीजनत्
मरुत्वत्यां मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवः स्मृताः। भानोस्तु भानवस्तद्वन्मुहूर्तायां मुहूर्तजाः। लम्बायाश्चैव घोषोऽथ
नागवीथी तु जामिजा। पृथिवीविषयं सर्वमरुन्धत्यामजायत। संकल्पायास्तु संकल्पः पुत्रो जज्ञे महायशाः। अदितिर्दितिर्दनुः काला दनायुः सिंहिका मुनिः
कद्रुः क्रोधा इरा प्राधा विनता सुरभिः खसा। एवं दक्षस्य ताः कन्याः कश्यपाय प्रजापतिः। नामभिः पूर्वविख्या
ताः कश्यपाय तथैव च। दत्ता नक्षत्रयोगिन्यः सोमाय सप्तविंशतिः। देवतासु वसिष्ठादिषु तास्वपि महादेव
पत्नीत्वं तेन तस्मिंस्तदा। एवं सृष्टिः पुराभूत्। अतः परं किं कथयामि तद्ब्रूहि तन्मे वद महाभाग त्वं लोकहिताय
इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे दक्षवंशानुकीर्तनं नामाध्यायः ११ वज्र उवाच महादेवेन
दक्षः शप्तः शापं श्रुत्वा तेनापि तत्र शप्तः महादेवः कथं कथय तत्त्वतः। ततः पुनः कथं प्रजापतिर्भूत्वा
दक्षः प्राचेतसः पुत्रः वृषस्तु विवृण्वतः। मार्कण्डेय उवाच। मन्वन्तरेऽस्मिन् सप्तमे यज्ञे तस्य पुरा दक्षस्य प्रजापतेः पुत्री
सती ब्रह्मणः परमेष्ठिनः। महादेवस्य शापेन त्यक्तदेहाः स्वयं ततः। अन्यस्मिन् समये तातः कृते यज्ञे महेश्वरं त्यक्त्वा दे

ॐ नाशनात् ततो जाता महातेजा भृगुः सत्यपरायणः सो ... गिरजाता सती या च तथैव च मरीचिभ्यो मरीचिस्ततो जातो ॐ २

वि. वातो मातरोहस्तादेवपत्न्यस्तथैव च स्कन्दश्च कर्मदायादब्रह्मणः परमेष्ठिनः। ततश्चाथ ततो ब्रह्मा ततो जा
ध मो. तोऽसौ दातपाः वरसमध्यात्समतपश्चावासिष्ठश्च महातपाः भृगुः सत्यस्ततो दिव्यां भार्यामविंदत य
११५ स्यामस्यासुताजाताद्देवाद्वादशयाज्ञिकाः भुवनो भावनश्चैव सुजन्यः सुजनस्तथा क्रतुस्सवसुमूर्द्धा व्यान
श्च व्यपुनश्चैव प्रसवश्चाव्ययश्चैव दक्षो द्वादशमस्तथा इत्येते भृगवो नाम देवा द्वादश कीर्तिताः पौलस्य
जनयद्विप्रे देवानीतकनीयसः च्यवनं तु महाभागमात्मवानं तथाप्यसौ आत्मवानात्मजस्तौर्वो जमद
ग्निस्तदात्मजः और्वो गोत्रकरस्तस्य भार्गवानां महात्मनां तत्र गोत्रकराद्वक्ष्ये भृगोर्दीप्ततेजसः भृ
गुश्च च्यवनश्चैव आत्मवानस्तथैव च और्वश्च जमदग्निश्च वात्स्यो ... पनः वागायनो वैदस्तेस्य पैल
श्चैव शालिकः शौनकायनिर्जीवन्तिर्वैतिको बोयाः पार्थितस्तथा वैहीनरिर्विरूपाक्षो रौहित्यायनिरेव च वैश्वा
नरिर्हृयाणीरुर्वैशावर्णिर्वृकाम्बकाः विष्णुपौराणयज्ञालाकिर्नैलिकेनोत्तभागिनः सतभागेयमार्कण्डे
तिर्हितोदीयिनस्तथा मोहमार्ग्यमाहृकस्पेनमार्गुविनस्तथा स्थलिपिण्डिः शिलापाणिः शार्करालितस्तथै
व च स्कायनो देवमतिः पाणिरथिः सगालवः सांक्रत्यमान्तिकिः काम्यिः पालायिः प्राक्षिपालकिः ग
ार्ग्यस्ताह्यायनश्चैव अर्षिणेहायनस्तथा गोष्टायनो वाह्यायनो वैशम्पायन एव च वैकर्णिः शार्ङ्गरवो या ११५

जेषिभ्रष्टकायनः लालाटिर्नाकुटिः श्चैव लक्षायणो यादिमण्डनः कुलिनिः शौलकिः कोहिः तथाग्यः पैङ्ग
लायनिः सत्यायनिर्मालयनिः कौटलिः कौचहस्तिकः शौक्तिः शौक्तिः सकौवालिः कासिर्वाडमसिस्त
था जैकतिश्चोः जैस्ययूपस्थालेछिकवैरिणः शारद्वतिकतैनित्यालेष्टाविच्छलवैरिणः वागायनिश्चा
न्नमतिः पौर्णिमागायिकाशिकृत् ममाध्योता तस्यास्त्येषां पञ्चसुः प्रवरा मताः भृगुश्च च्यवनश्चैव आत्म
वानस्तथैव च और्वश्च जमदग्निश्च पञ्चैते प्रवरा मताः परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः वाध्र्य
श्वानवैवाह्यतेषां त्रिप्रवरास्तते भृगुश्च जमदग्निश्च तथैवो वैश्यपार्थिव एतः पंग्रवस्यामिमृणवास्यानभ
गृहटान जमदग्निर्विपश्चैव पौलस्त्यवैजभृगुस्तथा मार्कीनयोगयोभगवान्टपिकौवायनस्तथा ऋषिश्चाभय
जातश्च ण्वकायनवटायनः श्चेत्रेयाभिमतश्चैषां सर्वेषां प्रवराः शुभः भृगुश्च च्यवनश्चैव आत्मवानस्तथैव च
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ऋग्वेदोयामार्गपथ्ये मायणिस्यायनि ऋषेर्स्तविसयाला
लिन्कामिः कौठिरेव च श्राष्टिषेणिर्गार्दभिश्चकार्दमायनिरेव च श्राश्वायनिरथाञ्चषिः पञ्च पञ्चः प्रकी
र्तिताः परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः यः कायापाद्वीतरस्यानामायश्चैव सादमः नीवमाय
निर्मोत्रश्च विलिस्वैवाविलिस्तथा भाविलिर्भागविर्वितिः श्चकाशाश्वपिङ्गकाग्यक्तिः वालेपिस्मसदागयि— हि

वि.
प.मो.
११५

त्तितिरश्चैव च गौर्जीतिश्च सर्वे शाल्ताः तथा पौलस्त्यायनेमनिः रोमाट्श्चनवेतेषां त्र्यार्षेयाः प्रवरामताः भृगुश्च
वीतहव्यश्च तथा वैवस्वतेदमः परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः वैलायनिः शाककाश्च मैत्रेयः मात
यस्तथा द्रोणायनो नोकृत्सः आपिशिश्चपिकायनः दामतिद्विस्तथैतेषां आर्षेयाः प्रवरामताः भृगुश्चैवा
थवभ्रांस्तो दिवोदासस्तथैव च परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तितः मत्कायनो यतपविमध्यगस्तथै
व च प्रत्योदश्चतथा श्रोतः चोलिवैवामैमायिनः तथा गरमस मदो गानशुनकास्समदान्दयिः प्रवरस्तथा नां
ना त्र्यार्षेयाः परिकीर्तिताः भृगुर्गृत्समदश्चैव द्वावेतौ परिकीर्तितौ परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः
एते तवोक्ता भृगुवंशजाता महानुभावा ऋषिगोत्रकाराः येषां तु नाम्ना परिकीर्तितेन पापं समग्रं विनहाति
नेतः इति श्रीविसलपमोनेरपुमार्कण्डेय वज्रसंवादे भृगुवंशानुकीर्तनं नामैकादशोध्यायः १९५ मार्कं
डेयः मरीचितनयावानन्मरूपानामविश्रुता आत्मावायूर्वनोदस्तोमदः प्राणस्तथैव च मरिष्माश्च
विष्णुश्च ऋतः सप्तश्चतेदश इत्येतेगिरसोनादेवावोसामपीथिनः स्वरूपानतयामास ऋषींसवींश्वरा
तिमान् बृहस्पतिर्गौतमस्य संवर्त... वमदाऋषित् आयस्थामदेवश्च उतथ्यमृषिं तथा इत्येते ऋष
यः सर्वे गोत्रकाराः प्रकीर्तिताः तेषां गोत्रसमुत्पन्नान् गोत्रकारान् निबोध मे उतथ्यो गौतमः चैव तैलयोभि ११६

नितस्तथा योदिनेपिः मलोगातिः सौगदौदीकिरेव च गदोद्दकिः सोपरिश्चकेरातिशालिलोमकिः पौष्य
... तिर्भाग्येरेव ऋषिश्चैव वरोरवः कराटकश्च पावीयः तपार्वि उस्थरेषशि गारिहायणिरोगार्लिः क्रो
ष्णा वैवारुणायनिः सोमोरात्यनिका शोरः कौटिल्यः पार्थिवस्तथा गोरिहायणिर्गार्गश्चमूलयेवाश्वेरेव च त
थावरूत्स्यपावाश्वः नवयोवाश्वेरेव च कालाबुध्वयश्चवलोद्धारहिरेव च तपादिश्चकेविश्वपारिकत
िरेव च आर्षेयस्तमसर्वेषां प्रवराः परिकीर्तिताः आङ्गिरसश्च तथोतथ्यामनिरौहंनपालस्तथा परस्परमवैवा
ह्या ऋषेयतेपरिकीर्तिताः ऋषितिश्चश्यगमश्चकलोवानोतमस्तथा आर्षेयाः प्रवराश्चैव तेषां च प्रवरास्तथा
अङ्गिरश्च तथोतथ्य उपतिश्च महाऋषिः सोमस्तम्भिस्ताम्भिशाल्वतिवाल्वभिस्तथा भारद्वाजिसौबुद्धि
श्च मचीदेवमतिस्तथा आत्रेयायनि सौविष्णाग्निवेशः शलाथलिः बालिशायनि शैकेयिवागदिवाफ
लिस्तथा शरिश्चद्दषिवर्गाश्च शावादिश्चाश्वलायनिः परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तितः कारकि
श्च सभाकार्ष्णिस्तथा वाश्वमतिः प्रभः भावेकेयरिनेभानिः पुष्पानेपिस्तथैव च देवावारिदेवस्थानिहरी
कर्णिस्सवांगिकः प्रावायिमामस्तग्रिश्चमथागिमदगोपिकः मात्स्यच्छायामालदोहालोदारस्तथैव
व गार्गादयः कोतपतिः कारुतेदेस्तथैव च नटाकिः नेमदेशिश्च नेवालयनिरेव च आपस्तंबमौनद्र

वि॰
ध॰ मो॰
११७

ष्ठिकाः पिंगलिरेव च पौलस्त्यश्च महातेजाः शंकलायनिरेव च आर्षेयो नामतस्त्वेषां सर्वेषां प्रवरो नृप श्रे
णिराः प्रवरास्तेषां देवीयश्च बृहस्पतिः तृतीयश्च भरद्वाजः प्रवराः परिकीर्तिताः परस्परमवैवाह्या इत्येते
परिकीर्तिताः कात्यायनाः कौपयकास्तथा वात्स्यपरायणाः लाष्ट्रक हविर्हीदैवत्रालिः सायकायनः
कोष्ठिः शार्कीवकर्षीवनालकुन्माशुरावनः लापकुशलविशेषा मर्कः पैलयकायनः स्तम्भशश्च तथा
शार्कीगर्गः श्यामायनिस्तथा बालिलिस्मादरिश्चैव पंचर्षेया प्रकीर्तिताः अंगिरास्तु महातेजा देवाचार्यो
बृहस्पतिः भारद्वाजस्तथा गर्गः चैतस्तु भगवानृषिः परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः कपीतकाः स्व
स्तितरोदर्यः शान्तिः पतंजलिः भयसीमलस्तपिश्च विदुरिगारिः कपीतकः भरगुस्तराजकेशीच शौमादिः
शौशविस्तथा शालिश्च कलः कारमनिकीरीयस्तथा काशेणवाप्यायनिश्चैव मावस्यायत्रिरेव च आ
र्षेयो नामतस्तेषां प्रवरो भिपोतम अंगिरादमवास्यस्तथा वेवाप्यतत्वयः परस्परमवैवाह्यास्सर्वए ते
प्रकीर्तिताः संकृतिश्च त्रिमार्गिश्च शेयपौपाविरेव च तेतिश्च जानकिश्चैव नैलकाडयपव च नारायणिश्च
षभिश्च लोगाक्षिनागि   पिशार्षेयः सर्वेषां प्रवरा मताः अंगिराः संकृतिश्चैव गौरिवी
तिस्तथैव च परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः कात्यायनादरितकः कौत्साः पैंपलस्तथा वैव हलि
११७

दमोवत्समालिर्मोदिर्गालिर्गिवेराः भीमवेगः शांप्यदर्भिः सर्वे त्रिप्रवरा मताः अंगिरास्तु सम्मुश्चैव पुरु
कुत्सस्तथैव च अन्याश्रन्तः स्वेवाह्याः पवमातुः प्रतान्ताः रथीतराणां प्रवराः आर्षेयाः परिकीर्तिताः
अंगिराश्च विरूपश्च तथैव च रथीतरः रथेमताश्चैवावाह्या वाह्यानि रथेतरे विस्वहीदिः शठोमदिनेत्रिणः
कोद्रिस्तथा मनिवश्च महातेजास्तथा वैवपरायणाः आर्षेयश्च मतस्तेषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः अंगिराश्च विरूप
श्च पृथुदश्च तथैव च परस्परमवैवाह्या इत्येते परिकीर्तिताः सामस्पतिर्महातेजा हिरण्यस्तम्भस्तथैव हलो
आर्षेयाविमतश्चैषां सर्वेषां प्रवरो नृप अंगिरा दत्तदश्च मद्गलश्च महातपाः परस्परमवैवाह्या इत्येते परि
कीर्तिताः होमतिहोदयनिहुरगंगिनिहोविवादयः अपानेयस्य अयस्य वैरिणस्तावि माद्गलाः आर्षेये
पिमतश्चैषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः अंगिराश्चैव ताविश्च मौद्गल्यश्च महातपाः परस्परमवैवाह्या ऋषयः परि
कीर्तिताः उरुरश्च तरुरश्च तैत्तियः शाकटायनाः ततः प्रथमोनारीमर्कटोरमणाः शाणाः कारवमार्कंडय
श्च वतयायामवाणमिनि श्यामायनस्तथैते यामार्षेयः प्रवरा मताः अंगिरास्तु तमीरुश्च कारवश्च महात
पाः परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः तित्तिरिः कपिभूश्चैव गार्ग्यश्चैव महानृषिः आर्षेयो नाम
तश्चैषां सर्वेषां प्रवरः शुभः अंगिरास्तित्तिरिश्चैव कपिभूश्च महानृषिः परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकी

वि॰
ध मो
११८

र्तिताः अङ्गिरस्तु भरद्वाजो ऋषिर्वान्दनवस्तथा ऋषिर्मैत्रवरश्चैव पंचार्षेयाः प्रकीर्तिताः अङ्गिरा नाम
भरद्वाजः तथा चैव बृहस्पतिः ऋषिर्मैत्रवरश्चैव ऋषिर्वान्दनवस्तथा परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकी
र्तिताः भारद्वाजाः कटाः शौङ्गाः शैशिरेयास्तथैव च इत्येते कथितास्सर्वे द्व्यामुष्यायणगोत्रजाः पंचार्ष
यास्तथाप्येषां प्रवराः परिकीर्तिताः अङ्गिरा नाम भरद्वाजः तथैव च बृहस्पतिः मौद्गल्यः शैशिरश्चैव प्र
वराः परिकीर्तिताः परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः एते नवोक्ता ह्यङ्गिरसस्तु वंशे महानुभावा
न्नृपगोत्रकाराः येषां च नाम्ना परिकीर्तितेन पापं समग्रं पुरुषो जहाति इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कं
डेयवज्रसंवादे अङ्गिरसो वंशानुकीर्तनं नाम द्वादशोऽध्यायः १२ मार्कण्डेय उवाच अत्रियस्समस्तस्मान्
गोत्रकारान्निबोध मे कर्दमायनशारदायनास्तथा शारायणाश्च ये उद्दालकि शौनकर्णि रथ्यो नाभ्यतय
श्च ये गौरग्रीवाकरेतिश्च श्रयमैत्रायणाश्च ये आन्मध्यावामरथ्यागोपनाल्याकि बिंदवः द्वादनेवा
ह्वरिन्द्रो विरंज शाकटापनः तैलपश्चैव वालेयस्त्रैवर्णि मालिनस्तथा नलदाभगपादश्च सौपुष्पिश्च
महातपाः छांदोगेयस्तथैते पां तार्षेयः प्रवरो मतः श्यावाश्वश्च तथात्रिश्च ऋचनानस एव च परस्परमवै
वाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः दक्षिबालिः पार्णिकश्च गोणिनाभिस्सिलिमलि वानवापी शिरीशश्च मौञ्ज

केशगविष्टी वलन्धनस्तथैते पांतार्षेयः प्रवरो मतः अत्रिर्गविष्ठरश्चैव तथा पूर्वातिथिस्तथा परस्परमवै
वाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः आर्षेयाः पुत्रिकापुत्राननतः शृणु मे हालेयश्च सवालेयो वामरथ्यस्त
थैव च गोत्रयश्चैव गोत्रेयः त्रार्षेयाः परिकीर्तिताः अत्रिश्च वामरथ्यश्च पौत्रिश्चैव महानृषिः परस्परमवैवा
ह्या ऋषयः परिकीर्तिताः इत्यत्रिवंशप्रभवास्तवोक्ता महानुभावा नृपगोत्रकाराः येषां तु नाम्ना परि॰
कीर्तितेन पापं समग्रं पुरुषो जहाति इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे अत्रिवंशानुकीर्तनं नाम
त्रयोदशोऽध्यायः १३ मार्कण्डेय उवाच अत्रेरेवापरं वंशं तव वक्ष्यामि पार्थिव अत्रेः सोमः सुतः श्रीमांस्त॰
स्य वंशोद्भवो नृपः विश्वामित्रस्तु तपसा ब्राह्मण्यं समवाप्तवान् तस्य वंशमहं वक्ष्ये तन्मे निगदतः शृणु वि
श्वामित्रो देवरातस्तथा वैकृतिगालवौ वतण्डश्च शलङ्कश्च तथा चाश्वावतायनः श्यामायनो याज्ञवल्क्यो
जाबालिस्सैन्धवायनः बाभ्रव्यायणश्च कारीषी सौश्रुतस्सांश्रुत्येऽधृतः उलूपाः औपगवयः पाणिनिर्दर्घयमो
षयः खरवाचा नादलयः पाणिनश्च सकौशिकाः त्र्यार्षेयः प्रवरास्तेषां सर्वेषां परिकीर्तिताः विश्वा
मित्रो देवरातः तद्दालश्च महायशाः परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः सा॰ मिश्रास्तथैवाश्म॰
माधुच्छन्दस एव च त्र्यार्षेयः प्रवरा ह्येते ऋषयः परिकीर्तिताः विश्वामित्रस्तथाद्यो मधुच्छन्दस्तथैव च प

वि० य० मौ ११९ रस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः यतेनतयः कपिर्देयः परिकूष्टस्तुपार्थिव पाणिनिश्चैवत्र्यार्षेयः
सर्वएतेप्रकीर्तिताः विश्वामित्रामधुच्छंदः तथावैवाघमर्षणाः परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः
कमलायनिजाश्चैवआश्मरथ्यास्तथैवच वंधुलिश्चैवत्र्यार्षेयः सर्वेषांप्रवरेमतः विश्वामित्रश्चाश्मरथ्या
वंधुलिश्चमहातपाः परस्परमसंवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः श्वरणापरियावेनः त्र्यार्षेयाश्चप्रकीर्ति
ताः विश्वामित्रः श्वराणस्तयोर्द्वौप्रवरौस्मृतौ परिवार्ताश्चवैवाह्याः स्वराणश्चपरस्परं लोहिताश्चाष्टकाश्चैव
त्र्यार्षेयाः परिकीर्तिताः विश्वामित्रोलोहितश्चअष्टकश्चमहातपाः अष्टकालोहितैर्नित्यमवैवाह्याःप
रस्परम् उदरेणकथकश्च ऋषिश्चोदावहिस्तथा त्र्यार्षेयाभिमतश्चेषांसर्वेषांप्रवरः शुभः ऋणवान्तु
थितश्चैवविश्वामित्रस्तथैवच परस्परं रेस्वरिः शैशिरिदिर्ङ्क्षिलाकायणास्तथा दैकायनिस्तेका
यनिस्तानालायणस्तथैवच कात्यायनिः करीराशिः शालंकायनलावकी मौंजायनिश्चभगवांस्त्र्यार्षेया मत्स्या
परिकीर्तिताः किलिकितिस्तथाविद्याद्विश्वामित्रस्तथैवच परस्परं एतेनवोक्ताः कृशिकानिरेदस
हानुभावास्ततेद्विजेंद्राः येषांतुनाम्नांपरिकीर्तनेनपापंसमग्रंपुरुषोजहाति इतिश्रीविस्वयमा
तेपुराणेऋँइयवन्नसंवादे विश्वामित्रवंशानुकीर्तनेनामवतन्टशोध्यायः १९८ मार्कण्डेयउवाच म ११९

रीचेकश्यपःपुत्रःकश्यपस्तथाह्यले गोत्रकारान्रपीन्वक्ष्येतेषांनामानिमेशृणु आश्रायणाह्रषगाणामेषकी
रीटिकायनाः गुदत्राणीमाठरश्चगातानाविरयनस्तथा शालाहलेयाःकौरिस्ताश्चाकन्यास्तासुरायणाः स
हायावैस्वगयलेस्रोतसोभौमतायनाः देवायानागोपयानास्तथाव्छायनयश्चये तावध्यानाश्चित्रहयानभि
र्गोगाणहायनाः कानुवाम्यिमहाचक्रिर्दातपाणयएवच ग्रीवायणाहार्किरयोवाल्हिहामास्तथैवच वात
स्यावालिस्वह्नतहाहास्तलायनिरस्तथा आश्रायणाःपेलमौलिरश्ववातायनस्तथा कौशीनकाश्वशपाका
ताश्वाग्निशर्मायनाश्चये मेषयाःकैकसेयाश्चतथावैवस्त्ववभ्रवः प्राचीयपोतानगायाश्चाग्रावसषण्वत
षणमौवगनैमिषयः तथावैशाह्लायनाः काष्ठहायनमारीचाडौङ्गहायनहास्तिकाः वैकर्णेयाःकार
श्यपाश्चपासिशाहारितायनाः मातंगिसौवभ्रसवः त्र्यार्षेयाःपरिकीर्तिताः वत्साराःकश्यपश्चैवरैह्य
श्चैवमहातपाः परस्परं अतःपरंप्रवक्ष्यामिव्यामुष्यायणगोत्रजान् अनुष्टवोभान्यरयःस्रातस्यायन
वल्गयः शैशिरिदेवदिसश्चसेरंध्रीगोपसेवकिः सामलिःकाइविंगाकिः शातशाम्भिस्तथैवच हिवावभि
ह्यारस्तेतनक्षेनयाश्चकाश्यपाः त्र्यार्षेयाश्चतथातेषांसर्वेषांप्रवराःशुभाः वत्सारःकश्यपश्चैवचसिह
श्चमहातपाः परस्परं समानावालेपौपुश्चाभोपयाल्लायननन्दाः संतमहराःपर्यश्चसोहमागदेभा

वि॰
प॰ मो॰
१२॰

मावः हिरण्यबाहुः कैरातः उभौ कश्यपगोत्रिणौ आश्वलायनिकं उग्रस्टकेनश्रुतश्रोतनः उदकेभग्रण
उलूकोमहाकोरलयश्चैव शाण्डिल्यवैशाणवमौलिबोलेवलयानवः पैप्पलादिः पूर्ववाविरङ्कवैनिकः
आर्षेयोपिमतश्चैषां सर्वेषां प्रवरः शुभः असितो देवलश्चैव कश्यपश्च महातपाः परस्परं अविवाह्या
नस्पृतं कश्यपस्य महाकाश्यपीभ्यः सकलेयस्मृतम् नवात्ममयेयदसिदम्बुनतेप्रवदाम्यहमनतरं इ
तिश्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे कश्यपवंशानुकीर्तनंनाम पंचदशोध्यायः ११५ मार्कण्डे
यः ॐ वसिष्ठवंशजान्विप्रान्विबोधयताम मम एकार्षेयस्तु प्रवरो वसिष्ठानां प्रकीर्तितः वसिष्ठा एव वासिष्ठा
अविवाह्या वसिष्ठैः व्याघ्रपादा औपगवा वैक्लवाः शाड्वलायनाः कापिष्ठला औदलोमा आलम्बलाः स्वव
टाकाः गोपालानाथोपयस्मृताः कल्याणश्च आपवाटकत बालिशयाः पालिशयास्तथा माण्डरवश्च ये आ
यस्यूनाभीतिहस्ताः स्वस्त्यात्रेयपरोयिकाः लोमायनाः स्वस्तिकरा मालिलिर्गौतलिलस्तथा वाटेदनश्च
स्वमनाः स्वपादिविन्दिरेवच शालिवौलिश्चैवालोवैः श्रवसश्चैव मौलवायानवलश्च एकार्षेया
स्तथैवप वसिष्ठएषां प्रवरश्चैवावाह्याः परस्परम् शैलालयमहाकर्णिकोरव्याकैवालिस्तथा कपि
ञ्जलावालशिखिभागविन्नायनाश्चये कौमारायणालालद्याः कौलकञ्जागुरायणाः शाकटायनाः १२॰

शापेयाश्चयोतोलवव्यायश्चये सांख्यायना श्चानपाहाश्च्योमापर्णिवायवः हामकायनावाटयवोवाक्यो
गोरथलस्था मायस्थायनाश्चऋषयो यावकयनायवः पलस्थायनाश्चऋषयो गोपसस्यवएवच सांख्याय
नाश्चऋषयस्तथायेवटपोरकाः पाट्कायनश्चोहाहाश्चऋषयश्चैवलेलेयः मालेयाब्रह्मबलयाः शूर्पणागारि
स्तथैवच आर्षेयोपिमतश्चैषां सर्वेषां प्रवरस्तथा भगीवमवसिष्ठश्चेन्द्राममतिरेवच परस्परं शौपस्या
स्वस्थलयावालीहालाटयश्चये माध्यन्दिनाश्चस्तयः पैप्पलादीविवकर्णी त्रैयंगायनगाश्वालवाः कौण्डिन्या
श्चनेगमम आर्षेयोपिमतश्चैषां सर्वेषां प्रवरस्तथा वसिष्ठमित्रावरुणौ कौण्डिन्यश्च महातपः परस्परं जात
कर्णाश्चव्याघ्रपादपाश्चतथैवच आर्षेयोपिमतश्चैषां सर्वेषां प्रवरस्तथा जातकर्णो वसिष्ठश्चतथैया
न्यासपार्थिव परस्परं वसिष्ठवंशाभिहितानामयेतेऋषिप्रवर्याश्चपगोत्रकाराः येषांतनाम्नापरिकीर्ति
तेनपापं समग्रंपुरुषोनहन्ति इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे वसिष्ठवंशानुकीर्तनंनामषो
डशोध्यायः मार्कण्डेयउवाच वसिष्ठस्तुमहातेजा निमेः पूर्वपुरोहितः बभूवपार्थिवश्रेष्ठयज्ञास्तस्यसमन्त
तः श्रान्तात्मापार्थिवश्रेष्ठविश्रामंतदागुरुः तंगत्वापार्थिवश्रेष्ठो निमिर्वचनमब्रवीत् भगवन्यष्टुमिच्छामि
तन्मयाचनमाचिरम् तमथाहमहातेजा वसिष्ठः पार्थिवोत्तमम् कंचित्कालंप्रतीक्षस्वयज्ञस्त्वमततः

वि॰ भुंशोऽङ्गतोऽस्मि विप्र मया न यक्ष्यामि तेऽद्य एवमुक्तः प्रययौ च वसिष्ठः प्रथमं नमः । पारलौकिककार्ये
धर्मो॰ पुकः प्रतीति न मन्तव्हे नयस्य मोहं देवस्य कृ नातेन वलीयसा धर्मकार्यं तत्र कार्यो च नयस्मादिह जीवि
१२१ ते धर्मपथ्यथरो जेतव्ये तेपि मा त्वमश्नुते श्वःकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्णिकम् न हि प्रतीक्षते मृत्युः
कृतं वास्य न वा कृतम् क्षेत्रापणगृहासक्तमन्यत्रगतमानसम् वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति
न कालस्य प्रियः कश्चिद् द्वेष्यश्चास्य न विद्यते आयुष्ये कर्मणि क्षीणे प्रसह्य हरते जनम् प्राणो वायुश्चल
त्वं च वायोर्विदितमेव च यच्च यज्जीव्यते ब्रह्मन् तत्क्षणमात्रं नदद्भुतम् सोऽहं संभृतसम्भारो भवन्तमुपा-
गतः नवेद्यान्न धर्ममस्य याम्यास्य मे तथा न तं एवमुक्तस्तदा तेन निमिना ब्रह्मणात्मजः शशाप तं निमिं
क्रोधाद्विदेहस्त्वं भविष्यसि श्रुत्वा मां त्वमसमन्त्र्य यस्मादन्यान्हि योजयसे धर्मज्ञस्य देशेणायानकेकृतम्
दृष्टि निमित्तं प्रत्युवाचाथ धर्मकार्यरतस्य मे विघ्नं करोषि नान्येन याजनेन वत तेऽद्य क्रुद्धोऽसि शापं ददासि
तस्मात्त्वं विदेहोऽपि भविष्यसि एवमुक्ते ततस्तौ तु विदेहौ द्विजपार्थिवौ देहहीनौ तयोर्जीवौ ब्रह्माण-
मुपजग्मतुः आगतौ तौ समीक्ष्याथ ब्रह्मा वचनमब्रवीत् अद्यप्रभृति ते स्थानं निमे जीव ददाम्यहं नेत्र-
पक्ष्मसु सर्वेषां मनुष्याणां भविष्यसि त्वत्स्थानयाते यो निमेषस्स भविष्यति चालयिष्यन्ति नय- १२१

दा नेत्रपक्ष्माणि मानवाः एवमुक्ते मनुष्याणां नेत्रपक्ष्मसु सर्वशः जगाम निमिर्जीवस्तु वरदानात्स्वयम्भुवः
वसिष्ठजीवं भगवान् ब्रह्मा वचनमब्रवीत् मित्रावरुणयोः पुत्रो वसिष्ठस्त्वं भविष्यसि वसिष्ठ इति ते नाम
तत्रापि च भविष्यति जन्मद्वयमतीतं च तत्रापि त्वं स्मरिष्यसि एतस्मिन्नेव काले तु मित्रश्च वरुणस्तथा ब-
दर्याश्रममासाद्य तपस्तेपतुरव्ययौ तपस्यतोस्तयोरेवं कदाचिन्माधवे ऋतौ पुष्पितद्रुमसंछन्ने शुभो
दृष्टिर्णमारुते उर्वशी च वरारोहा कुर्वती कुसुमोच्चयम् सुसूक्ष्मरक्तवसना तयोर्दृष्टिपथं गता तां दृष्ट्वा
सुमुखीं सुभ्रूं नीलनीरजलोचनाम् उभौ चुक्षुभतुर्वीर्यात्तद्रूपपरिमोहितौ स्कन्नं रेतस्तयोर्दृष्ट्वा शापभी-
तौ वरापगाः चक्रतुः कलशे न्यस्य तस्मिन्मनोरमे तस्मात्ऋषिवरौ जातौ तेजसा प्रतिमौ भुवि वसिष्ठश्चा-
प्यगस्त्यश्च मित्रावरुणयोः सुतौ वसिष्ठस्त्वेकशतमेधममिनीनारदस्पत अरुन्धती वरारोहा तस्यां शक्तिम-
जीजनत् वसिष्ठश्चाप्यगस्त्यश्च मित्रात्मजौ शक्तेः पराशरः पुत्रः तस्य वंशं निबोध मे यस्य द्वैपायनः पुत्रः स्वयं वि-
ष्णुरजायत प्रकाशो जनितो येन लोके भारतचन्द्रमाः पराशरस्य तस्य त्वं शृणु वंशमनुत्तमम् का—मयो
ज्ञेययानो जैमत्यो मैत्रायणः गोपालिः एवमष्टौ पक्षे तेयाः कृष्णपराशराः प्राचीहयो वारुतयः पार्थयः
कौञ्जनातयः हार्यश्विः एवमष्टौ पक्षे तेयाः नीलपराशराः कार्ष्णायनः कपिमुखाः काकेयस्थास्तथा जपा :

वि॰ पुष्करः पंचमस्त्वेषां नेयाः कृष्णपराशराः श्रविष्ठायनवालेयास्वामेयाः श्रौकयास्तथे इषीकहस्ताः पंचमस्तु
प मो एते श्वेताः पराशराः कार्ष्णायनाः कापिमुखाः काकेयस्थास्तथापराः पुष्करः पंचमस्त्वेषां नेयाः कृष्णप
१११ राशराः पाटिकाबादरास्त्वेव स्तम्बाः क्रोशकातयः क्षामिरेषां पंचमस्तु एते गौराः पराशराः ॥ ॥ ॥
खल्यायनी वार्ष्णायनस्तैलेयो वै खलियूथपाः तामिरेषां पंचमस्तु एते धूम्राः पराशराः पराशराणामेवं
षाताश्लेयाः प्रवरा मताः पराशरश्च शक्तिश्च वसिष्ठश्च महातपाः परस्परमवैवाह्याः सर्व एव पराशराः
इत्यास्त्वेते तत्पवंशाः प्रोक्ताः पराशराः सूर्यसमप्रभावाः येषां तु नाम्नां परिकीर्तनेन पापं समग्रं पुरुषो जहा
ति इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमखण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे पराशरवंशानुकीर्तनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ११७
मार्कण्डेय उवाच अतः परमगस्त्यस्य वक्ष्ये वंशोद्भवान्द्विजान् अगस्त्यायः कारम्भोयः कौसल्याक्रतनास्त
था सुमेधसो मयोभुवस्तथा गान्धारकायनाः पौलस्त्याः पौलहाश्चैव क्रतुवंशभवास्तथा आर्षेयोपि मत
स्तेषामेवं प्रवरः शुभः अगस्त्यश्च महेन्द्रश्च ऋषिश्चैव मयोभुवः परस्परं पौर्णमासाः पारणाश्चार्षे
याः परिकीर्तिताः अगस्त्यापौर्णमासश्च पारणश्च महातपाः परस्परमवैवाह्याः पौर्णमासश्च पारणाः
एतदुक्तं मया तुभ्यं वंशमुत्तमपूरुषम् अतः परं प्रवक्ष्यामि किं त्वान्यच्छ्रोतुमिच्छसि वज्र उवाच पुलहस्य पु १२२

लस्त्यस्य क्रतोश्चैव महात्मनः अगस्त्यस्य तथा वंशं कथयस्व यथातथम् मार्कण्डेयः क्रतुः खल्वपत्नीकोऽस्मिन्
राजन्वैवस्वतेऽन्तरे इध्मवाहं सुतं चक्रे तथागस्त्यसुतं नृप अगस्त्यपुत्रोऽयमतस्त्वागस्त्याः क्रतवस्ततः पुलहस्य
तथा पुत्रः तिरश्चां पृथिवीपते तेषां ते तव वक्ष्यामि तत्र कथ्यमानं निबोध पुलहस्तु प्रजाः सृष्ट्वा नातिप्रीतमनाः
स्वकाम् अगस्त्यजं दृढस्युं तं पुत्रत्वेऽकल्पयत्तथा पौलहाश्च तदा राजन्नागस्त्याः परिकीर्तिताः एते वोक्ताः प्र
भावादिता महानुभावा ऋषयोऽभ्यवक्ताः येषां तु नाम्नां परिकीर्तनेन पापं समग्रं पुरुषो जहाति इति श्रीविष्णुध
र्मोत्तरे प्रथमखण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे अगस्त्यवंशानुकीर्तनं नाम अष्टादशोऽध्यायः ११८ मार्कण्डेयः अस्मिन्नेव मन्व
न्तरे राजा युवनाश्वः पार्थिवः दाता पुण्यात्मभिः सकलेक्ष्वाकुवंशसमुद्भवः पूर्वं तेन महीं देवा गोशतानि गवा पि
प अरण्यस्य प्रयतानि यजमानेन वैवस्वतेन तेन ऋषीणां च महर्षयः पुत्राः सोमपाश्च वसिष्ठस्तथा पर्यागच्छन् वसिष्ठाः सोमपाश्च आप
श्चैवानलानिला सत्यप्रभासमप्रवर्त्समन्वागता ये प्रकीर्तिताः परस्पुत्रो बनिवः कालः पुत्रो प्रभवस्य च कालस्य च
प्रवाना नवधा गानि वराः पप महर्नवनैकत्वात् प्रवृत्ताः सर्वे शापनः सोमस्य भगवान् वरः अमरत्वाय एक
त्वेन अनेकमन्वन्तरे च कुमारश्चानलस्य च पुत्राः वाक्यानिलस्य प्रत्यूषस्य च देवलः विश्वकर्मा प्रभासस्य
त्रिदशानां महायशाः नामी इन्द्रः सोमकाः नारदाः लेखापुत्रः स्मृतो वायोर्भानोः पुत्रश्च भानवः :

वि॰ ग्रहर्क्षाणांतसर्वेषांवायोर्धामपितेजसाम् मरुत्वन्तोमरुत्वत्याःसर्वेपुत्राःप्रकीर्तिताः संकल्पायाश्चसंक॰
धर्मो ल्पास्तथापुत्राःप्रकीर्तिताः मुहूर्ताश्चमुहूर्तायाःसाध्याःसाध्यासुताःस्मृताः मनोनुमन्तश्चप्राणश्चनरोया
१२३ नश्चवीर्यवान् चित्तिर्हयोनयश्चैवहंसोनारायणस्तथा विभुश्चापिप्रभुश्चापिसाध्याद्वादशकीर्तिताः
विश्वायाश्चतथापुत्राविश्वेदेवाःप्रकीर्तिताः क्रतुर्दक्षोवसुःसत्यःकालकामोधुनिस्तथा कुरुवान्म
नुजोविश्वोरोचमानश्चतेदश एतावदुक्तंतवधर्मवंशंसंक्षेपतःपार्थिवसत्तमाद्य श्रीमन्वक्ष्येतवादिदश
तिरादितिजानविनाशनैरनेकैः इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेमार्कण्डेयवज्रसंवादेधर्मवंशानुकीर्तनंनामै
कोनविंशाध्यायः ११९ मार्कण्डेयः अतःपरंकश्यपस्यप्रजाविशांनराधिप पत्न्योद्यामिसमुद्भूतान्नगत
स्याद्वादशात्मन अदितेर्द्वादशादित्यादेवपुत्राःप्रकीर्तिताः धातामित्रोर्यमापूषाशक्रोंशोवरुणोभगः
त्वष्टाविवस्वान्सविताविष्णुर्द्वादशमस्तथा विसार्योनसम्भृतासाध्यादेवगणास्तथ तथैवतेनसार्धंवता
नाश्चैवदितेस्सुता नरनारायणौमाधवौयातेनगजस्यपौरिता इन्द्रोविष्णुश्चवाताप्यदितेःपुत्रौनराधिप सनो
रेतस्मान्महासत्वश्चवतनाद्दनः श्रीशोस्केनसंभवत्तिस्मपुण्यमपीवितम् तस्मिन्नगणदेववरोविश्वोलोक
नमस्कृतः तेनमा पिकोस्केसंभवतीतिनमस्यायः सर्वधामातिशमनेकवंतिवच्यापि कर्मण्यतीते १२३

पुत्रत्वेनतेपुत्रत्वमविष्णुस्तथानेर्द्र सर्वेसुराणांपरिकीर्तितेनपुण्याघहरंतवादितिवंशमग्र्यम् इतिश्रीविष्णुध
र्मोत्तरेमार्कण्डेयवज्रसंवादेआदित्योत्पत्तिर्नामविंशोध्यायः १२० मार्कण्डेयः दितिःपुत्रद्वयंराजन्नजनय॰
त्सम्विक्रमं हिरण्याक्षंबलेपेतंहिरण्यकशिपुंतथा हिरण्याक्षोहतोराजन्वराहेणसपुरा हिरण्यकशिपु
र्नृसिंहेननिपातितः हिरण्यकशिपोःपुत्राःप्रह्लादादि लोतकः कालनेमिश्चदुर्धर्षोविष्णुनायोहतो
युधि अग्नाध्यकेशवेदेवप्रह्लादश्चमहाबलः सर्वांवातांविनिर्दग्धंवाद्यदितिसनन्नमम् कालनेमिश्चदुर्धर्षो
महाबलपराक्रमः निहतोवामदेवेननिहतोनाथकामये प्रह्लादस्यसुतःश्रीमान्विरोचनःविरोच
नसुतःश्रीमान्बलिरासीत्सुविक्रमः वामनरूपमास्थायवृन्दायोविष्णुनापुरा वद्धोयःस्वतेजसानश्चवा
सहस्रवान पितृतस्मश्चरःश्रीमान्स्मितायेमयानव विवादकृत्यनवानकुलानुगंवैष्णवानाहूय धर्मिष्ठगणेदेव
ब्रूःप्रसह्याकृतेवरुदे तेनसमेतमरोषितिरेणपदित्रधानसदानुगंतीर्थवलोपपन्नम् इतिश्रीविष्णु॰
र्मोत्तरेमार्कण्डेयवज्रसंवादेदितिवंशानुकीर्तनंनामैकविंशोध्यायः १२१ वज्रउवाच हिरण्यकशिपोःपुत्राः
कालनेमिसमद्युमाः कथंहृतमेसत्रहतः तन्ममाचक्ष्वपृच्छतः मार्कण्डेयः पुरादेवासुरेयुद्धेदेवाःपराजिता
नमाश्रिताः सपत्नामसमाश्रित्यभयादेवायुद्धदुदुः तद्देवगणाःसर्वेसपत्नावपुरोगमाः दानवैर्निर्हताःपुर

वि॰ देवाचार्यं बृहस्पतिं संप्राप्ताः शरणं विप्र तानुवाच बृहस्पतिः । तारकस्य भयं प्राप्य महाबलपराक्रमो यथा
धर्मो तैर्यो देवगणास्तावद्विभो चार्चयाम्यहम् । एवमुक्ता देवगणा देवाचार्यो बृहस्पतिः । तुष्टाव देवदेवेशं व
१२८ हुरूपं हुताशनं । बृहस्पतिरुवाच । त्वमग्ने सर्वभूतानामन्तश्चरसि पावक । वेदानां त्वं तथा ज्ञानाज्जातवेद
स्ततो ऽसि । त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वं देवो हविर्भुक्पते त्वं सदेवदेवस्यात्मा विभावसो सिततेजसः । त्वमात्मा
सर्वदेवानां वरीयान्भूतभावनः सर्वस्यात्मा तथा भवान् हुष्यान्वेदविदो देवं भक्त्या तव नमन्तथा यज्व
िनः सर्वदेवानां वरीयान्भूतभावन शमान्वयाद्गतिः सम्प्राप्तिं समुपैति हि श्रोत्रियास्त्वां यजन्ते हि ईडे
रत्नैस्ततः प्रजाः । सर्वदेववरेशानः सर्वलोकनमस्कृतः । त्रैलोक्यस्य समस्तस्य त्वं कः कारणं गतः । का
लाग्निरुद्रो भगवांस्तत्संहारकारकः । स्थितौ निमित्तं च भगवान्सर्वं धाता हरिर्नमः । सृष्टौ च भवं देव
तव तेजस्सुत्तमम् तेजसा तव देवेशं जनार्दनं विरूपाक्षः । सदा यत्र त्वं देव भविष्यति समीरणः
रूपं च मतो ऽसि रक्षमादात्मा तथैव तिष्ठास्मदर्शम जातो ऽपि तत्राप्यनुगतः देवेश्वरस्त्वं नृसिद्ध
मिच्छन्नतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमकाण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे अग्निस्तोत्रं नाम द्वाविंशोऽध्यायः १२२ बृहस्प
तिरुवाच नगदाग्रभवान्ब्राह्मणो गीर्भिर्स्तुतः शरणागतः भुवनेत ममाति धर्मात्मा देवानां गणः प्रभुः सृष्टि १२८

स्थित्युपसंहारः सदाधारः सनातनः । सात्त्विकं च त्वमस्य कर्मणो ऽशुभपापयोः । प्राणस्त्वं देहिनां देव देहिते
च तथा भवान् भवान्ब्रह्मा हरिश्चैव त्वं भवानिमिषः सनातनः । त्वमेव देहिनां नित्यं वर्षा वर्ष शुभाशुभम्
भवानित्यत्र तन्मयाद्भवान्स्मरतेऽपुनः भवान्धारयते मेघान्वर्षमाणांस्तथा दिवि आदित्यरश्मिसंपीतस्य
सवो दुग्धातस्य च रसस्य सर्वतः मतं भवानेव नभस्तले तद्विद्युतां च तथा भवान्कर्ता जगतः प्रभुः
मेदकान्तस्य सर्वाधारः समीरणः परमेश्वरो हि भवन्नत्र तथा सर्वहूतानां प्रभो गतिं तेजयते लोके सिद्धदागते
सर्वत्र बलवन्तं समनामेत्य रूपणाभिभूतले तस्मात्ते रुद्रमाराध्य वरदं तं विभावसोः एतावत्तेऽग्नि
रमा महात्मा तथैव तिष्ठास्मर्मा समीरणोऽपि जगाम यो हंस पावकेन देवगणे देवाः प्रसन्नात्मा इति
श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमकाण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे देवाग्निस्तोत्रं नाम त्रयोविंशत्यधिकशततमो ऽध्यायः १२३ मार्कण्डेयः वाचग्नि
सहितो गतास्तारकवधे रोगमान् जित्वा तस्मै देवताप्राप्तान्प्रहरणोपेतान् विविधैरायुधैस्तारकाद्य
योगमाः तान्देवान्यत्र सर्वे व रणालयमागताः एतस्मिन्नन्तरे काले तदा रक्षका दानवाः कालने ना
मितितिसनाः पातवीपे वदस्पते पानरागु महाकायः परमाकारदर्पणः ब्रह्मनन्य वराङ्गरारुपश्
लसमच्छविः एकास्ते दिपादम्भ एकग्रीवः सुमन्तकः शृङ्गदीव सम्पुटः अङ्गुलीवरम्भपणाः सर्वा

वि॰
थ मो
१२५

पृथग्यथेगेडानदापानां विभीषणाः दृष्ट्वाभयं सदैत्यानां तस्मिन्मेरुस्मणलयम गत्वा विनिर्ययुर्विदिशान्त्या
नभ्यः चावत्रापयत त्रैलोक्यमात्मसात्कृत्वा महावेमालिके विविष्टे तस्यामन्त्रशगाः सर्वलोकाः सम्याग॰
नगमाः नदानाकारिणस्सर्वे नड्डावस्थानवनेकाः एवं तदा शम्भवतेन विपरीतं स्वकर्मणा वराथमःत॰
मासस्य श्रीश्रृनावायणाश्रया सर्वेषामनन्तस्यानात्मना पादानवेश्वरः वसवपदमनिर्जयनाराय
णातिक्रम नानादेवमथायांते देवापि मधुसूदनः नातेमावाद्याचक्रेचाहमदमतेदरि महदेशाद
रिदेवेनाहं स्थितेनाहनरा सततन्तलटनीकंपथपज्ञायनातेत्वेणपनिसवत्रुद्धे कल्पस्तोपमानम् द
लमस्मलानाभिरविनेंदेवदेवेवरपरूपमनयशाद्रवज्ञास्पाणि इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रमार्कण्डेय
वज्रसंवादे कालनेमिपराजयो नाम श्रीभगवद्दर्शनेनाम चतुर्विंशमोऽध्यायः १२४ मार्कण्डेय उवाच ओं दृष्टामपुरा
तादेवदानवानंभमाघन श्रुत्वं सदृष्पतांविसृदानवांयनवातिताः उक्तस्मयेवशक्रार्थं वज्र वकिल
वामनः यदा वा विनिवानुवेश्यान्पुत्रं वरिमम दवानदवपुः कृत्वा लोकं विनदयुग हिरण्यात्तन
वानेवपिरव्यमम विस्मिताम् ग्रहवेत्रपमास्याय नरसिंहस्य दानवाः पिहमेनवानेवाहिरण्यकशिपुं
रणे वनहत्रपिणातेनपानालतलमाश्रिताः श्रुसेमावाभयं दानवा विनिपातिताः नदा वृत्रवधाय न १२५

ना॰

मधुकैटभयोः पुरा पानामलादाहसीवचनतत्वोद्युपिवातिनो त्रयस्त्रिंशाकारिणी देवानामसतिद्युति॰
ष्यामने श्रुत्वं सदृन्ता देवानांस्वस्वाभिर्विप्रकृष्यते त्रैलोक्यं दैत्यमाहृत्य पुत्रेनैव पुनः पुनः देवमाहम
यन्नेवतेनवधोपमेरिपुः अतीतस्यापकालस्य उन्नेयम्प्रकृतस्य च भविष्यतेयफलं दैत्याः सर्वपश्यत॰
माविरम् इत्येतद्दैत्यनाथस्य वाक्यं श्रुत्वैव दानवाः जयशब्देनदावकुः सिंहनादं च वैनथा वावसम्प्र
तिकृत्यकालनेमिनसूहेनैवैनमा तदा कृत्वा दैत्यदेवाः क्रुद्धोनाम महाबलैनन किमिदं गतेस्मि दैत्यशारदा
पुरुवदन प्रजापतिकृतमर्दनकपलविनमिळामि एवं कथयतो देवदैत्याः पार्थिवानम शस्त्रेतत
गणान्योगगदापानविभीषणाः दानवैर्दैवदेवापि कालनेमिपुरोगमैः संव्याप्तेनमहासोत्वेमहारिवन
भक्तनम संव्याप्यमानो दैत्यैर्देवदेवो न विस्मये यो यामासमरणे दैत्यदानवान्हव नस्पदेस
प्रमतस्यकालनेमिमहासुरः पातयामास वेगेन नगानां गृहानुद्धृत्य गदाघातेन पादेन ताडित
मानद नाभाभ्याग्रायत्यानानाकंदिम्बदारुणं अथतेन गर्वेण हृष्टा देवेन रसिमे त्यस्य तिसृष्टास्ववि
नाशायतदा चक्रेमदारुणं यत्स्मृत्वा नेन्तामस्यैतानादुवेमहत् वज्रनाभसहस्रान्तं तालपरं तनम
दनम् द्युतिवर्धिकनस्पं कालनेमिमहासुरे येनाद्र विनिर्गतस्व दिशाहूवनस्वात्पप विवाह्निरस

ना

वि. हुत्वा देववदनमेवं पितामह विशाद्दृष्टिरमेकांधकरवोत्मीनि निर्वृतम् नयपातापिमेदिनां यदास्मद्
५ मी वयात नारमापातयामास देवानां पश्यतां तदा पतनादेयकायर समीलवनकानाना कामिनावव
१२८ धामर्दापतिताश्चशिलाभ्रयाः दानवेन्द्रैर्दृतेर्दृष्टामयनारपुरोगमाः तद्दृष्ट्वा देवदेवशोवरवज्रासि
पाणिना तदाब्रवनदादेवा ब्रह्माणभवनमेवः ततश्च ब्रह्मणा देवा लोकपालायथामराः स्थाने
पुपातयामास यतेदेवमब्रोतदा नगामब्रह्मणामार्थं ब्रह्मलोके तदा विभुः तत्रात्मानेयमर्तिवे
प्रमाने द्विनाममेः दृष्टामयं तनत्याद्यपत्तभागमहात्मना तत्र नाम पादाय जगाम सिंहावतीम्
द्वीरेनगतमत्तमथागाकिलयोगवित् एवमर्देयप्रवीनेर्दृकृमेनवज्रेणपुवानिरत्नः अतः परं
कथयामि तंपुन्नमेवं दृष्टायतलोहितान इति श्री विमलपमीत्रे पुस्तकेदेयवस्नमवादेकालनेमि
वधोनाम पञ्चविंशतितमोध्यायः १२५ ब्रतउवाच यउतं दृमनायेन दत्यानां कालनेमिना पातालेदृम
पामनेवपुर्दृवस्थर्वाक्रमाः तददृष्ट्वानमिच्छामितत्रमेसंशयोमहान् वरितंतमदेवस्पमवान्वेसितया
तथम् मार्कोडेयः विमुनातवरोउदेपातालतलमाश्रिताः जगृहेत्यगणालोकानद्यास्माणांप्रविशे
घतः भूतलेदृष्यमानेनयतनाशमपागते ततामेस्निदशोब्रह्मादृष्यदेनोः प्रवोदितः ब्रह्माप्रवोदया १२८

मामदेवदेवेजनार्दनम् ब्रह्मणाचोदितोदेवः पातालगमनेच्छया चकारप्रवरादेभिर्ज्ञानेनवपुःप्रभं
पार्श्वकालेवोदृष्टाग्रेवृजनशायत्तुरनय वक्त्रमदनेनभीमदेलाम्रत्तोमकारम् पीनहृत्स्यनस्कंधमहा
पीनशिरोधरम् विद्युत्प्रमहाकायंभीमाभीमनिःस्वनम् श्रावतितामसंज्ञातेतेनविगृहमर्तिनम समं
मदेणपातालेप्रविश्यमपुसूदनः देमानेदर्शनेनत्यामहावलपराक्रमः पातालमरकादृष्टाप्रा
सुदादिनमूतले समस्तगमकवलेपुपुकारद्रुताननम् पंकानलिमसर्वाणनिर्घपुदोनवालदा मत
तरगत्याशीलाजब्रलवबगुपः मदयमानोदेमासैः प्रबतेरिवपर्वतः स्कन्धकृत्कलाजादेत्या
पिपनिवेशनम् पातयामासवेगेनमहाद्रिशिखरोपमम् वेश्मनोतविपातेनदेवदेवमायया दृष्टत
दानवांगणाः प्रातषायसदस्वशः तेतयादेनमव्याजोदेनमध्येतयकराः यथायंतपतोनगमः त
येगेडपांघेन तांपुमाणातेयेदृष्टातततोतेनमपंतान त्यातलस्यान्तर्तेगादेः तलोनततलदावान
प्रथानादेनमव्योयगारमेनवलेनते जग्मु गपुपदेवप्रातप्राग्रसदस्वशा मदयमानादेत्येदेः प्रोथेन
रितिमोतमात विदारयामासरणेदृष्टोगणनथापरान् एववगेदणारणेदनान्दृष्टादितेः सुतान् हरि
विनातवादेवब्रह्मादादेयसत्तमः प्रणम्यहरिदेवेनवाप्रवपरवोरदा तेनणादमहातेनादेवदेवतना

वि॰ ध र्मा १२९ ईनः सनत्प्रायोऽस्मि मैत्यभक्तोऽस्मि सततं यदा तथा तालेह कालेनागः सोऽयं निहतो मया तवाज्ञाकारि
णा दैत्यानमेव ख्यातिस्सुताः शासने पातालयन्मन्ये पाताले समागमे सदा मार्गस्यापथ दैत्यो हि महाता
परिहृदितान स्नापृतं मेऽस्त्वं दैत्यजीवं सत्वनविमोदस्य धर्मिष्ठानां तदैत्यानां मदागजभविष्यसि तन्न
ङ्गत्वावमत्यावस्त्वत्पुत्रत्वव विसेवनः मार्गव्युतपिनदनः कल्पाद्युत्पन्नप्लाकृतः वसिष्ठोवाचवन्वेव म
मावदः कृतेनव करिष्यनि मशाक्रं तेमाम मावर्णाकें नेर भागाववननयेन्तम्म मम विश्वकारकं तन्न
तेनदं निष्पामितस्वच्छत्वामिदोऽइमान विश्ववाहुमेयायुवेदरम्यानवेगावली महाकाल इति ख्यातः
कल्पस्यायं भविष्यति एवमेकेन दैत्येन्द्र सेनानां मतनेनत्र नादैवायेन धर्मतत्त्वकृतेनतेन भयम्
भवान्मतकलयामस्तभक्ते पूषितयामम नास्त्वदेयं महाभागतस्मावेगच्छ निर्हृतः हतशापानपालाः
यातैर्दैत्यानस्मस्थमात्रितान एतावदुक्ताश्चन्द्रादनवैवानरधीयत एतद्द्वद्वाविनेनवाजसिंदशानं
मृत्याम कलकल्मषनाचकारि नदनदैत्यशासनस्यउरपल्लनत्यकंइ विनोदनदन्तास्य पुत्रवस्य इति॰
श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे पातालेवर्णनमाधर्मो नाम [illegible] शोऽध्यायः १२९ वज्र उवाच दि
तिर्विनष्टपुत्रा तनयस्सकारहितानाम तन्ममावततमतेपानत्रममशायोमहान मार्कण्डेय उवाच दितिर्वि १२९

नष्टपुत्रा तनयसाम्महत्तारप स्वागयया प्राप्तमतदाभर्तारं कश्यपं मुनिम् आगादितः सतयसाच्छेदयामासभामि
नीम् वरेणवरवः कालेपुनर्थं सनकायं ना कश्यपं उपदावाच [illegible] यस्तु शौर्यवरदो दस्मपास्थितः एवमुक्ताच
देवदेवेशपुत्रविनाकृता दितिरुवाच शक्रहन्तारमिच्छामि पुत्रं [illegible] यदि तुष्टोऽसि मे ब्रह्मन्स्तनयच्छ
मतां घनम् मार्कण्डेयः एवमुक्तस्तदाभर्ता नास्तिपीत मनत्रवीत एवं ते भविता भद्रे पुत्रो विष्णुवेदविष्यसि एणं
वर्षसहस्रेतेनान्यथानद्विष्यति एवमुक्त्वा नयामासाथं मनसा वाप्तवसतीद्विनः ततोऽजगाम धर्मात्मा तपसे त
च्छन्नि सुव्रता ज्ञातस्यानियतेदैत्यसगर्भावदितिस्तदा नियमस्याचनादृप्त शक्रोऽथ वचनमब्रवीत शक्र उवाच
सुदैदेवि करिष्यामि नवशुश्रूषणं सदा [illegible] मार्कण्डेयः वाढमित्याब्रवीत्
तस्य [illegible] पुनः पुनः [illegible] मानसतदा [illegible] कालेन दिवामसादितदप मध्य
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

वि॰ धर्मो ११० तेजसा दहतिः शङ्कं प्रोक्तस्ति पुरतः स्थितम् तेन शक्रा प्रयाता ये स्मिन् मन्वन्तरे विनिर्जिते सर्वा ध्यायेः नित्यं तथाः श
त्रुं येषु विदा सदा सप्तापरात्मानश्चापरेन तथा पत्र इषाकृतः भवत्मन्वन्तराना मन्वन्तरे देवाः पृथक्पृथक् संगि
हृष्य मितिप्रोक्तायतः शक्रस्तथा मृताः ततस्तमन्वन्तरे नाम भविष्यति तत्रापि त्विषि तस्य सदायम विश्यति तदा
ज्ञानवशवर्तिनः नरेन्द्रभ्यो भयं कि विनिर्दावितेन भविष्यति प्रधानाम विभावत्स्यानानि वर्तन्ते हुन प
कल्पानि प्रहितिज्ञानि लिखितानि रेवत एकशकोदिशा कुमुद विशक्त समदावनः प्रथमे पर्वतेस्के पराणा
यमरथः स्मृतः स्वरूनित्य तत्त्रिपुष्पवसुधाः सेनानित्यथा श्रुतिमित्रान मित्रसुपुरुमित्रा पराजितः स्मृती
यश्च वसुस्वेपरागाः सेनापतः स्मृतः स्वरूप्यसुरट्टनवान्याना विध्यातापराः प्रवः विधावणाश्चतर्थास्तवट
हमेधोगणाः स्मृतः द्वेस्तत्प्रमरत्तस्तुवतारगाः स्मृताभवः कौरवः प्रसत्तस्तु समव भुत्रमदायशा ष्टदेव
रोधामानाम वायुरस्के पत्तपर्वम पतारूस्याथनिर्मोमः श्रभिपुलितः क्रुपामदः षष्ठेत पर्वतस्के पश्यातो
नामगणाः स्मृतः प्रुतिसवर्वनात्स्थर्णवाम कामोत्तये विद्दः ऋतेपणागणानाम वायुस्केपत्सप्तमम प
धानाम विभागेव दत्तास्थानानि ज्ञानवृतः जगाम स्वरूद्रसोम्यादिति प्रसरसटयथो पतद्वाकोसमनुस्लोरवी
वतन्मातम पापम यायप्रहावियाभिपश्च तेनवं स्वलोकमपेनवहन्यरूम भविष्यतीर इति श्रीविष्णुधर्मो ११२

जनः

मार्कण्डेयवज्रसंवादे मन्वन्तरानुकीर्तनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः १२१ मार्कण्डेय उवाच तवयामास मन्वन्तरे दत्ते
वपुगवान् विश्वविनिमृतो नीगतो सपत्मपार्श्वेतान कालावतस्तथामाम कालकयान्तरादहनान द
स्य पत्नाश्रितान् हृष्टा निकृदाद्वेवनागणा दत्ताप्रथायाः प्रजन्म ह्रुत्र नाम महासुरः विष्णुरस्त महादेवैः दैत्य
पतमपश्रितः सिंहकालतयामास समेदितयाम्मरामेन गदुमल्लमरात्र्याननू नमितत्तेनमः गंध
वीपस्मरासदितिप्रामनयत्ता त्रिवेणम विडसेनाग्रसेनो वसुर्णपुत्रनवस्तथा प्रुतनापुष्पग्रोपपन्नसहर्ववालस्ते
वव गुरापाहणापापलिर्वेक्षिप्रत्ररथस्तथा कालिशालितोनाश्रेवपतेस्यानारदस्तथा तेषां वैवस्वतो यमा
दित्याश्चाप्सरसः शुभाः श्रवृवावानवयावस्त्रियमृत्योगणावता सिप्रकेशीतथा वापिपर्णामा पुंजिकास्थ
ला मरीचिः स्वविकावैव विप्रुत्पर्णा तिलोत्तमा श्रोदकालताणात्समादेवां रम्भामेनका सा श्रातितावसवादृ
प्रमयतामवपुलस्था पुंजदीकामनोयावस्तदागसरमातथा देमा शारवतोवेवसदत्ताकमलावया समुलो
हेममार्गवसोरयाप्सरसः स्मृतः कद्रुप्रतनयामासमनागान्सौप्रपगान्मान येषां शेषः प्रथानस्तु विस्तनागा
वपुयः येतेयपार्थतेमसिः सप्तैलकनकानता श्रादित्यावामदेवस्यप्देवस्तान्मेयास्मा श्रंत्सद्रुतिस्थाता ते॰
महाकल्पाविनाशिनो महाकल्पमहाकल्पेस्वयंभवविद्यासदा तस्याशेनसमसवः शापाद्दिपवगापरः न

वि॰ स्यान्नाम्नानागेन्द्रः तथाऽनन्तो महान् वासुकिस्तक्षकश्चैव ऐलापत्रोऽथ नन्दनः ऐरावतो महापद्मः कम्बला
ध॰मं॰ श्वतरावुभौ पुण्डरीको महापद्मो धृतराष्ट्रो बलाहकौ नीलश्च पुष्पदन्तश्च सुमुखो दुर्मुखस्तथा नहुषः करोमा
१२८ चकालिमुक्तस्थलिकस्तथा क्रोधावतन्तनयामाम सदशाकन्यान ताविप पुत्रवदायवतादनाः कश्यपेन महात्मना
सगावसयमदावद्रिभद्रामनानना भूताव कश्यपादेशात्सरमा सरमा तथा इरावैवहणमवें तनयाम्मम
भामिनी ऐरावतस्य मतगन्धे निगदतः शृणु हृतगल्मन तावह्यक्रमा रहणा जातयः श्वेतमेत्तामवे
सेनाद्वारेणतमसाहृताः एतेषाममिमान्निम्नादेवताया उनेद्रन जननामामसथमजातद्वादादायकीशुभा
प्रायाश्रमस्ताश्रमः तासां नामानि मे शृणु सन्देवधामनुकोवमनन्तोकरुणाप्रिया मन्दनामभगावेव
मदनस्यावमनका हृतस्थलाहृता जीवविशाखीपूर्वविमपि प्रम्लोचीमप्सराश्चैव नश्चाचेतीनथैवच अने
नैवप्रमेयोनतथ्या यामोमहीपते जन्मतेप्सरसांवत्सेतन्मेनिगदतः शृणु मेदोपमदनाय निर्मिताचि
त्रकर्मणा तिलंतिलंसमादाय सर्वरत्नैः तिलोत्तमा यस्याः प्रदक्षिणाज्जातश्चतुर्वक्त्रः पिनाकधृक् स
हस्रनयनः श्रीमान् बलनिसूदनः पाकशासनः देवगणैः दृष्ट्वा प्रमदङ्गैः प्रदक्षिणा हृतेकर्मणिमाधामास
थैलोकेवरांगना एकस्य रूपमौदार्यं दृष्ट्वा मिश्रस्तितामहः अप्सरसानामहूतनं शमैलोकस्यैकसंस्थितम् गो १२८

तमायवतोधादाद्वह्याशुभवनमेरुः यस्याः हृतेमातमेनशक्रेन रूपणाः कृताः नागपाणि सम्भूतातथा
वैवोर्वशीशुभा सरसस्मान्याव रंभतो रुपतरूप शुभ्रवमलामानेद्रुपेणाशतिमम्भवि तेनैव सर्वमपा
पिदिवशामावतिष्ठति आहूस्पर्शनिर्विख्यातास्तथैवाप्सरसः शुभाः इच्छायामनसाहृष्टादेवगामाममनोर
माः मनोस्तताशोवर्यस्याविद्युताव रुचास्सृताः भौरवश्चसतास्सस्पाभ्रं मितातामृः स्मृताः अस्तात्क्षोस्त
संभूतास्तथैवा सत्तमन्यनेवहितानामदानाम सोमाद्रेकोरयात्स्तथा आयुर्वेगमस्तथा शोभनाः सर्वाश्चिसम
मुद्भवाः एतान्यप्सरसस्थानानामशस्तानामस्थेस्याः वायुसम्भवाः मधानामदेवगमाः प्रकीर्तिताः इत्ये
तेवहुमादस्मावितेयाप्सरसांगणाः देवतानां महर्षीणांच पत्न्यास्तामातरस्तथैव मगयाश्चाप्यसि वस्माः
वेदप्सरसः शुभाः तासामाप्सरापनेस्पर्शात दानेदवाश्चनेमहत्त विनतातनयामामहराजेसोमपार्थितः
श्रेयाकेनयामर्पयेनिर्दनिवाक्षातथा अनेकपादहिंतुपद्म पुमकेनधनस्तथा दवनेनिसोस्वयंक
पालमथार्किर्कीर्तिम् एकादशैतेकाथिताम्बवरुद्रा महावलाः येषांवत नयामाम हौपुत्रायनातमा
पर्यसंतानसंभूतानागनैपतनतमाः इमंतवंशानियमेनयः पठेत्स्महात्मनां वाजगातदेवमरुषीणां अप
सलाभमलमेनपुष्कलाश्रियंनयाप्रेमवशोभनानानिम इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरेपुमार्कंडेयवज्रसंवादेक

वि·
ध·पु·
१२५

ष्पप्रसंगेनामाष्टाविंशोध्यायः १२८ वज्रः उर्वशीनरकण्ठेजातातुयत्नेपार्थिवकथं प्रतिकृतवतीदेवी
मानुषंतत्रकीर्त्तय मार्कण्डेयउवाच साध्यायममृतौधर्मान्नरनारायणावुभौ यौतौपूर्व्वंमहीपालौना
वुभौयदुकेदव विशालेश्रीमहाकीर्त्तौतपश्चिरतौसदा तयोस्तदाश्रमंम्यसगौयिविहृतपदुम वदा:
र्योष्रमामितकेमहडस्पर्शेदिमशुभे अलकोयवह्नागंगाशीतनीसवदायप्र सुवर्णाभिकेतारम्याके
वनोत्पलमालिनी तत्रसार्थेदीरम्याविरम्प्रफलोपगा तत्रतौमुनिशार्हलौचोरेनपश्यपाग्नितौ भवा
यसर्व्वलोकानांसर्व्वलोकेश्वरावुभौ तयोस्तपस्यतोरेवंसौनेयाप्सरसोदश तयोस्तनपसोविघ्नंसंभूयकृ
तनिश्चयाः तेनदेशमनुप्राप्तानानाभरणभूषिताः पितामहान्नमोमुनाशिकश्चिद्राजेगलवे लासोदेशन·
सामाधनस्यःकामवशोभवेत् उत्तमानिविविक्तेस्मोललेनस्मयपाशरवम् हृष्टानारायणानायसर्व्वा
लसरोगलण्णः तासामेनगीतेभावंतासांवैदविदांवरः स्तनक्रोधोमहातेजास्तनकामायधर्मवित
श्वादायसहकारस्यसंसमेदीपनम् ऊरौविद्धेनचार्वङ्गीनिर्ममौप्सरसांशुभे उर्व्वःकृतामाविद्धेणविश्व·
कारणशालिनी तांस्मिवतदानारीलक्ष्मायतलोचना तेहावीनचांयकैनाममानवपश्ची नादर्विधा·
त्रिलोकेस्मिन्नादर्शीसादनागना नोरद्रष्टौडिताःसर्व्वासौनेयाप्सरसोदश तस्मयेयागतेरातनस्तुष्टा १२५

वृषेदेवः उत्कृष्टौतदलामैववद्योश्रममागताः पादयोन्पिपतद्दनीसाध्ययोर्थनिरवयोः ददर्शवञ्च
भागीताश्चियदेवीमिवापराम् तमस्याहमसाध्यःतदानारायणःप्रभुः ममोरुजाताघमंतद्रवेशीय
भवद्दिति तयस्त्रिदिवैवेनाभवतपारसंतया एवमस्केमर्त्वंप्राप्यसुरभिवावपवनाह्रुधी श्रुनयमानतः
स्वर्गंदेवीवालसरगलक्षणा सिध्येवशदोनेनागयर्वेसचुत्तमाः ततःकदाचिद्धनमनेनसंप्रतस्तसा
उपदेशमतिक्रम्यतेवाश्वाहृदासिनी तेशशापसगंधर्वानामानुषत्वमेशुभे देवलोकस्मिंमेत्तकामा
नुषेणसहानवे कोविकात्स्मणास्यवैमानुषेनशुविस्मिते तेशशापसगंधर्वानामानुषत्वमेशुभे देवलोक
प्राप्यत्रिदिवेतावस्मात्दभ्यत्समेतनः तेनेवंसांपत्रिदिवैरमैतेशुभाननौ वतस्ततस्यास्यमनोर्थाव
देतस्यमच्यते एवंविधामार्दपवर्धनेनवाप्सरास्तुरुणादलोके उर्वामगाप्तासहितानःसास्वर्गममा·
सामायनविवर्तेन इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेमार्कण्डेयवज्रसंवादेउर्वशीसंभवेनामैकोनत्रिंशोध्यायः १२९
वज्रउवाच सोमेनमेत्रावैशंशउत्पन्नृपपुत्रेकथंगता कवसामनवैदुःशेहस्तावनपदातिमै मार्कण्डेयउवाच
मनोर्वैवस्वतस्यासीत्तापेश्वयमेयुग बुधेदेवासरेयुद्धेवृत्तेवासवनमस्यने संग्रामेकृतकर्माणतस्मिन्नेव
नराधिपं शक्रस्यार्थसनगतेवृत्तेणसतिमेतया सेहमानेत्रिदशाः ददर्शायतनावना वुधपुत्रेनदेवरात·

वि·
स्व प·
१२·

दानागमणात्वजा दृष्ट्वा बभूव वासवस्याकाममार्गणतामिता ततः प्रभृति भूतेषु मे हृतं जेतुमामिनी
स्वाकारं गृह्णमाना साकालेन यातिभामिनी चिन्तयन्ती नरेन्द्रेऽकरूपप्रतिमे सदा नसम्भ्रेकेनस्वपिति यन्निशान्ता
स्वपिति वा यदा तदा पश्यति तं स्वप्ने नीलनीरजलोचना मनोरथानि कुरुते यानि तेन प्रति भूमिपम् तानि
सा पश्यति स्वप्ने कण्ठे चित्तप्रमोदिना कदाचित् क्रीडते राजन् कदाचिद्विदनमीयत समाकदाचिद्राजेन्द्र वद
तौ प्रति बुध्यते केऽङ्गराजनाममात्राज्ञातयाचसामहीपतिः एवं दृष्ट्वा न मां स्वप्ने तदा मोहं मृगाङ्गना तथैव वा
रूपाणि न रचितेन विबुध्यते स्पृष्टपंकयदाहृष्टामाहमायानि मां विरहात्वा विस्मिता पहृ कदा विस्मिनिरी
क्षते एवं नरेन्द्र गतसर्वभावा चिन्तायता चारुलिङ्गयेम स्वापोद्भ्रान्ता मकपोलभित्ति पश्य पश्यन्त्यतिरम्भातरी
तेजगाद एतेन चार्थेनि निगृह्यमाना भावेन सा यावदितासि सम्यक् तस्मिन्नरेन्द्रोऽहं रूपेनवेदयोसौ महात्मा
ममेदृग्वेद्यः पुरूरवा नाम जगद्वयोसिद्ध्यति जनस्सुश्रितेनेदशीरः ऊर्वणकामेच्छति विरूपनातिशायेण
शक्रादेतिरियातेमदा दानेसमस्तस्य च नास्तिकश्चित्तस्यैवोपमश्रुवानरश्चीन् देवासुरेष्वस्मिंसमस्सेरिदनानि
नेनाम्नाणां निपुणानिच केशी विसाले मदनस्य वाग्रामहावलेन तथापि शरणः वन्दस्यपादस्तु
स्पष्टेमा नापि न स्याक सतसथाची पानेसमस्तस्य विशालने त्रेतेगच्छवालेरपतिंश्चनीते न दृश्यमथेनस्य १३·

वनान्निष्यतेमहुर्लभवेलवलदेवनानां मनोरथानां नमगामभ्रमियमादिशाना तिसृगामृगणां स्वगामपा
सतनत्वयेये मस्क्रोष्ठितावद्धनपंकवक्त्र तस्याः त्वमारूहासवसकान्ते विमृश्यताप्यानपनो यवणां पास्याम
पञ्चेहि नरेश्वरास्तस्याशुभोवं समवरप्रयोगे पुंप्रतिष्ठानमिति प्रसीतेमातामहाभ्येणमवापराना हंसमर्क
तपनीयवर्णा तथ्यविदित्वा विदितावभूव उर्वाचरम्भोसनि तच्छमृतं तथा समेदं हृवि तस्यशीमे पास्याव
श्रुवनरेश्वरस्तस्यां निकेवालसरगम्भेने त्रे यथा पतेमीलमरोमने त्रे मेहणांवद्धाभमलेनरे पश्यामिनारे
पृथुदीर्घवाहुं ततागमिष्यामिवशायसाय पंवेवकामस्मतनः पृष्ठंकामदाहरम्भेनदलेरपेव ममानिशं
भाणमेस्यविध्यवशाम्यतेनतिनिमेषमात्रं कामाग्निमध्ये परिवर्तमानेनयातियद्गमानिदेशरीरम् तस्य
वरात्तावदनेंदुनातेस्ताराल्लयं तमेहृयासीतेन मयस्वमातस्यविशालने त्रे समीपमध्याम्बरनेश्वरस्य इत्येव
मुक्ताकाराणि हिरम्भापाणावुपादायविशालनेत्राम् ऊर्वशीसमस्रुमननानतिरिहेनगामगान्ताभवनेपहृष्टा इ
ति श्रीविमृश्यमानेरेपुमार्कण्डेयपुराणे सवादेउर्वशीरम्भासंवादो नामत्रिंशत्तमोध्यायः १३० मार्कण्डेय उवाच
उर्वशीरम्भयासार्धं गामतस्मिन्नदा कामान्नाभिदमागं गामाददर्शास्यनारदे वनेन्नोसिन्दमार्गेणदेवेना
कमपायतम् मेरुसनारदेस्मपः प्रपयावेवमनस्य नामाहनारदोम्भकेयेनाप्रस्थितामगौरम्भागापमच्छन

वि॰
ध॰ मो॰
१३१

स सर्वमेवं न्यवेदयत तामाह नारदो भूयात्त्वामेव वचनं मम उर्वशी गत्वा भावेयं मानुषं तेन रेस्यसम् कालेन
तस्य रूपोदारविनीतेन्द्रयतस्याति यथाशुभा तथा कार्यं वचसामेव वचने शुभे समयो नोर्वशी तस्य च समत्वमित
लोचना समस्य स्थानयाकार्यो यो एतस्मिन् वोपमे मेघदर्पेत पुत्र ते पुराकृतवती शुभा तेनित्येशयना॰
भ्याशोस्थापनीयं मृगलोचना आह्वानं कृतमात्रेव कतेत्यमनपातथा नरष्टत्वमस्थाने योगाजारम्भ पुरूरवा ।
नकतेमकामायास्तस्यास्तेन च मैथुनम् एकस्मिन्नप्यथो भद्रे समये चारुलोचना यदि वत्स्यति गात्राणि
लाभृता भविष्यति उर्वशी तस्य यासार्धं देवमासिक्तिस्मारदम् उक्तासंप्राप्य वसन्निपतस्य पुनरेव तं नारदो वि
गमविप्रः पुरे वैश्रवणस्य तं ददर्श च प्रतिष्ठाने चोर्वशी रम्यया सह प्राकारेणार्कवर्णेन काञ्चनेन विराजि
तं चतुर्भिः गोपुरैः शुभ्रै राजतैश्च विराजितम् शोभनं च तथा रम्यं विद्रुमस्फटिकतोरणम् सुविभक्तमहारथ्यम्
द्वारतपथं शुभम् परिखाभिर्विचित्राभिः पद्मिनीभिरलंकृतं विमलैर्वेदिभिः प्रासादैः पाण्डुरैरुपशोभितं
सुराध्यानतनमूयिष्ठैर्भिदुरूपमयुतम् वापीभिरुपसंकीर्णं नानापण्यविभूषितम् ऐरावताञ्जनाभैश्च
वनत्पर्वतसन्निभैः कुञ्जरैः बहुसाहस्रैः संयुतं सुमनोहरैः तुरगैर्वाह्निसातैश्च पर्वतस्य समैर्नवैः पानमन्न
नैर्युक्तं रथानां युतनस्ततः शंखभेरीमृदङ्गानां पटहानां च निःस्वनैः विविधानां च वाद्यानां वादित्रैः सर्ववेश्म १३१

गे ब्रह्मघोषमहाघोषैर्वीणावेणुनिनादितम् हृष्टपुष्टजनाकीर्णं सर्ववाधाविवर्जितम् पर्यङ्कं तल्क
वार्णाभिर्युते स्त्रीभिः सहस्रशः रूपमाभिश्च मदरागजकोरगौरीभिरेव च नानावेशधरैर्युक्तं नानादेशोद्भवै
स्तथा नरैर्नैकरूपैश्च शिल्पैश्चाप्यनेकशः पुरस्यास्य मध्ये स ददर्श दयिते गृहम् मध्ये हिमाचलस्येव क
लासं पर्वतोत्तमम् शोभमन्द्रिःसंयुतं रम्यैः रत्नमयैः सहस्रशः सप्रासादैर्विपुलैः वेदीरश्मिसमप्रभैः क्वचि
द्वातैः क्वचिच्छालैः क्वचिद्रूपालराजतैः मणिविद्रुमसोपानैः मुक्ताजालविभूषितैः क्वचिच्च पुष्पदामाद्यैः
वेतयतो पुनः क्वचित् तस्मादुद्यानविपुले वने चैत्ररथोपमम् गत्वाक्रीडावनं रम्यं ददर्श विपुलेन तं द्रुमैः व
द्धविधैर्युक्तं पुष्पैः फलोपगैः पद्मिनीभिर्विचित्राभिः क्रीडाशैलैर्मनोहरैः प्रासादैश्च तथा रम्यै रम्यैः
णागणैश्च उत्तरम्भावनं दृष्ट्वा सर्वोऽवदनमब्रवीत् गत्वा क्रीडावनं रम्यं गदैश्चास्मिन्लोक मायाश्चमानिव-
त्स्यामि यावद् त्वमुर्वशि तत्र गन्धर्वावर्द्धं तु वाता स्वविकीर्णितं सुदर्शनं तु पिद्यानि रुचिरैस्तु भ्रमरैः
एवमुक्ता तु सा चोवाच यायास सा चोर्वशी क्रीडावनेऽचल सा वनितोत्तमा देवगणसमं मनोभिरामं क्रीडावनेऽत्र
तत्रोर्वशी सा सहसा कालेन समानभोजन इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे क्रीडावनवर्ण
नो नामैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ मार्कण्डेय उवाच सहर्षं स मयाभिरम्यां तेन ताभ्यां रम्यान् तथोर्वश्या विनोदनार्थं

वि० च सो १३१ तस्याश्च दर्शयामास तेवनम् । वाहस्त्र नेपथ्ये पंस्य मनोरं मे कद्रुमं । नन्द्यावर्त्तसदृशोस्मिन्तानकुसुमस्थिते
स्मेवदाडिमेपश्यपुष्पितेवाहलोचने । योयोषिद्वनितां कस्मैस्त्वदीयामपरश्रिये । पश्यकामशराकारैर्मदर्का
रैमनोरमम् । यत्र चाम्रस्समस्ताम्रामुद्यानस्य महात्मनः । स्त्रियंकपोलपीनं पयोधरयोर्नमनोरमैः । पुष्पैरुप
नेतार्वेदिः सुपक्वं पश्यशोभने । नभ्यपोपरसंकाशैः स्मैरुपचितं फलैः । पश्यतालद्रुमं सौम्य मनसः प्रीति
वर्धनम् । स्तम्भमध्ये रूपकाशैः कदलीपुष्पशोभनम् । सर्वाणि वाहसर्वाणि निर्मितानीव शिल्पकर्माणि । पश्यवि
मुक्तकलताकुसुमाढ्यां मनोहरां । नवकेशपाशसंकाशैः भ्रमरैरुपशोभिताम् । पश्यमञ्जुं चविटपं कटतम
रशोः शुभैः । समन्तात्क्षोभितं पुष्पैः विशालातिमनोहरैः । पश्यवेत्रालिनीं भ्रमतामन्यैरुपशोभिताम्
नवेद्रुमसदृशो फुल्लैर्मनोहरैः स्यन्दनैः । नलिनीमभिपश्य कमलैः पुष्पितैः पुनः । नवनिस्वाससंयोगछिद्रैः सौ
वर्णैर्वनकं समवेः । राजहंसानिमान् पश्यनलिनीनीलगोचरान् । गमनं समनोहारि तदीयमिवशोभितां म
तकरागनिभानस्य मेघारयमिश्रपल्लवान् । कोशशालमिमं पश्य पुष्पैर्बहुविधैर्द्रुमैः । कोशशालद्रुमगतः
कोकिलः कामवर्धनः । कूजत्युपमनोहारि स्वनेनमदृशोन्नतैः । कोशशालान्तरेदीप्यपश्य निस्वनोशोकलाद्दकौ
तस्यनवपत्रसौम्येवदन्तानिर्मितनलम् । वाहुग्रन्थ्ये पुनस्समुद्भवान् यौवनेबहु । किंनुपश्यविशालाक्षि सम्प्रयुक्त १३१

सुपगच्छति तीव्रकामवशं नानाकुप्ययेवदिवाकरः । मेरुशृङ्गोपरि देवस्त्वमायातिभामिनि । कठोराणपिप
द्मानि पल्लवानीवसंहतेः । स्वकं तापात्रकामैराजेन पद्मानि तास्ते शमम् । गिरिगाणि शीतलसमकः कानमें पदिवाकरः
मगाममां विशालाक्षि कनकमौदिन तत्ये । सम्प्राकालनरकेवपतीक्षीप पश्य शोभने । आलिङ्गमानाम सदृशा ।
कामिनीमिवकामिना । मास्वनेन्द्रियसंपाततादिनालिस्तमपिप्रभं । माधवं वनलतां कांतेकुल नाम मनस्विनी
पास्यमानस्तनानां कृतसमसापश्यभ्रमतां । मृगादरतमालानां तत्स्थेन वरवर्णिनि । वामेरेनस्समासमंव नविगत
तिकिंच मलिनेनायुतापोतिनगन्धवं समीकृतं । स्वस्थादिसौतिवेलायामदनेनवशीकृताः । नीलावरपणः
कान्तापानिकोनाननेकृताः । पश्यादितवसभगंसभगोवेदमेरुतम । पाश्वतः पुरस्तावदनेन समदिदं
किंचिदाक्रम्यगगनेस्वनं तानगनेसारे । पश्यवेदस्समसभ्रुनयनानंदकारकं । नगतासिमतागतागशो
कः मदस्यविभः । विराजमुमनेसौमेघगगनेसितमस्पृभं । कामवाणहतापालसदृशगोरयोः श्रिया मिवतो
दितसदौरपोत्क्वाकालेसमस्तनव । वेदगतत्कुम्भेनदेशयंवरवर्णिनि । स्वोल्क्वाकलेनत्साटेवीराजते
वविराजते । वेदमस्यादितपश्यफुल्लाक्रमदिनीं शुभाम । नदीपद्मसंकाशैः कुसुमारुपशोभिताम् । विर
होवकृतकोयरतास्मपालिनीशुभे । सितामिवसुडः खोसाविपासायतलोचने । वेदकोलसदृहात्सन्ते शृङ्गेऽस्मि

वि० समप्रभाः चेद्वर्षिमपाहरणः पतंमदकविंदवः आलिंगिताश्चेद्रमसा जडा ता विमलाः पदम् कामि
ध० मो नेव विशालासिकामिनीव सनेत्रशुभा चद्रोदयेचेद्रसमानवक्त्रे नेत्रे द्वे द्वे प्रमदाव नेमित पद्मपत्त्रसमाने
१३३ वनेनीवनानीलद्युः सर्वं मन्मथस्य विष्णुम् इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे नरनारायणवने
वेशोद्यवर्णने नाम एकत्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः १३१ मार्कण्डेय उवाच इत्युक्ता तम्मया वाक्यं दृष्ट्वा राजा नमागते
हृष्टा समासाद्य सा देवी वभ्राम यत्र तापसी अथाप्सरस्तमभ्येत्य दृष्ट्वा तत्र तस्याः शुभानने रेमे वितनन्तेन
मधस्तोदम् समावभौ नाम वाचनतो रम्याश्चम्पकं विपिनं क्वचित् नेत्रा गमेम्यत्र पतेः कामं मन्यमविघ्नेते
गतामर्थविमहाघोयप्रविष्टोनिशिकाननम् एवञ्चैवममसत्तावटस्य वाक्यानि भूपतेः एवमस्तिम
मवावायरम्भा नारायणान्तमत्ता मायात्वं त्वशरीरे तेदपमिंचान्वपत्तनः रामानेवाहमवंगंप प्रच्छन्न
तदामत्ता राज्ञावद्रमतोनिनंगुणवाश्या निवासिकः मार्कण्डेय उवाच ततः प्रभृति राजेन्द्र विविवाचमिदाणतः
नतः प्रभृति वासवस्यामयाद्दृष्टो मिमानद तदर्वास्यकामकृतेत्तानवानस्मितेन्दप तन्मम चत्वतेग
स्यान्वेत्ररवोमम प्रद्वरवाः तत्रत्यनमेसोमप्रकृताविरदिविप्रते अप्यास्युकारणं सोमपनव्वरह्मा
मप्याममनः नारायणाङ्गनाङ्कानारपेणाप्रतिमाशुभा उर्वशी नाम नः व्योमामयाद्दृष्टावरापराः य १३३

नः प्रभृति वार्वेश्मिनतः प्रभृति मेमरवि कामेनलोडितं विभिन्नवशाम्यति मे तथा नचोपायं प्रपश्यामि
तस्यालाभे हितानम देवतानामपिशुभाङ्गन्याभामावगता एवं दुःखपरीतस्य मयि कालो गतो मम
तपश्चकाम यायस्प्रेमाप्रवार्ववि मिनेत्रणा चेदस्कान्मरदेहासिकाममार्गेणतारिता चेडोदयाचाहमवो
द्वेलोकस्य कन्ये देवी विनोदनाथोद्भवमवेमुनमातिमनादवम् चेडोदये ततः प्राप्तं चेद्रकान्तिलाग्दम्
तदेहिकांतमे मामप्रविष्टस्य कविकसदम् विनोदयामि द्रष्टयेमन्मथेन वशीकृते मार्कण्डेय उवाच यथाद्दृष्ट्यथा
स्वमनयाव्यभविनापुंवम्र सापिकामप्रपीताणीतामपाप्पातिभामिनी मार्कण्डेयः एवमुक्ता विवेशा
त्यचेद्रकान्तशिलाद्दृदम् आस्याद्वक्त्रेनदतान्मिमदनेनवशीकृता उर्वशीरम्भयामाप्तनमुक्तादप
मागता आत्मानेत्वेषामामरम्भाप्रिरपनेमतदा नयेमुत्तामहीनाथो रम्भाकाममवशानदा वभ्रवपु
रतत्तम्पशोभयंतीवनेरदव्वम् नाम्वाचनतो राजा मागतेनवराननं स्वलंकृत्य धवाङ्गिरत्तामनायिहण
भम् रत्नामनोपविष्टां यानदाप्रमविस्मितः तदा राजावरत्नासनाममा वस्तानना शाङ्कमयन गणेरम्भ
गतनेमिनप्रपन्नया पौर्णमासी यथा रात्रिः शशाङ्केनेव भामिनि तमम्भामद्रत्नेनम्पमच्छ्या नववनोद
मो। तयाभिहताः सकलाः स्त्रियाः स्वमेमशोभने नवतेनमदनेन प्रपश्चापितयाकदा सर्वेश्चारुम

वि॰ र्वीगिवत्स्यतिशुभानने तत्समां चक्रमभोगेरदानामनुकालं रम्भा स्वागमावदितो राजन्नस्मागनकार
१३४ णं कृत्वात्सम्वने रेरेड ऊरुरुवक्त्रनेमम नागयामस्नादेवी नवत्रैलोक्यमंदरी उर्वशी नाम वार्वागिभूमि
पालमवोमम नागयामस्नादेवी नवत्रैलोक्यमंदरी उर्वशी नाम वार्वागिभूमिपालमवोमम मार्कंड
श्रुमटेरस्मस्टनेकाममोहिता नपामेलभतेवालाहारे निवृत्तामरु। मानदर्पमनेगेनमार्गाणेर्भपा
हिता लावण्यपेशलासंवृताहिनैः कतिपयैः शुभा कामसामकपोलामानत्समर्पितमानसा मदनेनाभितः
मार्गामासमन्तस्त्वभामिनी प्रस्थिता सा मया सार्धं तव दर्शनलालसा श्रुत्वानाद्रेनोक्तायत्र वसथ्यता
शुभे तथा तत्रवलंछमम येनवृतानने मेघहर्षेतशुक्रमेयमत्नापरिकल्पिते तततेशायनाभ्याशस्था
पयेत्स ततस्यहि मयासावारुमवागिनगुंवत्ता नभामिनी मेघुनेवान्वकामायानासीत कतेमहति हि
तावागतयातत्रवमस्तमभोगमया एकस्मिन्नपिस्मिन्क्षानेसमयपरिपार्थिवम नत्वमासितहा सा मे
शिलाभृत्ताभविष्यसि एतानिसमयास्मकानारदेनसवोमम तानितप्रतिपद्यस्वभतस्वचशुभानने
पुरुरवाः॥ रम्भेत्वाय ववानन्युक्तेनेवभामिनि स्वसेवेशमनुशमोतीविनास्मिशुभानने ममापितत्
कृतेरम्मेमदनःशरप्तृहिमिः ङ्गनोतिहृदयं समग्रंविवात्रमतहिनः सावनीवयसां शीघ्रंदर्शयस्ववयानना १३५

स्वामस्मिसमयेतस्मिन्यस्मिन्मांवक्ष्यसेशुभे कृतेत्समयेव्याहितानारदेन यदीरितं श्रुत्वाकं दैत्यमनुमपरका
मसद्दोहयो सर्वाभवविशालाक्षितां नाम दामवमंदर। मार्कण्डेय। एवमुक्त्वाने रेशान्रम्भावानदपेतदा
थ॰ उर्वशीमहिताचीदर्शयामास मानपम नपेमुत्तानरेरनतदानारायणात्मजा वीरितापुरवतस्मित्तन
मपातामदात्मना। तां दृष्ट्वा सा तिमापाप यानरेशो महाद्युतिः पुलकोचितसर्वाङ्गो वीक्षते मानशक्तित
पानात्खातोष्यविरिताम तस्मिन गेवापवेशयत रत्नास नेनतयाभेनेरम्भापिसमनाद्रम ननमवावववनेता
नामहितमानमः पुरूरवाः॥ कामदेवसमाज्ञोपममोवशिवाननं ऋपिवद्रूपिकं सर्वः शक्राद्यात्मान
मात्मना त्रैलोक्यानुस्तभेषितनमस्यामेशुभेरिता ज्ञातोकानतामा मापयात वासमलावने मार्कण्डेयः
थ॰ एवं वदति भूपाले योरम्भावरानवा त्तानमेघमहिता। पुनः प्रागसर्वांतिके सेपदत्वानरे रम्भा तोर्व
काम्बवीत॥ रम्भा॥ यास्यामिनैकापनेद्र नतुपार्थिवसुवौमम मत्सतीतः स्थितः शौमान्यनरस्मात्सम्भवः
नरेन्द्रवानामामो त्रैलोक्यविदितः प्रभो पश्चात्पमाखीमहलोनकेवरूरुनशुभा मावानमस्मवर्गमत
पेनपानव॥ पुरूरवाः॥ पतिष्यामितया कतेनिष्ठेनामवमानद रत्नासनास्पदायनिर्विस्तपुस्वत्र
मार्कण्डेयः एवमुक्तानतारम्भानृपतेः प्रीतिकारणात् रत्नासनपादायपयोपेन्द्रामहापुरीं लब्धावंशीवरे

वि· देपि मे मम स्त्रिनस्तथा यथा पापशमनास्त्रियो बलवान्पाकशासनः संन्यस्य भारमात्मजे मंत्रिमुख्येषु मे
५ मां तथायात्स्व सिंहमात्म लत्सम सर्वमस्मै तो भगवानेताय यथा स देवो भुवनस्य गोप्ता इति श्रीः दिमृथ मौन्न
१३५ ये पुमार्कण्डेयपुराणे वृत्तसंवादे उर्वशीपुत्रस्य वत्समाराणमो नाम त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३३ मार्कण्डेय उवाच
ने· प्रासादेषु विचित्रेषु तथा मातृगृहेषु च पुण्येषु परमरम्येषु तथा च स्वगृहेषु च रत्नवत्सु समस्तेषु
तथा विचित्रगृहेषु च पर्वतानां च शृङ्गेषु नदीनां पुलिनेषु च प्रयत्नेषु च पवित्रेषु पुण्येषु सर्वकामसमृद्धिषु
रमयामास तां देवीं तथा विविधवनेषु च स्वदेशेषु च दूरेषु पुण्येषु पार्थिव रेमे स तत्र यामान्धमाने स
पुत्रः पुनः रमयेत्सा वराङ्गनानारप्यतमां नतमा निशा निशामपश्यत् वरदामवरं कान्तं तन्नेत्रारम्य पार्थि
तस्यायथाकामनोरमं स नराधिप निशामन प्रचंडरामतन्मा बोधातितप्रभः देशान्तरमयामासेन·
नागनाबन्धावनः वर्धयन्तीनेदस्य सा स कामदिने दिने अहं रूपं च वपुषा भवत्या यतलावना
गन्त्राहरुद्रमादयितात स्याश्च दिगन्तादपः तयासार्धं यतेगतातेन सार्धं पिवगारूना वरचन्दनादि
यांगोनानाभरणभूषितो रेमातेदम्पते हृष्टेना नागरहस्तविभूषितो सुलक्षणेन तारागणस्य पुमेव
कदाचन तयालक्ष्य मागप्रीतिमा मोहनन्तसर्मा वने पुत्रो विचित्रे पुरे मानेम दितोऽभ्रशास केशा १३५

नरपोलं सर्वोनीनोऽक्रमं सम्मतपरस्परम् उर्वशीसुहितं पुण्यं तयाच सस्थितं नृपः धारयामास भिरमाशमणा
पार्थिवसत्तम पतन्व्यटनया च केनितकान्तनराधिपः तास्यसापारयामास लक्ष्मी देवानुरूपासिनी एव
संक्रीडितो नगरान्त्यामसहमस्यया वभ्रेवपुत्रतनयाः पवनाम तत्स्माद्विवोपमे श्रोपुत्रं सम्पलतार्थामात्त
तस्मान्मयस्त्वनावपः श्रुयता पुत्रतयोर्भक्तितापुत्रवपं तमः एवं तस्याप्रमतायेयातिकालमनोदरे ग
र्धर्वमल्यादान्त तदा समेता तया विटोनाभिमत्सकाल तस्यापमार्थायसमरः लोके मे दैवता वक्तु
रयोनमता इति श्रीविस्मय मौन्न ये पुमार्कण्डेयपुराणे संवादे उर्वशीसंभोगवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्या
यः १३४ मार्कण्डेयः उर्वश्यागमने पत्नं वक्तुमिति सत्तमम गन्धर्वस्तु मेनात्मनस्तदामृतीप साधित
उग्रसेनः समये वास्थितानां तस्मिन्नुर्वशीवानुरूपयिण्ण मुक्तां तसमर्थमातरानाने तं त्यजेत्पति तमेद
वयिममयं तत्रयास्यामि वान ह पुत्रकार्थकरिष्यामि समसद्वायनस्तथायः मार्कण्डेय उवाच एवम्
स्त्वायथो तत्र यत्रासौ हपातिः स्थितः गत्वोत तदा रमेध वमाप यास्मनराधिप मे धत्ता त्वाद नन्द्वीनाना
नामिदमब्रवीत मयो हतो महीपाल केनाप्युदामृतो मम हितीयपुत्र रतो गते लमान यस्तमम प
वसतस्तयागतानग्रपवायस मे मान उद्यायाने पाणवज्रे मया यः पुरुपर्षभ सुयाप शपत सान·

वि॰ ग्रेराज्ञानेमिनेत्ताम मेघस्तनारटववः तिरोभूतावभूवसा गंधर्वाणांयथामापि समीपेऽः विनान॰
४ मो टा स्वर्गंप्राप्य विशालाक्षीकृतंस्टपपरायणा कामनुत्रशरीराणिकानेवयतिस्वेटरी इत्यपि शापभ
१३६ याङ्गीतामटनेनवशीकृता निममालवणोस्टानिःश्वासमपरामामती ग्रशाप्यमेघयुगलेविनिहतेन
गयिपः ग्रपश्यंवयनेटेवीमस्मारममयेनटा विटित्वाममकमात्मानेमस्तामममयमात्मनः काममर्व
ढि॰ णाटनोगजानर्थाविजनेवने नामार्गतिवणोस्टामन्मनस्त्वमर्वनः एकाकीविजनेराजाप्रियया रहि
तस्तटा विललापमहामनाः ऋतनटवकम्पन पुत्रवः कृतासिविशालाक्षिविटाय्विजनेममक
ष्टदेवत्यामिपुरेप्रतिष्ठानेविनातया प्राणांस्त्यक्ष्यामिप्यतिशरीरेममसेटरि ग्रनंगतेशरीरेणा
शकोस्मिवगनेने नटिमेचपलापाङ्गिःप्राणाभ्यापिगरीयसी नयामनोऽफ्रवप्राणांस्त्यक्ष्यामिववर्णि
नि कास्मिकाद्दिगमिष्यामिकिंकरोमिव्रजाम्यहम् शरणंकाममनन्तस्यकोमेसंटर्शयेत्प्रियाम् कवि
त्यक्त्वामिविजनेकस्मात्विदितामेवने केमोवाममकस्मात्योमेसंदर्शयेत्प्रियाम् प्रियाविरहित
स्पेटनिशाशेषगतेमम ग्रेनर्थानेगतानारायणाटेवीममोर्वशी टेवीगुणाकरस्पर्शाक्षोभात्पज
तिवरमाः निशाक्षयेतमावपुषयाहृतदिनागतः एषामावनतोप्येवामन्यास्नानाहिजानयः ने १३

नेनियममंगुणक्तास्निहोतिविनितेन्द्रियाः ग्रये–दयमायातिमविनारतमेस्नः मर्वमतममोटेवम
वेषापाप्मनाशनः नोटतस्त्राप्ययंसूर्योविभातिविमलेम्वरे एकःफलापहापद्मः मरसस्तामलेयथा
उटितभास्करत्तासनालिनीपद्मलोचना उन्मीलयपश्यतोमर्वेविनातेनिमीलिता नीहाराके:स्म
प्रहमोयंदिवसःकामवर्धनः नेत्राणोमूविशेषेणसंतापयतिमाविना काशुवल्यामिवमोटा
संतमकनकप्रभम दृष्ट्वामयेतिमाटेवीकामावत्याभिकानने कर्हीडस्तपमभ्येतितत्कुचाभोमम
दहन ग्रम्भोजठोपेममारोत्वाणेनमतनंज महतमस्तेनप्रस्यपदरूपगलेतवात् वालाच
यदितामोघकथयस्वममोर्वशीम् एषहस्तीगतस्तामसिद्धस्यास्मटात्मनः ग्रदेवानेम
संसिद्धवस्त्वाम्प्रिदंवने मध्येतडपमतस्याः कुतामम्यातिकेमरिन उर्वशीटयितामेस्वयाहिताम्भा
स्त्रिकथ्यत ग्रदतेवोनरोसिंहःकथमेषगतोमम दृष्ट्वाकथयदोविवटेवीविंबफलाधरा स्वेनना
पिनवाक्यानाएक्षेनसवटतीमम मयूरयदितानीपवोस्नावानस्गेतता उर्वशीकथयस्वापक्व
प्रियाममवर्तते ग्रतःशरीरेकामाग्निःवदिदेहतिभास्करः तापनानिःश्वसन्तेनेसिद्धानिरुटाग
ता निरस्तनेत्रा:सेनागाविहृतास्यामङ्गमेदुः पृथ्वीनिमदिपीणांप्रीतीनलिनीनमे मर्पोहृतन॰

वि॰
थ मो
१३६

ला—न्यपंकशोषाम्पशोभिते गगने वातकम्पायं हंसान्तःपश्यते मद्गुः । मुग्धशंतोयपानार्थी उर्वश्यर्थे
यथातदे यान्तेतेपद्मिनीपंडान ऊं तपाल्लापद्मपिता । मद्गमतंपुञ्जतले मिवन्मान्मानमात्मना म
दारुमाणांक्तन्येवविषालाप्सापपेनताः । तापनेयांतिमध्याह्नमेवतःशीकवंमद्गुः । शालापांगित
गापेतेविटगाल्लापतापिताः । विषंतिवन्चाणयंमध्याह्नममयेभ्रश दुमशालागतान्येतेविट
गान्नावजालकः । रक्तानवक्राःस्वभरवविशन्तीदमहुमेद्रुः । तत्कादाभर्केयाश्वेतस्यगेपुष्पामदावने
दुमच्छायामतिष्ठंतिरोमकंजुवंतोमद्गुः । अवेपमाणांटंयन्तांश्रांतोक्लिविजनेभ्रशम छायायांवि
श्रमिष्यामिशिशिरेपस्यामस्मांपुत्र तद्धावम् । मानागांपुष्पाणपमदकस्मैः । शिशिरहृदान्यायेम
नोहटयनन्दनः । किंतमापीरयत्येपश्यागीरतद्विनाकृतम् । सयेस्मामपायातिन्वगमिष्यामिशा
वेरीम् अन्तेयातःमदस्माणुर्निशाशामास्वटारुणा । राधिमेनानिवस्याम्यिसयेथाचास्मिमदाद्रुमे
उर्वश्याःरहितःभिनेवरुशमानिपार्थिवः । सक्रीडतितयासार्थंसर्वकामैःसप्टजितः । नेनमामसननी
वनिशतिशानुपगतमे एतामवस्थांकस्मिन्मेनविजानातिसांपुत्र पीगतान्चदःकाश्चिजनोमद
यितःसदा निर्भनमममेववपुवंसमेवताननाम् तानशाप्यामत्टेमोम्यामनसःपीतिवर्धिनीम् १३०

कथमभ्युदितस्नेहापीजंतनयलोमम तदङ्गविनितः पूर्वंविक्रोशत्यवामयि तदावेदयथाकामं
ममदेदविनाकृत त्वयात्वनाथमेशाप्यमापन्नममदर्शय दारतोमिविनष्टास्मिउर्वशाराहितोव
ने वदपोचक्रमुदयांदर्शयस्वममप्रियाम् शशांकटेवर्णांतांशोदणांहंसमेनाटर । आक्रंदामित
वापादटर्शयस्वप्रियांमम अदर्शनेमवमागतांमदरीमम अतस्थानेविशालाक्षीतांदर्शय
ममोर्वशीं कदातस्याधरंसंपास्याम्यमृतसन्निभं कदाहस्मितांभूयःकमलोदरसन्निभाम्
हृणालवधूगुणलापमवक्त्रां कदाप्रियाम नीलोत्पलाभांमालिंगतापसस्यान्नतदंतम । अनङ्ग
शरैज्ञस्पवालभ्य नवत्मम दृष्ट्वादर्शनेसम्भकाममात्यागतिर्भवेत कामशाद्गददीतस्यत
मेवाभ्युगतिर्मम भयस्तमेवममभेगगतिर्मवममानैव एवाविलपितानिरिममवर्षशतानमा अन्वे
षाज्ञगामिष्यामिनिष्टांतांममोपरि यस्याकोपेनतानामिस्वमेतिवरवर्णिनि देवनापटतस्यापि
सकामासभगागता मार्कण्डेयः एवंसविलपन्राजन्सकातारः परिभ्रमन आसमादऽम्हत्वेदादशा
दनपार्थिवः पुष्करिणीमलसमलेपुष्कारुपशोभिते निपमाटतदाश्चान्तःतृट्पिपासासमन्वितः वि
लयापमत्रापिमदनेनवशीकृतः कदाहंतमवंदमनात्कांतिमुविमलरञ्जारुविलोकनायाः तन्न

वि॰ स्यपास्याम्यपारदर्पोनोवारीवपा-: पथिकृच्छ्रलब्धम् इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेप्रमार्कण्डेयवज्रसंवादेपु
ध मो रूरवाप्सरःप्रलापवर्णनंनामपञ्चत्रिंशत्तमोऽध्यायः १३५ मार्कण्डेयः उर्वशीपितृवियोगेमदनेनाभिपीडिता न
१३० मादनारदस्याथसमामवस्थादर्पविना ततस्तांनारदः शप्तस्मभवोगच्छपार्थिवं तस्याप्यवस्थामदृष्ट्वा हिटी
नस्यमेदवि एकान्तविनैर्देवसदोप्यवरवर्णिनि स्वर्गलोकंनपागच्छश्रेयःप्राप्स्यसिवेनतः नारदे
नैवमुक्तासासावोभिर्बहुभिर्हृता पुष्करिण्यस्तकुसकेयथैस्तानवपानना एतस्मिन्नेवकालेतुनिर्दये
पद्मेतोरपः अप्सरोभिर्विज्ञाततस्तत्रघापपार्थिव अपश्याम्यास्मिराजानमिनिहृष्टान्दोर्वशी कोडे
सर्वजनेनास्मिन्नेवकालेसबौगणाभृतानदा स्यकनिद्रेनोर्देशैपिविलतापविरेपुनः शुश्रावविलपंतमाम
रोभिःसहितादपम् दर्शयामासवान्मानपार्थिवस्यशुभानतः उवाचवचनंदीनारोदकमशोपतः
तत्रैवोवासंतारिसिमदतेनवचनंना राहित्यरिक्तेनमाराजानवाक्यमब्रवीत उर्वशी आगाप्यसगंध
र्वान्मारदेनाकनेरस्य तेपासांव्यमैसीम्यनतःप्राप्यास्मिमाविरम् मार्कण्डेयः एवमुक्त्वाययौस्वर्गगाना
तत्रैवपार्थिव तपःसविपुलंवक्रे तत्रतेनैववैतमा अथसंवत्सरेपूर्णेदर्शयामास्यनेपति नारदेपुरतःकृत्वा
गंधर्वादर्शनेवद्धः गंधर्वाः वरंवरयराजेन्द्रयमिच्छसिमदान्मुन वावदितवदास्मामःसर्वपवासवप्रभाः १३०

पुरूरवाः भवन्तस्तुष्टमनसोमेयदिमेतेवरंवरम् उर्वशीमेदत्वावांगीभवद्धिर्ममदीयतां गंधर्वः स्थाली
पूर्णामिमांराजन्दत्तानाग्रेमहाभुज अस्मादग्निंत्रिधाहृत्वायत्स्वर्गिगतज्वराः वेदोक्तेनविधानेनगंध
त्रि॰ र्वलोकमवाप्स्यसि त्रेतापूर्वस्यविधेरस्मिन्सर्वलोकेभवान् भवितादर्शितानांलोकेगुरुःसमागतीपतिः गंधर्वेन
मयाप्याथराजन्याप्स्यसिचोर्वशी सत्वंतरोभिःसमवेरत्वावतेनयासह सवंतरोयनेतास्तुर्वशीसमहितोभ
वान् प्रवेक्ष्यतिनिशायांश्चमोसंपश्चात्तत्शुभमङ्गलम् आयारसर्वलोकस्यपितृणांस्थानमुत्तमं मार्कण्डे
यः अग्निस्थालींदर्पेदत्वागंधर्वास्त्रिदिवंययुः अथाजगाममदेशंबालमादायचोर्वशी उर्वशी तस्मि
न्समागमसोमयतानोर्यवनयःप्रभोः तमदृश्यप्रतिष्ठानेवनपार्थिवमात्रिवि कुर्वेनामस्यगंधर्वविर्वेश्वा
पुरीतीभ्रमिप मार्कण्डेयः एवंदत्वादर्पेवालस्यायातात्रिविष्टपम् एकाकोत्रितयामसमुपुत्राप
नन्तरम किंतुबालमस्यादायगमिष्यामिपुरंस्वकम् अथादृश्यगमिष्यामिस्थालीमतांविभावसः स्वाप
देशोभयंतोवालस्यद्रभविष्यति मयाहिदीनस्यभयंनास्तिकिंविद्धिभावसः एवमन्निस्थलेकृत्वावाः
लमादायमतरः नगामस्वपुरंदृष्ट्वाममरक्षागम्यस्तनः स्थालीदर्दशदीनांतद्दृष्ट्वामोहमपागतः द्दि
देतागंधर्वास्त्रपार्थिवसत्तमम् उत्थापयितावचनमब्रवीत्तम्भाहिताः गतंत्वाह्निशामीगभेप्रविष्ट

कि
थ मो
१२८

सहुताशनः अस्मात्तेमरिणिं कृत्वा तं नयसहुताशनं त्रिधा हुत्वा ततं वीरयज्ञस्य विधिवत्तदा तेयप्राश
स्यमेवीरगोर्थ्वेतस्य संपाद्यम् त्रेताग्निरेव वेदेरंहुह्यैतिमततोद्दिताः समवर्षाणितेष्वेयाश्वनिःसंस्त
लोकताम् त्रेयोत्रयसप्ता प्रसदे वात्मप्रकीर्तितः अग्निराहवनीयस्तु वामदेवोनराधिप दक्षिणा
ग्निस्तथा तेयोनित्यंसंकर्षणस्तथैः तथा वन्माद्यस्य योऽग्निःप्रद्युम्नःपरिपठ्यते तथैवोपसदोगातत्वनि
रुद्धःप्रकीर्तितः तस्मात्स्वेववरोऽग्निसम्यक्तवाग्मानराधिप फलाभिसंधानहुताग्निपर्वेसप्रयच्छति स्वयम
विनाग्निहोत्रेणहुताग्निजीवेनवाटनः प्रयच्छतिपरंस्थानमस्तेशाश्वतं भवे अग्निहोत्रस्तेगततन्तोय
वेदेनविद्यते सहुतेनाग्निहोत्रेणशाश्वतेसंप्रयं विना एवमत्वायप्रस्तवेगर्भवोशिदिवं ततः गतोऽप्सर
साभादायपशार्मीगर्भोसुरटयथो ततःप्रसरितगतेउवशीगर्भाद्धुताशनम् तनयंतिदिवसेप्राप्तवरमति
द्दितत्मस्तो एकोग्निरासीत्प्रथमंपूर्वेवेवमन्वन्तरेत्रयोऽभवन् त्रिधाकृतस्तेनमहानुभावैः समेदवि
प्रैःकृतशास्त्रविद्भिः इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेमार्कण्डेयवज्रसंवादेत्रेताग्निउत्पत्तिर्नामषड्विंशोऽध्यायः
१२९ मार्कण्डेय उवाच ततःसत्वगुणेशाश्वताप्रपायामनततत्परः इतिवृत्तविपर्ययैः शतापर्माणिपालपून
प्रसमेधशतेनिष्ठावानितिपर्थेमरमश्वः अग्निष्टोमैस्तथातिरात्रैर्हतीदृशाद्यैः पुनःपुनः ममर्हापसमराय १२८

थिव्यामेकराट्प्रभो असमानपर्हतसतेस्य विजित्यमहीतले उर्भिसमवरोव्यापिर्नाभवतस्यविन्ध
विते सर्वोयमप्रपरोलोकाः सर्वप्रवमस्वीजनः सर्वस्वेवमसहारायेस्मिन्ननपटेश्वरे नासीत्यत्र्यवथा
द्वाणिवयन्तास्मिन्पृथ्वीतदा सर्वभूतानिराजानभावेनोपगतानिमम सर्वस्ववजनस्वामीत्स्वरागतापित
सन्निभः दृष्ट्वातेभूपतिंस्वप्नेप्रसीदेतितनस्तदा तदानियमसोराजावतरङ्ग्वलर्यन्निता रुद्द्रावाग्रा
रतानार्थःतदापश्यतितेसदा पुष्पेश्च दत्तपृषेश्चतथैवविकिरंतितेउर्वशीकृतप्रणामादेवीनाग
यणानवन्ता यथाकीर्तितमस्माकेवदेसवेवयाचितः अथमायात्वमेगतायदापृणांतियाचितः रुद्द
कार्याण्यपितत्कालतदायोतितिगवातकम अप्याणिशारदानीवबहूर्वेशाणियोपितम सर्वेभ्यानेति
वण्मातितियाते पृथिवीपते यानपश्यतितेयातमातयत्रेतितादिकम सपितेमातिवात्मानेवेतिनित्
तिमाभ्रणे यदापश्यतितेयानेकंटयमहत्रंशतयम तद्धतेनहतासापिपृथ्वीतिपतिवेक्षमति यदायज
तियतैस्ततदापृथ्वीवसंपूर्ण सर्वोसवत्सितातानेसदागच्छवितततः यत्रयातितत्रसम्पतेगतोमहात्मनः
किसिच्छकस्तदाप्रातामवंसंपृश्यतेतदा सभासेस्यसर्वेगतः प्रतोदाशतदिनेदिने उद्धावप्रतिकार्यार्थंत
सयतागतोमहात्मनः किमिच्छकस्तदाप्रातास्मवंसंपूर्यतेतदा सभासेस्यसर्वेगतःप्रतोदाशदिनेदिने

वि॰
ध मो
१३५

उद्धोपपश्यतिकार्याणि तस्य राज्ञः कथं च न इत्येवं शास्यतो राज्यं गते काले महीपतेः सकदाचिद्दिनानाद्द
शायधर्ममर्मोवंशीमम् इत्युक्ते तौ स्वयं राजन्नवयं दर्शयामि ते तत्कोऽपि पार्थ नेलाभं वक्रे कामनिपातितः दे
थमाणेपन्नेविशेषः शमः पुंवतमागतः जीवितस्याप्यपैविप्रैर्गतेरोषे महीपतिः आत्मानेगार्द्दितामेलच्छ
मत्तो महीपतिः आयुराम्याभिषच्ये च प्रतिष्ठानपुरे स्वके सामिद्धात्रस्तनो राजन्यथायोनागवनाश्रमे त
स्याश्रमे तपश्चके गतसंवत्सरत्रयम् ततो नारायणप्रसादतेन्द्र पंतपसि स्थिते अथ शास्य प्रसितो राजन्न्यकृ
तेपरितपसि सशरीरो यगं तामिति दिवं राजसत्तम एवं हि तेजसे वटति विमाने प्रसह्य पश्यत उर्वश्या थिय
ते रम्ये गंधर्वैश्च सदस्यगाः यस्मिन्मतन्तं गायतः सदस्य वेदवर्णवमम विमानात् वहस्याश्य गंधर्वाप्सरसां
गणा उर्वशी च वरुने नेमस्पिज्जन्नतेजसम् अनन्ताभोगवस्त्रपिमानदाननानादुरवाः कृत्वाग्निहोत्र॰
मात्मस्थ विमाने तेन मास्थितः ऋषिपरहितानि कृत्याशिवेन सह योगतः सशरीरेण पुष्पैस्तदाप्राप
मण्डले भवम् शाक्रणभ्यर्चितः काले विजहार यथासुखम् देवयानेषु संवेषु उर्वश्या सहितस्तदा नामैावि
पुत्रस्य सत्यो कदाचिदपि पार्थिवः अमावास्यां ममावस्याति सततं वेद भास्करो इत्येषा नो महीपाले मम
राज्ञो गतामदा उर्वश्या सहितः पीत्रे यदा पश्यति वरस्माः तदा सदारः सदेवः से स्थान्तवतिमानद स्वयोमन

पां

पि॰

मा॰

ऽमेते च पिवेति पितरस्तदा श्राद्धकाले तदाप्यन्वे नशाणोदपवतौन मम तदाश्राद्धं ददियटं न सुधारसविमि
श्रितं तदाश्रुति महीपालः पितरः स्ततश्चैमम् अमावस्यामेवस्यात तदाप्याह प्रयत्नतः कुरु वभूमिप
श्रेष्ठ सर्वान्कामानवाप्स्यसि ये पितृश्राद्धकाले मनितदा वान्ये नरा पिप तेषामायुर्यशः सौख्यं दास्यन्ते प्रपि
तामहाः देवकार्यादपि श्रेष्ठं पितृकार्यं प्रचक्षते पितरो नाम राजेन्द्र देवानामपि देवताः राज्यकामस्स्व
र्गकामः पुत्रकामस्तथैव च पितॄंस्तर्पयेद्विद्वान्देवर्षे ममामाम वसन्तिम तत राजन्पितरश्चेन्द्र मण्ड
ले तेषामासमदा राजेन्द्र विभागेन च मे शृणु कृष्णपक्षाष्टमीमध्ये तेषामदयते रविः शुक्लाष्टम्यां तथैवा
स्तं तेषां याति दिवाकरः अमावास्यां तदा तेषां मध्याह्नं भवते नृप तस्मात्श्राद्धानि ये यान्ति तस्मिन्काले श्र
त्नतः एतावत्कं ते दपवर्यतस्य प मोक्षसम्प्राप्तिमस्य च तम् धर्म्यं यशस्यं रिपुनाशनं च सौभाग्यवर्धनं चरम
ऽवैच इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमकाण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे पुरूरवसः स्वर्गप्राप्तिर्नाम सप्तत्रिंशाततमोऽध्यायः १३७ स
मासमपुरूरवसः श्रात्मने वज्र उवाच वदन्ते पितरः स्वर्गे केषा विज्ञतकेन तथा नरकस्याफलदा न क
थं शान्ताश्च तस्य मे मार्कण्डेयः पितॄणां गणाः सप्त नाम तत्सर्वं त्र्यु वा पमे अमूर्तिमन्तस्त्रयो वक्ताः श्चा
त्रिमन्तेयः स्वभास्वराव हिपदः श्चाच्याता स्तथैव च त्र्योमूर्तिविहीनास्तराक्षसगणाः स्म काकव्यादा

मि॰

वि॰ स्वपहूता स्मृता ज्यपाश्च सुकालिनः मूर्तिमन्तः पितृगणाः चत्वारस्ते प्रकीर्तिताः। सुभासमवा ब्रह्मसुता स्मृ
ध मो ममाप्याययंति ये ब्रह्मलोकवराराजविराजमानाः विवर्तिताः तथा बर्हिषदो नाम राजन्पुत्रा मरीचिनः
१४॰ आप्याययंति ते देवा लोके सोमपदे स्थिताः विभ्राजलोके तिष्ठंत अग्निष्वात्ता नराधिप पुलस्त्यस्य
सुताः पुत्रा भावयंति जनानिते दानवान्यक्षगंधर्वान्पिशाचोरगराक्षसान् दैत्यानथ पिशाचांश्च सु
याथ रगणांस्तथा नागान्सर्पान्सुपर्णांश्च पर्वतान्सरितस्तथा कृष्णाद्यास्तूपहूताख्या आज्यपाश्च सु
कालिनः ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्यान्भावयन्त्यनुजांस्तथा कवेः पुत्राः स्मृताः सर्वे कर्दमस्य प्रजापतेः व
सिष्ठस्य तथा पुत्राः क्रमेणैते प्रकीर्तिताः ज्योतिर्भासा सुरालोके ये लोकाः कामवर्षिणः तेष्वेव लो
मानसा सुक्रमेणैते प्रकीर्तिताः येभ्यश्च दत्तमक्षय्यं विश्वेदेवैः सदा सह येभ्यो दत्तं सदा भक्त्या पितृ
स्ते तर्पयन्ति ते यज्ञकर्म च वन्ध्यं न तद्वर्तमानान्हि योजनः एते च प्रणाविनियोजयन्ति श्राद्धस्य दातारमु
दीनमनाः हृष्यन्ति चैते विनियोजयन्ति दातः पितरः सर्वगतास्महीप इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमकाण्डे मार्क
ण्डेयवज्रसंवादे पितृगणकीर्तनेनामाष्टात्रिंशत्तमोध्यायः १३८ वज्रः वैवस्वतेन ते शाम्ब प्रथमे पि भ
तृवन्दनं श्राद्धं प्रदर्शितं केन समाचक्ष्व वद्धनः मार्कण्डेयः हिरण्यगर्भतनयः पूर्वं ब्रह्मकाकायनायनाः

पदा सपदाः स्वगमाः देवगतामन्ने तेषु च पदापरपवित्पक्वात् दावलितवंपना पदास्यानवतावेगात्सु
विवेश रसातलम् हिरण्याक्षेन दाहत्वादवाहान्नादेनः प्रोत्थनवकगर्भाच विहाय वसुधां स्वला
त संप्रत्समानास्तिदंशः प्रविवेश रसातले रसातलतले गत्वा शेषमन्तोम्बके स्थितः दंष्ट्राग्रेणाम्स्मह
त्यमहीं रक्षतदा भूते वासवाद्यान्विधिसितास्तस्मात्रिदशपुंगवः हृष्टा चा समुदातेज्ञा लोकानां हितका
म्यया दत्ता लोकानां पूजितः उविश्वकर्मा तीव्रतः योपानप्राप्य देवेशांतस्मिन्काले जगद्गुरुम् पूर्वे प्रवे
शो वसुधा देवतदाद्रमा स्थिता तदा तत्पार्वंभयान्लरसातलेयतमाकृतिः उद्धृत्य वसुधां स्थाने स्थाप
यित्वा तथास्वे जगाम सह सोऽपि मन्त्रवराहं नाम पर्वतम् कल्याणमेव वराहस्य परमात्तेः सपोलताम
तो समासाद्य मांस्तादेवः सर्वगतप्रभुः दंष्ट्रावलं संस्थितं स्वदोषादाताणके स्वसंदाष्ट्रा तेलान्कृ
त्वा स्वभोत्रो समम्पवच जलसमवाण्याप्यासेतस्मिन्गिरिविवरे तदा दांताण्डात्स विस्मयदेभास्ताम्पु
मृदनः स्तोत्रैस्तिलाम्लप्रदमवांश्रीवराधिप दन्ताग्रे पव्युप्याप्यः स जयाम्नामसयार्मिकाः सुतये
त्वा वृष्पर्या दाकृत्वा स्तनराधिप श्रयत्र्यन्ति लोकप्रकेताम्प्रदिशश्च पितृन् येन श्राद्धकारिष्यन्ति ते पापु
हिमभविष्यति श्राद्धकाले तथा येन पितृन्निर्वपणा तथा पितॄणां येकरिष्यन्ति तेषां पुष्टिर्भविष्यति पितामह

वि। तामहस्तथैव च प्रपितामहः हन्तव्यं तेन भविष्यन्ति स्वर्गे पितृभुक्तिसदा तेषां त्रयः स्मृतितास्तु भविष्यन्ति नि
ध मो ष्याग्नयः त्रयो लोकास्त्रयो देवास्त्रय्येव च गुणत्रयम् स्मृतितास्तु त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः स्मृतिनस्ते भ
१५१ विष्यामि च तत्र गत्वा तथाप्यहम् पिता पितामहः पित्रो वामदेवः प्रकीर्तितः पितामहस्तु निर्दिष्टः तथा
संकर्षणः प्रभुः प्रपितामहस्तु विज्ञेयः प्रद्युम्नः पापनाशनः आत्मानिरुद्धो विज्ञेयः पिण्डनिर्वपणे बुधैः श्रा
द्धकर्मेव कथं सर्वं विनावेसव तेजसम् एवं स्मृतितेन च तत्रात्मसंदृष्टस्थितः भविष्यामि प्रदास्यामि
त्रयकामात्सयोऽस्मितान् चत्वारः स्मृतितावेदाश्चत्वारश्च तथाग्नयः चत्वारश्च गुणास्तेन चतस्रश्च दिशः स्मृ
ताः चत्वारश्च तथा वर्णाश्चत्वारश्च तथाश्रमः चत्वारो लोकपालाश्च भविष्यन्तीह स्मृतिनः एवं कृत्वा सम
पादोत त्रेतावरपीयत ततः पश्चतिलोकसिद्धादेसमिद्धि प्रकीर्तितम् स्वर्गं च मोक्षं च यशः सुतो नित्या
मेव च ज्ञानमभिपाल स्त्रियश्च सुखो विविधाश्च कामान्देवेश्वरः एव हत्वा विदते इति श्री विष्णुधर्मो
त्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे श्राद्धोत्पत्तिर्नाम पञ्चविंशतितमोऽध्यायः १२५ वज्र उवाच भगवन् श्रो
श्री तुमिच्छामि कथमानमहं त्वया विधिं श्राद्धस्य पर्वणं नमामावत्सरखनः मार्कण्डेयः वृत्पमामाणुणाति
प्राणोवपुरुषमेत्रपेत द्वाममते तेषां त्वं सद्गतश्चनिमेवितः श्राद्धाहे प्रयतः सुतः स्नातः समाहितः १५१

शुक्लवासाः समभ्यर्च्य वासुदेवं जनार्दनम् आमश्राद्धेषु कार्येषु हुत्वा च प्रथमं पंचकम् मध्यमं पंचकं हुत्वाथ
शुश्राद्धेषु संशयः अमावास्यासु सर्वासु हुत्वा चान्त्यं पंचकं हुत्वा च पंचकानेतानेकादिक्तयं क्रमात्
श्राद्धकामस्तथा दत्त्वा प्रोक्षितान् पितॄन् दौहित्रो ज्ञातयः पित्र्ये वैकैकमस्य यत्नवान् उदङ्मुखो पित्र्ये
स्नातो विधाश्रयक्रमात् तिलदर्भैश्च कौशेयवासनेष्वेवं शयन पितॄनावाहयामीति स्वपदमन्त्रसमाहि
तः आवाहयेत्पितॄनतो दिनेरुक्ताथ तन्मनाः अपसव्यं तदा दद्यात्पात्राणि विमलेन च तिलैर्हृतपश्य
त्रिनवान्धवाणोरमर्यपः एते पितरः तस्य सर्वसान्त्वनयश्चावह आग्नेयं ततो दीपं तदा पितृस्तथा कृता
तिलांश्च सिञ्चन्तथानं गन्धपुष्पेन च वा पानि हृत्तियावावर्ते ततः प्रहृष्टाः प्राङ्गिनियद्वा पन्नमाते निवनयापा
महेयं वकारयेत निवेद्य विप्रेषु तथा पायांश्च प्रयतः क्रमात् गंधेर्वस्त्रैश्च पुष्पैश्च धूपैर्माल्यैर्यथा ततः
श्रद्धेयेषु कर्माणि श्रद्धया भावतः समाहितः आदौ समर्पयेद्विप्रान्वैश्वदेवनिवेदितान् निवेशिता च पित्र्ये
ततः पश्चात्समर्पयेत् वैश्वदेवनिविष्टानां च संहरत्यावनम् विसर्जनेन च निर्दिष्टं ते पुरस्तात्पतास्थिता सर्वे
समुपदात्तथं श्राद्धानेषां न चापिप सम्यक्तया प्रयुक्तानि ब्राह्मणप्रयतः सदा शान्तिमानाग्नितश्च दर्भपाणिः
पूर्णाग्नौ समाहितः अनादिनादि सोपस्पर्शस्य भावनस्था स्वधा सोमाय पादो पितृमाते कव्यवाहनाय वायवे

वि॰ यमायवैवाङ्गिःरसेद्भुत्वा प्रयतमानसः ये मामकाः पितर एतद्वः पितरस्तेषां अर्घ्यं यत्तस्तथैवेति प्रणवो
ध र्मा॰ गितिवाप्यथ प्रयतस्तन्मनाः कृत्वा जलेश्वाभिमन्त्रणम् आमास्वपदेतितनोद्भुत्वाप्यथवापयः निधिश्च
१४१ रूपापाद्रेषु वस्त्रार्थं प्रभावतः यथोपपन्नेष्वथवा तस्मीमन्त्रं निवेदयेत नमो विष्णुभ्यो इति च सतिलेनोद
केनव प्रोक्षयेद्वयदेतद्धस्रपमन्त्रयेत तदस्मिन्श्रुयदन्नेनाम गोत्रप्रकीर्तितैः मन्त्रयेत्प्रयतः शान्तः
स्वधास्तुः समाहितः यन्मेप्रकाम्या दोराद्ध्येप्रदाकृष्यान्नथैव च इति दास्वगाणा नियमेषामाणि चाप्यथ
ममैव परमं मन्त्रं श्रावयेदप्रतोदितान् दर्विणाग्रास्ततो दर्भोल्लुलोप्त्रवेपस्तलतः संवितान्यस्मन्त्रेण वि
किरेत्तत्समाहितः पिण्डनिर्वपणं कुर्यान्नैघदर्भेषु संयतः मधात्मने नमिश्रेण चान्नप्रागग्रेणपादच
पितृपिण्डं भुवेन्मन्त्रः पृथिवी दर्विरक्षिता पितामहे भवेन्मन्त्रमन्तरिक्षेतिपार्थिव प्रपितामहके मन्त्रेषो
द्यौर्विरिक्षितेत्येव येत्र पितरः प्रेता मन्त्रेणानेन प्रमेवित स्रवन्निवेदयेद्भक्त्या वाचान्नं च निवेदयेत् इत्ये
वदतीति ततः मात्रे दद्यान्नद्योदकम् अपसव्येन पिण्डेषु दद्यात्प्रयतः गन्धैः पुष्पैस्तथा धूपैः दीपैः
भक्ष्यभोज्यैः पानैः समन्वितैः स्वस्थमनाः प्रयतः सदा यत्किञ्चित्प्रयतेभ्यो भक्ष्यं वा भोज्यमेव वा अनि
वेद्य न भोक्तव्यं तस्मिन्नायतने सदा भक्तवस्त्रं च विशेषतो विप्रे गतैः ततः प्रणम्य सन्महाणामभक्ष्यामेव १४१

ऐनियतनतः तदेमगोनां विप्राणां प्रणतः सदकं ततः अङ्गेनविकरेद्भक्त्या पिण्डभागं ततेस्मिन्ने प्रणम्य ब्राह्मणा
भक्त्याभिनिविश्चेन चेतसा इदमावनतः सप्रत्याभवनानाकृष्टेदवत् इमाः सन्ति वतैरुक्तास्मैप्रच्छमिति चाप्य
थ दद्यादाचमनं भक्त्या प्रदद्यान्नाः समाहितः यन्मेनामस्ततः कृतं विविति कृत्वा प्रदातिणम् प्रतेसतर्पये दि
हान्सतिणाभिस्ववाचितः भव [illegible] रमतितिवावाविशान्नननतरम् तेन्नतोभिरनाः सन्ति तिष्ठन्तेनप्रणतः
स्थितः देवाश्च पितरश्चेति जपन्मन्त्रं समन्ततः दिनः पितॄणां नामगोत्रेण जलं दद्यात्समन्ततः ब्राह्मणानां दिव्य
दीर्घायुषः तथा मन्त्रेण ततस्तच्छेषं वा कार्यामन्त्रेणानेनस्यमिप दातारो नोभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च श्र
द्धा च नो मा व्यगमद्बहुदेयं च नोस्त्विति वाचयेत्ति ... प्यनतावेषोप्रदतिणं ततःसप्रामर्थनिगत्वा प्रणिप
त्य विसर्जयेत अपसव्येनकार्यं तत्पितृकार्यं च नराधिप ब्राह्मणैः स च वक्तव्यं दारामाएवाद्विजैणाः यावदा
कामं वेदद्रेयावदः तेवावृताः तावदश्नन्ति पितरो यावन्नोक्ता हविर्गुणाः उच्छिष्टमालयेयाव वश्रुतदप
सरम् तावदश्नन्ति पितरः स्वपारमार्गिपूर्वकम् दतन्तानिसरानिन्नवगोच्छान्नानिव दातारनोपति
पृतिभोतामेकं वकिलिषम् सौवर्णे राजताम्रे च सनस्त्रपात्रेण काप्यथ दद्यात्प्रयतानि चैव नोदत्वं
गावा मामिनां प्रीतये पात्राय पात्रं दिनियतेतनम् सवेसनस्के पातिनात्यर्थं विवारणा श्राद्धदानाव

वि॰
धर्मो॰
१४३

भोक्ताचैमेष्टुनेयद्विगच्छतः तेषामेपितरस्तस्य भुंजते तेन भोजनम् एवं श्राद्धं तथा कार्यं शूद्राणामपि
नराधिप मंत्रवर्ज्जं हि शूद्रस्य सर्वमेतद्विधीयते वज्र उवाच यस्य जीवेत्पिता श्राद्धं कस्यासौ कर्तुमर्हति
तमेकः संशयच्छेत्ता नास्ति संशयच्छिद्विमो द्विज मार्कंडेयः येषां श्राद्धं ततः कुर्यात्तेषामेव स कारयेत मंत्र
हीनं चक्क तेष्ठं तेन श्राद्धं यथाविधि मातामहानां श्राद्धं तु मंत्रहीनं न कारयेत श्राद्धं समहं दं कुर्यात
त्रीणां वा तयथाक्रमम् वज्रः पिता पितामहश्चैव जीवेतां यस्य वै द्विजः तेन श्राद्धं कथं कार्यं तन्ममा
चक्ष्व पृच्छतः मार्कंडेयः येषां पितामहात्कुर्यात्तेषां श्राद्धं नराधिप तेन कार्यं महाभाग यथावदनुपूर्व·
शः वज्रः पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः यस्य जीवंति कस्तेषां तेन श्राद्धं कथं दत्त मार्कंडेयः
तेन श्राद्धं न कर्तव्यं विधिनोपितयाद्दव पूजनीयाश्च पितरः पितामहः पितुः स्वयं वज्रः जीवेत्पितामहो
यस्य पिता चैव पितामहः पिता येन मृतस्तस्य तेन श्राद्धं विधिवत् मार्कंडेयः पितुर्निर्वपणं कृत्वा स
पितामहं त्वस्य पितुः पितामहादूर्ध्वं द्वाभ्यां पिंडं निवेदयेत वज्रः पिता पितामहो यस्य मृतौ यस्य स्यात्ततो द्वि
जोत्तमः पितृपितामहे जीवेन तस्य श्राद्धं विधिवत् मार्कंडेयः पितृमपि च कृत्वाना पिंडं निर्वपणं ततः
पिंडनिर्वपणं कुर्यात्पितामह प्रपितामहे वज्रः येनः पिता मृतः पश्चात्पिता चैव पितामहः तेन कार्यं कथं श्राद्धं १४२

सेतः॥

तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः मार्कंडेयः मृतस्तु पितुः पिंडं तत ऊर्ध्वं पितामहात् द्वाभ्यां दद्यात्तदा पिंडं एवमाह
मनीषिणः वज्रः पितामहो यस्य पिता जीवेद्धि नरोत्तमः पितुः पितामहे जीवन्न स श्राद्धं विधिवत् मार्कं
डेयः दत्त्वा पितामहे पिंडं तदूर्ध्वं प्रपितामहात् पिंडनिर्वपणं कुर्याद् द्वाभ्यां नित्यमतंद्रितः वज्रः समाख्याहि मह
मंत्रं त्वनमिच्छामि भार्गव श्राद्धकाले य नियतं वत्तो ज्ञेयस्य कीर्तितं मार्कंडेयः यामयंत्रपठन्न्वेणीयंश्च समेप
समस्तया मंत्रवक्ष्याम्यहं तस्मात् तेनैव स्यानिर्मिते देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च नमः स्वधायैस्व
हायैनित्यमेव भवंतिह आद्यावसाने श्राद्धस्य त्रिरावर्तेन यत्सदा अश्वमेधफलं ह्येतद्द्विजैः सत्कृत्य तिते पि
डनिर्वपणे वापि जपेदेतत्समाहितः पितरः क्षिप्रमायांति राक्षसाः प्रद्रवंति च पितृंस्तु त्रिषु लोकेषु मंत्रोयं ता
रयति च पठ्यमानः सदा श्राद्धे नियतैः ब्रह्मवादिभिः राज्यकामो जपेदेतत्सदा मंत्रमतंद्रितः वीर्यसत्त्व
श्रीयुर्वर्चसा पुत्रदं श्रिय धनम् प्रीयंते पितरो नेन जपेन नियमेन च सप्तार्चिषं प्रवक्ष्यामि सर्वकामप्रदं शुभम
अमूर्तानां समूर्तानां पितॄणां दीप्ततेजसाम् नमस्यामि सदा तेषां ध्यानिनां योगचक्षुषां इंद्रादीनां च नेता
रो दक्षमारीचयोस्तथा सप्तर्षीणां पितॄणां च तान्नमस्यामि कामदान् मन्वादीनां च नेतारः सूर्याचंद्रमसो
स्तथा तान्नमस्कृत्य सर्वान्वै पितरस्याश्वपूज्य नक्षत्राणां ग्रहाणां च वाय्वग्न्योः पितरस्तथा द्यावापृथिव्योश्च

वि. ध. पु. १५५ तथा नमस्येतान्कृताञ्जलिः देवर्षीणां वरेनाऽरः सर्वलोकनमस्कृतान् ज्ञानार्णवं मृतानां नमस्येता
न्पितामहान् प्रजापतेर्गोर्वा वह्निः सोमाय वयमाय च योगेश्वरभृग्वस्तथा नमस्येतान्कृताञ्जलिः पितृ
गणेभ्यः सप्तभ्यो नमो लोके पुत्तमस्य स्वयम्भुवे नमस्कृत्य ब्रह्मणे लोकचक्षुषे एतन्नउक्तं सप्तर्षिःब्र
ह्मर्षिगणपूजितं पवित्रं परमं मन्त्रं सोमरत्नोविनाशने एतेन विधिना पुत्र स्त्रीत्वात्लभते नरः स्व
र्गमार्गसन्ताश्चैव वर्ट्टति पितरो भुवि भक्त्या परमया युक्तः प्राप्नोति नेत्रियः सप्तर्षिणां तपोयुक्तः
नित्यमेव समाहितः सप्तद्वीपसमुद्रायां पृथिव्यामेकराड् भवेत् वज्रः ब्रह्मन्सप्तसमाधिन्त्समं वर्त्तीन
वर्द्धिः पितृनिर्वपणे पापत्रणीयाः कृष्णाजनाः मार्कण्डेयः निर्दिष्टं सर्वं यन्मे पृच्छेदेव हृतास्म्येऽरा
नवान्मया ये न त्ममायत पिशाचगुह्यकारन्तामप्यायान्प्रानाह्वमेव एतेन मन्त्रेण सम्पताम्ना तिलाकरे
दिश तथा विदित्त यस्मिन्देशे प्रवर्त्तते मृतेऽपनं नैवदेशेऽग्नस्मा वर्तयेत इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेय
वज्रसंवादे ``` विधिनामवताविंशतितमोऽध्यायः १४ वज्रउवाच कस्मिन्देशे नकर्तव्यं श्राद्धं विधिज्ञ लोकह
ह किंचिद्यमदेयं च तन्ममाचक्ष्व द्विजोत्तम मार्कण्डेयः त्रिशङ्कुवर्जये द्देशं सर्वं द्वादशयोजनम् उत्तरेणम
हानद्याद्दक्षिणेन च कैक—म देशेत्रिशङ्कुर्वानाम विवर्जः श्राद्धकर्मणि कारस्कराः कलिङ्गाश्च सिन्धोरुत्तम १५७

रमेव च वानर्वर्णविहीनाश्च ये च देशास्तानवर्जयेत् श्मशानपिवर्ट्टे पापतरे शाननदर्शनम् वर्जयेच्छ्राद्धकृ
लेतपातिनानाविशेषतः रजस्वलाश्वशृगालपश्यान् स्कलवकं कुक्कुटाः यथा श्राद्धे न पश्यन्ति तथा कार्यं
विजानता रक्षार्थं चाप्यर्थं तेषां गुप्तिकार्या नरेश्वर तिलाश्च करणिकार्यं पाप्तयानविनाशनम् पित्रञ्च
भोज्यविश्वमोदपादश्राव वर्जतियेत सर्वमपुच्छकामानवाप्नोति पितृत्वमलयेत तीर्थश्राद्धे सदापिसन्न
तिपतीर्थं विवर्तनः दर्शनापि सत्वोऽभूत्वा पिण्ड्यानि श्राद्धिकान्पश्यन्ति पितृनिर्वपणं कार्यं कुशालाभावि
वर्त्तिनः काशगुणस्त्सर्वं पवित्रं परमं तं सर्वप्रदेयं वामोऽर्थं तोमस्करोणसमम्भवम् दर्शान्विवर्तयेन्ना
लाग्न्यपत्यदत्तवस्तुनान् लोमकण्ठसंतन्तुनान्त्र मसमजदापयेत् शुनेन तत्पोद्दान्भ्यल्लम्पवाम्पाद्धोमसः
वमांसदोइवंदीपप्रयत्नेनविसर्जयेत् वरनागरुकर्पूरकुङ्कुमं श्रद्धापयेत् सप्रसप्तममासेत्योद्द
ामनुलेपनः नहानज्ञमनग्रंरयत्सर्वश्राद्धे तेपर धूपं गुग्गुलं नदेयं तथा चन्दनसारतम् स्रग्रुवसम
पेरन्पुष्कं च प्रदापयेत श्वेतापरतपयत्किंचित्पाण्डुरं तद्विसर्जयेत् मत्तनगगुलं धूपं धूपार्थं पुप्रयच्छति
रसमधुकलत्तसप्तपपद्मनलपत्रवत जातसप्तसन्वारान्तश्च मालिकाम्चनपूषिका जलास्त्रान्सर्वाणि
क्रसमानि विवर्तयेत यानि कण्टकि नानानि नेदपानि नाणिप यानि कंटकिनानानि श्वेतानि सर्वाणि च

वि॰
ध मो॰
१४५

तानि यत्नेन देयानि लतानानि विशेषतः रक्तानि कृष्णतानानि तदा देयानि यादव पितॄणां प्रियमाप्नोति
पितृस्तुष्टिं समवेयेत अभक्ष्याणि विवर्ज्यानि पुष्पाद्येनित्यमतन्द्रितैः भक्ष्येष्वपि न देयानि निन्दितानि
बोधमे भूस्तृणं सकर्कारिं पालंक्यां तन्दुलीयकम् कूष्माण्डालाबुपालंक पिप्पलीमरिचं तथा श्रा
द्धे प्राज्ञो न दद्याल्लवणं सैन्धवं तथा सैन्धवव्यतिरेकेण लवणानि न दापयेत् नक्रं दधि तक्रं केन चाप्य
ल्लसमभवेत् श्राद्धकाले विवर्ज्यं स्यात्माहिषं तैलमेव च गन्धमाल्यसमृद्धैश्च वर्णकैः कारुण्यकान्त वर्णि
श्र— घटानि तेषां तन्तु पुण्याने यकम् कश्मीरजसमं च पटोलं बृहतीफलम् करीरं सरभं वा भोग्य
नियोगी च यज्ञवृन्तं जम्बीरजफलं बल्क बिल्वं विदारं च पार्थिव वल्लः मसूरधान्येन शालिश्चाहेतिवर्गाद्यम् क्रन
पल्लवमात्रिं ध्येन तथा कृष्णाजिनमेव कृष्णाजिनसुवर्णे व रजतं च विशेषतः कृष्णाजिनेन समन्तत्पकृष्ण
निवृत्तिलाभि व प्राप्तकर्मणां शाकानि विदुः पतिस्तन्मृतं तथा सोमः सदैव मासान्तरे वर्णाम सदा सङ्गतः
आपश्चैवौषधीश्चैव तदा विशति पार्थिव अमावस्यापयः पीत्वा नेत्ता वैवौषधीः शुभाः पयः तां तिथिं दिश्यन्तावो
दत्ताभ्यामप्यम तस्यां विप्रयां तत्त्वपिलं वेदि शोपानः दत्तकव्यं वनज्ञातं सोमतं तत्पकीर्तितम् तिलैः व्रीहिय
वैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन च प्रियङ्गुभिस्तथा दारैः शृङ्गाटकफलैः शुभैः गोधूमैश्चणैर्भिसैः मसूरैर्नवताकम्

१४५

था यवमाषैः शाकैः श्यामाकैः मधूकैर्द्राक्षदाडिमैः पनसैर्नारिकेलैश्च बदरैर्नागफलैस्तथा आम्रातकामल
कैः बिल्वैः दीर्घवृन्तकैः विसशाक — रम्भाभिश्च वर्णाटकैः किंशुकैश्च तथा कन्दैः बदरैश्च कर्क
न्धुभिः पालेवतैराटकैश्च सूतोटैः पनसैस्तथा काकोलीक्षीरकाकोलीतथापिण्डालकैः शुभैः सर्ववर्ण
मधूकैश्च वास्तुकेन व पार्थिव सितादिङ्गुडैः मत्स्याफाणितेन च सक्तुभिः लाजाभिश्च सघानाभिस्त
पुसैर्वार्कविभेदैः मधुपाकशाकाश्च गुडगन्धबुभिः पिप्पलामलकैश्चैव फलाभिश्च तिलावलैः
वेणुरसेनालाभ — ः त्रुणीकांतीविकुसयवै वातवसमीवैः लकुचैः तथा वैवीजपूरकैः छत्राकिञ्चात्र —
काकलीकर्कारुकैः मृतालकैः पद्मफलैः मत्स्यमांसैस्सुसंस्कृतैः गव्यवा गव्यश्च श्रृतमासकसम वि
तैः हविष्येण मासं प्रीयन्ते पितरो नृणाम् द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन्मासान्हारिणेन तु औरभ्रेणाथ चतुरः
शाकुनेनेह पञ्च वै षण्मासान् शशकेनापि सप्तपार्षतेन च नयात्येणेन मांसेन पञ्चमासांस्तु सेन व वार
हेण नवैवार्हिणा रवेण तथा दश मासानेकादशैवाहुर्गव्येन नराधिप संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन
पयोविकारैश्च तथा तृप्यैश्च पञ्चकैश्च तथा तृप्यन्ति वनोदनैः वार्ध्रीणसस्य मांसेन दि
द्वादशवार्षिकी वन्हः वार्ध्रीणसमहेयश्याप्नोति तृप्तिमानन्त्याय ततः यस्य मांसेन कार्यितादस्मि द्वादशाब्दा

षकौ मार्कण्डेय। त्रिपितृनिर्दिष्टदीर्णां पृथक्स्याप्रसवे तथा। वस्तुदानं नराणां इच्छया गवां ...णांसे विदुः
कालशाकं महाशल्कं वर्द्ध्रीणसं तथैव च। अनन्ताय भवेद्दत्तं सर्वमेव मधुसंयुतं। खड्गामिषाणां परिवर्ज्जिता
ये तेषां हि मांसेन भवेत्तनेतस्य श्राद्धे महाराज नन्तः। प्रदेयं खड्गमांसेन नादेनाय तेषां इति श्रीविष्णुधर्मो
त्तरे प्रथमकाण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे श्राद्धद्रव्यपिनाम एकाविंशाधिकशततमोध्यायः १४१ वज्र उवाच। श्राद्धकालं समाच
क्ष्व सर्वधर्मभृतां वर कस्मिन्काले कृतं श्राद्धं प्रीणयेत्पितॄन्नरेश्वर। मार्कण्डेय उवाच। श्राद्धकालममावास्या नित्यं पा
र्थिवसत्तम। पौर्णमासी तथा माघी श्रावणी च नरोत्तम। प्रोष्ठपद्याम् अतीतायां तथा कृष्णत्रयोदशी अग्र
ध॰ हायणीतीतायां कृष्णाष्टम्यास्तथा श्राद्धेषु सप्तमी कार्या मासेष्वन्वष्टकानराः हस्तीयाच तथा पूषे
नित्यमेव विजानता। अन्वष्टकासु सर्वासु श्राद्धं कार्यं तथैव च। अष्टकाविधिना कृत्वा क्रमेणानामतः पञ्च
काः माघे नभस्यसितामस्यां श्राद्धं कार्यं प्रयत्नतः। तथैव प्रपितामहस्य विश्वेदेवपुरःसरं पिण्डनिर्वपणं का
र्यं तासां च पितृवच्च प भक्तवत्सव विशेषतः एकमेव निर्वापमेव श्राद्धे भ्रात्राराजेन्द्र चतुर्गुणमायतः
तावदेव समस्तेषु चाः षट्क पूर्वकारयेत प्रेतकार्यमूलेन अग्निसौधे कृत्वा शास्त्रम् अग्रे घोमसप्तमानाच
याज्ञिकनाथपाठश्च कर्तिर्यपीश्वयमूलेन पुरुषाणां तत्कारयेत पिण्डनिर्वपणं शास्त्रदेकैकस्मिन्पृथावि १५८

पि कर्तुमिच्छिन्नयं तत्स्त्रीणां च आद्धिः प्रवर्तयेत कर्तुमिच्छन्नयं तत्स्त्रीणां निर्वपणं भवेत्। यथा सोमेन पयसा
कर्तव्यं च प्रस्ताम् अन्वष्टकाविमिश्रेण कार्यं सन्ततपुण्यं च भवन्ति तांश्च भवनानन्तयं परिकीर्तितम्
पञ्चानि श्राद्धकालानि नित्यानि आह प्रजापतिः। श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते। वृद्धौ श्राद्धं नरः कृत्वा
विशेषेण मयाप्नुते वृद्धौ सर्वं यदि द्रव्यं नान्दीमुखांश्च पितॄन् वृद्धिश्राद्धे पुकृत्वा मिलन्ध्यानेषु ता
स्तथा कर्क ट पिंडमिश्राम्लपायिन उच्छ्रितं निर्वपेत सपिण्डीकरणं कृत्वा श्राद्धे चैवं पुत्र तन्मनि अग्ने
ष्टोपरमे कार्यं मन्त्रवर्जितनाम्यपि विवाहादिषु सर्वेषु श्राद्धे तथा कार्यं विवर्तनाः। वृद्धिश्राद्धे विधानेन चेदृत्न
स्नात्वा मा श्रिते श्राद्धं प्रयत्नात्कर्तव्यं भवनकमेन पार्थिव। दुःस्वप्ने यमनाद्भुते प्रेप्स्याद्गतिर्ज्ञायनम् धते सा
स्यं च तत्रापि प्रयत्नेनकेशवं हि तम्। योगपावपरेपतेनथापि च विशेषवन्त प्रवसोधं च तत्रापि दर्शस्पर्श
तताय्पति मघासु तावत्तत्रापि शास्त्रेषु जेयं त्रयोदशी नन्दनं भवेच्छ्राद्धमपुनापायसेन च सर्वमेवानापि
कर्तव्यं श्राद्धं मन्त्रवत्नपि पवाय भौनो तत्पवः श्राद्धमन्त्र नकाश्यते यन्म श्राद्धं सदा ह्यपात्स्याश्च मपफलं
लभत निर्दोषसन्तानं तस्मात्तस्मिन्काले तत्र नाऽन्यः नवश्राद्धमथानेनैव नान्यत्र कार्यं विचारणा श्राद्धं सक
महामानो: कर्तव्यं भ्रष्टिर्विधीयते। विश्वेवाहितयं तत्र अग्निनैवेद्यं विशेषतः अन्तोपादिनेनथा श्राद्धे तेषु फ

वि. लेरप अतयेवनयाप्राहुर्विनेयेणदृढदर्शीव त्रटिपाकेवकर्णेथेयवपाकेनथैवच नरावर्णमेदागन
ध र्मो. क्लिनाप्राद्देकथैव प्राप्विनस्यापंपनेयथमे तेकस्यव पूर्वाद्दे प्रुजकपतस्यप्राह्देकर्यादिचलताः
१४० अपराह्णेतथाकार्यं कृत्स्नपतेनपापिप संध्ययोर्वलयेत्प्राहे तत्रनाशेनेपप्र गात्रावपिवकर्तव्यंयदा
स्यात्प्राहुर्दर्शनम् अतयेनत्स्यमदिहृयदर्शनेप्राहुर्दर्शने अतःकाम्यानिवक्ष्यामि प्राशनानितवानघ अ
नेनयमथसौभाग्यसमेवजयेनथा सर्वान्कामांस्तथा विर्यापनेनीवितमेवच आदित्याद्दिनेष्वेवप्रा
देकर्वन्यदानरः क्रमेणैनदर्भासोतिनाचकार्यातिविकारणा स्वर्गसूपमांश्चनथावस्रवर्वसमेवच गोदेण
कमेणाप्तिहिभवंपापिनथाभिपम सर्वान्कामांश्चसौभाग्यंपनेनाप्तिप्रपानना रूपयुक्तांश्चतनयान्वा
णिज्यादाणमेपदम् काञ्चकेमहदानानसफलान्वतथाकृपि समप्रयानालाभवसर्वान्कामांस्तथैवच
श्रेष्ठकामांस्तथासर्वांस्तलमाणेरयमेवच नर्पेयमरदेशावस्तारगाश्चवनीवितम् कृमिकायमरणेनक
मानभगाणिनरः एकैभानि मातकुवेश्वाद्देशामोस्यसंशयः स्नियःसरूपाःस्वादर्दकव्यानावतथावान्
सर्वान्कामान्यशेष्ववश्रियंदननयेकपिम् वाणिसंपशिवैश्चवत्रानिनश्चनथासुतान् सर्वाणिरप्यसौभा
ग्यपामोतिश्रादद्दःक्रमात पीतिपत्यमतिर्येतपावेत्रामेस्मयादर्शी वनेदर्पानकर्तव्येपवरापास्ववातिनाः १४०

प्राहुर्मदापं वृषीपुत्रविनकामान्समयोल्लभतेमनुष्यः तस्मात्प्रयत्नेननरेरद्दकार्यं प्राहुर्मदापं वृष्टी
पुत्रैः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे श्रीहृकालोनाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः १४१ व
ज्रउवाच कस्मिन्प्राहेनदानञ्चैकेनभक्तंमहाफले भवतो हृदिसंस्थितं तन्ममाचक्ष्वपृच्छतः मार्कण्डेयउवा
च अवत्थानेनयानन्तमप्रयोनभवःसनः प्रदानतिदगवानेवाणिगायुपतीवकः तथाना विकोय
सुभूरस्यवपातिनः पवकारस्तथानवीयमवोपपतिदिदे हानानतत्रविदेशेयप्रतीवानिपार्थिव
विकित्सितेनवनथायस्यहृतिनेरप्य वेदविक्रयकोयश्चवेदनिन्दकएवच नकेपास्वेदरपश्चनास्तिको
धर्मवर्जितः विज्ञाविवदमानश्चपश्चवोपनयेद्दहून् अपाल्पपानःस्नेनश्चपत्नीकितवएवच स्त्रीशाणश्च
तथाकाणवपिनेन्यःकाणस्तथा परपूर्वापतिश्चवग्रामश्रेष्ठानिराकृतिः अवकीर्णीकुंडगोलोकनखी
श्यावदन्तकः कुष्यादृष्यायिशालश्चमिवद्रुतिश्चनतथा परविन्तिःपरिवेत्तातथ्यकन्यादृषकः यानकश्च
तथातस्यसोमविक्रयकस्तथा कूटसाक्षीतथाराउहःपरदारीविकर्मकः तथावेतनपविदार्णिःविषद
तननस्तथा यश्चहीनातिरिक्ताङ्गश्चर्मादसकस्तथा यश्चपुत्रस्तथाभार्यात्यातकेसेसमपानकः द्विप
स्त्रिदेहभेवैवप्रयतेनविवर्जयेत् अतःपरंप्रवक्ष्यामिब्राह्मणोपकिपावनान् वसदेयापुत्रसंतानःतपसीवि

वि॰ ध॰ मो॰ १५८

जितेंद्रियः पारगो यश्च यज्ञानां सामवेदस्य पारगः ऋग्वेदपारगो यश्च यश्चांगिरसपारगः अथर्वे-
शिरसो ध्येता त्रिसुपर्णस्य पारगः त्रिणाचिकेताः पंचाग्निः धर्मशास्त्रविशारदः पुराणपारगो यश्च इ-
तिहासविशारदः अधीते यो महद्यश्च विष्णुधर्ममिदं शुभम् वितानानि च यश्चाद्य यश्च व्याकरणं च
ज्योतिषस्य तथा वेत्ता सामपूर्वं स्ववादिनः ताभ्यां हि द्विजवेदकर्या हव्याभ्यां विशिष्टता अधिकाधि-
श्रेया विद्वान्सामपंक्तिपावनाः मताः गुरुशुश्रूषणपरः तीर्थस्नानपरश्च यादव गायत्रीजपनिरतो योगी स्वा-
ध्यायपरायणः यस्यास्येन तु नगतामपीशभक्तिपरायणश्च देवदेव तस्मात्पात्रं परमं लिंगि विश्वाद्यते ति-
लोके गुरुश्च सर्वोर इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कंडेयवज्रसंवादे पात्रापात्रपरीक्षानाम त्रिचत्वारिंशत्त-
मोऽध्यायः १४३ वज्रः कस्मिन्बहुफलं श्राद्धं देशे ब्रह्मविदां वर एतत्सर्वं समाचक्ष्व भगवान्सर्ववित्परः
मार्कंडेयः गयशीर्षे वटे श्राद्धं अक्षय्यं परिकीर्तितं यदत्र मेघावर्ति गयायां लोकपूजिते तत्र प्रख्यावद-
वः पुण्यश्चैव कालिंगे अवन्त्यां एकेनवाश्रमे पुंडरीकाश्रमे अक्षयं पुष्करे पुत्रं तत्र श्राद्धं प्रयागे नैमिषे
तथा वाराणस्यां प्रभासे कुरुक्षेत्रे सममेतत् सरित्सु विशेषेण गंगायां कृष्णायां गोदावर्यां दिनकरे
महानद्यां पयोष्णायां श्राद्धं दत्तं समस्मातिकरं नरैः अश्वमेधस्य सहस्रगिदत्तस्य तत्फलम् १५८

स्नात्वा तत्र नदीषु तिष्ठन्त्या श्राद्धं समाचरेत् सर्वेषु देवलोकेषु कामचारी विराजते एवं विमानयानेन किंकि-
णीजालमालिना दिव्यगंधानुलेपेन वीणामुरजनादिना दिव्यस्त्रीसहस्रेण कामगेन यथासुखम्
अमृतमसृणं यावदिन्द्रस्य परमं भोगाः कृतकृत्यश्च भवति पितॄणामनृणस्तथा श्राद्धं ममापि पितॄणां
चैव पुण्यमेतेषु वसुः यत्र कृष्णवनं गयायां श्राद्धमानंत्यमश्नुते यमुनायां पयस्विन्यां देवीयमुनायां पापनाशिनी य-
यत्र कृष्णवनं तस्मिन् श्राद्धमानंत्यमश्नुते पितॄणां तु प्रियतरं गंगामेदासरितांवरा तस्यास्तीरे तथानंतं सर्वं श्राद्धे
त्रयोदश्यां शुक्लपक्षे तथा श्राद्धं अमावस्यायां पर्वते वा हृदयपर्वते श्राद्धमानंत्यमश्नुते हिमवत्सर्वतः शुद्ध
पीयूषपुण्ये गिरिः आकराः सर्वरत्नानां सर्व एते समाश्रयः तापसानामधीवासः श्राद्धं तत्रानंतमेव
तु एवमादिषु तीर्थेषु पर्वतेषु सरित्सु च सरोवरेषु सर्वेषु च अरण्येषु आश्रमेषु तथा गोष्ठा न-
दीनां प्रभवेषु च संगमेषु च सर्वेषु पुलिनेषु विशेषतः उद्यानेषु विविक्तेषु सैकतेषु समेषु च शाद्वलेषु च
रम्येषु गिरीणां कंदरेषु च उपह्वरेषु नदीनां च स्रवन्तीनां तथा महागेता तारन्यस्त गजच्छायाम पार्थिव
यः श्राद्धं पक्वान्नेन मांसेन श्राद्धं प्रयत्नतः शुचिः तर्पयते पानेन पितॄणां वा पीतपाति गोमयेनोपलिप्तेषु श्रा-
द्धं कार्यं तटेषु च मनोज्ञेषु विविक्तेषु रुचिरेषु तमेषु च देवायतनमार्गेषु श्राद्धं बहुफलं भवेत् तीर्थान्यायानि

वि॰ दत्तैर्दृष्टैर्लोके पुराणैः परिकल्पितानि तीर्थानि तेषां विधिवस्त्रथाय श्राद्धं नशोचेन्मरणं तितान्मा इति
ध मो॰ श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे श्राद्धदेशानुकीर्तनं नाम चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः १४४ मार्कण्डेयः
१४५ अतः परं प्रवक्ष्यामि पितृभिर्याः प्रकीर्तिताः गाथाः पार्थिवशार्दूल कामयद्भिः पुरेरक अपि स्यात्स कुले॰
स्माकं यो नो दद्यात्तज्जलाञ्जलिम् नदीषु बहुतोयासु शीतलासु विशेषतः अपि स्यात्स कुलेस्माकं हिमामिश्र
जलाञ्जलिम् तिलमाद्रिकसंयुक्तं यो नो दद्यात्समाहितः अपि स्यात्स कुलेस्माकं यो नो दद्यात्सुभक्तितः
सं पायसं मधुसंमिश्रं वर्षासु च मघासु च दाल्भ्य उवाच पत्न्यरणीमतिश्रेष्ठो प्रोषितो वतथानराः ‒ श्रोतुमि
च्छामि विशेषेण विधवास्त्रीनिबध्यते नप्रोषितोनयेना प्रपत्न्यानरहितेन रम् पुलस्त्यः अपत्न्यपशोयनाना
म द्वितीयेस्पृणतो मम दाम पोस्य नवे यथ अप्रयातिसं द्वितोमम पत्नीविमलकष्पनतोनकदावित्स्त्रा
येन शतेनगत्यातिः कृतः क्रियासाध्य यदा द्विज अपत्न्यगायनानामतदाश्राद्धे हि सा तिथिः कृलपत्नी द्विता
यायाश्चाब्राह्मणि संतम इदमाश्राय यज्ञामवधाम्यन्तः परम श्रीवत्सथाशिणश्रीप्राभसाभ्यंशं त्रियास
द श्रीवत्सथारि कात श्रीयामस्थापने बुत गार्हस्थ्यमाश्रणाणाममेयानतयमांयजामद अग्रयोमाध
स्यपत्नमाश्रणाश्पंनदेवताः पितरोमाश्रणापंतममनोदाम्यसमेदनः तस्माविप्रमतेदेवनकदाविपया १४५

भवान तथा कलत्रसंबंधो देवमार्मैवभियत तस्माद्विप्रसंवारद यथा तेश्रायनेमदा शाख्यामसाप्य प्रत्या
क्षतयैवमयुस्तदन एवं पुमादप्ता व कृतात्तस्मात्कृयादेः फलानि दद्यात्ज्ञ्यायामभीष्टानि तगत्स
तेः न केशप्यापतनेदं संभुञ्जीनवाग्यतः ब्रह्माणाद्द्वितीयेष्टशतादपास्रदातृणाम् एवकोनियः
स्यनेनमामवतप्यम तस्यतत्त्वरयदाल्भ्य रहस्यगानजायते अपत्न्यशायनश्रीमिथुमेकमाश्रयमा
यकः भवत्यथाद नस्यः पुरुषोनारसश्रयः नाहिवदाल्भ्यधर्मतानातमेनदृष्यादिविधि याकरोति
नस्तात्याबंधवगम्यतायते वेयथाहरभगवं वा भगते गवमतम नाप्नोति जन्मवितयोमनस्वात्मा प
तिवता इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे अपत्नश्रायन द्वितीयापृच्छवनार्तिशोऽध्यायः १४५
दाल्भ्य उवाच उपवासात्प्रियतमस्य लोकद्वयफलप्रदम् कथितं भवता सम्यग्यत्प्रोक्तमिमया द्विज
अन्यदिच्छाम्यहं श्रोतुं तन्ममाचक्ष्व ते नमः संसारेऽनमतिस्मसंसारान्मानिसत्तम पुलस्त्य उवाच अ
विद्याभवकर्मेदं तब भक्तिहितो मम संसारस्यास्य तत्स्वाक्यैः स तेपाश्चय तोमम सन्तानविहितं कर्म
गणदेवविवर्जितं सर्वतः तोयतस्येव सन्त्यवेपश्चनेपतन अपृवसमम्बवाभाउगन्तव्यय तिकर्मीणा
दाल्भ्य संसारवित्रुटः कारणाभावसंभवः भवत्संसारयत्त्वात्सन्नुयतामश्रकारणम् संसारविच्छेते

वि
धर्मो
१५

दौल्यममासाद्यतोमम गृहीतकर्मणोयेनपुंसांजलिर्हितोहम यत्रायष्ठितभूतेवेष्मणकर्मलगा
वद्य ब्राह्मणतोऽपविप्रांस्त्रान्यानाचमनम् । मुञ्जाति विहितेकर्मणागाद्वेपाहिवर्जितम नातिशद्धयत
यदेतद्देवायस्क्रमेणः स्नानकारणमावेदितयैवप्रतिपद्यते ७मांस्त्राधिगतमानाभूदेनामोतिमस्य ब
ह्मणाविबेतेनपरमेणाध्यात्मना इतितकथितेदाल्भ्येनमार्कण्डेमार्गिनः कारणनवमतिश्च नायते
यागेनयथा मार्कण्डेयः इतिदाल्भ्यःपुलस्त्येनयथावत्प्रतिबोधितः स्नानययामासदौर्गिलोकेकामांश्च
वाञ्छितान् तथानसपिमानेदकेशवनारायणेऊरु स्नानध्यानजगन्नाथेनकेविद्वेबसौदाते पतन्मयाकेमव
ल नवभूमिपरस्तुतः स्नानाराध्याच्युतदैवकः कामानामनुयाचरः वत्सः भगवान्स्वनीगोभ्यस्यमेलो
कामिदाख्युतः भागवतावाणोध्यायभ्येवाभामिपतिर्हरिः मानुष्येवणाविदामममहवापितामहः चक्रा
र्द्धीमतलापाद्पुत्रःमहोद्दन सार्थिकृतवाम्बुधनेषामवेस्त्रणाहारः निस्तोत्रेयेनभौष्मावञ्जनमम
महोदयम् उपकारीमहाभागःसतेषामवेतस्तु केशवःपांडुपुत्राणांसततानाजनकोयथा यस्माके
कृतपुण्याश्चममपांस्तनाम्नतः विष्णुर्यपरिभोगाणोविदस्तजपनरम् गान्धेनारीनजाकस्मान्या
दुर्नदेनाः समलोकेकनाशनयेभवेनकपायिनः स्नाताननमगस्त्रमिभगवन्ननकल्मषम् नाते १५

निर्धूतपापोस्मिकृतेविस्मपरिग्रहे एवेदेवरस्तेयांप्रसादसमलोदरिः एवजन्मकस्मिदावष्टकस्मि ह
हमहात्मनाम गृहीतनाद्रे नेपास्त्यमेयुत्रोयुधिष्ठिरः एवस्तुपर्मोबोवितास्तान्समाख्यातमहर्षि ये
माथ्यकामसमाविपद्वर्हसमपुरुषदेनः तेषामवोचदगवांश्रोर्गमिस्त्रामितवतः मार्कण्डेयः वहूनिथमे
ज्ञातिधर्मपुत्रायकेशवः पुणाप्राचावनतद्दसादसमस्तोदरिः पार्तनयगताभ्रींप्याहवोकृता।
युधिष्ठिरः एक्षवाम्यजगन्नाथतन्मेनिगदतस्त्रम पवमेनाश्वमेधनयदाहान्तेयुधिष्ठिरः युधिष्ठिरः
भगवन्नेतच्छ्रोत्व्यमापिकिंलोकिपरायणान् किंकृत्समयिकृत्येतेभवतोत्माहिताःपुरा यदिनेपाउद्वाद
विपतेमपुरुषदेन श्रोतव्याहमयाप्यमस्ततस्मात्कथयाखिलान् पविनाश्चैवयेधर्मास्सर्वपापप्रणाशनः
तवदक्षुतादेवमवपर्मपुत्रममाः पांक्रताब्रह्मदाणेवः पिरञ्जोगकतल्पगः सापावाकृतब्रह्मग
न्तेमवेरिलिपः एतस्मैकथितस्सर्वमसमामय्यस्तानम वसिष्ठायःमहाभागमनिभिर्भावितात्मभिः
तेनाहतवद्देवशङ्गादममपागतः प्रमाकथयतादेवयथदेभवतःप्रियः कृत्वामुमानवाच्यमोच्च।
सिद्धान्वामहाफलान् पराशरकृताश्चैवतयाइयस्यधीमतः कृत्वाशांखसरापरमलिखितस्य यमस्य च
नारदाश्चमहाबाहोमनेर्द्वैपायनस्य च तथामहर्षगार्ग्यश्चैवज्ञातिपर्मास्त्रपावनाः गुणाश्चगुणवाहुश्चका

वि॰
य मी॰
१५१

पुष्पैर्यथालब्धैश्चैव वह्नाग्येन कृताञ्जलिश्चैव गन्धैर्यथालब्धैश्चैव सुगन्धैर्गीतामङ्गल्याः शोभिल्याः सौरभ्यान्तथा ॥
गोरोचनामधुश्चैव कर्पूरागुरुचन्दनैः सोमेनाभिमन्त्रितो नागः पैलस्य वसुधात्मनः वैशाखे पूर्णमासी तु सुविप्र
लाभकृताश्चैव पैत्राश्ववास्तुलाश्चैव कौवेरा वाग्मिपौष्णकाः आषाढे कृतनाथमासि तथा गोपालकांस्तथा ॥
रवेर्भागः कृताश्चैव मासान्तरे नक्षत्रान्तथा श्रीभगवानुवाच श्रावणे तु महाबाहो यथा मासान्तरं कृतेन पु॰
महद्धि कार्तवीर्यमहोत्सवनन्दनम् वृक्षः समनुज्ञातः मनन्तफलवर्धनः मल्लिकापुष्पविज्ञानश्च यथा
भवति पुत्रवः कमलैः सल्लेखापि विज्ञो भवति भोगदः अनन्तरं पुष्पवर्णाश्च तथा यथा नरः स्मृतः प
तयन्मासेषु पूर्व्यः कीर्तयिष्यामि ते नृप कुमुदनाले पुष्पेषु कल्पनाकाश्चैव अव्यक्तवर्णाङ्कुरा
श्वास्थमस्तानि भाश्चैव धावन्ति समवर्णास्तु तथा यथा मन्वन्तरविभाः तस्याः कालान्तराविज्ञाः केकरा॰
यामेयचैव विषमस्यनयाश्चासु नयनान्तथा नतेवृथाः प्रमोकथानेवनाथर्थेयोग माकथाना॰
वथायोगाभयावन्नाभिनन्दनः मल्लिकाकाञ्चनगन्धमेवोत्तमस्त्रनाः महाश्चमास्तु तथा म
नाभान्तरगामिनः महोत्सवमहोत्सवासमहावलचन्द्रमसः योगः कार्तिकनामतः चैवनाभिष्ठाननिव
नवपार्थिवकुसुमानि नायन्ते वरमपि पुष्पैः वेदयन्तानि नायन्ते कुसुमस्य च विधिपतः भूमिकपित्रापूर्व ॥ १५ ॥

स्ति॰

पे॰

तत्पश्चात् स्थलपालपि पुष्पानि च वनदानीव पुष्पानि च प्रशासते शान्तिधनपतीनां भोग्यानि निवर्तिते गु
नेताय स्वनयनाच्छादितामिहितयात्र महत्वानिवर्तते स्वयं विनिवर्तनात् समस्तैर्नागिरीग्रीवायश्चाप्त
प्रोक्ष्य वर्धनाः रक्तपुष्पाग्रस्थानाः स्वेतवर्णाभकल्पमपि शोभैः प्रवालमन्दरानाम्निः पूजनात्तथा रतेयस्याः श्र
यत्नेन मातृकायार्थदिनाः पुष्पाः ध्यातिताश्च तथा मनकामाथनयाम्नि वर्धनाः वाणानि मालु पुष्पयस्यमस्तानि गो
पेतः लाताय स्वमवर्णाश्च तनीलमिति निर्दिशेत वृषयवसमाकृष्यानवनायोग्रहं भवेत यदृच्छया वा
तिनाथ्यालोकेऽपगतनी पुष्पावलं वृत्तपुष्पका प्रागयाश्च तेन यतेनवासमेषेन नीलवर्णपुष्पमस्तं जनत् पथ
वृधनालाम प्रगुणोऽन्तरहोऽन्तकीर्तिमथ्यापि तत्र भक्तानवशालयेन्नास्तामहात्म्ये किविधिचारुमतांगुल्या
स्तु इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुराणे कार्तिकमासे वन्नद्वादशीवृषमल्लतापनाम षष्ठचत्वारिंशोऽध्यायः १४६ मार्क
ण्डेयः श्रवणकृष्णपक्षद्वादश्यां वा सिताधिप कार्तिकस्य वा मासि पूर्वोक्तं कारयेत् प्रदोषे महा
तपनयाचेनायनं स्वयम् विष्णवे दत्तयेवेदशनाशेषापवनस्य च स्वतो वाय्यस्तन्माथ्यंत सिद्धहर्निवाकरस्
समस्ति नाम मध्ये परिक्षीयाद्वन्धशाने पयसा पुष्पपर्यादि श्राद्धे यो लक्षमासहितः पुष्पाणां स्वनमनः श्रम
कृत्वा नरोऽपि प ददाति तिद्वत्वा तनयेऽकृतात्समाहितः तथैव पौरुषं सम्यक्कूष्माण्डनिवारणीय ऊनकेषत

वृषभमयस्कारः सर्वशिल्पवान् फलेन ददाति पार्थिवमिव क्रमेण निर्दिशेत् शंकितस्थापयेत्स्यस्थात्तस्यानेतस्य·
तथापठेत दिव्यवर्णातिदूरवः चतस्रो मनजेष्ठ स्थापोऽर्द्धेति मम्मशङ्खो देवीवाप्यथ वत्सातिथ्यश्चतस्य·
भवतेवृषेहनार्पिव श्लेक्ष्यामतः पश्चाद्रूपमाल्यैश्च शोभितः किंकिणीभिश्च रम्याभिर्घण्टाभिरलंकृत-
भैः नरःकृतः जपेत्मंत्रं समप्रयत्नमानसः वृषोहि भगवान्धर्मश्चतुष्पादः प्रकीर्तितः वृषाविवनमस्यम्‌स्या
ममेरवततमवेतः पूर्वपुत्रानरूपभेदत्तामिगवांपतिपूर्वपतिसमर्थं अनेनमार्थेवदनप्रकामस्यथातथावस्तु
तवत्सतयुः पूवेपुत्रानेगोपतिवोदत्तामिश्रेनेनक्रीडतो स्वर्गतिप्रियेवा महात्मभिः प्रजयाममतप्तनिःसार
यामदिवतामाममराजन् मेवेपितावत्स्य इत्युक्तीनस्तपनक्रमोवृषभस्यसंज्ञे समालयेनेवृषभेततस्तदृष्टवादि
शवत्सवस्वस्तमवोः वामाघुगेदानवपूप्रदेयमपांघुकेसहितवकास्य गोत्रल्यप्रधानमपतथुवमुत्पद्
यथातद्धिमपतिमातम् विशालयात्रेदयिमपिपाघुतेसम्मोजनीयाः प्रयमावमिश्र उत्सृष्टमाधवृषभेवज
तिहमिपातसर्पिताम्दाये यमित्रलाकेसजलंदधातः पातममागच्छतिनामितत्रा दिव्यामृपूर्णम्क
तमदीपतेलोकपातनमिमनप्रयाति सविदाणकाविदयोपयाति हस्मातितस्मम्पितमहानाम हसिवे
पनमरितावरिष्ठांसदीवकालविमलास्तुवाहा दर्पणमणिः सर्वविधाणायानैः पगायदायावयतेनरेद्र पि

हेमदानस्पतदत्तकृदंफवंलभेतीति नमंशायोव गोसहस्रवेतुल्यानिशताग्निराजन्सोत्तातदानमर्दिवंप्रयाति सव
स्यणपरिहृणकामः संसमयमानात्स्वदशतगताभिः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे वृषोत्सर्गवि
धिर्नामासमवनारिंशोध्यायः १८० वज्र उवाच वरितेउपपुत्रसमसमार्कण्डेयमयाश्रुते कृत्स्नाहविधिः पुण्यः सर्वपु
पप्रणाशनः धर्माः श्रुतनमनायाः फलदानेनथाश्रुत कस्मातिनप्रयानेवृषोत्सर्गनश्चेवव श्रद्धाइपनर
इपपुत्रपुत्रस्यभागी कोतहनमसमात्मत्रतत्समावत्तरक्षतः केनकर्मविपाकेनमतराजापुरूरवाः स्वापतः
शूपसाभाग्यमापिवोतम देवासभवनेष्ठानगपवोस्त्रमनोरमान् उर्वशीमगतासकामसर्वभावेनतत्पर
मार्कण्डेयः शृणुकर्मविपाकेनयेनराजापुरूरवाः पुरूरवाइतिख्यातोमद्रोषासीन्महीपतिः चातपर्यानवे
जातः वाल्यएसर्पातमेसवः सर्वरूपगुणोत्कृष्टैकस्तेनरूपवर्जितः वज्रः पुरूरवाम्दपतिः कर्मणाकेनभार्गव
वभवकर्मणाकेनरूपश्चेवपार्थिव मार्कण्डेयः द्विजग्रामेद्विजश्रेष्ठोनाम्नावासीत्पुरूरवाः नयाहृतेमदारा
जस्वेवजन्मानिपार्थिव सचसर्वपतिनाम्नायस्तुराजापुरूरवाः आसिज्जन्मसमोविप्रोद्वादशीपुसदानव उ
पोष्यसज्ञामामगरुकामोजनार्दनम् वकारेमोपवासस्तानमभ्यर्च्यपूर्वकं उपवासफलान्वाप्युराज्यम
वेषकेवकं उपोषितस्तदायंगाद्रूपहीनोभ्यजायत उपोषितोनरस्तस्मात्स्नानमभ्यर्च्यपूर्वकम् वर्जयेत्सवप

वि॰
ध॰मो॰
१५२

तेन रूपद्वेतत्परं स्थानं एतत्ते कथितं तस्य यद्वृत्तं पूर्वजन्मनि सरस्वत्यां तु विविधं पूजितं समहीपतेः तस्य रागगुणैः सर्वैः
सम्पूर्णं तस्य पार्थिव जनरागो न चैवास्मीद्रूपहीनस्य यादव रूपकामः समद्देशात्तस्य महत् नानिश्चयः गत्स्यमेवंगतेन कृ
तात्रतामसिंहमध्यावेन व्यवसायहितो यस्तु पुत्रामेवं महाशयः उद्यमतीर्थं सनन्दं विषयांतात्मकेन हीनम् एवावती
मिति त्वौमौ तां दृश्यति मनोहराम् तां ह्ननि ति भिभावा सह्याद्वेवं गांतां हि न समामेम समानशीतलाम् तां हिनमहेश॰
वां फेनपुञ्जानां हिनयशास्मरितां दृष्टा गता इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे पुरूरवाख्यानं नाम
सप्तचत्वारिंशः १४८ मार्कण्डेयः सदृशानदी पुण्या रम्या हिमवती शुभा गन्धर्वगणसङ्कीर्णा नित्यं शक्रेण
सेविता सरोभिः सदामिहरैर्यम्यापतैः विराजते सप्तधेनुकाकवाचाभान स्यामृजति सर्वदा तपस्विशरण्यायां तां स
सेव्यमानाभिविता दृदृशे गानपानीयां महाराजः पुरूरवाः स्नात्वा हिमावलीक्ष्वाकाशावासरवाजितां मासि वृषा
सिवसतां यशस्वी निपगयये पुण्यां सशीतलाद्यपां सनमः श्रीनिवासितीम तपः वृद्धिगुतां सोम्या सामन्तनिसिवा
पुराम् मशीतशांत्रपानीयां हिनपुञ्जतिषेविताम् सतां हिमवतः श्रेष्ठा वव रावि विरानितम् स्वच्छतास्वादमते
लातापैरूपशाभिता स्वर्णगारहणातः श्रोणी सर्वकल्मषनाशिनी अङ्गामसमद्रमदीषामदी षोगणमाकुलाम
हिताम वैस्पताजस्यकस्यनो त्मकपकारिणी नोलनीरजने चालामुत्फलकमलाननाम् हिमामफेनवसनां वज्र

१५२

वाकायगंशुभां वस्पकाष्पर्कि दृशानीवनन्मतस्यावलिभवान् स्वजलोद्गतमातेगरास्फभपयापरो हेम
नृपुरसंहश्रायामानवमयावलीं यस्याद्रूपसहोन्मनगपवीनगतः सदा मध्याहसमयेगतन्जंरूप
स्परामागणः तामपश्यो विनिर्मकालवहंतांजसमांशुभान् सतारंडुसमंभ्रतान्नाना वर्णोन्नागपिनः तांग
शतसेक्शानसृथंमेड्रनड्रदृशान सम्भजमितावानावश्रदयविभूषिता चक्रभगंड्रमलिलैर्देवस्त्रांजरा
त्नैः सपुतमलिनयस्याः षड्पदैरूपसेवने यस्यास्तीरभवाहताः सगोपिजसमाविताः तयापन्नुह
शुमराभ्रमरैलिनिराजताः यस्यास्तीररतिर्यानि सदाकामवृक्षानुगाः नेपायनाश्वहपयमश्चाटवाः सदाम
क्षाः लभमयक्रमतागास्तदेवीभ्यः प्रीतमानना: सियप्तनाकेवहुलाः पर्यहप्रतिमाननाः याविभतिसदा
ताएंदेवसकर्पोर्हितम् पुलिनैसंगहृदम्वायसवैरपोर्हिते सतामरमपानीयां श्रभागगनामसतम् सता
परपम्योगतामतानासीसितकामदाम् यस्यास्तीररुद्रैकाशाःफुलस्वरशुमविभैः गतामिर्वैहृताकाशारम्य
तासीरसस्थितैः यावसदादिविसीयतिदैवीयावसदाभविसेद्यातविष्णुः यावसदामकलाववविनाशंभक
तनम्यकगम्याविरेण यावगतामसौतोहिकदवैः यावजुनामततहिमहीनेः यावपुत्रावततेंतुकदवैः याव॰
गतास्ततेतहिमहीनैः पुत्रापिकेसरिणाः कारहेदयातामसत्रायपुत्रमलिलापिमवर्णपुत्रा सर्यांसुतापर्पा

वि.
ध मो.
१५४

वृन्दं विहङ्गपालानां गीतानां पुत्तलस्य पयसा दृश्यते लेपेण इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे वनाव-
नीवर्णनं नाम कोनविंशतितमोऽध्यायः १७५ मार्कण्डेय उवाच अथ लोकपद्मदेशं तस्मीरस्य तत्क्रमः
मनस्येत्र वद दृष्टो हिमवन्तं महागिरिम् त्वमलिङ्गं विहङ्गैः वृतं पुण्यैः सपर्णैः पत्रैः पत्नीनामस्य संचारैः विना
सिद्धगीतिगुणानां नदीप्रपातसंजातमहाशब्देः समेततः अनेकधातुयुक्तैः प्रीतितत्तोयं मनोरमं देवदार-
वनैः नीलैः कृतोपवनं शुभं मेघोपरोधं तं शैलं दृष्टो मनस्वी विपः प्रीतमनः कृतो मां पवं दाकेस्य दैत्य
चित्र हिमालये सर्वाङ्गं कृतविचित्रं भुवि विचित्रं वेदनेनालिमांगं दत्तं पञ्चागुलितथा प्रीतसदं निदाघे
पिपीला विषमसंकटं मानवं कंचिद्रमाम रतिसंवर्गैः क्वचित् क्वचित् स्पृहणीयं शुभं क्वचित् विस्मितमना
वृतं स्त्रीसर्वैः क्वचिद् भीमैः पिबन्तमनिलं बहु क्वचिदिदं घायं गणैः क्रीडितं रूपशोभितं उपगीतं तथामर-
स्त्रैः किन्नरगणैः क्वचित् स्नापानभूमीवरैः गन्धर्वमिथुनैः क्वचित् गीतादिभिः समाकीर्णं गन्ध
र्वीणां मनोहरे निरुद्धपक्षे दृष्टो नीलगाढसमेतितैः क्वचित् कुसुमसंयुक्तेश्चामरैः वीरैः शुभं नपश्चिमा
द्रीपशैलका नितम्बपिण्डले समरागृह्यानवारितं दृष्टिभिन्नमदाद्रुमं यत्र सिद्ध निनादेन बलानां भवे ब्रवे
भवे स्वयं निविशतां ततामाकलतले तपस्वितापमेयं सुकृतं देशाधवेक्षते रत्नयं ततः समस्तं वैसलोकवा १५४

पर्वतं कृते चरितनगरं निसमहीधनमेवविदं शुभं तनपरिनिधिं महीनारत्नसंपदं अनेनलपमायत्र सिद्धि
मायस्थितानापसाः पञ्चदशोऽनमात्रेणमवकल्मषणाशनः महाप्रपातेस्रपातप्रभावानावर्णवैभूमिः वायुनीत
महाद्रुमिस्वनवेशो क्वचित् क्वचित् अलव्याजनदैः श्रृंगैः कुसुमावृताभिमङ्गलैः निलाकेतापविषमैर्गमैः
नमाश्रुते देवदारुमहाद्रुमेः तपुंगस्तालानिरंतरैः समस्तभवनाकारैः शरदम्बुरूपशोभितं हिमस्य च महापुण्याश
पातालमितस्ततः क्रमं शाद्वलभूमिं विपुलं हिमवन्तं कंदरम् दृष्ट्वा तत्र गतः निजं भूमिमहानुभावः सोऽसमस्त
श्रः अश्रमतवेदपदासमेतेस्थानततः करवेदयासमाद इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे हिमवद्वर्ण
नं नाम पंचाशत्तमोऽध्यायः १७६ मार्कण्डेय उवाच तस्यैव पर्वतेन्द्रस्य प्रदेशं समनोहरं अग्निस्नानबेरसः देवया
नांते पादतः शाकवलीमाहित्रुह्मणः स्मादस्या देशादिनिस्त्रिता मेघपण्यमेव तदेशंद्रुमपादैः रनेकशः मालस्या
ले तमालस्थकोणाकारैः सशाल्मलैः सम्रापेश्मतयास्थलैः शिरीषैः शिंशपाद्रुमैः अम्लानेकरामलकैर्दृगितक
विभीतकैः स्यन्दनैर्वृतैश्चकाप ~ वक्रवेदनैः वटमारिषकालोदरस्थकर्णस्तथा जनैः हस्तिकर्णस्य पु
नसैः कदिरैः सपुष्पितैः देवदारुमहाशैवस्तथा कालीयकद्रुमैः पद्मकैः स्पन्दनैः विल्वलकुचैः पुत्रद्रुमैः सम-
शावानागकेशरस्थुशाकैः समसंपादितैः त्वङ्गरैः नारिकेलैः प्रियालाम्रातकैः गदैः तेन मानैर्वदैर्भवाः कारमो

मा.
पु. मा.
१५८

वृक्षविहङ्गपीला यीनाप्नतस्त्पयमा दृश्यते रेपण इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मार्कण्डेयवत्ससंवादे भुव-
नकोशे नानामकोनवनारिंशोनमोऽध्यायः ५९ मार्कण्डेय उवाच आलोक यत्र देवर्षिगणैस्तत्र मीरयत्क्रमः
महाप्रवरदृश्योऽस्मिन्वनमहाद्रिम् ऋमलिपि विविधैर्द्रुमैः वृक्षैः पुष्पैः सुगन्धिभिः पक्षिणामस्य संचारैः विना
सिद्धगतिशुभास्त नदीश्वपातसेतातमहाप्राहेसमेनतः अम्भसा स्नाता द्विजैः पीतनातोयमनोरमं देवदारु
वनैः नीलैः कृतोयमसंनेभुभं मेघोपनितनशैलेदृश्यो समनाधिपः ससैनं महाकृतान्तो पर्वताकं गज्जन्
निर हिमातलिमसंवागङ्कविदाभुविचित्रत बहरेनानालिम्रागदूर्वापञ्चाङ्गुलितथा शीतस्पर्शैर्निदाघे
पिशिला विषमसंकटं मालतीकेतकीमरुवकामहितैवाणिः क्वचित् क्वचित्स्पृहणीयाश्च कविस्थनमसा
वृत स्त्रीसखैः क्वचिच्छ्रीमैः पिबन्तमनिलं बहु क्वचित् द्विजायतनानि कीर्तिरूपशोभितं उपनीतनुधाम
यैः किम्पुरुषगणैः क्वचित् आपानभूमौ चरतिः गन्धर्वाप्सरसां क्वचित् गीतादिभिः समाकीर्णगन्ध
र्वोऽस्मिन्नरैः निरुपकनैः शैलेस्पादनमेरितैः क्वचिद्धर्ममञ्जुले वासंतकर्णिकारैः शुभं तपस्विना
श्रमैः पुण्यैः नानाप्रभूमिभिः समाकीर्णं नवार्तिनिहतिभिः महाद्रुमं यत्र सिद्धनिनादेन वल्मीकाभेरवं वर
भद्राश्वं नानाविधकृतं नानामाक्रमेत तपस्तापमेयस्य कुलदेशाधने कृते रत्नयंतः समस्त्यवासेलोकाचा १५९

पर्व्वते कृते स्वहीनपर्वतानि समहीवनन संनिवेशे सुहीनपद्मपतिगिरिमहीनारत्नसंपदो सत्योऽनतपमाथत्रमिदि
श्वास्फूर्ततापसाः पद्मरत्नमात्रेण सवैकल्यपराशनः महाशपातस्यानप्रभूतालगवेपुभिः वाप्येनीत
महाद्भुतिकृतवेशा क्वचित्क्वचित् अनघ्यजनादैः पक्षिगणैः क्वचिच्चाभिसमाश्रितैः निलाकेतापविषमेरागमैस
नमाश्रुत्ते देवदारुमहाद्रुतपुनःपुनात्योनिरंतरैः समस्तभूवनाकारैः स्वरूपान्नपशोभिते हिमश्चन्द्रमहाद्रिगर्भ
पातालमिलान्तरम शाहूलभ्यामृविषमहिमसंकटकंदरम् दृश्यतां नागानितरभूमिसहानुभावः सोऽस्मिन्मा
श्यः सप्तामनवेवपदासमैतेस्थानततः कार्तवर्यासमार इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मार्कण्डेयवत्ससंवादे हिमवद्वर्ण-
नं नामषष्टितमोऽध्यायः ६० मार्कण्डेय उवाच तस्य वर्णपरितस्य मध्यदेशेऽस्मिन्नारदेश आगम्य मानवेश्यः देवया
गार्थपादतः यावन्नीमसिद्धप्राणसमाद्द्रष्टारं देशाद्विनिर्गतान् मेघवर्णां संचतेदेशमध्ये ददर्शनेकशः मालेसा
लेक्षमालक्षकाणिकारैः सहालसैः मग्रापेसुनया स्वकैः शिरीषैः शिंशपाद्रुमैः अम्बष्ठैः मलकैः कैतक
विभीतकैः रम्भेच्छुखञ्जूरतेजकापि रक्तचन्दनैः बदरामरिष्पकालोदरस्वकर्णैस्तथा जैनैः दाडिकाणिस्यप
नसैः कविदानैः सपुष्पितैः देवदारुमहाशैवेस्तथा कालीपकदुमैः पद्मकेसरदनैः विल्वैस्तथा यसुद्रुमस्य
शाकानानाकेशस्यफाणिकेसमर्पंहिकैः त्वन्त्रैः नालिकेलैस्तुपियालाम्रातकैः गटैः तरुमानेर्वटभ्यैः कारसी

वि॰ धर्मो १५८ रैः फलभिस्तथा जातीफलैः पूगफलैः कट्फलैः लवलीफलैः मंदारैः कोविदारैश्च किंशुकैः सममांशुभैः पाला
शैश्च सिमलाभिर्वेतसैर्वनवेतसैः रक्तातिरंगनाशोकैः पिंगदैः सपिपेणभिः रक्तोशाकैस्तथा शाकैर्नाहकैः सवि
नाहकैः सचुकंटैस्तथा कंटटाटकपपकपकैः किंकिरातैः किरातैश्च कनकैः सकनकैः सभांजनैरंजनैश्च सत्
कोचनिकोचकैः सपाणिवारुवसनैः दुमैः श्रेष्ठैस्तथासनैः सन्नसप्तपर्णिकाकारैः सटकोरमनोहरैः पीतयूथि
कयाराजन्यैश्च यूथिकया तथा जात्यावापकजात्यावनमल्लैश्चाप्युत्तमैः सर्वैः मालतीश्रीशः सतलस्पृश्यतिलकैः
शामलैः तथा सपुष्पवर्णैः वर्णिकाभिर्वलभैः पुष्पाढ्यैश्च वकुलैः पारिभद्रैः भद्रकैः दारुकदैवैः कटैः
कटंकैर्गिरिकूटजैः आक्रांतसर्वककुभैः ककुभैः कमनीयकैः कर्कंधुवदरैः नीपैः दीपैरिव सदोज्ज्वलैः र
॰श्री॰ त्नैः पालीवतैर्दाडिमैर्वाप्यकद्रुमैः प्रतानैः पिप्पलीनां च नागवल्ल्याश्च भागशः सरिचस्य तथा गुल्मैः नामलि॰
कयातथा सहोकामरूपैः सुरभिर्लितसमाकमरंदैः रूपसेवारुकानां च प्रतानैः सफलैः शुभैः कूष्माण्डानां
प्रतानैश्च ‾ लाबूनां तथा क्वचित् विविधस्य प्रतानैश्च पटोलैः कालवेलजैः कर्कोटकप्रतानैश्च वार्ताकैः वृद
लीफलैः कल्हारैः मूलकैः सर्वैः शाकैश्च विविधैस्तथा सर्वैर्लताभिः सर्वाभिः सपुष्पाभिस्तथैव च कालका
नीलारकाकोलोश्च तुरयावातिश्च तथा कादम्बावीमदागुडैः शणाकंटलकंडलैः तथातीरकशाकैनकाल १५८

शाकैनवाप्यथ शिग्निपाणैस्तथाधान्यैः सर्वैर्निरवशेषतः औषधीभिर्विविधाभिर्दीप्यमानाभिरेव च कैर्दे
विलतया च तथा ‾ श्वेतैः स्वादुसेवुनैः सनिर्घाणवशर्दी शघानैसीपकरालकैः श्रीपुष्पाभिर्यशस्यावल्लाभि
श्चनागपि जातस्तम्भस्त्राभिः तद्रूपाश्राभिरेव च सौभाग्यजननाभिश्च रूपाभिश्चाप्यनेकशः वेत्रवल्ल
ताभिश्च तथा केवकवेणाभिः शाकैः शशांकसंकाशैः शरगुल्मैस्तथा क्वचित् कुशगुल्मैस्तथा रम्यैः गुल्मैः
वेत्रमनोहरैः कार्पासयातवयोवर्गगूलेन शुभेन च तथा वाशकलैवेङ्कैर्मनोहरातिभिः समैः तथा मरकत
श्यामैः प्रदेशाश्चावनाविनैः इन्द्रगोपसमाशृङ्गैः कुसुम्भस्य च भागशः नरनातिविशोस्मीशीशियिपत्तीसनाटकैः
सुवर्णपुञ्जश्च तथा श्मिपुष्पैस्तथापरैः नीलीरिकाभस्त्रीश्च सरस्सैः स्वसकैस्तथा श्रृंगवाराजमोदाभिः कु
टटकापिलकैः नलजैश्च तथा पद्मैः नानावर्णैः मनोरमैः तद्याश्वत्थमंकाशपूर्णैवेदर्निभैस्तथा तपनीयस
वर्णैश्च शुक्लपुष्पसन्निभैः शुकपत्रनिभैश्चान्यैः स्थलपद्मैश्च भागशः पञ्चवर्णैः समाकीर्णैः वर्णैस्तथैव च उ
त्पलैः स्यन्दितसद्रैः कुसुमैश्च सवर्णिभिः तथा चंद्रशिलाकारैः राजवृक्षोत्पलैः शुभैः नीलोत्पलैः सकलाद्यैः ‾ जात
कथशारकैः शृङ्गाटकैः सरोजैश्च कवाटैः नवसोत्पलैः जलजैः स्थलजैः सर्वैः फलैः पुष्पैरशेषतः विविधैश्च
वनौघैः स निभोज्यैः नगापिप ननवाशेनतन्मध्येनस्याद्वनंनतत्फले ननन्दनंन नर्तंदननन्दनन्यापि

वि॰ धर्मो १५६ नागलोकाद्ध्वंयस्त्वर्गलोकाद्ध्वेवयत ऋनूपवंथनोकेवतस्वयज्ञानिमाधव महापुण्यफलं सर्वमत्तम
स्तत्पगतः सद्द्वरःसदृष्टशेनपामक्राथयगतः दृष्टशेवतथातत्रनानाद्रुपान्यतत्रिताः मयूराख्यानयज्ञास्य
कलवावककोकिलान् तथाजाटवकान्स्मानकृदानलकृकुकृटान् कृकरानकभाश्यामामिर्गानक
पिंगलान् थानगृध्रान्स्वान्त्रहूकलविंकाणुभान्त्ववकान् वटकेवकवांकोष्कमाडकोष्टीटिभान्सतान्
पंचद्वियोलोदृष्टसाान्दागिरिवर्तकान् पाराधताकसालोत्पूश्यारकांजीवतीवकान् लावतकीककृतोग
त्रेकपमशभड्कान् तास्त्रहूडानवगिहूडान्कोयष्टीनवंजुरीटकान् श्रपिञ्जान्सहारीतानकहूटान्काष्टकु
कुकटान लन्लटाघागकोटालथांजनद्वहूकान् मंगराजागारणहन्मलिगास्पिडमालवान् मंजली
यकदान्स्टोगेपाण्डु सर्वाजकान भारद्वाजान्स्तथाचापान्सर्वगांत्रुतनीयकान् पतात्सान्यापि वसुकृन्स
हिमंकान्सतोहूगान् स्पापटानितिपाकानान्स्पगंस्तैवमहान्सगान् आज्ञान्केसरिणःसिंहान्मर्गिणःगव
भान्वकान् अस्तालविताव्न्कानोत्तांगूलान्स्ववानरान् गगनोकाब्दशनवानाजीवान्सापवःछ्रुनः
स्वषकाजाजलाकास्रास्मिहाजाद्रुमनोमकान तथासवोस्त्रमाराकगान्सर्विचान्सायवकूपान् वरमोदम
रांस्त्रवनथाागोगताबावाताग्नि भ्रातेस्त्रतथामेघान्सारगानवकवंशान् कहलसद्दसांस्थाककेयन् १५९

कार्कटान्स्तगान् नीलोष्ठेवमद्धान्नीलाश्चकानलसगमाश्वकान् स्वर्णष्टीगमशरभान्कोहूकाकशर्गवान् कग
लाक्षतमालाच्छकालपुच्छाणात्याइणाम द्वीपानाडानवगदास्त्रनरोगावेशगर्द्धभान पतान्यसान्समेष्टलाटपु
कोस्यावै शोविरुदाक्षपरस्परम् सुविरुद्धानेनतांस्ति निहतिरपुर्यंधयेः नदीश्चसमपद्मस्यस्वेवम्भवाद्रेःपुगान
प तत्वमातान्सदापुत्रैस्यावैजेंगमस्तथा हिंसंतिवनवाग्मासंहिमवान्सपरस्परम् कथादाःप्राणित॰
स्तश्चस्यैताश्चफलाशनाः निमिताश्चतेरापंधं संक्षिनामहात्मना शिलानांनिम्बरेशापुतन्त्र्गावःस्वयंदयप
यःतांनिताटिछमस्तानास्वादुसविभस क्वचिद्वाजसहिष्णु क्रविद्वाजावभागशः शिलातलोगामसूगाट
प्रःवाध्वयादव मयसुन्यरमोधोनिसवापवमथापिपः सगसितवरिधानितन्क्ष्यविमलाकाः सरालः
कानिदिच्छानिशीतलानिवभागशः कंदगानिवशैलस्यस्त्रावमेवानियादव हिमपावेनतज्ञानिममन्लस्य
वेघात्ततेरुपस्यकामशैलस्यशिलारेपुततविषुते नज्ञानिगतेशिलारेपथेतेरस्यपांडुरे हिमपातेमहातनवनाः
कुर्वतिसंहताः तज्ञानिवापास्पेगयजनोपवनावनाः पिहसवाभिवंधनिशिलाभिःशिलारेरे नरोच
मसन्नोहाभियश्चकामपगथगः सरसत्येस्त्रयागिजास्त्राविनोसफलाःफलाः सदोपसांतप्रसंश्चसोमेवे
तामरम सर्वपापतराकंरशैलस्येवसदाक्षरे वानरैःक्रोइमाणाश्चदेशोदेशेनगापिप ह्रंसपुत्रःकृतास्तस्वन्द

वि॰ विवस्वत्प्रभः तदाश्रमे समन्तात्तु हिमकूटकन्दरे शैलवाटैः परिवृतमगम्यं मनुजैः सदा पूर्वाराधितदेवे
धर्मो॰ शो महाराज तु भूरथः तदाश्रमसमासीनो देवदेवप्रसादतः तदाश्रमे च श्रमे मनमनोहरे मनोहरैः कुसुमशते
१५७ रलेकृते कृतेवनतत्त्वयमस्य वाज्ञिणाश्रमाश्रमाश्रमे तदहपोसमरगाद् इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेय
वज्रसंवादे मर — — श्रमवर्णनेनामपञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः १५१ मार्कण्डेयः तस्याशान्ते महाभागो मह
र्षिमहाद्युतिः इतीर्थेतनयो मध्ये पुण्यमसेनमस्तुते निलातपेन सशिलेमहाभृगतिर्वसिते तस्याप्यस्ताद्
तदने देशभागे च पश्चिमे जातोसमापरितेमे विवरवाहदपोने हहेव्यकोनकाविह्ले विवेशमहीपतिः
तस्मिन्याति निविडे नलमात्रे महीपतिः नलमात्रमतिक्रम्य सप्रभाभरणोज्ज्वलम् समस्तं समवाप्यत
गम्भीरे परिवर्तते नतत्र सर्वपतत्पतितविराजतिवेरमाः तथापि हिमाकारप्राकारमन्तद्दर्शने सोऽपि
कपिशमाणमरमाद्य विराजिते समन्तात्सरमलमशैलवप्रान्तवेदिका सौवर्णा राजतेः कृतविद्रुमस्य च शा
भिता नानामाणिक्यकुसुमैः सप्रभाभरणोज्ज्वले तस्मिन्सरसि पद्मानि पद्मरागमयानि च वज्रकेसरजाला
नि सर्वाणीनि तथापि रत्नेन्द्रनीलैः वैडूर्यमहीपते कर्णिकास्तत्र तथाशोभा जातरूपमयास्थिर
तस्मिन्सरसि यम्भिर्माकेदसकला नानारत्नैरुपाविताजलदानाममाप्रिया कर्पूरकाणाम्पुलीना १५७

* * *

शोभितेनेव महीपते मरकताणाव सरसानेपारम्भकच्छपैसह तत्र सरकुन्दवत्रानि च स्नानि च महत्त्वशः पद्म
रागेन्द्रनीलानि महानीलानि पार्थिव पुष्पराणानि रम्याणि तथा कर्केतकानि च तत्र कम्बवत्रानि तथा
शतपत्रस्य भागशः गताच तेम सम्पदसकल पद्मतत्सवाप्य च सर्वेन्दुकान्तपाण्डुर पीतनीलभेदगकस्पर श्यामीरस
सान्दृश्यसमकसम्रभागशः तत्रारणवेनकानास्फटिकस्य तथैव च गोमेधपित्रकाणां च पुलोमरकतस्य
च वैडूर्यसौगन्धिकयोस्तथा राजमनेदेप विन्नमैवचमलम्रसतथा ब्रह्ममणिरपि मरकाफलानाम लाना
नागविग्रहयारिणाम् सर्वेसर्वसततस्मिन्पद्मानाशनानिबाणावम् वैडूर्यमणितलमध्ये सरसस्तस्यशोभना
प्रमाणेन तथा सानुदेवतानन्यन्तपुरते चतरणानतथारम्यानपसानिमिताशिता विलद्वारसमेदेश के मस्त
उदितमयः सरुपामतगजेन्द्रापनस्मिन्मनोहरे तथा पुष्करिणीरम्यातस्मिन्राजेन्द्रालानते सर्वानाम
लपाना यानलजसर्वविद्यतिक्रा प्राकारोविमलाभात्तत्रतस्याभ्यन्तरे तस्यास्तत्रदेवकस्यारलतु शीतस
गरिव वारिताणिनितथाकार्यमत्तमाप्रपतपि रूपवियतपरमोरोश्वरमहत्तवम् मध्ये वनस्याः सम
न्तेशमादनपमाविला रुक्मेमनुपवेशनमर्वरत्नमयं शुभम शशाककरश्मि सकाशं शमादशतेतेजि
रम्ये वैडूर्यसोपाने विद्रुममलसारकम् इन्द्रनीलमहावज्रजातरूपविभाविते पद्मरागमहाकम्भेतथा॰

वि॰ मरकतवेदिके वज्राग्रज्वालेऽलङ्कृते रत्नमये हर्म्ये मनोहरम् प्रासादे तत्र भगवान् देवदेवो जिनेन्द्रः भोगिभो-
थमी गावलीमनः सर्वालङ्कारभूषितः ज्ञानमार्गे स्थितो मेरौ देवदेवस्य चक्रिणः फणीन्द्रस्य शिखिमणिप्रतिबिम्बितो
१५८ ध्रुतथा स्वपुलस्य तस्य गतो विस्तरशोभा भोगप्रसारितः फणीन्द्रभोगविस्तारमाकम्प्य सिंहासनं शोभितं सिंहासनो
परि विराजते देवश्रीधरो विभुः एकतः देवदेवस्य दिव्यो दक्षिणतः प्रसारितो समन्तात् विलसत्तनुः स्थितो मणिवेदिकान्तरे
किंचिदाकुञ्चितैकपादो विश्रान्तिकरः पद्मासने स्थितो ... तत्र चन्द्रशेखरः ...
नुमर्त्यानां लक्ष्मीसंवासमानां चित्रपद्मासनानिर्भेदः करैः संतानमालाभरणं ददानो देवश्च भूषितो भूषितवस्त्रो
देवमणिदेवः केयूरकैः फणीन्द्रफणाविस्तारमध्ये तत्र शोभितो ... प्रतिष्ठितमथ्या ...
... सिद्धान्तसत्त्वसन्ततो मननसमाविष्टः दिव्यगन्धपुष्पेण पूजितम् नागसमस्तफणामण्डपः
... संशोभितश्च ... पार्श्वे देवसन्ततमणीन्द्रकम् तथा पश्चात् ... देवमनन्तरूपिणः ज्ञा
नध्यानानि समाविश्य नानाभूमिषु पातालपि ... नागसमाकुलं तत्र ... प्रतिमामध्ये चक्रे समन्त
ध्यायन्तः ... मनोहरा तत्र
... नानाविधैः महोत्सवैः फलेन्द्रैः ... निरन्तरं ... पूजाय

नायकाः देवदानवगन्धर्वा ... सर्वालङ्कारपरिवारा सकलाम् ... श्रद्धया ...
कालेन ... यथा ... निरन्तरम्
एवं सर्वान् ... देवदेव ... सर्वे ...
इतिहासविश्रुतमिमं ... यत्र ... महीपतिः ...
गन्धर्वपदे ... गन्धर्वैः ...
... गन्धर्वैः ... पुण्यान् ... यथा ... नानाविधाकाराः
... कालेन ... सर्वे ... परिसेविताः स-
... निःश्वासवातेन ... कालेन ...
... स्वयम्भू ...
... विशेषतः ...
... सर्वे ... गणाः ...
... गन्धर्वैः देवगणमनोरमाः ... नागमाना

त्रि॰ थ मैं॰ १५५ तथैवाम्याकांतेन [illegible] कांतो [illegible] नानाविदावंगना [illegible]
कांतो [illegible] काशाकुलमनोभानि [illegible] सुवक्त्रमदनः [illegible]
नीवने [illegible] कांतेन [illegible] नानानानापद्देशनकाविल्सो [illegible]
[illegible] मनो [illegible] नला [illegible]
नसौ॰ [illegible] काविंतेना [illegible] काविल्म [illegible]
ना [illegible] कांतेन [illegible] काविन्ह्री [illegible]
[illegible] कांतेन [illegible] संकांत [illegible] कांतेन [illegible]
[illegible] काविष्ठ [illegible] नाना [illegible]
[illegible] कांतेन [illegible] काविन्ह [illegible] कांतेन [illegible]
[illegible] काविल्स [illegible] विनिन [illegible]
[illegible] काविल्स [illegible] काविदंगना काविल्प [illegible]
[illegible] कांतेन [illegible] काविल्म [illegible] संकांत [illegible] १५

[illegible] कावि [illegible]
[illegible] सविदेह [illegible] ग्रामसौ [illegible]
[illegible] देवदेव [illegible] नाना [illegible]
[illegible] नाना [illegible] नाना
विविध [illegible] नानि [illegible]
नमोनमः [illegible] नमोऽस्तु [illegible]
नमः [illegible] नाना [illegible] ॥ [illegible] नमः
[illegible] मार्कण्डेयः [illegible]
[illegible] मार्कण्डेय [illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] ॥१५२॥ मार्कण्डेयः [illegible]
[illegible] ने

वि॰ नयानन्त्समागम्य कृतकृत्यो भविष्यसि सममेवमहाराज यैदृष्टा विपुलविक्रमः प्रत्यूषकाले विधिवत्स्नातः श्रा
थ मो रवधननंदिनः कृतकृत्यायथाकामं प्रजयित्वा जनार्दनम् स्वमेतदेवदेवस्यमवेरयतधार्मिकः ततः श्रुत्वा
१८ ववनंदेवतावासमसीदिनम एवमेतन्मरीपालनात्रकार्याविचारणा एवंप्रसादंसंप्राप्य देवदेवाज्जनार्दनम्
कृतकृत्यमयात्मानं मेनेमनरपुंगवः कृतवेचार्चनेभाग्यतदा दृष्टेनतुष्टमानः अगाद्स्वंहृदंतेघाप्रसादंमधु
सूदनात् तमवाप्नतदासर्वंराजानमपराजितं विष्णुनप्रसन्नेन देवदेवेनजनार्दनः अप्रसन्नेतगत्राप्याद
शास्त्रितंपकस्यावित नगातिविपतेराजेस्वदेशामिहागतः सर्वप्रामृदिमहेन्नभूयपश्चदितेग्निनान्समा
दयनतेकामादेवमभवन्ततःप्रभुः एवमकानेरद्धेतेनपवापरमागणाः अमकोङावर्तदानीर्थयथापूर्वम
तिदम अप्याजगामतेदेशंचाप्यामोगानममतः विजगरप्रशंमास्थानमविम्मरमणाविलः नमागतेमुनि
वरदृष्टा गजापुरस्वाः पाद्यार्घ्यावमनीयार्थ्यामनेनाभ्यपूजयत् मेदृप्वेचमहाभागरदेववचनमब्रवीत् अद्य
ममफलंतन्मभ्युदयमेमफलंतपः यतेदेवगणाः वर्याविदितेचारणामम प्रियःप्रमतिष्टत्सम्पपात्रस्ववरश
ने सर्वपापानकरणमसर्वकल्याणकारक किंवावानम्पुमनीदृतेपावरादिज्ञोमम श्रमोहदर्शनेदृष्टभवदामि
तेनतसि एवमनकल्दायाजानमप्रमत्रोजमा— पूजातनवज्ञामस्यपतेवत्स्यामिमदृष्ट देवेदंमसमादेशादेन १९

तेदर्शनेमया सुप्रसन्नोहिभगवान्देवस्तमधुसूदनः हारदर्शाप्रसदाराजसोपवासनिरस्यशः हृदितोभगवा
निमः वयातीतेनजन्मानि राजसेनेनभावेनप्रयादेवः समर्चितः अप्रवरकामममाप्नित्यराजविदनकंठकं मा
लिकेनवभावेनपूजापिताजनार्दनम् रातमदे प्रसन्नामनिकंडकमहिदम हारशपर्वासमन्वदेवदेवनवक्रिया
शदर्शितमिदस्थानेमदीयस्वर्गसन्निभम् इदराजनत्पुलमादेवदेवजनार्दनं अरारपादरपूवानात्मिपगावष्ठा
गान्वहूत प्राप्यान्तोहयोकेशावल्कलेविवरेशुभे निस्मसन्निरितारानेन्द्रवैवाराविनिर्मिता नियोगाद
देवस्य पूज्यतेत्रिदसतमैः नेयंदृष्टामन्नष्पैरमनुष्यैनवराजसैः पिशिताशनैर्यवावासरदृष्टा कथवन अ
स्मिस्वर्गोपमेदेशेतपनोलोकसमातु आराधितानजनार्थोदेवश्चक्रगदाधरः अमन्नफलमत्येपि वदामम
सपुते सोडदपुत्रकाशीलाप्राप्यसमास्तिकफलेपुते केवलानिमानशिमानमेयत्वरपधारमेतरः तेनतेदेववंदिग्र
यदभोदृतवानत्र अविशेषेणवकालेनतत्यापराजन्कनतपः रूपायंरूपलाभायप्राप्रमेगदतः पूर्णाः नदृन्तेपक
रिष्यतिमनस्तेप्रसामानवाः तिरांवापिनरश्चेष्टोप्रासंयतेरूपमुत्तमं सौभाग्यमतुलंलोकेल्लावण्यमपिवोत्तमं
यर्महृतातथारोग्यफलेनसंततयानेरं तस्मांतस्यमप्राप्यस्वर्गलोकेनवाविपर्म स्वर्गलोकान्यरिभ्रष्टामा
नेष्यगतमसपुतः अद्यप्रभृतिनंमपत्नीभविष्यत्यवादयः तस्मातस्यमप्राप्यमापसर्वस्यफलप्रदः रूपवंता

वि॰ महानागेन्द्रसमं चैतेनैव यस्मात्तथागतपत्तनं केनाप्यावृतं तिना । यथा समागतं सर्वं विरोचितं सुभद्रः इ
ध मो॰ देवकृताय मेरुरूपं मेरुमहाफलं दिव्यरूपधरो भूत्वा स्वर्गं गतम् इति । एवं वै कर्म समनुस्मृत्य महात्मना
१९१ ततस्ते इह सिद्धि पश्चात् तेषां तेनैव विहारमेरुप्रतिष्ठानप्राप्य विधानम् इति श्रीविम्भयमेरोरुमाकोद्देपव
नमेवादेयत्रावासत्रिदशेनेनामवलताप्रकाशनमेध्यायः ॥ १५४ ॥ पुनरपि श्रान्तमिच्छामि भगवन् रूपमंजु म
हाफलम् यस्मान्मेरुविख्यातमिति दिव्यरूपधरो मे ते श्रुत्वैव तन्मेरुकल्पे कामेन चान्येष्वान्यत्र गुरुः स्मा
तिष्ठेयार्चितानां तिरस्तिरामोऽस्मकृत्स्नशः तन्त्रोद्दिष्टेन विधिना पाद— स्मृति क्रमात् तपोध्यानं तत्रैश्मे
कृतविधायमे फाल्गुन्यां समतीतायां कृष्णपक्षाष्टम्यां तथा समन्तात् तेन सन्ध्याध्वनं गन्धैर्लिप्तैर्मानवः तथो॰
षितं मनसं तेन तत्रैव देवतम् वरुणं तथा वैश्वदेवं जयोद्दिष्टेन विनायकः एतस्ये देवदेवेषां भगवन्तेन मन्त्रेन तथा
ध्यायेत् देवमग्रपत्तेन बध्नीयात् ततो गिरवनेकृताः पुष्पाणि तथा गुरुम् उपवासकं कृत्वा दिनेषु हवि
पार्थिव उपोष्य स्वस्ते विगते मासे पूजयेत् पावकं कृत्वा गिरवने एतत्पित्वाद्दिनानमान् हविष्यं भवभोक्ता
वस्त्रादिभिः कर्ममम पादयोः कथितं ममतथातपस्येन तेन च यावत्तिने जानुगते वारुणमंवपार्थिव सहि
तेदेव तथापाद्य संवत्सराप्तेन पूर्वोक्तरेवफाल्गुन्यां कृष्णपक्षस्य कृतिकाभिर्भवेत पायसं ज्ञातिपुनर्यानेन तत्र १९१

विलेपयेत् उभापोदेवदेवाज्ञे चैव वतानां च तथा भवेत उत्तरायणसतथा पूर्वं तत्पुण्यकीर्तितम् भक्तानं तेषां विशाखे
मूर्ध्नि तेषां तथा करौ अङ्गुल्यग्रं तथा प्रोक्तं जानुनि हस्तपार्श्वे स्मा अश्विन्यां तथा प्रोक्ता स्वप्नायां तत्पदक्षपा
पूर्वाषाढां तथा पार्श्वद्वयं प्रकीर्तितं स्तनौ तथा भिषाहस्ते प्रोक्तं तथा रुप महायोन्यां नासिकां पार्श्वे
हरशीर्षं वलावने विशालनलाटे चित्रे याम्यां स्त्री तथा शिरः शिरोरुहा मस्त्यां प्रसवतस्यां तेन तथा प मा
वमुक्त्वा वसानेन समेवे पारिसमाप्य न यथोक्तं यथा भवेत् विष्णोर्वति मित्रजन्म श्रवणं यस्मद्रातनयादिष्टो
वति मित्रस्य उपोष्य मेवां पूर्वमेवतत्रमपरे पुनः क्रमशो मासे दिने तत्रैवाप्युद्यामप्यवर्तितं उत्कृष्टपत्रमेषा
न श्रमपापेयममञ्जुते ऐन्द्रकर्मणां कृत्स्नानं स्वर्गमपापिनः वतानि प्रयतः स्नात्वा एतत्पञ्चपुष्पदने वत्सना
गुरुकं पृष्ठं स्वगन्धपुष्पैः सुकुंकुमैः जातीफलैः सकक्कोलैर्लवंगकैः सुमतथा वालगुग्गुलनिर्यासैः पुष्पैरका
लाइवैः शुभैः धूपान्वैरडगुरुणा च रत्नेन गौविना देवाय देयानि जैः दातिनतेल पूरिताः दीपैर्वत्ताः
धामद्भिस्तथैव ततः नैवेद्यं च तथा कार्यं समालेपन भूरि तथा दध्नाथ तेन सजाम्बवम यमुना च गुडेन च विचत्रा
वतथा भक्ष्यैः फलैः सनैवेद्याविधिः शुभैः पानकैः दधिः शीतलप्रस्तुगैः प्रिभिः नवकासवपाञ्जाला कृष्म
देवनिवेदयेत सर्वबीजानि गानेन्द्रभूषणानि च शक्तितः महाहानिव वस्त्राणि भक्त्याप्ययमानसः नदिस्नाः प

वि. रमामि निर्होमः कार्यस्तु नैव तु । द्वादश्यां तु कं मंत्रं श्रीपूर्वं विधीयते कृतमातृके मंत्रके तरूपा त्रिलत्ते
ध मो रले ततस्तद्दत्तिर्भाव्देयाग्रवेद्यमनम नामाश्चसदस्रावे ग्रामाश्च विविधास्तदा तरगाश्चतथा सर्वो
१८२ श्चानि विविधानि च नारायणस्य पितान्तीयो रूपमद्य दर्शकः । रोगास्नाभाग्यलावाणां तस्मात्रिवणदायकः
राजस्य वादिजस्तस्य बहुवित्तस्य दायकः । ततस्य निष्कृतिः प्राप्ता गतेन च नेनस्य दिता गुरु प्रसादप वाश्व
तिर्तानाङ्कारणा तस्मात्प्रसादमार्कातेरूपधातुप्रदर्शकात् सर्वस्यतस्य दानस्य हृत पूर्णा तमा जनम् वत
स्यलेन कामस्यस्यव र्णाकां वनस्य च ततः परं भोजनीः त्रशात्यादिजपुंगवाः लउलातीरमघात्सगरुभस्य
सिताक्तः टभोजनेनपानकापितपश्चात् स्याश्रदक्षिणा वस्त्रयुग्मं प्रदात्तव्यं ब्राह्मणाय तदेवशुभम् ब्राह्मणा
य प्रदातव्यं महारत्नं तेनैते समर्पितानि स्याविलवर्णा रूप्यमेव च यश्चान्यदप्यभीप्सितं पात्रमेव च
वित्तशाठ्येन कर्तव्यं महात्रोन्मदीयते सर्वश्पदेयसत्रे स्मिन्नु तपूर्णां च भाजनम् वत्स्यलेकां मस्यस्यवर्णकां
च तस्य च व्रतेनानेन चीर्णेन देहत्यागे दिवं गतः तत्राक्ष्यं चिरं कालं मानुष्ये श्वरता यते राजा भवि धर्मात
मा ब्राह्मणो वा धनान्वितः कुलमद्यहितसं भुतो रूपणाप्रतिमाः वि प्रापो शश्च महदाप्नोति सौभाग्यमथापि नम
लावण्यं बुद्धिमेव च मतिधर्मं वशाश्वती मसं पूर्ण वरदश्चतिमासमवंशानुवर्शकरः नरा भवति राजेन्द्र नारी चाप्य १८२

रमेोपमा स भाग्यादर्शिनी या च लावण्यगुणसंयुता बहुधान्या बहुधना बहुभृत्या संयुता भर्तुश्च तद्दयिता
लोके ख्याता च महद्गुणाः निस्ताराय च ललिता नामर्वदोषविवर्जिता वज्रानन्तानलम रोमेन ब्रह्मज्ञेलाकृपकारिताप
तिव्रतधर्म भवत्यवश्यं स भगवान् मशीलाच्चलावण्यगुणाय शसा श्रिया च इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेय
वज्रसंवादे रूपसत्र व्रतं नाम पंचपंचाशत्तमोध्यायः १५५ वज्र उवाच ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ पितामहसमद्यु
ते गङ्गास्त्वमेव व्रतेतस्मिन् कतमेषु हि सिमान्त द्वादशमासेन तथा सामग्रीहितपुंगव एवं शक्तेः स्वरूपस्मि
कृतेश्च मम्मदद्भुतम ऋद्धिः तत्प्रसादे भगवान्सर्वात्मा मधुसूदनः कुरुते हि कारिण्यासि गुरुत्वमपराजितेः
द्वादशमासेन तथा सामग्री हितपुंगवैः कर्मस्य निहिता स्त्री देशो स्मिन्दपसर्वदा मार्कण्डेयः एवमस्तामि
य मात्मास सम्भ्रमेव हि विनदा सोपप्यामा समर्पयौ गरुडदयामासमतव्रते पादत्सानुप्रष्टस्य वस्त्र तोत्र देव
राधिपः कारयामास देहस्य कथितान् हित जन्मे स्नानेन तथा विनिर्दिष्टेन तदा सर्वदर्जनम् तत्रस्त्रैदेवतस्यापि
सोमस्य वरूणस्य च एतेन वतया विमोहितं वदेवस्य वकिलाः होमं तथैव सर्वेषांप्रवाक्य त्रस्वव्रतेश्वर माघ
कार्त्स्या मासा पद्वादशां च तथा तिथिं शुद्धिः वतावसाने समागता ब्राह्मणाः सह वतावमाने संपूज्य केशवं गा
दिसोमतान गन्धनिवेदयामास मध्येऽप्सकसमेवाहः शांतस्य जन्मा स्पतत्संदमत्रविष्टपः भूयश्चदात्तस्य

वि॰ वचनमेदमब्रवीत नमेश्वरस्येनकनेछं किंचिद्देवास्ति पार्थिव येनेननकामेन यातिनाभ्युदयकस्तया ममक्वेनतः
५ मो पाईस्तस्य किमस्त्युद्दृष्टं स्वति एवमक्तायथावत्तेनयानेमदेश्वरः सर्वैर्दिनगणैमार्यनदादयाप्रपार्थिव देवपु
१९२ फल्लिप्तोनीतोथ सातमात्मज्ञोवभूवद नमनोहनटाकारोनीलकंठविनम्रयेज्ञः पृथुवरामहायाद्गतनुरक्तिमेदाक
दिः गंधर्वराजेश्वतिमासवंमङवशोकरः रूपेनमाद्दशेनस्पदस्प्रागंधर्वमनमाः नयैवास्वरसोमप्रयोदिदृष्टाः
दिदृतिनेवदन् समाजसपार्थिवनेनमूर्तिनःप्रवृत्तःमुखे नीलाभवन्मरवनपर्णोसेवस्तरदपः देवतार्चायथा
मेवएतयितायथाविधि तथापुष्करिणीपुण्यांगहांप्रयमरस्तुविनीलामवस्तरेनक्तु कथा ग्रामप्रवेशेनम
येवनथैववचनस्पति गंधर्वाप्सरसमृद्धवप्रयश्चस्तपुरननः नदमगमसंमशमोदशोवषयिकेस्तनः कलोदे
वप्रसादाश्वमत्वा तेस्वाभिनन्दितः सर्वस्मृतवाकैश्चिदमात्यानेनिवेदितः श्रमात्याप्यागतंश्वत्वालब्धकाम
नराधिपम् निधेश्चनेगवाग्रस्माप्य नरगवलाबिताः ततःप्रविगदाघेतेराणमुख्याःपुरःसराः तेसमेत्य
मरानपिंधिप्यावन्मत्तनेश्वर कल्पितनगरेमापताकाधन्पोभना प्रविवेशपुरंदृष्टःशाकलेनाम नमतः
राजाप्रवेशेनत्योरेःसितचंदनवारिणा वह्रवर्णैःसुगन्धपुष्पैर्यथास्थानेविभूषितम चैस्ताग्रहसारराणांपूप
नैःमरभीकृतनम मेदोत्कृतपताकाठ्यमाल्यदामपरिष्कृतमाल्यमादक हस्तस्पाराजानपरेवृतम् स्वरोजन १९२

श्रि

मेवायमतोक्तमनोहरद्दरम शासादवरमेश्वस्त्रगवातकगतास्त्रया वदिकास्याप्पपर्यन्तिपक्तमन्याद्दिता ॰
ममस्याप्यपितोविनेदपास्त्रमनतादिपः राजानेदनहृतोश्चकौनेमागाःमसनतः पुष्पैस्रग्भिकरान्नकाःपृथ्वे
मात्मानराधिप प्रविवेशगृहंस्त्रीसखाहेदाप्रवयोध्यंम नराभिरामनेककलादेवतानायथाविधि संपूज्यब्राह्मणा
स्नतराविविधैर्धनसंचयैः सभाम्थःसांत्वयामासपौराजानपदंजनम आज्ञापयेषयामासप्रदायायतनंतर्थ
जनानुरागसंयुक्तःसनःप्रभृतिपार्थिवः राजधास्त्रोपदेशेनपालयामाससेदिनी रमाबमदरामाभिःगंधर्व
प्रतिमाप्रवा सतकालेनमहताराजापवनमागताः उवाससर्विकालपूज्यमानःस्वरामभिः संतनवेहतीनेन॰
वारुवयमहात्मनः वसंतेनथमेशामेश्चपपुत्रर्यमागताः तत्रनस्यनयद्दपसोभाग्यादर्धविशृतं सशरीरस्यवत
यामलोकेगनेदप स्वेगेनपिसराजर्षिःतोवेवसतेनेनर प्रविशन्तिपुरंविसोस्युंदरमंडलमथागम एतनसर्व
मात्मानंकमगायेनपार्थिवः श्रवापतादशंरूपसौभाग्यमपिवोनमं एतयतिदर्शिदेवसानिकास्तानिगणीव ॰
गनस्माःकुरक्रामास्त्र कृक्काभाम्रतापमाः हर्षसंप्रत्यमनमारागसेनपुत्रवाः समदीपसमतयापुरियाम्सक
राउभौ स्वरोमउत्तमप्राप्यस्थानेमाचयतिशास्वते नास्तिविस्मयमोनाष्यांनास्तिविस्मयमागतिः नास्तिविस्म
मजामनरस्यांतस्थभवजनम् सकलमेएतनेयनकृतेदेवस्यवर्जितः ग्रामाद्विकंकृतेयनमंत्राणेपरमेपदे येनसं

वि॰
ध मो
१६४

कीर्त्तितेनातरिगिरियतत्रद्वयम वहापरिकरस्तेनमोलायमानश्रुति पवनेनेन्दुपपुत्रस्तविपुलतमस्तपार्थिव
वरितेमकलेपातकेयेनमंमुक्ततमोहरिः यमेयपाक्षेविपुलानाममेव सौभाग्यरेपुणोरविवर्धनेव श्रोतव्यमेतदि
यतेचमग्निशाखोन्मूलकारदिकामः इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेपुमार्कण्डेयवज्रसंवादेपुष्करद्वादशीवर्तनानामअ
ष्टपञ्चाशत्तमोध्यायः १५८ वज्रः द्वादशीपुकथितविस्तरःसोपवासेनपूजिता यस्यप्रदास्याद्भक्तातन्मेवेद्धृहित
नवतः पृथग्जानस्यमाहात्म्यंपञ्चपञ्चेश्वराक्षौ मान्तानस्यचपरमस्यफलमाख्यामिकारणः ब्रह्मणागरदस्य
श्रुवानश्रेष्ठाश्चमेतकः यात्रासेरत्तिनभस्त्रवेशक्त्यायमेनिपर्यपिने मानुषेलशोरेणराजादेववपुधरः तति
धर्मप्रमतापुण्यात्राख्याणांमहात्मनो विनाशस्थिदिशतलौः परतेवादिसामता तस्मादास्यप्रणासातिनज्ञा
तानविद्यते तन्यथानेशरीराणांतस्यावपुधनोविना नेवैशाणांनेश्रेष्ठस्तेवबहुविमन्यते राज्यदोदादशी
तस्मादकृमदृसिमेभवान यामपोष्यमहराज्यप्राप्नुयास्तन्वेवद्विज साकाङ्क्षेदः मृगशिरावद्वितोयाश्चनराज्यदा
द्वादशीशिवाम यामपोष्यनरोलोकेयस्यमामानिकण्ठके मार्गशीर्षमासस्यशुक्लपक्षेनराधिप दृष्ट्वाप्र
थताकृत्वास्नानमध्यंगपूर्वकं हविष्यभुक्पशान्तात्मादेतथावन्नपूर्वकम उपवासस्यसंकृत्यंसुभ्रनमस्यकारय
त देवागोरक्षशास्तिलोमिकवस्नानरपूदा श्रुष्यामासमहोत्सवतागविप्रयतोनयेत द्वितीयेह्नितनःकृपादिः १६७

स्नानमतेदितः पूजनेदेवदेवस्यसर्वंपुक्षेनकारयेत कर्पूरेचंदनेदेयंमलिकापुष्पधूपिका ज्ञास्यपुष्पक्षार
नेवधूपकर्पूरमेवच घृतेनदीपदानंतथाः शुक्लवस्त्रसमन्विताः घृतादनेरपितोरपरमान्नतस्थवच रत्नरत्न
विकारेवदेवदेवेनिवेदयेत कालोइवमूलफलेवणितदत्तविनयेत यथालाभेनतदेयंशुक्लेवस्यादिशेषत :
दक्षनेवतृतःकार्यंपरमान्नेनपार्थिव नदिनः परमेपरहोममंत्रोविधीयते द्वादश्यांतारकंमंत्रस्तोष्टदश्यविधौ
युते नमोगुरवेनकृष्णशास्तोमपूजयवद्विजान सिनवेगनकतेव्यासमिश्रामासगालेय राज्ञिताचारणकार्यंगी
तेरतेवपार्थिव कर्माणांदेवदेवस्यकरेनपुण्ववर्णनथा द्वादश्यांविधिनानेनस्थयंपुज्यात्मनारेनः गतङ्गिगप्रदा
नस्यपुण्यकंविप्राचरदरिणा ततस्तपञ्चाङ्गेकंयंदृविप्यपार्थिवानम पकाद्दशीयथासम्यस्नानेयारेतेरपक
पृमोनेनकृतेयनेनपूकार्येनमानसम द्वादशीवपुक्लस्यसवासवाविशेषतः विधिनवायेनिर्दिष्टे कृत्वा
स्ववेनकारयेत विशेषेनप्रवत्सामिनसेनिगरतःमृगारक्तवर्णेनकनेयादेवप्रज्ञापयाविधि रक्तेवस्त्रेयनेवेद्यपु
ष्पधूपानुलेपने तिलतैलेनदीपाश्चमहाराजनवर्जिताः दीपेपुवनेयादेयाहोमःकार्यस्तथातिलैः भूमिशाभाव
कतेव्यारक्तेभूपानवर्णिकेः अनेनविधिनाकृत्वाराजन्सम्वत्सरंततः कार्तिकामासमतोमायाकृत्वायाद्वादशी
भवेत व्रतावसानेतस्नानमहाधनंनद्वयेत वाससाचसमत्राहातलयावद्वत्तस्यवै। ब्रह्माणांप्रदातव्याधेनक्का।

वि॰ ध मो १६५ स्यपदो हत्वा देहमुग्रं गीर्वाणैर्योऽसुः कृत्वा लोकृतमर्थ्यपिता वसेनागीयाधातत्यग्रातताइविमानेषु ता सेवत्सवेणागता
स्यावरः पर्वतगह्वरे विभिस्सवत्सरपूर्णैः जायते मत्फलेमतः तथा द्वादश्याभिः पूर्णा राजा भवति पार्थिव रास्य
प्रदाते भिक्षिता मथैषाम्द्वादशी पापहृत्वावसिष्ठा उपोष्य याम्यां भितलानतरं अभवत्तत्तेयस्य रागाद्धिसेवः शेत॥
श्रीविष्णुधर्मोत्तरे ष्ठमार्कण्डेयवज्रसंवादे न्यप्रदाद्वादशीविधिर्नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः १५७ वज्र उ॰
अकामेन कथं ब्रह्मन् द्वादशीनां तु नाटनैः पुत्रनीयोऽधिकृत्य हितन्ममाचक्ष्व पृच्छतः मार्कण्डेयः मार्गशीर्षस्य मा
सस्य शुक्लपक्षात्तु नारायण आरभ्याभ्यर्चयेद्देवं द्वादश्यां शुभदेवतम् पक्षयोरुभयोर्नित्यं सोपवासो जितेन्द्रियः
फलैः पुष्पैर्यथाकामं नैवेद्यैर्होमकर्मणा एतेनेवाद्य गानेनैव शाक्यादानेन पार्थिव अश्वमेधनाम तत्र न यज्ञाति
सर्वतत्स्यागवरः भेदे वा प्रोतिदानेरयप्रगत्वा नच्यो वति अकामास्सन्ति कादेवं पूजयेत् जनार्दनम् तस्मादका
मन कल्पे देवदेवसंपूजनीयो यो भवनस्य योगमा त्वकामाणां पुनः देवलोके देवो पूर्वो विरूपमनोयः इति श्रीवि
ष्णुधर्मोत्तरे षुमार्कण्डेयवज्रसंवादे अकामाद्वादशीविधिर्नाम अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः १५८ वज्र उवाच भग
वद्योतमिष्टासि द्वादश्यां पृथक्पृथक् उपोष्य किं फलं लोके शुक्लपक्षे विधीयते अनेकतन्ममाचक्ष्व येस्य
पापहत्येनाते अकामास्तु प्रवर्त्तते देवदेवार्चनेन वा मार्कण्डेय द्वादश्यां मार्गशीर्षस्य शुक्लपक्षे उपोषितः १६५

नारायणं केशवमभ्यर्च्य वह्निष्टोमफलं लभेत् नारायणं तथाभ्यर्च्य पौषे मासि तु नाग्नितम् अग्निष्टोममवाप्नोति
मात्रमकार्यो विचारणा माघे माधवमभ्यर्च्य द्वादशाहफलं लभेत् गोविन्दं फाल्गुने मासि पूजयित्वा महीपते ॥
अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयं वैशाखे विष्णुमभ्यर्च्य वाजपेयफलं लभेत् द्वादश्यां मासे वैशाखे मधुसू
त्यमपूजयेत्नम् गोमेधस्यापयज्ञस्य फलं प्राप्नोति तु नमम् आषाढे मासे तथाभ्यर्च्य देवदेवं त्रिविक्रमम् पुण्डरी
कस्य यज्ञस्य फलं विन्दति मानवः श्रावणे वामनं देवं पूजयित्वा जगत्पतिं सर्वमेवसमाप्नोति पत्तं वहु सुवर्ण
कं श्रीधरं श्रावणे मासि पूजयित्वा महीश्वरं वैलवस्य तु यज्ञस्य फलं विन्दत्यसंशयम् मासे भाद्रपदे देवं हृषीके
शमथार्चयेत् अश्वमेधमवाप्नोति फलं वैवसमहरेत् आश्विने मासि संप्राप्ते पद्मनाभं समर्चयेत् गोसहस्रमवाप्नो
ति नात्र कार्या विचारणा दामोदरमथाभ्यर्च्य कार्त्तिके मासि यादव सर्वमेधमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति
मासे तेन महानाम्नि शुक्लपक्षे ह्युपोषितः द्वादश्यां शुभमासाद्य यानेहोमान्समाहितः संवत्सरान्ते दानं च श्रद्धया
पूर्णां च भावतः कांस्यसमन्वितां तेषां च कर्तव्यं निवेदिते कर्मोपवासनमतेन भोक्त्रा यतफलान्तृप पूर्णं संवत्सरं कृत्वा
व्रतमेतं नराधिप स्वर्गलोकमवाप्नोति फलं वैवसमस्तुरेत देवानां चाणाप्सुजनान्नामा हंसमारूह्य
युक्तेन विमानेनार्कवर्चसा किङ्किणीजालनद्वाघोणास्विरप्सरसागमः यावत्तावन्नरः कृष्यादेनमेतत्समाहितः ध्रुव

वि॰ दीपमवाप्नोति पञ्चविंशे ऽश्वमेधकम् । चतुर्भुजा महात्मानो नित्यं तस्मात्समाहिताः । श्रुतिप्रोक्ता दानिनो दानाः सर्वज्ञास्सर्व-
ध॰ दर्शिनः । तत्रोष्य कालं सुचिरं नरेन्द्र मित्रार्कबिम्बसदृशाः प्रभया समेताः । स्थानं तु ते वरसुरासुरलोकवन्द्यं नित्यं प्रयान्ति नात्र
१९९ संशयः ॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शुक्लपक्षद्वादशीविधिर्नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः १ ५५
वज्र उवाच ॥ केवलं कृष्णपक्षस्य द्वादशीषु जनार्दनम् । कदा चार्चेत यस्मिंस्तु विधिना केन चार्चयेत् । मार्कण्डेय उवाच । मार्गशी-
र्षमतीतायां द्वादश्यां यो भवेन्नृप । ततः प्रभृति कर्तव्यं व्रतमेवं समाहितैः । द्वादशीषु च कृष्णासु नाम कृ-
ष्णस्य कीर्तयेत् । तेनैव नाम्ना कर्तव्यो जपहोमौ तथैव च । तिलैर्निवेदनं कार्यं होमः कार्यस्तथा तिलैः । पौष्यां
तु समतीतायां कृष्णायां द्वादशी भवेत् । तस्यां व्रतावसाने तु तिलान् दद्याद् द्विजातये । स्वर्णं च महीपाल रा-
जसूयं तथैव च । संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतमेतन्नरपुङ्गव । तिर्यग्योनिं न चाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति । यावज्जीवं
व्रतमिदं यः करोति समाहितः । न स दुःखमवाप्नोति नरकं न च पश्यति । यच्चैव नानाविधं तत्त्वधानस्य पर्वतः
पापानां यातनास्थानं तत्रासौ न तु गच्छति । यमस्य नगरे भीमं बहुलं महाद्युतिः । कराला विकटोग्रवेशाः किङ्क-
राः पापकृतां नराणां दृष्ट्वैव तं सौम्यरूपं व्रजन्ति मार्गम् ॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे कृष्णप-
क्षद्वादशीविधिर्नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः १९० ॥ वज्र उवाच । उपवाससमर्थानां शुक्लपक्षे तथैव च । अशक्तानां द्वादशीषु १९९

तोतो व्रतं ममानघ । मार्कण्डेय उवाच । मासि भाद्रपदे शुक्ला द्वादशी श्रवणान्विता । महती द्वादशी ज्ञेया उपवासे महा-
फला । सङ्गमे सरितां पुण्ये द्वादशीं तामुपोषितः । उपवासे समाप्नोति द्वादशद्वादशीफलम् । बुधश्रवणसंयुक्ता
सैव चेद् द्वादशी भवेत् । अत्यन्तमहती तस्यां कृतं सर्वं तदक्षयम् । द्वादशी श्रवणोपेता यदा भवति पार्थिव । सङ्गमे तु न-
दीनां तु स्नानस्य फलम् । सोपवासः समाप्नोति नात्र कार्या विचारणा । बुधियोगे तु दत्त्वा न रत्नप्रा-
द्विजातये छत्रोपानहयुक्तं पानीयसंयुक्तं । स्वर्गलोकमवाप्नोति फलमक्षयमेव च । स्वर्गे समासाद्य वि-
रं च भोगानभ्यर्च्य कामं दिवि देववत्स्यात् । मनुष्यमासाद्य भवत्यरोगी धनान्वितो धर्मपरो मनस्वी ॥ इति श्रीविष्णुध-
र्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे श्रवणद्वादशीप्रशंसा नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५१ ॥ मार्कण्डेय उवाच । अत्राप्युदाहर-
न्तीममितिहासं पुरातनम् । मरुस्थले यद्वृत्तं भूमिपाल पुरातने । पञ्चाशद्योजनशतं नाम तत्र भागे तु पश्चिमे । अत्यन्त-
जनसञ्चरो देशः सर्वमनुष्यभयङ्करः । मृगपक्षिविनाभूमिर्यत्र दृष्टिमहोरगाः । स्वल्पच्छाया महाकीर्णा मरुभूमि-
माकुला । शमीखदिरसंलग्नाः करीराः पीलुभिः सह । तत्र भीमा भुजङ्गाश्च कण्टकी वा द्रुमाः समम् । बहुशाखाग्र-
भाकीर्णा तत्र भूमिस्तथा कविते । अत्यन्तविषमा निम्ना पाषाणोपला नाम्बुपलस्य नाशो जलस्थिता ग्रीष्मे
शे तथापि जीवा तत्र कर्मनिबन्धनात् । नोदकं नोदकपानं ... कदाचिदपि मध्ये तु देशानि ...

वि॰
थ मा॰
१६०

सचित्रिम तत्रपत्नीनधानेनलपितेनाणिगुभिस्मद उत्तरोनतीवितानाजनंदर्शनेनथाजिहंगमाः अत्रमयोत्सुत्यमदमान्द
गाःमैकनमानयत सेकतेघेवनेप्रणीतिजनेमैकातमेषुव तस्मिंस्तथाविदेदेशेकांपिदृववशाहगिकाः वनमात
पविश्रहःश्रविष्टुस्तपरिभ्रमन मनश्चदद्दशप्रेतान्तरमाण्याकुलेदिग्यान उकचान्मलिनान्सातात्रिमामान्भीमद
र्शनान स्नायुबद्धास्थिवरणान्ग्राबमानानितस्ततः कांविन्नमासतत्रैकंप्रेतस्कंधगतेनतदा ददर्शवहुभिःप्रेतः
समेतान्यशिवानितम तस्कंधादपरस्कंधनीयमानेनक्रमात्क्रमात प्रेताधिपस्थानंतोगमदवीनरमागतं प्रे
तस्कंधान्मदीगत्वातस्यांतिकमुपागमात सोभिवाद्यवणिक्कृतांजलिरुदवचनमब्रवीत श्रीमिंचोरमहागये
प्रवेशोभवतःकथ तमवाचवणिग्योसान्साधप्रहस्यमवनेः प्रवेशोदेवयागतस्वकर्मकृतेनत दमाश्वा
यतेत्यथंसंतमस्त्रभयनतथा प्राणांकंवमनप्रामावदनेप्रशस्तोवमे श्रुत्वापाधिपनपप्रणामिसिद्धिपदेयेनकेन
चित् इमंवमत्कप्रीतस्तवणिजेवाक्यमब्रवीत पुनागमिदमांश्रियपश्रतिदस्वतणमम कृतातिथ्यायथाव
द्रोमिष्यमिपुद्वास्रवम एवमुक्तस्तदावज्रेसवणिक्तस्मयाचितः मध्याह्नसमयेप्राप्तेप्रतस्ते शमागतम
पुत्राभ्यांसहसंप्राप्तोदवाधिपोनीमनोरमो दध्योदनंसगुडेनवर्धमानेनसगुलाम सुवर्णपात्रसंगृह्यदत्ताति॰
वयमदा तेनोग्रमो वणिजावणिक्कृत्वानीकिमपायाततः विस्मयविन्नस्त्रवर्तत्वानसमयदतेनतः प्रेतपुरमवेशक्रमा १६०

ज्ञागतदाददौ दध्योदनान्नपानीयादि दमिष्टपानं षड्रसं अतिथिंतर्पयित्वा तप्रेतांस्तान्स्वनसर्वशः प्रेताधिपः स वुभुजे
पश्चाद्भ्रंशयन्यास्तवम तस्य भक्तवतस्तत्र पानीयं च स्वयंपयो प्रेताधिपं ततस्तमवणिग्वचनमब्रवीत आश्चर्यंतम
हं वनेस्मिन्श्रुतिभाजिमे श्रुत्वापानमस्मशास्मिःपरमस्यद्भुतस्तव लोकेनवचनथातेनविभो चववहंकथं दमाश्रुपि॰
कथं मवं निर्मीमामिवकृत्यः कस्मिनमस्यावोगया मृतःध्यानकृतान्तयः एवमस्मंशयं प्रोक्तोऽधिपरेकोनदलीदि
म एवमुक्तस्तवणिजा प्रीतोवचनमब्रवीत वणिक्मस्मकमपुत्रकालेतीतामममानव शाकलेनगरेरम्येनास्ति॰
कस्यद्रगल्मन एवंलोभान्मयातत्र नकदाचिद्दिदपिशुभो दत्तासीद्गृहेतवभिल्लाकृपणेनकथं चन शांतिवेशाश्र
तत्रासीद्वादशाचार्यान्गुणवांस्मम श्रावणद्वादशीयोगेमासिभाद्रपदेतदा सकदाविन्नयासार्थंतोषीमासमन्वहेषु
यो तस्यावसनगृहं पुण्यंयत्रासीच्छ्रेष्ठिभार्यया वेश्मागारमरिश्रुत्वा यत्रप्रोनाम भोजनका महादेवस्तदानंदेगंगा
निपतिताभुता वेश्मागत्वाहमस्ताद्वेशभागात तस्यता तत्कालतप्रसलिलानोपीतचार्कप्पदेनो पीतोमेचववके
वीसमंगमेममनोहरे तेमदेशमममापयातिवेशसमोहितः श्रावणद्वादशीयोगस्नानार्थंवनतपोषितः वीड
भागस्यतोयस्यवारिहानेनवाद्धा दध्योदनस्वनमासीं संश्लोकेर्वर्धमानकैः विधानवेदस्यवस्त्रसुविधिपे
धुता प्रददौविप्रस्यक्षेभ्योदयंतीमहीपतिः विनमंरक्षणायोपतस्यापिवमस्यातदा सोपवासेनदमकाद्या

वि॰ विपानीनवाहद्धा वोद्भागस्थेनोपस्थद्योद्धनगुनातदा गतागरहमनुपाप्ततः कालेकेचित पंचनमद
धर्मो॰ मासायनालि क्रान्तेततोगताः अस्यांश्टद्यांहोगर्योयोवाइअशानलदा श्रुवणाद्वादशीयोगदत्ता॰
१९८ यांसोमयाहिते इध्याटनगुनारम्याविपानीनवाहद्धा सेपमध्याह्नमये यदिवसेदिवमेमम उपतिप
न्नदेवेदयथाटशावयानव ब्रह्मास्वदारिणाक्षितेपापाःप्रतसमागताः परदाररताः केचित्स्वामिद्रोह
रतापरे मित्रोद्रवताकेचिद्देशास्मिन्भशदारुणे समानयानतवेतिसुवयानकृतेनव अतयोभगवान्विसः
पामात्मामस्नाततः नमदिशपनपरतस्तयेयतनप्रकीर्तिते अतयेनतथापेनहमास्त्रपिदिमानद प्रेता
भावेददातस्यविमेचेतिचकर्हिचित अटेवपृत्तयिनामतिथिंसमुपस्थिते प्रेतभावाद्विनिर्मुक्तायास्यामिप
रमांगतिम् मयाहिहीनाः प्रेतास्तवनेस्मिन्भशदारुणे पीडामनुभविष्यंति दारुणांकर्मयागताः एतेषां
नेमहाभागमरनुग्रहकाम्यया प्रत्येकंगोत्रकामानिरद क्तस्यालिरिवितेनच अस्मिकल्पगतेवेषांतवसंशने
कामभा दिमेषुपयामायतन्नेलप्रमेविपिम गयशीर्षेततोगतानाम्नादेशरुमहामते एकैकान्मयाहि
नपप्रेतेप्रेतयथासुविस्म् ततस्तेनेहिमाद्येतिप्रेतभावमसंशयम् इत्येवंसवदात्रेवतमत्रोहूनदप्रभः वि
मानवरमास्थायस्वर्गलोकंततोगताः स्वर्गतेप्रेतनाथेन प्रेतानांसर्वाणिक्रमात नामगोत्राणिसंगृह्यप्रयातः १९८

सदिमालये नेत्रप्राप्तुतिपिंगतातितिप्पवतथाशुद्दे यनपास्सपादाथगायशीर्षेततोयथा प्रेतानोऽक्र
मशात्तत्रवकेशाशदिदिने यस्यस्यप्रदाद्वाश्राद्धंकरोतिसमहात्वाणिक समस्तस्यतदासमेदर्शयन्तात्मनस्त
ने ब्रदीतिचमहाभागप्रसादेनतवानघ प्रेतभावंमयात्यक्तंयामोस्मिदिविधुवं कृतासपनलाभस्वप्रेतानां
तिकृतिर्वणिक् जगामस्वर्गदेहेनत्रमासिभाद्रपदेसदा श्रवणाद्वादशीयोगेप्राप्तिनाततनाहनम दानेवद
नाविप्रेभ्योस्नापवासातितेद्दियः प्रणम्यमनतेगाजत्रदीनांसंगमेपुव गंगासरयुसंगमायाः शोणस्यचमहा
नदीः इत्तमत्याश्चगंगायागंगायमनयास्तथा गोमत्याश्चसरय्वाश्चकौशिकीगंडक्यास्तथा विपाशायादेद्ध
टायवयोगंप्रपद्येत विपाशाचतथा योगंयत्रयातिप्रानद्रुदा इरावतीतथापोगंयत्रयातिचसिंधुना चंद्रभागा
तथायोगंतोष्णयासंगमस्तथा चंद्रभागाचवत्रतिपत्रयागंवितस्तया महासिंधुश्चसंयोगंयत्रयातिवितस्त
या प्रत्येकंयावदेतेषुसंगमेषुमहावणिक् करोतिविधिवत्स्नानंयावद्दिष्टांतमागतः अवापपरमंस्थानंदुर्लभं
यत्नतोपिभिः यत्रकामफलावृक्षानद्यःपायसकर्दमाः शीतलामलपानीयाःपुष्करिण्योमनोहराः सुवर्णं॰
सिकताराजन्मुक्ताप्रसोपानभूषिताः अनेकायतनसंघातमाहेशानेभ्यद्विवादिताः तदेशगामायावर्णा महा
त्मानमनताहूनरमत्रततांगः कल्पसमग्रमुदितोपतान्मोदेमेसमामाभिषुतःकृतात्मा विमानेरमणोपिमिसमि

वि॰ धर्मो॰ १६५ द्वगोपर्वसेविताः विष्णुलोकमवाप्नोति यावदाभूतसंप्लवं राजन्सप्तादशैर्यज्ञैर्यत्फलं समवाप्यते श्रवणा॰
द्वादशीं दत्वा तत्फलं लभते नरः ॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्र मार्कण्डेयवज्रसंवादे पिशाममेतातो श्रवणद्वादशीकल्प
महात्म्यं नाम द्विषष्ठ्युत्तरशततमोऽध्यायः १६२ वज्रः एकामपोष्य कृष्णायां द्वादश्यां विधिना नरः यदत्फलमवाप्नोति
तन्ममाचक्ष्व भार्गव मार्कण्डेयः पौष्यं तु मासि तां या पुष्यर्क्षेण तु संयुता द्वादशी या भवेत्कृष्णा प्रोक्ता सा तिल
द्वादशी तिलैः स्नानं तिलैर्होमं नैवेद्यं तिलमोदकैः दीपाश्च तिलतैलेन तथा देयं तिलोदकम् तिलाश्च देया वि
प्रेभ्यः तस्मिन्दिने पार्थिवः उपवासदिने राजन्नेतान्यपि तथा तिला उपोषितेनापि देया होतव्याश्च विशेष
तः इत्येवं प्रदातव्यं ब्राह्मणेभ्यस्तथानघ तिलप्रस्थं तदा दत्वा सोममवाप्नोति नैरियः नद्वगतिमवाप्नोति नात्र॰
कार्या विचारणा तद्विष्णोः परमं पदं होममंत्रप्रकीर्तितः पौरुषं चैव यास्तु कं पुंसूक्तेनैव संयुते होमः का
र्योथ्यांजेद्रमा विप्रास्वयनात्मना एतस्मात्के द्विजातीनां स्त्रीशूद्रेषु तथाप्यहम् द्वादशाक्षरतो मन्त्रः तेषां प्रोक्तो
महात्मना इति तौ तो वदितानीनामेव श्रेष्ठान्नराधिप नाभ्यामभ्यर्चिके मन्त्रेविधतेन हरुत्रविन वज्रः द्वादशा
ष्ठात्तनाम त्रोकचयस्व ममानघ पुण्यां पवित्रां मङ्गल्यां सर्वपापप्रणाशनीं मार्कण्डेयः ॐ नमो भगवते वासुदे
वाय ॐ नमो नारायणाय एतन्मया ते कथितो पवित्रो मन्त्रोत्तमो पापहरो वरेण्य परायणं सर्वतपस्विनां वर १६५

स्यभक्तो भवेत्तु नित्यं यथा तिथिस्तु श्रवणे पुत्रा माघस्य मासस्य तथा न वोक्ता कार्या न चेयं द्वपरे विशेषा
त्पवित्रमस्ति नादयस्य इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्र मार्कण्डेयवज्रसंवादे तिलद्वादशीप्रशंसा नाम त्रिषष्ट्युत्तरशततमोऽध्याय ॥१६३
मार्कण्डेयः अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं माघे पुण्ये तु यद्वृत्तं तच्छृणुष्व नराधिप वभ्रुवमागधो राजा॰
वद्द्वेगरति श्रुतः तस्यासीद्रूपसंपन्ना भार्या नयनमेदरी सर्वधर्मान्विता स्या प्रतिसंवत्सरं तदा तिलाहोम
यतेविप्रैः ज्ञहोतिवृत्तया त्वयम् श्रवणद्वादशीयोगे माघे मासि कृताशने दैवस्यैव नैवेद्यं करोति तिलमो
दकैः सुवर्णेन्नवासोभिः पूजयित्वा समाधवम् महारजतरक्तानि वासांसि विविधानि च ब्राह्मणेभ्यो ददे
द्र्शविमर्जयतितत्परा महावर्तिप्रदानेन विदित्वे केशवालये तोकदाचित्सरोसौ नाब्राह्मणान्मवर्सेनिका प
पञ्चमासविभावनररटस्येत्ति जनेन्यस्यता वसेन्निकाउबाव सर्वधर्मान्वितः सुमाघे मासि पुण्ये भानवे द्वादश्यां कृष्ण
पक्षस्य कस्माद्दशीयमेहरिम कस्मात्तयाबहूतिलं होमयस्यन्नेतनया एतन्मे संशयं छिन्धि त्वं रहस्यं वदतेशुभ
नयनमंदर्योवाच रहस्यमेतत्परमं नरद्रस्य तथा तार्थि नमेमत्सुखे प्राणाः तेमे प्राणपतीश्वरे श्रूयतां वैत
स्मिको नाम देशः परमधार्मिकः तत्र ग्रामवरे चासीद्धमति मंत्रशोभना वैश्येशस्ववितोम्भद्रतामेधवंतस्म
ति नास्तिको निरनुक्रोशः तर्कशास्त्ररतः सदा तत्रैव विषयो राजा वभ्रुवदेपि वाहनः तस्य भार्या वस्मा मे॰

वि. धर्मो. ८०

वर्षेव रूपमतुलां शुभां मात्सर्यात्क्विचिन्मे वाक्यं यदस्मै वरवर्णिनी नाथो कुञ्जकुनादर्थं गृहाणास्मात्प्रीतिसंदर्शेना
भिर्व्रतोऽब्रवीत् स्नानवतेनाशुभं प्रोषितम् पतिं शुभं घृतेयानते वनस्य भोगमहोत्पन्ने कतं त्वद्याधि शृङ्गप्रीत्या
पितादिष्टया पतिना नाम्ना कोऽभवेत् किं विज्ञाय वरं शुभम् नचार्थमथमेतेन तथा वदन्तत्ता कामातिः प
र्लोकेनैव हि त्वमितिशुभमने दृष्टयाञ्जिपतेक मेनन्नवयो धिमेजते येनापि फलकालेन नमपवाञ्जालिप्रामि
ति मातृभ्यो द्रुत्मेन प्राप्य विष्णुत्स्म्यान्तेवले नावर्तितशुभं येन ते षां जन्मनि कछेकम् कदाचिदपि वा मोह यो
निघथपातिश्चमन् मातृभ्योनाम जायेतयज्ञाथाने शुभाशुभं वेदालदेपि मातृभ्योऽस्मै वद्यास वितुर्लेभम श्रा
न्नात्मतत्र स्थाप्य तेमातृभ्यो ज्ञान्यः शुभे नवोपवितथा जातामर्चो भावे कृपामम कन्दर्पस्यास्य भार्यातेमत
भावापतिवता नन्दनन्दनशङ्कि विलक्षिप्याऽभिनिवोधतन द्रवमुद्यातामायांशे लेंद्रनदयातमा विष्णुति
महाकृताभासिता मामहानदी ग्राहनिकपिता पापकृतव कतनुपवकम् स्नानेनैव न सकं शौनिवाच्यपा
द्रुते यथा स्नानितो स्नातः सर्वमासोऽपमेवायम् यथा मेवतस्ते स्नानामाता पापेतविद्नि यावन्मत्स्या उम
लिलायावपापतत्र्यकी नस्मात्सोमयाति संप्रतिसंवत्सरे शुभम् तथाग्रह्कृतस्मस्य हादशपाद्वादशीतथा ए
तितोऽभगवान्विष्णुर्वेदयाणाम्भद्र कृतापानः तिलेन स्नानोन्नन्तेन सिंधायामेनदुर्जमनन नस्मात्कर्मतिलयमुयद ८०

ना ८

योऽपतिलेनव ततापुण्यफलं समवेतमापवृर्षिवानवे इत्थंवमकयागत्वाभर्तृस्तुतदामया महातेनचाप्यकाग
स्वर्गेलोप्तनमफल स्वयंकृताशुभं कर्मकर्मलालवा सर्वोमम सहस्रानि विप्रान्नालोवि स्वलोकामितो यानात
लोकमनन्तं न स्याद्भूतेवेवसतान्मया तस्मादृष्टद्युफलंभदेकोशामितिलदादशी एतेन सर्वमाख्यातेयम्मा
दृष्टमिमिदरि मार्कण्डेयः एतस्मुताशुभो वाक्यं ब्राह्मणांस्ववर्णसतिका सुवलादादशीयोगद्रुतयामासकेश
वे माघकृत्स्नमहाभाग तिलैर्नित्यमनेहिना एतत्पि मासमासादेवस्मीनदीपामितेनाना सापितानी महाभागत
या तप्तमंदरी श्रमलं स्यान्निमाघविराजशिप्रभा तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तदादृष्टा जनार्दनः तिलैर्नित्यमहा
भागदानत्वाशुनपानिताः तिलाश्चदेया विप्रेभ्यस्तस्मिन्न्हनि पार्थिव एकैकस्मात्तिलाज्जातं तिलभोनाईव
यथा सकृन्मते वनादृष्ट देवकाले प्रवोधिनि एकैकस्मात्तिलान्नदत्फलमतपमश्नुते सुलोके विलोके वाभ्या
नृष्योपदिवादप स्नतंयफलमासोतिएकैकस्मात्तिलात्तिलान् तस्मात्प्रयत्नेननरैरुतस्मात्समभ्यर्च्य पचासदेवम
उपोषितः प्रीतमनायथावत्त्तामसदेवः प्रयितेमराला इति श्रीविष्णुधर्मान्तरपु मार्कण्डेयवज्रसंवादे वैदवेग
णाख्याने तिलद्वादशीमहात्म्यं नाम वतष्ठपितमाऽध्यायः १८४ वज्रः होतव्यविष्णदेवस्य सावित्रीसहस्यापिता
होमकर्मावमेदहस्रहात्स्योऽभृगुनन्दन सर्वितादैवतंतस्यास्ताविज्ञानृच्यतेततः तथाकथंतकालेहोमकर्मन

वि. वेसवे प्रभावमार्कण्डेय तथा तस्यास्तं समकीर्तय वेदमाता मया प्रोक्ता सर्वपापप्रणाशिनी मार्कण्डेयः । रविमध्य
१७१ स्थितः सोमः सोममध्ये हुताशनः तेजोमध्ये स्थितं तत्त्वं तत्त्वमध्ये स्थितं त्वच्युत अग्रे प्रमाणः पुरुषः एवमेवमयोदितः
शाकवेला स्वराट् प्रभवः सर्वतेजसाम् सवितृसम्भवा नाथा गायत्र्यस्य दैवतं सकलं जगत् वरेण्यं तत्सवितुर्भर्गो वा प्रचोदया
त्मानम् ध्येयं परं तमः दिग्देव दिवं तत्समुपास्य च धीश वायव्य ब्रह्माणं प्रचोदयति यः सदा सहस्रशीर्षं भगवान् स्मृतः स
वितानस्थ कीर्तिताः सर्वलोकप्रसवत्वात् सविता स कीर्त्यते यत्तत्देवदेवस्य सा विज्ञाप्तु च्यते ततः गायत्री
यतेयस्मात् यज्ञीवानदास्ते ता प्रतस्मात् कारणात् ज्ञानस्माविवेकीर्तिमया तवयमस्तो ध्रुवं नित्यं वेसवकर्म
स्व समाहतो कप्रणवो गायत्री शिरसामह यो जपेन्नियतः नित्यं तेषां न भयं विपत्ते कवित दशाहता प्रजप्ता सानाव
कायतकृतेनतु तत्स्यात् प्रशमत्वात् पुनातु कार्यविचारणा प्रातःस्नात सा देवी पापोपशमनाय स्मृता सहस्रनमा
सादेवी कोपपातकनाशिनी लक्ष तायेन चतथा महापातकनाशिनी कोटिजाप्येन तेनस्य हि सूत्रति तदाप्रुया
त विप्रा यरवे यत्नेयेवं तमयावित देवत्वमथवा नान्यं सलोकादनकेवकम कोटी सहस्रजाप्येन निष्का
मपुरुषात मः विधिना राजशार्दूल प्राप्नोति परमं पदं यथाकथं च तमस्या देवीपरमपावनी सर्वकामप्रदा प्रो
क्ता विधिना किं पुनर्नृप वक्तः विधिना के नेत्र मया गायत्री पापनाशिनी महापविज्ञापरमा सर्वकल्याणका। १७१

तरिणि मार्कण्डेयः कुशासनस्थित विहस्तकुशपाणिः जितेन्द्रियः शाकमध्ये गत्वा ध्यायेत् समुपश्येत् सहस्रकृतिम अथवा
कंमलोदपाल वरिष्ठादप्ल तेनेदितः अनया विजोमयावी प्रवोकृत विशेषतः मंत्रपावक शाकाशीप यासलाशनेन
वा फलपुष्पाशनो वापि जलं वापि हविष्यभुक् अनेन विधिना जप्यं यः करोति महीपते सयाति परमं स्थानं वाञ्छि
तःस्वयम् मतिमान् स्वकामः कामकामस्तु कामं समो यम्भोषितम् समाहतो कप्रसादाः प्राणायामास्तु षोडश अ
पिभ्रूणहत्ये पापानसुनं तस्य हरः क्रताः समाहतो कप्रणवां गायत्री शिरसा सह त्रिपवे दाग्नुलाशनः प्राणायामा
सउच्यते प्राणायामत्रयं कार्यं कल्पसत्ता ययोदिताः अहोरात्रकृतात्पापात् तत्क्षणादेव मुच्यते सर्वदोषहरः शोकेशा।
णायामैः दितन्मनो नतस्त्वमयि केनात्रिताजन्यरपावने प्राणसंधारणं माक्रुशा ग्रह्यतेनेन यः क्रिया सम्प्रसंधार्य
नेप्राणायामेन तु तस्ममे आत्मानं प्राप्य ययसः प्राणायामे पुनः पुनः प्राणायाम परः सोमा योपवासाति जितेन्द्रियः
प्राणायामशतं कृत्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः अनेन विधिना यस्तु गायत्री प्रयतस्तया मध्यते पातकैः सर्वं पुरिरुद्ध
हावेकृत नास्ति समगायत्र्या परमं नास्ति कृत समता गतिः गायत्र्या परमं नास्ति दिवि चेह च पावनम् हस्तत्राणप्रदा देवी।
सर्वकामफलप्रदा गायत्रीजाप्यनिरतो होमैः सर्वपापप्रणाशनः शान्तिकामो यवैः कुर्यात् दशांशमाहुतेन वकर्मणा
सिद्धिकामस्तु कुर्यात् तिलैः वाञ्छार्थिकः नरः ब्रह्मवर्चसकामस्तु पयसा समवर्धने पुत्रकामस्तु यात् दधा पयस्कामस्तु

वि॰ धर्मो॰ १३२ पालिभिः तीरेद्रुतमभिद्रिस्यतर्पयेत् शर्करेयं एवं कामस्तथा विल्वैः श्रीकामः कमलैस्तथा आरोग्यकामः
तोयार्के: सर्पादूर्वाङ्कुरैः शुभैः देशोपसर्गे संप्राप्ते तदेव विधीयते ग्रहपीडासु लिङ्गाभिघ्नष्टष्ट्वा होमस्ततो हितः
सौभाग्यमहदाप्नोति नात्र कार्या विचारणा पायसेन तथा हुत्वा विप्रानामपि गच्छति येनयेन तु कामेन लक्षहोमं
समाचरेत् तदेव काममाप्नोति नात्र कार्या विचारणा कुष्ठाणिहिमस्याप्रशाणायामप्राणेन च श्वेतजंलेन
वातस्नातोक्तो नियमतैर्हितः प्राणायामकृतः हुत्वा विधिना च सघोरया पूर्वाह्णे तु पर्वहोमसमित्द्वयथाविधि
भेतयावकाशाकाशीफलमूलाशनोथवा तीरसकहुतनाहारी भवेदथ विचक्षणः आदरगाण्यथाकामेत
कहोममाश्रयेत यावत्समाप्तिर्भवति लक्षहोमस्य पार्थिव लक्षहोमावसाने तु ब्राह्मणान् भोजयेत् हविषा द्रव्याभव
तिर्वा तत्र गावो वस्त्राणि कांचनं सर्वाण्यतस्य मन्त्रो ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् पूर्वनिवेदितिते पंचभिर्दशभिर्वापि लक्षहोमं समाच
रेत आर्मकाणं लक्षहोमाचरेत्पतिस्तस्य शान्ते यो नास्ति लोके सदृश्यो ब्राह्मणेभ्यः प्रतिते: पंचभिर्दशभिर्वापि याव
नेनत्रयाण्याति संगलेपरमेनाम्लिपयन्माटतिरिक्ष्यते कोटिहोमेन यो राजा कारयेत्सर्ववह्निते: ततस्य शत्रवः सर्वे
नातिपूर्तिकार्दिवत ततस्य समरे कोटिनाम्यापि नेत्रागतस्त्या शुतिहप्रिरनाहौ प्रयकाः शलभाः शुकाः तत्स
माप्रशाम्यंतिसर्वा सर्वत्रतथैव यः एवं होते तिरन्तोयानिसर्माणि मल्हारवति नाथैतेतस्य देशांतपाप्रसिद्धानेन भवेत १३२

कोटिहोमेन यः कुर्याद्ब्राह्मणानां विशांपते शतेनाथ सहस्रेण वाप्ययुतैः शुभात्मनः कोटिहोमं स्वयं चक्रे तस्य यज्ञस्य
णाम् यमः हविषो वाप्यथवा वैश्याः सप्तगुणं फलं महत् यदा दशानां कामानां तत्र होमः समाश्रयं समस्तो यदि वैदूत
दिवसमिद्धमहोमप्रयात् सावित्री परमा देवी सावित्री परमं पदम् सर्वकामप्रदा देवी सावित्री कथिता तथा अभिचारे गा॰ २
पुनादेवी विपरीतां प्रयोजयेत् कार्या ह्यादौ तु पश्चाद्विपरीता ततस्तथा विपरीतास्तु कार्याः सर्वत्र मन्त्रेष्वर
ग्रादाहिताः प्रयोक्तव्यः प्रणवेनैव पादव स्वाहास्थाने च हुंकारं साध्यनाम समन्वितं गायत्रीं चिन्तयेत्तत्र देवीमनल
समप्रभां ध्यायेत नीचफलेन केशो धारात्मपद्यैर्वा रक्तं निर्दहन्तीवं तं क्रोधात्कृष्टदीप्तो विनाभवता अष्टाटनी च तां देवीं
वाग्भूतां विचिन्तयेत् वर्तमानां तथा साध्यतस्याद्देशान्तरहतः अपि चौवेदहोतव्यान्यानि कायि संमिश्रिता सर
क्तमिश्रहोतव्यं कटुतैलमथापि वा तत्रापि च विधिर्देयो होमकाले च यत्नतः मध्ये तस्याः शिखां पुत्रे वज्र प
त्ततां च तु अन्यानामपि कर्तव्यमभिचारमतो नृपः अन्यान्यपि च कार्यमभिचारं तथैव च महापातकं वेन्निनेदेव
ब्राह्मणकंटकं अभिचारेण यो हन्यात् न स दोषेण लिप्यते यमस्य पार्थिव तत्रोप्यन्यानपि तथैव च अभिचारेण कृ
तांतव ह्रपापं विचक्षणः वहन्तोकण्टकं यत्पापात्मानं स्तुतेभिर्ति हन्यात्सो पापमपंरं तस्य पुण्यफलं लभेत् ये
भक्ताश्च शिकाले देवदेवजनार्दने तयाननभिचरेद्राजा नैतत्सर्वं हन्तेभवेत नहि कंचाव स्मात्तान् अभिचारेण कारयेत

वि. ध. विनासामर्थ्यपदेतेनतस्मात्तत्त्वसमावेश मैश्वर्यायोगविधानीवसाविश्वरूपविनाशिनी प्राणायामेनजप्येनतथैवोत
तेनैव सथाहृतोकप्रणवाज्ञसञ्ज्ञास्तिरमास्मद प्रणवेनसयाप्यस्तावाञ्चाञ्चाहृतयःपृथक् देवतेसविताके:
१०३ स्याद्गायत्र्यांछंदएवच विश्वामित्रऋषिस्तुवप्रोक्तस्तेवसयाधिप कर्मेन्द्रियाणिपंचैवपंचबुद्धीन्द्रियाणिच पं
चेन्द्रियाणामर्थानांभूतानांचैवपंचकं मनोबुद्धिस्तथैवात्माअव्यक्तंचयदुत्तमं चतुर्विंशात्मकैस्तानिगायत्र्या
अक्षराणितु प्रणवेपुरुषोविद्धिसर्वेगंपंचविंशकम् सप्तलोकाविहानादमहाव्याहृतयस्तथा शिरसस्तथा
वाच्यःपुरुषःपरमेश्वरः एवंविप्रासमाविज्ञानसत्यासतनेतुये: इत्येवंतथाश्रुतासर्वकामसमन्विदा
गायत्रीमात्रसारेणापिविप्रःसुयंत्रितः नाथवेदत्रयीमर्वाशीसर्वविक्रयी गायत्रीजपतेयस्तुकल्यमुत्था
यवैद्विजः लिप्यतेनसपापेभ्यःपद्मपत्रमिवांभसा कामकामोलभेत्कामंगतिकामस्तुसद्गतिं अकामस्समवा
प्नोतितद्विष्णोःपरमंपदम् एवंप्रभावावरदापवित्रागायत्रीप्रथोक्तानवराजसिंह तपंतियेतांपरमेप्रयांतिस्था
नंपरंसाप्रतिमेयपुंस: इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेपुमार्कंडेयवज्रसंवादेगायत्रीमाहात्म्यंनामपंचषष्टितमोध्यायः
१८५ वज्र: महावर्तिप्रदानस्ययत्फलंभृगुनंदन तन्ममाचक्ष्वतत्त्वेनविधिकालंतथैवच मार्कंडेय: महाव
र्तिमहादेवायस्तुमितपालमहाफला कृष्णपक्षेविशेषेणतत्रापिचविशेषतः अमावास्याचनिर्दिष्टाद्वादशीवम १०३

हाफला आश्वयुज्यामतीतायांकृष्णपक्षस्ययाभवेत् अमावास्यातदापुण्याद्वादशीवाविशेषतः देवस्यदि
णपार्श्वेदेशानेतैलनलाश्चपलाष्टकयुताराजन्वर्तिर्नवततलाप्यपेत् महारजतनपुत्रेनसममग्रेणतवासमा वामपा
र्श्वेदेवस्यदेयाश्चूनतैलाश्चपलाष्टयुतांश्रद्धायांवर्तिन्नवततलापयेत् वामयानसमग्रेणसोपवासोजितेन्द्रियः
महावर्तिद्वयामदंसकृद्दत्वामहीपते सर्वलोकंसविश्वंभवकाज्ञापयेनभूतलेयदा वामस्तानसममग्रेणसोपवासो
जितेन्द्रियः तदाभवतिलक्ष्मीवान्नृपोसौभाग्यसंयुतः राष्ट्रंचतापयेत्यातिदृष्ट्वानगौरच्छवा कुलेवनानाशाद्वे
लतःसम्यग्दीपवत्प्रभा अस्मिन्नचभवतिपुष्टेष्ठकालेद्वेपुव ज्योतिष्यातिनदालोकेसज्जनानांचसंहतिं। पक्षम
ष्यपादपादमोद्यानयोदेया: मानुषसर्वमासांमानिपुष्कंकेनेमयानच्च स्वर्गंतथायेमाप्नोतिभागकालेव
याद्वसामान्यमतदीपस्यराजन्दानेनसत्कले किंपुनर्महतोयस्यफलस्यानविद्यते दीपदानेनपुण्यस्यम
वेदेष्वपिश्रुत किंपुनर्देवदेवस्यमनेन्यस्यमहात्मनः गिरिशृंगेषुदानस्यनदीनांपुलिनेषुच चत्वरेषुचरथ्या
सुब्राह्मणानांगृहेषुच वृक्षमूलेषुगोष्ठेषुकांतारगहनेषुच दीपदानेनसर्वत्रमहत्फलमुपाश्रुते यावन्ति
निमेषाणिदीपःप्रज्वलितोनृप तावन्त्येवसहस्राणिस्वर्गेस्थानिहृद्यते रूपसौभाग्ययुक्तःस्वपतयाप्यसन्नितः
दीपमालाप्रयच्छतियोनरःशांगिणोगृहे भवतितेन्द्रसमःस्वर्गमासाद्यमानवः द्वीपाग्रेनरःकृत्वाकृदा ।

वि॰
धर्मो॰
१२४

गायत्रिभिः शुभे केशवालयमासाद्य नाके भाति सशाङ्कवत् यश्चोज्ज्वलस्य दा दीपो दीपदानप्रियाद्व तथानि
त्यालोके लोके नाकपृष्ठेभिजायते समीपेतयथालोके वर्त्तिष्ठवर्द्धितादि तथा दीपस्य दानाद्भवति स
फलेदनाः यथैवोर्ध्वगतिर्नित्यं राजन्दीपशिखा शुभा दीपदाता तथैवो॰ गतिर्भवति शोभना तस्मात्सर्व
प्रयत्नेन दीपादीयानरेश्वर आषाढ्यामतीतायां यावद्यातेऽत्र कार्त्तिकी तावद्दीपप्रदानस्य फलानन्त्यविशे
षवत् तावत्कालं प्रयत्नेन येन दीपसदा निशि केशवे यस्य दद्याद्धर्मावाहः पुण्यफलं भवेत् यस्मात्कारणाद्देव प्र॰
काशयते न जायते प्रकाशेयत्पुरुषार्हस्तेन यो निदितस्त्वम् एवमेव दीपकेदत्तानदीदितय्यमेगमे नेत्रसी
वयगान्धिव्रयवानभिजायते दीपानदीपदानस्याः कार्त्तिकोदविशेषतः आषाढशुक्लपक्षस्य यावत्पव
दशी भवेत् तिलहोमेशुक्लक्षा यथादीपा यथाविधि अन्यस्यापि तदादीपैः सदृशाप फलं भवेत् एवमाहा
दशीभ्यां कृष्णपक्षे तथैव च कृतेन दीपदानस्य कालेवाय प्रतद्दत्त वासामृत्वादीपि दृपानतदीपाः कर्थवत द
तादीपेतकत्तेयुनेतकर्माविज्ञानतं निर्वापणं च दीपस्य हिंसनेच विगर्हिते यः कुर्यात्तेन कर्माणि स्यादरोमृपु
त्रता दीपहर्ता भवेदन्धः काणो निर्वापको भवेत् दीपदानाद्यशोराज्ञेन भूतो नभवत्यति दीपदाने नक्त
मविप्रवेशमस्मयति तैः दिनत्वेषु निशायोदयात्कार्त्तिकोमासदीपकम् अग्निहोमफलेनस्य प्रवदतिमनीषि १२४

ताः शालिग्रामेनरेन्द्रदेवदीपवर्त्तिविवर्त्तयेत विशेषेणाधर्मात्मायमन्त्रभवात्मकम् पयसेनाहतो वासिगयते
लनदीपके विवागः सभगस्थवदृष्टाभवतिमानवः इह व्याहृदेवदेवस्य कर्प्पूरेणाद्दीपकं अश्वमेधमवाप्नोति कु
ले चैवसमुद्धरेत् एतन्मयोक्तं तदीपदाने फलमसमग्र परत्वष्ठायेत कृत्वा यथावत्सततं तेन देयादीपाक्षयाविप्रस
नाश्चये इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे दीपदानप्रशंसानाम पञ्चाधिकत्तमोध्यायः १२६ मार्कण्डे
यः शृणुष्व राजेन्द्र नित्यमितिहासं पुरातनं दीपदानात्कतिकापरेयं दिपुराक्षया आसीदिदं विदर्भे
धर्मदीपतिः तस्य पुत्रस्तजनाततेन पञ्चदशोत्तरम् यतैवकन्याततस्यामीललिताना मसमः सर्वलक्षणसंपूर्णा
रूपेणाप्रतिमाभुवि ताद्दत्तकाशिराजाय सपितावासयुधिरपि शतानि तस्य भार्याणां ग्रामाणांसहस्राणि चासिलः ता
साम्सर्वारम्मदितोललितास्तदाभवेत् विलोपयतेनेतस्याः सदृशतानसमम ग्रदीपानाप्रज्ज्वालितेदिवाग
दमहिंदस ताम्रिधमामेपुष्पकात भुक्तपत्रच कार्त्तिकात् तस्याः शवलितेदीपे तस्यास्यातेनसकृतेतथा तासिकाले
तयामित्र नास्याणिवमेव्य च नित्यं भवति मायादीपप्रशस्ततस्या वदन्त्यथापुराण्यासदेवतायतनेषु च
सदत्तपुष्पोदपुष्पवता तोवमुत्पम् पालितावुनदीतावरूपमत्तेपुपाद्व तास्मिन्भवति सा कालेदीपदानाप
गयणा तामसपत्नाश्रमेगसापदहन्नभिर्दमादृताः सपत्न्यश्च सर्वान्यमान्याभिस्तेताललितेवसदेवव विस्मागय

वि॰ तेनास्मद्दीपदानपुण्यानां तदेतत्कथयास्माकं कलिनि तत्कार्त्तिकं परं मन्यामहे तया यावत्पुण्यं दीपदानफलं श्रुतं ते
ध मो॰ नलिनिका नाम सत्यवादिनी भुजनर्तनागा विख्याता एकपत्न्या श्रुयायाता भवत्योममसानवाः श्रुत्वा श्रुत्वा
१७५ वचनानि श्रुत्वा तदानीं तेन मम प्रयत्नदीपदानस्य यथा विष्णुस्तत्फलं इहाम्बुद्यतां भार्याशतानि नमस्ताबकाः स्व
प्रयतश्च अवधानाः उमा देवानि मर्त्ये देविकायाम विदृता नवानि मन्वकं पार्थ बुद्धा तीर्थतारिता तीरवासि
भयोलक्ष्याः तेषु कौशाल्वरूपम् तस्मिंस्तीर्थे नपानीयं सर्वतीर्थप्रकीर्तितम् तस्मिंस्तीर्थे स्नाता मेताः प्रा पु
वतिपुत्राणि तिम श्रोतानि मेषितानि हरिदेविकापापनाशिनी तस्यां स्नातान् महत्कर्म तीर्थानि नामपास्यानि
तस्मात्तीर्थे इमिषु तीर्थे सर्वकल्मषनाशनम् वासिष्ठ बभ्रु धन्वा नेक्षते पुत्र पुत्राणि भा सोवीर नान्यत्र मे वेधा
प्रत्युवाच ता नलिनी तीर्थे तदानेन विमानगाचरन्तमकृत श्रुत्वा हर्षनिपुर्श्रुद्धा पुत्रपुत्रान्वितेन पत्नी दीपदानादिभि
स्तु वहेतन वर्म वर्धिताः कार्तिके दीपदानात् उत्कृष्टात् लेनबकदा श्रुत्वा चवानामन्ये पितृदेवान्वयानि लिण्ण
देवतायतने वा मन्त्रथा समापि सिविका प्रदीप वर्तितालेन कृतत्रय देवानन्दाः सहैतानामसुदावनि हृष देवास्त
वच न वा वातेह तदान सूमाननीयस्य यावत् वर्ति सोनेन्द्र पुण्यं स्याद्दीपकः प्रतितोमया नरक वर्णव वदीमान्यस्य
क्षायतेन पुत्राः स्तनावाहेन तदा तानि विदर्भो नाम कन्यका जातिस्मरा महीपस्य महे दर्शा चारुप्र मेलाः एष एव धर्मोदो १७५

पश्यकार्त्तिके मासि यो भक्ताः दत्त्वा पात्रेन विष्णोर्यश्चैव श्रुत्वा इह नमः यदि वानाथि मासवं दीपो देयः सदा शुभाः
प्रसेक ल्पितम यो ह देवायतने मया केशवालये दीपस्य तस्येह भज्यते फलं एतस्मात्कारणात् दीपान्हरमेलान्हरेति
श प्रयच्छामि हे देवा निरयानस्य च हितयत्क लम् मार्कण्डेयः एवमुक्ताः सपत्न्या तदीपदान पुण्याम्। वश्च तु देवदे
वस्य केशवस्य सदा गृहे ततः कालेन महता तेन राज्ञा महात्मना विमलोकमनुप्राप्ताः पत्नीं प्राप्य मानव मेला
के सामा या प्रपेमा सौम्यं सपानपुत्रौ कमलाक्षरूपा देवमदेया पालसदा समेता दीपप्रदानान्नवनादि मुक्ता इति श्री
विष्णुधर्मोत्तरे पुरा खण्डे यवज्रसंवादे दीपमहात्म्ये नलिनिकापाख्याने नाम सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९१ वज्रः उप
वासाः समस्यानां हीनानां इह विनि च कर्म्मणा केन वश्मनं तेषां मायान्तिके शव मार्कण्डेयः सर्वे तिपुण्यानि सर्वाणि पुत्र
लानि च फलानि च सर्पिंग्रहंनिगतानि द्वये ल च्छ निज नार्दनः चेद्रस्ता मासद्दीपाणं विभवे किं प्रयोजनम् यथा ल
ब्धन वातेन द्वये ल च्छ तिज नार्दनः फलमूलानि तोयानि अत्र त्रिजगत्सु दतं सह स्मसन ते कामान भी प्रान्ति पर्य्यते
श्रुकामस्त्वदेवामानियदिमोः परमेपदम् श्रुत्वा पुनरुः कृत्वा देवदेवस्य वाचनम् श्रुतानि महदे वातन्तु लेनमशाते
रात्रौ भविष्याण्यानि वेवनानाय इन्द्रन नगरे पि वसमपत्नी भिलापी निश्चि न ब्रताः श्रुत्वा पारा इतेः पुण्य सूलप्त्र
फलाङ्कुरः यथा यत्वेः मतनम भ्या व पति केशवस्य सर्वकामसं प्रदोदेवस्तस्य स्थानस्य पूजनः तस्याप कामस्यारव

कामः

वि° स्थाने यः कीर्तिते बहुतलान् प्रान्ते तितादिमोः पात्रमे परे स्वयमारूत पुण्याये मेलापांके पावावेनम् कृते येन मानातेद
ध° देवानाम रोक्षते देवानां तीनां म्लेवा प्राणवन्त स्वाध्याय नागताह् स्तदेष्यांपितरोगात्मार्ग मांतितपनाणमः श्रवणा
१२८ दादतेः पुष्ये यः कुर्यात्केशवार्चनम् पंचविंशत्युतीनाश्च पंचविंशत्यनागतान् इत्युदैतान्मनोर्वशांश्च कार्यावि
चारणा स्वयम मेष्वेकु समेः यः कुर्यात्केशवार्चनम् पतदेवम मासोतितां च कार्या विचारणा धर्मान्नित यतः के
तायः कुर्यात्केशवार्चनम् इहदिध्यान्य संदेहं समम एवांन्यपत्रतान् यथा कर्थचित्दाहतम कथंचिन्न तयन्रविम् ना
करुष्म वाप्नोति न मेत्रां क्ति विचारणा मानुषेव पुण्यजोः श्रियमाप्नोत्यसंशयम् वनार्दनस्य ऋक्षे मेः कृत्वा देव
ताचनम् पंच पुष्यफलं तोयेद्वा ऋरम छायां पिवा निवेद्यितां कृस्नाय भोजनानाकम वाप्नुयात् प्रतमे सूपवा
सानां तप्याप्तवि वर्जितेः वनार्दनस्य ऋक्षमेः कृत्वा देवताचनम् श्रवणादादतेषु पुष्यः सम्यक्प्रमपुस्त्वेनम्
पूर्वे तन्मनितं प्रामताम्राश्रुमन यापिपा व्योमयातिनरूषोविमाशकरेदमः हितोयाय वनापस्वदनयाः
पृतोरथः सोमकः सदेवश्च महासोतो महादत्तः देवक कालका म्लेच्छकृतवीदागुणाकरः देवरातः कुत्स
पुविन्नो तो विक्रमादत्तः महात्मा दार्वीतमयाति रमिवः प्रभाकरः कपात सोमप्रकृतयपूर्वः मतपुतन्तकः
भीमसेना दच्छ वयः कृशनाभः प्रभद्रकाः पतेवाने चकहू वाषूर्वे तन्मनिकेशवम पूजयित्वा तितावे स्यामासराम १२९

मकं वकम यतनमधवे दत्तेगोपवेतेतषवव विपाधवतैना मनेयेगताम नुजेतम वहुनागेगताः शकाम
पावकेतयावव तस्मापत्यसत्दाकार्यः पुरुषः कृत्समावने श्रवणमात्रेः कृत्समेः सदेवं समपूजयित्वा स्वयमा
हतेम सर्वे स्वार्थफलमाप्नुवंति गतेइनदर्शयितव्या के इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कंडेयवज्रसंवादे पुण्य
दृष्टापफलाध्यायो नामाध्यायः १४८ वज्रः मदहारुवा रक्षणाद्वद्यन्ति हत्वा वनिपावितामः तत्क्रमेव दिता
त्वा तत्समोत्स्य विनिर्जिताः निमोत्स्येनस्याधापे दानतत्पकरं परम् श्रुतः स्वल्पधर्मकम पुरिमक शावाकेन
मार्कंडेयः श्रुतः स्वल्पतरा राजन्देवदेवस्य पूजनेयनम महाफलेविनिर्दिष्टं ब्राह्मणाः तत्त्वदर्शिनः समस्तेनेनयः
कुर्यात्स्वकः केशवालये गतस्तमाम्रमम्लिकः सम्भेवर्मा असंशयः प्रान्तं तोयावतोगनकृत्यो तस्मात्तेन
२१ तावत्महानिसमनयोना कृमासायमोरति श्रम्भुहता तयः कुर्यात्स्तोपनस्वालये मर्षातता पोमवतितता
च कार्या विचारणा कृतोपलेपने विशे न रस्ताय तने सदा सोमय त पुष्मे लोकान्ययावा द्वगच्छति इत्युपमा
तिभूभागेरुपलिप्य नराधिप देवतायांगोनाकेलभेतसतनंतरः ततोनसामर्ण्यफलंविद्धि तावत्स्वतात्
लिप्ता मम धर्म लब्ध्या देवदेवस्माप्ते लेपने त्रिपक्तृत्यकृतो नरे देवस्मापलेपनम् पतमी देशाः सोवेव नयापंवरश्ली
२० त्रिपतम्यम राजकृता देवदेवस्मापलेपनं मवतस्मान्नराया तिपस्तोन्नमिवापमे तस्मादक्षमध्यासापराद

वि॰
स॰प॰
मा॰
१३३

प्रासादस्य नरश्रेष्ठ सर्वोपभोगसंयुक्तं गृहं रम्यप्रासादसंकुले कृत्वोपायनलेनानुलेपनेनाथवापी विमुच्यते गवाम्भ
धनधान्याढ्यं सर्वोपकरणैर्युतं स्त्रियं वहाभिहेत्वाभिः स्वरूपाभिरूपाभिश्च वृतो वरस्त्रीभिः प्रासादेवेश्म
भिरेव च गार्हस्थ्ये चेह देवेशसन्निधौ तिमहीतले नवप्रस्यवनेनस्यमार्जनमात्रिकादिंवित नस्यथवान्य॰
वाप्लवमर्वैनेदोहेतीविनः भवेत्स्वभवंत्यस्यप्रापयेत्प्रापयप्लवत्वा ननस्यसानिक्रांतदेभवतिकांदेवि
न दावर्तोवत्समेतवरदेहेषांमान्मुत्तगुनः वौरतेनभयंनस्यनच्चवापिकृतेभयम् कालभूपालनेवापि
नचवतस्पतथामवेत सरूपः सर्वसिद्धायो होहाउद्योपिवर्तिनः स्नातोविधोयमस्मपुष्पकवस्यामवनधव
भूतानोयमस्यदाकुयानस्पैतन्त्यथितफलम् नक्रभोतीनथाकृतादिगुणफलमाप्नुयान उपो॰ पिनस्त्रिता॰
मृद्गोमृतदेरांवदे कृतोपलेपनेनिर्त्यवाउं फलमश्नुते उपलेपनकृत्यत्नकृत्स्नमायतनेभवेत पापमस्य
नेनेनस्पर्शाउस्नेवभविष्यति निष्पापमेतत्कृतमंत्रेनेरंरस्थाणपनेदेवव सर्वविस्मा॰ प्रोक्तेस्यानेयनर्वतिना
नोयनाविनानामफलविशेषम् इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेपुमार्कण्डेयवज्रसंवादेउपलेपनफलप्रासनो
नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः १६४ मार्कण्डेयः ग्रन्थोपुराहरनेतमभिनितहामंपुरावने फलमासायपद्मीनदे
वर्दार्यमापलपने वधवस्पृहत्तानेया॰ कान्विद्रापविवर्तिन॰ कृतवान्सनवकोनाम्पधनयोधाकिनच्चिव न १३३

स्मिविपदेमकृषिवकास्त्यमक्षम नस्मामपिविप्राणांवत्सेवोपुनः पुनः ततोऽष्यनामायफलोसिदत्तोरमपा
स्थितः गंगायांस्मृतेमाभागः सपुनेवबरोनम पीतलामलपानीयः स्वर्गलोकप्रशयकः पंउस्नात्वागतिया
निबास्यणाण्शनपात्रिनो स्पतोवयागेराजोपुराण्उरपत्रिनिमिता नोसमासायएदस्त्रनिर्त्यभेतपगपणः नि
त्योपलेपनपरः तदोदेववेश्मनि नवामभायांयासायं नउन्निस्नाव्रतया एतस्मिनेवकालेनवगहौदिट
तथा सावीरगानमंप्रामदेशविनवादनः सिंघोलानसमासायपदजस्थितानगम्यन्तिम सभार्यापृथिवीपालः
प्रायाउतन्यथागतम् स्थितंनस्यनतोरराम्पद्रोभार्ययासह भूपालत्वेसदोकृत्वाकालात्कालवशंगताः
वनाकाशस्पपदस्यदत्वाभवेक्षतस्थितिम् ग्रनाहरोदतेभार्या पूर्वपदवमसागतम् मपद्रोभार्यपासार्धेनाक
पृष्ठमितागतः सतेनयमपलस्येदेववेश्मोपलेपनात् एतस्मिन्नेवकालेतपवनाशोमहोपतिः विंसुसरन
पामासपुत्रोपेमवेताप्य गतस्नस्पव्रतस्पोनसमेपादृतनादेन। भार्गवंच्यवनंगक्षततःपुरमवास्पसि एवनाथ
स्तथानस्नस्वमदेवेनवसिणः शानःपडांयपोनसच्यवनसप्रमंपुमम संपन्नोपस्याच्यवंच्यवनेनवृतोनिना ः
व्रतेनस्परतुभोरस्यनगादत्वपततम् उपमंत्रनपादाय च्यवनोपिमहातपा॰ सुविस्मतनोदेतपुत्रोपकृतः
देशालम कलशस्थितलेनस्नस्यापयामासभार्गवः ततोनिष्पापेसंप्राप्तनपोनसमदीपतिः उपविश्यतम

वि.
थ मो
१७८

स्वमः तान्सर्वान्वाक्यमब्रवीत् हे भवन्तः श्रेष्ठिनो विज्ञाः पञ्चशतमेव यूयमत्र इहापि लभध्वं नगरवासिकः श्रेष्ठि अग्र
वादितः ततः ते श्रेष्ठिनः सर्वे कलशास्थाने तत्र स्थिता मुखावलोकनपराः सर्वे समुपस्थिताः अपश्यमानाः
कलशं परमसुलभं परमम् पुनरेव कलशं तत्र कृते यत्नेन हृतं न देवा वा मनुष्या वा दृष्टाः सर्वे विस्मिता बभूवुः
न दृष्टास्तेन सर्वे ते कलशस्य उपवादिताः एवं तु तत्र श्रेष्ठी सार्थवाहः कृते ते तथा भार्यया सह
ते न पश्यन्ति इत्येवं ते कलशं मार्गयन्ते कृतः पुनरपि कटकेन च लब्धं न दृष्टं ततस्तस्मात् भवन्त
न एव कलशो न पश्यामि नापश्यामि न च पश्यन्ति तन्न नाम एवं सर्वे सार्थवाहः सर्वे ब्राह्मणा गृ
हपतयः ततः कलिङ्गे विभिद्य ते वालकं समभ्रमन् पुनः पुनर्वदतः श्रेष्ठिनः एते मोनाः विस्मृताः तानस्मा
त्पप्रच्छ ततो दृष्ट्वा ते सर्वे सार्थवाहं नाम्ना सर्वां स्वालयं स्थितं कलशं न पश्यन्ति तत्स्मिन्
स्थाने ततः तदा कृत्वा श्रेष्ठिनो विस्मयापन्नाः एवं भावेन पुनरपि सर्वे तस्मात् गताः मायया
स्थिते सर्वे नालोक्यते ततः एवं पश्यन्त्यो भार्या सार्थवाहस्य अपि भर्त्ता भार्यायाः पुरः
स्थाने तत्र कालिंगे तत्र नाभि सर्वे गत्वा आनन्द नाम्ना प्रभावेन श्रेष्ठिनः तदा एवं तथा
तावत् ते सर्वे ते तत्र लब्ध्वा नाम सर्वे ते सर्वे ते श्रेष्ठिनः एवं सार्थवाहस्य भार्या ततो १७८

री कलशं सर्वं पञ्च शतानि श्रेष्ठिनो विस्मयाः कृत्वा ते सर्वे पश्यन्ति ते सर्वे पुनरपि श्रेष्ठिनः कलशं पाद
नाट्यविविधरूपम् तस्मात् समागता ते सर्वे समाभिर्दिनैः ततः कलशं वणिक्सार्थवाहस्य पा
तालगतं शीलमनसैव महात्मनः श्रेष्ठिनः सार्थवाहस्य वचनं श्रुत्वा सर्वे ते श्रेष्ठिनः सर्वे
स्थितवन्तः समागम्य ते सर्वे ते सर्वं ज्ञात्वा आनन्द ब्रह्माणं सर्वे सर्वां पृथ्वीपालपतिं सर्वे ते सर्वे तथा ते ब्रह्म
भगवान् कलशं पश्यन्ति ते एवं भगवान् विज्ञाय तदा ते सर्वे तत्र ते भार्या सार्थवाहस्य भार्या
लोके विहारं समुदायस्य इति श्रीविमलधर्मोदयमालायां पुत्रवती कलशस्य सार्थवाहस्य भार्या अध्या नामकत्तमो
ऽध्यायः १७ ततः सार्थवाहस्य भार्या ब्राह्मण्या तदा भार्या वचः भगवान् एवं सर्वे ते सर्वे ततः श्रुतः मार्कोऽ
यः अतः एवं सर्वे ते सर्वं श्रुतिर्नैव तत्र नाशमायातीति सर्वे ते सर्वे ते नाम अविनाशितं नाम्ना
किंचित् विपते अर्थतः सर्वे नाम्ना सर्वे नाम ते तस्य तत्र ते सर्वे ब्राह्मणा सर्वे तस्मात्
ते नाम ते न गच्छन्ति मानव महात्मनः कर्मणा सर्वे ते सिद्धा भगवान् ब्राह्मणा भूत्वा ते सर्वे मा सर्वं
कृतः एवं मार्गेण ते सर्वे ते तत्र ते सर्वे नगरे कार्यं मानेन विपुलं ते तस्मात् दिनं तत्र सर्वे ते सर्वे
सम्यगेव पश्यन्ति ते नाम कृते ते किंचित् तत्र तन्नाम सर्वे विनाशितं ते एव पापाधिकं समसं ते सर्वे

वि॰ ततश्चिह्नियेवविश्वमिदं ततम् यत्र दृश्यगुणैः देवैर्न रूपमस्य विवर्तितम् प्राहुर्दीर्घेन नामसत्तत्सर्वेशं सर्वगं वय
धर्मो॰ त निर्गुणं तद्गुणातीतं तच्चान्तस्थं प्रवदन्ति वयन सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितं सर्वतः पाणिपादं तत्सर्व
१७५ तोऽक्षिशिरोमुखं सर्वेन्द्रियगुणाढ्यं सर्वतः परमेश्वरं अविनाशिनं देवं कृपयैवात्र गतं तत्र गतं महाशिवं तिते
के विराड्रूपं देवं तत्रगत्यतिम् वासुदेवेति नामास्ये कालक्षियेव वापरे कर्मेति वापरे प्राहुः पुरुषेति तथापरे प
शावास्मि तथाते वविरुद्धे विरोधिनः तदेवमस्तमव्यक्तं स्वविनाशेन गात्विप इदं तेन मे वैश्याशानेश्च तवस्क
लेजगत् वरदेवात्मं भुवनस्य परमः मयास्तु पंचवेशावेद भक्तिविनात्रुद्धिमता पियस्य शाकेन कं गुरुदंण्ने
गम् इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमकाण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे पुरुषरूपवर्णनं नाम पंचसप्तितमोऽध्यायः १२१
वज्रः प्रादुर्भावावताराः सर्वे शक्याभिनात्मनः महाभागवया सर्वे तन्ममस्तु श्रुताश्च ते यदेव प्राणिभिर्ते
प्राकाविशेषस्पृतम् वतंत्वं पापेक्षिदिपूर्वको न दृलेद्विमे मार्कण्डेयः सर्वे नोकामर्दापालकमेवयति
वेयनाः तायते वर्धयते च परं तत्र मदेवव इस्र पूर्वैर्तैः निजकर्मवशैः शुभाशुभैः जेताऽहं तेऽनुपमस्त्वदः
त्वमभवता वासुदेवस्तपमात्मा प्रादुर्भावेषु यादव आत्मनः स्वेच्छया तस्मादिष्यतमगाणि तथा कर्माणि
चालिपति प्रादुर्भावेष्वपि प्रभुम् कर्मचापि सदा सर्वे यद्यपत्रमिथ्यां मसा फलानि कर्मजानि भोगतचापि १७५

यादव त्वां दर्शयते मिथ्याशरीरं मे दर्भाक्षयः यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति यादव अभ्युत्थानमधर्मस्य
तदात्मानं सृजाम्यहं देवतिर्यङ्मनुष्येषु गंधर्वोरगपक्षिषु यान्यन्यप्युत्पन्नता अन्याभाविकत्वादये यस्यां यस्यां
यदा योनौ प्रादुर्भवति कारणात् तद्योनिसदृशान् सर्वान् लोके विचेष्टते सदृशं तगरीशानः समर्थोऽपि न दान्य
तद्योनिसदृशी शाखायेष्व प्यादिमतियादव हा धर्मं तु मसेन नगतो देवस्तितिना स्याना रूपमावधत्तं तमोनेशं
सदाहृत्य तमोनाशायते सृतं प्रादुर्भावगतः सदा मनैतपस्तु गते दैत्यदानवराक्षसाः वध्यानामपि दैत्यानां
देहस्यापि न नादेनः नविभवति देहानि पुस्यानां प्रतिगोमति देवतानां गत्राणां वदिनानां च गरुडियः प्राप्नुवैः
न विधि नाभवस्यानाय नेरतः नवनस्यांश्चिकर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचिन तेषां नामसमवापश्चवर्ततेऽथ च कर्मस्
सर्वतः सर्वदर्शी च सर्वे प्राप्तिरपि प्रभुः तथाप्यधर्मेस्य वर्तितनिप्रत्यक्षनिपास्थिव मयादास्थापनार्थाय जगतो हि
तकाम्यया करोति रतं कर्माणि केनाशाश्ववद्वलः यदा यदा हिताय देवेन गतनः मयस्यमानं फलं तेन
कर्मदर्नवर्तन तत्कारणमस्यापि सदाकर्मस्य वर्तते प्रादुर्भाव कृतानि विस्तार्ययन्यः प्रकृतनस्तया देवस्य सुरद्विष
अस्त्रवरास्तायंत्यते सदा वरोस्त्रवरदस्तेषां मानवास्त्रपिमानद प्रादुर्भावा समस्तस्यान्य रुयोमितिमानवः पुरुषे
नापिगच्छति सोऽहंतमस्यमायया प्रादुर्भावगतोऽप्येवं सं दृष्टस्य वगावरे निमधानरमाते तपाकिमां नगति प्रभुः

वि॰
स॰पु॰
मी॰
१८॰

प्रादुर्भावकालेतस्यापितमस्सर्वेगताःसुरताः स्वर्णेतत्तावमस्वेत्रनावकार्याविचारणा महदिशोधमेतत्तैः प्राणिभि
प्राणिनोपतेः मध्याकेतमस्यदेवमस्यसर्वेगमस्यस्वयंभवाः आदिमाःकर्मभिःपूर्वैःकेचिदुद्भवोनम तेषामावि
र्भातेदेवःतेनमातेनसर्वेशाः आदिबुद्धेनतमाक्षेनदेवेनपरमेष्ठिना तदाकर्माणिकुर्वन्तिदृष्टमानामहाविभिः
तथातत्काले येयमला लोके सर्वे भवन्ते तस्मात् दृष्टानवशामायो नितमस्वैनचिन्तयथा येचकेचनलोके सिद्धरूपतेते
तमाविताः तेषान्तदेवसर्वेतेतस्मात्यातेयेमहीपते यद्यदमस्मिन्यसाग्रीयप्रस्मर्यंनगान्यन्ता तेतःपश्यन्तितत्सर्वे
वैसर्वेसिद्धिपाठिनः आगमस्यश्रमनालोतेवयावशान्तिवेनोदिता तत्समागतत्सर्वेयातयाये सर्वेतेनमा यदधि
भूतिमत्स्मेषुग्रामराष्ट्रेतिनमेवचा तत्रदेवागण्यसंयुक्तेवैसर्वतेतस्मा वाहनानामरागाणांवमाधीनांवतथागता
म् तनातायातिगणिशान्तिविरहितां वैसर्वोविभो गतानतेजमायुक्ता वैसर्वेतनवमेपरम् पालयन्तिमहीपाः
लवीर्याद्ययाशाविनः अवधमस्वतथाविमावेद्वेदान्तगपारगाः पालयन्तिजगत्स्वंयुक्ताश्चैवसर्वतेतस्मा ते
नायुगादौयेकेचित्तायेतेवक्रवर्तिनः गुरुणाविहितास्सर्वास्त्वयुक्तास्तिस्मतेतस्मा आमात्यवाहनःसर्वंमपगो
पपतिमंडलाः तिहन्तासकलेवक्रंपरिमानेनिताबुधा षष्णाटेतस्वसंयुक्ताटेषामिभ्यतथाश्रुभिः तपोध
तस्मेतत्रोभवंतमश्वोटप वक्त्रांकिते:पाटतलैःकरस्याप्यितागांकिनेः तालयाटकराभेवतथान्तरगमेद

१८॰

ताः कूपवेनःप्रभावेनेवयुक्तंतमप्यादव श्वेतेऽहियत्ताववलःपृथिव्यांचक्रवर्तिनाः तेषांतमसरत्नानिभवन्ती
हमहीतले हस्त्यश्वरथरत्नानिभार्यारत्नंतथैवच तथैवायुधरत्नंचमणिरत्नंनिधिस्तथा चतस्रस्त्रोऽपतिरत्ना
निपातनानयस्तथा पातालेनागतेऽपिलेसमरेवसहीपते समरःसर्वाभितनवः प्रयाणेचक्रवर्तिनां भूसमाश्च
तथापीत्यमार्गेतेषांभवन्तिन भूमिरेदन्तिविवरेपातालेमरुपयास्मतम् नविद्यन्तेतिरस्मानेतथानेपाततेगा
साः क्षतेनतमस्मायतेवीर्येणास्वबलेनच सर्वेभ्यसेनिविजितेयागिभ्योमनुजेश्वर आगापितनागावायाःसा
मुर्वेतादनस्पदं वर्षाघुतानिजीवंतिषडशीतिसमवास्य तेषांचतेतस्माविश्लःकरोत्यायाथनेसदा येनतेकथिते
सर्वेधामवंतिगुणोत्स्यम् स्यानांतरागतेनापितेपिवैसर्वतेतस्मा संहारंमपराक्षेनितत्काल्उपस्थिते त्वयका
लेनमात्यातत्केनतत्पदनिरुःसदम वैसर्वेष्वलिखलायमाश्चयामास्यादव षजेनस्यनवेदस्मयुक्तस्य हरितेत
मा हरिरेवान्तकृतायोगीशोभोमरगुह्यलोदहः भार्गवसर्वरामस्यतत्सदनिरुःसदम् स्रातदेवसर्वेष्वोवनमाट
गरचात्मजः कांवितत्रमविष्णुयतेतवोरगाते तस्मा करोतिदेवकार्याणिकृतकर्मातनःप्रभुः स्वाधानेतेत
मातस्मस्थितवेस्वतेतस्मा नाम्नःशामयतालाकेत्पदवैसर्वतेतस्माम् तस्याचमारगुमयामस्वरूपमेततस्वांकेभ
वनस्यपतः रहस्यमेतन्यमममेनानागनामटनेकल्पघनाशकारि इतिश्रीविमलप्रभायांतदेवमाकांरेयवत्तसर्व

वि॰ देशसम्भवस्वरूपवामने नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥७२॥ वज्रः ॥ युवनाश्वेन यच्चापि द्वितीयं तु कृतं व्रतं । तमहं श्रो-
धर्मो॰ तुमिच्छामि तत्त्वतो हितकाम्यया ॥ मार्कण्डेयः ॥ द्वितीयं ते प्रवक्ष्यामि व्रतं भूपालसत्तम । सवनं तव तन्मित्र संवत्स-
१८१ पुत्रं तु मत्तं मासि मासि सितपक्षे समासतः नाम्ना तु विद्धि ते । केशवाख्यं पूजयेद्देवं सोपवासो नरोत्तम । एकैकमङ्गं देव-
स्य प्रतिमासं विशेषतः । पूजयेत्प्रयतः शुद्धः स्नातश्चाङ्गक्रमेण तु । मार्गशीर्षादथारभ्य व्रतमेतत्समाचरेत् ।
देवस्य मार्गशीर्षे तु वामं जानुं समर्चयेत् । कटिभागं तथा वामं पौषे मासि समर्चयेत् । माघे मघासु वामं च भु-
जं देवस्य पूजयेत् । उत्तरफाल्गुनीयुक्ते स्कन्धं वामं प्रपूजयेत् । व्रतदैवतमासेषु गोमूत्रस्नानमाचरेत् । पूजयेद्दे-
वदेवस्य तत्र पुष्पादिभिस्तथा । होमं हुतेन कर्तव्यं तिलैर्दानं द्विजातिषु । ताम्रस्य च तथा दानं गोमूत्रप्राशनं
ततः । हविष्यान्नेन चाहारं ततः कार्यं विजानता । देवस्य दक्षिणं स्कन्धं चैत्रे चित्रासु पूजयेत् । वैशाखे च विशा-
खासु वा देवस्य दक्षिणं करम् । दक्षिणं कटिभागं च ज्येष्ठे ज्येष्ठासु पूजयेत् । दक्षिणं च तथा जानुमाषाढे देवदेवके ।
व्रतदैवतमासेषु तीर्थस्नानं विधीयते । पीतपुष्पार्चनं चात्र देवदेवस्य चक्रिणः । होमं च शालिभिः कार्यं वा-
देयं द्विजातिषु । रजतं च तथा देयं यवान्नेन भुक्तिक्रिया । नभस्ये कार्यमर्चं च श्रवणे श्रवणे ततः । पादौ संपू-
जयेत्तस्य यस्य दृष्टं सकलं जगत् । पद्मनाभस्य पादे मासि आश्विने ह्यर्चयेत्ततः । शिरसः पूजनं कार्यं कार्त्तिके कृत्तिका- ।१८१।

सु च । व्रतदैवतमासेषु पञ्चगव्यस्नानं विधीयते । पूजनं देवदेवस्य शुक्लैः पुष्पादिभिस्तथा । क्षीरेण होमः कर्तव्यो
हेम देयं द्विजातिषु । सर्वासां च तथा नक्तं भोजनं कार्यं भुक्तिक्रिया । अनेन नाम जप्यं च सर्वमासेषु पार्थिव । ते ते
च नाम्ना देवस्य होमकर्माणि निर्दिशेत् । व्रतावसाने कर्तव्यं ब्राह्मणानां च भोजनम् । दानं च गोश्च दातव्यं ब्राह्मणे
भोजनादपि । संवत्सरं वा प्राप्नोति सर्वान्वै मनोरथान् । पुत्रार्थिभिर्हितकामैः स्त्रीभिः पुरुषैरपि प्रोप्य-
द्धि स्वकर्तव्यं व्रतमारोग्यसंपदाम् । एतद्व्रतं महाराज पुण्यं स्वर्ग्यं यशस्यं परम् । अनेन विधिना सर्वं कल्मषं नाशयेन्न-
व्रतमेतत्तथा कृत्वा युवनाश्वो महीपतिः । मान्धातारं सुतं लेभे राजानं चक्रवर्तिनम् । कृतवीर्यस्य राज्ञस्तु भार्या
शीलधरा तथा । व्रतेनानेन सा लेभे पुत्रं बाहुसहस्रिणम् । कार्तवीर्यार्जुनं नाम राजानं चक्रवर्तिनम् । धर्मं विवेश
भगवान्स तु मासेन माधवः । नमस्ते कार्तवीर्याय बाहुनाथ महात्मने । सप्तद्वीपसमुद्रायां महीं स्मान्तां साध्य
च यत्नात्कर् । पूजितं तिलप्रस्थं सपुत्रस्य ते राजेन्द्र सविधि विधिवद्ब्राह्मणाय यतात्मने राजेन्द्र सविधि विधिवद्ब्राह्मणाय
यतात्मने यस्य व्रतानुष्ठानस्य प्रभावान्नितः शुभः । नीरजस्कमभूद्यस्य सदेशपाविलं जगत् । समाश्रयास्य
पति दैत्यमानुष्यतो गतः । आश्रयामास रम्याः शतशोऽथ सहस्रशः । यस्मिन् राज्ञवती वात्मा भास्वा भाग
वर्धिता दयार्द्रहृदयं ... त्मानं नत्वा विलव... पुत्रीय मेतत्तव राजसिंह मयाव्रतं नेकाधिकं पुराणं कर्तव्य

वि॰ मेतद्वक्तुं द्विजोत्तम। पापापहं धर्मविवर्धनं च इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे ग्रहनक्षत्रमाहात्म्यं
१८२ नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः १७३ मार्कण्डेयः इदमन्यत्प्रवक्ष्यामि मासनक्षत्रपूजनं यत्कृत्वा देवदेवस्य पुरुषः स
म्यगाप्नुते आरभ्य कार्त्तिकादेतद्व्रतं कार्यं विजानता पारणत्रितयेनेतद्व्रतोपरि समाप्यते चतुर्मासं तत्र पैवात्र॰
पारणं तत्र कीर्तितम् पारणे मरणे राज्ञस्मृतिमासं विधिविदा पौषस्य ज्येष्ठलाभने सदैव च समाचरेत् पुष्पा
दिपूजा कर्तव्या यथालाभमतन्द्रितैः नैवेद्यं कृसरं दद्यात्तेनैव मासचतुष्टये यावकेन तथा कार्यं मध्यमे व्रतचतुष्टये
व्रतचतुष्टये तृतीयेन नैवेद्यं पायसं भवेत् तेनैव चैव भोक्तव्यं स्नानं गव्येन तद्वदुधः नक्तं नैवेद्यभक्षी स्यादाहारे सम
माहिताः संयतः स्यात्सदा भवेद्व्रती तथा स्यादखिलपातकैः पञ्च कृत्वा सम्यक्कार्त्तिकं कृत्तिका तत्र संपूज्य देवं पु वयाः
मारभ्य विधिनानेन भागनेत्रं तत्र संपूज्य महेश्वरं पूर्वं दिक्पालाये शान्तये भोजनेन कार्यं ब्राह्मणानां विशेषतः स
वत्सरं समितं कृत्वा व्रतं पुरुषसत्तम तस्मात्स्थानेन च नक्षत्रेण तथा नीरोगवान्भवेत् स्थिरो धिष्ण्यं धर्ममतिर्बलं च सौभा
ग्यमेवाथ स्थिरसम्पन्नता च प्राप्नोति सर्वं विधिवच्च कृत्वा व्रतमेतत्फलं च पुण्यं इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्क
ण्डेयवज्रसंवादे मासनक्षत्रपूजनं नाम अष्टसप्ततितमोऽध्यायः १७४ मार्कण्डेयः अतः परं प्रवक्ष्यामि कथां
पापप्रणाशिनीम् स्वर्गं हि तावत्समासेन मासनक्षत्रपूजनम् पूर्वं कृतयुगे वज्र नादेवानां नाभिः किं चन भवतस्म १८२

मकालेन विहिंसामर्षसमम इयं सिद्धादितानामतिप्रख्यातानां पौर्णमास्यां पद्मकल्पे तस्य पञ्चदशमन्वन्तरे जग
त्समावृतमस्य पूर्वं देवतातिसमरत इयं सिद्धादितानामतिप्रख्यातानां पौर्णमास्यां पद्मकल्पे तस्य पञ्चदशमन्वन्त
रे शक्राणां सांख्यतातानां शान्तेशायमहस्रशाः जगद्रक्षकवाविनि कल्पेषु मन्वन्तरे सुभ पौर्णमास्याश्चैव सर्वेषा
मपि वक्रेणां येन तदा शक्राद्वाव्यवाः सर्वे विनाशिनांश्च नविसृनाप्रभविसृता सर्वेश क्रमस्य प्राश्चात्यानेन वेस
वेतेतमा भवेत्प्रशक्तिर्विद्यतेनेन तेन गुणसंपदः दानेन पतेसु धर्मेण तपसा च बलेन च फलेन धर्मेण तथा देवदे
वस्य रामा अपयप्रमहत्यागस्ति पिपासर्विषसप्तम वत्सयाववेतस्मिन्कृत सर्वे सर्वे अभवन् पतिताश्चैव
प्रासादपादेभ्यः पुनः पुनः सर्वेषामवीर्यबलापपन्ना धर्मेनिविष्टा जगतः प्रधानाः सकाधिकास्तु ततः क्रमेण
सर्वे गता विस्मयं तदा प्रतीते इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शक्रचरिताख्यानं नाम पञ्चसप्तति
तमोऽध्यायः १७५ वज्र उवाच यस्मिन्काले ह्यतीताये परिदृष्टाः विदेतसा तेषां च रितं मिश्रामि श्रोतुं विस्तरात्प्र
भो प्रतिशक्रं समं वंशं मनुपुत्रांश्च यथावत् देवान्सप्तर्षींश्चैव तथा दायादवान्यवान् पृथक्पृथक्तेषां च वंशं तथा
देवानानादेनाम तन्मे त्वं ब्रूहि मिश्राभिः सर्वं तत्त्वेन तत्त्ववित् पौर्णमास्यां॥ ब्रह्मणो मानसः पुत्रः प्रथमं स्मृतम्
तस्मात् दक्षप्रजापतिर्भावस्योतानि भवने प्रवर आग्नीध्रस्यातिबाहुस्तु मेधामेधातिथिर्वसु ज्योतिष्मांस्तु

वि॰
ध मो
१८३

तिमान्हव्यः सवनः सत्र एव च मरीचिरत्र्यंगिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः वसिष्ठश्च महातेजास्सप्तर्षयः समकीर्तिता ः
स्तथा यामास्तुषितास्तथा याम्याश्च कथयामास्तथैव च गणा द्वादशकास्तेषां चत्वारः सोमपायिनः विश्वभुङ्नाम देवा
नां तेषामिन्द्रो बभूव ह आसंस्तस्यासुरा घोरा कालदायादबान्धवाः बभूव तस्य नियन्ता बाष्कलो नाम नामतः
यः प्रह्लादभो लोको वामनेन हतो पुरा क्रमत्रयेण नन्दन पाताले च सुरेश्वर यस्य पुत्रस्तदासीत्के नाम व
लोत्कटः जहार यस्त्रैलोक्यं शक्रस्याक्रम्य दुर्मतिः तमाहूय रणे विष्णुः प्रवरायुधः दिव्यचक्रवरेण वै
लोकहितकाम्यया पूर्वं तस्मिन्नरा विसृष्टो महात्मना कालसमप्रभावः चक्रविन्ध्याधिगतां हितार्थं देवेश
वाणां प्रतिमेन तेन इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे प्रथमे खण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शक्रप्रतिशापवर्णनं वा प्रथममन्वन्तरं नाम
षट्सप्ततितमोऽध्यायः १७६ मार्कण्डेय उवाच॥ मनुस्स्वारोचिषो नाम बभूव तदनन्तरं यस्यासन्सुमहाभागाः पुत्रास्सप्त
नरेश्वराः चैत्रः किंपुरुषश्चैव कृतान्तो विद्युतो रविः बृहद्गुणो नभश्चैव महाबलपराक्रमः ऊर्जस्तम्बस्तथा प्राणो
दत्तोऽभिनिश्चलोऽस्तथा दत्तो निश्चार्कश्चैव सप्तर्षयः समकीर्तिताः तुषिता द्वादश प्रोक्ताः तथा पारावताश्च ये
तेषामिन्द्रो विपश्चिच्च महात्मा लोकविश्रुतः आसंस्तस्यासुरा घोरा कालदायादबान्धवाः तेषामासीन्नरदा
ना प्रकृतो महाबलाधिकः शक्रस्य विप्रियासक्तः सदा यो यावनेगतः विधत्लं ... स्तान्नाहवीर्येण पाश्रम १८३

हस्तीभ्यां सम विवेश तत्रवानहदेवेन्द्रे सतेगमा शलद्वानि ..... नीलांजननाभोरविता प्रहस्तः तथानन्ते देव
वरं प्रसह्य देवानां सम सत्वधी इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे प्रथमखण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शक्रप्रतिशापवर्णनं याम्याप्याद्योने
द्वितीयमन्वन्तरकथा नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः १७७ मार्कण्डेय उवाच तृतीयस्य मनोः पुत्रास्तृतीयस्योत्तमस्य
तस्य पुत्रस्त्रीदेवः देवो हृष्यान्नयः देवाद्यसुप्रतिमो महोत्साहो गतस्तथा विनीतश्च सकेतश्च मायित्रः सव
लः शुचिः सुतः पांचालमित्रय सप्तवेनदा रजो बाहूर्ध्वबाहुश्च सवनश्चानघश्च यः सुतपाः शुक्ल इत्ये
तेऽप्यर्षयः समकीर्तिताः वर्तिनः सधामान वशवर्तिनस्तथा प्रतर्दनाः पंच देवगणाः प्रोक्ताः सर्वे द्वादशकास्तते
तेषामभवदिन्द्रो नामा सुशान्तः परपुरंजयः आसंस्तस्यासुरा घोरा कालदायादबान्धवाः येषामासीद्धितो नाम श्रले
वाना मन्नामतः शक्रस्य विप्रियासक्तो नेतश्च दानवाधिपः तस्य पुत्रोऽपि योविसङ्गो बलवानबलदर्पो कालानला
भं तद्विदशशत्रुश्च येषामास्यन्तगानचारः सगाननपर्वतकूटमध्यसमुद्रमध्ये शारदानक्षसम इति श्री विष्णु
धर्मोत्तरे प्रथमखण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे तृतीयमन्वन्तरं नाम अष्टसप्ततितमोऽध्यायः १७८ मार्कण्डेय उवाच तामसस्य मनोः ः
पुत्रास्तस्यर्षयस्तथा निबोध मे जानुजंघः शान्तमयो नरः ख्यातिस्तथा प्रियभृत्यो हविश्चैव प्रशस्ती दृढेषुधिः
कृतधन्वा कृतबन्धश्च तामसस्य मनोस्सुताः ऋषिर्ज्योतिर्धामा पृथुः काव्यश्चैत्रोऽग्निरेव च सोऽपि वासाः पृथुः काव्यश्चर्षयस्त

वि॰ सकीर्तिताः सत्याः सुधाराः सुरिहाराश्चेति प्रकीर्तिताः देवतानां गणाश्चैते चत्वारः पंचविंशकाः सत्यानां
धमो॰ मणिभेदा ह्येतस्माच्छिवाप्रकीर्तिताः। सत्याद्वादशनिर्दिष्टा भिन्नाप्रोक्तास्त्रयोदश तेषामासीन्महातेजाश्शि
१८५ बिरिन्द्रः प्रतापवान् आसंस्तस्य सुतायोगास्तदायादवांधवाः येषामासीन्महातेजा नागनागनाभीम
रथः प्रभुः प्रसादयेन ब्रह्मांडं बध्यते स्थले हृते जलेसवं नयामास ततः प्रभृति दुर्मतिः महदंशामसौ कूर्मेप
वेलाकस्य दर्शने नमाहृतो हृष्टबुद्धिः कौतूहलसमन्वितः समारुह्य महाकायमादाय भगवान्हरिः कूर्मेरु
पयतो वेगात्पातालाज्जलमानयत् पातालाज्जलमानीय महायितास्तदानने आक्रम्य तं महाकायं सहसा कूर्ममेव
च्यमाणः एवं स कूर्मे गगने प्रसह्य देवेश्वरस्याप्रतिमस्य शत्रुः निपातितस्सर्वसुरप्रधानः सर्वेश्वरेणाप्रतिमेन
तेन इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे तामसमन्वंतरवर्णनं नामैकोनाशीतितमोध्याय ः ७९
शांवनायणि रैवतस्य मनोः पुत्रः पंचमस्य निबोध मे महापुराणसंभाव्यः प्रतेगः परहाणुभिः बलविडुतिनामि
त्रः कैतन्तृगोहृच्छवताः रैवतस्य मनोः पुत्राः ऋषयः सप्त वक्ष्यते वेदशस्त्रवैरवाहुस्तुडुधं वाहुपंजस्तथा हिरण्य
रोमा पर्जन्यः सत्यनेत्रस्तथैव च आभूतरजसश्चैव तथा देवाः सुमेधसः वैकुंठश्चामृताश्चैव चत्वारो देवतागं
णाः एकैकस्मिन्गणे देवाः कथितास्तु चतुर्दश तेषामिंद्रो विभुर्नाम लोके विख्यातविक्रमः आसंस्तस्य सुता १८५

योगास्तदायादवांधवाः तेषामासीन्महातेजाः शंभुर्नाम महेश्वरः ब्रह्मलोके न सरणं हृतं येन पितामहात्
मकरादिस्महाकायं समरे जलचारिणं हेमदंष्ट्रं च स ग्राहं नवारोहति दुर्मतिः आरुह्य मा च मासाय ब्रह्मलोक
जगाम सः हेमरूपेण तद्वै च जघान भगवान्हरिः एवं स एषं मेनरुतो महात्मा सर्वेश्वरेणाप्रतिमेन तेन महाबलाय
वेतमात्रकायः सरांतकारी समरेषु तेषुः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे रैवतवायणीक
थायां चम रैवतमन्वंतरवर्णनं नाम अशीतितमोध्यायः ८० शांवनायणि॥ चाक्षुषस्य मनोः पुत्राः बहुरसदगुण
यादव ऊरुः पूरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवान्धृतिः अग्निष्टुरतिरात्रश्च सुद्युम्नश्च तथा नव हविष्मान्नवतः श्री
मान्स्यधामा विरजस्तथा अभिमानस्सहिष्णुश्च मधुश्रीश्च ऋषयः स्मृताः आप्याः प्रभूताभाव्याश्च लेखाश्च पृथुका
स्तथा अष्टकाश्च गणाः पंच तदा प्रोक्ता दिवौकसां तेषामनोजवो नाम बभूवेंद्रः प्रतापवान् आसंस्तस्य सुतायो
गास्तदायादवांधवाः येषां बभूव दयितो महासालो बलाधिकः सकलां विदशं यातो नगयापापनिश्चयः
तश्चलेख्या श्चमेकाशं दर्शाश्च मनोहरम् नमाहृतो हृष्टबुद्धिः स्मरवानविकीर्षया नमारुह्य सस्मादायनतावै
पालोरगमः गत्वापि समरस्यविते पापरिडुमंतिम् तिसमारुह्य सहुद्धिः एवेनापवाहृतः अनास्राविन
तोयश्चपवनेन सहृद्रते अपापिसमहातेजाः लोकालोकस्यवाहृतः अस्मसवरहानेनसतपापः सुरेश्वरः

वि॰ रुद्रपुत्रा गंधमादनस्त्रिसनतनशालीः विष्णुरुते एवंमयोरो वरद्वानरश्चाट्मन्वन्तरस्मिन् कीर्तितापदायः देवद्विजानां हय
धर्मो द्रपथारी विक्षेपविभुः पञ्चनप्रवाहे इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पु मार्कण्डेयवज्रसंवादे चाक्षुषषष्ठमन्वन्तरवर्णनं
१८५ नामैकाशीतितमोऽध्यायः १८१ मार्कण्डेय उवाच अष्टमस्य मनोर्वक्ष्ये सप्तमस्य मनोर्वैवस्वतस्य च समसमस्य प्रवक्ष्यामि नव
पुत्रान्महामतिः इक्ष्वाकुरथनाभागो विभुः चर्यातिरेव च अष्टमस्य तु धृष्टाद्या नाभगस्त्वदितिश्चेव च करूषश्च
पृषध्रश्च पुत्रश्च मनोस्तताः अत्रिर्वसिष्ठो भगवान् जमदग्निश्च काश्यपः गौतमश्च भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ सप्त
मः देवपर्वतानपंचानन्तरतः परिकीर्तिताः आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवास्तथाश्विनौ देवताश्च मरुतो देवाः
वैदेवगणानव येषां शतुरमेजस्वी नान्नाणपुरन्दरः वौतमस्याणिपितामहान्यातायादवोऽथवाः तेषां
बभूवन्पतिं दिश्यणहानामहाबलः द्वत्रा देवाः पुष्यातेनहानद्विषुतो दैत्येन्द्रैस्तस्मै चप्रीमेन्द्रावलोपवे
नमार्कण्डेय जगान वज्रेण हरिर्महात्मा येन महान्द्रविडानर्श्नीधम इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पु मार्कण्डेयवज्रसं
वादे सप्तममन्वन्तरवर्णनं नाम द्व्यशीतितमोऽध्यायः १८२ शक्र उवाच अस्मिन्कल्पे महाभाग भविष्याम
नवस्तते तेषां पुत्रान्दर्शीदेवाशाक्रद्वापरवार्यवान् तस्य तान्तनयाकुलमर्वमनन्तर्कीतये सर्वेत्रकल्पभवना
दिव्यानानामतामम॥ मार्कण्डेय उवाच॥ अष्टमस्य भविष्यस्य सावर्णस्य मनोर्महात्मन कथयिष्यामि ते शक्र महाबलप

राजमाव विजयाश्ववरीयोऽश्व निर्मोहः सत्यवाक्कृतिः चरिष्णुश्चाप्यधृष्णुश्च वाचस्पतिरेव च सावर्णस्य मनोः
पुत्रास्त्वष्टौ भवन्ति ते अष्टमे अश्वत्थामा कृपो व्यासो गालवो दीप्तिमानथ ऋष्यशृङ्गस्तथा रामस्त्वृषयः परिकीर्ति
ताः सुतपाश्चामृतभावाश्च सुतपश्च गणास्त्रयः सर्वे विंशतिभिर्देवैः गणास्तु कामसहाम्नोर्वा येषां मिद्रो भवि
ष्यति बलिर्दानवसत्तमः तस्य तेनैव देवेन वर्षयोः विरोचनः दायादवान्यतः स्मनभविष्यति वासव
शक्रत्वं तेन कर्तव्यं मन्वन्तरमकण्टकम् देवदेवकरस्पृष्टं दानमेतन्महात्मनः त्रैलोक्यराज्यं भवति सावर्णि
स्यान्तरे मनोः तस्मिन्मन्वन्तरे प्राप्ते दिमेश्वरालयो वली भविष्यति दुराचारो नानालोका मरात्तमः ब्रह्मलब्ध
वरो गर्वं त्रैलोक्यात्स्मान्देन्द्रतः तेवापि ध्यानिधर्मात्मा विश्वगोरुवाहनः चक्रेण शङ्खपाणिर्गर्तादितका
स्यथा देहाक्रमालेखिकटोग्रवेषो नीलोत्पलनाभभयं त्रैलोक्ये चक्रेण देवः प्रविदार्य कस्तो लोकसमग्रभय
विप्रयुक्ते इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पु मार्कण्डेयवज्रसंवादे शक्रपार्थनायां भविष्यकथनके पुत्राष्टमसावर्णमन्व
न्तरं नाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः १८३ मार्कण्डेय उवाच॥ ब्रह्मपुत्रस्य तु मनोर्नवमस्य महात्मनः धृतिकेतुर्दीप्तिके
तुः पञ्चहस्तो निरामयः पृथुश्रवा बृहद्द्युम्न ऋचीको बृहतो गणः ब्रह्मपुत्रस्य पुत्राश्च नवमस्य मनोस्तथा
मेधातिथिर्वसुः सत्यो ज्योतिष्मान्द्युतिमांस्तथा सवनश्च ऋषयः परिकीर्तिताः पारा मरीचिगर्भाश्च

स्वधर्माणामष्टमेत्रयः गणा द्वादशकाः शास्त्रा येषामिंद्रो भविष्यति विभुर्नाम महातेजाः सर्वदेवोत्तमो बली
दमनेद्वाधवास्तस्य येभविष्यति धार्मिकाः॥ कालकासुर इति ख्यातस्तेषां राजा भविष्यति तस्मिन्मन्वंतरे राजा
वमनाभो भविष्यति पुत्रस्तु भविता तस्य वामदेवो भविष्यति॥ चक्रवर्ती महातेजाः पद्मनाभ इति श्रुतः
देवासुरे तु संग्रामे कालकाख्ये गणोत्कटे। नरवर्ष्म महातेजाः पद्मनाभो भविष्यति यो रणे तान्वृत्रदम्भ्रा
तेन ब्रह्मा समुक्तेन रणाग्रे वै हतास्ते कालसमप्रभा वै दानवा लोकस्य भयनिर्हता॥ इति श्रीविष्णुधर्मो
त्तरे प्रथमखण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे ब्रह्मपुत्रनवममन्वंतरकथानकेनामचतुरशीतितमोध्यायः १८४ शाम्बरा
यणि धर्मपुत्रस्य तु मनोर्देवान्संप्रवक्ष्यतायणा सत्तेदेवगणो ज्ञातः सुभृविः शान्तोऽसुवीर्यवान् शान्तानीकोऽनि
मित्रो वृषसेनस्तथयद्दर्थः भविषुम्नः सवर्णाश्च धर्मपुत्रमनोः सुताः स्थापितार्तिर्हविष्मांश्च सुकृतकस्था
व्ययस्तथा नाभागः प्रमितिश्चैव सोमश्च सप्तऋषयस्तथा गणात्मोः शान्तसोत्पमा देवतानां गणास्तथा भविता
तस्य भविता शान्तिर्विद्युःप्रतापवान् दायादस्तु यथा तस्य भविष्यति महामते तेषां च भविता राजा बालीना
मसहाबलः घातयिष्यति तं विष्णुर्गरुडस्था भीमवेगया देवासुरेतु संग्रामे देवानां हितकाम्यया गदया निपा
तामिह तेनसेंद्रे महाबलो देवशत्रुणा तेन त्रैलोक्यमेतद्वै विनाममनोरिव इति श्रीविष्णु

धर्मोत्तरे प्रथमखंडे मार्कण्डेयवज्रसंवादे इंद्रसावर्णायणीकथा धर्मपुत्र दशमे मन्वंतरनाम पंचाशीतितमोध्यायः १८५
शाम्बरायणि रुद्रपुत्रस्य तेपुत्रा वस्तावयकाद्देशस्मन धर्मतिस्याम्हाभागास्तेलोकस्य परायणाः सवेषुगः
सधर्मा च सेनानीकः पुरंदरः हेमधन्वा दृढेरथः त्र्यरुणकस्तथा मनोः पुत्राः स्मृता ह्येते ऋषयश्चापि ते वा
मे हविष्मांश्च वपुष्मांश्च रुणाख्यिश्च निस्तरः विस्वश्चैवाग्नितेजाश्च ऋषयः समुत्कीर्तिताः त्रिंशिच्चार्च
यश्चैव कामगाश्च गणास्त्रयः त्रिंशत्त्रिंशत्तथा देवा एकैकस्मिन् गणे स्मृताः तेषामिंद्रो वृषा नाम भविष्यति म
हावलः दायादश्चापि तस्यैव भविष्यत्यमहामते तेषां तु भविता राजा दशग्रीवः प्रतापवान् घातयिष्यति तं वि
ष्णुरेणेरूपसमाश्रिता स्फुलार्षेण विनिर्भिद्य रणेदेवासुरेतदा तमसवध्यं रूपस्तथापमुवा हतं
तपःप्रभावेन विष्णुर्घातयिष्यति नीलोत्पलाभं तपनीयवर्णं सह्रजात्रर्घुगं रूपं रूपेस्त्विया स्त्राहृतदेव
कृतानमणिमग्र सहस्त्राणि हंता इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमखण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे एकादशमन्वंतरे नाम षडशीति
तमोध्यायः १८६ शाम्बरायणि मनोरुद्रस्य पुत्रस्य द्वादशस्य मनोः सुताः संतमोदान्तिपुत्तिश्चैव तपनः स्तपा
स्तथा तपोरतिस्तपस्वी च सप्तऋषयः समुत्कीर्तिताः सुधर्माणस्तन्मतोहरितारोहितास्तथा सुतारकाख्यागणाः पंच
दशकागणाः ऋतधामाच धर्मात्मा तेषामिंद्रः प्रतापवान् दायादश्चापि तस्य भविष्यत्यमहामते तेषां

चर्मवितानायात्वानरकोनामनामः स्रोतुं सोमस्तवच्चप्रस्रवरदानात्स्वयंभुवः इत्येनं पुमकाभूत्वा वापिश्यतितनद्या
देवोत्तककालमसप्रभावेमहासंरक्षीवचपुमहात्मा निहत्यतेलोकामिदं समग्रे भोत्या विहीनेभगवान्सकर्त्ता इति
श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे रत्तपुत्रमन्वन्तरेहादशकालात्मकं समापीतितमोध्यायः १८० प्रावग
यणी वैयोरणास्यराज्यस्यमनोपुत्राविंवोपमे विद्रमेनोस्थितविद्रस्रन्धायोधर्मस्थलो धृतिः सनेत्रः कर्त्तृदिक्षुपुन
यापर्मयोद्दद्धः रोच्यस्यनेमनोपुत्राः प्राप्तक्षत्रप्रयोमम प्रतिमानयपस्तवनिष्कुकोपानिरुत्सुकः निर्मोकस्तत्व
दर्शीचक्षपः समर्कीर्त्तिताः सत्राणः सपमोगाः क्षुभककर्माणएवच पतेपात्रुतदा प्रोक्ता देवतानांगणास्त्रयः एकै
कस्मिंगणे देवाएकादशतदाशुभाः दिवस्पतस्तदातेषां भविष्यति बृहस्पतिः दायादस्तावाचवसस्य येभविष्यंतिवास
व देहिभोनामदुष्टात्माते षां तमाभविष्यति तस्यापिभवितासन्तु दैवदेवा जनार्दनात मायूरेणावपुषेणासनन्ते
पत्रगाणिना सतदेवासेवपुदेशपंचयेणहमति इष्टाकर्त्तानिरुत्साहासपंदेवगणांस्तथा निष्प्रयत्नेपुमासूरे देवेषु ४
इपमास्थितताः चातयिष्यतितेदुष्टदेवदेवोजनार्दनाः महाकालात्मसप्रियामहात्माप्रवृद्धनीलोत्पलवर्णः
वंगः तदानवेतत्रवगोपुमसहत्वाविलोकीमहितांचकर्त्ता इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवादे रोच्यमन्वं
तरवर्णोदशमकथनेकंनामाशीतितमोध्यायः १८१ प्राम्बणयणी चतदेपास्यभौत्यस्य स्याणपुत्रान्मनोमम तेत्र

गोभेदभिंड दिप्रभास्तदासाग्रणवच्च अभिमानीपूर्वीरस्तस्तिस्सभे ऋषयस्तथा तेजस्वीसत्त्वसम्पन्नो भौत्यस्यैतम
नोस्तुताः अग्नीधस्तातिवाहुस्तमागधस्तथाशुचिः अजितोयुक्तयोदक्षस्तपः सप्तकीर्त्तिता चाक्षुषास्तक
निष्ठाप्रविज्ञाभद्रस्तथा वाचावृद्धादेवगणाः पंचप्रोक्ता स्वयमनः तेषांमिंद्रः शुचिर्नामतस्यदायादवांच
वाः येभविष्यंतिभवतायाजातेषां महाबलाः दिव्यंवर्षसहस्रंतत्पुष्टदेवास्सरंनरा भविष्यतिमहावीरो तस्यांते
महासुरः आस्थितेतामसीमायांघातयिष्यतिकेशवः अमृताः गुढ्डाः अंगारादिव्यं वत्सवेतस्विभम् अतला
तमेवतमसाच्छकेणसपुत्रत्वः वध्यंतेमहादैत्यं घातयिष्यति इंद्रोतिम् तस्मिंहतेवासवदेशशेमहाबलेकाल
समप्रभावे त्रैलोक्यमेतत्त्विहतज्जौसमंतादाभविष्यसमलप्रतापः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कण्डेयवज्रसंवा
देइंद्रप्रास्नवायणीकथानकेपुत्रवतदेशसंभौतमन्वन्तरकथनंनाम कोननवतितमोध्यायः १८२ शक्रः
अस्मिन्मन्वन्तरेमदेवानदेवस्यचमेभवः मयादष्टमतीतेपुकल्पेगरुडवाहनः अमृतावच्चानयामासमभिषेपेपुतत्पे
वच गरुडेतेसमागरुद्वानयोष्टातितत्कथं मन्वन्तरेतमर्वपांत्वयोपस्मात्प्रकीर्तितः तस्मादेतन्ममाचक्ष्व
त्वायस्मिपर्मिका प्राम्बणयणी देवानममगणांश्च प्रतिमन्वन्तरेयथा संभवन्तिदशप्राणेषु एते पक्षिणां तथास्वतः
नागानेनगरुत्मानोचपन्नागाणांमथ्यपतिर्णा सर्पाणांतथाशंकपालिनोमध्योयतः सर्पाणांप्रधानस्तत्तरमन्व

वि॰
ध॰
१८८

तेर तथा मद्देवगान्जन्मवति गरुडः पततांवरः वाहनत्वं तथा तस्य देवेशस्य प्रपद्यते प्रादुर्भावान्यथोक्तानि यथा
विस्तरं मयानघ तथैव तस्य ते यानि गरुडस्य महात्मनः देवास्तु कृतकर्माणः शक्रमन्वन्तरस्य ये स्वकाधिकारा गच्छ
न्ति परलोकमितः प्रभो तल्लिंगाश्च तथा मंत्रास्तैरेव सहिताः सुरैः सम्प्रहृष्टैव मंत्राणां देवस्त्विष्टपाहृतिनः पार्वती
ब्रह्मसदने मनुनिस्ताः प्रकीर्तिताः यातीव तत्रैव ब्रह्मा सर्वलोकनमस्कृतः यदा तु पुरुषं ब्रह्मा देवदेवं प्रपद्यते
सत्काशतिं देवोपि पुरुषं प्रतिपद्यते पुरुषोपि महायोगे महाभूतगणं तथा करोति तद्देवे हृदेवशायशक्तत
ते एवं सर्वमिदं नित्यं नित्यं वा तद्वेदितं नास्ते विद्यते भावो नाभावो विद्यते मनः उभयोरपि दृष्टोन्तस्त्वनयोस्तत्वद
र्भिः अविनाशतत्तद्धि हि येन सर्वमिदं ततं विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हसि तस्माद्विनाशिनः शक्राः स्मृ
त्स्यापि महात्मनः प्रादुर्भावसहस्राणि समतीतान्यनेकशः भूयश्चैव भविष्यन्ति नात्र कार्या विचारणा एवं सु
तस्मिं देवेशपद्यामन्वन्तरे शुभे प्रादुर्भावनिरुद्धानि मया तस्य महात्मनः वाराहवामने चैव तथा शक्रविविक्रमं
नारसिंहं तथा मत्स्यं कूर्मं हंसं तथैव च दत्तात्रेयं तथा रामं रामं च सरसत्तम मान्धातारं पृथुं चैव कोन्तवीर्यार्जुनं त
धात्रेयं च तथा मित्रं वाणशुक्रमर्दनं तथा एषां भविष्यन्त्येव व रूणां भृगमेव च तथा रेणु विवस्वन्तं सवितारं तथैव च
विष्वक्सेनं सनत्कुमारं ब्रह्माणं यममेव च हुताशनं वैश्रवणं शेषनागेश्वरं तथा ग्रहनक्षत्ररूपं चैव आपः तत्पृथिवी १८८

तथा वायुरेव तस्य देवेशस्य चैतान्यानि वासव प्रादुर्भावसहस्राणि तस्य दृष्टानि यानि ते मन्वन्तरे व्यतीते पुरस्ताते
तान्यनेकशः भविष्यन्ति भविष्येषु शतशोथ सहस्रशः मन्वन्तरं मया सार्यं चैवमेकं तथानघ प्रादुर्भावमिदं प्रोक्तं
हितार्थाहि गुणाय तः प्रादुर्भावादयेशेषेण वासुदेवस्य वक्रिणः कः समर्थो भवेद्वक्तुमिह वर्षशतैरपि एकः स देवो
भुवनस्य गोप्ता परः पुराणः पुरुषो महान् तस्यांशमात्रं भुवनेसमग्रं भागास्त्वयं तस्य न वर्णनीयाः इति श्री विष्णुधर्मो
त्तरे प्रथमकाण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शक्रप्रश्नमन्वन्तरवर्णने कथानेके चानेक विष्णुप्रादुर्भाववर्णनेनाम नवतितमोध्यायः ९०
शक्र॥ केन वर्णविपाकेन स्वर्गं ताते वरानने दीर्घकालमिहास्यामि तथा चैवाप्यनागतम् कथं मन्वन्तरानिष्ठं त्वमा
मायत्तप्रश्नतः त्वस्मादिविवेनाप्याकाविदस्त्रि विरनन्तौ शास्त्रवायणी त्रिविधेस समाकल्पो मया ये विदिवेष
व देवदेवप्रसादेन वर्षसावर्तनेन च षड्क्रम्पस्तथा आस्यो जनलोके गता मम एकश्चापास्तथा कल्पा मया दृष्टा
सुरेश्वर मन्वन्तराणां जातानि भविष्याणां तथा गतिं मयामानुष्यमासाद्य मासनकलसृजते प्रतिमासकृते विस्ता॰
र्यावन्नावसरेश्वर तन्नकर्मविपाकेन त्रिदिवे वसतिस्त्विरे मयेयं समनुप्राप्ता देवदेवप्रसादतः अस्मादपि महाभाग
ब्रह्मलोकं गतस्तत मार्कण्डेयः एतदुक्तो महाभागा शक्रं सार्धशास्त्रवायणी अगमात्दृष्टेनैजस्तैवं सुरपतिना मास
तएतामपि कृतदृष्टि विस्तोर्मयानवेदं कथितं समस्तं तस्मात्त्वयत्नेन नरेन्द्र चैव मासस्तप्तं तापस्य तेन कर्तुं ध्यातव्यमेतस्य

वि॰ तेन वृत्रपापापहं धर्मं विष्णुद्दिष्टेन संवादमनघं त्रिदशेश्वरस्य मितौजसा नारायणपरं पवित्रं इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे श्री
ध.प. मार्कण्डेयवज्रसंवादे शक्रधर्मवर्णनाख्यानेक समाप्तापकन्दवतितमोऽध्यायः १४१ वज्रः श्रुतवानस्मि धर्मज्ञ
१८५ देवदेवस्य माधवप्रसादने फलं गदितं त्वया संप्रोत्तमिष्टाम्परे शुभः तपनादपि यत्स्वर्गे फलं देवत्वमाप्नुयात् तन्मे कथय तत्त्वमा
वत्सर्वज्ञोसि भगवन् मार्कण्डेयः स्तुतिस्तु नराणां समतपनादपि यादृक् तथा बहुफलाश्च कान्ताः कुलघयदोस्त
सि ये स्तुवन्ति महादेवं शंखचक्रगदाधरं तेषां न दुर्लभं किञ्चिदिह लोके परत्र च वासुदेवं स्तवन्नरः सर्वपापप्रमोच
ति स्वर्गं चानन्तमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा धर्मार्थी प्राप्नुयाद्धर्ममर्थार्थी चाप्नुयाद्धनम् कामानवाप्नुयात्कामी॰
प्रजार्थी प्राप्नुयात् प्रजाः रोगी मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् भयान्मुच्येत भीतस्तु मुच्येतापन्न आपदः दुर्गाण्य
तितरत्याशु पुरुषः पुरुषोत्तमं स्तुवन्मनुजश्रेष्ठ नात्र कार्या विचारणा तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दिव्यैश्चापि कृतैः स्तवैः
स्तुयान्नरेन्द्र सततं देवदेवं सनातनं कमलपत्राभामलनीलं देवं हरिं विराममितपराक्रमम् शरणं मे स्तु महा॰
भयपीडितानां विभवन्ति नरा भयवर्जिताः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे श्रीमार्कण्डेयवज्रसंवादे स्तुतिमाहात्म्यं नाम द्वि न
वतितमोऽध्यायः १४२ मार्कण्डेयः अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं स्तुतेन देवदेवेन राजेन्द्र यत्कृतं पुरा
वृत्तं महाबाहुर्गन्धर्वौ यौ हाहाहूहू गीतिपरस्परं स्पर्धीतवक्त्रा परेतया सर्वं मागणपरे राजे तत्परे स्मरेत् स्मरे ॥ १६५
त॰

यौ॰ स्पर्धिकाः साधु को स्मिन्ह लोके भविष्यति तयोरद्यो गन्धर्वो देवलोपमभविष्यति एवमस्तो गतौ तौ तु नगश्रेष्ठं तौ दे
वलं मुनिम् नाथ जानाति गीतस्य विशेषमिति सो हि तौ तौ पाप्मापमहाकुद्धो देवलः समहातपाः अवज्ञातानयो
यस्माद्भवद्भ्यां समवेक्षितो तस्मात्शापं प्रदास्यामि युवयोर्देवगायने हाहा भविष्यति करो हूहूर्नक्रो भविष्यति नक्रं च
देवदेवेशी गजस्तु कर्षणं तत्परं नागस्ततः समस्ते गणपाहिग्राहकतो तदा प्रवान् उभौ मेने स्मृत्वा नेत्रे रूपे शापस्यान्तं तदा य
योः शापेनैतौ तस्य तत्र सता तौ स्मयापश्चात्तौ नदवर्त्तनिमिरं गजस्ततो नापि नक्रो देवेन समेतौ तौ दिव्यवपुषा
पात इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे श्रीमार्कण्डेयवज्रसंवादे गन्धर्वयोर्गजनक्रीकरणं नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः १४३ वज्रः
भगवंच्छ्रोतुमिच्छामि गजेन्द्रस्य विमोक्षणं विस्तरेण महाभाग सर्वपापभयापहम् मार्कण्डेयः अस्ति सिन्धुग
वत्रामं तेषु हेरुपेन्द्रला बता महापातस्समत्रेहेहतः पृथ्वीतत्वमेव कुम्भैः यस्य शृङ्गं तत्र धर्मं भाति राजन्विशेषवत् अ
स्याकं साममतिलयं मनोहारि दिव्यं नतम् तेषां मध्ये कैलासो वर्णाम परं राजन्तमुद्दत्तं सर्ववत्समर्थं वेङ्कं मध्ये मधुस्र॰
णः अयमं त्रिकूटे लताजाने रत्नपद्मपुष्प तते ननतरू नक्षत्राः पतपंतिनदशोभाननाः स्तिकाः नानामृगपसो के चि
द्रेवपापकृतात्मनाः तस्य सानुमतः पृष्ठे सरो गजाकोकनदपङ्कजम् करेणुवसमाकीर्णां राजहंसोपशोभितम् सश्रि
तानिसरवतास्मीरस्मितसिवमिमेले बहुपद्मोत्पलं नपासनालं निष्कृति कृत्स्नपमीनवज्राभग्णाकलस्फुटकल्हारनारकम्

वि. मध्येकुम्भुदग्रोपाद्दितीयमिवबोधवरं तत्पल्लपयरत्नमामधुपैः परिपिंजरैः समन्तात्प्रसन्नस्वच्छतयुतनीलमि
स्व.पु. व मृणालनपत्राऽरत्नमार्दमैस्तृण्णघविरुतकृतैः वायुनाभ्राम्यमानेन द्विभाजोदकोत्पन्नम् महानितः पद्मिनीपत्रा
१५. वायन्नलोत्पशाकरैः। मुक्तामृत्कफलाकारैः यत्रभाति सदृशाः दर्शनीकमलायत्र शाफरीस्पुरणात्दृताः
भ्रमतोऽद्भीतमद्वाघरमत्स्यावमनादिन हंसेनमिवहंसोच्चैरनन्तमिवचा॰ भिः उद्गीतमिवकुर्वाणाकारं ड
वरैवैःशुभैः मयोतमायंचतरः प्रतीहारैः विविदैः तन्मारयंनकलोभैर्वायुर्तिमाईमोऽवान् भ्रमतोनर
मलीनकल्यावकसमातिभिः पश्यन्तमिवपोलस्यप्रेंगाणानन्मदाऽल्लुयं यत्रानिशीनलनेतायेलत्वसाऽसम
त्रिभमः स्वच्छयोगमनोहारि मेगासशामनी `` तस्मिंश्चरसिद्धप्राज्ञा विश्वपिन्तनिलशायः हरजैगामग्राह
त्वगपादैरेवलवन तस्मिन्नेवतथापोलहारारागंपर्वसत्तमः वभ्रवसूर्थपरस्मीवलत्पवेतमत्रिभः स्वच्छंदेतो
जेलवपुकदाविरुत्पूरणपः ज्ञातगामहीपालचात्कलकमलसरः वेशाटेऽस्मकरभः हृतस्मैवकरैणवभिः
वामवन्मटणेयेनह्रात्रिकूटेमहीधरम् समतोञ्जनसंकाशोमहाऊर्जिनलोचनाः मलीलपंकजवनेपूर्णमध्य
गतोत्रजेत अद्दीनसिनवाजे हुग्रादेपाक्षकम्र्तिना पश्यतसर्वबुद्धस्यक्लेशानप्राप्तिहारकान् सक्काऽरमहाग्र
त्वमालवाः परिमोहिता ग्राहापियत्वमातिदृर्ऊजपकर्णोमहान ग्राहोपिवल्लिनेनोपनशोगकमदाम्भसि १५.

ग्राहेणाकृष्यमाणोपि तथात्मानं विमोचने विस्फूर्जत्वपुषाशक्तिविक्रमप्राप्तमहाबलात् आर्षितः सद्भिरुद्योगात्प
श्चिमामायान्तदर्शं मत्वनागवरः श्रीमान्नारायणपरायणः जगाम शरणं विष्णुं तत्पादाम्बुजपरेतप रहेहोलामक
वारणाश्चारसः कमलेनममः निवेद्य भक्त्या कुसमायगजस्तोत्रं मदीरयत् गजेन्द्र उवाच ॐ नमो नमः कारणवामना
यनारायणायामरदारुणाय श्रीशार्ङ्गचक्रासिगदाधराय नमोस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय आद्याय वेदनिलयाय
महोरगाय सिंहाय दैत्यनिलयाय वनभंजनाय अर्केन्दुरुद्रमनिवारणसंस्तुताय देवोत्तमाय वरदाय नमोऽच्यु
ताय नागेन्द्रभोगशयनाय नमः प्रियाय गोक्षीरहेममुकुन्दनीलघनोपमाय पीताम्बराय मधुकैटभनाशनाय भक्त
प्रियाय वरदेममदर्शनाय नाभिप्रजातकमलस्थवनमालाय हीनेतकार्णवनिकेतनपोषणाय नानाविधविश्व
दोषटम्भघनाय सर्वस्वाय वित्तयायनमोनमाय विश्वात्मने परमकारणकारणाय प्रह्लादविद्रविपुलाय त
लोकनाथ देवेन्द्रभावनपरीक्षितिनपोमयाय योगीश्वराय विजयाय नमो नमाय लोकायनाथविदप्राय ॰ नायकाय
यनायात्मगुणायनाय धर्माय गाम्भीर्यक तेजायनाय महाबलाय महानेतास्मि अविश्वसमग्रनमनेनद्ध पेनाशयणा
कारणमादिदेवं पुराणमेकं पुरुषं पुराणं नेता मदेव शरणं प्रपद्ये शरण्यमव्येपमनादिमध्यं सर्व पापोऽवस्य
निर्विमरेशं वर्दतिपवैपुरुषमनातनं नेता मदेवशरणं प्रपद्ये यमत्तरं ब्रह्मवदन्ति सर्वे निश्चयंपरमवाम

मखेन तस्मा तुष्टं समनुजमेश्वरोः परायणं विश्वमूर्तिं पतिं शाश्वते कार्यक्रियाकारणमप्रमेयं हिरण्यनाभं कनका·
विंदं महावर्णवेदनिधिं सनातनं मे वक्तामि विश्वं शरणं जनार्दनम् विचित्रकेयूरमहार्हनिष्कैरत्नांशुमोहं नमस्वे
गात्रे पीताम्बरं वरं वरवनमालिकं विचित्रमालाधरकेशवमस्तुपद्ये भवाद्भवं वेदविदां वरिष्ठं योगात्मनां सांख्यवि·
दां वरिष्ठम् आदित्यवैश्वानरविश्वभाजं प्रपद्ये च्युतमात्मभूतं श्रीवत्साङ्कं महादेवं देवगुह्यमनन्तं प्रपद्ये सू·
क्ष्ममचलं महाकार्णं मत्स्यरूपम् प्रभवं सर्वलोकानां निर्गुणं च गुणात्मनं प्रपद्ये मत्स्यसंज्ञं नारायणं परमां गतिम्
भगवन्तमगम्यं तमहरं पुष्करेक्षणं शरण्यं शरणं भक्त्या प्रपद्ये ब्राह्मणप्रियम् ब्रह्मादयस्त्रिलोकेशा यस्य मायाप्रमेयक·
मनामयम् भूतात्मानं महात्मानं प्रपद्ये पुरुषोत्तमम् तेजसे पुरुषाय विश्वत्रिगुणातीतमव्ययम् नारायणमहं·
योगं प्रपद्ये शरणं हरिम् एकाय लोकतत्त्वाय परतः परमात्मने नमः सहस्रशिरसे अनन्ताय महात्मने वेदाणि
मनवेदेववरं ध्येयाद्वेदपारगः कीर्तयन्त्यमवं सर्वं तं प्रपद्ये सनातनम् नमस्ते पुण्डरीकाक्ष भक्तानामभयप्रद
सुब्रह्मण्य नमस्तेस्तु त्राहि मां शरणागतम् मार्कण्डेयः भक्तिं तस्य तु संचिन्त्य नागस्य मधुसूदनः प्रीतिमानभव·
द्राजन्स्वयं चक्रगदाधरः सान्निध्यं कल्पयामास ... देवरुणमायवः सोतयामास चक्रेण पाशेभ्यः शरणागत
महिदेवलशापेन हाहादीयर्वमतम: ग्राहतमभयन्मस्मान्मोतं सायुज्यदिवगतः ग्राहादिमुक्तः सपत्नगजेन्द्रोऽय

देवलगतः ग्राहो गन्धर्वोऽतोयामः यः कृष्णेन निपातितः तस्यापि देवलकृतः शापदोषो भवत्तदा प्रीतिमांस्तापितवि·
भुः सदः संसारसागरात् कृष्णोऽपि नित्यमेवतम् गतोभां प्रपद्यते तोयसंसर्गपुः प्राप्यप्राणापन्नजनार्दने गय
वायिपतीशीघ्रपातिनिहृतिमगतौ इदेवं महाबाहो पुण्डरीकाभ्यभाषत दृष्ट्वा मत्तौ गजग्राहौ भगवान्मधुसूदनः
योग्राभीनागमनेवमोवेवप्राणिहतवान् स्मरष्यतिमरश्चैक्षपुच्छयोर्मोतृणतथा गुल्मकवृकवेणुताहिज
शैलवरं तथा प्रसन्नसर्वभास्करं गंगानैमिषारण्यमेवच प्रयागब्रह्मतीर्थं च वर्दकारण्यमेवच संस्मरिष्यंतियेम
मांस्तम्य ... ध्यंतिवापिये तेन दुःस्वप्नपापस्य मोक्ता रोमस्मरिष्यान सर्वपापैर्विमुच्यन्ते कल्याणानांच भागिनः
भविष्यंतितथा पुण्यागतिया सांतिमानवाः दुःस्वप्नं वरं तेषां स्वस्वप्नं प्रयास्यति कौर्म्यं मात्स्यवराहं वाम
नंतास्यमेवच नारसिंहं तथा रूपं सृष्टिप्रलयकारकम् एतानि प्रातरुत्थाय संस्मरिष्यंति ये नराः सर्वपापैर्विमु·
च्यन्ते यास्यंति परमां गतिं एवमस्तु गजेन्द्रदेवदेवो जनार्दनः अस्पृशन्नागराजं च ग्राहं गंधर्वमेवच तेनस्पृष्टान्
तौ सद्यो दिव्यमाल्योपगतौ विमानेर्भिस्तेषाम्यनस्मिन्दिशायम् ततोदेवपतिः कृष्णो मातलिप्रतागजोत्
म् ऋषिभिःस्तूयमानस्त ... होर्वेदपरायणैः गतस्तु भगवान्विष्णुः दुर्विज्ञेयगतिः प्रभुः गजेन्द्रमोक्षणं दृष्ट्वा सर्वे
मेरुपुरोगमाः ब्रह्माणमग्रतःकृत्वा सर्वे प्राञ्जलयो भवाय गजेन्द्रमोक्षणं पुण्यं सर्वपापविमोचने श्रावयस्यानरूप्या

वि॰
प्र॰ खं॰
१९५

यमं वा पापप्रशमने श्रद्धया यदि यः पठेत् स्तोत्रेणानेन कथितेन च गतिं स मोक्षणीं नैव संदेहं माप्नुयात् यथा नैकधितं
रिद्धिं पवित्रे पापनाशने कीर्तयस्व महाबाहो महादुःस्वप्ननाशने कीर्तिमानेव विप्रेभ्यः स्तावमन्त्राय यथोदितं वरं वरेण्यं
वरं पद्मनाभं नारायणं ब्रह्मनिर्मितं देवा न देवगुरुं गुरूणां गुरुं वरं वरिष्ठं ब्रह्मविदो विदुः एतत् स्तुत्यं पठन् श्रुत्वा नराणां पा
दुःकर्मणां दुःस्वप्नदर्शने घोरे कृत्वा पापानां प्रशमने भक्तिमान् मुखरीकात् तेन तोषं दुःस्वप्नो हरिस्मृतिः तथा प्रसमपि गतेड
श्रुत्वैतं शरणं हरिम् विमुक्तः सर्वपापेभ्यः प्राप्नुयात् परमां गतिं इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्र॰ मार्कण्डेयवज्रसंवादे गतेड
मोहलोन्नाम स्तवनं नवतितमोऽध्यायः १९४ वज्रः भगवन् कीर्तय मे तीर्थं सर्वकामहितं नमः यथा निष्कृतवीर्यो मोवि॰
स्तोत्रराजनीवरः मार्कण्डेयः एकाग्रचित्ते गोविन्दे न त्वयं कल्याणाय नमः सर्वदुःखोपशमनं प्रविष्टो विश्वपञ्जरम् वज्रः
विश्वपञ्जरमिच्छामि श्रोतुं यन्मे भृगूत्तम सर्वसर्वमयं यत्स्तवं तापापरमाभवेन मार्कण्डेयः विप्ररजन्द्रशाः पूर्वं
ब्रह्मणा विश्वपञ्जरं शंकरस्य यच्छ्रेष्ठं रत्नानामनिरूपितं वागीशेन तत्पाकस्य बलदैत्यघ्नस्य तः नमस्कृत्यं च
स्वामिन् विश्वात्मरूपिणे विष्णवे शार्ङ्गधारिणे विष्णवे देवदेवाय गदी प्रतीच्यां शार्ङ्गी भद्रदिक्षु विष्णुः रक्षतु मे मानेर
हृषीकेशो विदिक्षु कोणेषु जनार्दनः क्रोधरूपी हरिर्भूमौ दहनं शीतनिशाचरम् गदा वैयं सहस्रांशुरूदमयं
जनार्दनः रक्षेत्ततः पिशाचनागाग्नीनां वशान्तां शार्ङ्गी विस्फुलिंगैर्वै वासुदेवस्य सादरं पुत्रा नित्य प्रणतस्य हृ १९२

षीकेशप्रेतादीन्दन्तशालिनः वेतालाः पामलस्मोतन्त्रात् निद्राः ये समाहिताः तेषां च सौम्यतां सद्यो गरुडे नेव पन्नगाः
ये कूष्माण्डास्तथा यक्षा ये दैत्या ये निशाचराः प्रेताविनायकाः क्रूराः मनुष्या जृम्भकाः खगाः सिंहादयो ये पशवो द
न्दशूकाश्च पन्नगाः सर्वे भवन्तु ते सौम्याः कृष्णशङ्खरवाहताः चित्तवृत्तिहरा ये मे ये जनाः स्मृतिहारकाः बलौज॰
सां च हर्तारश्छायाविभ्रंशकाश्च ये ये चोपभोगहर्तारो ये च लक्षणनाशकाः कूष्माण्डास्ते प्रणश्यन्तु विष्णुचक्ररवाहताः
तः बुद्धिः स्वास्थ्यं मनः स्वास्थ्यं स्वास्थ्यमैन्द्रियकं तथा ममास्तु देवदेवस्य वासुदेवस्य कीर्तनात् पृष्ठे पुरस्तान्मम द
क्षिणोत्तरे विकोणे च तथास्तु जनार्दनो हरिः तमीड्यमीशानमनन्तमच्युतं जनार्दनं प्रणिपतितो न सीदति यथा
परं ब्रह्म हरिस्तथा परं जगत्स्वरूपं च स एव केशवः सत्येन तेनाच्युतनामकीर्तनात् प्रणाशमेतु त्रिविधं ममाशुभम्
इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्र॰ मार्कण्डेयवज्रसंवादे विश्वपञ्जरस्तोत्रं नाम पञ्चनवतितमोऽध्यायः १९५ वज्रः आत्मरक्षा
न यो कामः सर्वबाधाविनाशिनी कृपाविनिःकण्ठकाः यावत् परं तावत् स्मृतम् एतन्मे संक्षिप्य संक्षिप्य त्वं हि ज्ञानमयो ऽसि
त्वं सिद्धे विभवानि चराचराणि सर्वाणि विदितानि ते मार्कण्डेयः स्तोत्रेणानेन धर्मज्ञ शान्तिमान् जयदं वरम् उपस्पृश्य
शुचिः कृत्वा ईश्वरं प्रार्थिवसत्तम सोपवासेन संपूज्य देवदेवं जनार्दनं प्रमादे वापि भवेद् रक्षा कृतात्मस्मरणेन च
यः यथा कथंचित् कीर्तितेन नरो मोक्षमवाप्नोति शाश्वतं प्राप्तिसिद्धनानारोगतेषां भयं परम् ॐ नमः परमार्थाय पुरु

वि॰ णाय महात्मने उग्ररूपवपुर्द्धराय व्यापिने परमात्मने निष्कल्मषाय शुद्धाय ॥ तथा परनाम्नेच नमस्कृत्य ॥३॥
धमो॰ स्वामिप्रनाम्निहानमेवच त्रिविक्रमाय वामनाय वैकुण्ठाय नरायच वस्वामिनाम नमस्कृत्य प्रनाम्नियातमेवच । पुन
१५२ हनरसिंहेशनामानेशत्रिविक्रम हयग्रीवेशनामवैप्राहृषीकेशाद्गणभृत् अपरानिनचक्राद्यैः चतर्भिः परमायुधैः
उग्रवेशिनामभावैलसमवेदः स्वेदरोमव हरामकमठ गोविंदकृतेदुरूपधारिणे मत्स्यवत्याग्निमयदंष्ट्राग्रिहस्यच धन्व
ने धरापद्मानमस्थिते । प्रयुक्ताभिचारिकं गारस्पर्शमहायागप्रयोगंमरयाजर ॐनमोभगवतेवासुदेवायनमः
हृस्वाय शार्ङ्गिणे नमः शङ्खरनेत्राय केशवाय चक्रिणे नमः कमलकिंजल्कपीतनिर्मलवाससे महाहय
रिपुस्कन्धघृष्टचक्राय चक्रिणे दंष्ट्रोद्धृतक्षितिभृते त्रयीमूर्तिमते सते नमः महायज्ञवराहाय शेषभोगाङ्कशा
यिने नमहाटककेशाय ज्वलत्पावककलोचनजा ॥ नखस्पर्शदिव्यसिंहनमोस्तुते काश्यपायातिह्रस्वाय ऋ
ग्यजुःसामरूपिणे नमस्ते वामनरूपाय स्वक्रान्तेगानमोनमः वराहाशेषदुष्टानि सर्वपापफलानिवै मर्द मर्द
महादंष्ट्र मर्द मर्द च यत्फलं नरसिंह करालास्य दंतप्रान्तानलोज्वल भंज भंज निनादेन दुष्टान्यस्याति नाशन
ऋग्यजुःसामगर्भाभिः वाग्भिर्वामनरूपधृत प्रशमं सर्वदुःखानि नयत्वस्य जनार्दन ऐकाहिकं द्व्याहिकंच
तथा त्रिदिवसज्वरम् चातुर्थिकं तथात्युग्रं तथैव सततज्वरं दोषोत्थं सन्निपातोत्थं तथैवागन्तुकज्वरं शमं नयाश

(१५३

गोविंद छिन्धि छिन्ध्यस्य वेदनां नेत्रदुःखं शिरोदुःखं दुःखं चोदरसंभवम् अनुच्छ्वासमतिश्वासं परितापं सवेप
थुं गुदघ्राणाङ्घ्रिरोगांश्च कृष्टरोगान्तथाक्षयं कमलादीस्तथा रोगान्प्रमेहांश्चातिदारुणान् भगन्दरातिसा
रांश्च मुखरोगांश्च वल्गुलीं अश्मरीं मूत्रकृच्छ्रांश्च रोगानन्यांश्च दारुणान् ये वातप्रभवा रोगा ये च पित्तसमुद्भवाः
कफोद्भवाश्च ये केचिद्ये केचित्सान्निपातिकाः आगन्तवश्च ॥ लूताविस्फोटकादयः ते सर्वे प्रशमं यान्तु वा
सुदेवापमार्जिताः विलयं यान्तु ते सर्वे विष्णोरुच्चारणेन च क्षयं गच्छन्तु चाशेषास्ते चक्राभिहता हरेः अच्युतानन्त
गोविन्दनामोच्चारणभीषिताः नश्यन्तु सकला रोगाः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् स्थावरं जङ्गमं वापि कृत्रिमं ॥ चापि यद्वि
षं दंतोद्भवं ॥ नखभवमाकाशप्रभवं विषं लूतादिप्रभवं यच्च विषमत्यन्तदुःखदं शमं नयतु तत्सर्वं कीर्तितोस्य
जनार्दन ग्रहान्प्रेतग्रहांश्चैव तथा वैनायकाग्रहान् सर्वेदिकांस्तथा कूष्माण्डवेतालडाकिनीम् भूतपिशाचान्
दांश्चोग्रांस्तथा मातृग्रहानपि बालस्य विष्णोश्चरितं हंतु बालग्रहानिमान् वृद्धानां ये ग्रहाः केचिद्ये च बालग्रहाः क्व
चित् नरसिंहस्य दृष्ट्या ये दग्धा ये चापि यौ ॥ सटाकरालवक्त्रो वै नरसिंहो महाबलः ग्रहानशेषान्निःशेषान्
करोतु जगतो ॥ नरसिंह महासिंह ज्वालामालोज्ज्वलानन ग्रहानशेषान्सर्वेश खाद खादाग्निलोचन ये ॥ गा
योमहोत्पाता यदिंद्रियमहाग्रहाः यानि च क्रूरभूतानि ग्रहपीडाश्च दारुणाः शस्त्रक्षतेषु ये दोषा ज्वालागर्दभा

वि. धर्मो १५४ कोटस्थः तानि सर्वाणि सर्वात्मन्य परमात्मा जनार्दन केचिद्रूपं समास्थाय वासुदेव विनाशाय तिष्ठामदर्शनेषु के
मालम्मालाविभीषणं सर्वदुष्टोपशमनं कुरु देववराच्युत सुदर्शन महाज्वालच्छिन्धि छिन्धि महारय सर्वदुष्टानि र
तांसि तपयाति विभीषणं माकांश्चतीक्ष्णां चक्रे शिरदतितो तरतनस्तथा रक्तोक्षेत्र सर्वात्मन्नरसिंहः सुगाद्रितैः भ
वेतरितैवनपापात्रतः एष्टृतागतः रक्तोक्षेत्र भगवन्नकुर्वणीं जनार्दनः यस्माद्विसृजेयन्नवं स देवासुर
मानवम् तेनसत्येन दुष्टानि शममस्य ब्रजन्तु वै यथाविष्णौ स्मृते सत्यां सततं येयाद्विपानकं सत्येनतेन सम क
लेदुष्टमस्य प्रशाम्यत परमात्मा यथाविष्णुर्वेदान्तेषु भिगीयते तेनसत्येन सकलं … योकेतथा … तत् शांति
रस्तु शिवं चास्य प्रणाशयतु साविद्वयत वासुदेवशरीरोत्थैः कुशैर्निर्नाशि … अपामार्गे तिलैर्विदंवेत
नारायणश्च तथा तथास्तु सर्वदुःखानां प्रशमो वचनाद्धरेः शा … शांतः समस्तं विघ्नानि च भूतानि च
ग्रहा … मिमसस्तेमयुग्स्टवे यतस्मसल्लोगेषु सर्वं सुकृतानि च अपामार्जनकं शस्त्रं विघ्नानामभिमंत्रितम्
शांतिरस्तु शिवं चास्तु दुष्टमतः प्रशाम्यत यदस्य दुरितं किं चित्क्षिप्तं तद्वडवामुखे स्वास्थ्यमस्य सदैवास्तु ह
षीकेशस्य कीर्तनात् यतपवर्गतपापं तत्रैव प्रतिगच्छतु एतद्रोगादि पीडासु जंतूनां हितमिच्छता विष्णुभ
क्तेनकर्तव्यमपामार्जनकं परं अनेकाभ्यावदुःखानि प्रशमं यान्ति सर्वशः सर्वपापविनाशाय विष्णोश्चैव यथासात्सदे
१५४

वदि नायंनत्वं नतः कवयः पुराणाः सत्याद्रूदंतो ह्यनशामितायः सर्वज्ञानं वचनतो नानिरुद्धं प्रद्युम्नसंकर्षणावा
सुदेवाः एतेकृष्णाविष्णुपारीरं संभवा जनार्दने यं सयमेव वागतः इतेम याद्रष्टसंपाषस्य सत्यामवतेषय
स्थावत्ताद्धरेः इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कण्डेय वज्रसंवादे सर्ववाधाप्रशमनस्तोत्रं नाम षष्ठनवतितमोध्यायः १५६
वज्रः ॥ जगतरु प्रिप्रसंगेन चोवर्णी संभवस्त्वया कथितस्तु महाभाग तन्मसंगेन चापराः कथितोश्च नपाव्रह्मा
न्यसिद्धका मनोहराः विस्तोमहात्म्य संयुक्ताः सर्वपापभयापहाः कश्यपस्य तथा पत्नी योषानामान्वये रिता
यस्याः पुत्रो महात्मानो कथितो यतगतमो नयोरुत्पत्तिमिच्छामि श्रोतुं वंशं तथैव च प्रसक्तो जगदुत्पत्तिं लि
लेन प्रकीर्तय मार्कण्डेयः गतसंपूर्वं संध्यायोजनयामाससारसा देष्ट्रा करालवदनं पिंगलोध्वलोचनं अ
कालहारिताम्यं वस्यननामा प्रमत्वने विकट विकटा दोषपुत्रक कालविघणं तथैवापर संध्यायां मैवयते
विज्ञायत नादशोलिकरुपोन्याद्वशोनैव गतसमम् तालिमिमातरं पतः तसितस्ला समभाषत रक्तेतिमातरं तोतय
होवेगतसेवद्वीत रतणाः गतमः पोकाः हणाध्यतस्तदुच्यते भार्या बभूव यतस्य देवरामाहृतस्य ना पस्ये
गतनता भाख्यो नस्यास्त स्यमतः स्मृता अनुकारस्तता भार्या तस्यासीद्रूपगृह्यका वागीसमणि रक्षोवीर
भद्रस्तथैव च तस्याः पुत्रावभौख्यातौ देवतल्याम नीषिणौ कश्यस्य तनये भार्ये नयाभ्यां नमाषिपं गजम्राय

वि॰ ध॰ मो॰ तवीनामप्रथमस्यचभूवसा तथादेवजनीनामद्वितीयस्याप्रियाद्रव तस्याःपुत्रास्तुजनायतावेगेदेवजनास्त्वथा
कथितावहूस्मादस्मामहाबलपराक्रमाः शुभाश्चित्रविंशत्ययत्तवेवीर्यवन्तस्तजाताः वहुशीलगुणाः धर्मस्थिता ॥
११५ मधपराविनीतामहानुभावावरदावेगाणाः इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेश्रीमार्कण्डेयवज्रसंवादेयक्षोत्पत्तिर्नामा
मसप्तविंशतितमोध्यायः १२१ मार्कण्डेयः अतःपरंपिशाचोत्पत्तिम्यानकथ्यमहातो पिशाचीक्रोधवशाना
त्यातश्रातस्यस्तताधाताः पिशाचीयज्ञ्यानास्वोषाएस्यतनयामता श्रतस्यतस्याधाएस्युनिषीथीतथिता
वभौ वतिस्थे तस्मात्समाद्रिनोहश्च वैनेनेश्वर मातमेत्तायितनाकारंपतेनेत्तयितनिषि गदीनामपिशाचाद्यात्
यितामध्यांतदावलात पूपस्म-- यत्नेनदृष्टात् `` तदावलं जगामभूमिपश्चेष्टवोभयोर्जन्मकारणं जन्मक
मेवतौतस्यक्षुद्रापिशात्भो `` कस्यकेतस्यातमस्यनाशिनः भार्याद्वयेवेषांद्वावातनसमस्वशको
र्तितो व्रयधा ``` तस्यव्रह्मधानाशिशाचरः यातधानान्वयेतस्ययातधानाःप्रकीर्तिताः व्रह्मधानान्वये
जातानात्येवस्मिनतमान् यतस्ताविनधं निसेधाव्रह्मपूतेषविद्ववान शानकृष्णेनलमर्षवव्रह्मधानास्त
ताःस्मृताः तेषामन्वयसंभूताशतशोथसहस्रशः श्लेष्मातकावनास्थानाःकथिताव्रह्मराक्षसः हेतिः
प्रहेतिरुद्रसमौराक्षसाधिपतीयथा विद्युत्स्फूर्जस्तथावातस्त्रतनमेघाव्रस्यैवच संपश्यविकरातस्यधानराना ११५

स्मनादश मर्यस्मानुवाद्यतेमेदूतेतस्मसंतिवे तेषामन्वयसंभूतायातधानाःप्रकीर्तिताः हेतःप्रहेतःवेषांहो
तववत्सामियादव हेतःपुत्रःस्मृतोलोकद्यस्ममालकटंकटाः सेषामस्ताःसुताभार्यासंकाशतस्यताःस्मृताः
मालीसुमालीवनथामाल्यवांश्चमहाबलः सुकेशिनतयाःपनेदेवामरभयंकराः तपसातेसमाराध्यदेवदे
वंजनार्दनम वीर्यमप्रतिमेप्रापुर्लंकाचैवमहापुरी सुमालितनयातत्रकैकसीनामराक्षसी भार्याविश्रवसः
पुत्रोयस्यारावणसंज्ञकः त्रिलोकविजयीतस्यरावणस्यदुरात्मनः सुमालीयमसंयुक्तंवरोणाविनिपातितः
माल्यवांस्तवतूर्णास्मातीवनपावियादव भ्रातिभोभ्रानतोयेनपुरादेवरणोत्कः द्वितयस्यशुभेवायनवतो
तस्यचरातेः तेनत्तोनिधनेप्राप्तारातमेसमवरूपे मणिवितल्लेनतथैवचाक्रमशवणनामविशेषकानो न
लेख्यवाक्षतिधनेनतथामपधर्मस्थितस्याप्रतिमप्रभावः इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेश्रीमार्कण्डेयवज्रसंवादेहेतवंश
वर्णनेनामस्त्रष्टिंशतितमोध्यायः १२२ मार्कण्डेयः प्रतर्दनस्ययोराजन्सलोमानाम्निविश्रुतः श्रोधरूपरावण
यःपीत्वांच्यवनेनविनाशितः वज्रउवाच च्यवनेनकिमर्थंवैपुलोमादानवोहतः कथंवाभार्गवाद्रेणाहत्वासर्वमा
वक्तुमर्हसि मार्कण्डेयः पुलोमादानवेन्द्रस्यदक्षमेघविविश्रुता पुलोमाद्दानवेन्द्रस्यशचीनाम्नावासवे कु
न्याभावेनदत्तेनतदाविधानेन पुलोमामकयस्राजन्सुलोमादानवश्वरः हेरत्ताकन्यकामेनाग्रहणेपुत्रहरंतो

वि॰ प्र॰ खं॰ १५८ बलात् एतस्मिन्नेव कालेन पुलोमाश्रमवनान्तरे छिद्रान्वेषी दुराचारः पुलोमा समवातिष्ठत अन्तर्हस्त्य च तन्नग्रा
हृता कन्या चारुलोचना निर्भिन्नस्य तेन दुराचारेण पुलोमा दानवोत्तमः कालेन भृगुदत्तां कन्यामंगीकृतां समथाग्नौ
श्रुत्वैवं नीतवान् हृतां भृगुणा नाम निर्दिष्टां अग्निहोत्रगतां दृष्ट्वा पुलोमा पावकोऽब्रवीत् पौलोमी यदि मत्पूर्वा
मे पावक धर्मतः मे तमग्निरब्रवीत् सम्यक् पत्नी भृगोः शुभा एवमुक्तः भृगोः पत्नीं तां ततो जहार स दानवः तस्या
स्तदा गर्भाच्च्युतः ततः च्यवनो नाम वंशकृन्महातपाः दृष्ट्वा तं तेजसा सो पुलोमा भ
स्मसाद्गतः पुलोमा च ततः नदी जाता वधूसरा वज्रं सर्वं भस्मनोऽभृगोस्तपसा दुःखागतः दुःखार्ता
अन्ता ... पापायहिताय मात् लोककार्यरतिः ब्रह्मा स्वयं वचनमब्रवीत् वज्रं तवाग्ने हिः सर्वभुग् भविष्यसि सर्वं भ
विष्यति शुचिर्भूते तत एतस्मात् तपस्यसे शापं एतं वो कच्यवनस्य जन्म नाशं न शापात् समुद्गतस्य वज्रः
शुचिश्च वक्तयाश्चिवैवं पुलोमाश्च निर्वापयत् इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे च्यव
नोत्पत्तिर्नाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः १५५ मार्कण्डेयः पुलोमतनयः श्रीमान् पुलोमा विष्णाः स्विनिष्
क्रमस्य लोकस्य प्रारब्धः तपसा तेपितः सम्यक् पुत्रस्य महात्मनः त्रैलोक्यविजयासक्ते तेनवानेन्द्रराव
ने दीप्तिमेव ना देवानाया तेनि तुष्ट्वा स्वं गते सत्वीवेन च एवं चरितां भूयो निरावशात तेजः स्मव

तोऽद्वितीयमालिन सपत्यातेनवावास्य सुमायता तस्मिन् महाभाग त्रूपदर्शिता सेवा यथा समस्त
तेजस्तेजो नामकम् रावणः येन प्रभावेन मां याता विनिपातितः तनस्य पुत्रो भार्यायाः स्वस्थानं आत्मनः
माऽतिनोऽप्रकपायानो स्मदस्य दृशाविरोधं महाराष्ट्रकं तस्य मर्दितं विक्रमेण गमाप्यतः स्वबन्धुनाः तुष्टमा
नुतिस्त्वारनीतमनाः प्रत्युवाच महावनस्य वीरो महान् महत्स्या हवि प्रमेयः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयव
ज्रसंवादे महेन्द्रविष्णुकीर्तनो नाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः १५६ मार्कण्डेयः एतेनाग्न्ये समाराता ततः काले केन वि
तथामहावनगौ यथा सौलमितिमत्ता कौत्स्यासित पुत्रा स्यात् समग्रात्मनः एतस्मिन्नेव कालेन विष्ट
भृगुनामवद्भ्यां विष्णुर्नाम्नि तानि ... ततः गौपथाकं मे तपवेन पश्यत्संचक्रे विचरन्तं ततः पौत्रद्युगो प
वांश्वैव शंकृतनिमयाः पापेनेनेव तिष्ठति तथा विचरस्य न सिद्धो तथाप्यलोक पुष्टे पुत्रस्य पत्नेन तदा ह तोऽम
सवनायित्र तव संस्थिता तस्य यः ततः पवेतागर निराशा विचिय कार्यकाः तोयायाप सम्पूर्णवा नः विचरतः व
भुः स्वयमितिः सर्वमवधाद य माप्नुयात् यायेन तस्य पतिमिन्नरातन्तो यथ वारात्तानि बलसमन्ते बधू दस्य
भरतस्तते यशस्वी देवेन्द्रस्याह वि प्रमेयः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे पौलस्त्यवधोनाम
द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः १५७ वज्रः पौलस्त्यपुत्रादिभ्यो भरतेन कथं हताः किमर्थं तन्महाभाग तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः

वि॰
धर्मो॰
१५७

मार्कण्डेयः अयोध्यायामयोध्यायां रामे दशरथात्मजे कैकेयाधिपतिः श्रीमान् युधाजिन्नाम पार्थिवः रामाय प्रेषयामा
मास हर्षेण भरतमातुलः वृद्धगोहितं गार्ग्यं येन कार्येण तच्छृणु सिन्धोरुभयकूले तु ग्रामदेशो मनोहरः हृत्वार
णाम वर्षेऽरं गन्धर्वैर्विविधैस्तैः गन्धर्वास्ते च तैस्तैश्च ते विविधप्रकारकाः तस्माद्भरतेनापि शत्रुघ्नमथवा नृप
विषये निपतितां गन्धर्वाणां विनाशय राघव रात्रौ निर्भया सन्ति देशस्थास्तत्र तथानघ इत्युक्तवचने कृत्वा चिन्तयामा
स राघवः मेघनादवधे कर्म लक्ष्मणेन महत्कृतं शत्रुघ्नेन कृतं कर्म लवणं च विनिघ्नता प्रेषयिष्यामि भरतं गन्ध
र्वसमितिं ततः इत्येवं मनसि ध्यात्वा रामो भरतमब्रवीत् गच्छ गान्धर्वं राष्ट्रं त्वं वत्स राज्ञो गृहं सह मातुलेन
सह तत्र तौ हि शैलूषतनयानां पञ्चानां निग्रहं एवमुक्तः स धर्मात्मा भरतो भ्रातृवत्सलः
राममभ्यर्च्य शिरसा चाभिवेष्टितो नरैः गृहं गत्वाऽकरोत्सर्वं प्रस्थानिकं विधिं शेषधीनां कृपायेन नतेन
मात्रा विरहितः शौरसेनपक्षणि प्रभाते नैमित्तिकैः तीर्थमासन्नाद्य सलिलेन समन्वितैः देवान्नत्वा स
मिद्धैः त्रयमन्त्राभिमन्त्रितैः सर्वौषधिसमायुक्तैः सर्वगन्धसमन्वितैः मन्त्रैः तैर्महातेजाः स्नातो राघववर्धनः शा
न्तिभेरीनिनादेन पणवानां स्वनेन च आनकानां च शङ्खेन निःस्वनेन च विशेषितनाम सूतमागधशब्देन तथा कार्येण
चैव तु शुभः स्नानकाले तु सर्वैर्मङ्गलपाठकैः तथा पतत्सु गीतेन गन्धर्वाप्सरसां गणैः स्नातः स भरतेन तथा

वि॰

पञ्चरात्राभिरूपया विलिप्यगात्रः सर्वाङ्गं चन्दनेन सुगन्धिना शुक्लाम्बरसंवीतः श्वेतमाल्यविभूषणः कुण्डली सं
गदी मौली सर्वरत्नविभूषितः अन्तस्थितस्तथा माम देवदेवं त्रिविक्रमम् गन्धमाल्यनमस्कारधूपदीपादिकर्मणा
पूजयित्वा जगन्नाथमप्यनन्तस्थूलतां पुनः महर्षेः ब्राह्मणेभ्यश्च गवां च शुचये यमाः सोऽमिद्धे हि संप्लवं भूरङ्गक वि
पुनः सोऽभ्यर्चैः सारकर्मेऽधं गन्धमाल्यसुतथा तनैः स्वस्तिवाचनं ब्राह्मणान् विप्रान्सम्यक् विसर्जितान् आत्मवर्मो
न्नागृहे समुपस्थितेव रासने आयुधान्यत्र तद्वन्धत्वाऽस्मिन्नत्र स्वस्तिकान्वनमानां पुनः पाणेनास्थेव च
नपः कान्वन विपमाः पाके संकमलातनम् पृथिव्यां गतसदेहपूर्वां साक्षा गोमयम् रक्ताम्बरमाल्यविल्वेनाप
मालयस्वरः सशङ्खेन चैवाः पदं हितः श्रीश्रेयसौ एषामसमवमुक्तो हेमभोगपरिच्छदम् आरुह्य निर्ये
यौ हीमान् सप्तयोधाः सामन्तचक्राणि दत्तानि पौरजनपदामात्यैः वाद्यवादितश्रुतेन हार्देन गजगन्दाना द्विरेनपु
नःपुनः हेषितेनैव तुरगाणां हेषितेनैव रथनेमिस्वनेन चैव प्रयातो भरतसत्वरः भरतस्य प्रयाणेनिर्वाणफलरोग
माः समुद्रः पृथ्वं वर्णांश्च वसुधा भावस्य यपविग्रहवाग्मिमेधस्थनवतारवः पवर्तवन्तः चोष्णपादाः
तिमोभृवि अनेन यत्कृतं कर्म रामेणानुगतो जनः सतत्कर्तृलोके स्मिन्विस्मयाविपनेक्षविन अनेन गागर्ग्यसंशयं
सहेदर्शमिवापिना अनेन दुःखपाणानां पातितं स्महात्मना निःसमासन्नभोगेन जटावल्कलधारिणा फलम्

वि॰ ध॰ मो॰ १५८

लापिता नेवनाभरात्तो हिपालितम् षुपवन्सवा— निमेरो तिना निरामोन्न त्नागमारदेनगाम षुरार्थ विदयुरुव
पक्षीणि रक्षेयाममानरमप्रमेयम् इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे भरतप्रस्थाने नादे तनीयोध्या·
यः १११ मार्कण्डेयः रहस्तम्यातेभरते प्रस्थानार्थं नियातव प्रयाणोत्सवाणां नामो निशाम्य कुर्कमभावत अन्यथा
नेकुमारस्य भरतस्य महात्मनः प्रेषयाम्नस रस्याणां शमा निशीणि नवव दशार्दे निसदस्याणि रथाणां च कुञ्जाणा·
निव कोट्यर्धं च पदातीनां समरे युनिवर्तिनाम् धनाध्यक्षाणां च वमस्मनञ्जे तलस्याण गोरथे च तथा दृष्ट्वा
भिरस्येः तथैव च यायनैः पुरुषैर्य्युर्ध्यदे भस्म लघानैः वस्त्रकुप्य च वर्णानां मृग्नीना मपि भागशः विसर्गा भक्त
सारस्य परिहार्याथ सास्त्रवम् आस्थानाः कथकाम ल्लोमलघैव नटनर्तकाः गीतेदते तथाला स्यप्रवीणास्तवं
नाताः शस्त्राभिकाश्च ये के विद्वान विक्रयिणश्च ये रूपाजीवाश्च वधाणिस्थाना पाणोपजीविनाः नामाह्वयस्य
दायव हुपुर्णेत्रमेतते चात्सवैया षवै याल घाकायविकिस्सकाः स्यपतयो मार्गीणो ह्रस्वो पकाः कूपका कर्मान्तिकाः॰
राः स्वधाकरवेश कर्मकृताल या व नाश्च ये के विल्व चकारश्च शोभनाः पत्रिकर्मकृताश्चैव घावसा
पजीविनः मायूरिकाः तैलिकाश्च नभाकेदकाश्च ये रत्नकारेदन्तकाराश्च तथा दन्तोपजीविनः परूण्यो च त्रकाण
ष्कटकाराश्च शोभनाः आरकूटहृताश्चैव तास्त्रकुट्टास्तथैव च भर्जनकूटा हेट्रकाराश्च यरपणपुण्यावकाः तो

१५८

रेषकामाहिपिकाश्चया यामलस्याण येवाभिरवकाः केविस्तृतमागयवंदिनाः चेल निर्णिनकाश्चैव चर्मकाण
स्तथैव च यंगारकाराश्च तथाल व्यकायेच यौवनाः करेयपालिकोयेच ये च कापुप्रयादकाः वसमेव नमकाश्चारह
हकाराश्च ये नाः कुंभकाराश्च ये के वि— क्षुकर्षकिनश्च ये लेखकाः गणकाश्चैव तथा तेक्षलकारकाः सर्वकाराश्च ये के
विद्याकथाश्चोपजीविनाः तैलिकागांधिकाश्चैव नीचानंस युदुकारकाः चित्रकर्मविदो ये च ये च लोहलेकाः तना :
मृताः पौरांगकाश्चैव कलमलाश्चलस्याण गोपालवनचरा ये च नदीतीरविचारिणः गोसंघेभ्य सर्वशोसर्वे लनयात
यथासत्वम् श्रेणीमरत्नायेव ग्रामघोषमहत्तराः तथैवाटविकाये च ये च शैलविदारिणः सोमित्रैः सर्वपर्वतेनपश्चा
ताश्च संप्रतितः अनुयाति कुमारं से भरतं भ्रातृवत्सलं इत्येवमन्ताम्सनता नसमस्तानां नापयामास नरेन्द्रवाक्यात अ
संस्थानं संस्थारमावसर्वं विनिर्ययु सुमहता नागमहत्ताः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे अनुयात्रिकना
म द्विशतो नयोध्यायः ११२ मार्कण्डेयः ततस्मिन्नेव काले तु रामः षुष्पावनस्तदा तां वेवाय व वोर्मितं भरतस्या
नुयात्रिकं नानदम मृणा गत्यम ताप्रिमहायशाः प — नवानरानानमवतीर्य तरेण मात सहदर्शन दापमरनु सि·
दा मनाश्रिते स्यलिमपरापान वंटनेनमहात्मना सत्संवमानं वसनेसर्वाभरणभूषितं तेसमाभास्कराकान्ति सो
स्यैणाम पापम तमथाह्यपृथिवीतस्य कोपेकानननलोषम कृतम्यति संस्मृत्याविष्णुतस्य पराक्रमे सहैवदानेय्यनाप

वि॰
प सो॰
१५५

पश्चिमे देशे शीलवान् ब्राह्मणः पुरोहितेन मामेष्य हृतं प्रकृतिमिन्नया दृष्ट्वा तं भगवतः श्रीमन्नगाममशिरसामर्द्दी भवन्ते
पुत्रवान् ज्ञानेन गमस्थविदितात्मने यदेव दयतं तर्पमीत्यात्र नीहारसलल्यां उत्थाय केवलं नगाद्दृशामोपि भगवान् तदा मू
र्द्धि चेतसम यात्राय आदिदेवाः स्वशासनम् भगवन्तं समतोसीनेन रामो वचनमब्रवीत् गन्धर्वपुत्री स्लान्दन्काकं तच्चैव
गरहस्थं सिंघोत्तमयथा पार्श्वेन पुत्रयोस्तमयो कृते भमिषिच्यन्त दावन्त्यपुत्रेन गरयोस्तयोः पुष्पानि हि ह्रियन्तीयायदि
प्रमागतं नमस्कृत्य त्वया विनाशेन रक्षा तु नान्दं नीविनमस्करे तत्र धर्मं पुत्रावृत्पन्नं तं प्रेषितो मया सर्वं गच्छ महाभा
गमानेकालानि योमवेत स्वस्य तेनेन गित्तेभ्यः पार्थिवेभ्यः समागच्छतः दिवेभ्यश्चैवमम्नेतेभ्यः समवेवतत्थानव स्वां
स्वां दिशमधिष्ठाय दिक्पालादीमन्तेजसाः पालयन्त सदानभ्येदीमविग्रहयाविशां। ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च साध्या
श्च मरुद्गणाः आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च भिषग्वरौ ऋग्वेदं गिरसश्चैव कालस्यावयवास्तथा सरितास्सागरा
ः शैलास्समहाश्चसरोसिव दैत्यदानवगन्धर्वपिशाचोरगास्तथा देवपत्न्यस्तथा सर्वा देवमातर एव च पातालाप
स्थाशिशश्वाग्रामं गलायमवंनने विनयेदीक्षामाग्रस्मो गामश्व दिश इति स्वस्य पन्नग्रनागासम्म॰
दीविते गामस्य पादौ शिरसा न भवनाश्रमान्नालाकस्मिन्नतान्यान् दिमाद्विकूटमेका
शावारूढे पंचदपंचेषमानि वेन्य समाश्रितकटोचारुपानलाच्य

१५५

शालीमुदिः स्लघ्वारूमहाकर्णिमपुप्पर्यपर्येवत दीर्घा—मधतकृतंकृतशालावतेसर्के स्वामनद्रुच्छदृभ्मेव
ननोदग्रमहावलं नतग्रमालापिरमाधारयानेतकोवनं पदूस्वनेतस्याचापि दर्शनीयेमनोहरे कृथेविविदैरम्य
चकोविदालंमहाध्वजे वैजयंत्याः पताकाश्च किंकिणीजालमालिनाः समारूढेनयदिव्यमहामात्रेणधीमता
वैद्रूर्यदेदूतात्ताग्रकोवनारूशयाविताः नवनस्थिनचास्मिनवरतोमरयाविताः तयावैजयकैमेश्चदेवतेनाभिमं
त्रितम् आरूढोदमहानेतात्तजयन्कारामिनेहिनः दूर्णोद्रमेद्रलाकारेरुक्त्मदंडेमनोहरं छत्रमादायतेश्मशावा
रुठोटमलत्मणः चामरौदासमादायवेदर्यविमलप्रभौ आरूढंयोधितावुगमेद्रपेतापतिमंभुवि तेसमारू
ढ्ननागेंद्रमटलेवामिगामिनं जगामससहगच्छेवारथारूढैस्ायादव तमन्वयौमहाभागवतेगमहावलम
पताकाध्वजशाम्बायेकल्पयंतेवस्वेयरां येनःकाकवज्राःकंकाःपिशाचापन्नगतमाः वायुःपुरस्सरस्तस्यभग
नस्यमहात्मनाः गंधर्वपुत्रमासमानोलव्धसामोपजीविनः नयेनोधेणमरहनावरितानिस्वनेनच वायुनाचाव
लोमिनमेध्यमानाःसरयिता मंगलानांवमुस्थानांदर्शनानुमानसः नियैयानुजस्मगैलाजनमस्तावशा
लिना नेतस्विनांवतेनासिहदयानिवयोधिनां कोशामान्नतनोवाक्स्सर्मदशेचमोदके श्रशाक्रुमसर्कान्ति
पिवैर्शार्द्रकुच्छेवितम मानाध्यतैःसनिपुणविवेशाभरतक्षरा मशविश्रमहानेनाःणिविरंसनिवेशनम

वि॰
धर्मो॰
२॥

मेघजालाभनेदुर्बालवानामनगतः प्रभुः पौरजानपदैः सर्वैः प्रेक्ष्यमाणः स यादव परिघस्यततः पश्चाल्लक्ष्मणं शुभ॰
लक्षणं सुभिर्वनस्पत्याय प्रेक्ष्यमाणः समर्थं सविक्रम प्रयाणके वप्रेभूते डुंडुभि माहितोमम दैशिकाः एवं तोयो॰
तथैव भूतावहारकाः आजग्मसकलैश्च वर्षा विरचनच्छाविधिम् प्रहृष्टपुष्ट देहाश्च रोमहर्षतडुमोज्वलः इमा
कंठकिन्नश्च वैयचमार्गप्रेरयका: क्लिंदेवगन्धानानयनीतौ शीघ्र परस्पृयैः नायदीनेषु देशेषु कुर्वाः कु
वैतमेतथा विषमास्तु नव्यादेशाः समेकुर्वन्नमेपथि मौर्यणामहितो च वज्ञ्वंत पुलिनानिव नभवेधनमेव
हृजनस्य पथियास्यतः पुरः प्रयोतैमैनविजयारतिवर्धनाः नीलावृवक्रदेवस्ववसमानसनयस्तथा सपश्या
णागायारोजयनाभोरणोत्कटः सशीलकामपात्रयानैस्मेदैशिता जवनेकाटकस्मादूपालयानोयथास्व
वि मैमेनसहस्रा स्यास्मि विजयास्य पस्यत पश्यते दैशिकाः स्यानं प्रभूत एवमेनननम् सोदकं च समेतश्च मेनावामे
भवेत्सम एवमातथ्यभरतो विनहारयथासवे सथापवसिंशानवयसंकालेमनोहराम् स्वसस्यमानवरत्नहृदह
स्पुण्यणोयैश्चारानिवर्हन्नसन संपूर्णवज्रभवणा प्रतेताज्येष्ठस्यमासस्य रजोत्सवस्य इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे षुमा
र्कण्डेयवज्रसंवादेभरतनिर्याणं नाम चत्वर्थोऽध्यायः १०४ मार्कण्डेयः प्रभातायां तु शर्वर्यां डुंडुभिसमहस्वन
प्रायाणिका महाराजभरतस्य महात्मनः तस्य शंखेन सहनाविशुद्धः कटकाजनः स्वपच्यकरणीयानिकृतवान्

२॥

स्वयानितः नवितनसमनार्थायसमाहूयेतेरतस्य पटवेश्माणिरम्याणि हृतमप्रक्रमः महांतिसमनोज्ञानिवर्णितो
णां कृतानिव सकलानैवनामैरस्रतवाह्यस्यतनः वनस्थाने पर्यावङ्गुः करमेषु रावरेषुव गोरघेषु तस्य यशोभूतः
चाटेनिष्ठुमतनः भोरमश्चाववैद्वैवप्यायतानि ॰॰॰॰ निव ॰मनानिवमण्यानि भांडेपत्त्रमहानमि पेयंवयवमवैवश
स्वाशीतिविधानिव कव॰ नितरं णांगणिशिल्पभोक्तानियानिव यनेवविविधंगनस्वर्णपकरणानिच आरोप्यमा
णाभांडेतकरभाणां विष्यन्ताम शुश्रूषेतनस्तेषाहंस्थानानिरक्षन्नं गत्वानां पुरुषमाणानानेवगणांगारथैः सह
वायाताः स्यमाना नानोशुश्रूषे तनसेलसनम् नाटेनगजगटानां हृहितेनवपार्थिव हृवितेनवरंगाणां वभूवतमलेस्व
नम् प्रायाणिकमपाद्यनादयश्चैवहंडुभि स्वश्रेप्रशाणामश्येनयथोहंडुभिभिसह स्थानानिवरसमश्चानोयपुजाप्रे
सरानराः महासिकमश्याम तरितनाप्रतिचायत्तुः मलयानामरम्याम तस्थैवाश्वपुनरीश्वव आरोपयाधिनोत
रम्यः प्रपृष्टसरितातताः आरुह्यास्याप्रातनार्थः सविनानाकरेणवा कंचुकोष्णीषिभिः श्रिमात्रसावधैवेत्रलया य
पुः सम्मैत्यागजेस्मीवापपुरः सराः दोनानकृपणाना चैवार्थयस्यापनेनताः नैरंवयोपितोराज्ञी हिरण्यालंकारभूषि
ताः नसामेवननिर्मिमाः पुरुषाश्च कलापिनः आरोपितस्ता वेश्मानिजनस्य सैनमानमाः भरतोपिसमाप्तव॰
शिविकांरत्नभूषितां विनिर्ययौ महातेजा स्वर्णवोपपुरः सरः स्यंदनंगांविरस्यानेरटदुमेरलमेकुले वहुस्या

वि·
य मी·
२११

दर्सकैर्मांसानि समुत्पाद्यत प्रज्वालितायोमयानाम`` शीतवैतरणीं भयभैरवसमाकीर्णां करीषक्षारसंयुताम्
क्षितैर्महानरकस्थाने दैत्यवरनिकायाद्भुतैः समेत्य कष्टमेवपतितैः मतोऽकामं दिने दिने संतप्यन्ति येषु सर्वे भरतस्य
तमेनिकः प्रयातान्सम्मैयत्स्ववल्लीवैदाग्रमाविता नवास्त्यन्त्यापयामासरूपविष्टास्यपतनः केचिद्दृष्टपीत
ज्वालादेभेन निपातितान् भोरमायोपयाचकुम्भे यथवनेनाम नयुनावेषु मरिष्या केचिन्तयीत्युभोपितान्
निघ्नन्ति सद्भावेणनाड्यां चक्रिरे ततः केचिद्दष्टव्ययोनुश्रानागर्हन्ते ततः स्वैनैः। आरूढयोषितोऽयन्त्रान्तु·
रक्तु ऋषभश्चपरशिमथु केचिद्दैर्गजवर्मैवातिमातृभिर्विमानवाः नानाविधमनार्थायवातित्वावहतोद्वयः नरकाग्नौ
दोड्डृताम्मकवर्मात्तमादिताः केचिदाकम्यवेगेन नरटहूलवयोत्व विषाग्नमसस्थाके चिदृत्तच्छायासुमान
वाः केचिन्निष्टकतोरेषुवाकिरेभोजनक्रिया केचिन्मुद्गरहतस्य नरकामः सन्निकृष्टसमस्थितैः कृताः कार्पितलैर्यत्वा
नरटहूलात्सरंगमान् केचित्कण्टकमेघावलाम्बरापूर्णा ``वनाः वेगनाक्रम्यविपिनविते त्वयं टूकलोडट के·
चिद्वयवसेवक्तुः केचिद्वक्तुरयोन्यनम् तथाप्येदिग्गोभ्रते तथाडंडभिनिः सनम् मायागोकं ततुः पाकैः
मेयदृकलोडट केचिदापनवेषण्ग्रमाहाखंडसमाख्नेन सपताकेन राटहूपानःसारं तिमेनिरे केचिच्छेदाल्यया
वक्तुः महायानानिघ्नः घ्नः घ्रोणतानारात्तेरस्यावलग्न्विकीर्घया केचिन्मटकटीटहूसकोतार्तरितायघ। २११

वर्तितेऽर्णीकृतानां टहूरादहोस्मान्ययथुः हुते केचिद्विनवर्वीप्रमतितानाग्निनिवपमतम कृतानिकृयमानोनिदटभुः
तवधावन्ताः हुमैर्विभ्रम्यमाने श्लकियमाणलयाकदेः टदेवावोष्यमाणाम्नपटोणाल्पाणसंस्कृताः श्रुश्रुमेतत्कहाग
तकटकेश्रुमकर्त्ताः शासेणसंशोपयतानवंभूमिपतीवर्णा राजसाग्नतववृधासप्रकाशंवधुवैभो पार्श्वस्थतोय
सेर्गौ घृतयष्टतथाततः धावमानाः प्रदग्धपतेवधिनाटहूशोषने श्रमवर्तयन्तिवाप्यसेहणवेश्मनिपार्थिव तस्य
नागोतकर्मानांभृतिवज्रोहतैतेलेः श्रमिश्रपेणाश्रपेणासर्मताटाकलीकृते वभ्रतस्यकटकेभ्योहारेणवसंयुतम्
श्रवरोपितभांडानांहंतानोपहतटन हृष्टस्यभूतयामासगांसपेवतलेनव स्वरोहसवल्लीवंदंचरणान्यविनिंगतम्
दहेशावद्भुसाटसंकटकेभरतस्यत वेथेभ्यः नरगानस्वविमद्ध्यहपकोविदाः श्रवरोपितभाण्डानिसानयांचक्रिरे
पाणैः ससत्यायरतोभासंतरंगपरिवर्तनैः खेमारूढोहराजेंद्रकपोतानाहणपांडुरे स्थापयांचक्रिरेवामेतत्स्याने
ववातिनः श्रेणीवज्रतसैवासेकयस्यायामपार्थिव विना``पस्यथाके चित्स्थापयांचक्रिरे दयान दयभावयव
मेदवाकेचिदभूतिरेततः कटच्छायावनागाभांवक्तुस्मास्येसहस्वयाः विताना निचमस्यानिमूर्यनाथश्रान्तये
स्नाताततलाणयेनागांलब्धतोयांततापिप संछन्नान्नपरीदानकस्मात्त्रिसुः स्वमालयम् कटकाद्वतसकेया
लानोवनपदेतितो स्नानानानिमदानानसरातेषुमानवाः स्नादायगोपितन्तव्रकटकापुरविह्वतः वासंवान्म·

वि॰
ध॰मो॰
२०२

द्दिषीसैन्यौघस्कन्धायथासमम् कटकैश्च तथा निम्नगोपमानि नराधिप कथकापानवीथीश्च सर्वपुण्यविभूषि
ता दृष्टपुःप्रघामत्रयं योध्या पामिवापराम् स्थानानि सर्वदेवानां मध्यजानि नराधिप मगदानि च दृष्टवांस्तु कट
के भरतस्य तु सेनाध्यक्षेण वीरेण विजयेन महात्मना कृतं प्रासादमारामं च यथा कारनिवेशनं विवेश भरतश्री
मांस्ततः गावलान्वितः स्तूयमानो वैतालिकैर्भाभोजकायहृष्टैः नटैः पुष्करीणवीराणां तेन सुमहात्मनः बलमध्ये स
थैवान्यैः स्नानमागधवंदिभिः शंखवादित्रशब्देन पटहानां स्वनेन च भरतस्य रक्षार्थं तेनान्तिकमागतः बभूव
बलमध्ये तदिगम्बुधेयरवेरटन सैन्यमध्या सामां वीथीप्रवेशाय महात्मनः वंदिभिः स्तूयमानानां सांग्रामकर्मणि प
दानतः शिरःकम्पेन भरतः प्रेतयन्नात्रिवेशनात् बालमस्यापि विवेशाथ समरदेशे पदातिसमत् हृद्यो जनाधनाथा
ता भरतस्य तस्मैनिकाः विविधभवनादेहान्मो निवेशयन्नानि च प्रविश्य वेश्म प्रवरं भरतोपि यथासुखम् विज
हार महाबाहुदेवानां समध्रुतिः क्रमेणानेन धर्मात्मा भूमिपालदिनेदिने स्नानमाचरते त्र्या च गंगा त्रिपथगा नदीम्
स्रोतसा पीनपयोधरस्य समस्तमस्तालनन्नलबालता ग्रीष्मार्कतापाद्विगलनप्रारविहृदयीतो दपटासरीया इति श्री
स्न धर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे प्रयाणकवर्णनं नाम पंचमोध्यायः २०५ मार्कण्डेयः निवेशमकरोत्तत्र भार्गवार
मनारदः भरतस्य तदा वक्रु गंगाग्रावयोजनमात्र पार्थः तथैव बलमध्यो नामाध्यायेन नराधिप सैन्यैकोत्र तलेन प्रथा २०२

पर्ताम्भरनिम्नगां साफल्यं जन्मनो मेने न तथा जनता ज्ञमम् समीपायां पयःकामे हर्षेण महता युतः स्नापयो
व किंकरैरनरगां स्वर्गस्त्रियः केजायाबाधापयामासमहामात्रान् तथैव च मज्जिद्भिश्च कुमारैश्च सैजरैवकुर्वीनदी कि
नविधैर्येषैव विरतायथाषोपलेः समस्थितमहामात्रा दृष्टास्तताच्छयना वज्ज्ञावरत्रिः केचिदिविष्णुवांद्रुभिन्न
घा गंगामासाद्य मदृष्टा भरतस्य तसैनिकाः भारतो पितथा स्नानः हृतदेवतदृष्ठनः स्नादेवकेमदाते नादद्दा
दानेतथैवच रत्नानश्च महात्मनानानापयतिख्यावैदृव शिल्पिनो समकुर्वंतक्रूटामानान्मनो रमात् गंगा दीपनि
वेशाश्चैनतशोघ्रम रस्वशः स्नानीयंतोनघानावलेन्यस्यतशालय ̈ कियंतोवैसनावश्चमवाग्रशानशः तथा
उत्तरे पारमासाद्य निवेशाः कृतांतथा परपारेतथाय ̈ ̈ तद्यास्त्वमध्यांतरे पदमावच भरतोविनहास्पयाम
त्वम् प्रभावितकरोगाजकार्वद्वैवदिवाकरः यावदर्पीनेतवभरतस्यैबलत्रया पमपद्मलाग्राभाधनीवीभा
वतत्वणात् आदित्यस्तमवयामैसंध्यायागाद्रतिता ततस्ततमसाच्चामेनप्रज्ञायतकिंचन भारतस्ताकृतान्ह
वंकुटागागन्मदीपकान ध्वजमालापरिस्ति मंक्षिप्तपुंजाद्भवीनल सैनिकैः स्नानयामहै भरतस्य च क्रश्यक
गंगायामपि पीतिमादीपवृत्ता मरस्वशः सादीपमालिनी गंगा तीरयोस्तेनविग्रहा जलाक्षफेनहासे च तथैहवग
गन स्त्रियाः मलातायागंतेदीपदीपहेतसमनोहरः तथा कल्लोलमेकांतेगंगादीमेवलस्येन पवेदिखीरतां च रंग

वि॰
पु मा॰
२०३

यातीरेतथाटाणां गङ्गावेवतनानतमम्नावीवहु विपाल्प पुण्यानि कथानहेमेनटछावरमीननाः आक्रम्य
माणांमयपुत्रिपीयेनिरुत्याविताः पापांकोटयमेत्तमंवलंयम्रवतेयमम विवायथामामतथारिवा॰
करकतोक्तरम ट`` मुत्तेतदानावःकर्णायावयथास्पकः वलेवमकलेयारंतारायांवकिरेतदान नाया
स्ताकिंकिणीतालैःपाताकाभिवृतातितः नित्यवत्लेपरंपारेकर्णायावास्थियादितः कालेपूर्णास्तथा
काविन्काश्चित्पूर्णातनेनव नरंगमेस्तथापूर्णागोलेहेस्तथापराः काश्चित्मकेतवानावयपुः पारेतदा
परे तथापयटलालीणांमीणांनावमुपुत्तिनः विमानाभाःप्रदृश्यंतेगङ्गाम्भसिनरेश्वर कालेयारवरेय
तारेरैभिःपुरुषैर्युताः लोकसंतारणाोयपम्र्योजगम्तथापराः वर्मनोमिस्तकेवित्तवकेवित्मये
त्रिताः नगमयाहायभाएलानिरतिभिस्ततथाकृवित नरैरंगिसमारुद्धैः कृष्यमानास्तरङ्गमा नगम्के
वित्तरंपारे वहुभिमेनजेश्वर अगमराणपरंपारंमेगरहीनाम्रयमभिः नाम्येरेवपरैःशीघ्रतरगानरपवाहु
भिः मरिपिसेणावमेत्वानितार्यमाणानिवाहुभिः भूयोभूयोनिवर्तंततत्रगङ्गामदानभूत नीर्णस्तार्यमा॰
णास्तनरस्य यटमतम आमीत्कोलाहलोघोरःतीरयोरुभयोरपि भवतापिमहातेजाःस्नातेरङ्गत्रशनः
मतंमपपयंरविमयपेमेयजगादव स्वत्विवार्थ्यमतोविपान्गोभिर्देवयेनेनव संप्राप्तजाहृतीहेयोयन्यम २०३

त्याग्नेपनः संप्राप्तनान्हातंमेवमयपववितोतमान गोभिस्तथाविक्षैर्वमगोयेत्तथैवच आकाशेतदा
नावंपाहकम्पृलमंहृताम्म किंकिणीजाल हृतानांपनाकाधजमालिनी भरततमसमारुह्य कांयारंभिगात्ता
तगामयापरंपारंनोविमाग्रेयमास्प मेशाप्यसपरंपारंसंपूर्णकटकस्तदा उवामगतंततंरेवदिविदेवीश्वरो
यथा देवीमहादेवनदाकलस्याप्पाशकृसंसर्गविहृदयांतो उर्तार्यतातमरतम्मवैतांनिवेत्तर्थंशकृसमयमा
वे १ तिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेपुमार्कंडेयवज्रसंवादेगङ्गामाहात्म्यंनामषष्ठोध्यायः २०९ मार्कंडेयः भरतीतममती
र्णांगङ्गांगगनेमेखला विवशाकटकेतस्पतमस्पकोरवोस्प वलेनचतरङ्गैनममराभेनसंयुताः ईश्वरस्वाकिता
तानांटमनोनामपार्थिवः गन्धिनावड्साहमैवलेपुकोवटपपत यथाहे एनयितातोमरतोयमवन्मलः
आमसमादार्क ततयोयमता पापनाशिनी यमस्पभगिनीपुण्यातोलनीरामनोहरो यत्रकृवन्नरपोहिकृत्वाप्स
हवनापिय अस्पयेफलमाप्नोतिनाकपृष्ठेरवमेरते यत्रकृमवतटेशंपाम्नातःसंप्राप्यभावतान अश्रुतेयानकेमम
वैतोकत्पोकंसगच्छति स्वनर्कोभृ```` कालेमाचकृमवतटेशी यस्यास्नातस्तप्राप्यपर्मराजेतिलास्पसमा नउ
गतिमवाप्नोति ```वेवसमहोत तत्रकृवन्नपाहिमकाकृमवतटेशी नाटयाम्भसिसर्वस्मिंस्नातःपाप
विमच्यते यमनात विशेषेणयमस्पभागिनीतिस्नानत्त्रयमेनेतोयमन्तर्पपितृदेवताः नटगीतिमवाप्नोति

वि॰ ऊर्ध्वलोकेषु समुद्धरेत् यत्रक्वचननद्यां हि सन्ताकुरुष्व तर्पणं नादेयास्वपि सर्वासु स्नातः स्नातः पापैर्विमुच्य
ध सो॰ ते यमुनायां विशेषेण यमस्य भगिनीति सा स्नातस्तु यामुने तोये संतर्प्य पितृदेवताः न दुर्गतिमवाप्नोति ना
२०४ कलोकं च गच्छति तामासाद्य यमुनां यथा गङ्गा तत्रैव यथा विहन्त भरत तस्माद्रुक्त नाम महानदीमु समु
त्तीर्णस्य यमुनां भरत तस्य महात्मनः विश्वकर्मकं राज्यं सर्वानीश्वरानस्तथा गोरमेन स्वस्थानानां विक्रा
न्त पुष्कराः सर्वे देवपतिभिः सार्धं कुरुते त्रमपाययौ यदृष्टमेषां चरति लोके नाम्ना पुण्यतमानो प्रोक्ता वापि कुरु
ते त्रैवागुना सुमदीरितः अपि दुष्कृतकर्माणि नयन्ति परमां गतिं समन्तपञ्चके पुण्ये ये सेता मनः समस्य तेन सर्वे
नाकमासाद्य राजन्ते दिवि देवताः अपि दुष्कृतकर्माणो नयन्ति परमां गतिं समन्तपञ्चके पुण्ये ये रतामनः
समस्य तेन सर्वे नाकमासाद्य राजन्ते दिवि देववत् समस्तानि पृथ्व्यां तीर्थानि त्रैलोक्यविश्रुतम् तीर्थं सम्यगनादि
व सङ्गीतिरिति विश्रुतं पृथिव्यां यानि तीर्थानि आसमुद्रसरांसि च मासं ते संततं तत्र नित्यमायान्ति यादव
तत्र स्नात्वा नरः कृत्वा यावत्कुरुक्षेत्रे दिवाकरे अश्वमेधशतस्यापि फलं विन्दति मानवः भरतस्य समासाद्य तत्रैव
मृलीनदा पश्चिमे ब्रह्माणं तत्र तीर्थं सर्वाणि कारणं ऋष्टं भवेन्नात्र ब्राह्मणा नावदोदरः उवाच भरतेन त्र कः
ध्वापाप प्रभालिता नाम बटोदर उवाच पाकं च तत्र यथा कानि त्रैलोक्ये देवसमागते सम्यक्ताः सताः सर्वे विश्वपाशा २०४

मीयत तान्वाचदर्शित्वदेवः स्वयमात्मसंभवः भार्गवो ब्राह्मणः श्रीमान्दधीचरिति विश्रुतः सार्धयुभिः क्रियतां
तस्य देवेन्द्रसख्याधुपम प्रविश्य देवास्तु जाह्नवेन्द्रानावुत्तमसेनायं एवमुक्तास्ततः सर्वे दधीच स्माग्रमेघगुः दृष्टमु
ग्रमहाभागं दधीचं तपसांनिधिं ऊचुर्विशामहाभागं न मश्रुः संहताः सुराः नरस्थिभिः करिष्यामो वसंदैत्यान्
वहरिण श्रुत्वानि वचनं यावत्ताभिस्मकार्यार्थं सिद्धये तत्रैव देवकार्यार्थं मया संविहितो वध एवमुक्तोस्दधीचस्त
प्यवाचमतात्मगत तीव्रया ज्ञप्ततिसाता सर्वतीर्थंष्ठ्वेमया नानकृतं करिष्यामि देहस्यास्य संस्थितेमाः देवास्तु
तुः। अथ कस्य सर्वतीर्थानामाहूतेनोदितं त्वया इहायवसमायान्तु सर्वतीर्थानि तेन च तेजसा च सर्वेन तपसा
कं भागेन बटोदर उवाच एवमुक्तः सुरैः सर्वे तीर्थानि समीतस्तथा सरांसि च समुद्राणां तत्र तमनेशाधिप कामे
न महता तान्तस्थानेन परमेण च स्नात्वा वने योमासाद्य संन च स्नातो दितो नमः तपोगाचतत्याक्षुत्वा सुराणाम्पि दृष्टभि
स्मृत उवाच देवांस्तत्र सर्वानि देववच्चन सब्रवीत् दधीच उवाच अपश्यत्पूनि मासाने भवाद्भिः संततं सराः सान्निध्यं
मिह कर्तव्यं तीर्थे सर्वयथागतेः बटोदर उवाच एवमुक्तास्तथेत्युक्त्वा देवैः सर्वैः समन्ततः ततस्तु दैवयाता
दधीचः स्वेनतेजसा विश्वकर्मा च तस्यास्थीन्यभागे वज्रमथाकरोत् अगुप्तानि च देवानां तत्र च चक्रं पृथक् पृथक्
तेन वज्रेण महता वृत्रं नाम महासुरम् जघान देवसमुख्योनां न वधानि न वनेऽस्था ततः प्रभृति मासान्ते दिव्येम चर

वि॰ य॰मा॰ २॰५ णावहः सर्वत्रिपथगामिह तीर्थानां देवतानां च कारयिते मार्कण्डेयः एतच्छ्रुत्वा महातेजा वसिष्ठो मुनिसत्तम यथौ
सैन्येन महता भरतेनाम रकाननं नरविस्मयदं शाम्भुमुतसिनाववान्वः आससाद तीर्थं तीर्थं पुण्यं पापभयाप
हं विपाशामित्रास्यायतः प्रविवेश पुरा दपम कशाट तेन मार्गस्य शाम्भुपालयाक्रिणा सोदासं संप्रविप्र
स्वभतयामासपाक्रिणा ततः पुरशानेराजन्वसिष्ठसंयमनरः द्रुतेपुरेशाने उत्क्रोद्रसिष्ठो भगवान्वसिष्ठः
विवशो निमग्नो गौरी गौरी पाणाम्यागर्ववीकीर्धृया विप्रस्य रूपयातस्य विद्रुतासा नदा ततः ततः प्रभृति लोके विख्या
तद्रुरितिशाहिता सर्वपापप्रशमनी सर्वकल्याणकारकी स्नातानां च नरयाण तत्र पायेतु फलप्रदा अ॰ सना
मा घनत्रापि दत्वादानेसगवव: उत्तीर्थं तां पयोनत्र मसत्याम्याय वनिसत्रा यस्यां स्नाता विमद्वं तसर्वे प्राप्रमर्थने
नः यस्यां स्नाता ममासो निदपागोदानजे फले श्राधादिचतथा कृत्वा मोसहा सफलेलमेत गौरीतायाहि
निर्वेको वासिष्ठोभगवान्दपिः पाशावेयमेर्वर्धसांपपानेक महरसान्य विपासञ्चतया देव्याकृत्वातीरे विस
र्जितः शक्तिपुत्रं ततोदृष्ट्वा वसिष्ठोपि पराशरं अत्तिसेता न मित्रकं मरणाद्धि निवर्तते सर्वोत्पावतया लोके
विपाशेत्यभिधीयते विपाशां च सम तीर्थं भवतेपर्मवस्तते विवेशाकटकं तस्य ऊर्ध्वं दिशामहोदयः यैगे
तावमपाक्षस्ररूपत्वाधिपतिर्मयः दाशेरकसत्यपातोगावाक्ष्नर्ह्रतिख्यतः येनावंतीपीत्रुगमंभवतोपि

२॰५

तदा पयो दशायेन फले पत्र स्नात एव समसञ्चते यत्रिस्तीर्थं सहस्राणि दशकोसकारणावती श्रद्धस्याविशेषेण
पत्र पुत्रसंतरेवती तत्रदत्वा वहु विप्रेदानेरवकृत्वोदकः उत्तीर्य तां पयो पापी ग्रहेदेविका पापनाशिनी दृष्टमात्रव
पा देवी सर्वकल्मषनाशिनी शाीरापेहता मानवरसदर्ये तां उमा तत्रापि दत्वा दानानि हृतयामसमंशाकरम्
भरतेवाथनवसेथविविष्णुःपेवपार्थिवाः पार्वतीयामहानानपदानि गणसे कुत्वाः कुमारः श्रेणिसम्पूर्णाव
लवेपुसयोपत्रः सरवां तां पुर्मा मम्वतुत्थे वचमहावलाः श्रस्तिनो महत्वानेन शाकलेनचरोन्नसे विनाइमायितः
श्रीमांश्चवरभागानदीयथा वेरांपुर्शानलजला सर्वपापप्रणाशिनी वहुतीर्थसमायुक्ता स्नात्वात्वर गिपुदोर
णा विवेशो नमहायानमाठमप्युत्रयो दर्शीस भारती तासमतीर्थे विवेशाकटके ततः एतच्छ्रुतंतयः श्रीमां
नमित्रास्वः कृतनयः काश्मीरकप्रपर्मास्यासव हूरितिविख्यतः श्रममासमतैस्मायेविमंस्नातमहानदीस
स्वर्गलोकप्रदां स्नाने सर्वकल्मषनाशिनी पौष्पादमसमाससम्भूरुपततयो दर्शीम विपाशमहायानवग
णपारमपारमीसमरतंत्ता समतीर्थे महासां वेवनिस्रगाम आससाद महातेजाः केकयामुरं नरस्न वलेनव
तरंगेन पुण्यान्तिके कपापिपः निर्धयोमरतेसामंक्रमाभरतमातरः नागराश्चतथा मत्योगतत्रारनिवासिन
वाहूणातिथ्यावैश्यापेचवर्णावराननाः यानेरुप्माववैसर्वेनगानविनिर्गताः प्रतिसृद्देनिमित्तेनसञ्चवस

महात्मनः भरतोपि महातेजास्ससमेत्यथापूजितः श्रुभप्यावयताधीमानातुलः केकयाधिपः कालेगृ
हीतान्भरतेनस्यपाद्यार्घ्यचासकृत भरतोपि समादायतान्गृहमुपागमत् मातामातामहो देशाश्च भर्तेनयवसेय
ने पितिविंभरतः श्रुत्वा नगरमविहरतः पृथक्पृथक्पृथग्महावज्रः संयवारनिवेशनस्य सतः श्रियेषुदेशेषुना
नादेशानराधिपाः कृतानिवेशान्समन्तेषु तामामादिसभोगान्सकलान्तेम विवशानागेनससमातलस्य
पुरेशहष्टोरघुवंशवंद्यः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमकाण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे रामगृहागमने नाम ससममोध्यायः २०७
मार्कण्डेयः ततः स्वल्पपरीवारो भरतो धर्मवत्सलः प्रविवेशपुरंहृष्टो मानतस्यपूजितः पताकाध्वजसंवाधे
सितचंदनवारिणा सुपोनागुरुसाराणां समन्तादाकुलीकृतम् कृतोपकारसर्वत्र कुसुमैः पेववाणिकैः स
र्वपुण्यविभूषितं समालंगतनवालकं विमलैर्विविधैः प्रासादैः पाण्डुमेघनिभैः शुभैः विमलवलिप्तैवदेवताय
तनैषुच महावादित्रघोषेण समन्तात्कृतनिःस्वनम् पौरैर्दिदृक्षमिस्सर्वैराकीर्णापणवीथिकं राजमार्गम
हारातपिरीकृतमहाजनम् राजमार्गाद्दपाकृष्टस्वसर्वनिवेशने योधिष्ठितसमाक्रान्तनानामार्गमहागृहं
प्रविवेशपुरंश्रीमान्भरतोनागपृष्ठगतः तस्यकामाभवपुष्यः प्रवेशेभरतस्य तु गृहकार्याणि सन्तस्यपुरेनायां
गवातकान् काश्चिद्दर्पानलिनांगपः काश्चिद्देवालितवर्णाः केशैस्संयमितेकायैः काश्चिदर्धनिवेशिनैः पक

क्ष्मैवरांका काश्चिद्दृष्टीनाकरुपादकाः वलिस्नातायशुद्धाद्वितीयेवर्मपाश्रकाः तथापराः समालिप्यशुक्लान्तेन
रावाल्काः वनेलीपुरतथामापुत्रकाश्चित्रायोगवालकान् योगवस्योयपुण्यांशूमलस्याश्चर्मपाद्कान् नायस्सवद
नेम्नकुः सवज्ञास्नात्नगवातकान् अधंप्रविश्य मत्तकंपुपाणिवारितकृष्टमलाः द्वितीयपाणिसन्दर्शनससाक्रान्तेषुपु १
करैः नीविवेपनविशूषमसमाकुलितवेलनाः यपुरेवापवास्तत्रपाणिस्संस्पृष्टनीवयः अन्यस्याप्रकरंकाश्चिद्दृष्टमा
नाः पिरोगतैः यपुरेवपुकैदीवैर्ल्लस्माणामवातकान् मितासिनेनरमाणासमणीयेनमाधवः ययौदृष्टिनिपा
तान्रंजमान इवापुरा । सर्वकद्वनदानासंपतिनेनेत्ररश्मिभिः हृदयानि गृहीत्वैव गच्छमानः सराघवः सत
दृष्टिविष्टायेयामांयासांतस्मान्ससरागतः नताश्चयविश्वकाचित्क्रियाविश्रयतारव भरतोदृष्टवानेपि निस्पृहाः का
श्चिदेवताः श्रुत्वाहासायपुरः तोरणीश्रेयमाणाः सावीजनैः पयुष्मान्पाशससन्यत्रः पयुष्मसमदर्शनः आदायताः
सोवेत्तामियदीयानागरेंद्रते तस्मिंराजगृहेरानन्दावितासमेदिरम् आससादामहातेजाः कैलासमिववाय
रे प्रविश्यप्रसादं सौधंवेशयामास भूभृतम् पानाभजनवासासिसैनिकानांवयाहव उग्रसमसमाक्षोनरक्ष
तितप्रपूज्यातिता तत्रापस्वात्मसविताजगोपुष्योकरप्रभः तापुन्वेरावत्सरसविस्सरागतपुत्रः तापनेवि
वि
त्रे मघापतायोभवनेविविधेनिदाघराविंगतनाविविधे इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमकाण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे रामगृ

वि।
प सो।
२०७

हम्र्यवेशोनामाष्टमोऽध्यायः ३८ तस्मिन्नागमने तत्र भस्मिपानोत्पथकाथक कण्ठकोद्यमिहृत्यंतमन्त्राद्
—णिायाटव बहुनिवलमल्खोनां नानालिङ्गानि भागशः। तेषां कोलाहलः शब्दो वभूव गगनान्तमः विविधभैर
ततस्मापितः शंखोपिकाहलाः वीणिकाशाव नामस्खो वंशवाद्यविटङ्कमृदङ्गे मार्दङ्गिकाः पाणविकाः शंखे
वाद्यकाश्चये रक्तकंठः समधुराधेवमंगलपाठकाः सूतमागधसत्खाम वैदिकमन्त्रान्यपि तद्धभिरतं
वीरे स्वभिसप्रेमदामति सप्रभाते समस्तिदभ्रभातारजनी शुभा विकसावीरवुशार्द्दलवर्तितेत गोरतिला उत्तम
स्यादि वेलायांमातेति स्मिरष्यापिपम् विवोधयति गांरे सावायतगतो विभम् तथिमस्तेतगत्स्मे विवुद्धो
वमत्वा विते तस्माद्दमिह लोकातोगिरायस्वुनेटन तेद्विमवगुणानामोयथाणामामहीपतिः गुणैः शशांकर
शम्याभिस्मयाचारतितत्तगत स्वर्णाम्रर्यमहावाद्योयशासामस्तितनगे सत्वोस्थानति हृदानाक्रियेतमलिनानि
यत् कृपाणाणपाशपाणेयद्दृशतितगणस्तव हस्मयेवमेवमाणुरंतिलानिलयोभयात् सुतोभ्युत्थातिगम्भो
रोभवाद्वलाकरस्तथा सुराद्दिवात्समरेणनसमः प्रतिभातिनः सोमः कलांवालक्ष्मीवाद्वयनानन्दकारकः
देशाकरोणनयणानोपमस्वरंतेसवान् वहुभोष्यातिविस्तीर्णासवाभ्रयवतोदृष्ट्वा तोपमस्यालितसस्य
कृष्णाणां विधेवकस्मिना यतोस्मितरथयंतरदामितिरुत्तरन स्वविधमानाभोरमाभवतादिगणोधतः २०७

निमधमपियोद्दृष्टः तथापोगनिरीतताः समग्रदृष्ट्वार्द्दृष्ट्वानिसमेवृत्ताः श्रियः स्वर्पयेतपारणावक्रणारि
गणस्यते गिरीसिपदरस्यातोदेवदेवोजनार्दनः कपालमाली खट्वाङ्गी शशांककृतभूषणः वामाधरदये
ताकारः शंकरः शंकरो मत यमासनः पद्मजन्मा सर्वलोकपितामहः दृष्ट्वा मेघोपतितदंष्ट्रावले चविद्यातत
तभस्मस्तातोदेवोदिव्यपुष्करपुष्करः वस्त्राद्वे सेद्रपेदोपः सप्रभातकरोतते कोशायकोशदेवशपेतेसुरनिर्ग
चतः सर्वदेवगणैः सार्धं सप्रभाते दिशोतते ऋषयः सहितः शैलासागलाप्तदिशोदशा कालस्यावयवाश्चैवस
प्रभातंदर्शनते इतिश्रावनसौरगुणाः तेषांमेतलदादिनाम् महागुणाढ्योधगतस्यातशापनेतदा स्वाय
व्ययंसंपूर्णवलवुद्धिर्गणकैः सह वेगोत्सर्गततः कृत्वायथोस्नानदरदंशुभं स्नात्वाचतस्मिन्दत्वादानपूर्वकं
उत्थाद्दितः कषायेणवलवद्विने रेखतदा सर्वभद्रासनासीनः स्रक्त्यांवरधरः प्रभुः सस्त्रास्मविविधलोयनेदी
सागरतः शुभः कर्मैः सर्वाणिमाहाये स्नात्माणयसर्वयस्मथा पातालिकैमहाणसर्वोपपिसमन्वितैः तीरप्र
वासयुक्तमालकाचस्मयतितैः आवर्तितेमहीपालसप्तालालंकृतेः नेरः वेदनस्नावसंपूर्णाः हिमंद्राजस
त्रितः वभारवदनेवाख्यातनतोयोवसंकलम् शशांकमंडलयणितत्वादिवसहृतम वायपुण्याद्दवोपगतया
गौतमसेतेदा स्नातोपमश्पविविधवस्त्रांसंध्यामस्मादिनाः दृष्ट्वावदनेवारुद्रसायणवापसपिपि ससवर्णस

वि
स्तु थ
सी
२८

द्रागतो देवज्ञो नामिमं वित्ति दिनेन्द्रां ति स्थितेन तं च ततः शुश्राव वासवः । सोऽवसाय सत्वो ह्रीणां कलितः सम्भाषाने
वक्ता भाव्यं चेन्नाथ देवदेव स्वकिणः । गन्धमाल्येन सत्कारपुष्पदीपादि सम्पदा । सर्वैः करिष्यदानेश्च गीतवनेनव
सेवन्त्ये देवदेवं यो विवशा ग्रिरटं हं शुभम् । तत्राग्नि समपस्वाय इतं पूर्वं श्रोतसा । दुःखसप्रशमनकर्षि सिद्धिहिते
तपदम् । यो गवन सम्भूत यावि शरदपश्चात् हिता । तत सोपम देवज्ञो भवतः प्रीतिमानसः । श्रीमत्के पौरुष सम्भृतं
न गवश्यतस्तदा । आसीनमेवं स्तनवि धिनाम्न समाहितः । दत्वा पुण्ड्र निवा गोकृतत्स प्रोम हामतिः । इदं केना
वेनं वज्रे देवानो पितृ मिस्मर । ततः सनिर्भयो नस्माद्वरे तो वह्निवे शमतः । निष्क्रम्य पूजयामास ब्राह्मणान् समनात
दा गोभिरश्वैः स्ववर्णानन्दपि पुष्पफलानितैः । मोदकैश्च नपानैश्च वस्त्रैश्चरत्नैर्दृढैः । दृतिनानो दिजेन्द्राणांभा
रतेन महात्मना । ग्रामाः दत्ता बहुविधि जनपदम सुरस्त्रनः । संपूज्य पित्रा विप्रेन्द्रा स्त्रिविधाच तन्या रटहृ । नित्यकर्म
वहूतेन्द वंदनेन सगोपितः । तत्प्रमुक्त्वपरो धानो वरपूर्वन पूजितः । अथ सर्वेगानां निरुपणानि तृदहः
शुक्र सर्वाघि मान्यैः वस्तनश्च विविधा सत्वा । मङ्गलालभते कृत्वा निष्क्रान्त समभार टद्दे । क्रमेण यामसेनेन व वरर
त्वविभूषेन महार्घैतोरणापैतसो नरवृक्षदस्पद्दिमत । वितानवतयारतनस्या परिमहाईमत् । आसीन मासेन त
स्मिं भरतेमन्यमगरम प्रशावोयर्दोनि सिंशाः कवतानमश्ययिताः । रत्नौवरपरावारातुः पुष्मास्थिताः तथैव २८

२

भयपार्श्वस्याः पूर्णावेडनि भावनाः । वारसुख्यस्य रशालसपार्श्वानुक्रिरसदा । वालव्यजननन्नानि सपानानि वृत्तकराः प
दः ताम्बूलभाण्डधारिणो नीलनीरजलोचनाः । कदलीवद्धनि स्त्रिशाटद्रपाणिना सर्वेगतवान् । इवाव भरतेभर्ता भूमि
क्षिप्तनतान्त्रकाः । दिदृक्षवस्तमेश्रामाद् ब्राह्मणां संश्रपाधिवः । श्रेणीमहन्तनायेरवलम्बमाल्पयथैवच । श्रेष्ठिवश्येनानि
कोदारस्याकनीनानो ऽब्रवीत । ब्राह्मणानवलमत्यो ऽवश्यवेशायनमत्वरम । अथ श्रीरिभिने येनमेश्वविद्वृद्धि तानमाः
भूमिपुरंतप श्लेषु विविधुश्रयथार्थवलम् । ततस्तवलमत्यो नाम्ना मताभरतेनदा । तत्रातग्राहणामानि कंठारकस्म
नाविताः । ततस्सेश्चविद्युद्धारशुविश्वतेषुव । प्रविवेशाज्ञनं सर्वैर्नि वार्थनकम्पन । एतस्मिन्ने क्वातेन भुक्ते वेनः
मृतध्वनि भरतेरदेकामानां मित्रपानां महात्मनां । देवगजवाढानां दृष्टिवेनतथैवच । रघितेनतं रमानां रथेन
मिमने नव नामभिः कीर्तेनमाने सर्वेरिभिः । पृथिवीतितानरं शो विवादिरशांडनपटहानां सनेनच । आनयम भरतेश्वे ३
पृनेरंद्राः शिवदर्शिनाः । तारणारवतोवरवाहनेभ्यो महीतिताः । सर्वे स्वल्पशीवावाविविधुसमसौ शुभो शिरः
कसेन भरतेन मस्त्रत्वनिवेदिताः । प्रतीहारेणादृताणे नेनचक्रवत्तसनानः । सिंहासने स्याद्रूपती भरतस्त्र दत्तपपत
मानापशृङ्गपानं पूजयामास वाप्यथ । तदूत्तं वरिनस्य नानारपशवापिपान । निवेदयेतः सांखेनाभरताय
महात्मने सवतो भरतेनरवंदिना समहात्मनः । प्रसाद भाष्य मनुदाविपुलसमयपन स्थापान मानिमाणि

वि.
धर्मो
२०५

कोमरीचिर्विकटोत्कलैः वत्सनाभस्तु कपिलो वभ्रुश्चैव महाभागः ततः स भरतः श्रीमान् विस्मयं जगाम नराधिपः स
दृष्ट्वा दत्तान्सुलान्सर्वांस्तान् निर्विदितान् ततः सममभ्यागयौ हितीयं द्विजसत्तम तत्र केकयराजेन्द्रं मातुलेन यु
धाजिता पुरोपमार्गमार्गेण सैन्येन कालविधानतः युधाजित काले बालेति मीमांसिते परमो गन्धर्वाणां वधं प्रति
तत्र याव रजनी न तिगं गन्धर्वाणां वटागमम् एवमुक्ते तेन तावद्राजानुदितः प्रभो एवमुक्ते न नियतेन मत्वे
तेषां भवत्प्रति मार्कण्डेयः समोपमनो विष्णुस्तेन तथा भ्रातृशुश्रूषणे एवं तीर्णो वलेव समन्वितेन महतीं तथा रा
जेन्द्रभारतो ज्योतिष्मद्यसुदृविधीयते राज्ञो विहार शीलाला लगन्धर्वासनते प्रभो ततेवमुक्ते दमर्दितिराज्ञो केकय
नेदन विनयश्च दिवापुत्रे भरतस्य प्रदर्शयते गार्ग्य उवाच श्रीदोहतेन वत्सके गन्धर्वाणां प्रयोजयेत यथा दे
शमिमं त्यक्त्वा व्रजेयुर्न हि नावलम् गन्धर्वाणां विनाशस्त्विह मद्य सर्वलोक मे पूर्वमेव कृते येन येन दनि मितेन
ते स्थानमेतन्मन्दायास्तु नाकमहेथमानविष्म नेतो हृत ववः श्रुत्वा सत्यानेदशुर्ने गार्ग्य श्रमेशायं समुपागतस्त्वे वत
त्समतं भवेत् भरत उवाच गन्धर्वा मम संग्रामकृद्यतु दुहेनशितिहिता तस्मान्नेषां वधः कार्यः सपुत्रेण मयानघ
पु गार्ग्य वाक्यं तथा युधाजिता गते निशायेन मे प्रयाते तेषां हृते नगार्ग्य एवमसमप्रायशाः युधाजित गन्धर्वं मह
भागं गन्धर्वाधिपतिं प्रति तेन श्रावयद्वाक्यानि तथा कानीदृशानि मे सत्कार्यापि तथा तेषां प्राक्स्यागाणा माधिं २०५

श्रुत्वा वृत्तान्तमायम्य मे भवतस्तस्य महात्मनः मार्कण्डेयः एवमाज्ञप्तस्तत्र कायायोगात्पामहायशाः रघ्य कोवलो
गन्धर्वेन गरोपति गतेपुत्रो हितेतार्ग्य भरतोपि महायशाः हृदस्तदेवरुषे वासुपश्चाद्गतस्तथैव च श्यामासु मधुपर्य
वरस्तेषु देवयद्वनम उन्मादि स्तस्तवर्गस्यास्य तैः कंपालैर्नैः स्नानैः संपूजितोविस्मविविवस्त्रालङ्कारैः न
मस्कृत्य तथैवाग्निं स्तुत्वा च पुरस्ता तथा भक्तो वनतो श्रुत्वा पूजितानां दिव्यमन्तो युधाहस्त्योधिमिनेतभूमिपालरि
वेगतस्य पताध्वैदतः स्तनवचार्यमितास्तवः सर्वालंकारसोपेतः सर्वोपुष्पेन पूजितः श्यासीनश्चामिनैरे
वं वृत्तैर्ना दिपार्थिवः मातलस्य महार्वाणि पुत्रैनिरनाग्विनिव श्रपरोहितं पुत्रवर्णाणि पुरुषोत्तमकारिभि नरपत
रुपाणिनाभलिङ्गः वस्त्रातथैव च भस्मभाजनं वलेत्यावयवे छेतथैव च धेोरुपुरुषकन्याधृत यामणि मयपुत्र भ
त्कारेगनावहेनवा कतिपयैः सह तथोपस्पृश्य घर्मान्वारंतया वनदुर्वकम् वकस्मशायने वीर्णो वामपार्श्वेत
शत्रुदारनिहासं सप्ताव तत्रस्यः पुरुषोत्तमः ततः सयायने समत्वा पाशस्त्वाभ्यासेम हायशाः वकारवशार्दूलः स
तस्माद्गमनपूर्वतन एतस्मिन्नेव काले तु समन्तदगार्ग्य युधाजिता विवेश भरते दृष्टुं रथवरोपरि मन्त्रः सुलोस्थेन स
भरतेवाक्यमेव ततो वर्धीत गार्ग्यः ततो वाक्यानि सर्वाणि शीलयाः शाविनोमया नतानित नस्यरोवे ते मयाम
स्तस्यतो वत्स भरतेन मस्त्रगाम सत्यो भूते दिनपुत्रव भरते नाशापिध्यानि नीदारं वे रमायधा रसत्कामततमाणत

वि. क. ष. २१

ध्यायामास समन्ततः । आहूतानन्देन भिक्षुणा निष्क्रान्तो महीपतिः ततः । एतज्ज्ञात्वा स कुण्डायनाम्ना सत्यावेदनं च मार्कण्डे-
यः इति गार्ग्यवचः श्रुत्वा भगवन्तं गार्ग्यमब्रवीत् । गम्भीरां [illegible] ब्रह्मारण्ये तपस्विनं ततः । अहं महात्मा यथा
मित्रं वशा सिकं विधिं एतावदज्ञाविजयं मेनाथ्यतमथाब्रवीत् । [illegible] सोमधर्माभिः शिवरेषु महीतिलं
पोषानानुपयत । एवं भूतायरण्ये एवं कुण्डायनामिके सर्वकर्तव्यं तत् यथा तथा । एवमाज्ञाय नागानां नरगा
नां तथैव च प्रसेवितां ततः कृत्वा संध्यामन्त्रास्य पश्चिमाम् । अहोरात्रं तस्य गत्वा वनराजिं गृहे कर्षितम् । अथ तेन
नदीं स्नात्वा ग्रामे देहिमयं तरं केलासशिलाकारं निवातं रजनीमुखे । ततस्तस्मै निवासकल्पितेः भवत । स
ततस्ततो नाभिरत्नस्य वनार्थं यत्स्थया ततस्तस्मै समर्पितं सर्वैः । ततस्तालेमहासनम् । [illegible] तस्मिन् काले
दिव्यगतेः एवं वातततानीतो वायुमेघजपुंगव । एतस्मिन्नेव काले तु महाराजस्तदा शुभान् । प्रसादं च समारुह्य तत्
वान्धवैः तत एव लोकेन तस्याः प्रासादं सविस्मयात् । मतगास्ततदा तासु प्रहसन् संनिकां ततम् । भरतस्य धरा
स्वामि पुत्रस्य वनवल्लभं नाम । हत्वा सु श्रिय पादी यस्य सर्वापि कटके ततः । प्राणानां तदा च महितः तेन शङ्कराणां वै
पार्थवे नवमन्त्रेण कटकेन समर्पीमतः । सोल्कः हस्ता ततः सर्वः । शालं तेन समपद्यत । शिविरं महारण्यं तस्य तीर्थे प्रति
वसतां भवतां वनका विरमन्त्रास्तम्भे तदा तेरिः । तत्तदेवं समर्पितः सोल्काहस्तैः तेन हतम् । कटकं पुनरेवं हतानां २१

सर्वं मेदिनीघातः । सोल्काहस्ता ततः सर्वा वसुन्धरा पृथिवी एव । तत्तदेवं समर्पितं कटके पुनस्तितां हत्वा तवाप
मानमयं तस्मिन्निरुद्धदः । क्षत्रविलासकेनापि कृत्वा हर्षं समागतः । तस्मिन्नवशेषितं तत्रैव तत्र मरणेनैव शाविलसे स
मरहसैनयमायां शिविरे पुष्पवर्षपङ्क्ते । मेतां तदा तोरणानि नानालिङ्गानि वाप्यः सर्वत्र निर्माणानि तेनैक
लाटलेखं तत्र वंशीतिमन्त्रं भरतस्य महात्मनः । संस्थित्वा ततः श्रीमान् तस्मात् पुत्रपालितः । तेनैव समरं भक्त्या
च सर्वप्राणापायेन नाम मधुरेण समर्पितं च वाणवेणुरवेण च । दिव्यगन्धेन च माल्यविचित्रविमानकाले विहितो
मनोते सर्वप्रजानां च महानुभावो भोगिभोगेनमधुलिप्तैव । इति श्रीविमलपत्रिकायां मार्कण्डेयवततमेवादेशात्
सिकं नामावदानमध्यायः ३४ ततः आहूतानन्देन भिक्षुणा गत्वा सम्यक् समागताः । यस्मिन् दानमात्रं च तनूशाला
स्याम् इत्यर्थिकः । सुगतनिदेशेन भिक्षुणा शीलसम्पन्नतः । श्रावस्त्यां वर्षे च सर्वे सर्वसङ्घं तं समागताः । तमाविःका
मपालसङ्गतो यामं सन्दर्शनः । वीरवाहुः सुबाहुः सुवाहुर्दत्तः सर्वे वसवः निकम्भः तामसर्वलोकाय तत्कथया इ
ति केशोमहाजनः समर्थरश्मिः प्रभंकरः । हेरावको ज्योतिपिङ्गलः कोटरः सुपर्णः । तमतः तमसरोपीतवसन्ता
भः सम्राजवतः वेदध्वनिमगदोमौलिकितवर्णमतोऽरुहः । केसरीवरवाणप्रभा शुद्धावदाशरथिः । एकान्ताविः
शालभञ्जकलिङ्गकः कलापिद्धयः भीमनादो महानादो वासुकिः पवमानाटः वेदवर्मा सप्तवर्मा व सप्तपोषणा

वि॰
ध मो॰
२॥

रकाः पतेत्वम्येवगंधर्वाः शीलस्थममनाः प्रभोः दिव्यांबरधराः सर्वे दिव्यचंदनभूषिताः आसनेषु महार्हेषु स
भार्याविविभूषिताः शीलपद्मसनेतेप्मा समभासारत्नविचित्रिता रत्नतारकाचित्रानिपीवरपशारदो नेषाममपदि
ष्टानांशीलशालानयावर्तीत गांधिमवचनेसर्वे मुनयःसननतयाप्तकम नेभिधीयंतेदाक्रूराता मानुषामनुतेषर
वक्रनीला विधाभिष्टामम्भुताक्रोधवेतसाः गंधर्वास्तपुत्रास्तेक्रोधायादक्षप्रवर्धिताः रेजुर्युगांतमेताभास्वि
ता नेटशाः नवहारनसर्वक्रंक्रोधपरागानर्वनितम् दिक्षामप्येवदिग्पाटाहंमहासंग्राममस्वकं कामयाल
ललाटस्याविर्णितालोधुकृटीवभौ त्रिभिःप्रपातैःगांगेवनिपतंतीहिमाचलात् क्रमेणसश्रुक्रपर्णेतक्रोधपरागा
नुंरविंत क्रमदापोरनेत्रेतसंध्यांभ्रोतेवभ्रुवतः क्रोधाक्रांतेनवपुषाक्रमस्ःक्रमद्प्रभः रक्तोत्पलनिभाकारः
तानिनममुपपते चंद्रापीरमतेवाक्रोधप्रस्त्रानकारितम् रूपारहृपंतवधुसंहृतस्यनिशाभ्रतः क्रोधनिस्त्रा
मधूमेनभानोवक्रमथावृते वभूवभानोस्मरपीतपरागेपहनम कारिनिश्चयसंजातधूमधूम्रमलोकम्
अनुधूनामताप्रवतस्मिंकालेसुदर्शनः गवेषणप्रवेगेणावहिर्गार्भोजलात्मना तापाभिवर्षणेनेवम्हितंभू
पतिहृदये लोरवाहुभत्ताग्रातरतनिश्चयरेणना विस्मितमयाम्पानेकोपेनेववपुष्मता सवाहुवाहूनिश्च
याँवभ्रआशानेनिःस्वनः निर्धातरवगम्भीरोगात्तानिपतमूवकः वायुवेगमहावेगावर्णार्शिरविनातिनिः वि
२॥

देहश्चियिवीपालविनाशभयशंसिनी आपासमानसंदेपुलकोद्गमभूषितं सवर्णापारयामासललाटनटप
हृकम अमित्रगात्रसंक्रांतकावनस्थपिंगलः वभूवकृष्णतागस्तक्रोधांविग्रहवानिव स्ववितिस्प्रतवामाग्नि
ज्वलाकेसरमालिना रसिंहवपुषावक्रेरविनानुकृतेहरेः प्रमित्रवाजसंक्रांतसर्वगंधर्वसेटुलः विस्तृतप्रपरंसो
लोपनानामनलाटेनम गंधर्वानपुत्रास्तस्मनाशनेवनम्ः नराचभूवभूपालसर्वरणाविशेषतः रक्तमनातोश
समीत्यक्रोधेसमास्यवाक्यानिपुर्वहिनस्य नगामसमेत्यमनांसमपनादसंहृदंतव्यद्भीमवक्रः इतिश्रीविस्मय
मोत्तरेप्रमार्कंडेयवज्रसंवादेगंधर्वसमाप्ताव्रणेनामऽष्टाशीतितमोऽध्यायः २१॥ मार्कंडेयः दृष्ट्वागंधर्वराजस्तु क्रोधेना
कलितमनः तमभ्युर्देपरागंधर्वोः सवाहुवलदर्पितः अपरांतितनुश्चाव सर्वमालभतेनजनस्पृशाकः प्रवरवाहुपु न
स्माज्ञार्थंगानिपतेरवृत्तोममवीवेत निरुत्सुः॥ यथामन्युःसमन्वतःका कृत्स्यास्यातिमप्रभोः अविनापितागन्तु
न्त्वविनापीनमसमेष्यति किंवदः॥ यानस्तोरनुलिंमांगीवेविरोगानिवकृमैः कोनापिसारसःप्रीतिनासापेतस
नस्मिन्वसनाभः॥ कृपाणपाणिविधमपत्रुसंवमसमुद्र्वा नयाश्चाकांतयाकर्ष्यंगतनसमवतारणां अजगारः ॥
अतितारोगणपातंसपदाभूपणकिया विरेवलेवसनाभिधाविष्वसंपादिभूषणा ।२८। प्रांसंतोकर्कशाःस्तनाः
लताहवसमवताः स्पृणांगवमलनांनेवपावहकरोरतिः॥ कमः॥ तेनस्मिनामस्पृटयंवंदनीयत्ताम्ब्रपयभास्कर

वि॰ मर्पितं जनः सर्वोऽभिनन्दति वारवाणाः ॥ मत्ताधिकस्यास्मिन्न् स्वनीलोन्माथितपादपाः नपान्ताः परतस्या
प मो॰ ते पैलकूटोपमागताः स्मागावट । नतानवामनेयस्य ते तलेन स्थितेसाम् दृष्यान्तातोन किं ते नमात वावा ।
२१२ स्वकारिणा एकलव्याः नास्मिन्सकीर्तनेयस्य नभवं स्परयोभयात विवणावटनस्थायाः कादयानस्ताय
ते विशालः लक्ष्मीसंगमलव्यामोस्मणवरणाद्दवा कीर्तिर्भवति सेवाशुसंयोगकरणामतो कलिशि
यः विश्रुतपराक्रमा विश्रुती नेत्रवारणा नयस्य शोभिता कीर्तिः कामदातस्मनीविते भीमनादः तेनसैव
समाक्रान्तसमस्तभुवनोरविः करोति पटविन्यासं सर्वेषामेवम् अर्थिनि महायमः पारमलकविस्पलपरक्र
मविलासिनी कश्चित्तकरलेवार्कानि यात दिवैनव वामकिः मयानिहतमातनामयुद्धोपविदारितो ति
तिमिरान्निशान्तस्याकान्तेनोवमयानले पनमः हताभिलक्ष्मीसंयोगविक्रमदनमते प्रयातववितार्कीतिः
क्रोपेनेव दिशोदशगदः मतोपतोपलाकारैः मार्गे दानप्रवर्पिभिः आक्रान्तदिग्भ्रवसुदेविश्रुतामेकपतस्मिः
मद्यनादः मदीयसिंहनादेनविद्रावितमत्तकुले वलेनिपातयाबीलाणपारेसाव्रतपवैर्मिः वमः गजावरथ
पादातवारणोहिरिवितरतः दुष्टानिग्रहमेघानतपानिकल्पविशोसीने । वृन्दारकः मतक्षुम्भसमरदृश्यमत्ताफ
लविक्रामिश्र निष्ठतानजवेदेष्टकसादेतपराभवम ज्योतिषकः कापिमदूलतामेगङ्कटिलेऽयकोदिश २१२

विपमानेपुवापेपुकः सदेतपराभवं रुष्टमुः गतेलीलास्तविपस्पविशिलाः पैवपातिनः किमस्य सप्तकते
श्रेपत्निपाति भिसदेव वेङ्गार्पोऽः किमापुपेस्मतवनोचारुदेशे पालितो मयास्मैतानमरनेपुदृष्टोतपकारकः
ग— ॥ वेदालिङ्गितमनेमक्रमंगाहृहासिनः एकदोर्दण्डपोषाधिकस्मरहतेपराभवम कलविंकः महाद्रुमन्द
रतव्यवैरिमिस्यमहावल्लाव भैतलक्ष्मीममसत्रांविरायलागतोपवे गतः किमापुपेः समवतां हपुमां वादिमा
पुपेः स्वगतिशमाणेकेषामप्येषामपत्यानिहि वालकः उत्पलोत्तवातशङ्कमदशानाभिहतेदशो मयापस्र
गरस्तमवांस्त्रिभुवनेश्वरः प्रागदेवतानांदावलिहोनेमदर्देशे मयाकृतमपापास्त्रैलोक्यमपिसप्रभो रवि॰
कः कीनाशमर्दिपाणपटरसहृतभेगव श्रेयोर्थावादंपिप्यामिपोषादेलोगलेनव महोदयः निरस्तयममार्गो
देमयालोकं वगवर यमस्यमहिषपशक्रमंतेम्पूर्वोतिप सर्पः निष्पादेवतासेवमयालोकरयोकृते दर्शमि
दविनिर्भिन्नपशपमववहनम श्रमेमः निरस्तोभुपिपामेनममाकृदपनेश्वरः प्राग्मेनतदापेवदेवमंवादत
निघः नेघः स्कन्दशीकरणमेऽस्मिन्मयाविभवनेकृते पितौसंभवपवनपशवाभरणपद्मगाव मार्कण्डेयः क्रोधा
पकारकल्पोकृतवाकवज्रानापवेगततनयाश्रमसीत्वविदाव नगामवातानमरीवमलोनाप्यपनासमत
दापेगघा ॥ निर्माविस्मयमनोरपुमार्कण्डेयवत्संवादेगोपवेगतेनेनामकादशोऽध्यायः ॥ मारायणउवाच एक॰

वि
धर्मो॰
२१३

याहो विनिश्चितं चौक्षत भिवर्षाकृ पंच तिस्रा विदिशासह समदिशासर्वो भव एकयापात यातत्का॰
र्याकार्यं दर्शनरः विनिश्चितत्रयः कर्याकार्यं तत्र समहितः मध्यस्थं परिवा मित्रं शत्रुं वा कार्यं गौरवात् ज्ञा
त्वा देशं च कालं च सम्यक् प्रारभ्य पराक्रमेत् सामं वै दमं दानं भेदं उपायाः परिकीर्तिताः उपायश्च व तदर्थान्द्वं द्वस्व
रातिकारातिः पंचेन्द्रियतयोर्येन कृतः स्वाहो निर्मीषणा त्रिलोकं विजयेत सम्यक् नरदेव प्रतिभाति मे पंचेन्द्रियज
येहृत्वा गुणाषट्कं समुपाश्रयेत् बुद्धा बलाबले सम्यग् आत्मनश्च परस्य च गतन्दोषाः परित्यक्ता येन सम्यक् नराधि
प सिद्धितस्य सममायान्ति यथाकालं गुणास्य स्तनया पात्मतां प्रसिद्ध सम्पूर्णरूपाणिः अर्थप्रत्यर्थ एव वराल
पारुष्यमेव च गतदोषैः परित्यक्ता रघवास्तत्र पार्थिव गुणाश्रयविभागज्ञा विग्रहं तेन निश्चयेत भाव तेनवर्थ
सामाद्वले मह तिविष्टता प्रथमं समुपाकान्तस्य देवत्र बोधम् भवतस्तस्य वर्षमाना यदिवा क्षेमपर्वेतम हि
तेन तस्यामहाभाग सकलस्य तवानघ वयाकृतास समस्त देवता जननिवासिनो श्रकारणान्महत्समहदेवं कृतं
भूपतिभिः सह जनेनिवासादस्माकं केवलेन कृता भवेत् मानुषैः सगम श्वैवविग्रहस्पुनः पुनः नक्षपिनव
वाणिस्यजनेदस्माकं प्रयोजनम् नवोर्यसजनोभूमिसत्कायामः शिलोत्सृष्ट्ये अपेत्य देवकालेव सर्पि विग्रहमे
ववा फलेव बुद्धायः कर्यात्मराज्यं हितो नरः भूमिरिव्रांत मित्रं वा हि वे पंच विग्रहास्पदं सर्वं ग्राह्योय दस्माकं मे ११६

रूकवक पर्वतः दिवपन्नतदा कार्यं नवोत्ति विपुष्ट न कृषिनी स्थियता स्माकं ततो भूविघ्नुया तना तस्मा हुवत
मनिच्छमित्रं माम्यानस्पिप मित्रं रवृकृतेन कृत्वा निवासस्त्र दिनावले शृतष्ट देवं मे स्मानां मांवि विरमवाम हि
नुमान्नपोय मित्रं वं भरतं मंतमहतमि इष्टानां निग्रहार्थाय च तमे तिंजनादेन तातो र कुरु तेनातन्नु ज्ञारशाय स
व संशोनवास्य देवस्य तानो नमोमहायशाः मेकषणस्य वो शमलत्वणः पतवीरहा प्रद्युम्नस्तथा शेन भरतो
जन्मचत्मलः अनिरुद्धस्तथा शेन शत्रुघ्नस्समहाबलः तत्रा गच्छ वसिष्ठेन रामो मणिभिः एकमेला नवतोभिरितः
संस्थितं सर्वसत्वभयंकरः मेघनादो निरस्तश्च संग्रामे तस्मानव शत्रुघ्नेन निरस्तश्च लवणो दुष्टराक्षसः मत्यो विशि
ष्टभाव स्नभारतस्य महात्मनः येन मारीच हतः पूर्वं लंकावासी स राक्षसः सप्तभरतो विष्णुस्वं तेन रावणः मः
हितैस्थितेयः सततं समरणाटे संडनाशायविनिष्ठ बुद्धिः तेनाप्य मेयेनजनार्दनेन समं विप्रत स्वाणु महानुभाव
इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे श्रुमार्कण्डेयवज्रसंवादे शैलुषं प्रति नारायणानुशासनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥ शैलुष
उवाच समालोचित्य मन्नत्वं वृद्धे निपातितः पतन्मे शायं छिंचि शृणु येन समहाबलः नारायण उवाच यथवे
राजशाईस्म पुत्रनाम्नं वेदमता नमायकथितानीरतां मे निगदतः शृणु पुत्राहं विदते वृद्धे दत्या विगतनायकाः
शूः सगोसमान कृत्वा राजानि वृत्तिवेश्मनः सो स्मांवैस्समागम तथायेन यथैवम् समरे दकपानाय रागस्य

वि. दितसुदा दवकर्मश्रमोदितः तदागसमसमनिरूप पौत्रोवकारगतेरनिष्कं सततनाशायस्म देवगुरोनिटतादि
क्ष.प. त्वानिसोयसमलिलाशये ततःकदाचिदिंध्यात्तनगामेदाकानिकरो मम त्वक्काममहाभागो ममयातश्चदति
गो कुवततोतदाविंधमाववाम्नवशंगिरे तेनपस्याःकृतोस्माकंयतेदेनिमितंजगात एतच्छ्रुत्वातविन्
ध्यात्ततपमसमापितमित्तत रघुणातमयोत्क्षायोपसहेममवामवान् ततःकतिपयादौनिरिणमाभूम
दतिलो आहूयतस्थापस्यानेनिवाकरनिशाभूतः ततोपसमवत्सवेभूलोकंपार्थिवोतम येरिताद्देव
वाक्येनततोगत्तोमहातपाः गतोवावतदाविंध्यंतीर्थयात्रांकरोम्यहं मत्कृतेङ्गत्तोगतयेनयाम्याम
हंस्वर्गो ज्ञातातदाश्रमावंतमोगत्वममहागिरः तगामट्टकतोशीघ्रमगस्त्यापितदायया दतिगा शा
पतित्वनयावरदमागताः मधुत्रसरत्तावत्तेङ्गस्वएवश्चावल एवमकामविंध्यातमहापमवांपवं
ततामदतिगा गाशांतस्थवावायतामहः देवकार्यमिदंत्रदंसयाकृतमिदंशुभम् तस्मात्स्थानेमतेरंधि
वेस्थानरपच्छात्तुहिः दिव्यदेहोभवात्तत्रविमानवरमाश्रितः दतिगाभूपैदिशसत्तोटयममनितः प्र.
प्रसादममयोपानिर्विंधवंतनवदय भविष्यत्समनपतमत्यसादात्तदेवत्त शारत्समदिनश्रुतावसेतल.
मदेवत मा्ऽम . ...ममगोवमयोवर प्रयतमूर्तिपांवेतमहातापमवांयवः नाकमध्यनिवेविंध २१५

नावदिंध्याचलाम्थितः स्वकाममूर्तिपुत्रेतपत्रकुवतसंस्थित नर्थिविंध्यमहापर्वतोहर्दितनगामिष्यति
ऽत्वलस्थापिरमेयाभ्रात्रावेमधत्रापिगा यदाभातपतेविप्राःभूतवत्मादिनानिपु उतिभेदनवानायोयदा
निर्गच्छेतपुनः एवंविभिन्नतत्तमत्रात्तगायतयाकृतं तत्तेनेततधोसिविंध्यसत्तस्मनेतव शारत्समयमा
माघयस्मादिपानवदय हतानमाप्यमेलोकेमत्समादादिनातम येवत्नाप्ततयिष्यंतिगंयमात्यफला
तेनेः दधिकांवतरतप्रपरमात्रेनस्वगा पूर्णिमममकुर्ष्मारेच्छात्रापातदयोरिभिः येत्ताहूधगाभस्वप्न
वामामिकतकेनव सेवममसरेवमागेतफलसकममहाय्यय पूर्जनेक्राद्येन्द्रगोत्वममेपारिकोतने: नेशाच्छ
तिमदापुत्रात्यतमात्यमेवव मापुरमेतथालोकेशात्रुमिमापरतपम् मोभागविपुलाकामात्यमेवृद्धि
लच्चवव एवंमहाममगवंतरवेशोतरपायत मामममादमपास्यानमगस्त्यमहातपाः शातकृतशानदिहं
तपमर्भतयामदत तेनम्वतपसोदलोपामहाविंधंवरा विदर्भराजतनयापर्मपत्नीतथात्मनः हृदम
मनयंतमतपसोवमहातपः प्रमवुमेमवुमेवतत्सवममहातपाः सस्मातयः नथाविहांतमयोगामहाव
मनः श्रमेयंकववंदतेतयातयोमहाधपा तमनत्मएपोमेनपनयोवमहावले गोरेनाध्यय सेपुत्राः
मर्वेवमवतेनमा कमेगोकोतेनेपममनेरवधशानेरपि कतेशकांमत्रिदितेसाकामेशावगावए मचोध्यात

वि॰ प॰ मो॰ २१५ म- द्धेन ...कविलोक्य तमागतमालोक्य सहसा यत्नयामास राघवः । पपात कोपसमनीयायः सर्वतः सन्नि वृन्दकः
मेघनिनदः स दानेन तस्य कण्ठात्सुभाः । ततः प्रभृति ते कस्मिंश्चित्समाप्य च्छन्न राघवः । विमला मालिनि यत्ने
मेघमालेन तस्य तच्छ्राव यद्रक्षवानाद्यवने दनस्य वेदार्कवह्निप्रतिमप्रभावः । रक्षोगणो ... वपुस्त्वत्वोरगुवि
महात्मा तदिदं निबोध । इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमकाण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शैलस्य प्रतिज्ञानारायणकथायां समुत्प-
त्तिर्नाम त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २११ मार्कण्डेय उवाच मालीसुमाली नामानौ माल्यवांश्च रक्षोगणः । लंका
दुर्गमध्यास्य यक्षिवृन्दमुपपर्यये । मालीसुमालीद्वेनौ पीड्यन्तौ च देवताः । ब्राह्मं मालावपि सदा तेन माल्य
वतान्वय तयोः भीतैस्सुरैर्वैज्ञापितैः स येषयातनम् । ब्रह्मणा सहिते देवता पितरः त्रिपुरान्तकाः । ब्रह्मणाम
हिता देवा विष्णुं शरणमागताः । ततः लेखगणेनोपवृत्ये विज्ञापयितमच्युतं दग्ध्वा ... प्रसमदैवतं निर्भसाम
दुर्मिवर्ग प्रदम्भतः वल्मीकमिव वायुना दृष्ट्वा तमिव पक्षेन्द्रः सर्वलोकदर्शीसुव अपारमिव गर्जन्तं नानानादो
णाहते वीरेद्रहलेः प्रज्वलितः तद्रूपं वेगमिवाम्बरात्र फणावक्षाः प्रकीर्णाः प्रसेदतान्समन्ततः क्लिन्नाः कृमिपक्षाः
सदृशं पतेवलन्तः द्वपर्वताः तिमिङ्गिलाः ... तिमितिमिङ्गिलाः सकारक्षा पि दृष्ट्वा पतेन त्वेमतृ
द्रवारयः प्रोतो नाम समदस्त्राणि मग्नान्यप्समतताः दृष्ट्वा तेषु समयत्राज्ञोता लवत्रलवध्नसेहताः कविलसमः

२१५

कविद्रुमैनकविद्रुमांककविनबले तोयमाने दृष्ट्वा सर्वदैवि दृष्टपापाः कविसूर्या चन्द्रतः प्रवृत्तः कविदे
स्याविलानतथा कविमसमतगेभीमे समरागमो यसपुनम् विस्माल्पारद्वयापावितामिनत्नलाविते अनामि
पितमार्थं वर्षाणां शानपद्मिणा तनदेवानिदेवेन विमलाशुभविमलता निमयन्तरसेस्पन निर्मलीकृतविग्रहे
पाकवनभयवलमानपोलपानाद्रते विद्रुमवरमामप्रसदृशाकाम विद्रुमे प्रभवं वकलेकस्यपालने प्यवि
वापुदितः त्वमाक्रमतिकलोनेः पाणिमालमोपुपमस्य अमालोतनर्यमाहिमक्रोतपाणिमेडले दृष्टान्तौ वानत्रि
लमल्प्रियमेवेदयाणिणाः दिवङ्गादानवानेपुपुलमस्न्दनवीरिणा स्वपुणेसय्यथायथमतने दानवाविणा
नमेनानलयतिमेविपालनोलोमिमालाकुलादिदिविभागे समरमासायदिवाकपासमातः कथ्यते तपमि ग्र
मतः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमकाण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे समरवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः २१४ मार्कण्डेय उवाच
तपमानोपितादेवदेवादेवोजनार्दनः महोभवासेसमम्पमरणार्णं दर्शनान्दरा नेवनेविष्णुपार्श्वे ग्रस्य वर्णि॰
पातयोमनेः मानपणिनलार्दीने प्रणम्य सहितारिमं तद्विप्रमतथाबाणमिरथो गुप्तप्रयातनम् व
पार्थं देवदेवमसकेशितनयामुनि पतितन्तनदानयाद्देवामालिवपुरारेः प्रपेममालिनियवेशाका
श्यमरमममाः मास्यवानपश्चयोमासमततन्त्रमेवतलः एवमुक्तानतः मास्यमाद्रयामादकेशवः

वि॰ तमारुरोह सर्वात्मा कांचने विनतासुते पीताम्बरकृताटोपपर्यलोडितमधुसूदनः अनन्तभोगसमप्रभः कौ
ध मो॰ स्तुभेनावरामस्थितः श्रियस्तेः सततायसतेयस्यस्याङ्गपस्य किरीटकोमलमयपरंवरस्वर्णपभपीते विरूढ व
२१९ रमारूढमनन्तमहिरीवोकसः सर्पावयानामसद्दिवितता सरयाविधिः हंसेलमवयन्ब्रह्मा जटामण्डल
दुर्दृशः चेद्रवर्शिमप्रतीकाशो विनताङ्गरुकन्द्रारिकः रुद्रः सतीयनेत्रावैवि वियोरित्तन्नभोयया महेन्द्रनेत्र
सैकाशकलापाटोपरोपि स्कन्दसमवयौनस्यामप्रेणघट्टाननाः विनायकार्कतमनायालेसेन्द्रावि
नायकः वायुमेरुलमारूढः प्रथ्यावन्नमाधवम् वोहूनालाव्वनीपुञ्जसमके सरमालिना सिंहेनानान्यवा
देवभस्कारनीलनार्दनम् वरभौजचसंकाशभेनावलाहस्था किरीटोवज्रपाणिस्तमवयावित्रदशाधिपः
वह्निस्तमवयौ देवंप्रकयानेनपार्थिव मेरुगोपकणकीलीशाह्वलस्यलशोभिना गिरिकूटसमाकारशुरु
भर्यिततमस्तकं वैवस्वतोपि महिषमारुह्यानयन्यौ हरिम् धूकककोमदायीवा वैरुपत्वं हृस्थितः पश्चा
दन्वयया देवविरूपाक्षोमहाबलः महायानेनरम्येणमनोनाभतवंहरमा वरुणोन्वयौपश्चात्निगयवेह
र्यसन्निभः मनःशीघ्रगतिर्देवो वायुमण्डलमध्यगः वायुस्तमन्वयात्पश्चादायुधरुणिप्रभोगकाः यवटेन
यानेनसर्वरत्नोज्ज्वलासना गोविन्दमन्वयात्मत्तच्छियायार्वयाधृताः ससाध्यमेककृतरयमारुह्य भाग्मान २ १९

तथैवानुययौ देवं प्रभामण्डलदुर्दृशः चंद्रमेंद्रप्रभा वातोदशभिस्तरगोतमः मनोजवेन च नयाशयौ नानुय
यौहरिं तेजसा वरमारूढसभास्करप्रतिमाकृति तमन्वयान्तदाराजन्देवेद्रविनन्दनः चतभिरभिनरेष्टुकं रथ
मास्थाय महता तमन्वयाच देवी देवं त्रिदशाधिपतिनं संकल्परथमारुह्य सर्वमाधवरसम्भवः मनोरथेनान
ययौ कामदेवोपि केशवे पुष्पोपरिपियस्मानो विभर्तिसकलं तथा न अनलसमसमाद्भूता तथा देवी मारम
ती अन्वयाधुरीकाद्वेशरस्त्रागनवत्सले भीमस्ततोऽवमुक्ताग्ङ्गादूः केतः श्वेतमरः वातिपुजे रथैः शीघ्रैमन
पुःपुरूपोनसम् देवाङ्गकोनपकाशन्मरुतस्मारुमण्डलैः अन्वतारमस्मवाःक्रमेवायुमण्डलमध्यगाः अन्व
यसुवत्समादित्यारथैः कांचनसुप्रभः वसवोह्निरनसाध्या विश्वेदेवास्तथाश्विनौ प्रजापतयश्चैवसर्वपुत्रकाः र
थैरादित्यसमवपुः रुद्रश्चैवायपुरदेवं बलोदग्रैः कृष्णविमिः तथैवाभ्येवलोरग्रादेवोदेवानयायिनः गर्द
भैः शिवामार्गमसहाष्टुमोहिपैरणे सिंहव्याघ्रनरवतगनवाकरमर्कटैः वसत्पशेरतौत्रवगायामाताब
वल्कलैः विविधैः पतियानेससतेनतस्मजनार्दने सिद्धिमार्गेण सिद्धामत्रयपन्ननयसस्तथा स्वकैस्तैः पुरं
रीकाद्वैदेवसहम्भयापटे गीतवादसमपवे सनयमानातजनार्दनम् प्रहृष्टः प्रययुस्तत्र गोपवासरमा ग
णाः तपःसमेसमादाय नवानि विविधानि च पत्राङ्कानि सर्वाणि कालस्य वयवास्तथा संवत्सरास्तथा॰

वि
ध॰मो
३॰
१८

मासाःपक्षाश्च ऋतवोब्दाश्च युगायनमुहूर्त्तंश्च शास्त्राणि विविधानि च सर्व्वेमेतितस्यास्तानि शास्त्राणि च
तत्पतेः सप्तद्वीपवंनद्यो पर्वताश्चैव विग्रहानिव सर्व्वाणि च शरीराणि पितॄणाञ्च तथा मातॄणाः नक्षत्राणि दिशा
श्चैव विदिशाश्च महीपते देवानस्यतिशक्रश्च वग्याश्च लोकस्य मातरः देवदैत्यागणा ये च तथा पिशाचाश्च ये गं
धर्व्वयक्षनागानां गणश्चैव नरेश्वर ग्रहाश्चापि गणाश्चैव कालपाशाश्च दारुणा सप्तर्षयस्तथाक्षाणि तारावम
न्तेश्वर ग्रहयक्षरीकान्तरस्तोगणाश्च ये पिशाचा तपश्चैव ब्रतनस्तस्य प्रयाति विद्युतं वेदन संहितास्तथा यान्ये
सर्व्वलोकस्य मातरः सकरोगायग्या गङ्गा कालिन्दी कच्छपेन च सरस्वतीप्रिय सृः शिप्रा सारस्वती
गोदावरी वाह्वीनमयूरेणमरस्वती कतद्रुर्नाम तु वः विपाशा नर्म्मदे न च चन्द्रभागा च सिद्धेन देविकेनाव
तीतथा सिंधुश्चाक्षेन मत्स्येन वितस्ता च तथा पया देविका चैव वह्नेसेन ग्रहपेण वगोदकी भवङ्गेन च वणा
मावा गदीन च कौशिकी वेदस्मृति सिंधुरेणसारङ्गेन चा वनसेदा नीवनीवकमाकुण्डासीत च प्रयश्या न दो
ह्रादिनी च सरोजुण्डा मृसरेण च पार्व्वती शशकेनापि लौहित्या गर्भाणी च ‾ ‾ ‾ उरभ्रेण तथा व ‾ स्मीनाचा
तेनवाहव गौतमी च ‾ टेनापि चा वेण वरुण्णती सैःसेर्यानेन्यपेवाश्याः प्रयदुनिस्नगाहविम् देवानया
तंचो वणवादिनाणा रवेणाव स्पष्यमानोदितारपेः वप्रयया कमलेतणः नदलोवेमस्य प्यते देवानां पवसमत्ले ११८

स्नातपत्रैः पताकाभिश्च विहङ्गश्च विनातितम किङ्किणीशतसंन्नाघप्रपयावनकोशर्वं रघसकरंदवविभूषणा
नोपदीपमानेकवकारैर्विग्रम वनेश्यो नत्रदशानमानंनागपणानापतिना ऽऽ गमम इतिश्रीविष्णुधर्म्मोत्तरेप्रथ
कोरदयवजसंवादेशालशंप्रतिमाशपणकृशासनेपुदेवताप्रयोजने नाम पंचदशोत्तरशताध्यायः ११५ उंस्थानानुरूपाव
देवतानांसमपीगाभूतामालिसमालिना वऋतःपूतनोश्याणां त्रिदशेपुदकांतिमा तोकुदोआनतापश्वसामन्य्वा
कसमेनाजवीत स्नाश्रयःत्रिदर्शाडाणांसर्व्वास्मामपुस्दनः तेनपुद्देनकनेयमतरस्यानतास्यतिः स्नातेनप्रतिपाते
नेनयतामामनास्यति प्रणिपातप्रसन्नोहि कामंदास्यति केशवः विस्मृदिमतिनेविन्निमस्माकंदपदत्रयः नोवेस
सविरकाभेतस्मिनोदेवस्यपूर्णासेन प्रसीदेतितस्मात्पुदेवतादेवेनविसृमा दारणांवतस्मानोवक्ररुक्षेयत्तयानः पत
द्भुतंहि तेनभ्राताकरूयेनवनस्पतत महतावसमम्यनयपरोपनकेशवः तमर्व्वेयामदानेतासमानेतातमयिपः पि
तास्यसमापुनोत्तेणप्रातावरुन्मतः स्नादीवाच्यंदितेनसकार्यंनरनुवर्रते पतोउद्दिमसमास्यायनिर्यातसा लि
वानपि तेनातसामम्हामाजनोभमनेनाग्निभूषणा कोटीशतेनमत्योनोनातसामानो विनिर्गतः मानाविधोगव
सनानाना प्ररणापुरधाः मानावादित्रगोपणप्रयातापतमापिपः नानाप्रकारैर्विविधैः प्रतिविमवतरः वाद
नापुपपुर्वांपोतसामास्दिशापिपि गच्छनतताब्लोबसततदानस्पानतोदिशो वभूवाभिमविगोवनेत्रिदशपालि-

वि॰ हिमावलम्बोः तदादि विभोग गम्भिर्ने नेत्रपर्षदां तथार्थमभ्युपगता पदे दृष्ट्वा तत्पुरस्सरता इति॰
५ मो॰ श्रीविस्तरमतिरत्नपुष्पकोशपत्तनमेघदेश लब्धप्रतिभा परिवर्ता नाम शतसहस्रतमः अधाप्रत्येकबुद्धा
२१८ यः ११५ अथ मायावाक् ततः प्रवर्ततरणावलम्बिता तथा तापी वनाप्रत्यर्थिकमन्तर्धानमिच्छतिः तदा
वलाग्रमेघत्रिकागतेतरस्मिन् तस्मिन्नेव तदानीं भावमान्यतिविघ्नतिः वलनक्षत्रलता विघ्नसमर्थितत
विधाय वनरुहः पतितोद्धि वलमेघविक्षोभ ततः प्रक्षिप्त वर्षाणि मित्रमाने महीतले गात्ररुहैर्महा
मासीत्वाद्यो नेत्र तते यथा प्रासीद रूपसावपया शोणितावपरिस्रवा रत्नमलेवयवावित्सहस्रा नत्रनवविध
स्तुस्याच्च वदान्तपवनात्वप्रदर्शनाविलासः खड्गप्रहारपतितासः पेचर्मावाः द्वौ च गाः मन्तोलिदर्शनप तालितया
मरुपितामिव विनिमुक्तारिमानीकपाक प्रस्फुरितानिवा निपतद्भिः तथाव्वम्बे सामरेषु मतेनतथा विच्छिन्ना
दन्तोष्ठवसामीत्क्रतलेनतथा किरीटैः कुण्डलाहारैः केयूरैः रत्नकटकैस्तथा प्रतिमानैः लम्बभावरश्मिपुञ्जविवि
तिते तरप्रविनिकृत्तानि रुधिराङ्गीमहीतले लठ्ठितानागहस्तानिभोगानिभोगानिभानिव
क्षितानिवमधातले हस्यावंशानवमानयमवन्वेयंतरवासवः पत्नीरम्भतलेपामाद्दिव्यमामाघणीविभिः सं
नेत्रतविनिष्टतालोकत्रयतिनेघवः व्विक्षगतमम्भोधानागलप्रधिरविरवः निपतिता नवानदवक्षेत्रसहतो २॰ १८

पायात प्रपतान्तोभ्रमत्तोनक्रातसामिषलिप्सया वरुवमहर्षीन्द्रपर्षद्विक्षिपततानया निकृत्ताङ्गानिपातेन
पातिताव्ररवनगा मयूरगीमवतालिमकृत्यादरूपितावित्ताः निपतन्मत्तमातङ्गप्रस्फुरन्तकुम्भविगतः मक्षा
फलेन्दुसौर्वीगलितानरूपिता हर्टकतरदन्तारविलग्नानत्रगस्तरूमाः श्रासीरमविरोमतिलानभस्मवगतासवः
मघामरुपितोभूमिरत्नाम्बावनिशावताः पयःशरीरविनिहतासमरेरुपिरपिपः वर्तमानेतथाभीमरुद्रभीम
भयंकरी लोकपालप्रभ्रान विमिश्रमजनीचवाः उद्धुभयमविच्छ्रोमदानसदिशोदश विप्रदुतेवलेदृष्ट्वा
त्समानोदिवाकमैः समर्षमानवहमामालोदेवानयाब्रवीत किंवपुरोविमलेसत्तैर्योतः शिलापितैः मा॰
नेतेनरणमृत्युपारहृष्टिरामहा संछादयामासदिशः प्रदिशस्तदिवाकर्मा यथाशक्तिपारम्भानास्वादयंतोपि
देवताः गतसंहरशौरभिन्नाः केशावंशरणंययुः सनिवार्यतदासर्वं देवसंपततिरणा प्रतपयाशुयानोविथन्त
घप्रपततिरणा मतसिन्नेवकालेतरतस्तांपानवत्सा विनिहते वलेसर्वसमरेसमरोत्सवं तदलंसकलंवकं
शौरेशार्ङ्गप्रवेरितैः छादयामाससरोभिस्तथंरुवानिशा नानापहरणोद्यगातेमानान्नतादनम संछादयं
तदावरूससौः शरवर्णाकरैः संछयमानेसैत्वारः केशवोरजनीकरः तदाहर्षाधाणितदातेपासत्रतपर्वाभिः
तपर्वोदयन्त्रंथमानाविततमपुरुष वः सपर्णानाद्यामासनदयामीमवेगया गरापहारामिटताः तासंपरावं

वि॰ ध र्मो॰ २१५

यः परां मुक्तिं रणे चक्रे वेदानां ता जनार्दनं परां भक्तिं तदा तांस्तं परितुष्टानवे हरिः शीर्षं तदा ग्रहकं त्वाणातसंर
स्यमालिनः सकेन्द्रले चारुकिरीटं कुंडलिशा वरेण्यशिरः पृथिव्याम् निपातितं तथा स्यमद्राविताने विभूवनादः
त्रिदशानामनां इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कंडेयवज्रसंवादे शीलवर्षतनाज्ञयाणां शासने पुमालिनवधो
नाम सप्तदशोऽध्यायः ११७ अगस्त्य उवाच हतेमालिनि दैत्ये वनमाली ततः पतिराड्मा नहारयस्तथा तेन विहृता
रतसौवर्णं तेनो सपत्नवातेन शुष्कं पर्णचयं महत् हतवातमशाईलाससदायमदिशो दश श्रविदं नामस्का
नातीवाम देवभयार्दिताः पातालतलमासेदु सर्वं एव पृथक् पृथक् त्रिदशान् संत्रयितान् विसंस्थितदश
मूर्तिनः श्वेतद्वीपे यथो तत्र सर्वं पामवपश्यताम् लोकानामं पत्यां नेरुक्त्वा वैश्रवणो यमा स्वयं विश्रवसाल
स्थापवानि हृत्ना वलात् विभीषणो यसारज्ञाल पारद्वाच रावणं नाम विसमः मनत्पत्रः तेव याथे हसंर्म
तेयवधूहेतिरन्तापनमात्तसंकटाः पौलस्त्यरातसायेन ते हतस्तास्तु तेन याः देवानविपतेनामरहसाकेश
वं विना हरिसिता मितस्वामि प्रयय्यौ मयपागतं नारायण उवाच एवमस्तातनानस्यायथानमविरम तस्मा
धुहेनमेतत्राचवनवयो वते उत्साह शात्वा संपत्तोऽमे त्रपातत्वा वराचवः प्रभुशात्वा मयाप्युक्तो देवशात्वा नयेव
च मायुमायुपुकार्येपुकः कर्यादिपुहंश्रयः केवलं कोपमास्थाय विग्रहं रूपदोषदम कामक्रोधौ हितो यनते २१९

नात्मा विजितस्तथा येनात्मा विजितस्तेन विजितं च सर्वथा यज्ञो विजितमात्मस्य परवत्क्रमयंक्रतः नवकृत
नयंकतं शत्रो नास्य विजितेन्द्रियः नावज्ञाकस्य विज्ञाय्याव लोव बहुमस्यते निर्मलो कोहि रूपं तेषां केभ्यः पा
किसनवाः यथा शालिं विकीर्णं तिया यथा शालिं वर्धते नर्कं विट वमश्रेते नराः पतितबुद्धयः श्वावि मो कंठको
नीत्यो शरीरपरिशोषणे यस्मात्पुनः कामयते यश्रक्त पुरुषेश्वरः सावि मो पुरुषो लोके स्वर्गस्यापरिति
श्रुतः प्रभवन्तमयाप्युक्तो हरिद्रसंप्रयानवाच कः कर्याद्रुर्भलः काम्यं स्वभावादेवनितिते वलवत्पिकक्रो
धा कर्यात्माणद्रेनरः क्रयदास्त्रहत्तस्यकोपं तेन स्विनोच्यते यस्मात्तस्मान्दयेः कोपः कोपहृता वि निर्जितः
त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्रयं त्यजेत् श्रनवेयं वसेप्रत्य विपाके
चैव कर्मणां उम्मानमात्मनश्चैव ततकर्म समारभेत् नरास्तनश्यामि स्ववर्तितव्यं सांप्रतम् श्रियमावात
पद्धति तानरूपमिवात्मने सत्कारूनपदेवासंयाद्दिराजन्हिमाचले अपिपश्यतमेरत्नाणवर्णं लोकरावणं ले
कोपस्कोपताथव्हेतपश्यकेलासमाश्रिते मरावणो वाचवसा पुकोनः सत्काश्रियं भ्रमियंने विपत्रः पतायं
पाप्पापि विशालकीर्तिकरीतिरास्वंतपणदाचराणां इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुमार्कंडेयवज्रसंवादे पतसप
तानलक्ष्वेषां नाम अष्टादशोऽध्यायः ११८ वज्र उवाच कथं वैश्रवणो दत्त्वा पुत्रालंकाहितो नाम कथं वापहृतान

वि॰ स्यातं रावणेन महात्मना चरितं तस्य पापघ्नं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः त्रैलोक्यं विजितं येन तपसा पौरुषेण च नारायणः
धर्मो॰ ब्रह्मणो मानसः पुत्रः पुलस्त्यो विदितस्तथा तस्यासीद्विश्रवा नाम पुत्रस्त्रैलोक्यविश्रुतः पौत्री तृणस्य तु पत्नी भर
२१॰ द्वाजस्य तनुभा बभूव तस्य या तु सा नाम्ना वै देववर्णिनी तस्यां स जनयामास पुत्रं वैश्रवणं प्रभुं आराधितस्तु तपसा
प्रसादात्तस्य पितामहः यक्षेश्वरत्वं धनेशत्वं लोकपालत्वमेव च पुष्पकं च तथा यानं कामगं कामरूपिणं पुत्रत्व
वैराग्यं निश्रवाश्रमपुष्पत त्रिकूटे पर्वतश्रेष्ठे निर्मितां विश्वकर्मणा लंकां नाम पुरीं रम्यां देवाज्ञया कृतां पुरा हृतां ते
देवताजस्य सुकेशिनस्तनयैः पुरा आवासितां महात्मानं तेषां प्रत्येऽहं तु मालिनं निपात्य वासुदेवेन तेन विद्राविता स्त
तः पातालतलमाश्रितास्ते वसन्ति हरिभयात् तां लंकां समासाद्य वसत्यत्र समन्वितः धर्मेण पालयन्राज्यं सततं
नातमेश्वरः धर्मे तस्य तु बुद्धिः सर्वावस्थासु सर्वदा धर्मात्सर्वं प्रकामाप्नयं धर्ममूलमिदं जगत् कृतापितृवाकाम
दोसतो लंकाः समासाद्य धनाधिनाथः धर्मेण लोकं सततं जयानः चकार राज्यं तपसा च तेन इति श्रीविष्णुध
र्मोत्तरे प्रथमकाण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे पौलस्त्योत्पत्तिर्नाम वैश्रवणाभिषेको नामैकवि
शोऽध्यायः २१ नारायणः तस्मिन्नेव काले तु समाली वसन्पाताले पुष्पकं यानमारूढं भ्रियायापरम्ययुते
तेदृष्ट्वा कैकसीं वाक्यं वाच रजनीचरः पुत्रि प्रदानकालस्ते तवाकाम्रिं हतानि मा अप्रार्थितप्रदानेव वर्णितम १२॰
चचणदायदुहिताकैकसीनामनामतः चरन्तवस्त्रथां स्फीतां ददाशो धनराधिपम् ॥२

यथा कया न कतोसि विशालाक्षि त्वं वरवर्णिनि कस्य कन्यासि तत्त्वेन हितां नामात्र कालिकां एवं कन्यापि त
नेदिशं कन्यापि प्रपर्थितां मातुः कुले पितृकुले यत्र कन्या प्रदीयते कुलत्रयं संशयितं कन्या कृते वदन्ति हि तेनेहता ना॰
नदासा भिसातं गच्छ स्वयं शुभे भर्तारं वरय स्वा पुमर्थी विश्रवसं शुभे यतः सा यं धनाध्यक्षः श्रियापरमयायु
तः तादृशं तनयं तस्मात्त्वमवाप्स्यसि भामिनि तथा मे कैकसी गत्वा तं विश्रवसं मुनिं गोष्ठे महति संध्यायां
स्थिता सा भिवंद्य ततः पादौ तस्य विश्रवसो मुनेः बभूव पुरतस्तस्थौ धरामाने वलेखया इवाचतां मुनिश्रेष्ठः कैक
सीं चारुहासिनी विज्ञातं त्वदभिप्रायं मया वरवर्णिनि पुत्रार्थं त्वमनुप्राप्ता मत्समीपं शनिदिने गोष्ठे काले यदा
प्राप्तास्मान्दृशं तनयं प्राप्स्यसि एवमुक्त्वा स धर्मात्मा तया सह समवित्तदा ततः कालेन सा पुत्रं जनयामास भामिनी द
शग्रीवं दशास्यं च महाकायं महाबलं नाम तस्य पिता चक्रे दशग्रीवेति बुद्धिमान् ततो द्वितीयं तनयं महाकायम
थावता कुम्भकर्णेति तस्यापि नाम चक्रे तदा पिता तत्र शूर्पणखां कन्यां जनयामास सा तदा ततः कदाचित्तस्य पुत्रं कै
कसी सुतमब्रवीत दृष्ट्वा धनाध्यक्षं संवीर्ये धैर्यं परं तप पश्य त्वं धनकास्याम्बियं भ्रातरं दशानन मत्वं यत्नम
थास्थाय भव वैश्रवणोपमः एवमुक्तस्तु गोकर्णं प्रययौ भ्रातृभिः सह शीर्णपर्णाशनस्तत्र चकार सुमहत्तपः
पूर्णं वर्षसहस्रं तु शिरश्छित्त्वा दशाननः तद्भ्राता ग्रीष्मे महाभागः कुम्भकर्णस्तपस्यतः ग्रीष्मे पञ्चतपाः स्नातः वर्षासु

वि ध मो २२१

काशपणायकाः आस्वामास्तपांसि कुम्भकर्णप्रमुखास्तथा विभीषणस्तस्थौ काले षष्ठे षष्ठे फलाशिनः पंचव
र्षान्तदा तेषां वक्रे शूर्पनखा ममता दशवर्षसहस्रान्ते तदा काले दशाननः दशमे मस्तके वह्नौ जुहूर्षतिर्यदा प्रभो
ततः स्थितं शिरो मातामहस्तदा वचनमब्रवीत् ब्रह्मोवाच वरं वरय भद्रं ते परितुष्टोऽस्मि पुत्रक तपसानेन तेन सम
तेन विपुलेन च नारायणस्तु उवाच देवादीनि समस्तानि कीर्तयामास रावणः सर्वेषामपि वा विशेषाणां वक्तेयित्वा
न्यमानवं संकीर्तितेन वध्यत्वं वरयामास सर्वभूतेषु त्रैलोक्यविषये वरं तस्मात् ददस्व प्रभुः छेदयित्वा वरेणाथ द
शग्रीव निशाचरे समस्ता सम्पतीवक्त्रे कुम्भकर्णस्य सायतसः वरेणाच्छेदयामास तदा गता विभीषणे सवज्रेति
सकाले तस्मिं धर्मे सनातने तेन तस्य तदा तुष्टः तमरं वरदः प्रभुः वरेणाच्छेदयित्वा तान्ब्रह्मा स्वभवनं गतः
वरलब्धं दशग्रीवं ज्ञात्वा वरेण तदा पातालाद्विनिष्क्रम्य महावीर्यो भयवर्जितः सर्वाः संततः लंकायाः प्र
यामास महात्मान् कुबेरं यक्षराट् तदा प्रहस्तनामा नामतः राक्षसानां मधीवासो लंकेयं निर्मिता पुरा तां स्मात स्व
ननाथ तस्मात् सर्वं ममापि वै प्रहस्तवचनेऽक्रमायनाप्यतामहासतिः दशग्रीवं वरोन्मत्तं ज्ञात्वा तत्रान्तां पु
रीं कैलासपर्वते गत्वा तदा वक्रे पुरीं शुभां स्थलं केनास्य वाजैः यज्ञाल्लेसस्वलंकेनदा दशग्रीवो महाबल त्रिलोके
विजयं तथा वक्रे लंकायामपरां यवरदानात्त्वयं प्रभवः मन्दोदरी नाम भार्या तदा लेभे महात्मनो तस्यामतनयामास २०
२१

मेघनादं तदा सुतं त्रिलोकविजयी श्रीमान्देवब्राह्मणकण्टकः निहतास्ततः कालेन विमानानि रत्नपूर्णानि गर्वेण
महाबलवान्भेणां क्रिस्तुकर्मणा लंकां समायनाप्यतः कैलासपर्वतात्तस्मै श्रुधापापालयज्ञा स्त्रियांश्च निहतं कटकं
तस्मात्तमपि राजेन्द्र स्वस्याः देशमिमं स्वयं हिमवन्तं मघामास वसवैपुरवापरा तस्मात् कार्यं भवतेन वैरं महाब
लास्त्रावधः प्रतीताः प्रसीदन्ति वैतमपुत्रयोः पुत्रान्स्त्वे मेनहिनादिसंस्याः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेय
वज्रसंवादे रावणवरप्राप्तिर्नाम विंशतितमोऽध्यायः २० २० वज्र उवाच श्रोतुमिच्छाम्यहं तस्य दशग्रीवस्य रक्षसः
त्रिलोकविजयं ब्रह्मंस्तत्र मे संशयो महान् नारायण उवाच वरप्रदानात्तस्मात्तु दशग्रीवो निशाचरः देवगन्धर्वदैत्या
नां नागानां च रक्षसां महसा आक्रम्याक्रम्य रत्नानि समस्तानि तदा बलात् पत्नीश्च नाम शास्त्रं तदा ददृते तवः शुभाः नरे मे
मेसतान्वदाणांश्च स्त्रियाः मतिं श्रयाध्यायामिनेवीरं सनरायं वनच्छिवान् संग्रामे निहतं सेनं दशग्रीवं समागमवा
न् उत्सर्पनिकृतेनेव पुरुषेषु सवीर्यवान् यस्यवाराम्यसिप्राणानसमरे समरप्रिय यगुणेवतयाराज्ञाम्न्यास्ता
रणशालिना तेषं वै वारयामास नादेन स्वन्निसनमः सततं सततो यज्ञमतयामास वर्दिनान् इन्द्रो मयूररूपेण तस्मा
द्यज्ञाद्यपाक्रमत सहस्रस्य वंशदाक्षेणावधेनिसवें तागमियस्मतलाशीनि महावेगणा क्रान्ते धारयिष्यसि सो
केऽस्मिं कल्याणं सुमनोहरं कृकिलास रूपेण धनदास्यापाक्रमत वायसमयवर्णाभं स्वरूपं वनयाभिः सा

वि।
धर्मो
१२१

दारुणमेषा यात्मा यानवातेनदानव वरुणप्रतदावानन्दं मद्रूपेण विद्रुतः इमं स्तववरं प्रादात् मा येन तिमवाप्स्य-
सि वांछितं फलं रूपं पुण्यं भविष्यसि तथैव च यमो वायमद्रूपेण तस्माद्यत्नाद्यथाक्रमं तद् वायमस्तववरं प्रादादम-
रत्वे विनायकत पुष्पदन्तेन दानवेन्द्रो वासदिव्ये स्थिता पौरन्दरं मिन्नमिच्छन्ति तदा पुण्येन धास्यते वरस्य बलिदा-
नवांभिरीदृशा नत्वे व्येते शुभाशुभं मनुष्याणां तस्मात्तत्त्वं भविष्यति वज्रांगं रामदेव काकाविनाममंदिर स्थि-
ताः बलिपिंडं प्रदात् भविष्यन्ति ततस्ते शिवः मरुतयते विज्ञाय जनयितान् दिवौकसां वध्राम वसुधां गताना
तमानं प्रतापवान् ददर्श तां तदा कन्यां तपस्यन्तीं महत्तपाः रूपेणाप्रतिमां लोके यौवनस्थामस्थिता दशग्रीव
स पश्चत्तां कन्यां लोकसंदर्शनां कामार्तः किमर्थं स्थिता चास्थितां यौवने तपः। एकवातमयनमाकन्यामसेव
वनमब्रवीत ब्रह्मस्मृतिः सुतोऽविदाम्मिताममकुशध्वजः वेदाभ्यासप्रवृत्तस्य तस्मात्वदपवांगवा स्वताप गमममत्रा
नत्वज्ञा विदिता तथा नाम्ना देववती मे वाख्याता लोके पुत्र विष्णोमेयपदात तस्या मां मतिः
मध्यामिता निरस्तं नदेत्यानाथेन शंभुना पिता मम हतस्तेन मालिरविभावसं प्रविशमा तानि त्रीणि य।
थं विपुलाविरं स्वर्गस्यमपितः कामं मां हे समम भोपनी श्रातद्या मितपमापमथं मधुमदने ततस्माम
त्वं वरं तमातेजश्रमनिरुध्याः भवस्मे वरागे हे भार्या त्रैलोक्यसुंदरी रूपस्य वथमस्यवना द्रूपेततस्मव ता २०
२१

का ५

तत्वा पवतेमम रूपकर्तामम विष्णुकृत नदिरूपापमातस्यात यथा स्मिमदर्शायतः मेरु गिकांतिमताम् वदन्ते तवान।
नमलकेन वेदगा कथमीयापमप्सरसः तस्मपणाना नानामृषयोरेणगुविस्मिने तुगात्रम्मावागारे पतिम्वरवाणि
नि स्याक्रम्याकम्पलोकस्यप्रधानापयमवाहताः स्त्रियः क्रुरुपमर्षामा नामास्वामप्समविदंते माटामामातितथगा व
मवरतिवर्षिनी वता तो मेदता शाप्यकथं भो भविष्यसि रूपेणवयमानस्यातथैवगुणसंपदा विक्रमेमवरागे द्वि
नममोमनजा देवः तन्मतप्यनताने तिपुरुष्यायेपरेतनाः तेनवसकलेनेन किं करिष्यसि सुंदरि श्रुनिरुलाक।
मिच्छतीसुरागणादितमायया हतायेना गहने नयापिताचारगापुरा पुराणायेतनगम्यासिसम्भ्यः प्रवतेरपियि तेभ्या
पतिपुराणांतेमर्तारं कथमिच्छसि उदागावद्दानेनयः सवर्णा दिवौकसां तेदसतायाम्सवताछमनातिमवातितः
तममापर्निवेहनवेतमायतसोत्रिपम योभिप्रमापितातेन किं करिष्यामि भामिनि हदेभ्यानकृतेतमवयारूपम
निरिते विनमवंसलोकानोविमद्भूपयम्सा शापादिभोगपयके तेनतेशायितासह विषमे भोगनिः श्वासैः पवा
न्लाविमप्यसि कंठग्रहणानिरताचतेतोमपुकटभो कथं कंठग्रहे तस्य समयेष्यसि सुंदरि हिरण्यकश्यपुर्येन
नाचनकोनतोविनः कथं रतेतेरतस्यनस्वाद्यातेमविष्यसि तस्माद्वारं समस्तस्य पदानगाचिननादेनात भनस्वम
नमानेमोविशेषीनिमवाप्नहि देवतीवाच गुणापवसरशसदापानरतनीचर नगत्स्काशकाभोनानन्दकस्व

वि॰
यमी
१२३

रक्षमयः किं त्वया महता रेन वाग्मीयः सुमीश्च ।। यादृशस्तादृशो वापि पतितो रजनीचर इति वेदवती वाक्यं
श्रुत्वा कोपसमन्वितः कामेन यातमं इसा लोके पापतेप यामस्मान् त्वया मंहं षिताः कोपा प्रवेक्ष्यामि हुताशने अ
योनिजाम विष्णामिव पार्थिवनस्थानव एवमुक्त्वा विनो कृत्वा प्रविष्टा जातवेदसम् भूयः सैताम मत्पत्रातनक
स्यमहात्मनः अयोनिजा महाभागा कृपितो यज्ञमेदिनीं कर्तव्यं तपसा विश्रामंत्वं यथा यस्मात्व्रतैर्थस
रामस्यात्र दशग्रीवो हन्तारो लोकपवाद्भीतेन दशग्रीवो वधेष्षिता श्रुतः पत्नी परित्यक्ता सीताभ्ययोज्जने स्वर
वाल्मीकि नाम महाभागो वेदामथापितो तथा प्रकर्षेण यथवेदे पारेनीनाजनो शिशु वाल्मीकिनावथाकृत्वाया
ममवरितं शुभं अध्यापितो विशाला तो ·· काम्प्रियदर्शना ˋ रामयज्ञे कुमारको रामस्य चरितं
कृत्स्नं रामस्य पुरतः स्थितो तस्मात्क्व्यातविताय पुत्रो तो प्रियदर्शनो गीयन्तो वनवाभ्रान्ता मानयामास मत
ः उवाच क्वनागतो हामयेत् कुमशुभे रामस्य वचनं श्रुत्वा सीता वचनमब्रवीत यथाहं राघवादन्यमनसापि न॰
कामये तेन सत्येन मे देवी विवरं सम्प्रयच्छतु एतस्मिन्नेव काले तु भवं भित्वा समुत्थिते धृतं सिंहासने नागैस्तेना
मुपवेश्य तत् स्वयं वसुमती देवी पाताले मा ततो गतः अविच्छिन्ने न पतितां पुष्पवर्षेण पार्थिव तस्या भमिस
तिष्ठन्ती राघवः क्रोधमेसुत मानयामास वैव रामसवलोकनमस्कृतः रामो पि कृत्वा सौवर्णी सीता पत्नीयज्ञानि २१
२२

नी इत्येयनेवं हृविधैः स्महस्राहमिरच्युतः नापद्धयेन विपवान् वक्ष्यात्कृतं भयं नवव्याधिकृतं किंचित् रामे राज्यं प्र
शासति श्रीना बाहुर्धमान्मामिहं क्षयोनेश्वरः पृथ्वीसमागतरामेय मेलान्मितत्वभः देवाम सुराघय संवत्
पर्वतापर्वताणाः यज्ञाश्च भूतानि तथा किंत्र मेव रातमाः माबध्याणां दर्शने तेषां स्मामंताय पुस्मदा यदर्थं
मिघाव्रतिणाद्या लोके पुरातनी श्रीना वबाहुर्मिहास्याः कंबुग्रीवो महाबलः सर्वभूतशरण्य स्वविसमानय
तो गतः समस्तानदर्शस्य सुजातो भक्तजनप्रियः धृतिपुक्तोदया सूलोपमनिस्पोजितेंद्रियः मितवागपि कार्य पु
वक्ता वाचस्पतेसमः महेश्वरसमः क्रोधे नीता पुणनमासमः एवं सर्वगुणैर्भूतं पुण्यो दाशरथिर्विभो वर्णानामाश्र
माणां च नमांकटं दपोनेम धर्मिष्ठाग्रजनानां सर्वं रामे राज्यं प्रशासति निदं स्वरभवल्लोके नानर्थः कंचिदस्पृशो
नाकालन्वंधीप जनस्सर्वसमस्पयनापरा जनाजरावच महात्राम सुविदितात्मनः नतेहमेतेनने वैद्वं वेदुवे समहान
मासते लोकपुत्रः तस्याग्रे वगस्यराणां वेदेर्ग सोडुंजशाक्तास्मिदशास्मशाकाः इति श्री विसुपर्मान्नेपुमाकांडे
यवज्ञमेवाट्शोन्द्रपशतिनारायणवाक्यपुरावणाभ्रलोकविजयं नाम पंकोनविंशतमोध्यायः ॥ १॥ पान्प
वाव वहिस्रवंहमेवशस्तनदावदावतीदित किंवक्तारमहातेजा दशग्रीवप्रतापवान् नारायणवाव जगाम
मतदालेको पुत्रमानो निशाचरैः तत्राम हृत्यामामहतेयनपतिः स्वयं शुकार्यांहिनिवतेम्वसरेल्लविंमत

वि॰
य मां॰
११४

वधः हतस्य वचनं फुल्लाते हत्वा वनिषाचः गत्वा वितिगंपवर्धने विजयदारस्य पुष्पकं पुष्पकेन वि... तेनके
लासं स कदायया पुष्पकस्य गतिं हृदं तत्र वीक्ष्य निश्चलः ददर्श शैलमेगन्नेनदिनेवानराकृतिं नेदह्यामसवेहा
मेनेदीतेषामसवोक्तः गिरावधिं दशग्रीवस्य स्वीकृतिशंकरः क्षिमानेनयदातलस्य समीगमपयाम्यांसि करो
छिवावदाम्येमांतस्माच्छापाप्यामस्हंतव मदन्नसदशाचोराः पुलदृस्यप्रतापेनः तसप्यंतिकुलंभीमाः तस्याधीका
नरास्वव फूलैवेनेदिनोवाकं सकैलासंविलोचनं हंतकामसलदालेकां भन्नेसन्नेपपवते पौलस्यभन्नमेतव्यके॰
लासचालितामनः तयाद निदंयकंठेनदोमारयांतके ततोरातम्हादेवोदेवानांशवरोहरः पादाङ्गुष्ठेनतंशैलं
पीडयामासलीलया ततस्तानेनवोघासप्रभञ्जनांहतयानथा सकलावितवः ससहां सैलोकां येनरावितं मेनेरेवङ्क
निष्यं स्यामासयाघातयं यासनेभ्यः प्रचलिता देवाशक्रपुरोगमाः तेनशब्देनवित्रस्तास्ततस्तांपर्वतात्मजा
हरस्यालिंगिनेवके हृयलोलेनतापास्वशाम् शंकुहिमालि... तंयेतिप्रायनदाहरः सन्तचासमभतात्रातस्या
हृदाकंदशानने प्रीतो ... त वीर्यास ... यास्य दशानने यस्मात्य... रावणस्तुयागमत्स्यभयेंकरः तस्मात्व
रावणोनामभवि ... तगत्रये ततःप्रभृतिरानेंद्रनिसंस्तुरासमन्वितः प्रचचारयथायानित्रतत्रस्यपार्थिव
मावन्तोनमवेदस्यलिंगंततहदनीयते ततस्तरावणोराजायधीसयसनोपुरी पुष्पकेनपादाराभ्योपारोसमहस्मरा २॰
११४

तितापितरांत्रेश्वमाहयित्वावनावकान यमेनयापुष्पमार्थं चापविनस्ततस्ततः हंतमिच्छेसदापालंदेरस्रील
निषाचरम्म वारयामासतेनब्रह्मावाक्यैचदमबाबह अमोघस्त्ववरंयपसदपर्णचैवराचणः एकस्मिन्प्रणतिक्रांते
भयादद्रवतागदम पितामहःवचाकुलादेवसंतेनदेयेततः सचलास्सदसैसेनयथोकैलासपर्वतम् उत्तमस्य
वेदीतत्रयोदकामोविवालयेः सतवेश्रीदेवतायोप्राद्रपुत्रामिसारिकाम् ददर्शरम्भांगतंतेनीमेवस्याचषानद्धम
प्रकामकामसंतमोविधम्यस्वरयोधितं प्रपदमनिसृष्टांतेपातयानामिच्छतिप्रभातसमयेगनामसरपम
सरातमः मेचनादेनसहितः समेकर्णिवरातमा देवानोकदनेवक्रेतथामैरातसोनेमः तस्मिन्नाससिवेदोरसावि
चाणतदानच ससानोनिहवः संख्यगवणस्यानकोवलाल प्रनेयातातसारजातापलेमानामसदानव नयंनमिन्दन
नयेदोरिवंसगामानिवान रक्षार्थसबयः पौमान्स्सरहेवसपातने प्रपद्यमानेपवस्तपकं विद्रुतेवनसं ववंपम
यनादस्तशाकरतःवः शंनेः प्रवपसतथालोकोततोदेवः पितामहः गत्वातेमाचयामासशक्रंत्रिभुवनेश्वरम
सहनादस्यचासागामायापविवियानस्था अमरतेतदाप्रादहढिकसांवरंविदा वामदकेतटाचामसशक्रंति
तेसविपमि सहनादंमान्यपितामोवपितानाशनकतं उवावभगवान्ब्रह्मादेवदशशानेहायांगातमप्रिया
भार्यासवमानिर्मितामया रूपेणाप्रतिमाशक्रतयाविधंसितायदा देवेदश तदागोतमशापनविफलांस्त्वितस्य

ये देवः कृत्वा तेसंभ्रमणेषु फलम्भः पुरंदरः अहल्यावलात्कारगतो गौतमेन महात्मना गुरुशापसर्वमुत्तालोचितः स्व
वि. मिदः विता परदारतस्मात्मोहपापेन मवाप्यसि तेन शापेन संयोगात्सर्वदा देवसुवासव वृषणेन तनया मामे
धर्मो. तस्य पापस्य कर्मणः फलं विभुवनश्चोहममरगुपगतम तस्मात् धर्मप्राकर्मित्तपालयस्व तनयाद्युं धर्मपाय
१२५ तेलोकाप्यतां धर्मानतोजयः गतेस्वलोकेभववयायेपशोइवेदानवहृतवहंता त्रिविष्टपं प्राप्यशाशामनांस
महानुभावः त्रिदशानुभावः इति श्रीविमलधर्मानरेणुमार्कीरेयवत्संवादेस्वर्गविनयोनाम द्वितीयोऽध्यायः १.११
शीलपरमाव पातालविनयं तस्यागवचमहात्मनः श्रीविभिक्षामितक्षेननवकोनरहलेहिम नाउायणाउवाव ततः
गतायातालेपुष्पदेसमननेः कालनेमिर्महाभागैः कालकेयैश्च दारुणै निवातकवचैश्चैवसंवत्सरमतन्द्रितः
पतिपूर्णानातायात्तविपुलहृदतदानवं श्रुत्वावकवनलब्ननवानरगणाविनः तत्रागमनदाक्ष्योनिवातकवचेम
ह चकार संख्यमवीत्वाटशग्रीवस्यानमः ततलपुपुटेनागैः सोरयूपविवोल्वताः वशीकृत्वा ततोनागान्व
हतामपुरेपयौ वसलोकगतेवानवकाणस्वमहात्मनि पुष्करामहदापुहेगावणास्यदुरात्मनः वरुणमस्वतः
श्रीमान् नामानाबलिनस्तथा सोमपुत्रामहाराजन्योत्तयायः स्वयंकृतः अस्त्रशास्त्रविताताविपःसमयेमहाय २.
पाः अस्त्रग्रामंसमग्रवतस्याशास्त्राणनेकशः उपदातिमेलावण्यधर्मवर्यसमस्कृतेः वलशौर्यानयोदेर्यल १५

स्यायस्यनविषमे भ्रातः भिश्रीहपुत्रेसुमेमेन महत्मायथा —पुहेमहाशोरेमानयासमगतसे ततोश्मनग
रेतिलावरुणस्वमहावले —नैविश्रवसःपुत्रमा पुनरागतः किष्कंदामनतोगत्वा पुरीवासवपालितां
पश्यत्वानरश्रेष्ठकस्मोवालीमहावलः नेवगादमदातेनातारोगहननोचरः किंस्याद्वालिनाकार्यंतस्य
मावस्यपृच्छतः गवणावाव कृत्वानिष्क्रमहेतस्मात्सार्थयामिवलीमहं वलवांश्चयतेवातातित्तामातस्यमे
वनैः तागवच तित्तामितोयदावालीवलोर्मैर्वलवत्तरैः ष्टताः शतशक्तिनवमोवीर्यवलाधिकाः इदानीमे
वनिहतेःरेभिस्तेनगाहसाः प्रविश्यविस्मेदोरमयावीतनत्रातिनः विलेप्रविष्टस्यतदागतनसंवत्सरेगते
सुग्रीवेणतदानस्यद्वारेपिहितमात्मना सततमेवत्सरेस्यानेहत्वामायाविनंरणे दृष्टवागतनस्तुग्रीवंकिष्किंदा
यांतदातने स्यपश्चात्समयामार्यंवालेपेक्षावतारया कोदमानेयथाशङ्कोपस्ववशामावगात् हमोताग
तयाहत्वातेननिर्वासितस्ततो निर्वासितेनसुग्रीवेपश्चात्तापसमन्वितः हेनकामस्तस्यग्रीवंवालीपर्यटतस्म
हीं तदावालिभयत्रस्तःसुग्रीवोपिपलायत नमलेभेतदात्राणंपदामस्मारगातमे मतशापं ऋष्यमूकसमाश्रित्य सं
तथास्वयं गंधानृहदन्दभिवालीपादाणेरुपेनयोनयेत विक्षिपातमङ्गहमतंगस्याश्रमेप्रति मातंगस्याश्रमेदस्त्रा
दधिरेणसममन्विते शशापवालिनेरोषात्तस्यासिन्समहद्वने सद्यःप्रविष्टामात्रस्पनीविनेनमविष्यसि अगास्मेत

वि
धर्मो
११९

लिङ्गेशानामग्रजस्य मम रहने वनर्भिः सचिवसार्थं सुग्रीवेन समपाश्रितः नदेवनाजनी देनतारेणावसन्स
तो हनुमान्मयि वसन्समदेवानामपि निर्भयः जातमात्रः स यो बाल्ये वीक्ष्य सूर्यं समुत्थितः भक्षार्थं समुपा
गम्यात्पातु हर्षादिशाचरम् सूर्यमत्रस्य भक्षार्थी तदा राहुरुपद्रवे राहुर्न गामसुरार्णाभयाद्भीतस्तदा समे त
स्मात्प्रययावीबसततवालो महावलः सदृशो महत्कायेन तदा शक्रस्य देतिनम् तेप्रद्रावभक्षार्थी सुरशार्दूलं
जघानमम प्रहरवरयावज्रेततनस्यसयायिपः तस्य वज्रप्रहारेण वामोहनभरप्तत हनुमानिति तेनासिनाम
चक्रे पितामहः क्रुद्धेन जगतां वायुं स्तम्भ विलापितामहः करेण छेदयामास हनुमन्तं महावले सर्वे देवगणा
सार्धं लोकानां हितकाम्यया अजरामरतां तस्य प्रयत्नेन ददौ तदा ब्रह्मा देवताः सर्वे बलं वा प्रतिसमतया स्वयं
भगवता तस्य सूर्येण समहात्मना

२
११९

विनायकेन तत्प्राप्य यतः शम्भुस्त्रिलोककृत पुराणमेतमार्थायामविघ्नेनेति मानद शंकरश्चाथ तमस्य सिम
हाबाहुर्देवदेवं गणेश्वरं हस्तिवक्त्रं महाकायं व्याघ्रचर्माम्बरच्छदम् वेदरूपिसुप्रतीकाशं चारुदंष्ट्रं गजाननम्
भक्तानां विघ्नशमने सम्यक्पार्वतीसुतम् परशुं दधानं वीरं स्वमालाविभूषितम् वाग्भिर्वरदं सौम्यं विघ्नानां प
तिमं तिने धीमान्स च नवरेहारसभां तारदम् शूद्रसीनं वनं यो व हतायेन वनेदर्शी क्रव्यादाद्यपि कापापेसो
दकैरोदनेन च पूजयं स्तिजनालोके पूषमाल्यानुलेपनः स्वस्तिवाचनकैः सर्वतोद्यानास्त्रोस्तु हस्तेसमे पुत्रार्थी लभ
ते पुत्रान्धनार्थी धनमसमम् व्याधितस्तथा रोगेभ्यः बद्धो मुच्येत बन्धनात् तान्संपूजयितारो वरं कामदायिनम्
दृष्टाः कामान्नवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा यस्माधीनेन वनिम्नं तव नित्यं गणेश्वर तस्यापि सर्वकर्माणां महारा
नामविघ्नसि नारायणादेवाच इत्येवं संस्तुतः श्रीमान्शंकरेण विनायकः एकस्थानगतं चक्र विनाविघ्नेषु रूपं
एकस्थेन विघ्नरूपं विश्वशरणात्मकं अपान्नस्ततः शंकरप्रेरितः शीघ्रं तदावक्त्रोत्सभस्मसात् पूर्वरूपं देववरेण तेन विनि
र्जितेभूत् गणतोप्रहर्षः जयस्व च देवगणा हृष्टाः स्थानानि तानेदेतदाभ्यासकानि इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे प्रथमे मार्क
ण्डेयवज्रसंवादे शौलूपप्रति नारायणवाक्येषु त्रिपुरदाहवर्णनो नाम पंचविंशतितमोऽध्यायः २५ नारायण उवाच
तस्मिन्देवदेवस्य कृताकर्मेदमतेसम स्वामी देवं यकोनाम भिक्षोभवत्तपोधनः तपसा महता युक्तस्तदप्सरसो वा

वि॰ कस्मा सकदा वित्मयाद्देवपार्वत्या सहितोऽभवः कोऽस्मानंनदाच्छ्राद्देन्ते देवीप्रक्रमे तत्पुष्टेन दारुणमभ
प्र.मो॰ वक्त्रस्तम्भना रुद्राणामाविनिर्भिद्य रूपिणादेपकस्य तत् श्रेपकाराम्मस्मत्यन्नः शतयोगस्य स्मत्सवः तेषां च दार्ये
२२० माणान्तो रुदितादपरेषुनः वपुर्वन्यकालोनाधिक्यमममखिलं जगत् एवं मायां विनेष्टु देवेंद्रः तदान्यं
पानार्थं मदकामस्य मस्तजमातरस्तथा माहेश्वरी तथा ब्राह्मी कौमारी चानन्तीनथा सौपर्णी मथवा यशाङ्की
वैनद्रती तथा सावित्री सौम्या शिवाख्रीचामुण्डा मथ वारुणी वाराही नारसिंही वै सर्वा चलतन्तिका शालानन्दा भ
गानन्दा पिण्डिलाभगमालिनी बलामतिबला रिकास्तंभी मयवमेशिका माहेन्द्री मनन्दा च विरूपाक्षी प्रज्ञनिर्घो
रवंती च महारवे तथैव पिलिपिच्छिका जया च विजया चैव जयंती वापराजिता काली चैव महाकाली काल
दूती तथैव च सुभगा दुर्भगा चैव करालीदंष्ट्रिणी तथा अदितिश्च दितिश्चैव मालिनी रुद्ररेव च कार्त्ति मोथा तथा
यस्या उल्लेखी च चण्डघंटा कापाली च महालाच पिशाची रातसी तथा भैरवी हाकरी चैव गैरी शावकटकी तथा वेदा
मलेचवना धूम्रा परवाली करालिनी विशाला दंष्ट्रिणी शप्पा माविजटी कः ऋक्षस्तथा विनायकी च वेताली सोन्मता
तुम्बना स्तथा सिद्धिस्मली लहानाव केकरा गर्दभी तथा तत्कटीव हुपुत्री च प्रेतयाना विटंपुरी कौचो मकरम्॰
लौच वितता मे रसा पनः उपारम्भा पिनाका च ललिता विश्वरूपिणी सथात्सा दाव ष्ट्रकाराः पृतिः ज्येष्ठाकपादे २०
२१

नी मायाविचित्ररूपा च कामरूपा च योगमा स्वर्कविलासितिका च महानामा महामुखी कौमारी गेहवासी भीमाम
दाहा यामदेहता स्वास्याती कानकर्णि भद्रकाली महास्वनी केशिनी शिखिनी लेखापिशाची लोहिता मुखी
चटारवा लम्बोदरा लालोचना कोवर्त्तिका गोकर्णी कामसुरिका महाग्रीवा महामुखी उल्कामुखी धूम्रशिखा
खेकम्पना पार्श्वकम्पना मोहिनी ऊष्टनी तेजनी भयावहा शालिनी सर्पकर्णी वसपोतो विशोकानंदिनीरुच्चा स्ना
स्नाभरवी पतानिकुम्भा रक्तकम्पना प्रविका नाम महाविद्या चित्रसेना मनोरमा सुदर्शना हरत्पार्या मातंगी लंबम
खला मभालेवा चातकी धीप्रभा महालंगालोवती विद्याविद्या जटा कोणपा तनका द्युमिता मिनी लंबस्तनो ले
वनदा विसनावामहूतिनी खवामनि रीचे केशी चलनता सुन्दरी सभा अपोमखी दुर्मुखी पनीवसवाशिनी वि
नाविणी वसरूतामा मायाकतिनशालिनी ऊर्द्धविका शुक्तिका चर्चरिका वलेमोहिनी सामाम्पहासिनी लेवाणी
विदारी समागथो एतास्ताम्या सदेवेंद्राः सस्जेमातरस्तदा श्रेपकानामहावीरपुष्कलद्रूपिरे तदा ततो पका
स्तस्मर्वाः पारोद्रमिमृपानताः स्ससंभूता भूयएवांपकारात। श्रुत्वितो यमहादेवः स्तलमद्रपा
णिभिः ततस्पशंकरो देवान्नन्यकं व्याहूली कृतः तनाम पुत्रांगो देवं वासदेव सतं विभे ततस्स भगवान्विस्मा :
दहषां तु कपदीवती यामपोमवलेते धामं पकानामस्क्षकाणात यथा यथा च रुधिरं पिवत्यन्धक संभवे तथा

वि० प मी २ १८

तस्मार्थिकं देवीदेवीसंपूज्य तिजथिप पीयमानेन दानेषामन्यकानां तथास्तीति अन्यकास्ततयंनीनामस्वं न
त्रिभुवनं — लान्यकेन विक्रमतदार्णवस्त्रिलोकभूत चकारवेगास्फुलाग्र नदानस्यावशंकरं अन्यकमम
हृत्तोयं तस्य तत्त्वो भवद्भवः सामीप्यप्रदे दीनित्यं गणेशानं तथैव च ततो मातृगणास्सर्वे शंकरवाक्यमब्रुवन् भ
भगवान्भक्तयिच्छामः सदेवासुरमानवम् तत्प्रसादाज्जगत्सर्वं तदत्तानमर्हसि शंकरवाच भवतीभिः प्रजासर्वा
रक्षणीयाः न संशयः तस्माद्द्वाराद्भिसायान्मनाः सीद्रं निवर्तत नारायणवाच इत्येवं शंकरेणोक्तं द्वनाद स
वदस्ततः लोभयामासैश्चर्यस्तु लोकं सचराचरं त्रैलोक्यमतमाणतदामातृगणेनेव नरसिंहमूर्तिदेवेब्रप
देवो भगवान् शिवः अनादिनिधनं देवं सर्वलोकभवोद्भवं। देवेंद्रवत्तोहपिरणोहितोह महानलम विघुद्धिक्रम
हाटकेस्फुटकेसरसकटम कल्याणमासनवज्ञमसमावर्णिमहामनं वनतीत्णतरंसाकर्णाहारिकन्तानवं मरु
शैलशतोकाशमदृश्याकं समेतण हिमाद्रिशिवराकारबाहुदृष्टोज्ज्वलाननं त्विविनिस्सनरेमाग्निज्वालाविसर०
मालिनं वद्धाग्गदं समकुटं चारुकेयूरभूषणं श्रोणीसूत्रेण महता काञ्चनेन विराजितं नीलोत्पलदलच्छायवाससा च
गविभूषणं तेजसा चैव तस्मे लोकत्र्यापितरमं स्थम सावरभ्राम्यमनानां हृतदृश्याद्दनार्थिनां आवनेः सदृशा
कारैः संयुक्तं देवतोसञैः सर्वपादविविजाकरूपारयाणमहास्ते सयानमोजाभ्यावनस्यदेहोनस्यदर्शनम यादवे २ १८

नेवरूपणाख्यातो रुद्रेणभक्तितः नाटशीनेव रूपिनर्तिनी सुपर्णदेवतेः प्रणिपत्य तदेवेशं तदा तत्रावशंकरः पृ
कश्वाच नमस्ते नरकाग्नाय नरसिंहवपुवर देवनाथायासहस्रगुणनावशाकि विराजित तदप्रकरं सत्यग्रहे सर्वेणा
तविग्रह सेवोस्य सगणागुणशोभायसंजगद्भुवा कल्याणाभायनिर्जीवमूर्धकोटिसमप्रभ सहस्रयमसंक्रोधसह
सेंद्रपराक्रम सहस्रचन्द्रस्फोतसहस्रवरुणात्मक सहस्रकालरवितसहस्रनियतेंद्रिय सहस्रभूमिसिद्ध
थसदृशानेनमूर्तिमन सहस्रवदनतिमसहस्रहरिविक्रम सहस्ररुद्रतेनस्कसहस्रब्रह्मसेवन सहस्रवागुवे
वोगसहस्रस्तोत्रिणीक्षणा। सहस्रयंत्रमध्यसहस्रवापमोचन अंधकस्य विनाशाय सृष्टयामातरमया अनादम
तयद्याकंभहयंत्रघ्नाः प्रजाः कृतान्तास्थनशकोदंसदृतेमपवातिन स्वयंकृमाकयंतासां विनाशमेयिकवेघ
नारायणः प्रथमतः सरुद्रेण नरसिंहवपुधरः सृसतेदेवीजिह्वाः नदावागीश्वरीहरिः हृदयाक्ष्मसहस्रांश
गुह्यक्षभगमालिनी अस्थिभ्यश्च तथाकालीदक्षपूर्वंसहात्मना यथा तद्रुधिरं पीतमन्धकानां महात्मनाम याव
सिंकथिमालोकेनामतः शुष्करवती हात्रिंशन्मातरः सृष्टामारुद्याशंकाततः तस्यांनामानिवश्यामितना
निसंकंगदनः प्राव सर्वाद्भिवप्रसहाभागावेदाकर्णीतथैव च त्रिलोकमोहिनीपुण्यासर्वसत्ववशंकरी तथा
वचक्रहृदयापंवमाध्यासवागिणी शंखिनीनाविनीवव कालसंकर्षिणी तथा इतिदेव्यष्टकंगानवागीश्वरोस्म

ते संकल्पानि तथा नृत्या वीजशक्तिपवित्रिता कल्याणमपुर्देशानं कृत्वा लोपतरस्तके इतिदेव्या पृष्ठे गणन
मयाश्वरमद्यते अजिनामस्तु ह्रस्वयात्तु तावेषा यमदर्पिता नालमायो भोषणाकाकामये तथकालिका तथा
पद्मकरानुष्ठेदेवमन्त्रवताः स्मृताः अष्टौ महावलाममवो देवगाजममङ्गवाः त्रैलोक्यस्य महायममस्थामवे
देवताः तास्तस्माज्जातदेवेन्द्रहामाजगाणस्य प्रथाविनामहाराजक्रोधविस्फूर्जितेक्षणाः अविघहतमं
तामोरस्तूपेनः सदा नमो भयेन पारणे शामा देवेश पूर्वमानवः पारणार्थमत्र शामार सिंहो वाक्यमब्रवीत नर
सिंहो वाच यथामनुष्याः पशवः पालयंति ब्राह्मणाः यजंति नैष्ठपञ्चभिस्तथा वै देवतागणान् भवेन स्मृतथा लो
कान्पालयंत मयेरिताः मन्त्रेण स्मृता देवं यत्र धर्मं विष्णुवाक्यं ये चर्मामेषमवंती हतेचरत्यास्मदानवाः वलिक
मेवाश्विष्यंति य पश्वाके येमदानवाः सर्वकामप्रदाम्भेषांभविष्यंतथैव च उत्साहनादिके येषकाश्विष्यंति हर
रिते नेवरत्यामदा लोके रत्यनर्थं व शासनम् नैजं वैवावरान् तिमहादेवः प्रदास्यति पुष्पन्दद्यामहादेव्यन्ते
नमार्थं वरस्यच मयामात्याणां हृदिस्थो योविगनमाषुधः प्रदानि सं विशालो स्याम येवम हरेस्यति मयामार्थं
तथापूर्तां वीरेभ्य श्रेवलप्स्यति पूर्व क्रूरपूर्तिनाली केसर्वकामादास्यति पुष्पास्सं पूजयिष्यंतियेनपुत्रार्थि
तानराः तेषां पुत्रप्रदा देवी भविष्यतिनसंशयः सर्वकामप्रदालोके भविष्यतिनसंशयः नारायणः पुनावृत्तः २·
२५

क्रोधनागास्तस्मात्तत्राणेन च नानामालाकुलवपुस्तत्रैवांतर्धीयत समाहवर्गोपि हरस्य मूर्तिमदाय ततो स्थितः
तितस्तस्मिन्नपि देवस्य रम्यापि टसिंहस्मृतेः पूजा विधानेरिपुगणनकारी इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे पुमाकांडे यवनसंवा
दे शैलूषं प्रति नारायणवाक्ये पुष्पकनयानामषड्विंशोध्यायः १२८ शैलूषः॥ मातृदोषप्रशमनान्को
ष्टरमेवाह तात प्रयोगं कथितं मिव्ह्मामवदतन्नो हितानाम नारायणः वीरकंनवधाकृदेवस्यमूर्तनतदेषु मे
कालपंतरहितेदेयवहूणविविभिस्ब्रिनम उदतनेरसेनंके मातृदोषविनाशने अशोकाहिपूर्णाणिवालनाव
कपोत्वथा शिंशिपामलकीविल्वकपित्थानां तथैव च वट्टकादेनंवैर्वातथैव च पुनर्नवा भूंगाकाथसिद्धेन
मातृदोषविनाशने अर्कपृष्ठे तथा विल्वपत्रातफलनीफले वर्वकाठेवमस्तंवचाल्वकंरजनीद्वयं वटनेकृमेव
वनामहावेवगनचना वनानिसर्वाण्याहृत्यपूर्णकुम्भविनिक्षिपेत् स्नानमेतत्प्रयोक्तव्यं मातृदोषविनाशने कृ
समैः पंचवर्णैश्च पूर्णैर्नियामतेसया कृष्णानरूकपूरवंदनेश्चमनारमः दीपभक्ष्यैस्तथा तीरैः कल्मापोलोपि
काणूरैः पायसंमधुसंमिश्रैः पललेन दलेन च वलिः सविहितो दानस्मातृदोषविनाशने दूर्वाप्रवालमूलतिश्रा
उरगोतानकेसर गोवनाकृष्ण वैव चंदनेन चतथाव श्रा विलेपनमिदं श्रेष्ठं मातृदोषविनाशने गनापसर्पिकारा
ह्नवालनिवहृतेतथा घृतेणं कश्यते धूपो मातृदोषविनाशनः सिद्धहृते वाप्यथ पंचभावं शुभानामर्थ्यानिहिपेन

वि॰ न्द्रः तेषां भयं नैव हि स्मात्तस्मात्तो भाव्यं कदाचिद्धरसंभवेत्ता इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे श्रीमार्कण्डेयवज्रसंवादे मा
धर्मो॰ हात्म्याप्रतिषेधे नाम सप्तविंशोध्यायः ११७ नारायणः तस्य देवातिदेवस्य प्रभावमपरं शृणु कथ्यमानं म
२३॰ या राजन्सर्वकल्मषनाशने शंकरः पार्वती चैव स्वयं परमतोषणः हृष्टात्मं सेवते नातन्नासं चतुःशाते किल
तपोरम्यतरस्यामी यदा नैव परात्मयं ततस्ते देवताः सर्वाः परस्परमथाब्रुवन् श्रुत्वात्यत्यतियोगभीः त्रैलो
क्यं भवतावैर्न तेन सा सामि दिनं तत्र भविष्यति न संशयः तस्मात्समग्र प्रविशाद्देवदेवहुताशन एवमुक्तास्ततो व
ह्निः प्रविवेश महेश्वरम् तेन दृष्टा संभ्रमा देवसमस्त यो विलोकनः तेनः प्रत्याभिनेतत्र वह्निरासमथास्वतत शा
पाप पार्वती देवान्सर्वान्समस्तान्देवताः नैवापत्ययुष्मा नैसमक्रोधकलुषीकृताः हुताशनोपि सर्वस्य
मानोपि तेजसा तस्या न गर्भं गंगायां सापि कालेन केनचित् तस्यास्तत्पर्वते क्षेत्रे गर्भं वह्निसमप्रभम् ततस्तां
स्तेन हृते सौवर्णं क्षेत्रे पर्वतम् सर्वाणि तेन सस्यानि कारण्यतनते जसा दृष्टः कृत्तिकाकाले संततपोन चगाहुया
स्तनानि प्रददुस्तस्य कृपया राजसत्तम षडाननस्तदा भूत्वा पपौ मे वस्तनं पयो नामांती वेगापर्मात्मा विष्णुदर्श
हृते तसा कृत्तिकानां वरं प्रादाद्यज्ञदत्तामित्ते टप षडाननः यदा वं रसमापोर्णगानि षष्ठ्यां गुभान्नः तयादु २॰
स्ताक रिष्यंति भवतीनां त्वयेनरः वद्रमंदरमसमग्र वक्राणस्तथा मम गंधमाल्यैस्तथा पुष्पैः धूपैर्दीपैस्तथैव च ३॰

गन्धोदकेन पुष्पेन लाजाभिर्मधुना मह स्त्रुवैः परमान्नेन द्राक्षान्नेन चाप्यथ इक्षुभिः सफलैर्भक्ष्यैर्मोदकैः पा
नकैस्तथा प्राप्यंति मिमनाः कामानि फललोके परत्र च नक्षत्राननसंध्या भगलायुष्मान्सुजापरायणः कृत्तिकाम
वितासैके मानुष्येन भविष्यति इत्यावितस्तमपत्ये दयावान्ये मे स्थितसम्बध्रुवमृत्युताः कलेनशीलेन समविवस
नात्विशेषात्सभगा भविष्यो इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे श्रीमार्कण्डेयवज्रसंवादे कृत्तिकाद्भूतानि विधिर्नामाष्टविंशतमा
ध्यायः ११८ नारायणः तत्तस्य प्रथमं गंगाकुमारोपवनाकिः सप्तानंतानि नाः पुत्रनस्यावस्य रेष्यं श्रुमहेतस्याम
यातेनास दीर्घं पर्वतो नमे मयाम्भंस्यसमम्भंलटगर्भगतेमम तस्मात्त्वद्वचने कृतापावकिस्तासमद्यीन स्कंदः
नाहं सर्वं ते च स्वामिश मम्भ मे दैवतेपिता अग्रयदेकानिष्यामि तवाहं सत्रनिमो वै शाख्यं भुज्यमासमरे तीपायां
वदानेने मानुषमवतीर्णामिनदा पूज्ञामवाप्स्यति तस्मिन्वरस्तिथिः स्नानमानवरिष्यति ते शुभे राजसूयाश्वमेधा
भ्यां फलेन समन्वितो स्वति तस्मिन्वहनि यः पूजां प्रपंचतन्नवास्थितः गंधमाल्योपकारादेधूपदीपान्नसंपदा कर्त
नव महाभाग तस्याम्नानेतफले श्रुवमाप्स्यतिधमते नाव कार्यं विचारणा तस्मिन्नहनि यार्किं विलयद्यः श्रद्धा
न्वितः स्वर्गपतनस्फलेनत्मम विष्यतिन मंशायः अतयासातिथिर्नयाकृत्तिकाभियुक्तायदि भविष्यति महाभाग वि
शोषात्फलप्रदा तस्मिन्दिने ये नरवाहनाविष्णौ कारिष्यतिपष्ठेरितिताशान्क तेना कलोकेविरंनिरूप्यलोकान्

वि॰ सिध्यति न तत्पिप्रस्य इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे प्रत्यष्टतीयामाहात्म्यं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः २२५
ध॰ मो॰ नारायणः ततस्तातात कर्मोघ्न्याः क्रियास्तस्य महात्मनः विश्वामित्रस्य कृतवान्स्वं तेजानि तथैव च एतस्मिन्नेव का-
२३१ लेन देवनाशाय बलिना स्वेन तेजसा तमथाववृधुः क्रमावेदीप्तेन तमसम् नियतायमतिवक्रे तदातस्य पुरन्दरः देवतैः
पितृभिर्यक्षैः प्रभूर्देववरहस्तैः भूतनागपिशाचैश्च पितृगन्धर्वमानुषैः समस्तमनिधनेतस्य स्वद्वतान्समहात्म-
नान् देवदैत्यग्रहान्वोरासि हदानवनात्समान् यत्तर्गन्धर्वनागानां तत्रणां च पिशिताशिनां ते ग्रहा वदृसा दृष्टा
न ग्रहाः शंकर गतः शिवः स्कन्दोऽग्रहान्नेमेरेमेऽप्येवं ग्रहनिशाचरान् महाबलान्महावीर्यान्कामरूपिणः अ-
नेकप्रतनमाहस्ताग्रानाद्वेशान्मनोजवान् तेषां प्रधानान्वक्ष्यामि तान्मे निगदितः शृणु स्कन्दो विशाखस्तथा
नैगमेषस्तथैव च भीमो भीमकरः क्रूरो निरतः क्रोशश्चैव च क्र्याशोपहविस्तुङ्गि कोटिमर्हविकाः पृष्णुः का-
लस्थालुपकालश्च मित्रार्थः पुष्पकस्तथा पुष्पमित्रः कोकिलकः मित्रो लम्बोदरस्तथा वायुः कपोतलोमा च
तथा नागायमस्तथैव च यन्देशोपद्धरस्त्रवासा स्वरोद्ध्वनकपश्चैव तरकः कलकालश्च कालकालस्तथैव तथा विधुद्धतो
घण्टवितीवतस्याबलत एव च पितृकर्माकपर्दी चक्रपोतपविकोटकः सविज्ञाकाशगतस्थमानेराबलस्तथा ग-
द्वहाः पिशाचश्च वीरबाहोवलीमवः महाभूतस्तमन्तरस्यमोमानेदाप्रेमोटकः श्वानेदीर्घश्च साधश्चनिश्चयोपर
२३१

क्रमः नयश्चविनयश्चैव समनयः कल्पएव च पुष्पदन्तो दन्तवक्त्रो हरिरभीषणस्तथा वसभूर्निर्वसज्ञाना नालवक
स्तापसस्तथा वीरबाहुस्सुबाहुश्च सेन्द्रस्तोगण्ड एव च तेजाविशालागादन्ता कलशः कलशोदरः स्थूपश्रोतललाट
रस्तोग्रीवगाभरतोग्रहः परिलेपकनात्मीयोकरालः क्रनुवास्यौ अग्निमुकः सनतकः त्रैलोक्यवन्द्यकः अ-
शोचकोनेत्रकोगः कामस्माररगाः तथा भूतः पापापापहिनः पापहारस्तथैव च कोशपनेतयश्च वपोपके ने-
त्रतिकास्तथा वसुपानावस्वमनागोरः शाखोगलग्रहः भ्रमश्चवितनोद्भस्तथा कार्याविज्ञानकः सर्वकार्य-
करश्चैव नन्दकश्चार्थकस्तथा एते चान्ये च बलिनाः कामरूपा विहङ्गमाः त्रैलोक्यसंहिमहारसमर्थाविवि-
धायुधाः नानारूपधरावीराः नानाविविधवाससः शक्रदुर्वुर्ग्रहान्वीरान्सर्वान्देवैर्विसर्जितान् अविषहतमान्स-
र्वाग्रहान्स्कंदग्रहांस्तथा स्कंदं देववरं सर्वे तदा शरणमागताः तांस्तु वै शरणं प्राप्ताः स्कन्दो वचनमब्रवीत् स्कं-
दः ॥ शरणं वै प्रपन्नानां वरं दास्याम्यहं ग्रहाः वाधध्वं यथाकामं हत्सोमपरात्मस्थितैः ग्रहाः भगवन्भर्तव्यवा-
सः ते तस्मादेतमासाद्य एतदरमभोहितैः सर्वेषां दासविग्रहः स्कन्दः इदानीं तदा लोके गन्धमाल्यानुलेपने-
न धूपशोभैरसन्धैस्तवोनावमेशयः ये भक्त्या स्व वकं देवं तथा देवा न नरा इने अगस्तिकाकुष्टयानांश्च वलपुष्पधूप-
यत्नतः वार्धमपि संवत्सरमस्तकर्मादिभिः क्रमैः तस्मैव पुरुषो शीघ्रं मम विशाखशासनम् नारायणः एव

वि॰ ध॰ मो॰ २॰ ३१ महाग्रहाः सर्वे स्वाप्ये वक्तुस्तदाणिष्ठ अस्मात् शर्वतनयं महाबलपराक्रमं स्कंदनैश्वर्ययोक्तं तस्कान्दस्कन्दग्र
हास्तदा ममममर्वेवचनमिदमूचुर्नराधिप श्रुत्वा कं मप्यदो शायमादेकर्तमर्हसि एवमुक्तोथ्यपर्मात्मा
हास्कंदस्तभाषत यावत्स्वाङ्गशवर्षाणि मानवानां नभक्तस्तु तावद्वर्षेतावाधं तमानुषाणां श्रुताः तत्रापि तथा॰
लिकर्माद्यैः होमैतेषां करिष्यथ ततः पूर्वं ग्रहाणेन सुसौतौ को भविष्यति एतावदुक्त्वा भगवान्कुमारो ह
दौग्रहाणामपरे शरीरे देहान्तकानायकमुग्रसत्वः लोकस्य रताङ्कमतीव हृष्टः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे पुष्पा
लघुप्रतिनारायणवाक्ये ग्रहोत्पत्तिर्नाम विंशतमोध्यायः १३॰ शौनकः ॥ ग्रहग्रहीतानां लक्षणं कथया
स्व प्रतिषेधं च धर्मज्ञ तत्त्वमेमं शयोमहान् नाग्रयाः देवर्षिपितृभूतानां सततं वावमाननात् गुरुवृद्धहि
यावार्यमिदतापमपर्षणात् बलिमङ्गलहोमादि नियमाभाववर्जनात् अनाध्यधनधर्मीदिध्यानयोगाद्यति
क्रमात् गुडामिषतिलहोमम ध्ये रुच्छिष्टमस्वा श्मशानायतनाध्यापि विधिशेषान्नर्नादपि राज्ञावत्स्य॰
ध्यारण्यशून्यवेश्मनिवेशनात् भोजनाद्विश्रमोरेवृतश्यामैरच्छलादपि श्मशानदेवपृष्ठादिमैथुनादिनि
सेवनात् अवमानादभीतानात ``` वामपर्षणात् ईर्ष्यावेषुनाशभूरथ्यावस्करसेवनात् वस्त्रपेनाशा
छाकाद्दादशीन्साकातिरपर्षणात् निलेजतासिकानोद्विजातितानाविशोषतः गुरुमिस्संपरिभावाकांत॰ २॰ ३१

ध्यात्माघुनिर्दनात ङुःखान्तरनास्त्रीणामिव्याघ्रवप्रभाषणात तथकेशवपालास्थिकार्पासाध्यपिद्दना
त् प्राणिनांमग्रवदुःखेष्वनध्यासदनकसूतकाथ्य समर्थितद्यमाने पुग्रहाग्रहेनिमानवान् वलसर्धविसंयोगादेव
माविशतिग्रहः जीवःकृतिंपधाटरूपः प्रविशत्स्वदूपते कन्यनीबाधनगोविज्ञेयाश्चतथाग्रहाः कारणैनेव
भिर्देहं ग्रहास्तत्रातिदेहिनाम् रासस्वभावादिंसार्थीरत्यर्थी वलकाम्मकः विज्ञासार्थी बलोद्रेकाद्यग्रहात्सार्देहि
काद्यात् प्रयुक्ताध्येनमेव स्मृग्रहास्तानिमानवान् कारणैनिनवाकानियपथ्येतानिपार्थिव तथापितत्पद
वाद्वविज्ञेयानिविधिषनिता तेषामेतं भवेत्येतेयस्मात्स्याथ्यवत्सतम बलिकामस्तरत्यर्थी हिंसार्थीवरथ्यग्रहः स्व
माधेवलिकामेतस्कुमाधेरतिग्रहम् हंतकाममसाध्येनविनामेव वलेमहत्त सामपूर्वे प्रकृतिविशेषमधुरेपः
प्रतापति नतोनेनरमाभसाधविविधयावतेव लिम पानमात्स्यानुलोपांश्च वेषेदष्टान्नमस्यति वलिकामस्यलि
गानिशोकात्मेतानिवमया रमतीन्दस्यतिश्चविस्मयाहसतिगायति गंधमाल्यांवरस्नानानपोदननमेवकः क
थोविविवेशोद्रूरुनमधुरेमेधभाषते अलंकृतवाविशति वर्तयत्वनलेकृते रतिकामस्यद्रूपाणितेयानीतिसवुद्धि
ना धर्मविशेषविधावति मिटमाबांतरित्कम पुद्रमालभतेकर्तगतादिभिरशीचनत मर्षोतादयतिस्वांद्र॰प
तमध्रापतेनगवत गतदेव्याणिकरुतेविनयोरमतोपिकं करोत्यमरणोपायाद्वेनकामादिनोनरः लोमहर्षी

रु मञ्जमण्डलायां वहून्यसेवच अमान्यपात्रमादेवं विदधात्यवश्यं विधिर्ते शावारयोऽन्येन सम्यग्रूपेणैव कारः
निर्मिलितानितात्तस्थैरनां दिवसमनेनथा मासमासमेतद्दिशहदीतस्यानन्त्यं मकस्य लताचारः प्रवक्ष्यामि
निबोधत भूमौ विनिपतमाश्रुतयास्तं प्रपन्नेव पात्रस्य निकेशाग्रकास्थाभरणानि शुभाशुभेनात्मकार्यं
दृतिसमस्तादृतनम् अतःपरं प्रवक्ष्यामि देवालये इदलताम् विधिस्सतेनसंयुक्तेन त्रिविधायजनाधिप नदीकू
लादिशिरवं विदशासादेमेवच शुचिविशीलसमाचारो नयो देवप्रहादितः देवानांपूजनेनैतस्य पुष्पधूपफलादिभिः
गंधदीपप्रदानैश्च वह्निसंतर्पणैस्तथा नैवेद्यैश्च समत्वैर्व्याप्यैः स्मलिवावनेः कर्तव्यं विरूपानिर्यततः सं
तेनसदा नन्दिष्टाभेरवादावानिवसंक्रान्तेपि कं नस्मिन्नयोन्यवाद्यैस्तान्नमा यथ्ययनानिव षट्पुष्पावहूनामू
तिवमंपादयतिसकम अमरगुरुसुगुह्यरूपमीतादिनिर्दिशात देवमपूजनेनैतस्य कार्यं मासमनामेवः रक्तः पुष्प
धूपदीपैः तथावीनमयवैः गंधर्वैवाधनिर्घोषैःस्मादृशः प्रदमति नैवेद्यानन्नदीनीरगंधमाल्यादिभिस्तथा
त यथाकामं विवरतितिगंधर्वोन्माहितोनरः गंधमाल्यप्रविविधैर्गीतवाद्यैस्तथैवच गंधर्वपूजनेकार्यं तेनसंयुत
तेनसदा निशानरनमस्त्वादि वतक्रान्तेकस्त गर्भवासागृहामेवीनिनोन्मनैविरूपयाः नागानांपूजनेनैतस्य
कार्यं कन्यापमत्यैः पतनोत्पन्नपिकापूपैः पमान्यनविशेषतथा अमलस्तोमरुदुग्धैः शियभावबहुभाजनैः पूर्णे २०
३३

हन्तात्मनः तथा गौरसप्रियः भूतानां दमनाविष्णालिंगरतैः विनिर्दिशेत् कुसुमैः बहुवर्णैश्च गोरसैर्विविधैस्त-
था भूतपूजानकस्यानेन संपद्यतेसदा पूज्याभावश्मशानादिवनस्पत्य विषेवका गर्भोचरतियाश्चिष्टाः पिशा
चान्माहितोनरः पिशाचयजनेनैतस्य कर्तव्यं पललामिषैः कर्दकोसंभवैः पुष्पैः कुसुसैर्भसलथैवच अथवा कमाची
रक्तातांहमेचार्मवरस्तथा गर्ब्नीविनीतनेनथ्यैकेन्तोन्माहितोनरः कुल्मासकृतपिण्याकपललोल्लुपिकागुडैः
यत्नात्पूजनेनैतस्य कर्तव्यं दोषप्रशान्तये नदिश्चैतास्वनसनातिश्चावपराय्यणाः रात्रसेन्द्रगृहीतस्य भावस्यापि विले
खकः पक्वान्नकेनमांसेनरुधिरेणतथैवच रक्तमाल्यबलिः कार्याः तस्य दोषप्रशान्तये भस्मधामरंतोधमलिनोम
लिनाम्बरः प्रेतगृहीतोभवति विकृताश्वलसमस्तकः पटेनमधुपाणेयैसर्पिःकोरसमन्वितम् प्रेतानां तर्पणं तत्स्मै
तेनसंपद्यतेसदा शुचिः शुचिसमाचारः संध्यावादी तिलप्रियः पितृगृहगृहीतस्य रूपमेतद्विनिर्दिशेत् ति
लतोयपुष्पान्नमधुपललफलैः शुभैः दीपदानैस्तथानिमत्रयाप्ताराधनतया पितॄणां पूजनेनैतस्य कर्तव्यं दोषशान्त
ये अर्थातिजपतेवच शुचिः क्लिष्टतिबाध्यथ योगमनकमसप्रार्थितारगृहीतोमानवोभवेत् देवांगोरसपुष्पाम्यंसत्याथा
यतमेस्त्रवैः अप्सरसांपूजनेकार्यं तस्य दोषप्रशान्तये कर्मप्रमकोभवतिनानिद्राभजनतादिवा योगमपेणागृहीतस्य
लताभमरादूते वास्रणांभोजयेतरूपमन्नसंस्कृतं गंधमाल्यैस्तथा तस्य दोषप्रशान्तये स्कंदग्रहगृही

वि॰ नानो बालानां ह्यपलभ्यानां नादितिमनतिथ्यं तिथौ मांसवर्जितानामस्तु तत्र स्कन्दग्रहार्थाय यः स्कन्दग्रहार्दि
ध मो तः रक्तैः पुष्पैः फलैः मूलैः बालक्रीडनकैस्तथा घण्टाताडककुक्कुटैः ध्वजाबलिनानाविधेन च पताकाभिस्तथैव च
२॰ स्कन्दमातृमहात्मनः अतः परं लोकहितेन वाच्यं सर्वग्रहग्रस्ते पुरुषे योगान् वक्ष्यामि यथा विधि विधिवन्न
३४ ग्रहैर्विमुच्यते नरो नात्र संशयः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे द्वितीयखण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शीलग्रहप्रतिकारो नाम बालग्रहलिङ्ग
विषयकविंशोत्तरशततमोऽध्यायः १११ नारायणः अथ तस्मात् पूर्वं स्नानं पूजा बलिकृतं नैवेद्यं चेति प्रकारेण वद ग्रह
ग्रस्ताः क्रियाः सर्पगन्धाश्च नाकुलीसमन्विताः पञ्चकर्मभेदनः सर्वदा रक्षेत् विधिवत्तेन सर्वग्रहविनाशकं बिल्वमध्ये व स्याद्गतान्
वार्ताकहस्ती फलम् उत्पादनमिदं श्रेष्ठं प्रस्तावपि देवानां तेन नन्दार्पणं रक्षेत् संतिष्ठेद्देवदारु मनःशिला श्रीवेष्ट
कस्तथा कौतीर विताले नवालके पत्रपुष्पाणि कुले सर्वे पञ्चगव्यमिश्रिते सर्वग्रहप्रशमनं स्नानमायुष्यमुत्तम
मम् विधिमेव तस्यापि नव मनोज्ञा गन्धश्चैव च पूर्णकुम्भेन मन्त्राश्च वीणा वल्लकीनां च मधुरं पत्रानुमतं सर्वग्रह
नाशनः भल्लातकानि सर्पिश्च रक्ताधान्यपायसैः पुष्पैः धूपैस्तथा गन्धैः सर्वैर्नानाविधैस्तथा पूर्णकुम्भे स्त
कल्माषैर्मासमैरेयैः दानेन च पूपैरन्नप्रकारैश्च बलिकार्या विज्ञातव्या कामपश्चात् लोकस्य सर्वग्रहशान्तिः
पं नदीं च वितयाश्चैव मातॄणां कमपीम सर्वतोभद्रेण कुर्याद्विविधानि च देवपतीनामप्यनेक ॥ २॰
३४

सर्वपापविनिर्मुक्तं महातर्कवचा स्तोत्रमनमोरवधूपः सर्वग्रहापहः शान्तिकारी वर्णक ॥ ‑ मति १ १२८

पौर्णमासरजोकरकण्टक बन्धो बालकाः विस्मरन्त्यापि भूमिकाशयनं पूजयेत पुष्पामोदिभिः विविधैर्द्रव्यैः कुलेनोपचरितं महा
पशावकैर्नानासर्वग्रहनिवारणं रसान्तरैः कटुकैर्मेति सुमनःशिला समानिष्ठान् तौर्यत्रिकैरपि सर्वैः तेन कार
येत छायाशुष्कं तन्तुं दर्भं नेत्रग्रहनाशने मन्त्रेण तिष्ठन्तीच्छया वसन्ते वासवे च छायाशुष्कं पुनः पिष्टेन पं
प्रशमनेहिते संयुतं नैवेद्यं ग्रहदेवतानां भक्तिपरायणेनापि स्यात् योगान्नेतान् प्रशमनं कृत्वा ग्रहोद्भवान्भूमिप
तिप्रधान इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे द्वितीयखण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे ग्रहरक्षाप्रतिषेधो नाम द्वादशोत्तरशततमोऽध्यायः पौलस्त्यः १११
स्कन्दस्य पार्वतीसुतस्य ग्रहा धर्मनाशनकराः पञ्चकादशमहाभागास्तस्मात् वक्तुमर्हसि नारायणः स्कन्दस्य पार्षदा
प्रागसौ कृत्तिकासुतः कृत्यया देवदेवस्य चायं मार्कण्डेयः स्वयं च स्थितः स्कन्दे देवसेनापत्ये प्रयोजनमस्मि प्रतिम् त
पावनाः सर्वे च प्रयताः समाहिताः शक्रश्चैव देवदेवं नमस्यामि क्रमाद्वरमच्युतं कार्तिकेयं शरणं च
हितेनः मम इदं तमाशाकरं तेजो मेनका पाकवरेषु तं शक्तिकर्मविशालालंकारं पुरन्दरं मनसा सम्यक् भक्तान्
के पिदेवातेजसा प्रवाहं पुत्रम् काकपक्षधरं शोभनं पौरवं कविम्भूषितं रक्ताम्बरं महाबाहुं वरदं गामि
नं घण्टाप्रियं गणाध्यक्षं महाबलपराक्रमम् देवसेनापतिं देवं सर्वलोकहितप्रियम् पद्मानुलम्बरूप
तप्तस्य चैतन्यं भामवासरे कृत्तिकासमं विपिष्टं तिथ्यानामेष्ट यशस्क नैवेद्यं मांसविरुद्धं ...तिमंगल

नेन दिव्यो यो हि गुणैस्तेषां फलैः स्कंद भविष्यति त्रियोगेष्टनेनेकृत्वा भवतः सर्वमेतम् स्वतर्यं फलमाप्नोति
नात्र कार्या विचारणा वैशाखे मासि सदा मध्ये च मायां च नपोषितः भवंति पूजयेत्त्वष्टां स संवत्सरमातिष्ठतः पुत्रा
र्थी लभते पुत्रान्धनकामो धनानि च सतत्सुप्रणामप्यात्मगोत्रपितृदेवतात्मन स्कंदेन गवेदीपेन चेत्तोष्यति
तव प्रभो लोकदर्शे पितेका मानप्राप्नोति मननसीयिनान् स्कंदः पितामहे देवतेश्चाक्षं महादेवः प्रतापवान्
तस्मात्तया कार्यं च्याप्नुयसमीववत्नितामसंच नारायणः ततः प्रादुरभूत्तत्र देवदेवस्त्रिलोचनः सुसर्पं सर्पषि विक्र
मार्श्च ब्रह्मणः सहितः प्रभुः सेनापत्येन देवानां सोऽभिषि—सुरासुभो नवान सहितं नाम सानवंदेवकं वकम्
महिषाणां समाबीर्यं नत्वा नाथत पोपरान् बहुना दानवान्दाब स्कंदः परबलार्दनः यदा हेतनशाक्रोऽभितदादे
वस्त्रिलोचनः तमामे समसमातत्र ततः स्कंदवराणुयः नवानदानवानं दोषातशो च सहस्रशः भक्तानुकंपी
भगवांस्त्रिनेत्रो देवाविसंवाति निपातिसंख्ये कृत्वा त्रिलोकीं वतदाय दत्त्वा जगाम कैलासगिरिं महात्मा १
इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे महिषवधो नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः १३३ नारायणः तस्यैव देवदे
वस्य प्रभावमपरं शृणु यष्टकामैः सुरैः पूर्वं यज्ञभागेन कल्पितः यदा नाते स्त्रिनेत्रस्य तदा रुद्रेण शंभुना पत्र
वाहं ततो गत्वा देवाविज्ञानितावतान पूषाः सशोभवयतः सरोदितानशान्तयत भगस्य नयनं च वा मेव भेत पूरवी २० २५

रुद्रो देवस्तु महादेवः सगा रुपयज्ञसदा भारतस्य हस्तायनेनारायणाच्छ्रम समस्तानां महादेवा वाणिशा
पतनो हरः यज्ञात्समातिपिं शामं हर्तं वाणपत्रं रवं नारायण तेवक्रेविहृतेकंठपी इनाद विहृते महादेवस्तदा
रिवमयाश्रितः हरापिनक्षमंनतसमवर्याद्दिविसनवः नशाशाकचतेवदंयदपमंभ्रतेनसा ततसेवदयामा
सवद्याणुभवतस्तेवः भगस्य पूस्सप्रलदाप्रमाटसकरोस्तु नः यज्ञस्य चाभयं दत्वा क्रोड्यामंभितेपुनः नाग
स्ताम्रगगनेमहादेवान्तगस्तदा दृष्ट्वा ते समहाभागा ज्ञानानभूषणाः कृद्दोनरुद्रणासवाबतिरवलाः स्वस्थाउम
नेनकृताम्भूयः तस्मात्समचस्तम भावयन्लोके कृद्दाखनोत्वार्तात्वकः प्रदिष्टः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयव
ज्रसंवादे देवयज्ञविध्वंसनं नाम त्रिंशोऽध्यायः १३४ नारायणः तस्यैव देवदेवस्य प्रभावमपरं शृणु येन
विध्वंसितो यज्ञो यदा दक्षस्य धीमतः दक्षस्य यज्ञमानस्य गंगाद्वारे पुरा प्रभो शतानाहानेव शर्वस्य देवाः प्रक्रान्पि भ
वव देवाः प्रक्रापाप्लतथा रुद्रः शूलपरस्तदा वीरभद्रेति विख्यातं क्रोधजं सदृष्टवान्गणं भद्रकालीं सकाटीद्वा
तस्य वक्त्रात्पार्वती वाणिरंत्रकतिरावतीवीरभद्रो महाबलः भद्रकाली तथागत्वा दत्त्वयज्ञ मपातयत् विध्वस्य
मानेयज्ञे ततपार्वत्या सहितः शिवः दृष्टवानपतनातेरुभद्रकाली सुरैः स्थिता विध्वस्यमाने यज्ञे तद्दत्तवानमभ्र
यीत वीरभद्रे महाभागं भद्रकाली तथैव च कोभवेतासिद्ध्यशोसमयज्ञोपहातकौ श्रीवीरभद्रः कृत्वश

करेणावाप्तवं तस्यापरिकल्पनात् यत्त्विदं सनातनाय प्रवृत्तो नियतेन्द्रियो भद्रकर्णे स्वयं सर्वं गच्छति मत्प्रसाद
य नारायणः वीरभद्रवचः श्रुत्वा गत्वा तत्रावशंकरं अश्वमेधसहस्राणां फलं भो विलोचनात् विलोचनस्त
दानतपो वीरभद्रप्रभावतः यत्र स्थित्वा वचायत्तो दत्तस्थानविनाशनः तत्र स्थाने तु सततं मात्रियत्वेव करिष्यति
दक्षिणं च समाहूता भद्रकालेश्वरेण या सरस्वती महाभागा प्रविष्टा जाह्नवीतले संगमे च तयोः स्नात्वा प्रज्ञां सम
करिष्यति यः पुमान् स गणेशानं मम सायुज्यमसंशयं गंगाद्वारे कुशावर्ते विल्वके नीलपर्वते तथा कन
खले स्नात्वा सर्वपापप्रमोचनम् भविष्यति महाभाग तथैव च मनोहरं प्रजापतेर्यज्ञभूवं समासाद्य यतस्ततः
सोऽस्पृष्टपापपंकं सर्वं त्रिदिवं च गमिष्यति भूमिष्ठस्य तु यत्पुण्यं तस्मात्स्वर्गोदकम् तस्मादपि तथा पुण्यं
सारसं परिकीर्तितं सारमात्रैस्तु कृत्वा पुण्यं नारीयमपि नेत्कृत्वा तस्मादपि च गांगेयं तटस्थापि विशेषतः
सर्वत्र सुलभा गंगा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा गंगाद्वारे प्रयागे च गंगासागरसंगमे गंगाद्वारे कुशावर्ते विल्वके नी
कन लपर्वते स्नात्वा कनखले तीर्थे पुनर्जन्म न भवेत् तेन रूपं च कमेतद्दिव्यं तैर्वगणनायकः तत्र सन्निहितो ब्रह्मा
तत्राहं तत्र केशवः तत्र देवगणाः सर्वे अरण्यपतयोऽपि ना: तत्र मीनं ते स्थानं निदिष्टं मया तव तत्र संस्थानं च
लोकान् त्वं गमिष्यसि एवमुक्तो महातेजा वीरभद्रो महेश्वरः उवाच वचनं देवो भद्रकाली महेश्वरः २· ३९

ओं नमोऽस्तु ते महाभागे वरदे कामरूपिणि अष्टादशभुजे सशूलमुद्गरधारिणि पीतकौशेयवसने पाशां
कुशदशानने नीलोत्पलदलश्यामे गजकुम्भोपमस्तने वरदे बाहुसर्वांगि सर्वाभरणभूषिते कमण्डलुधरे
देवि देवारिबलनाशिनि अदितिश्च दितिश्चैव विनता सिद्धिरेव च रात्रिर्निद्रा प्रभा कीर्तिर्बुद्धिर्लक्ष्मीः सरस्वती
धृतिः कीर्तिः स्वधा स्वाहा त्वमेव वरवर्णिनि लोकानामुत्तरिष्यन्ति सर्वकामप्रदा शुभाम् नवम्यां पूजयेत्सता
कामान् प्राप्स्यसि नवम्यां पूजयिष्यन्ति ये त्वां सम्यगुपोषिताः तेषां त्वं कष्टदा नैव भविष्यसि न संशयः कं
टके च वनशैलानां वनानां गहने पुनः रम्ये सर्वविशालानां तडागे त्वामवाप्स्यसि ये च त्वां सम्प्रभावतः पूजयिष्यन्ति
मानवाः न तेषां दुर्लभं किंचित् विद्यते लोके परत्र च ये च त्वं मद्गते लोके समभिध्यास्यन्ति भक्तितः ते सर्वभयनिर्मुक्ता
भविष्यन्ति न संशयः नारायण उवाच एतावदुक्त्वा वचनं तत्रैवान्तरधीयत दक्षोऽपि च वरं लब्ध्वा मुदं लेभे त्रिलोचनात्
एवं प्रभावो वरदः सदेवाभीकामान्के पीनगतो निवासः कस्मात्त्विदं क्वचिद्पवर्यतस्य शरणं स्वयं तस्य सकलादिता
क्तिः इति श्रीविमलधर्मोत्तरे पुराणे श्रीयवत्ससंवादे दक्षयज्ञविध्वंसनं नाम पंचविंशोऽध्यायः २२५ नारायण उवाच
प्रभावमपरं तस्य शृणु देवस्य शूलिनः यथा विमोचितस्तेन श्वेतो नाम स्ववशंगतः श्वेतो नाम महातेजा राजर्षिप्र
मधार्मिकः पूजयामास सततं लिंगं त्रिपुरघातिनः तस्य पूजापरस्यैकस्य कदाचित् पृथिवीपते आगतास्तु नमदंष्ट्रो

वि कालःपरमदारुणः रक्तकृष्णातिनयनः सर्पहारकरोमवान् दंष्ट्राकरालो विकटः घूर्णितोञ्जनसप्रभः
ध.मो. रक्तवासामहाकायः सर्वाभरणभूषितः पाशहस्तस्तथाभ्येत्य स्थितेनपाशमथास्यतत कण्ठार्पितेनपाशेन
२३० स्थिताकालमथाब्रवीत त्वामाहंप्रतीतस्तमस्मत्रिभुवनान्तका निर्वर्तयामियावत्तनेमन्मथहिघः तमब्र
वीत्तदाकालःपरमवतथापिच नक्ष्मानतस्त्वयामस्य हृदयानेस्थितजनस्मिते स्वःकार्यमयक्तवीतेदवीक्ति वपन
क्तिकं नदिमतीतनेमस्तःकृतेवात्माब्रवाकृते गर्भीवाप्यथवालेवायावनेवापकेपिवा आयुष्यकर्मणितो
णलोकोयेनियतेमया नैघ्यानिनमंत्राश्चनेहोमनाञ्चलपः त्रायंतिरस्कनेपितंजरयावापिमानदम व
हूनींस्महस्राणिपिनामहशतानिच मयानीतानिकर्तव्यानाश्चमसुरक्तयानव विपत्तेपदंतनेयस्यमहादेवस्य
शूलिनः देहस्यांसमवश्यामयाधैस्थितकारिणः स्वयंप्रभुनैवचाहंकर्मायत्तामतिर्मम कर्मणादिनथानाशे
नाल्लिभूतस्यकस्यचित् कर्ममार्गानुसारेणयात्राहंसमप्रचोदितः नयामिसर्वमाक्रम्यत्रैलोक्यंसचराचरम् एवम
कलकालेननीयमानस्मितोवने। जगामसर्वभावेनशरणंभक्तवत्सलं स्थितेनशरणंशामेलिंगस्थितिंप्रगोकः न॰
भूतभविभविष्याद्रः प्रादुर्भावेस्त्यशार्ङ्गिणः आत्मनःकवचंकृत्वाकृतरक्षोमहेश्वरः भित्वालिंगसमुत्तस्थौ
क्रोधविस्फारितेक्षणः ततोयमेवलज्वालाप्रकाशितनगान्तरः दष्ट्रमाकमहादानस्यकालोनरलनेजसा संर्णो

भस्मभूतस्सर्वभूतविनिग्रहः स्थितस्यदृष्ट्वामामीप्यंगणेशानेंनचैवच कृत्वाविधिग्रहंकालेनदेवानरर्षोयत
ततःप्रभृतिनानेरुक्तालःसंकलयत्सतो नकश्चिन्म्रियतेलोके विदेहत्वान्नगमे शैलूषः दैवरैकवत्रसोधन
सर्वबाधानिवारणं कुतोहंश्रोतुमिच्छामि तन्मेसंप्रायोमहान् नारायणः श्रुत्वमेतत्परंसंपविदेहवैरिनेक
ल्मषनाशकारि इःवोपदंनेकवचंत्रवीमिरताकृतायेनमहेश्वरेण इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेमार्कण्डेयवज्रसंवा
दकालदाहवर्णनेनामषड्विंशोध्यायः १२६ ॐमयवरः विप्रणम्यानरसीशानमतेनित्यमनामयं देवंम
हेश्वरंविभुंसर्वव्यापिनमव्ययम् वक्ष्यामहंप्रतिसरंनमस्कृत्यजनार्दनम् सर्वोपद्रवनाशनंसर्वदुःखनिवारणं
विष्णुर्मामग्रतःपातु कृष्णोरक्षतुपृष्ठतः हरिर्मेरक्षतुशिरो हृदयंचजनार्दनः मनोममहृषीकेशोजिह्वांरक्षतुके
शवः पातुनेत्रोवासुदेवः श्रोत्रेसंकर्षणस्तथा प्रद्युम्नःपातुमेघ्राणमनिरुद्धस्तुचर्मम वनमालीगलेपातु
श्रीवत्सोरक्षतान्तरः पार्श्वंनपातुमेचक्रंवामंदैत्यनिवारणम् दक्षिणंनगदादैवीसर्वासुरनिवारणी उदरंमुस
लीपातुपृष्ठंपातुचलांगली ऊर्ध्वंरक्षतुशार्ङ्गीमेजंघेरक्षतुचर्मका पाणीरक्षतुशंखश्चपद्मोमेचरणावुभौ सर्वका
र्यार्थसिद्ध्यर्थंपातुमांगरुडध्वजः वराहोरक्षतुजलेविषमेषुचवामनः अटव्यांनारसिंहश्चसर्वतःपातुकेशवः हि
रण्यगर्भोभगवान्हिरण्यमेप्रयच्छतु सांख्याचार्यस्तुकपिलोधातुसाम्यंकरोतुमे श्वेतद्वीपनिवासीचश्वेतद्वीपंनयतु।

वि॰ नो: सर्वाशत्रून्मर्दयतमधुकैटभसूदन। विकटेनमदाविष्णः किंचित्सम्मविग्रहान् हंसोमत्स्यतथाकूर्मः पा
प मो॰ तमांसवेलादिषो त्रिविक्रमस्तमोदेवस्सर्वाप्याशान्निकृन्तन नरनारायणोदेवोबुद्धिपालयतोमम शोषोशोषम
१३८ ततानःकरोतु ज्ञाननाशने वडवास्यर्विनाशार्यंतकल्मषंयन्मयाकृतं विद्यांददातुपरमामश्वमूर्धासमप्रभः
दत्तात्रेयपालयतमपुत्रपशुवांधवान् सर्वानरीन्नाशयतरामः परशुनाममम रक्षोघ्नोमेदाशरथिः पातनित्यंमहा
नतः विप्रन्सेनमेहस्याज्ञामोप्याद्वनन्दनः प्रलंवकेशिचाणूरपूतनाकंसनाशनः कृष्णोयोवालभावेनसमेम
कामान्प्रयच्छत् अन्धकारंतमोघोरंपुरुषंकृष्णपिंगलं पश्यामिभयसन्त्रस्तः पाशहस्तमिवांतकं ततोहंपुंडरी
काक्षमच्युतंशरणंगतः योधीशमतिरूपस्यंप्रभशीतांसनिर्मले यस्याहंविततोयांनित्यंयस्मेभगवान्नातिः
सरनारायणोदेवःसर्वापद्रवनाशनम् वेमर्वंकवर्वहुत्ताववरामिमहीतले अप्रधृष्यास्मिभूतानांसर्वविस्मृम
याग्रहस्य स्मरणाद्देवदेवस्य विष्णोरमिततेजसः सिद्धिर्भवतु मे नित्यं यथामंत्रमुदाहृतः योमापश्यतिचक्षुभ्यां
येचपश्यामिचक्षुषा सर्वांसांसम— षोनाविसर्वभांतिवत्तषा वासुदेवस्यपृज्ञकीर्तनस्पशंख्यस्यायुधाः नम्र
छिंदन्तमेपापंमामेहंसंतहिंसकाः गतमेपुपिशाचेपुकांतारेषुदवीषुच विवादेराजमार्गेषुद्यूतेषुकलहेषुच
नदीसन्तरणेचोरेमप्राप्रेप्राणसंशये अग्निचौरनिपातेचसर्वग्रहनिवारणे विद्युत्सर्पविषोद्योगरोगोदेविघ्नसं॰ १३८

कंटे नष्यमेतज्जपांस्त्रिसंध्यांशरीरे भयमागते अयंभगवतोमंत्रोमंत्राणांपरमोमहान् विख्यातेकवचंगुह्यंसर्वपापप्रणा
शने स्वमायाकृतनिर्माणकल्पांतगहनलोककृत् अनादिनिधनजगदोजपद्मनाभनमोस्तुते ॐकालायस्वाहा ॐकाल
पुरुषायस्वाहा ॐप्रचण्डायस्वाहा ॐप्रचण्डपुरुषायस्वाहा ॐसर्वायस्वाहा ॐसर्वसत्वायस्वाहा ॐनमोभगवतेप्रा
यत्रिलोकधाम्नेहुंटिटिपिटिटिस्वाहा ॐततमेनेअग्नोतमेवायुतमयेमत्वाः पापानवर्तासेषांदस्युदानवपन्नगा
तस्सभूतप्रेतपिशाचकुम्भाण्डापस्मारोन्मादनज्वराणांएकाहिकंद्व्याहिकंत्रैतीयकचातुर्थिकमौहूर्तिकदिनज्वर
रात्रिज्वरसततज्वरसाध्याज्वरसर्वज्वरादीनां उन्मादनलूताकीटककालुककटकपूतनाभुजगस्थावरविषसर्व
षादीनामिदंशरीरंममस्पृष्ठ्यभवत ॐसरकरेपकठोकटविकटदंष्ट्रपर्वतोरक्ष ॐहंहंहंहंदिनकरसहस्र
कांतममोग्रतेजःपक्षिमतोरक्ष ॐनितिनितिप्रदीप्तज्वलनज्वालाकारमहाकपिलेजटिलऊर्ध्वतोरक्ष ॐविलिवि
लिमिलिमिलिकोरुतिशागिगांधारि विषोहरति विषंसासामोहयतस्वाहादक्षिणतोरक्ष मामकस्यसर्वभूतभयोप
द्रवेभ्योरक्षरक्षस्वाहा जयतिविजयदोनेजीयतेरिपुपरदामन्त्रवध्यते भयहृदभयदोभयेभयंदिशतममायुरु
दारमच्युतेतदरमखिलाविशांतिलोकापुगापरिवर्तसहस्रसंतयेषु ॐनागानलवरुणःकवयःपुराणाःस्तुवन्तिहृदेना
हृदशान्सितारः सर्वमतानग्रेतनमानिरुदयपुष्पसंकर्षणवासुदेवाः इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेपुमार्कण्डेयवज्रसंवादेश्री

वि॰
ध मो
३३५

त्रैष्ठप्रतिनारायणवाक्येषु विस्मयवर्णनाम सप्तद्विंशततमोध्यायः २३७ वज्रः श्रुत्वा कालो गदद्दृं ब्रह्मणेन समीरि
तं किं पप्रच्छ तदा ब्रह्मः पौलस्त्यो मत्सवोदितः मार्कण्डेयः श्रुत्वा कालो गदद्दृं ब्रह्मणेन समीरितम् रावणस्यैव चरि
तं भूयः पप्रच्छ तेन तदा पौलस्त्यः चरितं मावशेषेयं दशग्रीव सत्तम। तद्दृष्टान्तमिच्छामि तन्त्रमे संशयो महान् नारा
यणः ततो गमनगरे भूयः परिचक्राम रावणः सद्दर्शनदानं समानं सर्वकांचनम् मर्कान्नलपरितिं तेन यावि द्रुम
तोरणं गारुडे नवरत्केन समंतान् कृतवेदिकं वैदूर्यकृत विरचित स्तंभं पद्मरागप्रभोज्वलम् इंद्रनीलप्रभाच्छन्नगिरं रीशत
शोभितम् महाभवनसंवायं महोद्यानविभूषितम् सवोगेहणसोपानं दीर्घिकाशतसंकुलम् सर्वर्तुकुसुमैर्युक्तम्
मेतारूपशोभितम् सर्वामनयुनेरम्यं महोन्मुक्तादिकं तेन दृष्ट्वा गृहं वाले महत्स्ववाक्यमब्रवीत् पद्मश्रीश्चेत्याको
टिकस्येदं भवनोत्तमं एवमुक्तः प्रहस्तस्तु प्रविवेश गृहोत्तमं समासाद्य चकस्याथो भिन्नाजनवयोसमम् सर्वाभरणसं
वीतं सर्वलक्षणलक्षितम् दृष्टीनालोलदृष्टमस्तं हारदेशो व्यवस्थितम् ददर्श पुरुषं भीमं ज्वालामेरलदुर्दर्शम् ते
तदृष्ट्वा महाभूते वाधतो मानिशाचरः भयविह्वलसर्वांगो निष्क्रान्तस्तत गृहात् तेन दृष्टा नष्टाभ्रं तेस विवेशदशा
ननः समासायाथ कत्याचौ सदृष्टानपोवादि तमस्तवमहातेजा निशाचरगणेश्वरः उवाच्यर्थे दमनप्रासोगुरावनि
च्छ प्रपच्छमे श्रुयतानस्यशं समेदहेयो स्मिन्नस्तु दारं समतः ततो रात्रसराजस्य पुरुषो वाक्यमब्रवीत् निष्पापास्मिन्नरदेहणजाग

३३५

नवाना बलिर्बलो तेन तोयोत्पमेवीरप्रविशोदरहोनमम् गुहेनाहमितेन वैमहात्मा महाबलः ब्राह्मणप्रणा
णप्रसूनः समपराक्रमः वीरो बहुगुणोपेतो बलवान्दृढविक्रमः बालार्करुचिनो नक्षौ समरेषु निवर्तकः प्रियंवदः
संविभागी गूढः स्वाध्यायतत्परः एवमुक्तो दशग्रीवः प्रविवेश गृहोत्तमम् स्वयं ददर्श तात्तदेवबलिनामसमहात्मना
शीघ्रमत्तं गमायोग्य हृष्टस्तागमनेनतः तस्य वावमहातेजा गणराक्षसाधिपः श्रुतेमयामहाभाग बद्धस्त्वाकि
लविस्मना सोहं मोचयितुं शक्तो बन्धनात्तोनमेभयः एवमुक्तस्ततोहास्य बलिर्मत्तो दमब्रवीत् पतेतकुंडले दिव्ये म
हारत्नोपशोभिते प्रनयोरेकमानीय मत्तोपविशमाचिरं श्रुत्वोपविष्टस्य चने व्याख्यामोविसृविक्रमम् एवमुक्तो द
शग्रीवः कुंडलानयेनेततः चकार परमं यत्नं नशशाक च शक्तुहृ यदा चालयितुं स्थानात् नशशाक सकुंडलम् शमिवम
वेगात्त समन्ततः स्वदर्शनः भ्रुकुटीमेकटमुखःपरं विस्मयमागतः उत्संगे तु दवस्येन बलिः कृतेदमब्रवीत् हिरण्य
कशिपुर्नाम्नासीत्पूर्वसंप्रपितामहः यदावभूवतस्यैमे कुंडले वै वभूवतुः एताभ्यां कुंडलाभ्यां तु सोभूत्स्वैर्विभूषितः कु
लावेत्यतावैरः कस्तेन विहारितः कथमपमयाभागे तं तेने संस्थव स्यास्ति सपव पुरुषः सूणमाहारितिष्ठतिनि
त्यशः पतेवाचावे हृत्स्नतयाच्चवनर्पितः वशनीतावलवतपूर्वपूर्वतराप्तये वद्वास्तारुमनेनवकालोयं दुरति
क्रमः कथं पुरुषं लोके वेच यिष्यति राक्षस लोकत्रयस्य सर्वस्य कर्ता हर्ता तथैव च संहरत्येष भूतानि स्थावराणि च

वि॰ णानि च पुनःपुनः । तं सर्वमनाद्यंतममरेश्वरः दृष्ट्वैव दृष्टवंतं तं पप्रच्छ तथा च स सर्वमवहिलोकं शेषादीनादिनाम्॰
ध मो प्रानमीश्वरः सर्वदेवमयश्चैव सर्वभूतमयस्तथा सर्वलोकमयश्चैव सर्वज्ञानमयस्तथा सर्वरूपो महारूपो महा-
२४॰ तुलमहाभुजः सहस्रनयनोद्भूतः सर्वसंपादनात्प्रयात एतच्छ्रुत्वा तु वचनं रावणो निर्ययौ तदा न च तं पुरु-
षं तत्र ददर्श रजनीचरः समेत्य रक्ताधिपतिं महायश्चाचारभूयः पृथिवीं समाप्तम् न चाप्यसौ कंचिदपश्य-
तस्मिंल्लोके पुंधोरं विदशादिमर्द्दनः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमखण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे श्वेतद्वीपप्रति नारायणावलो-
कवलिरावणसमागमो नाम द्वात्रिंशत्तमोध्यायः २२८ नारायणः स कदाचिन्महीं सर्वां विचरन्पुनदाप्नुतः
पश्चिमसागरद्वीपे ददर्श पुरुषं शुभं तालुनटसमप्रख्यं ज्वालितानलसप्रभं विश्वरूपपरं देवं वरदं कामरूपि-
णं यमलस्य तपश्चैव नगातः सिंदूरे तत्र क्वचिच्चाश्रित्य तस्यांते मन्मथः शिशिरोश्वमाश्रितः विश्वेदेवाः कटीभा-
गे मरुतो वस्ति शीर्षके पादाश्च पादे देवी पिशाचाश्च नखाश्रिताः मध्ये स्थावरवत्स समुद्राः कुक्षिमाश्रि-
ताः पार्श्वेषु च दिशः सर्वाः सर्वसंधिषु मारुताः पितरश्चाश्रिताः पृष्ठे हृदये च पितामहाः गोदानानि पवित्रा-
णि भूमिदानानि यानि च स्वर्णास्वर्णदानानि पंकजलोमानि नद्यानि च अस्थिभागेषु शैलाश्च सिराश्च सरितस्तथा
मांसे वेतानवेत्र सप्तशरीरेषो वाश्रिता कुकाटिकायां भगवान्स्थानलवाहान्प्रयोगाणाः वाहूपाता वियाता च भगः २४॰

घ्राणेथाकवौ नागाश्चास्य विषाः सर्वे करजेषु व्यवस्थिताः अग्निरास्ये समभवत्सस्य केशा नदेश्वरपिहिता देहस्यास्य तव श्च-
वदंष्ट्रोयास्य वत्सराः नासायां चापि साध्यास्य भ्रूर्घ्योः पुच्छवासवः ग्रीवायामभवद्देवी गायत्री चापि सस्वती
नासैश्रोत्रे श्रवणयोर्नेत्रे शशिदिवाकरौ वेदाङ्गानि च यज्ञाश्च तथा रूपाणि यानि च एतानि तस्य रूपस्य देहाश्रि-
तानि वै तेनानि कायेन तदा वाङ्मयः पाणिपीडिनः वेदाङ्गानि च यज्ञाश्च तथा रूपा समौ हंसविद्याश्चास्य पलाय-
तदिशो दश अश्रवेद प्रथमस्तोयप्रममालाविभूषितः क्रमाणि च विविधानि तथा चानलगिरिसन्निभः उपाय च
दशग्रीवश्चाहूय सविस्मयम् कृतातः सहसा हूतप्रद्रक्षणकसारणः एवमुक्तो रावणस्तैरेणतमास्ममथाप्रविवन्
प्रविष्टस्तस्य देवरवदेवदानवदर्पहा तेन तेनैव ततः प्रविवेश निशाचरः एक एव महातेजा वरदा स्वयंभुवः
प्रविश्य ददर्श तत्र सर्वाभरणभूषितान् निस्रान्सवाः शांतभवान्विष्कलान्याक्कप्रभान् ददर्श तान्महारूपाः श्री-
वत्सकृतलाञ्छनान् एकरूपधरान्सर्वान्तकमाल्यानुलेपनान् रागद्वेषविनिर्मुक्तान्सर्वशस्त्रांतरान्स्थितान् स्तेन
गीतवाद्येन सेवमानं जनार्दनम् मानुष्यास्तान् कृता देवदेवस्य चक्रिणः सर्मापं समनुप्राप्तः स्वपरमेष्ठिनः
दृष्टाः कोटिसहस्राणि द्रष्टाच रजनीचरः - - रूपान्तरसमस्तादेशात् देशासमपासरन् नगामददर्शाप्यवाज्ञाय
सगणाश्ररत्सम् ददर्श तत्रानन्तरूपं शयनेस्थितं चांद्रे सम्मुहावंकशायनासनानामसा श्रीनमपुरुषमेकः प्रवेश

वि॰
प सं॰
२५८

नावगुण्ठितः दिव्यगन्धानुलिप्ताङ्गो दिव्याभरणभूषितः दिव्याम्बरधरो माल्यी वेलावत्स्यैकभूषणः बाल
व्यजनहस्ताभिः रूपेण प्रतिमास्थिता पादावत्सङ्गस्थाप्य तस्य देवस्य वल्किनः निवृत्तः सप्तमासावधी
श्रवगुण्ठनमादाय दृष्टेनानेन महात्मना महाशोकाम्बुलदा देवो दृष्ट्वा तेन गतमेतं तेन मासं न देवस्य रावणालोक
नावणः कृतमूलाय यथाशाखी निपातमहीतले पतिते गतेऽमंदं तं देवो वचनमब्रवीत उत्तिष्ठ मरणान्नास्ति
मास्युतेते निशाचर प्रतापनिवणोरलोयेन नीवस्मि सोधुनं तमब्रवीत्तदा रागजागतमानं तं विह्वलः कोऽभवाम्ब
यनेशान्तगुणानानलसप्रभः एवमुक्तस्ततेनाथ प्रत्युवाच निशाचरम् किं तमया दशग्रीव वध्योऽस्मि नविनाम्नम ०
वेमेववरस्तस्मात् भविष्यति दशानन यन्तिहृत्वामिमोहाव्यं यद्विनोहरिष्यामि मात्रष्यमहमामायवीवधिष्यसि
रावण अस्याः कृते विशालाक्ष्यास्त्वस्मात्तेन वक्षगतम् श्रुत्वैतद्वचनं देवाद्रावणो वाक्यमब्रवीत नास्ति यस्य न तो
लोके मया लोकत्रये विना तदन्यान्मरणं यस्य भविष्यति जगत्त्रये एवमेव वचो देवं तदन्यान्मरणं मम अथा
सुगात्रे मे प्रत्यक्षं रावणो भीमविक्रमः त्रैलोक्यमकलेन गन्तुं निष्कृपपरस्पन दृष्ट्वा तं रावणं तत्र विस्मयोत्फुल्ललो
चनः बहुमेने तथात्मानं निर्जगाम तथैव च देवदेवाभ्यनुज्ञातः सर्वगः सहितो हरः तस्य देवो वचस्यार्थाय वचनं
तिलनाऽदनः मातृघ्नमगतो राजेन्नमाविग्रहं कृत्वा गोमा जनार्दनः मातृत्सीतालक्ष्मणैश्च तथाभरतशत्रु

२५।

घ्नौ लक्ष्मणोऽपि महायशाः विस्मितो भामलयादेया विलसत्नलपराक्रमाः शत्रुघ्नमहकर्मन वणाम्यवधं कृतं तस्मा
दभ्यधिकं मत्येभारतं धर्मवत्सलम् नदेवमेवमेनं तेनेयतं नरेन्द्रतमेनागवरेण देवः रामविनतेन वचलशासयं
घामनाथो हरिरप्रमेयः इति श्रीविस्मयमानरेश्वमार्कण्डेयपद्मसंवादे शोलखण्डनिवारणयामनाकोपुराणस्य सह
पुरुषदर्शने नाम एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ३९ शौनकः लवणस्य वधं श्रुत्वा शान्तमिश्रामितततः शत्रुघ्नेन कथं
युद्धे लवणो विनिपातितः नाडायणः अयोध्यायामयोध्यायां राजन्दशरथे स्थिते अथ तीर्थकदाचित वसन्त
वर्णिनी नानापुष्पोत्तमसमावृतसर्वशाखिमनोहरे उत्फुल्लशाखिसंलीनचाम्रवनशिलीमुखे कोकिलानां च बहुलेन
प्रवालजनस्पृता सदा किरणकालेऽविसृष्टपितपवानले यत्रहृदगतशाखोस्यपरपुष्पनिनादिते गगद्धवालपवि
मिताः पत्यासृयानिवर्तिताः मेनकाः सहकाराणां यत्रलग्नशिलीमुखाः कामिनां माकिनावाणाः कामस्य च वका
मिरे कामिन्यः कामिनो कामे यत्र व्यन्यतो दधम समीरणोनदाक्षिण्यं सर्वत्र प्रकटीकृतं सहप्रवातमं त्रुत्रधमनय
वशालिनी लतरपंक्तिविरूढवे वदमानेवनिम्नगा श्यालिनिमास्तमधुनासमं तादवनातयः फलैः पल्लवैः पुष्प
दरागंवञ्जुलदामसे समीरणेनमधुनाप्युपज्ञाविनाममहा राडाबधुप्रपनभमः स्त्रियस्तेहेमशाद्वलः वल्लितेः
नेत्रजानानां वल्मानो मदभावितम गोष्ठीपुष्पोवलमदनीयस्मिंगत्ये संगतम दूभारेदवि विनपः नरमाणपदस

मा: यस्मिं वसन्तकाले वः प्रविशंति दिनत्रये ममैव चित्तमार्गं च मधुकरा तिलपुष्पकेः मदमत्त: पर्यायत्र
मालतीदिः कामिनः यत्र पुष्पाम्बरं चक्रुः कामिनीपाणिपल्लवाः पल्लवानां च सादृश्यात् विज्ञाता नैव कामिभिः
मत्तकोकिलसंगीता द्विरेफध्वनिबल्लकी मूर्च्छनं वनेऽदत्त यत्र मदोद्धताः नलताहताः तस्मिन्यतीते तमसौ नरेंद्रः सेवा
नयामासमनोरमयाम निदाघकालोल्लवाणिपमत्तसंसदमायांति हृदयस्थलाशाः इति श्रीविसयर्मोत्तरे गुर्वो·
ष्याख्यानवर्णने नामचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ४८· नारायणः वर्तमाने तदा ग्रीष्मे विकसन्मल्लिकाकुले निहत·
पुष्पसंचारसंततमसिकताकरे प्रफुल्लदाडिमाक्रांतललितारवनांतरे चारुचाम्पकपुष्पाम्बुवानवालिविराजि
ते पाटलापुष्पसंसक्तद्विरेफगणमंडिते संततमदिषकोटलवर्णकविभूषणे पानेतमंगमाते गविलासितजल
लाशये सार्द्रगात्रा वसलिले नीहारा शृंतपर्वते कर्पूररसदंतोगपामणालवलयाः प्रियाः रमयंति प्रयान्तरवन
मालीकृतमनः सर्वाश्चन्द्रांशवो यत्र कामिनां कामवर्धनाः रमणीयप्रदोषाश्च सततं यत्र रात्रयः रात्रौ ते शीत
लावाताः कुसमाशय नाथिनः समन्नायामि नायंते कामिनस्ता दिवसेः रात्रयः शीत्रगामिन्यो दिवसा संदगामि
नः मिथुनानामा—नांसप्रतामाप्रशकराः विलीनां द्विमतोयोघफेनपंतिसमाकुलः सुस्पर्शशीतास्सलिला
लयाद्रे सेन पर्वताः तथावल्लि निर्याससरभीकृतवेदनैः चंपयंति तथा कामं कामिनीनां तु कामुकाः रंस

तरसमस्यत्रमायामधम्मेततले कर्पूररसमायत्र नाशयंति स्मकामिनः यस्मिं निदाघे समफलाम्र हृतविभूषणाभ
रणवसनस्य दिव्यवस्त्रैरत्नहेरमाल्पैस्तवाप्रयातामनयच्च योध्या इति श्रीविसयर्मोत्तरे गुर्वोष्याख्याने नामप
ञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ४९ नारायणः ततः समागतो राम दासो वचनमब्रवीत द्वारि तिष्ठंति मे यो पमनाती
रवासिनः भार्गवं तपुरस्कृत्य सच्यवनेदोसमेतनसं महानुभावावरदाम तपसा दग्धकिल्बिषाः दास्यात वचनं श्रुत्वा
तदा रामः पुरोधसा सहितस्तत्र यादृष्ट्वा तापसान्मानितांनितः सोभिगम्य महातेजा ऋषिसंघानमयानिनः प्रणि
वाय प्रणम्यैनान्पुरस्कृत्य ततदास्थले प्रविवेशाय ततेषां पाद्यार्घ्यादि समर्प्य तदासनेमधुपर्कं च तथा गां स्व·
स्ववेदयत प्रतिगृह्य ततेसर्वं रामं तस्मै पुनर्ददः न द्रष्टतीर्थयोयानि फलानि विविधानि च प्रतिगृह्य च रामस्ता
न्सहाकृशलमप्यथम् पप्रच्छ तान्महाभागः ततस्तागम नक्रियाम रामस्य वचनं श्रुत्वा च्यवनो वाक्यमब्रवीत
तात्मां लवणो नाम राजन्मधुवने वसन् लोकान्पीडयते सर्वान्स्वयंतत्र वधं कुरु दशाश्रमिसहस्राणि वास्य यत्र
स्थैनेनकम वधार्थं भरतेन स्यशत्रुघ्नं समादिशमहाराजा रामलोकासंत निरामयाः तथा मधुवने
स्फीते दर्शनाम निवेशय नगरी च यथा शापाणां लोकानां हितकाम्यया तथा समभूत्र स्वरस्य नयिसंघाम हामते य
वसतस्तदा राम स्थितया मासपर्यं च वित नरस्पाणि नमद्वक्रं सकृतं निवसता वने गर्भपानयता कर्मभरतं नमटकृते

वि शत्रुघ्नेन यथाख्यातमिलवणस्य वधेप्सया इत्येवं चिंतयित्वा तु रामः शत्रुघ्नमब्रवीत् मनोहरो मा स्वरूपगमस्य शत्रु-
५ सो। घ्नमार्चिरं घातय स्वं दुराचारं लवणं पापकारिणं घातयित्वा च लवणं तत्रैव विनिवेशय नगरीं च तत्रैव त्वया
२४३ कार्या मनोरमा तस्याश्च सम्यग्राज्यं पालयानो वसंयुतं तेनाद्य मभिषेक्ष्यामि राज्ये त्वामृषिभिस्सह एतावदुक्त्वा
रामस्तदा कामं ऋषिगणान्वितः अभिषेकेन दिव्येन योजयामास तेन तदा उवाच च महातेजा भ्रातरं दीप्ततेजसं इमा-
न्यष्टसहस्राणि वराणि भवतोनृगो रथानां दश साहस्रं च दिपानां मशातं तथा अयुतं च पदातीनां सर्वाणि स्वबलं वधे
अनन्तरायाणि वीप्यस्व नानाप्रकारोपशोभिताः आदाय गच्छ शत्रुघ्न पर्याप्त बलवाहनः बलेन समवेतेन वीरं तस्य पृष्ठं-
मनुव्रते वशं च मान्यवानात्मा प्रत्यत्रहृष्ट वचनेन च नत्यर्थालङ्कृतो विंशति पुत्रानन्वबोधयत्वाः सप्रीतो भरतश्च वचोलयव्रति
प्रतिगच्छ सहोदरौ तत्रनानाकीर्णानि स्थाप्यमद्दंतो चर्मं एकपदपश्चपाणि यो यथाभयोः स्वतं यथावत्तोनता
मातिगच्छं तत्पुत्रकादिनि लवणा स्मभयोः पुत्रः तथानिः शंकुतोवज्र आख्यातेन वनस्यानि कानि स्वप्नभयान्वि-
यामि॥ तः दर्शनं गच्छेत हत्यते लवणिनमः माहेश्वरेण शूलेन विप्रुद्धः समग्यो गतम् दारमाहत्य लवणेन पुष्पमरत्नु
नेदन माहेश्वरमसमाश्रितं शूलेन परिवर्तय रक्षणाहं शर्वंवत्समर्थो पुर्यां विनाशनम् अनेन लवणं युद्धे जान
तिष्ठति मे शयम गच्छतं श्रीष्मश्रीबाणा लवणास्यनिर्वाम यावा स्वतथा प्राह ऋषिसंघ स्तोविरहतो यामम स्वदनम् २४३

मदनवाणेन निशाचरस्य दृढं स्थितौ पातयन स्पर्शस्य इति श्री विमलप्रश्नोत्तरे पुमार्कण्डेय वत्सं स्वादे शत्रुघ्नप्रतिना
रायनाना केतु लवणवधो शत्रुघ्ने प्रतिगमनं शासनं नाम द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः २४१ श्रीरामः संप्राप्य प्रावृषं च
६ तस्मीमतो यदृति: स्वनो निपिन्ह पान्यसेवानाविपुलस्मितं तोयदः मेघस्तोयभरानम्रः स्वगितार्कनिशाकराम
प्रवाणानलाचानविकासितसरोरुहा यस्यां च नवरत्नमासा मौनार्कं प्रियप्रयोयदाः सर्वसंपालिच नेकतः कांताना
मनसः प्रियाः भूमिर्नवतृणाछन्ना शक्रगोपकभूषिता भीमा वनदा विसर्पिणः फणवसप्तनिम्नगाः सतोय-
तोयदक्रांतस्निग्धनीलनभस्तलम् बलाकाः शोभयंति स्म पाण्डरं तारकाइव स्वनालेनागमा रुण्ड्रामहृत मनवर्च-
स्विकाः तोयाच वर्ष्य धाराभिः प्रवृष्टे महीतलम् धाराकदंबवक्तृतरटता नवशोभिताः एकांतवाम्भ्रशालिस्याच
तनामनोहराः निदाघतापसंतमानवतोय समीक्षितो मदेविसर्जनेयस्यां तपमालपूर्णां सकम गन्धमानेषु
मेघपुस्तरादाध्वनिसंस्थिमे आस्यां प्रावृष्ट्संगतिविकसत्कलापिनः समीरणान्तरदना वाःविवय योधराः स
ह्निप्यश्वि विसर्पतिशयः शुश्राणपयोधराः अत्यपेत संवर्तनी नामदिप्योणा नदा समम वर्तनि नादाम पुरः श्रूयते दर्प
गह्वरे स्यनयः क्रूरसमारंगते रनिमिषैरिव यस्यां च संतिशत्रुघ्न नलद्दरमदंतलम् मेवपानेन दर्पनादघनाकर
शालिना कामिन्यः कामिनां सार्थं त्यजितार वृन्देन अपारगास्याः सवितारानानोगनविग्रहाः बलाहकावनछ

वि.
ध. मो
१४४

घ्राणैस्तथैव सविग्रहा। ननिहृन्नमदोद्दामकाम्यकर्मक्रियामही। प्रहृष्टपोतनगाताः संवत्सरगुणोदिते यत्राभ
वेति वातानां शक्रचापैश्च विशोभिता। शोलैर्नवदलाच्छन्नैस्तथा नीलाभ्रशोभवैः। कामिमदीर्घविशोषाणां विनतानिवरे
पया तां प्रावृषं प्राप्य नदन्त्यद्य प्रणीतिनताशेषवर्षाविदीर्णहृदा। हारेसमाश्रितमयोलक्ष्म्यं पनर्थरक्ते नारदागत
गुरुः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे प्रावृड्वर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः १४३ श्रीरामः
हत्वा प्रावृषि तं पापं यमुनातीरगोचरैः नयनप्रावरं कालं यावन्माता जनार्दनः रमणीयतरा यत्र नदी प्रकट
मकताः सस्याढ्यशीतसलिलासारमरुपशोभिताः बालार्कसदृशैः पद्मैः पथिस्या यत्र शोभिताः सरसां विमलेन
रत्नाद्येसमपूर्णातले वरसीनघनाकारचारुपत्रविभूषणाः पर्यन्तनिचयैः शोभमतत्यविन्यः सुनिर्मले नभसः रसि
विस्तीर्णानां तानगुणाविचित्रे शोभते वनिशीथे पुष्पसवदिव्यशाली आदधानोमहत्स्वापं समन्दरानन्दष्टमने या
वत्सप्रस्यन्दैवगणेषु मितनेत्रारे नातीकसमहराभवेपुनोविक्रलामव मनःप्रसादामायानिहरिणामवाणिन
हानिपु पक्षसम्यावसमन्तैपवेगारयतिस्थिरं वनविकासरत्नपङ्कके दारपंक्तिषु निम्नगाः कारा जमनाम
कवाकाशपाथयाः सारसाराववहाभिस्यः सनतरतिवर्षनाः हंसैः मेघहीनोपेतकल्हारवनसंकरः सर्वामिद्यवि
भाव्यानिकशलेवपिमानवैः पोतुनयुक्तनजाताश्च पवपिलोक्ष्मयाः स्थिरीविकरवदं ... नपारोरसमत्नवता १४४

पारस्य भूतोत्पलवाहवणाप्तिपङ्कके द्वारविभूषितो रवी नीलातपः शाप्यदिमस्यकालेकायसयापनमन्त्रिवे·
शाः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रावृड्विनिशरद्वर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः १४४ रामः प्रवृद्धेपुण्डरीका
त्ते हेमन्ते वसवेशता कार्यं घरनिवेशन्ते तथा नवपदस्यच पक्वनारेगसभोगैर्नीहारावृतनिम्नगा प्रसन्नया
सकेदारेगतञ्जं दर्शिलाम्बुवि तनसंघट्टणं कालेप्रवृद्धनदपविग्रहे विपंकवमयेरम्यसाङ्ग्रीतनलाशये
विशालायत्रयामिन्यः सततं सुरतक्षमाः अर्घ्यमनोहरायूनां यौ रिताल्लिगनक्षमाः यत्रशीतापदेशानं नोमि मानि॰
रपिम्बये क्रियतेमर्थधम्मनाभिः प्रियकं वग्रहो लवम् सुलोभ्रलोटककांथवरस्यशन्नवाणिटके प्रवृद्धपवनोधू
मकालेनीलपत्रगते वाष्पोहमनसंहरद्दविभाव्यनदीतटैः सारसारववविज्ञेयकालेकामितनप्रिये यत्रेत्त
पीडयन्त्राणांमक्षवु पुरुषवैर्यदिताः भाग्यानीवमनुष्याणामनुत्रसंति नसंतिव कृताग्रायणएताम्रद्गनहव्याटे
तातयः यत्रप्रवेशहसाभूतथापत्रकल्पिकाः गदेदृशमसोवेसेपुगवांनिः श्वासमारुतैः सापावोपविश
णांटाणां यत्र सत्त्वोवद्धः सितामिपश्यमानाभिः क्रियमाणांत्रयागुरुः रम्यः सुशीतलः सान्द्रः प्राणिप्रियस्तुता
शनः विरमेतिनगाः यत्रगुडप्रावरणांवराः अङ्गमेनाननिसंगायमिनः प्रियदर्शिनः सुषमामतमकाले
यत्रहूनां विशोषतः सगयादयनावत्समंदरशमादिवाकरे रोहिणशानपुष्पानां मधुनारंगवासितम् मदि

वि॰ ध मो ११९ तेपतत्यथः इमविहेमवोगतेनालवाणैर्विमर्दितेतो विक्षिप्ताः सोमित्रिः शतशोथसहस्रशः छिन्नेद्रुममटावर्धन
वाणैः शत्रुतापनः तत्रानमथ शत्रुघ्नेश शत्रुघ्नेमहिमाश्रेष्ठः महिप्रदाय निश्चिहेश शत्रुघ्नेलवत्रामल्हा रनग्राटनाश्चलेसः
स्तपाशवशेगतः प्रवेशयामास गृहे स्वर्गमेधानेनेकशः एतस्मिन्नेवकालेतुतत्यमेत्तस्मागाद्यवः वितत्यकार्मुकं
तस्योदात्रमाहृत्यवेश्मनः ततःपादपवर्षेणाक्षादयानोनिशाचरः चकारविमत्वं वाणैः छिन्नांछिन्नामहीरुपा
न् रामदत्तेनतेवाणैः संधायवरकार्मुके निर्बिभेदमहातेनालवणंरघुनंदनः संधीयमाणेवाणैतरत्नेत्रिभुवने
तदा त्रासमयामासभवि:ब्रह्माकमलसंभवः तेनवाणप्रहारेण निर्भिन्नहृदयाहितो लवणःपपातमेदिन्यां
शैलोवज्रहतोयथा तस्मिन्निपतितेभूमौ देवदेवभयंकरे त्रैलोक्यंविगतातंकं तत्रनममसंश्च तेदेवदेशमथागमः
स्वराम्राश्रमकालदा इतितत्रलवणेविनाशशत्रुघ्नोवाक्यमब्रुवन् देवाश्चदुः वरंवरयशत्रुघ्नयन्मनसिकांक्षितं अपनी
ततयाम्रांकेभयंस्थलवणपुत्रान् तयावनिरुद्धेतत्रास्मिन्वाणपापगतासे पश्यस्थलवरंयातेयेन सर्वंविदायस शा
त्रुघ्नः॥अस्मिन्देशेकरिष्यामि पुरींरामातथानरम सामेसमाप्यतांशीघ्रंवरमेतत्प्रदीयतां देवाश्चदुः निष्पतितामू
तथोरप्सितवंवमविष्यति पुरीपावरमातियाव मथुरानामतःशुभा: नारायणः एवमुक्तास्त्रिदशास्सर्वेजग्मुस्ता
क्रमतोदिताः आतगामसतदेशेसैन्यसत्यवनःसह स्कंधपितेवाशत्रुघ्नेनगामाश्रमसंतमा सर्वतामवचमकेश २४९

त्रुघ्नोपिमहायशाः कृत्वापुरींनिवेशंवरहृद्यावेशतेनया उषिलाद्वादशासमाःसशासोपुरकर्मणि तमामथानरं द्रष्टुं
वाल्मीकेराश्रमंपुनः तत्रशुश्रावधर्मात्माशुभांरामकथाकृतं वाल्मीकिनाप्रहृष्टेनगीयमानांकुशीलवैः तत्राप्यरत
नेमिकांगमेहृष्टानयैवद मज्ञोध्यपंवरानंवभूयोपमस्तितर्पितः मथुरांयावत्सपापालयामासधर्मवित एवंविधःस
शत्रुघ्नोभरतोष्यधिकप्रभाः मातेनविग्रहगाक्षभरतेनमहात्मना अनेयारक्षवोयेषांमहायावनरोत्तमाः सगीवनो॰
द्रुगादयापुत्रसघेणमेदादिविपश्यानाः महावलाःपर्वतमात्रकायाःसुराःसरेषुदगताश्चनेयाः इतिश्रीविष्णु
धर्मोत्तरेप्रथमकांडेपवनस्वादेशेलवणवधतिनारायणप्रादुर्भावेशलवणवधोनामसप्तचत्वारिंशत्तमोध्यायः २४७ शेलूष
पुत्रहस्यप्रजामर्गंधोनमित्राश्रितत्वतः यस्यवेशेसमत्यत्राक्षवानरावनदर्पिताः नारायणः स्वगावस्वगमेदावहरिस
स्वातयाःइमा भक्ताश्चकपिशादष्टीसरमासरमासतथा कश्यपाजनयामासक्रोधात्रदशकन्यकाः कश्यपनचता
हातः पुनरायमहात्मने प्रजानांसंप्रवस्यामिसर्वासांतंनिबोधमे स्वगायात्स्वगानानाहरितोणाःशशास्तथा
नरवःस्युतमेवषवर्यकाःशाशाकाःतथा स्वमताश्चगमदायागवयामहिषास्तथा चमरोष्ट्रवराहाश्चखरगगारलग
तथा हयाश्ववानरात्मानानोलांगूलाश्चकिमराः मंडूकानकुलाश्चैवयेचान्येमेनिलेशयाः पंचकन्याश्चतास्ताश्च
पुत्रस्तावरुणस्यच मातास्यमिमतोष्य्रेहः पुत्रहस्यपसंनिधिः श्येनीभासीतथाक्रौंचीधृतराष्ट्रीशुकीतथा श्येनी

वि.
प मी
२४०

तनन्नयामास पुत्रं से पापादिनं तथा जटायुं चरता नाम नरं बानं बलदर्पितम्। संपाती जनयामास श्येनी अरुणद्ध्वटौस
था भासी पुत्राः स्मृता भासा क्रौंची चाः क्रौंचीसुताः स्मृताः। धृतराष्ट्री सुतान् हंसान् तथा तेषां तथैव च चक्रवाकसमा खगाः।
स्वान्यतथायेतनलचारिणः। शुकी शुकानजनयत् पतित्राश्चापि कीर्तिताः। कश्यपस्य तथा पत्नी इरा नाम प्रकी
र्तिताः। कुंजरे जनयामास सरकार्यं पतत्रिनथा भूतापुत्रास्तथा भूता महादेवमनुव्रता

घ.

उपदेवी तथा बालिका ग्राम्यका चाकृष्णतालिका ये चान्ये सर्वतः प्राणिनो नाम्भे तस्यानि पुत्रास्तथा सूचीमुखाः शोषणिकाः
कृतान्येतानि घोरश्च कली तेषु तेषु नाना कार्यविवेष्टिता। निकुंटे पुत्र तोली पुत्रतरे पुत्र गुह्यकश्च तेषां प्रादात् दास्ता
नेत्रंतर्धाने पिता पिता: आर्तिमात्र त्रिमात्रामिर्यं च कामावसायिका। देष्ट्री पुत्रास्तथा लोके दंष्ट्रिणो ये प्रकीर्तिताः
स्वरमायास्तथा सर्पाः कीटजातास्तथैव च। यणामाश्च श्वावलाश्च वसारमेयौ तथा शुनी यमस्यानुचरौ चैव महाबलौ २४०

यक्षसे इति क्रोधात् हरिताणि प्रजानेक कीर्तयामया कश्यपस्य तथा पत्नी सुरभिर्नाम विश्रुते कनीयसः तनयाणि त
स्यामी रुद्राः समुद्भवम् रोहिणी चैव भद्रं तेगंधर्वी च महीपते पुलहायैव तेदत्ता कश्यपेन महात्मना मनुष्या हेमनूपा
सर्वकाम दुहा तथा रोहिणा जनयामास पुलहा समहानगाः बड्वा वर्यं च ताम्रा स्वयेन बोटका कीर्तिताः मानसी तस्य
ता तामयंथा सोमेन मे गुणाः गावश्चैव महिष्यश्च ग्रामाश्चैव यवास्तथा गांधर्वी जनयामास तर्दगानां तत्र हंस: गरुडी
च मृगी च वरतक सुमनो रम पुलहे न तने दत्त गरुडाय महात्मने गरुडी जनयामास सुपर्णान् भीमविक्रमान् मृगी
जनयामास मृगान् याविदुनाम गरुडश्च यमं भूता सर्वपन्नग भोतिनः पतिणस्तथा तेषाः सुपर्णानागरुडा सु
वर्णा हुतनानग्ने दारुणश्च रतं दका। अनिलश्चानलश्चैव विशालाक्षोथ कुंडली कर्कशो धनविक्रमो विनितो वामनस्त
था वातवेगो दिशाचक्षुर्निमिषो निमिषस्तथा त्रिवारसप्तवारश्च वाल्मीकि विपुकिस्तथा दैत्यद्वीपः सरिद्वीपः सर
साः पद्मकेतनः समवेगश्चित्रकेतुश्च विश्ववर्षस्तथानद्ध मेघः सतरुमसोदरः सर्वभक्तसोमो मगनः गुरुभारः कपो
तश्च सूर्यनेत्रश्चित्रगतकः विश्वगंधः कुमारश्च परिवर्हो हरस्तथा सुसनो मधुपर्कश्च हेमवर्णस्तथैव च मालयो मातरि
श्वा च निशाकर दिवाकरौ एते प्रदेशमात्रेण मयोक्ता गरुडात्मजा कुलमेतत्सुपर्णानां पन्नगानां च समतम सर्वपतेश्रि
याः प्रोक्ता: सर्वं चैव बान्धवतागाः कुलमेतद्विशालश्च प्रोक्तं विमथरिपत्रस्य देवं तत्विनतेषांविमावेच परायणं हरियंश

वि. ध. मों. १४८

सदाविष्णुर्विष्णोरेषापरागतिः एतन्मयोक्तं पुलस्त्यवंशं पुत्रैःसमाभिषुत्रविवर्जितेयत वंशानसर्वानसवीर्यपुरकान्ता
नागाणांशाद्वयश्चवेदा इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेमार्कण्डेयवज्रसंवादेपौलस्त्यवंशतिनाशायणावंशेपुलस्त्यवंशानु-
कीर्तनंनामाष्टाचत्वारिंशोध्यायः १४८ वज्रः गोकथाप्रसंगैःवहुभिःभवतामममकीर्तितं संभवंसर्वभूतानाम
वंकल्मषनाशनम् तेषांनिकायेषुवशवर्तानोममस्राविव पालयंतिहितन्प्रेपुष्कलेयेनगाइयम् मार्कण्डेयः
एवंप्रजाममसृजतस्वयमेवपितामहः निकायानिकायेषुयोभ्यषिञ्चपार्थिवान् ओषधीनांद्विजातीनांनक्षत्राणां
थैवच यज्ञानांतपसांचैवसोमराजमभ्यषेचयत् प्रजापतीनांसर्वेषांदक्षंशिवंतमेनथा वर्णानांवरुणंचैवनानांसरिता
णांपूस्तमेवच मनःसर्वेन्द्रियाणांचसरस्वतीणांचमन्मथम् यक्षादेमर्वदैत्यानांपितृणांचतथायमम् अपांतवरुणं
गन्धर्वाणांच जलवासिनां यक्षाणांराक्षसानांचपार्थिवानांयनमपच पुत्रंविश्रवसोप्येकंकुवेरंनरवाहनं विश्ववि-
तिवशानांनदानवानांमहावले सर्वभूतपिशाचानांगिरीशंशूलपाणिनं शैलानांहिमवंतंचनिम्नगानांचसागरं
भारतेसर्ववर्णानांद्वीपानाम्मध्यमध्यमे म्लाहदकसमुद्राणांमध्यस्थेसर्वप्राणिनां कर्मणांचसमायेवमेरुंसर्वद्वि
नात्मनो गंधर्वाणांचित्ररथंगरुडंचपतत्रिणां उच्चैःश्रवसमश्वानांगोवृषंचतथागवाम् सर्पाणांसर्वरत्नानामोषधी
नांतथायवम् सत्यलोकेवलोकानांपातालानांचकामनंन शास्त्राणांचयजुर्वेदंसर्वेषामविशेषतः गायत्रींसर्वमंत्रा १४८

णांछंदसांचयरस्तम स्तगाणामथ्यशार्दूलंपन्नगानांचतक्षकं ऐरावतंगजेन्द्राणांधर्मसर्वसृतेषुच वासुकिंसर्व
नागानांधर्षीणांचतथास्त्रम् विद्याधराणांसर्वेषांतथाद्वेवीसरस्वती उच्यातानांतथागङ्गग्रहाणांचदिवाकरं
कालस्यावयवानांचकालमेवस्त्रयंतथा वाच्यीनांचत्वरंतासुरणांमकंनिशाकरं अभिषिक्तो नरेन्द्रैःब्रह्मणास्वयमेवतै
हि भारतेस्मिन्पुरावर्षेप्रामेवैवस्वतेन्तरे तस्माद्यापिचतयोरेशजानाभूपार्थिवाः ततोभिषेकोदेवानांराज्येदेवशतक्रु
तः सर्वैश्वरामभिःसर्वैस्त्रैलोक्यपतिरुच्चितः वज्रः राज्योभिषेकःसकथंमहात्मासंभूयसर्वैस्त्रिदशाधिहंता एतन्म
माचक्ष्वधर्मज्ञयथानभक्तिर्मस्यान्त्रिदशेश्वरेशे इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेमार्कण्डेयवज्रसंवादेप्रतिसमूहाराज्यकीर्तनंनामै
कोनपंचाशतमोध्यायः १४९ मार्कण्डेयः सुमेरुपर्वतश्रेष्ठेनानारत्नोज्ज्वलमितिप प्रजापतिरथादायग्रन्तसंभारान्प्रकीर्ति
तो अभ्यषिंचतदादेवानांराज्येकर्ण्यपनंदने तेनाभिनेनत्योरिसंनतेनिर्धृतकल्मषे तस्याभिषेकेअदृष्टोविश्वकर्मा
महाहरे रत्नोज्ज्वलेभद्रपीठेकामरूपप्रेशुभं अत्रैवसुपदिव्यास्रःसर्वेब्रह्मानगद्गुरुः अभ्यषिंचतदेवानांमारिपन्चे
शतक्रतुं ब्रह्माविष्णुश्चशम्भुश्चसाध्याश्चैवमरुद्गणाः आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवामरुद्गणाः भगवांश्चगिरसमार्ध्य
ऋषिनोवभिषवद्वैः अरुंधत्यसमहाभागाःवैकाल्यामनदर्शिनः यानितोयानपानादायसमुद्रासरितस्तथा सर्वाणि
चमतीर्थानिनिगंधवाप्सरसस्तथा नमेरुमेस्तिकाःवेचनग्राहकेशवः सेनानीवचानलनंतेनानतथावरहिवाह्नणा के

वि.
ध मो.
२४५

गार्येयादसोमर्त्तो देवेश्वरः प्रभुः मेरुकाञ्चनभावनालङ्कृताममरावती विधिवद्यज्ञदानादि देवाचार्यो बृहस्पतिः
ततः स्वयं द्वादशीं सा चकार्थं महोत्सवं धनदेन च तदैरावताकं च पुलहस्तः स्वयम् पुलहस्य सुतेनाज्ञां सम्भूतेन तथैव च त
थागताः सर्वेऽपि च पृथिवीमानवाः सर्वाम् शिवपादेन ततः पीतामरस्य च वासवस्य तस्य गन्धर्वा नयामास कौबेरनरोत्थि
तश्च इन्द्राणुपसर्वाणि भिः पताकाभिरलङ्कृतम् वायुलोकेन यामास धनेशो वनपाकरः वर्द्धमानस्य तस्य स्वर्ग्यं च
श्रामगन्धः उपानहौ दत्तौ तस्य शालालोकगुरुर्गुरुः वेदव्रतविमलं तं तस्य शुक्रेण यादव चेतनानिवसद्योनिरं
यानि विविधानि च हिमालयः स्वयं तस्य पादप्लोगुरुर्गुरुः रत्नानि सर्वाणि विद्याणि समुद्रः स्वयमेव हि द्रष्टस्य रत्न
स्य पुष्पाणि च फलानि च ददर्श वनस्पतीनां वनस्पतयः सर्वाणि हृष्टप्रमदितेनासौ त्रैलोक्यं सचराचरम् सर्वोषा
निसपादाय सरभिर्मोदते तथा वसो सरनाम च तेजेनत्र पर्यतु बृहस्पतिम् वनौघैस्तर्पयामास सर्वानेव दितौ तमाश्र
समाहृत्य नरेशानि दिशाशा तेवं पुनस्तु कायिनस्तनेवाशो काविनिहताः नागनायके समाहृत्य क्रमस्यानेन तथा सर्वाम्र
यातनाः सर्वस्य दितमेवा मीत्रैलोक्ये सचराचरे किरीटिस्तनलिम्पनः कुण्डलो नम सम्भ्रमितः कौशेयवसनश्च तस्य तमा
ल्यविभूषिताः श्वेतं च पारिजातस्य शतकतुः भगवान्स गतेन च शक्रं प्रणमस्य सर्वदेवताः व्योम्नि सनामे सदा
ततदोदेवतादेशिता श्रवणपतः पुष्करवनपवीय्यमस्तया मेरुलालभयेनचकेततः शक्रस्य विद्या पुरोगमस्तम

२४९

नमोऽस्त्राम्पासेनयादिषि फलानि पुष्पाणि फलेन च वनस्पतीनि च सम्पदाम् सक्तिकाकविनोदे वनेषु च वेतान्नकाचनं कोच
नोहितविनाशं च पापसमापन्नस्य विदुः नगदानेन तथा हवीरर्पणेन वा समेव च धर्मस्य च शीलेन च वल्लयदुतेन त उ
पासेन महाभागेः सर्वशौचास्तकस्य कोतिनस्तीर्थति श्रद्धापूर्वमेव यक्रियामतिः उदितं हृत्वा पुःशान्तिस्तस्य यान
थैव च उपासेन तदा देवैः सर्वदानैस्तर्पविद्भम् तनोवचंदेवि पितरं मातरं पुरुषार्थम् ब्रह्माणं च रटसोमं यक्षं पीतस्तरेट
न ततो रथेन पुष्पाणि मन्त्रमात्र लिखित्रीणि विनाशयामास राजा देवतानां समालयः पालयामास सकलं तथैव च तदा त्र
यं शक्राभिषेकं महतेन कथितं यथुतेनेदन धीनःसमभिषेके पुरावाकालेव वाप्यद्यदृष्ट्वा प्रचावेवारूपशादेवपरेषु
च एतत्पवित्रं सम्यक्संप्रयुक्तं समाचारसम् पापनाशस्य प्रसन्नेन सम्सकलिनाशनम् पुण्यादकाले पुनरेवं देवं
कृतानभिषेकं च लभ्यते तस्य धर्मार्थकामान्तु रथाल भवेच्चापि शत्रुणां च यशस्वी यः सुप्रम् इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्
मार्कण्डेयवज्रसंवादे शक्राभिषेकं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः १५० वज्र उवाच उत्तङ्कस्य प्रतानस्य गङ्गायाः गन्धर्वेण दृष्टा यत्र
शक्तितदाभूयः व्रतनारायणदिने श्रोतुमिच्छामि तत्कथय तस्मानं रत्नामितवानवतरिमानतिथिर्विप्रः प्रभुप्राप्तमेव तथा
यः मार्कण्डेयः उत्तङ्कस्य प्रतानस्य गन्धर्वस्य महतः भूयः पश्चात्तं विधिं तत्र स्यात्तिम विमलाम् पीत्वा पुः कृत
णाम सन्तानं श्रोतुमिच्छामि विमलान् कृतवादि महाभागस्य स्वर्गरचितामम नारायणः यदा प्रस्तुतमा — दृष्टमदिति

त्रि॰
ष॰ मो॰
२५०

भाक्षयाद्युणाः तदातदेवमत्यासस्य एवास्कषणः स्वयं तेनोपिकत्वा देवस्थैनापवणतयद्यापितृम उवाचदेवाग्रे
सिंकिमस्मीवालकोमतः ततःसभासमकलेतेनसाभामयंजगत तेनमातोदनाथस्यकथितादिनमनमेः ततस्तेर
कशालेदाटहीत्वा तप्रजापतिः एषकस्थगवस्यास्यरथोत्तरससायत संदःप्रवेशयामासरायामोत्रतेष्वया उ
देवेषुलदातेनतनयामासमायजान् ग्रष्टोमहावलाज्ञागांलेषांनामानिमेशृणु येवामस्थापयः अध्यदेनसवा
मनः मपतीकोतनेनीलःऊमदप्रमेयताः पाकृधानांहिंगोशानांयथासंख्येनवाहनाः चत्वारोनातयस्तेषांप
कैकस्याव्येयस्तताः भद्रामंदाम्रगावैवसंकीर्णाचतत्नायिप भद्राग्रुप्राभवन्तोसंमंदामध्याकनीयसी म्रगाते
यावबाहुल्यात्संकीर्णापार्थिवनम भद्रमंदम्रगानांवतथावस्यामिलक्षणं संकीर्णानोवसंकीर्णिलक्षणंभविता
तथा सुप्ठेमसमलकालवलदृष्यायतमंबाग्रुलिः उदग्रवोग्रसतस्रसममाधीमहाकवी नाम्वलालीबलाःस्निग्ध :
महिस्नःस्थामनतथा सुव—वेदीवलवान्भद्रोस्त्येयोमतेगजः गंभीरवेदीशंनिशकःतीताम्याधामदोद्वः दीर्घ
मध्यांगुलिसैवमविनकपोलोयरः स्थिरःकचवलःस्थूलोदीर्घवालविपुष्करः हर्यतःसत्त्वनाभिस्रमंदोत्तेयो
मतेगजः हृस्वमध्योवहूरवनुभोरु——षानस्तथा हृस्वोमनस्वीदर्मोपायूपयस्याचरस्तथा दीर्घजिह्वाविषाणम्रवि
सुकत्यामनतथा क्रोशानमप्रशीघ्राशीस्रगोत्तेयोमतेगजः संकीर्णलक्षणोनागःसंकीर्णप्रकीर्तितः अतःपरम २५०

वक्ष्यामिनागानांतेवनाष्टकम हिमवत्पर्याग्नौहित्यगंगामध्येमहद्वनम् प्राच्यामेतवणाख्यातंवनंपवमतेग
जाः किंचित्कमलवर्णाभाःस्वपनाःपृथुमस्तकाः ह्रस्वलोःऊपवंतस्थतथामदैमहागजाः उत्पत्नगंगाविधुरो
दशार्णोमकलास्तथा तेषांमध्येकरूषाख्यंवनंपयस्यकीर्तितं ह्रस्वाःस्रंगास्तथाश्यामाःस्रोत्रोद्दत्रामहावलाः
स्नूलाविंडविनास्तदभवंस्वर्थवेदिनः विन्ध्याचलेवत्रवतीदशार्णावमहानिरि तेषांदशार्णाकंमत्रैपष्णुप्यदे
तस्यकाननेमहनतवनशणामाःसरुलाविंडविविनिताः स्थूलहस्तप्रोतोग्रीवास्तदुन्नानामतंगजाः पारियात्रक
वेदस्पर्शोदावस्रवर्धनम् वामनस्यवनंमध्येतेषांवेमागंयकं स्वप्नमाणप्रमधृताःशीघ्रगाम्प्रवविग्रहाः
करेणनामदेषाप्रततोल्काप्तान्यवाधिनः विन्ध्यसाहृत्कलानांचदक्षिणस्याणंवस्यच वनेवमध्येकालेषामपरा
कस्यकीर्तितं चापिवर्णाश्वतनवोःपीनाह्रस्वशिरोधराः ववतग्रुवरादीर्घाःपद्माभास्तुदंतिनः सेवादेशाःसम
प्रोमहावेवनर्मदा तेषांमध्येनतात्यमवनेवेत्रपर्वतम् पीतास्थतविषाणाश्यामसद्वकायास्तथाधिकाः स्कता
स्याहृत्तिहस्तनापिनेतवदंतिनः अपाप्रस्थूलीमहीपानाम्राव—वुपनमेदाः तेषांमध्येतसोतर्वनंसैःप्रकी
र्तितं तस्यवेशोत्रतार्यनेवांराप्रवाल्पदेहिकाः मुल्लस्वपैस्तावदयानात्स्तपाणिताम्रमलताः हिमवत्कालिका
सिंधुहृदतेगतमेवच तेषांपंवनंदमध्यंक्रमदस्यमहद्वनम् प्रकरिताग्रदिनामतूताःपंते——।।६८।। ध्यानपा

वि॰ ला स्वयम्भूतस्य तु विपत्याश्च वानराः॥ एतद्वचनं कृत्वा तेनागतानां कृत्वा पूर्वकं चैव तदनाह पूर्वकं च अतः परं किं कथयामि तन्म-
धर्मो॰ तन्मे वदस्वायतलोहिताक्ष॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे प्रथमखण्डे प्रतिनारायणवाक्ये पृच्छा नामे
२५१ त्पत्तिर्नाम एकपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ २५१ पौलहः॥ विस्तरेण समाचक्ष्व वानराणां तु संभवम्॥ अलंकृतमित्रा
भान्ति ये वंशे पुलहस्य च नारायणाः॥ काश्यपेयी हरिर्नाम या भार्या पुलहस्य च॥ पुलहाज्जनयामास श्वेतं नामाव-
ऽमलं विभुम्॥ श्वेतस्तेनाथ हर्यां च जनयामास वानरं॥ ऋक्षं च विमलं चाप्यं व्याघ्रं शरकं तथा शरभं सृत व्या-
घ्रतं सिंहस्तत्र वानरं॥ ऋक्षांश्च जनयामास ऋक्षान् सर्व जनाधिप॥ वानरांस्तु महाकायां शतशोऽथ सहस्रशः॥ येषाम्
ग्रामे न ताहं वपुराम महाबलाः॥ तस्य ग्रामस्य महाघोष गवाक्षवरेण्यथिमाः॥ मार्तारस्य च मार्तारा ऋक्षं तामहाबलं॥
ऋक्षस्य वानरेन्द्रस्य तु हितां मानसीं स्वयं ददौ प्रजापतिः॥ श्रीमान् रूपयौवनसंयुतां कामचामामतां शक्र: तेनात्वा
लिरजायत तामेव कामयामास भास्करः स्वयमेव तु॥ सुग्रीवं जनयामास भास्करात्मा समध्यमा तं च वानरराजं भू
दाली विक्रांतपौरुषः॥ यश्च रामेणाभिरतः सुग्रीवस्याभिषेचितः॥ तस्या मन्त्रिणां सर्ववानरो द्विविधानयः वालिपु
त्रोंगदो नाम महत्त्वमान्यायनेहनः॥ नीलोपि विह्नसुतः श्रीमान्विश्वकर्मसुतो नलः॥ धर्मपुत्रः सुषेणश्च ऋक्षभो गरुडात्मज॥
नायविश्रवसतालोहितामं दोहविपप्रवच धूम्रश्चतावतांश्च वेगदर्शी च वानरः॥ ऋक्षोपुत्रा महावीर्या स्कन्दपु २५१

राक्रमाः गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः॥ धूम्रस्तस्य यथाः पंचगोलांगूला महाबलाः॥ श्वेतोज्यातिर्मुखश्च
स्याभास्करस्यात्मजा तुभौ॥ वरुणस्यात्मजः पुत्रो हेमकूटः प्रतापवान्॥ देवपुत्रास्तथैवान्ये ऋक्षतो पुत्रवानराः॥ प्र
हस्तारसङ्घाश्चाताराः नाना भीमविक्रमाः॥ हिमवन्मेरुनिलयाः श्वेतनील निवासिनः॥ ऋगवन्माल्यवद्विंध्य ऋक्षवंत-
निवासिनः॥ श्वेतमनिमदासमहेन्द्र ऋषभोऽथ गन्धमादने॥ मामाब्रूप्यपर्णे तथा दोषे तु समस्त बलाप्यवलवंतमस्तु
गयमेयरावणाः नौनिशास्त्राम्तकशलाः सर्वशास्त्रनिवासदाः सुनीताः सत्ववंतश्च स्वमानोनिग्रहरताः रामस्या-
याभाग्रभरस्य रावणस्य वधेप्सिताः॥ हनिवानरसंग्रामेषु रामायिष्करदेम गिरिकूटनिभा नाविदितायेस्मादस्य-
घाः सहायामभरस्येमोवानरभरस्य च मानुषसंयुक्त स्माद्रावनेन महात्मना सर्वास्त्रवित्तानविस्तार देवगणा
सर्वाः देवनिर्दिष्टेयाणे धर्मात्मरामस्य परायणेन शक्रामिकेनाप्रतिपौरुषेण॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयव-
ज्रसंवादे प्रथमखण्डे प्रतिनारायणवाक्ये वानरोत्पत्तिर्नाम द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ २५२ पौलहः॥ किंनिमित्तमभूद्देवा
नराणां तत्कृते वै कोटिशो नाम वपु तेन तस्माच्च यत्पूजनः नारायणः वनाहुतं कथंहराणां यत्नयोर्कं पुरातव न
हत्वा भारतार्थं ब्रह्मणस्तव मम तत्र देवेषु वानरं सर्वं पुर्व च पुत्रवहुपत्यश्रक चनेपुनिवसंस्तनेकर्यांनगराणां नास
या रहंतिपानराणां रक्तामेनेपुवशावितः पानर्पाति ऋमाप्राणामनीनायेवणानाधिप ऋमेषुपान्यमानेपुत्रकृतवतां

वि ।
ष मो
१५२

नरास्थिनो वानराः कदनेनक्रूः क्रोधाविष्टाः पुनः पुनः हन्यमानेषु नागेषु केचिद् राक्षसवलीमायाच पातयन्ति महीतल
शालशाथमहात्मनः एवं विश्वरूपेण वानरैः कृतं तस्तथा रावणो निर्वाप्य ततो नागाः क्ष्वेलेन वानराणां महत् ततस्तावथ्यैव
कुद्धो वकृतर्यतमततमम् वानराणां महाकायावीरा परमरंहसः । रक्षसां सैव संग्रामे पुच्छाः किंचिद्दीप्तवानागताः
पर्वतमात्रयोगागास्मपद्धाः पर्वतपमाः पाण्डुरवनमयान्तरमाः सर्वतो पृथिवीपतेः वालाग्रेव तात्तव्या
क्रोधाविष्टोपरस्परम् सुतेवदीनदानौनजवमतर्वलदर्पितो ततः प्रावर्तत रणे घोरे रूपभयानकं भेमीवेवा
तरित्तेवनागानांमहत्वानेरः कुम्भहारामिरन्ताः कृतगवानरोनमैः पततोगगनाभूमिं वालयन्ति महामहीः
खेरपुवानमध्ये हरयोगोनामायानेनतथा पातयन्ति महावाजभिन्दन्तिदशनैस्तथा ममम्रपरे पादैर्दैरेनातोरयेस्त
था हलाक्षैरयोन्यत्वचितिपुष्टैर्णवानराः पेतावीनतिहृताः कोटिशास्तत्रवानराः पश्चान्मस्थतोकनभमनतो
नेनेनव क्रमेदेनवनीरेनपुण्यदंतेनचाप्यथ तेषामन्यपमभूतेः तथैवायमुकृतेरः भरणाचाथमेदनमंगाम
वमशीपतेः भरमेदेनाभिमुख्यसर्वभोमेनवेदमा गतास्मनमागतेतथैव रसवर्चसा वलात्सक नमेननभोम
नेस्तीवरणाव हेमकूटेनकूटेनशांखेननिषधेनव श्वेतनेनजनाकेनकोचनेनांगस्मृशता विरूपाक्षेणवाप्येण
धरेणमितेनव वल्दनेरौपहेणरतमाभोममालिना रक्तेणवानरैः कोटिशः कृतवाहनाः प्राप्तभागवात २५२
नै

णतथाकनककविंदना रक्तराजेनधूम्रेणतथानीलवहनाःद्य सप्तमदर्पितक्रमान्नतथा कमसिंगारेण रगावेद्य
वीरेणवानरेन्द्रराणताननात तथापानवलिंपम्नेनापि कदनेहते पनमनविशालेनपतेनगवयेनव हेमकूटेनवि
भूनाभानेनमतानिशाभ्रना गेपमात्तनेनमाप्रवविनयेनतपेनव क्रमेदेनाप्यपर्थेनकनकांतेनशोभिना रुमवदराप
मानेषुवानरेषुगतेषुव वचान्नेमेदिनीरनेत्नरांसिकालेमहत्रमेहुः खेस्थैर्भूस्थैश्च विक्रान्तवानरैः कृतरमनया ह
तेष्वहन्यमानेषु घोरमायोपनेवभो पार्थिर्वैससैरुद्राः सर्वेसोमप्रियापमाः वानराणांगतानांवमहाशैलोपम
हेप तस्मिंस्तथाविधिपुडेगजवानरमंततये शातगामाघतदर्पास्वयंदेवाः शतक्रतुः अथ्योतिवारयामासवान
रांश्चकृतवान् ततस्ववानरास्सर्वे शक्रमांसवर्यंत्रिताः विमवर्ततसंग्रामात्महाः शांतनयास्थिताः सकपुटात्र
णतद्भवानराः कृतरामस्तथा कद्दस्नेपामरेडुस्ववजेणशानपर्वणा पक्षांश्छिद्नागानांनिट्नायर्वनामवो :
श्चित्रपत्तांश्चयानांगानाहलोथमहीतले प्रददौलमपादायतदांगेशायपार्थिव लोमपादोपित्नपतिसहाततघा
विकिरिणे णितांश्चस्तिपनेवरवक्रेम्मूत्रनिवेपनम् ततः प्रभृतिलोकेस्मिन्नाहनवेगतानागताः पुर्वीर्णाभि
वेनस्थाभिः करिणीभिर्गतेषव वनेविवर्धिता वशाः कृतवाणांपुनः पुनः कनेघपितथानानाविपत्तः कृतेनोत्न
माः विद्रपते पुनांतपुनभावेणशतक्रतोः वानरामनर्थलव्यप्रशांतिपदमपुरंदरं स्थानानिनम्नः सामवानाः

वि॰ स्तेनापहृतिनाः एवं विधं भवेत्तेषां वानराणां कृतं तैः युद्धमासीन्महाघोरं विजिता यत्र कृत्तनाः वानरास्सम
ध॰ मो॰ द्राभाग्या वानरेन्द्र प्रमर्दिताः देवयोगेन विजिते भरते प्रियदर्शया लिखमेवोद्विग्नां तां समेतस्स धान्य
१५३ वं तस्मान्न युद्धे मम मनो चेतेमनः वहूद्रेना प्रतिमेन राजन् नयात्मना च प्रतिगृह्य धर्मामि मिरामेणाजनर्षिदे
ण इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे शैलूषं प्रति नारायणवाक्ये युगजवानरयुद्धं नाम द्विपञ्च
शत्तमोऽध्यायः १५२ शैलूष उवाच श्रुतमेतन्मया सर्वं यत्त्वयोक्तं पुनः पुनः प्रणिपातमंदकर्तनं प्राणे भरताय यत्
तयच्छेदेवन्नमे ऽर्धमोहेवं पूरुष अप्पसर्वनिरुयोगेन मेक्षं हृत्वकस्य चित सतिक्लेशेनयात्कास्यार्थमर्थ
तिक्रमेण च अरेर्वा प्रणिपातेन मा स्म ते उमनः कृथाः आत्तफलं यदा राज्यं प्रतिपत्स्यते ततः परम् किं नो राज्येन
कर्तव्यं स्मास्मान्वजनयसिंणा प्रणिपत्य नरः शत्रुं मानी शान्तीपवर्तितः कथं शक्नोत्यवस्थानं भार्यादर्श्वविषये
उपि अरेर्वा प्रणिपातस्य संग्रामे मरणं स्यात् नरेन्द्र यद्वंतिव्रस्य हृत्याश्वमेधयः मार्कण्डेयः शैलूषवचनं
श्रुत्वा तदा नारायणो द्विजः जगाम स्वार्थहायैवहर्तु मेवा जनेश्वरम् नारायणेन तदा यातेन राजा गन्धर्वसत्तमा
न् समाहूयाब्रवीद्रराजा क्षिप्रं वनं कुलं जजनीभ्य अवुतायनरः शत्रुस्तिप्र मे वविनश्यति तस्मात्कार्यमवत्तानेन
कदाचित्दर्गार्नि उ केचिद्योऽध्याग्नसङ्गन गन्धर्वा वलदर्पिताः आनयन्ति प्रियाः शौचन उगतावमायया येऽभर्थ १५३

सैनिकास्तस्य भरतस्य महि द्विषः सैनिकान्नास्ति यस्ते षां कृत्वा प्रमरवत्तोरण एवं विमनसां तेषां कर्ता स्मि कद
नेमहृत ह्यात विघ्यामि भरतं हत सैन्यमनेतरम् पिविरं वा परे यांत भरतस्य स विद्विषः निशेन यो याः सेमसा
त्रासेनस्स सहस्रशः हतसैन्यं हनिष्यामि ततो हं भरतं रणे गत्वा गदं हंतथैवास्य प्रविश्य तमहावलः निशे तत्र
समस्ताश्च सैनिकास्तत्र यातितः हतसैन्यं हनिष्यामि भरतं समुपा तितम् श्रुत्वैषां मायया गत्वा गन्धर्वं वलदर्पिताः
यथाक्रमेतकतेथ्यवचनं सममत्वरेः एवमुक्तास्तु गन्धर्वाः प्रणिपत्य महीपतेः राजानं ताशिरस्सारदृश्यजनगम सं
दितविक्रमाः दिनशेषेणासे शाप्ययथोदिष्टं महीतलिना विचेरुर्नि शिगतेन्दु यथा तस्मात् क्षिप्रं क्रोधवः विमनेयिता
गन्धर्वाः शैलूषेण पयस्तवरः आत्तापयन्तस्स्मा निशे युद्धमितिपार्थिव नयामवाम्लस्नवितान्कमलानिविशाल
यन्ज्ञाहितेन मम मालोकेप्रहृत्यायामिनीतथा गन्धर्वराजोपितदा विजितेन्द्रसीभिस्सार्हन्त्रः पुत्रमेतस्मात्कम् गन्ध
र्वपुत्राश्च तयाविगतद्रुःमोयुद्धमिमे सर्वविहृदर्पाः इति श्री विष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे गन्धर्वप्रयाणं ना
म चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः १५४ मार्कण्डेयः आत्तमायेन योध्याय गन्धर्वास्तेन भूभुजः अयोध्यां तेषमां महाबले
शीघ्रं तत्तु विक्रमाः मायाछन्नशरीराश्च विचेरुस्ते महीपते अयोध्यायां महाराज तपनो वरदप्पः प्रियम शोणा
ककरम्य प्राणिवहूभ्योमानियादव दृष्टगृहस्मात्त्वानि शतशोऽथ सहस्रशः सर्वद्रोपपन्नानिशायनामनवे तिव

वि.
धर्मो.
१५८

स्ववर्णदामविचित्राणामसक्तानां तानवितानिव प्रसन्नार्मिदादीपैर्दीपितानि मन्दिरतः व[illegible]ज्योनि दी
पोद्गारेणापार्थिव श्रविणायट्स्वधेष्वटदृष्णेष्णमनवान् चंदनागुरुदिव्यांगान्मधामारणाभूषितान क्रीडमा
णान्मटमीभिर्दिविटवगाणानिव भावताद्भुतानानांवसेनिकानांरदेहेष्व स्त्रीणामधंविदीनानांटदृष्णवनेव
प्रिंतं काश्चिन्नभिशायनेनिद्रामद्भुतलोचना श्रांतेशायनंवक्केकाश्चिद्योविवर्तनेः स्मणालशायनेकाश्चिक
टलीपर्णांकमौरे वन्दनेवन्दुपादेष्वमणानवनयेष्व कामाग्निनाशामनेष्वकाश्चिमरुतनथाकठं श्रम्कपादामि
पतिनाकामाग्निपरिदीपिते श्रमरेशेनतथानाशकस्याश्चिपातिवहासि काश्चिन्नमोहशयनेवर्णयतीमधोन
ने लक्ष्मिद्रानटेवान्कांतसंभोगवंमनम नालहूंनानिलीशीतैः वीनमानामाशीननैः दृष्ट्वानाभ्यपिकंकाश्चिन्न
निः श्वासविनिसृतैः स्वमेपिकांतसंभोगात्काश्चिण्णपिसत्त्रीमम दैवनापिसनानिद्रामापिकाश्चिदभाषत कें
रम्यानसंगमावरांगदविभूषिणा कामकामवपुःकाश्चिन्नगामसमाश्च अतो दृष्ट्वानतथाकांतश्चापमा॰
नामसौजनैः श्रविज्ञानानथाकाश्चित्राभाषतमसौजनं चित्राभिर्निगतेकाश्चिमानिभिषदाणा वभूवविद्रमले
वपश्यंती विगतक्रिया इतिगंधर्वमुख्यानांपश्यतांवनमीमहेवी नासीत्लेशस्यशाकिःप्रभावादावरेसव दिनेषु
तासांमयदानिविष्टादेवस्वम्नरूपवांदह्यपी नदाप्रभावेनवभूवनतोरेनेहेयस्मारूपशाकवज्राः इतिश्रीवि २५८

ष्णुधर्मोत्तरेषु मार्कंडेयवज्रसंवादेहरिविरहेणोवर्णानंनामपंचपंचाशतमोऽध्यायः १५५ मार्कंडेयः गंधर्वाःकटकं
केचिद्धरिविष्णुभक्तनमन पुरस्कृत्यदपमातासु निकानावयेष्टया मायांत्रपाशीनालदृष्णनिर्णीवाहिने पातस
मरवनमधनोकांतानांकंठेनवनमां मनोरथरथारूढःकश्चित्साणस्थितिनन ननेभशायनेनिद्राकानेरणामसमन्न
कः कश्चिन्दकरस्पर्शाद्विशोषपरिपीडितः दृष्ट्वांचहुर्दीनानप्रियावदननिर्जितम् कश्चिस्माविनयश्चेवप्रि
यांघाणवपनेस्थिता इन्दानशायनेवक्केनारकागणकंदिवि पश्यन्नाविहृतंदशयंष्विदेशिंदविमर्जिते प्रियया स
हृतेकश्चि दानयतिशार्वरीम् निर्वेदमेतिरमेणादाहतेवंदुरुसिमिभिः कश्चिद्विदीनस्तवेषणाशायनीयेपिवि
पति स्वमेपतनवनवंगीसमागममनोरथः समेवमीतागंधर्वःकश्चिडामांशासंभवां श्रयांमेषेखितांशेष
समालापपरायणः नैवदकश्चिज्ञानेद्रगतामपिविभावरीं नलेतेमतिशोकश्चिछ्रोरेविरहानलम् सहसा
शमयामासमथायेवंद्रसुखोपिष्यौ पपामाविकेतुकांतीकीस्तनांशाणेपहारिणी श्रयांवदिकृयपीवकश्चिस
रतिसूतकः सपुष्पतनमध्याचनववकोचनभूषिणा नस्मारदयितांकश्चिस्वापर्यापृतेनथैवच विवितानपि
गंधर्वाभरतस्यवैसनिकान् नशेकरायसंपितभरतस्यसमाश्रियान् सुमेपिपेदेववरस्यविज्ञाः स्मरंस्यनि गैं
त्ययज्ञनाथपादा गंधर्वतामरतासेभ्योभयंनेनवोभवनेहर्कीचित् इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेषुमार्कंडेयवज्र

वि.
स्क.पु.
मा.
१५५

मे ॥ दशदिवदिव्यतिनेनाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः १५६ मार्कण्डेयः अथ तानन्ददास्येन नानां यामर्दिताः
गंधर्वाः ददृशुस्तत्र ऋषिवरं समन्ततं वृक्षं पद्मसमन्नानिरत्नमाख्यानि सर्वशः ददृशुर्वटवृक्षांश्च वृक्षान्यथा गा
नि च पुष्पाणि नानाविधानि ददृशुर्ममन्ततः अलंकृतानि नानापक्षिसंघैर्मधुरस्वरादिव नदान गुल्मदिव्यपुरः
सालतमालानि पश्यन्ति नन्दने ज्ञानिनि गंधर्वाः पुनः प्रविष्टं वरकीर्ति विनादेश्रुतीनमयूरस्य एकत्रस्थि
तमेव यान ... पट्टपद्मिनी नन्दनम् देवपत्नीवद्वन्दितानि विश्वचकायकान् कविस्तामरणा: समाः कान्ताः
सहसदाकृताः सतानां नरनारीणां गंधर्वाश्चवशन्ति ददृशुर्वरवर्णानि मायासृष्टानि विग्रहाः गन्धर्वा
तस्य स्वरसंस्थास्वतेषु च स्वच्छतिनयवाक्यम् सहसना: परस्परं भाषितः काश्चिदस्मिन्विह्वलतः पदे पदे
प्रायेण समम्पाणिक्षिकृविदाश्रित दृष्ट्वा कामिनीः स्कंदविस्मयवाहवक्षान्याय पत्र कलहंसकिक्ष्वारवत्समक्षंस्य
निरीक्षकम् सवनमानपदायोनिस्थाने रूपवर्णस्थिते आहूयनित्ताकविस्मरामनिन्याशर एवमेतं
नाकीर्णनगंधगानतताहित ददृशुर्ददृशुश्च वनरनारीविचित्रितम् सेवाम्यमाना सुरनाशि
युः यानि क्रीडानि मेघोनाम सदा लाघनमनकाः पुष्पैः कान्तिस्त्रियः माधवेन सदृशमीरणम् पायांनपराः
कान्ताश्चानर्यन्तिपराः प्रियान् प्रासादेषु विविधेषु तथावानायनपुत्र रतिप्रीतानाम स्नामुमाः कामिकानसह १५५

स्त्रियः काश्चिद्दृष्टं प्रियं समालिंग्य प्राणेन स्थिता उत्सवसंगिता भाति पुत्रकान्तानि सन्तानसद गांधर्व
समालिङ्ग्यकाश्चिद्विभाति संदृशी आलिंगितापरे कैः श्रेष्ठकान्तशीलायथा पुत्रमात्पुत्रसमसमालिङ्ग्यकाः
विद्याभातिपार्थिव पश्चाद्रुपकिंगनानेयथापार्थिवमोदका अलीकसमसमोहाका विषयसपत्नप्रियम् प्रि
याणामाद्यमालिङ्ग्यविनतमदिताभवत काश्चिद्वनितापत्रुष्टकन्यारतनमानस्वयम् अवाकिरनि कान्ताग
रतिस्वेदपविसृतम पश्यमानाः केचिज्ज्ञाः केसमालिङ्ग्य निद्रान्ति इत्यादृदयितांकान्तास्य नमत्वोर्थिनी
काचि रूपसमर्पण दितामरनार्थिनीम कान्तेनालिंगिताकांढेसहितेन सुता कान्तेन काचिदृष्टा द्वी
नया सिनत्व विस्मासंस्मय सन्ध्याहृतम काचित्समयका पराप्तहृतानायिनी कान्त
मालिंगितासर्वांसर्वनिरामसंभ्रमा इत्येवमपि विस्मयाः सनिकाला पातितः इतेन गंधर्वा भरतस्य
समाश्रयात प्रपाप्ते समस्थितिः सविस्मः सदा भावे गन्धर्वा गंधर्वपत्नासर
पुत्रेणभ्यः इति श्रीविषयमानर वन्संवादे नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः १५७ मा
र्कण्डेयः अथ ध्यानकल्पानामगंधर्वाश्च विविनयया तयातानारदं प्रायस्वदृश्यत तविग्रहकथान
वनस्तानां काचिद्रदृष्टा केवलंनत्वभावेन यासमभवत्सर्व नास्माभिः श्राकिंतरन्त नस्यहृतं कविद्स्यपि परत्वे

वि। कं तं चैव तत्करोत्तमहीपतिः एवमुक्त्वा स गन्धर्वो गामिनी विरामे तदा योगयोगमिलितिप्रमाणापयतमत्वरः
ध प्र। भीमा मायादिका वैवतथापीठं समाहिता यस्मात् शाङ्गेन गन्धर्वा गन्धर्वा रमपागताः ततवारणमहतात्तररणातोव
१५६ लनव रथप्रमेव मन्नादापतिभिस्तमदोकटः स्वेरितास्फोटितरवैः शंखभेरीनिनादितैः हृदयेगजवेटानां
तानां बृंहितैः ह्रेषितैस्तथा वाजिनां बभूव तुमुलं महत् शैलपाषितदास्मात् वाद्याग्निहितः ततः कृत्वा वि
निर्घोषां श्रामावस्वंदनभूपतिः मोक्षीवपुष्पान्महद्भः मग्वीरुविरमघण। आमपात्रप्रतीकाशं रणं गोर्वीतिने
रथे आरुरुहमहातेजा विमाने मकृतीयथा यथाकस्यरथस्यामीलस्तोरणविशदः नरकेलिविलिख्यानमिव
लोके पाव्याः कलाश्वरथमानि वसैतीमृतिमानतः ततस्समहसमेनर्नियानगनादरिः सुदं व मर्वतोभ
हेमस तः। ततथा कृत्वा धनीतन रदाभारत्नायमनेकधा मध्येनमहतानाजन्यास्तवाण्यटयेप्रति आनतथाः
तेतिनपाश्वपाहूः अनेदयनेतन्मृतदोमनमाति गंधर्वमथोरणवे देवेगाः प्रतीतमानगाभवतस्यतस्थः इति श्री
विष्णुधर्मोत्तरे प्रमार्कण्डेयवज्रसंवादे गंधर्वसमरनिर्याणंनामाष्टपंचाशततमोऽध्यायः २५८ मार्कण्डेय उवाच विनु
ष्ठायामिलीशोभिमवघवमहीपतिः निर्घोषैर्नानाकाररथः संग्राममतनमाः वलेनवतरणाननानावादितं वास्या
वेरिभिस्तूयमानानाम्बेयमानानाम्सविकैः रथकल्पवन्समवयानयारदारमागताः कृत्वाचावश्यकं सर्वं भरतोपि महा

यशाः रथेनकांचनेनैव निर्ययौ नगराद्बहिः पताकाध्वजमाला तूर्यातिकमानतः स्वयं विरतानवसतेतनकोटिदा
रेमदा हेम सर्वेन रथमस्थेन वहिर्नि गन्धपार्थिवः समस्तपार्थिवैः सर्वैः पूजयित्वा शातायथान वरेकृत्वामहा
देवयथानुविक्रमः प्रयाणेतस्य सैन्यस्य कंपतीव वसुंधरा शाङ्गेन महतानस्य दीर्यतेव नभस्तलम् वभूव रातमया
न्येनिशाकालेमहादारुणे रणाभरणमायान्बलेनसाभविनातिना रजोन्धकारेपिवमः सायथाविषयामतेमग
ता हरमर्धानेमध्यस्मादयतेप्रति आससादमहत्सैन्यं गन्धर्वाणां दुरासदम् तोमम्यतीयातमहादुरंतमे हारतानाभिव
तल्परेणा बलानिर्वागाढमध्ये प्रहारं प्रवकृतमेघवशाद्यातौ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रमार्कण्डेयवज्रसंवादे भरत।
सैन्यनिर्याणं नामैकोनषष्ट्यध्यायः २५९ मार्कण्डेय उवाच ततः प्रवृत्ते युद्धे तमत्यालोमहर्षणे शूराणां हर्षजननेभी
तानां भयवर्धने त्वक्षापितिवतेनततः द्वेमममत्यिने नयतायतनतेरकिंविदेवसमंततः कृतेतायनघोशाहः सुप
नेतमुमामहान् शंखभेरीनिनादस्मकंजगणांव हृंहितैः रथानां देयमाणानां शूराणां चैव गर्जताम् शस्त्राणां यानममा
नानां योधानां कवे वपि निहनिहनि मेतीवनगोनासिरणमुर्धनि स्थितोस्मि प्रहरेवेतिकिं नतानानिमाभवान् प्रहर
स्वतथा छिंधि विधि वातयमाविरम् एवमादीनि शब्दानि श्रूयन्ते रणमूर्धनि नथानमतसंग्रामेवर्तमाने महादारुण
प्रशशाम रजोभौमम्रस्थितैः रणशोणितैः पूर्वाकितेनरनसामेवेनेवनभस्तलम् व्यामंतदिवजस्कैननतदागत्र

वि॰
स प॰
१५१

णागते ततश्चर्यप्रवृत्ताः पद्यमानाः परस्परम् गाथापदान्यमानिक्रान्तयेतः पुनः पुनः सेनानीभयमानानां
मैत्र्यवितैः वर्णीयमा भयप्रावनमानानां शुक्लवेनमलभ्यनः विशालाक्षधमानां वपनाक्रान्तां वभ्रम्य ज ग्रदष्पतममा
सिनेरूपिवेरलमर्थंति अथेनटामदागनतेमित्तयंगते निर्मलास्वतथादितशावर्तनमद्वारणं त्वरानो
टयमानानांश्रमापुंजविनाजिते वत्तमेघमत्तीवासीन्धेग्रामेतामहर्षाणा नथापहूनामेग्रामादेवगंधर्वदानवः
सिद्धःविद्याधरप्रभवमनिमेषस्समंततः स्वाहनेमहमाध्यमवज्रपुरन्दरहतेः अदर्शनविमानानितेषां — विम
लायति किंकिणीशतशुभ्रानि पताकाशाभितानिव शुभ्रेणान्यमपादाथमरमिर्मारूतोववा पयानपुष्पवेषं
वर्षाधानां नवमूर्धनि नथाशहृतेनमन्तेलाभिनोक्रपनादिनैः पटानयमलदाजन्नुः पटातेनेव मेघेन त्वरायाः
गनिकृतानां पतातीनां पटातिभिः द्विधाकृतानिमाज्ञानिनिपतंतिमहीतले रदहीतात्वराथानिरतः कोव
प्रवश्मणा त्वरामदरतानेषांविष्टिरदेपविग्रहान केविद्दहाविनिर्भिवममलकायादभिः तिलं पतिताम्बरदर्पं
तरणेशतमहमशः भग्नानिशेषविक्षेपनिदनानायमलघा सिंहनादरवाभ्रकुः परमेत्यविदारणान केषाञ्च
मायमक्रुध्यविरः केचित्परस्परे स्वामिंउर्वेसर्याहतावागतप्राणामथापरे द्वहविप्रलंबमालाः सत्वेदाम्बरां
लथा कृताविपदान्समरेनिजभृस्मादिनोगाणम् आरुरुयवर्तानिकेविहेगाश्छत्रवाद्रेण मार्येगोविगतप्राणा १५१

श्रकृपरावशारदाः विक्लिरवारणीरणांकनान्केवित्यदातिनः केविदश्वान्विमयपादाश्मानदहृगवान मा
दिनश्चतथाकाविदिशिरस्काभ्राणीति र वक्रःपादातिनोपनातः त्वरकाणमत्रिभिः केविश्रमायितःप्रामः
एवममनयाशगान श्रेणीकृतानेविभिः शिवेयाणकोविदाः काविप्ताक्र पन्नेस्त्ववाणनालाकृतीकृता
न पादातीन्समरेवक्रवाधुवेगास्करगमः सायिनमतथैवास्यमादिभिस्सहसेगनाः दर्शयोनरणेशतावक्र
पुद्धमनोकथा केवित्याशागानिभिन्नहनसारथिनायकाः विनदरूप्रसहमासिंहनादरवोद्यतात् क्रनेशा॰
कृतोकृत्यदयानविशारदाः विपुच्छहलस्मरेवक्रस्मादिगाणात्रमा निदतेवशरवातःपादातेवकृथारणे
रथिभिर्मानिभपालकमतोकरमत्रिभम नरगमन्तपाणां गहारथिभिर्विनिपातिताः आवर्तुवेमयातवशतेः
थमहमशः रथिनोरथिभिस्सार्धं युद्धमामीन्मदारुणा वाणतोमरपातेष्वगदाकंपनमुद्गरः रथिनोवमहपु
हमानमानस्तंजरधूणिताः शमवाणमहापानद्विनिहत्यसमंततः निहतेवकृपादातेगजेरःमनदपवने रणेदर्पते
शाईनविनिर्कीर्णमहमथा सास्त्रीसतरणानांसमहकलदकेकृते महामात्रपुर्मदितैः गजेरवलादर्पितः आ
कृमारथहृदानिहर्षितानिनिरंगमः अदर्शनमहागनविषकीर्णानिमृतले एवमथाकृसमयतोतापतनिभा
स्करे वभूवाम्लनमंगामेवोरकपिरकर्दमे रथाश्वकुंजरमार्धपतयपश्चममागताः पटानिरथनागैःसादय

वि·
ध·अ·
१५८

स्वर्णाकटाः पत्तयश्च नागैर्विक्रान्तै रथिनश्च महाबलाः कुञ्जराश्च महाकायाः पत्तयश्च रथिनस्तथा पतिताश्च प
दातीनो मार्दितो सहस्रादिभिः रथिनो रथिभिश्छिन्नैः कुञ्जराणां च कुञ्जरैः वध्यवाजिस्तम्भेन संग्रामे शालितादक
शूराणां रणलक्ष्मानामसमर्थाक्रान्तचेतसा पतिनां निहता सादी गजेन निहतो नरः रथिनां निहतो नागः क्वचि
द्दर्मी हयानितः हता पदातिभिश्चाश्चत्वारश्चैव रणाजिरे पदातिरथनागाश्वसादिभिर्विनिपातितः रथ
नाम हयाश्चैव निहताश्च पदातिभिः नैरेण वहतो हस्ता स्पृष्टेण कृतनाविना सादिना वहतो हस्तः सादी चैव प
दातिना रथिना वहतः पत्तिः पतिनावहतो रथी रथिना निहतस्सादी संग्रामे लोमहर्षणे रणाना चाशेषो
मांसमश्वेष्वयो संक्रान्ते यया जीतं महाराज समरे गजजीविता पततां बाणजालानां धनयोर्वक्रतनाम मु
हूर्गाणां भुग्नतारानां तामसाणां तथैव च पाण्डुसानां च रश्मीनां लेपानां च यावत्त्व सुयोगराजां सामानां च र्मः
णाम च चर्मणां सुनिरूपस्थपनेशाह्नाचोरसार्मिरणाजिरे हांघश्च विगतानि द्वेष्यावमानेन संतः भग्नधाकूव
तान्तेश्च रथैर्विगतनायकैः छिन्नदन्तेश्च मातङ्गैर्भिन्नकुम्भवटाननैः लतावोत्क्षिप्तहस्ताभिः शोभयन्ति रणाजिरे
कुञ्जरैः विगतारोहैः स्फुरद्भिर्दन्तैर्द्युतिभिः स्रवमानानि स्मानि शोणितमहस्रशः भिन्ना दन्तैः उरस्थान्त
नामतोमख्यागताः वहमाना यथा जीतकर्णवर्जनवर्जितिनाः लग्नान्तर्मातुषाः पर्वतोपमाः लता
१··
५८

वोत्क्षिप्तहस्ताभिः शोभयन्ति रणाजिरे तस्मिंस्तथाविधे घोरे संग्रामे चोरहर्षणे नराश्च नागा हयाश्च विमर्दः शाति
तापगाः वज्राभिन्नामहाश्चचरान्हंसविभूषिताः या मस्तत्पापाणाः कपशेवालभूषणाः महाफेनोव
तपश्चभीतानां भयवर्धिनां तास्तरंतिनदायोधाः पूर्णनयपनेधिणः गतन्वाहननोभिस्तवमायपरस्पराः छि
न्नानि स्वानि गात्राणि नत्वा ने निरणोपरेः नत्त्वपूर्णामहाभागास्तमर्षाक्रान्तचेतसः श्यायुपतयमामायमच्छिद्दरा
निवृत्ति केशाकेशिनथा केविदन्ताद्भिन्नवानव्य चक्रुर्युद्धं महाराज तस्मिन्लोक निर्णयवः कश्चनोव्ये पितम्
श्वान्भ्रातृन्नेषि तामहान् मातुलान्भागिनेयांश्च स्यालान्सम्बन्धिनस्तथा पितृव्यानार्थकान्येवान् द्विजान्परेनया
पावन्यत्पे पतन्स्मे गजंत्पयतिर्गौक्षया मतनत्स्मे पतन्त्वयेत्तिद्युनेचापरेनया शावन्य्येनथावन्यन्तोऽप्यारन्
येनवन्धुभिः यावन्स्वे महागजस्मातोऽस्ततथाजलम्‌ वाहनेषु समारोप्यनीयन्ते मेववंधुभिः गाविगाश्च
महागजश्चानशीघ्रमहस्रशः अयेसहस्रवान्याने भीतानरमहत्पहूरं तस्मार्थमप्यवगतानाधेवमशवोदिताः
शागमहसूवमरनेभीस्यकापितृकृतः हनावेयुमनाहत्समामिकार्यकतत्पराः पवानभिमुखोनेवतन्नायुध
तिमानवाः युध्यतामेव तेषांतु पानशोणमहस्रशः उत्थिताम्बराणा पानिकवंधानि महीतले कश्चिच्छन्नसमरेक
वन्यमयत्र्यरः गदापाणिस्वयंवाम्यः वज्रावमधरोपरेः परश्वधधरः कश्चित्प्रासपाणिस्तथापरः दण्डकवन्यभृ

वि॰
५ सं॰
२५५

यिष्ठे देवदेवेऽभिनादिते प्रवर्त्तमाने संग्रामे शूराणां स्वर्गलोकदे अदर्शनं महारा- पिशाचोरगराक्षसाः महा
साश्च महाकाया क्रव्यादाश्च तथापरे जगाम सह तालसमवितानदारुणवपुर्धरः संग्रामात् सर्वयोधान्...
रिरकैः ततोऽनश्यत भगवान् पृथ्वार्के गते न पाण्डुपुत्रकर्त्तव्यकर्मे सेनावर्यं तस्थुर्विनयपाने कृतापुत्रो परवा
णतमं इति श्रीविलयमेरपुत्रकाण्डे पर्वते संवादे संकलयुद्धं नाम षष्टितमोऽध्यायः २६ मार्कंडेयः
निशावशाने गंधर्वाः कृत्वा व्यूहं सुदुर्जयं संहतीसेन सततं मायया रणकोविदं भवतोऽपि वराश्रेनवन्नव्यूहे
न देमितः श्रामसादमहत्त्वं गंधर्वाणां सुदुर्जयं ततः प्रवृत्ते युद्धं यमराष्ट्रविवर्द्धने देवानवसमप्रंते
लोकभयकारकम् पत्तीनां पत्तिभिः सार्धं सादिनां चैव सादिभिः रथिनां रथिभिश्चैव कृतनागाश्च कुंजरैः
भाषतानाममोत्राणि शूराणां चैव गर्जिते भाषितां कूजितं चैव शब्दं समभवत्तदा ततः प्रवृत्ते संग्रामे भारतिः
पुष्करो रणे स्वयमसादविशालान् गंधर्वगणान् विते नवग्राभारतिः श्रीमान् पुष्पवीरवाहुना सेनानीर्विनयैः
श्रीमानमविस्मतमागतः भूमन्युः कौरवः श्रीमान् कामपालेन संगतः विशतनराज्ञो दमनः चेदापीडेन मागतः
प्रभस्केनर्षिविनातथ्यं कर्णकोरणे सपोदयः कृतिर्देशो हार्दिकेयो समागताः वेगतो विमदानश्च सूर्यवर्ष्मणि
संगतो गंधर्वकुम्भहापीडः कृतज्ञापिपर्तिजयः वक्रांतसंतपुढं देवासुरसमनदा दाशोरकर्तेघाणनायपश्चनां १

त

वाशानः पुनः पकलव्यश्च संग्रामे तेनासीत्समहात्मनः कुमारः श्रेणिमान् शूरो बलवत्युद्धयोधनः गंधर्वैः
वभिः पंचपार्वतीयाः समागताः वलकावनकाभ्यां तु गाढैर्मालिनात्तथा ससैन्येन तु वीरेण समरे ऽभिनिव
र्त्तिना मरुत्तैः सह मात्रामवनभिः संगतो रणे भीमनादमहानादवत्सघुणमतालकैः दाकः ककनजनः श्रीमा
नमिमानः कृतंजयः श्रुतेनोचकनवीरः सहितौ चैद्यवर्म्मणा कार्ष्मीरिकास्त्र वाहु सगंधर्वाणं सवाहुना व
कारतमलेपुढे भीरूणां भयवर्धनम् भारतस्यापरे योधा गंधर्वैः भीमविक्रमैः समागतास्तदा युद्धे शतशोथ
सहस्रशः भरतश्च महातेजाः शैलघोणसमागतः वकारतमलं युद्धं सर्वभूतभयंकरम् पर्वताभेन्नागेन त्रि
शाप्रसवनामदम् वाध्यमानमवीन्संख्यामदंडमिव दानवान् विशालो नारयामास रथेनाभ्येत्य पुष्करम् नाणि
वेन राणि भिन्नावे गंपुष्करं दंतिनः पुष्करेनाभयाभ्यामनागवैवेहूमिमत्तदा रिपुभिस्तापमानस्तु भागातभीम
विक्रमः ववपिशरसौ ताते विशालेसेनयासह पुष्करस्य विशीलपम ध्येविष्ठ टकाल्पकम् किंचयत्राविशाल
ससनवानायमा रथं आक्रम्यपोथयामास विशालस्य महारथम् पदा रणमहानागपुष्करस्य रथोत्तमं इतेव
रथसूतस्य विशालोऽपि महीगतः गदया पोथयामास पुष्करस्य तवारणं पुष्करोऽपि तदा पाणिर्विशालाभिम
निपयी गदाभिन्नानतो वीरो परस्परतिणी पया सखाट्टलिपतस्तसमं श्लानि विडिरतः प्रवृत्तस्तया योश्चसमया

वि. स्य च यथिता पुष्करेणाथ तां हि विशालस्य गदाहता मुमोच पावकं तीव्रं ततः — लिंगं महीपते विशाल
प सं. तेन तेन पुष्करेण गदया पुष्करो हतः हिमवन्तमिव काञ्चनं तत्र ववाल पराक्रमं पुष्करेण महाबाहुर्विशालेन गदया
१६ हतः ततः पीन्द्रपवनात्मजा माद्रवदिदं आरुरोह महाबाहुर्विशालेन रणदर्पितः आरुरोह महाबाहु
विशालो रणदर्पितः आरुरोह रथं श्रीमान् गन्धर्वस्य च पुष्करः ताड्यमानो रथं माद्रीपुत्रो तथा गन्धर्वपुष्करो नि न
न्नत विशालस्य संग्रामे च रवारणम् यस्याग्निनानागस्य कुञ्जनविवनिहतः विशुद्धात्थविशालस्याशेन ·
ज्वलितकुण्डले हत्वा विशाले संग्रामे रथमारुह्य चापं स छादयामास तत्सैन्यं गन्धर्वाणां शितैः शरैः विशा
लेनोद्गतेद्धुतकरः परमकोपनः सादितं नाम सैन्यं गान्धर्वाणां रणार्वित तस्य विशिष्टगन्धर्वा संग्रामे तद
नद्यम् शिरस्तु भूर्जरकाणि तत्प्रणमहीपते ततेरथेन शुभेण किंकिणीजालमालिना ध्वजमादं महार्व
हुर्वीरवाहुरणाजिरे एकस्थायि निवाकाशं तथोनर्माक्षतो ताक्षरः नवाति पवनस्तत्र न विभ्रान्तमिभास्करः त
तस्तु पुत्रविमानकृष्णमानिभाम्बरमपष्ट्य विशिष्टसारथिं तस्य शिरो ज्वलितकुण्डलम् विद्याधराणां च नासास
सगदपवादितः तस्मिन् प्रणीते गन्धर्वे ततस्तु तरत्पूर्वतः आजगाम महाबाहुर्गन्धर्वस्त्रमहाशनः तस्यापतिन
माकस्य शरेणानतपर्वणा विशिष्टेवागान्धर्वो नभारति भीमविक्रमः सेनानीर्विजयः श्रीमान् समेत्य स्वसमागता
१६

मायथितस्यान्ते नमदर्पवक्रतशरैः श्रुत्वाथ स महावानसमरे भीमविक्रमा वनर्भिः सायकैः हत्वा च मेवम
तेरणमान् पंक्तेन शिरः कायाज्जहार च थमारथे नम विविरथः खड्गमादाय परवीरहा तमामाभिमुखोन्न
तो सेनापतिमर्दिदम वेगेनापतन तस्य वक्रमादाय भास्वरं विहन्तास्तेन विष्टहतस्य मूर्धानमंतसा भमस्पृका
मपालस्य च कृतपुष्टमुनमम यथादेवासुरे युद्धे बलशक्रौ महाबलौ तावुभौ कृतनागन्द्रौ परस्परवधैषिणौ
तामरस्य कृतपुष्टं स्मर्थो पुरुष शापधे: यु तामिव तेषां तस्मस्तु वरवारणः पार्श्वानुगान्तदंतांस्तां कामपाल
स्य वारणः सदितस्तेन नागेन कृत्वानवभयानकं श्रीमत्तामभिवीपु
हैवतमानः स्कंधवले कामपालं रणाजितालभ मसृभीमविक्रमः गन्धर्वसेनां मर्हमानवानतिर्शिशैः शरैः किमतत
मदमनम्मर्दपोरःस्थसंगतो वक्रतानस्ते पुर्दसमरे रथधर्गतो वेंडापोडशरवानतिहतशार्ङ्गिसारथिः कितान
हरणाणां स्वयं रशिमधरोऽभवत विक्षाय च शरजालैः संदर्पोडरणे तथा वेडापोडः शरजालैः कृतघोरतरणाजिर
नगानन्तर कामदमनस्य महीपते शतशो वानर विचापन हातं भीमविक्रमम शास्त्र विभिन्न हृदयः पपात
च सपातन तदा भारतेमस्यं वेडापीडोपिसायकैः आपोप्य मरथे वीरं मधमानस्वनेनथा वकार विस्नं तेषां
वुम वंश वमदोपयः पपुष्वेव निस्कम्भेन मतस्य वाड्मरयमथा रथास्थितो महावीरो वस्त्रापमहाकरो शुत्वा मे

पारवर्षं तामाहादेवतानाविव स्वरयत्वनिक्रमस्य पारेणानतपर्वता स्थपमेघाग्राविष्टदेवनदेहेतथारवे नि
क्रम्यापिपूर्वविष्टस्वरयस्यतकामकम् तावामेयतपीसत्सेक्षुताबीनपरम्परम् प्रादपीतातनथास्यावीती
मायकद्यौभिः श्रुत्वायमस्यानरत्नाविष्टदपनर्वानितः रत्नाश्रयाम्भोकालस्यनिर्जितावशमातमाय
उपामेयभागतश्रुत्वायमस्य कृत्वा विरथावलिपुष्पावकनयनमनम् स्तादायविपुलेवर्मशानवेरवभा
रवं स्तादनातवेद्रववावस्थापस्यकृत्वा नाम् विरथावलिपुष्पावकनयंत्वमनमम् स्तादायविपुलेवर्म
वयकालिताा वेद्रमाकाशमदशमस्थोऽयं प्रविनष्टनः मंडलानि विविद्यानि गतप्रत्यागतानि च केशका
नितमार्गाणि दर्शयामास तत्सदा श्रीनमुद्रांतमाविदमाल्लनेविहरन्तेस्तनम् सपातेसमवीवेचवेपावेम
विधारणे इंतिस्सर्वातिननतेपुदमासीन्नियोमलदा कृत्वा तोमविरंपुदंपरस्परमाहता जगमतवेमयां
वतामुकचापमसाउभो ततः स्वरयमारोप्यस्वरयायनिर्वपनः तस्मादेवादपोद्धृत्य सर्वसैन्यस्य पश्यतः
निक्रम्योचाप्समभेसरथेनतदारथा गावाद्युतेनमाल्येनवरवाणैः समागतः वाणजालेनसमरेवक्रपुदं
मुभरवे तावुभौरथगतौवीरौ उभौ हिउपनर्धरौ ततः ततः शरजालैः तदास्योर्वतयाविता श्रुत्वायमस्यहथा
दत्वाछितावयनर्धानया विरथावकतपुंदगदाभिरितिवेतरम् विवरनमामग्रामेगदाहतोऽमदोदना वाशि १८१

तायंवनमेताऽं तवाविवषूययों मविरेतानदापुदंकृत्वा चापमकर्पितो महारववसंतमानगमवंस्थानतले
विहरतारथयोः कृत्वातीतोतावमुमेनिकेः विरुत्वावकृत्वा मूयोरणशीर्षमपागतो पभद्राकसंमगामेव
कातानगरेणद् इतिसर्वानितनतेशरमेत्वातितोवर् मनविवर्तमानस्य तदाबाताप्रभद्रकः विष्टितानगर
स्थितोपिवत्वलितकंडलं महारथः क्रन्दिर्दर्शायाहरिकेशस्यमुपुंगेनतपाथयामास रथमरथमागते हता
मुत्तापमत्वमगदयामदण्डेरण हरिकेशमहावाहुवकारगततोविते उगतेवस्यानमसूयरणिमसंग
तो वक्रतलमलेपुदंवरिपाकाविवापरे कृत्वातोमविरेपुदपरस्परमहाहतो विचेतमोरथोपस्थानिषेदत
रविदमो विमतनोतदामीतामारथिम्भारणातिसन् गंधवंहमदापीयः कलनाधिपतिनयः वक्रतलम्
लेपुदंदेवामरममेतदा श्रुत्वायमस्यादत्वाछितावयनर्धादपे वेद्रापुदंविदहत्वाछिवावेद्रोपरस्परं
निपुदंवक्रतवीरोवाहुदविणशालिनो निपुदमावमानेतकलनाधिपतिनयम गंधर्वेमदापीशान
[illegible]मदीतले ततः वेद्रोरणाहत्यापिरवोनेममपतः दशामतेसमालोक्यसेनापतिमुरिदम विजयेमत्
सम्मूर्धानेपातयामासमृतं दाशरकमलाथापनामयम्नावाशोनाशनः एकलमस्य सग्रामेनेगसीत्समदा
तनः नयेकनवमतरणतचानाथशिनोमवैः गदयाचानपामासमवतस्यतरणमात नयोर्दिव्योयोम्भोर
२

वि॰
पर्मी
२६१

पानेनातनवेगमेन ह्युन्मत्तमथाश्रद्धावरप्रस्नपनान्तुभो स्नानविभ्रमणात्तेपपांविवर्तविवर्तना चक्रन्मद्गले
पुष्टेविवेलतुवमपुव मेउनानिविविद्याणितयाष्टक्रुल्लवेगमाः ईतिमर्षीमनननेविवेहत्वातनेवगाम् म्र
मांमवेगाभिरतेतापेतननमनवेगमेन भटमम्बरथमाप्युम्मवादपवाह्निता क्रमात्स्ञोणिमा ॱॱ तोउलक्ष्यः
मयायनः गांपवेःपंवमिःपेवपावेतायाः समागताः वलाववलकाभ्योनगादिनामालिनातथा क्रमटेनाव
वीरेणममेरपुनिवतेना वतमिःमायकैर्मोहणःक्रमावितवलदर्पितः रथोम्नकार्यनिर्जीवाल्वलोकममहात
मनः हतेमरथमत्तस्थवलाकार्यानवेनमा म्नाकरेगहरथेश्रीमहलकमममेपुतं तावेकरथमाश्रद्धाम्रान
गमममरपिर्या काटयाममविशांवः क्रमागवलदर्पितैः वलकमात्क्रमारममर्यविशिष्टकामकम मांवेत्र
पुन्नविशानगदामालायविपवान् तामालायनवामाथवलकेममराप्रियं वलकेनिटतेटप्युगिपाटमान्निवर्त
यान् क्रमांपतिविविलपवलकम्नवतामवम तामवणविनिमित्रावरणोपदपुरपाविघान् तेविमत्तमयावरमा
रथिरयपानविन मृगिमानयमेक्तटेवलकमनदावण लपदेन ॱॱ पांवणवकेणापहरविष्ठः निपानिता
घनेवेवमृवणगदयागदी तेनिहतदापृष्ठेमालिनमावर्धिवण गदयापेथयामाममेनगावरवयानदा
क्रमटमनवानायगदयामनवेगमान् हतावेरथमत्तस्थक्रमटेगारिनोरथं म्नाकरेहतदार्शाद्विरवरावा

लपनर्थरः रथाश्रद्धमनमायवलकम्ममहारथः नहारवतगिवाहींवताभिल्लायकैमला ममानपंवमना
यथिरक्तममतेरलम मारथिनरथानम्मान्मांलिनोरथमनमे हतमारथिनेएवेमारुतेरमहारणे मा॰
पुह्ययतम्योवमहावनपत्कमः म्नाकरेहरथेदिव्यंकिंकिणीरवनादिनम ततममालिनाक्रांतःमयाय
नरथ्यारणे म्नवाकिरटमेया ॱॱ पावेमत्तत्र्पवेभिः मयोपनापिविक्रममालिनेमालिभ्यपिते ततारमणि
रमणिगिरिवलितांटलम् मतगतामुमाञामवतमिःमगतारणे भीमनादमहानादवमपतनमाकरः वतार
केमहागनमतगवममापकैः विनत्रमतगिवाहामावर्धिवतयारण मृगमात्रममत्तमगदामालयवीयवान न
ज्ञानवतगवाहाम्भीमनादममेपुन मारथिपवयामाममहानादरथेतया गताम्वरथमत्तस्थगदावेगनत्र
टव महोटयमनेनागेपाथयामामवीर्यवान् मारथिंभीमनादममहानादरथपथा भीमनादंवगदयानिन॰
ज्ञानायमतगत् ममतगतेतागदयाममरेतादिनाभपाम तगामविद्विवेगनेमम्नाटतेरणाविपः महानादंप
ममरमायकेलमवाहिभिः विभेदमतगतामेशततयाथमरमपाः मवथमानेनागवेमहानादमनयत्नः
म्नाकरेरथेशौद्रेस्मपाणममतरः रथमारुम्यवेगनगदयाभीमवेगया तकारपुरनिर्ीतंवमपाणांगपि
पं म्नवकमयाममाहटयाभीमवेगया गताकरमनगामनमारथिवारुनट्श कतेपुतेपुगेनिरतदार्शांगगता॰

वि॰ करः आरुरोह रथं शीघ्रं वर्म बध्वा महाबलः रथं तेन समारुह्य प्रययौ जनदाघ्नुमान् चकार युद्धं निःशंको गांधा
ध र्मो॰ रेण तेन जाकरे उत्पन्नस्तत्र महान्महाहाहाकारशब्दो गतः गदया पोथयामास समरे नाहं तस्य रणे नरहरीटश
१६२ कं कृत्वा हंतनौ टरतात्तया आरुरोह गजं नागं गंधर्वाः शतशो रणे हार्वःकृतं जयः श्रीमानाभिमानः कृ
तं जयः युद्धे तेनोक्त तर्वा ते समरे चित्रवर्मणा चित्रवर्मा महातेजाः कृते तस्य रथा हुतं शरेण पाटयामास
वटहूतसिंहो छिन्नं कृतं तस्यापि संक्रुद्धः चित्रवर्म करस्थितं द्विधा चकार तीक्ष्णाग्रेण सायकेन महत्वनः ते
छिन्नं धनुर्दृष्ट्वा वीरः शरैस्तत्र नतपर्वभिः छादयामास समरे पार्वतीयः कृतं जयः चित्रवर्मा समादाय ततः शक्तिं
महारणे विमेटस्समवे राजत्राजाजानेते कृतं जयम् सविभिन्नस्ततः शक्ता रथोपस्थ उपाविशत् तेविसंतम
पाकाटसं यामास दृष्ट्वा सारथिः कृतं जयं महाराज रणोत्कृष्टा विवेतस्म मत्कृते समरे कुत्वा हं चित्रवर्म प्रभम
शिरश्छिन्नं टतौ तेन तीक्ष्णसायकेन महात्मना समरे च युतमानस्य सम्पूर्णं चित्रवर्मणा काश्मीरिकः सवाहृप्त
गंधर्वाणां सहात्र ना चकार तस्मात्तेन युद्धं भीषणं भयवर्धनम् उभौ तौ तत्र गांधर्वौ उभौ समरे उमेदा दर्पितौ या
युभौ धावनभौ वा पावपर्यंता ताउभौ स टपो धौर्य पो वर समरे तत्तयोः उभौ प्रकाशमानौ जनितौ भोटष्ठ विक
मो विच्छिदुर्भोत तयोः स्तेयवनदेवेनगापि च श्रेष्ठायुधसहयानुत्सादौ भोमा प्राहिसाद्धौ श्रेष्ठायुधपर्यां छित्वा १६१

महोष्ट्रे समरप्रिये कृतेन यतिकृतं तेन वज्र कर्वा णार्भा सविक्रमः विरथा च सिद्धु भयप वकृत तथैव मरणम् अभिष्टे चि
रं कृत्वा चैतन्ना विष्यमवरः पातयामास समरे तेन गंधर्वमत्र नृपि प्र आरुरोह रथं चान्यं सर्वशस्त्रभृतां तया
गो तत्र युद्धं संपर्वां तत्र तव शतशोरणे एतस्मिन्नंतरे क्रुद्धः शैलूषः संमहायशाः चकार युद्धं निःशंकं गंधर्वनागैः
रे भीमान् च भवभावा शीलमना पोतरघे णापमर्दिना निहते पुष्पशवला दिवटेनेव पाथिर्ना एतस्मिन्नंतरे तस्मि
न्कश्चिद्दासो महावधः प्रत्यपद्यायः समरे शैलूषं रणकर्कशम् शैलूषपार्श्व संपातन दधामे दलेरधा नदृत्ता
यत्तातेरत्न दाकिं विरणानि रे अभ्यूपत महाः शाहुलात्ना नंपतन्तासिवनरनागम कायध्याविसर्कः शोणित
प्लुताः एवं तु भारते भीमसंकाले समानस्मितस्ततः शैलूषाणां महाराज भरतेशरणं ययौ भरतोपि महातेजाः दृष्ट्वा शै
लूषमागतं प्रत्यग्रेरथेना तौकिं किणोजालमालिना नतलावज्रलपुद्धेबोरत्नपूर्णं भयानकं त्रैलोक्यवितयाम
कायशोभो वरिवासना गंधर्वः पाइतः कुद्धः सिंहवदिनदंमत्तः भरतस्य रथं तेन पाद्यावदैर्वाकिरत कृमेणाम
रथलस्य मद्याः महसारथिः शरवर्षेण महता संछन्नः प्रकाशितः यथाहिततवलं संच्छन्नो वर्षमासाद्य वाष्प
वान् चादयामास तानग्रूर्वि भग्नाव्राणसायकैः भरतोपि धनुर्हस्तास्त्रिधिततन दृष्टिस्वतं शैलूषस्यादि धावकृ
तश्शस्त्रमस्य पद्मः गंधर्वास्त्रियवाम पुत्ररसं भट्टवनः निमिषांतरमात्रेण संतत्वकमहावलः विरुरुध तेनारा

वि. मर्माविदारणं ततः शरान् अथास्य तद्विक्रुद्धः विच्छेद भरतो धनुः तस्य तत्सृतयामास लाघवेन त्रिदशाधिपः शै
ध र्मा लूषोपितनः क्रुद्धः प्रगृह्यास्य महाहवे मुमोच समरे वाणान्भरतस्य रथं प्रति पुप्याति तन्मात्तलस्य महाया
१६४ नेन लाघवं दर्शयामास समरे सोवानर्वर्षि रेव तान् न राम स्थाप्यमानानां समरे ज्वलानिवि भ्रमः पथाय थाशुराज्ञाता
मानयतिमहातलम् भरतोपि महातेजा मर्मरलाहृतकार्मुकः वीरके तेन शरवातैः विद्याधरसमापति तानि
तेसारथिं दृष्ट्वा वीरके तेन घातितम् गन्धर्वं लाङ्गयामास सायकैस्तु पातितं पुप्यातितिमहावाहिसमरेभ्यपा
वितं विच्छेद छत्रं वाणेन शैलूषस्य नराधिपः द्वितीयेन तभोगेन वर्म तं धजमच्छिनत् तृतीयेन पनरुद्गात्तध्वाज
लटतिः स्वनं माच्छिन्नवपतावेगेन शाक्तिमाप्य महारः विद्याधरस्ततो वीरं भन्तेवामिन नराधिप महारव अभिवल्मभर
तस्य महात्मनः करात्पपात वेगेन चापस्थापपुरस्य च अथान्यद्धनुरादाय भरतो बहुनदनः शरैरनेकसाहस्रैः
गन्धर्वस्तमवाकिरन् घातयामास वलवान् धाकवरेलम् भूषितम् आपदं परमांशात्मः शैलूषोप्यथ सत्वरः आग्न
यमस्तु चित्तपभरतोशीतिवीर्यवान् वारुणेन तदस्त्रं वत स्तुयामास राघवः आयवमस्तेशैलूषस्तदा वितेपधा
ऽथैव शैलूषस्तदा गाय भरतः शमयामास तत्पुनः शैलूष सर्वविलेप गन्धर्वरूपतिस्तथा व नेनाग्नेणततः क्रुद्धः
शमयामास राघवः ततस्तु तेतोरानाजराप्यास्त्र प्राणसंशये कालस्तस्य शमयामास ब्रह्मास्त्रेणवतनस्य स्वस्थधुरे १६४

धनिः शीते शायादावलोचनः तदानेनं तत्सोवाहास्त्रं भरतस्य समायुक्तं वीरके तस्य विच्छेद शिरो ज्वलितकुण्डलम्
तस्यवानस्य विच्छेद मस्तकं चरतन्म भूषितं उवाच भरतः श्रेष्ठः शैलूषं पुरुषं सदा कृतकर्मा रणश्चान्तो गच्छ यथा सुखानि
शाने तदगताततोयातः पर्वतेन गन्धमादनं अवयवान स्वैतिवस्त्रानाभिरणमूर्धनि श्रुत्वावमविताधातिकृत
कर्मा दिनत्रये वयवंशाविनाशेनवैनागमिष्यामि नराधिप पतावत्कालमेतत्प्राणं यो मध्यदेशनवता कृत्वा वहारंप्रय
घाणो विनायवयातव गन्धर्वनतोपिरतृप्रविश्य निश्चिन्त्य कार्यमरण्ययुद्धिम कृत्वा रणाय वसमनकारण
विनिघ्नता वाङ्गाद्भरतेनरुद्रः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे द्रद्युद्धवर्णने नामैकपञ्चाशनमोध्यायः १५१
मार्कण्डेयः ततोरनस्यां विशायां मरणत्कृतनिश्चयः सन्निहत विनाशे हृदं भरतेनाथसंरक्षत भरतोपिमहातेजाः कृ
तपूर्वाहिककृयः निर्गम्यनगरात्तस्मात्प्राप्तिं वाणानिदमब्रवीत् गन्धर्वं भवतं पुत्रं समस्तं चारणेन वचनं पकुणमस
मेवाराचमपाके तेतमावपाः हतेगन्धर्वे सैन्यं नद्रवद्भिः पारिविष्टितं उद्यमानाभ्यवनस्मिन्नगतान्नस्मामयाणे मकले
बास्तोभुपानतारूण्डाभिवानितम् भवनामातेवपुरेगन्धर्वाः कृत्याधिनः अपतावेस्मायकैस्तवीर्दिशामश्रु
तिसंहितः वाराधिपास्मि भूपालीस्तदानुतानसमन्त्रघ भरतेनैवमुक्तास्तु गन्धर्वास्तमब्रवीत् तथा कत्तमस्ता
केश्वसा मिश्रयन्नतः भरतोरतराकार्यसमस्तेव सर्वाधिपः पदश्चेद्दरवलश्चेदे कृतस्मान्वारकेनैव भूपोद्दिम

वि॰
प मो॰
१९८

कामांतिमुत्स्थेदेविनपश्यति तेनैवयंभरतोवीर्यंनानेतोपिरहूनदह नैकंसमकंकामंछामोभवंतेरणमूर्धनि प
केकमतथास्माकंगंधर्वाणांमहद्धले समरेणाहिपर्याप्तंकिंपुनस्तवपार्थिव किंतेभरतेपुनिहतस्त्वामि
नोगर्हितंरणे तेनैवंचातयिष्यामिगंधर्वानपमन्तरम् एवमुक्तोमहातेजाभरतोदपसनमैः वारयामासमा
नतनतमस्तवमयाथिपान् शापितःस्वमम प्राणोगतोनमसचाप्यथः अथैकंविनिवनंधं सेग्रामात्स्थिवी
तिनः संयतस्थमहद्युद्धंपश्यामिममपार्थिवैः इत्येवमुक्त्वाकुष्ठेणारणमुक्तानताथिपः एकोनस्याःसमस्र
हाददृष्टुर्लक्ष्यद्दृष्टुं एकस्यवबहूनांचयमगाद्विविधंनम् रथनकाचनागनकिंकिणीजालमालिना युधाति
नारहीतेनमतोयासुदवारिणा वैवहहुपताकेनकोविदाश्वतेनैव आममाटरणेप्रतानीयवानुणाकर्क
शान शारमंन्छादयामासगभस्तिभिरिवांशुमान् एतस्मिन्नेवकालेतुमहसागगनच्युता उल्कापपातमध्येन
भित्वाम्रर्धमममंडले आसीद्दृष्टोतेमहाकम्पः शैलश्रृंगविदारणः आदित्यमंडलेनाजकवंधस्तथाष्टपत
ववर्षवनतदादेवोगंधर्वान्रक्तवृष्टिभिः गंधर्वाणांवरीमामायादिश्यवायेतपतिताः स्तगाप्रशेणानतानेद्दशिवा
प्रासिविनिःस्वनाः प्रतिलोमस्तथावासीद्वायुर्लक्षपांसुशर्करः निर्लोयतनपास्तुः शोषसमधन्नावतः स
मधुचिलिनवाथप्रस्रवलेनतस्तेरनामाः शत्रपत्रासहापाप्रहृमापैवप्रदीलाम् भरतस्यतदावक्त्रस्थेवारुः १९८

मयास्फुरत दृष्ट्वानिमित्तांस्तत्रभान्प्राप्यातिस्तमहायशाः चोदयामाससैन्यानिगंधर्वाणांवधंप्रति भरतोपिपारब्रातः
चाहयामासवाहिनी गंधर्वाणांमहायाणांनाशोवैशानसहस्रशः वध्यमानास्तगंधर्वाभरतेनमहात्मना तेमवा॰
पिमायाजनम्ःशलभायावर्कयथा तेषामापततामेवशरैःसन्नतपर्वभिः पातयामासशीर्षाणिभरतोवाहिनीप
तिः भरतेकोपदर्शाकृत्वागंधर्वास्तुमहारथाः ववर्षुःशरवृष्टिभिःलोताः मेघाहृष्टोवपर्वतं नास्तुपात्यानिमातानि
गंधर्वभरतस्तथा विच्छेदवाणजालानिवैःगंधर्वाःस्त्रवधोदलो ससकाभ्रर्शारस्त्राणावहूपेवसांगदान् हस्तिहस्ता
पमानूसैविच्छेदभरतोरणे नादयानेनसंधानेनमेवेतवसमथकान ददर्शभरतेकश्चिल्लाचवाडणसमूर्धनि केवलंद
दृश्यतेपुंडंगंधर्वाणांमहाबलम् ददृशानंशरव्रातैःपुंनाताश्लिवबलेन वाणोगावरमायातानभरतस्यविनिन्नः
शास्त्रवान्सायकैस्तीक्ष्णैः नयामासरविवाकरः रोमपर्यापाण्यातताविद्वनःसमागतसृष्टिपिनैवंदृष्टमस्येः सायास्स
स्तास्तिविनयतान्सस्युपमावसिद्दृश्यादिकेदेः इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेमार्कंडेयवज्रसंवादेरतीपाख्यानेदिवसो
नामद्विषष्टितमोध्यायः १६२ मार्कंडेयः वनयोःहतेनिसंप्रामेहृतदेवास्तिककियाः शैलूषस्तविनिक्रम्यगंध
र्वानिदमब्रवीत यथापूर्वंरणेमैवंभरतेरिपुमागतम् श्रुत्वमध्यप्रवेक्ष्यामिवननतमवस्तांगतम् तत्रालवा
नयिष्यामिभरतस्यान्तयाधिनः एवमुक्त्वातत्स्मसामस्वर्गंतनवम भरतोपिमहातेनारथेनैकेनदृश्यत भ

वि. रतस्यात्रे मर्मस्वभ्युत्तान्समरणान ततस्संशाविशत्क्रोधं शैलघाराणदर्पितः चक्रावदनेनस्वरवारामा वा·
धर्मो. ञिनो गंधर्वैर्मेस्तेवनघामभरतोपिशतिक्रैः चक्रभकदनैर्घोरैर्वैपवानस्ससमप्रभः ततोर्नेकाष्टकोक्रुतोशेन
१९९ वैविविधैः शरैः छादयामासस्वच्छप्रेमहाद्रवमर्हीपने गोवाशानस्वमप्रस्य विभेदसमरे शरैः द्वितीयम्यो
ममस्यागजादा शोरकलयः मखहृस्येवनच्छप्राद्रशाभिर्मत्मयोयनः जमारममममस्याच्छ्रालिमान्दशाभि
स्सिभिः शरैः छास्रविनिर्भिद्यवनवंपुशतेनव द्वाविंशत्यातनस्सवः पुष्कवेनवभिः शरैः शतेनविजयश्च
नैजयोविंशतिर्भिः शरैः प्रतीवस्यततान्सर्वान्शैक्षेघरिशभिः शरैः क्समिन्विरथोपस्थमहावनपराक्रम :
यच्छिन्नछिन्नदवलेनमवास्तोमहात्मनः हयोश्वकारनिर्जीवांस्तथैवाष्टमतोस्य पद्मरक्षस्यविशेदवि
हैमोवापानमसन मचोयनरथात्विप्रपातयामासमारथिं वलवसोमस्यापमत्रेपातयामासयादव नथामा
क्षिमवोमञ्चकेशारम्नत्रनपर्वभिः ततस्सस्लरश्रेणपतन्छ्रिह्ण्ठच पुष्करः सुयाथंवोपमानयं पुष्करस्तरोग
नघावकारतरगान्सर्वान्निर्जीवान्समरेशितः पुष्करस्यममारुत्य ततस्यरथमनमम ववर्षयरवर्षपाणश
नुपरागमस्थति शैलघाविनवानास्वात्रघानतस्ययादव विरथोतोगदापाणिर्भ्रातरौ पुष्करमंदो शैलघ
गममात्रेपोगदाहस्तोतरस्विनो सम्प्रशेभ्रातरावद्वानगामाट्शोनेततः मायावीसंततंपर्वतंरथमस्तम २९८

यादव पृष्ठेदृष्ट्वाथोपस्थवितन्तोभ्रातरसनदा शादिस्तस्मत्रशामेर्विनिहतोवरणानिरात भरतोपितथा
कृत्वा गंधर्वाणां महद्युद्धं सर्वेनमहाराजसंख्याकालारणानिराज गंधर्वाराजत्स्ववराजवश्मनत्राण्यागविरघु
वंशनाथः निशाक्रमोनपुनेरवपुद्दवकारभूयः सहितोदवीरैः इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवा
दे वतथोपृबृहस्विमाना नाम त्रिषष्टितमोध्यायः १९३ मार्कण्डेय उवाच ततस्तंपर्वमशासभरतोयुद्धदुर्मदः
कन्यमतुव्यवर्तेद्वहृतवर्वाक्कर्कशयाः तगांद्रं तेगंधर्वावलमक्तस्यहृहनः शैलघोपिरणत्यक्लान्तं
इतिपतोममया तमभिकरथोनेवरुतोपमरतस्तले तयोरासीन्महाघोरस्सघहारस्तदारुणः देवासुरमणो
शस्रैः सर्वमिमादपने पति तयोस्तुध्यतोरनतंगंधर्वाणांवनोगवम् छादयामासभरतेशरैस्सत्रनपर्वभिः
तस्यवास्मस्दोगिनोवलेमानारस्सन्निभ छादयामासगंधर्वैः शरैरशोविधोपमैः वलेमेववनिर्यातेशरहूष
सुदारुणदारयेतोमहारागतशैलधभरतोउभौ स्मनतिशरसानोञ्छिन्नरादिदमो मसोयश्चतथाचक्रः क
दनेवारदर्शनम तयोस्सापवृतः वाणः निपातितहृयद्विपः रणाविमस्कन्धपानशमेस्यारकन्निरयाः वदे
मोनरदरोनियतगतसमेविताः नाभ्यां मकैः शरवातैः गगनेसूर्यरश्मयः नपकाशनगंतेदएककायेनभम
न मेनिकाननोरयंतोतारनमाणावसारथी छिंदमानोरणवोरपुरमहोलयापुधान्न जनयामासतंवोग

वि। सतामपि विस्मये तद्वृत्तं तयामास पुष्पवर्षेण मानवः नागपुरे दिने सर्वेवरवाणपवर्षेण नाकीदक
ध र्मो तस्माद्विश्वामित्रास्मिंस्तपत्नयं ततो भगवन्मार्कण्डेय प्राह पृथिवीपते पतस्याण्गमने मेरोविन्ध्ययेवतस्मतः
१८० मुनितानुवादिस्मृतयोः प्रविष्टो तन्ने तमासामायतदावरणं मूर्खामहेन्द्रापमसम्प्रयानाम्प्रध्येयतामल्पानि अन्ना
इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे पञ्चमपुष्टदिवसो नाम चतुष्षष्टितमोऽध्यायः १६४ मार्कण्डेय :
ततस्तषष्ठे से प्रभसे दिवसाभ्युदिते दिते वज्रतस्ममरेवोतो शाल्वषभवनाभुभा ससैन्यो पृथिवीपाल शोरस
गुणविधापमः शाल्वेषाणमसमासको भवेनावाहनोपति: मयूरपेमष्वेणतो गा रश्मिश्च शाक्तदा मयं
रश्मिरणाद्वापकलधमदावयं शोरणपातयामास रथापश्चाद — म गोपवेरपतिर्द्रष्टाप्रयानेनोन्मुना
रतो शास्त्राविभद्विनयं तथा वज्रेण प्रकरे तमरेणतयानत्वंगदयामास पायरं विविशुस्तरघोपस्थिविस
नासवंपवत निर्यद भिससवानवेपवापवाहिताः ततस्तभरतक्रुरः वतामिसमसमायुक्तः रकारपुरतिं
मौवीमस्त्ररगोक्षिप्यान्देव वकारवशरप्रातेः विमलोत्कृतविक्रमे ततापार्येणसम्पाणशारवेणमहात्मनः म्रा
तगोदरथेशांङ्कुमसमद्दोमहावलः रथमाहृत्य विभाप शेरणततपर्वणा भवतोहृदये गादेमसाहमवता
दितः पतास्मिन्नतरे मकालाहाकारसमसे: अपरः हेः प्रहरे मविम्भूढेरकुलन्दन हाहाकाररणमहता १८०

लक्ष्मसैन्यमाववः म्राकृष्यवनाम्राप शाल्वपपमहात्मनः दिपावकारगे शाल्वपेनाहत्य मच्छिन्न
पन्नागेतनादामादायसमवः प्रयामासपमंतभरतममहात्मनः म्रापतेतोगदाद्रष्टभरेतारणमूर्धनि
दिपावकारवज्रेणसर्वसमसपपपतः ततःसपावेशंवविलेपभरनेप्रति तमापतेतविच्छेदसतामिसायके
द्वदमं ततोमदत्तगदायसायकोनकविशानिम विनपमसदागतूभरतम्परथेप्रति छित्ताताम्भारतःस॰
वोत्रवपीतस्मसारयिम् तयावजनेगवाहाननपयममादने पाल्वषेविरथं द्रष्टुगयर्वाणमहावमः वव
धापुप वेधणमवोद्दोवपर्वतम् ममादयितामरतेमोतयामांमपार्थिव मातयितावनातानोगतस्त
रविमस्ते कृतावदारततता शिविनयतकाचिप द्वारवधेनागरयासवेधापान्मापमध्ये निषतेः पृथकः र
धुमतेगोपिरदायपांतः संप्रपमानाम्भविमानेरेव: इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कण्डेयवज्रसंवादे षष्ठदिव
सो नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः १६५ मार्कण्डेयः ततस्तसप्तमे प्राप्ते दिवसे पुष्टदर्शने सन्नीयतमहात्मानो
शाल्वषभवनाभुभा ततस्तभरतः प्राह शाल्वषपुरदर्शनेदम अवेधाः प्रस्ततेममे किमेतस्मानिकेशतः
निवारयस्व ममस्त्र वारयिष्यामहंस्वकं म्रावपादेरथपुरंदपश्यंतवसापापिपा: तदोयामसिलाय
वसरनायामहामरः हतमयिमदोपत्तमसः कामसप्रपुष्यत मथामेवाकनानातोवदोपमहततयि

वि
धर्मो
२६८

एवमुक्त्वा तथेत्युक्त्वा वारयामास मेनिकान् गंधर्वनाद्रसंगान्यांभरतोधितयामकान् ततः प्रवहेत
पुद्गतयोर्देवासुरोपमं पश्यतां सर्वसैन्यानां देवानामपि पश्यतां शरजालेन महता छादितां कं ककुभं गा
ततत्ततस्तावन्योन्यं शरैः सन्नतपर्वभिः परस्परं शरजालानि विसृजन्तौ नितान्ततो विरेजतुर्महात्मानौ रेप
छिन्नौ इव किंशुकौ उभौ महारथौ वीरौ ताभौ विक्षतौ पाण्डवा तथाभौ वरयावन्तौ वा भौम स्वरुमेदा
कौरवानां रथश्रेष्ठौ तौ तौ भौमसत्तुनयो भिन्नौ वीरसमानौ तथैवाभ्यायाघाम्भोवरवामैः छत्रयोर्नानलाथ
तापुश्रुभौ तेमहारथौ उभावसुप्रतापनचक्रतलसमलेनरणे श्रमयुद्धे विरक्तुलाशरयुद्धे प्रवकनः शर
पुद्गेभ्यनिक्रांतेस्वस्वपुद्गे पुनः पुनः एवं तौ दिव्यसंक्रुद्धौ पुद्गे संग्रामे वाहने गपयतश्रमेणातस्य भरे प्रतितथ
सौ ततोगंधर्वराजस्य लेखमानेदिवाकरे चकार तामसीं मायां यथान्यमभवज्जगत श्रंथकारेततो मातेवा
वोष्णुयुतवाहनाः भरतोरस्यतां ग्रौग्रंभस्यतां पश्यतां तथा श्रमसर्वतेनमभरतेमपिविमिश्रकंकंकटाः सर्वं
दावानवाशेगाः हतालं दीपितलथा सिंहव्याघ्रवराहाश्च काक्याहायेचत्तानयः श्रास्यमानाः सर्पमौत्मा
भरतलैः महर्मैवेः सोरणांगलतां मायां बभंजपरवीरहा ततस्तमहंसीं मायां सचकार महाभुतः त
उतेस्यामसहस्रेवाधाटयतानभसलम्र प्रवर्षवरोगातिशास्रमालान्यनेकशः नाराचानर्धनाराचा

१६८

नार्थेववृष्टकालनंतो वत्सदंतास्तथा भल्लान् कर्णिनालीकतोमरान् तावशैर्वंचरामवलाट्वटतो स्तथा
गदाभुसुंडाः शमोश्च भिन्दिपालान्परश्वधान् हालागुलान्सलकुठारं सकल्पवृक्षायथापतान् पतानस्त्राव्वि.
विधान्वर्षपरमात्मुघान् पतदिव्यप्रभैः शरैः बाध्यमानः सतावत्ः वायव्यास्त्रेण तां मायां नाशयामास शत्रुहा
ततोवभ्रुवगांतेरगंधर्वः पर्वतान्महान् शरप्रसवणीवरैश्वारिविरेसमसमाकुलैः मायां तां पार्वतीं सामवला
स्त्राणवज्रेहरः नाशयामास गांतेरसर्वसैन्यस्य पश्यतः हरमायामायामायामग्रे पांचालकं मयाकृतान् पताणां
नहमानां वपिशाचानां पवेशिला सिंहव्याघ्रवराहाणां क्रूरामांनतथैवच वभंगतस्य मायामान्दिव्यामंभरताहृ
या हमायाक्रुमायामानवाग्नेरतेवण सोहयामास गांतेरशैलश्चाराणदर्पिताः भरतस्य पञ्चकाराप्रि
रावणनिलोपते धनाप्रवरयोरवतरणाप्रपुनः पुनः सायकान्भरताप्रेसंजुसयामासपादव गांधवास्त्र
तपस्यदेवदेस्याप्रवेशः असमासप्रवीरसहाचारमेसदाहणं दैत्यासामहदानेनभरतः कपितामर्षं
नारायणास्त्रपानस्यप्रेरणानतपवणा इत्युदृततेनलापाहृदयर्वरणानापिते असौसौसंचितेत्तालानगंगांसंध
तास्य स्येवहंततेशनौहरदाभ्रणनदाहण पत्रसिंवकानन्तमसौवभरतशरस्य कानानेन सह प्रचोदमः
पुंवेसफलेतथा दत्तितेवनेतयस्यपतेशत्रुविनाशनम् हलानदासंवातेरघस्य स्य महीपते विमर्दहरयोग

वि॰ गतस्मिन्नाथकौवने ततस्तस्मिन्दर्पभिन्नाभिनावव्मयातने स्नानार्थमानलाम्भः स्वरूपं पुनरुपागमत गंधर्वेन
ध मो नाभिहताः शत्रवन्ननपर्वता ब्रह्मर्षिर्यत्नात्कामममाब्रवीद्धूहा पितर्देवनिहतेर्दृष्ट्वा शोकसंतप्तमनसात्र तथ
१६५ नुमपरात्रे भरतेश्वरकर्कशा विविधरूपाणि ग्रहेर्वालिनशीविधापमः आयुधैर्विविधाकारैस्तदा तेन वरना
तिस्मायासन्विविधामकुंभरनम्यविधनय श्वेतारितेवनेश्यामरागायैतिप्रवर्षिभिः यमस्कंधेविइरतेश्च
वधमेदाश्वथाः ममिभावान्वयाधानेमदास्त्राणिमहावले प्रकापादान्ताल्लानांसंशयंपरमेमनः कालाम
मवर्मावर्तममोवमभरतस्तदा तस्मात्स्थानात्स्वस्थाणि शस्त्राणि निर्ययुस्तदा तस्मात्स्थानात्स्वस्थाणि शस्त्राणि
निर्ययुस्तदा गंधर्वसैन्यसकलेमस्त्रैः प्रमहस्यत शस्त्रैः केचिद्विशरसः कृत्वा गंधर्वसत्तमाः विवाससः कृ
ताकेचित्केचिद्विमतन्द्विधाः कृताः केचिद्विचारवमेवकेचिद्युगास्थावव गंधर्वाणाववाः केचित्तसस्य
ग्रामशालिनाम तानानुसप्रतापेनभरतेननिपातिताः गंधर्वसैन्यनिहतेप्रव माहतानांशतानि पुष्पवृष्टि
पपातायभरतस्यतस्यत्वेति दिशाश्चनिर्मलाभूता देवानांचिंतनेभयं ततोदेवसहस्राणितस्मिंवेम्बरगाताः
ममेविमानस्थावभाषिरेभरतेयमेवतस्मतेइन्दुः॥ पितामहः वसेद्रेकाद्यपाश्चादेवतागणाः ईतवाने मे
शानुपदेवब्राह्मणाकारकं यस्मात्स्मादंममनोरदत्तानारायणेनदत्त माकंडेयः शतक्रतानिशम्यतद्वेता १६५

वाक्यमब्रवीत भरतः तवाशास्मर्वदेवानांमहीपांसकलेनत स्वविहेणवमहात्मायदातांसंगकारिणा भवेत
दृष्टहानोकेनिमित्तंमदिपोततः प्रतापेनिकृतमेतेकाः मत्तेनगानितमः वरमस्यहिमेदयः तथादेवपुष्टीयता
मिपेनमयकृतपुकावियानिपुरुस्तुर्य गंधर्वरतिन्द्रशपुत्रयोनमयाः कृतः निवेशितद्यामान प्रसादेनशान
कृतोः मार्कंडेयः एवमस्तित्वयोक्तवसत्तीकेवासवायथा वासवेनगतेनाके रामाविश्वरथमतः गंधर्वाणि
महोतनामरतेवाक्यमब्रवीत विश्वरथः गंधर्वानिहतावीरामदानाभंगकारिणः तथान्यमेनिसंरवदेवा
ब्राम्हणकंटकाः तस्मिन्ममयानेतस्त्वदेवानांवप्रयंकृतं तस्मात्मदात्तयितानायास्यामिशिरविपुनः मार्कं
डेयः भरतस्तममब्रवीयगंधर्वानिहतामया एतेन । । तमतः सिंधुसपरिपालय गंधर्वापरिपालास्मि
तथात्वंपरिपालकः मदीयनानपेनविशिष्टाकर्तमर्हसि सर्वधीवरघास्यात्पर्वतेगंधमादने प्र
यातामवतस्याचाल्यिष्यतिपुरसनम् एवंकृतेसंस्काराधिपुत्रस्वर्गाजितम् सर्वस्यभरतश्रीमा
न्गंधर्वसिद्धिवंशपा रघुप्रवीरोपिरामस्तोमःशत्रुनिहतावरदापुक विहितमानायमशापरेमनतान
न्दावदाम्परः ५ इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेमार्कण्डेयवज्रसंवादेशोनकुधर्वानामपंचपंचाशतमोध्यायः २६९
मार्कंडेयः शंत्रदितमनमदांसमध्याकालेसुदारुणं निवर्तयामासमरंपुर्पातिदुरतस्य निवर्तयानुम

वि। ध। मी। २७। रथैभरतैवाक्रमवर्त्तात् मेघाममदिनौपश्यतत्कृतौरत्नवंदन गंधर्वागमस्माकांणिहृनकेतनवृछ
णि उत्तगमनाणांकांणिवगुपयतयतो मेघूणिचेद्रप्रतिमः दद्दहस्ताकृकेडलैः भ्रूकटीनटउपो
दंशाकैः भातिमहितो पैवशीर्षेवमाकारैः वणिनादविभूषणाः वाङ्मिभांतिहृताणिवमथापिप पत्र
पत्रदलाकारैगंधर्वाणांतथाकैः भातिसायकविश्चित्रैस्मपद्मैववसंपन्न हसितहासस्माकारैः गन्ध
र्वाणांतथाकैः विभांतिवमधाकांणिवरवदनभूषितैः रत्नकपालरैविभिन्नैः गंधशीलाप्रमगजैः उत्रु
नतौविनः पश्चविनिकांणिपगतनम् श्राविकृतरत्नस्पर्शविहृतातैमथैवव पतितैगाहृतपश्यतरनाम
दितौरत्नि स्नानपद्मैः शशांकाभैस्वामरैस्वविराजितौ योक्रैः खलीनैः पर्याणैः नयाभिः कंतुभिमस्यछा क
शाः ददैस्वथावापैः पाषैः खड्गैः परशुधैः शारैर्नानाप्रकारैश्चनानानामांकितैः शुभैः मकरैरगदैः हारैः
केउलैरपिशोभितैः रथैर्नाथभवपश्यकाकृणिपिमनोहराम् गंधर्वास्यस्यमाणिक्षकाद्धिः स्वापदि
भिः पश्यमवाहमधांगमवांभरत्नभूषितम् श्राकृष्यमाणानिसुवकुक्रत्वाङ्गिः कनवहणि गाढस्थलोहद
श्पतनौवतरवपार्थिव सत्रिधानतैथानौविहृतकरपंकजं पञ्चहातानलिकानभस्वतापतौविभिः
श्रुपमेघस्पतैः वङ्कस्यथामेहणिभांतितैः उद्दैनास्पश्यगंधर्वांवापादिवमहीतितलाम् श्रनागमानेरङ्गाणि २७।

गंधर्वैर्वृतस्तथाकृतैः भूयस्तदेवमस्मैगंधर्वाणांतथाकृतै रागांतिरपिशान्तानागंधर्वान्पश्यगाढव यस्तार्णि
गतमानांवशातगणमरस्सः गंधर्वमांसलआनांसततेतनताशितो मयूरदानास्वप्राप्ताः कव्यादातनि
नाम्भरणं वैपैतपापदष्टिभिः कृतापदणस्पृश्यंति नानाविधानिरूपाणि पश्यकमभ्रमारणि केविस्फूलाकृ
शाकेविस्तांशवांलवबापरे लवोद्रनठवाः केविनयाविपटनासिकाः हृतानाः केकवातास्वदंतवासृवि
भांघाणाः तथाविवांस्तेमाणांमहादंष्ट्रामहामयाः पुरस्तात्पार्श्वयोः तेवाः पश्चादेग योपरे नानाविधा
नांसस्म्यांसहशेस्वनपाननैः नानावेशधरावारानानाविकृतदर्शनाः मिरवमास्वरपगव्याग्रवमास्वगस्वधा
श्राहृयंतिदर्शनस्यमहरंत्यन्यमरगुनमं श्रवेश्कंपममावाणमांसरक्तेनदानमन रक्तापणामर्झोदतिनकृता
मयथामत्रे स्वापंतिकपिनश्वात्यपापपंतिपरेस्तनम् रक्तकृत्वाकपालेषुकृतोस्येतगुनःपुनः भायाभि
स्वमदेवास्यपिवंतिकपिवरंणि पापपंतितयेश्वास्यामग्रामाम्नस्वयं भार्याकरभूतैघस्यकपालेषुपिवंत्यम
कोनरपुकपालेषुपिवन्त्यस्यस्त्रगुत्वणाः पिशितस्कंपयगतोकृत्वाहमातरस्पेतिवापरे हस्तमादायपश्चांनोदस्य
सं संनेतव्यथव दस्यनेन्यहसन्यस्यविकृतैस्वनपानवैरः गाथंनस्येशमपंनस्यकालदापंतिवापरे कतपांस्वनख
वास्यन्तस्यस्यमहीतेन श्रघांस्वटात्मिश्चतिरदृतिवतथापरात् कवंतिकनद्याश्चान्यैकनपाश्यायवृत्स्यता:

वि.
धं मा.
१३१

उक्तः स मां स्मस्य शृंतिके विष्णोर् विभूषितान् भक्ताचार्यौ निसत्तांच के विदश्रुतिरागवः भरतस्य प्रसादेन स्मासः स्म
इतिवापरे परस्परं वभाषिरे परे ऽथ मूपागताः नितम्भवान्नांतांच पुदेवैरप्पुमता वतेम महायापहिस्मयेन स्म
मेदवये एवमेतव संतमस्वरस्य विविधेनगुः रथं तथाम्येवीतंति मंत्रदाभशाउदेशाः एवं समभरत श्रीमान्मातलेन
प्रदर्शितः पश्यत्राणां तिरश्चायाः स्वगतं रदपूनः सोपस्य त्रगराभ्याशेवायधर्मा स्वविषादितं सेयंतस्यार्थिवेंद्राणां
वृतं तं समराघन दृष्ट्वा तेभरतं सर्वेराणां राम समतितं सयामेतयं वीरमभ्यनन्दत पार्थिवाः समेमेसमहाभोगेः
परिष्वज्य च पार्थिव संनयतां च धर्मात्मा पितविराति विसंतेदू ततः सर्वा मातरस्तानयानां प्रहृष्टा व्यायं तत्राभिरा
मास विवेशागारं रघुवंशानाथ संस्तूयमानाः स्तनिभिः इसिदूः इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे श्रुमार्कण्डेयवज्रसंवादे
रामभूमिवर्णनेनामसप्तमधिकशततमोऽध्यायः १८१ मार्कण्डेयः तस्यां रम्यायां तेतायां गंधर्वनगरी गजनाः गंधर्व पु
ज्ञाराजसमाज पुत्रः स्तचैवच रामानि वेतन्मयांगकरुड् मे पुत्राः स्थिताः सुहृत्कृतां तां वलवान्य नेमवलदर्पिताः
गृहयाः स्वरसेवानां संग्रामे विनिपातिताः नातिभागोऽस्ति देवस्य नाशकं तस्य विधेतं पतनानां पुत्रप्राणानां गंध
वतनयाहताः ये पुत्रा शयनीये पुत्रा यांपुमदोकदाः न निद्रामपि गच्छंति शोकेनैतेऽभ्यनतेन तामहूताति
नैवेतत्वरस्त्रीभिः विराजिता वीसने पतिताः नेपारदृष्टा पेत्रमहीतले पतांध्यवेरस्मात्याशोपविरेत्नसभाभाता ः १३१

नराणां तेषु तेषु सर्वेषां गांधर्वनाथैर्दृष्टानां युगलिंग पापेस्मर्तुं युध्यः पूर्वं वा रुरुजयेनास्मिद्यः येऽनन्यभूमिपालिंगपदः स्व
प्राप्यामस्तोवते हारांजलेव दर्पेण हारांजलस्व स्वभवस्तन हारांजलाक्षसर्वांग हारां जलेत्तवत्सल वाक्कायस्प
श्रितवपकस्पतेऽनेश्वर निर्भयादेवदेवस्याना विवस्वामायथामनि संपूर्णाचरवदनेपत्रंकादिभिराहृतं विष
मस्य मितो दृष्ट्वा यास्यामोयमसादने एवं तनेन शोकातेकरुणं विलपन्त्यथ गंधर्वानपुत्राणां पत्न्यस्ताः स
मेनोरताः ततस्तु दुःखशोकान्ताः करुणं समहत्तिष्ठिताः भर्तारं स्मरमारीणां काविदाऽविनाकृते विधा कृ
तेनैव वास्याकाविकृत्याच भर्तितं दृष्ट्वा न वारदुःखोत्तीका विज्ञा स्वास्थ्य स्थिति क्षणं पुष्पेसवतं नत्त्वावध्यमन्त्र
दुःखिताः इति सपाणिभिः कांसल्लनयनैः शिरो रुदान् नावापयां सामव नेयुग सच्यापि दर्शनं दुःखितामृ
तके शपल्लानन्समवांधपश्यति पतन्यपरिभद्रणां समालिंगति चापराः रोदेस्य स्यात्तथा राजन्मूर्त्यूक्तस्य म
पुत्रस्त्वया रुदन्तीनां तथा तासां तनपत्र्याः सदुःखिताः रुरुपुःकर्णराजविषक्रीणाशिरोरुहाः हाकांतहा
महाराजहामहाराज वल्लभ हासंस्वरदर्पज्ञहाशाशां निभानन हेभर्तः केनतेऽद्य हि सरणं प्रतिगाहिता
हाराजेल्लमिमां भूमिंसमालिंग्य शिखासित्र वसुधां शियवाहुभ्यां समालिंग्य नजामे किं शोनेपुर नासास
विशेषेणारणस्वसा विवरस्यापितेरागत्मनतं वसुधापि यां नागपाण वल्लदिनयासार्थायनष्कत्तम् प्रिया

वि
ध र्मो
२७२

ते यथापि महीनाथापि स्नाम पार्थिव पुत्रं विकनंदालिंगयत स्वं सकुलोद्भवः अनर्कितप्रयातेन त्वया म
दा विपाटिताः वामा वेणी कृष्णा स्यान्नित्यं नेरिपुसूदन राजेन पुत्रं प्राप्य नेविहितेवम यातेन तस्माउतिष्ठ
गते इशाय नेभजमा श्रिते नवाक्यं मया तु तमसौ नेतमसौनव कंठेन कं गदेष्यामसत्याहीनानन्तेस्वर कृतांता
वलया ज्ञानसेनाहृत्तेष्वनेदसा नाजयाम्यववनेत्वयायदि कृतं भवेत नाम विष्णुर्दियोगितत याम्साकं ना
नाथिप निम्नपृष्टागः कथं नयनातस्तविपिपित्तले उत्थाय वीर वास्माकं परिरक्षयतनुमनसे विलितस्ममसर्वानां
न्दमावचमयापि पानं कथमेकेनपुष्टे मानयपण निपातितः कृतेवपुः कृतेतेनः कृमालक्ष्माः कृतेवलं कृतेत
दिमलेक्षेत्कृवेतेवरणामता: कृतनीशं वर्णगारंकवते त्वया उभौ कृसालीलाकृसानक्ष्माः कृवतेवरव
दिनः वरवामरपाविणः कवजापरमांगनाः ग्रुपवाः सवयाहीनाग्रुपवसूदयामदः ग्रुपवसमरणीयस्वगतो सि
नवलभ नूनं कर्तवः स्वर्गं गतेनेदप्रमदानः पतक्ता स्वजनेन सगतिर्वक्षनयानव सष्टेदवाविणाकेनगतिः
सूरनिषेविता त्वयाशार्थं यता लोकपुष्पवृष्टिर्दाविवर्जिता कुलभस्जनस्याप्यनालितस्यतयात्वया दीर्घशयेण
कृतेवांवामावेण प्पनपट: विसर्जयननेन नरेशोतसमस्वादिताम्नया उपाने पुविविदे पुवने प्रपवनेपुव व
यमाथानकृष्णेसर्वलोकस्यपश्यतः वनसारमिदं नरं हदयं सत्पेष्टंकृते गतामममविष्टपुंतांशनया पदर्दो २७२

येते कर्हिरवंदना— गमहार्हशयनेविताः विगतमेनगोनेहरुधिरतोमहीतले कृतेभिन्नहृदना गामत्वगा हृ
वेतगताः कृतानेष्यागताननत्विकृविस्यविनोवेण सेयमहर्नितिहंनवहुत्वावाणपनुर्थरं कथनामनयपास
न्यरलोकायसावर्वा कृतानसर्ह्रष्टवपुसुलमनेश्वर सकपंमानपीण्णा पंसगामे विनिपातिताः तदयं किंका
ष्णमानितशाक्लवंसगतो नेमित्तिकस्यार्थोर्वामेनोसहपिसंगति यर्वविल पमानामता: शैल्यस्यतयोपितः
ग्रातिशयालिरपतंनानत्रिपतेतिमहीतले गिरांसिव विनिद्वंतिदारयंतिभूतांसप्ता पशंतिक्ष पलिर्वारं भूमावुत
क्रांतर्ताविते दृष्टाभ्युपमनिःसंतानिपतंतिमहीतले तासांनाटनशोहेममामाक्रांतमहीतले तामामासामनेवकृ
विदानाशपलोदिनः एतस्मिन्नेव काले तु तदेशमपरातितः गंधर्वैःसमभ्यायाइवतेनप्रवादिता सततस्थानम
याष्पेवतनेमर्वयथाविधि आशामयामासनदाताम्नाविश्ववयःशाने। सत्कारलेवयामास शैल्ययतनयः मद
गतिविश्ववयनाथ गंधर्वेस्त्वप्रचादितः गताप्रकृष्णितांकाष्ठैः सपुष्टेर्वहुभिस्तदा पुत्राणामसर्वपापेयाना
मष्येपातः वंदनागुरुकाष्ठेमनयाकालीयकस्यते वितागधेपमतेलेसप्रज्वाल्यबहुतेनव संस्कारयितताम्ना
वेत्रागयस्ववचनः गंधर्वा तनवचनातनस्त्रेवामहात्मनः नारायणं पुत्रमुख्यं गंधमादनम् निवेशकृत
वांस्तत्र सर्वविश्ववयात्वया सावनपुर्महाप्राततपास्वमानामहात्मना वभ्रूवतोउपिसरप्रयाने शैलपयावम्मजन

वि॰ ध मो १७३ ष्यागन गंधर्वराजस्य चक्रवर्त्तसंस्तुतां राघवमात्मवाक्यं इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे मार्कंडेयवज्रसंवादे गंधर्व
स्त्रीविलापो नामाशीत्यधिकशततमोध्यायः १८० मार्कंडेयः श्रूयतां पापहं सम्यक् शुक्लपक्षस्य कार्तिकम् उत्त
मं विशिष्टं त्रयाणां समस्तं दिनपंचकम् क्षीरोदशेषशायने भगवान्मधुसूदनः यावन्निद्रां तदा भेजे लोकानां
हितकाम्यया भक्त्या यस्तद्दिने कृत्वा पूजयित्वा जनार्दनम् महोत्सवं तथा कृत्वा तत्कार्तिकादिनपंचके चातुर्मा
स्यनिद्रां विष्णुर्मासस्य भक्तियोगतः विसर्जयामास तदा पूजयित्वा महीपतीन् उक्तावधि विधिं स्नातः पवि
त्रस्य परपांडितं गंधर्वनगरावासः विश्वस्य धनमेवं च संपूज्य वर्णादीनस्त्रैः कीर्त्यसनिकांतरम् नेमचैव श्री
घयामास मध्याह्ने दुःखितास्तेन प्रेषयितास्तेनेष्टा यास्किं विलक्षणः स्वसैनिकः उवाच महातलदेवं भरताग्रज
नवत श्रवणस्य त्तेनामासाम्नीत्याराज्ञवसतमः ततः कार्तिकमासस्य शुक्लपक्षे द्वादशीदिने उत्सवं विपुलं च के
में शाप्यादिवपंचकम् प्रबोधे देवदेवस्य विदशानां महोत्सवे तेनुक्ता महाराजेन कार्तिकां च विशांपतेः पूजयि
त्वा तत्र त्रायशांक चक्रवर्तादयं शुभे दिने सनक्षत्रे पूजयित्वा द्विजान्सर्वान् सावत्सरं पुरस्कृत्य सपिता सह राघ
वः सिंधोरुभयपार्श्वेन स्वकाय पुरद्वयं पुष्करं पुष्कलावत्यां तक्षं तक्षशिलां प्रति स्थापयिम्य पुरयोः कृत्वा साभि
षिच्य सुतावुभौ पुरद्वये महाराज निविष्टौ विदितात्मनौ पुष्करं पुष्करे पुत्रं तक्षं तक्षशिलापुरे पुरद्वयं समाकीर्ण २०३

वणिग्भिः ब्राह्मणैस्तथा शिल्पिभिश्च महाराज नानाशिल्पोपजीविभिः ततः पुत्रसमाकीर्णं देवायतनभूषणम्
प्रतिष्ठितं तदा राम पुत्राभ्यां भरतस्तदा धनरत्नाकरं नानासैर्विभज्य तनयावुभौ पुष्कलतिपरीदायतो संवत्सरं तदा
श्रुत्वा ते कार्तिके मासि नक्षत्रे तु गुणान्विते जगाम भरतः श्रीमानयोध्यां रघुनंदनः नगाधिप सानुयातः ससैन्यो वा समानतेन रघु
पातिना तीरस्थयाम्नस्तोपुत्रामानतेन तु पातितम् विसर्जयामास तदान्यविश्वस्य च पीडितम भरतः साक्ष
नयनो वत्सेन चतरंगिण्या स्नाकिन कांचनांगेन रथेन वतयाययौ संप्राप्य चरणौ तात गच्छेन भरतं तदा ददृशु
र्जनमनसः किंविदागतविभ्रमाः मद्रमीदृक्पराह्न भरतः कथमभ्यगात परस्परमपश्यंतो हरंतो ह्मस्तथाग
ताः भरतोपि तथा दृष्ट्वा त्रस्तान्सामितवित्तवसा ग्रामपत्तनसंबाधमरण्यं निजमपश्यंपुरी तां श्रुत्वा समाह्वाय या ध्या॰
दीर्घकालप्रवासकः प्रविश्य नगरं तत्र पताकाध्वजसंकुलं सप्रावदानभवनं सिक्तं चंदनवारिणा कृतेनासा
तयास्य सर्वं पूजितं नामरवालकस्य निर्ययौ पुरतस्तस्य वतरंगबलान्वितः रामात्तयामहात्मा नानागरैः सहलक्ष्मणः
भरतेन तु संगम्य हृष्टो विरकालप्रवासकम् समभ्यवास्यत तत्र मस्तकाणि कृत्वा महीतले भरतो मूर्ध्नि पाद्मापद्मविष्
स्वपादितम् सर्व कुशलं वृत्तं तदा यथाविधि यथार्हं पूजयामास तेन नगरवासिनं कुशलप्रश्नपीतेन
नास्ति तदृष्टां भिभाषता मतेन ततंद्रेन पूज्यमानो महामहः विवेश नगरं श्रीमान्सौरेतानाविधं भूगतः विमान

भा० १

वि०
प०मी
२७४

हंसं प्रासादमावास्य कपोतनतं सीतनेनमहातेजा वीरमात्मसमभूद्धंस प्रासादमहातेजा नरेन्द्रा
रमासुमेः तत्र कारितत्रता दोषमहान्कलकनलता नागदामदामासप्रसोवरुद्धरागतोत्रमात अयादायन
त्यागी पालि प्रविविशतदा सभात नत्रसिंहासनेन्नमसदृदर्शमहाभतम वेदनेनालिमांगमर्वाभरण
भूषितम संपूर्णचन्द्रवदने नीलोत्पलदलेक्षणे दृष्ट्वा रामं भवतः कृताभूमिगतं शिवः प्राणिपातमहा
तेजा लक्ष्मणोऽनविशापतः रामोपि भरतं च दृष्ट्वा समस्थाय महाभजं तग्राह पाणिना कंठे मर्द्धपाद्यायशाहकृ
त आदिदेशासनेनस्य दृष्टा जशनमसाध्यम् निवेदयत्नमहात्मानिर्गतपर्वाणां सगावः रामायधर्मनित्या
यथाशास्त्रमेव रामसने दृष्ट्वा रामाणां निवेदयिताहं नेयथावत्क्रमपप्रवीरः विसर्जयामास तदायगतात्महा
तयासमस्तदासविलस सवेतसभावसमगमया तो नासायवीरः समरेषु जीयः रामोपि गत्वा सहितःस्ततेन
वकारसमं निहतारिपक्षः ततस्तत्स्वयं परिवत्सरेन भूस्वायतामः पुरयोप्रतापम् कृताम तामुवां भवतस्य
विसर्जिताः देवमभिपरमांप्रहृष्टः एतन्मयोक्तं विनयेनमयातेरणातिरागवनत्र्नस्य आतवंसतः त्रिगमनपुसो
वितानयसोर्यपशोभितम इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमकाण्डे मार्कण्डेयवज्रसंवादे रामागमनं नाम
कोनसप्ततितमोऽध्यायः २९१ ओं श्रीगणेशाय नमः समाप्तश्चायं प्रथमः काण्डः अतः परं द्वितीयकाण्डं भवि २७४

ख्याति ओं नमः इति ओं अथ सर्वपत्रम् श्लोकस्य कथाप्रस्तावनम् १ हिरण्यगर्भोत्पत्तिः २ वराहप्रादु-
र्भावः ३ पातालवर्णनम् ४ लोकवर्णनम् ५ द्वीपविभागः ६ जम्बूद्वीपवर्णनम् ७ भारतवर्णने ८
जनपदवर्णने ९ समुद्रनदीवर्णनम् १० हिमवन्नदीवर्णने ११ कोसलावर्णनम् १२ अयोध्याव-
र्णने १३ इक्ष्वाकुकुलवं० १४ मधुकैटभवधः १५ पुरूरवोपाख्यानं १६ हिमवन्नदीवर्णने गंगोपा० १७ मा
र्गोपा० १८ गंगावतरणं १९ नाडकर्ण्योपा० २० त्रिविक्रमोपा० २१ गंगावाप्तिः २२ अनेनोपा० २३ ध्रुव-
वंशोपा० २४ दत्तात्रेयोपाख्या २५ हयग्रीवकल्पोक्तागमनम् २६ ब्रह्मलोकगमनम् २७ हरिदर्शनम् २८
वेदमन्त्रदर्श० २९ आदित्यद० ३० वरदस्तवः ३१ वस्वाद्युत्पत्तिः ३२ कालविपर्ययः ३३ नागकाद्रवप्रदाने ३४
नामोत्पत्तिः ३५ रामसमहेश्वरादेशः ३६ धर्मनिर्णयं ३७ शुक्रमार्कण्डेयसंवादः ३८ स्वप्नाध्यायः ३९ लक्ष्मीसंवा-
दने ४० अस्त्रलक्षणम् ४१ अस्त्रविभागः ४२ ताडकावधं ४३ शाल्ववाक्यं ४४ शाल्वनिर्याणं ४५ शाल्व
सेनाद्युतिर्मित्रदर्शने ४६ भार्गवरामदर्शने ४७ शाल्वसैन्यवधः ४८ शाल्ववधः ४९ अस्त्रप्राप्तिः ५०
शंकरगीतानामप्रश्नः ५१ विष्णुप्रतिशंकरविनने ५२ हिरण्याक्षवधः ५३ नरसिंहप्रादुर्भावः ५४
वामनप्रादुर्भावः ५५ विभूति ५६ भक्तिफलं ५७ भक्तिलक्षणं ५८ उपवासफलं ५९ उपवासविधिः ६०

वि॰ अभिगमनकालः ६० उपादानकरणम् ६१ इज्याकालविधिः ६२ स्वाध्यायकालः ६४ शंकरगीतासमा
ध मी॰ प्तिः ६५ नमिप्रतिशाकवाच्यशासनम् ६६ वैष्णवधर्मप्रादुर्भावः ६७ अशमननामदर्शनम् ६८ वराहादिद
२७५ र्शने ६९ अथः शौनकवधः ७० वराहस्तोत्रम् ७१ अर्कादिमासवर्णने ७२ कालमाहात्म्यं ७३ युगान्तवर्ण ७४
नमदवस्थाः ७५ कल्पान्तवर्णने ७६ महाकल्पवर्णने ७७ कालप्रभावः ७८ पद्मनाभोपाख्याने ७९ मा
नकालवर्णने ८० कल्पमाहात्म्यम् ८१ अव्ययफलनिर्देशः ८२ कालावयवदैवतम् ८३ षड्गुणः ८४ ग्रहशु
भाशुभे ८५ प्रतिदेशपीडाज्ञाने ८६ प्रतिपुरुषशुभाशुभे ८७ ग्रहतमेरलनिर्देशः ८८ नवग्रहस्नाने ८९
ग्रहतेजनाविधिः ९० ग्रहनक्षत्रस्नानविधिः ९१ शार्ङ्गेश्वरतन्त्रविधिः ९२ ग्रहपूजा ९३ मंडलकल्प
ना ९४ ग्रहस्थावाहनानि ९५ अनुलेपः ९६ ग्रहतपुष्पाणि ९७ ग्रहधूपानि ९८ ग्रहनैवेद्यानि ९९
ग्रहदीपादानि १०० होमसाध्यविभागः १०१ होममंत्राणि १०२ दक्षिणा १०३ प्रतिसरबंधनाशीर्वादः १०४
ग्रहशान्तिः १०५ ग्रहसंभवः १०६ ग्रहस्थादिसंभवः १०७ बृहस्पतिः १०८ बुधुमिष्यकः १०९ दाक्षायण्यु
त्पत्तिः ११० भृगुवंशकीर्तने १११ अंगिरोवंशानुकीर्तने ११२ अत्रिवंशानुकीर्तने ११३ विश्वामित्रवंशा
नुकीर्तने ११४ कश्यपवंशानुकीर्तने ११५ वसिष्ठवंशानुकीर्तने ११६ पराशरवंशानुकीर्तने अगस्त्यवं २७५

शानुकीर्तने ११८ धर्मवंशानुकीर्तने ११९ आदित्योत्पत्तिः १२० दितिवंशानुकीर्तने १२१ अग्निस्तोत्रं १२२ वा
युस्तोत्रं १२३ भगवद्दर्शनं १२४ कालनेमिवधः १२५ वराहप्रादुर्भावः १२६ मारुतोत्पत्तिः १२७ कश्यपप्रश्नः १२८
उर्वशीसंभवः १२९ उर्वशीरम्भासंवादः १३० कौशिकनावतारणं १३१ चन्द्रोदयवर्णनम् १३२ उर्वशीपुरूरवःस
मागमः १३३ उर्वशीसम्भोगः १३४ पुरूरवःप्रलापः १३५ त्रेताग्न्युत्पत्तिः १३६ पुरूरवः १३७ स्वर्गप्राप्तिः १३८
पितृगणकीर्तने १३९ श्राद्धोत्पत्तिः १४० श्राद्धविधिः १४१ श्राद्धद्रव्याणि १४२ श्राद्धकालाः १४३ पात्रा
पात्रपरीक्षा १४४ श्राद्धदेशानुकीर्तने १४५ अशून्यशयनद्वितीया १४६ वृषभलक्षणं १४७ वृषोत्सर्गवि
धिः १४८ पुरूरवस्तपोवर्णने १४९ पावनतीवर्णने १५० हिमवद्वर्णनम् १५१ महाद्भुतसंभव १५२ आयत
नव १५३ अप्सरोगणक्रीडावर्णने १५४ पुरूरवसात्रिदर्शने १५५ रूपसत्रकरणं १५६ पुरूरवस्तविते १५ ७
राज्यप्रदाद्वादशी १५८ अकामाद्वादशी १५९ शुक्लपक्षद्वादशी १६० कृष्णपक्षद्वादशी १६१ श्रवणद्वाद
शी १६२ श्रवणद्वादशीकथा १६३ तिलद्वादशी १६४ तिलद्वादशीकथा १६५ गायत्रीमहात्म्यं १६६
दीपदानप्रशंसा १६७ ललितकोपाख्याने १६८ पुष्पाहरणफलम् १६९ उपलेपनफलम् संधायया॰
ख्यानम् १७१ पुरुषसूक्तरूपवर्णनम् १७२ प्रादुर्भावस्वरूपं १७३ अनन्तव्रतं १७४ मासनक्षत्रपूजनम् १७५

१७०;

वि. य. मी. २०६
शक्रवर्णनं १७६ प्रथममन्वंतरम् १७७ द्वितीयमन्वंतरं १७८ तृतीयमन्वंतरं १७९ चतुर्थमन्वंतरं १८० पंच
ममन्वंतरं १८१ षष्ठमन्वंतरं १८२ सप्तममन्वंतरं १८३ अष्टममन्वंतरं १८४ नवममन्वंतरम् १८५ दशमम
न्वंतरम् १८६ एकादशमन्वंतरं १८७ द्वादशमन्वंतरं १८८ त्रयोदशमन्वंतरं १८९ चतुर्दशमन्वंतरं १९०
अनेकविधप्रादुर्भावाः १९१ शक्रशापस्वरूपाणिकथासमाप्ताः १९२ स्तुतिमाहात्म्यम् १९३ गंधर्वरा
गमनक्रकरणं १९४ विष्णुपंजरस्तोत्रं १९५ सत्यवादप्रशान्तस्तोत्रं १९७ यज्ञोत्पत्तिः १९८ देहवंशः २००
यवनोत्पत्ति २०१ पुलोमवंशः २०२ शल्यप्रसूता २०३ भरतप्रस्थाने २०४ अनयात्रिका २०५ भरतनिर्याणं
२०६ प्रयाणकवर्णनं २०७ गंगातारः २०८ राजगृहागमनं २१० राजगृहप्रवेशः २११ स्नानसिकं २१२
गंधर्वसमागमः २१३ गंधर्वगर्जने २१४ शल्यपंचप्रतिज्ञायनाग्रगमनं २१५ अगस्त्यमाहात्म्यम् २१६
समुद्रवर्णने २१७ देवताप्रयाजने २१८ राक्षसेनानिर्याणं २१९ मालिराक्षवधः २२० राक्षसपातालवेशः २०
वेणुवणाख्याने २२२ रावणवरप्राप्तिः २२३ रावणभूलोकविजयः २२४ स्वर्गविजयः २२५ त्रिपुरदाहः २२६
अंधकजयः २२७ मांडव्यापा २२८ कृत्तिकापूजा २२९ अत्यन्ततीर्था २३० गुहोत्पत्तिः २३१ गुहलीलानि २३२
गुहबाणप्रतिप्रेपः २३३ महिषवधः २३४ देवयज्ञविध्वंसः २३५ दक्षयज्ञविध्वंसः २३६ कालदाहः २३७

वि. मु. य. मी. २३७
विस्तकवर्णं २३८ वलित्रावणसमागमः २३९ रावणमदापुरुषदर्शनं २४० वसंतवर्णनं २४१ ग्रीष्मव- २४१
र्णनवर्णने शत्रुघ्नप्रतिगमानुप्रासनं २४३ प्रावृड्वर्णनं २४४ शरद. २४५ हेमंतवर्णनं २४६ शत्रुघ्नप्रस्था
ने २४७ लवणवधः २४८ पुलदःवंशः २४९ राजकीर्तनं २५० शक्राभिषेकः २५१ राजोत्पत्तिः २५२
वानरोत्पत्तिः २५३ राजवानरयुद्धं २५४ गंधर्वप्रेषणं २५५ विरहिणीवर्णं २५६ विरहिवर्णनं २५७
निशापभोगः २५८ गंधर्वसैन्यनिर्याणं २५९ सैन्यनिर्याणं २६० संकुलयुद्धं २६१ द्वंद्वयुद्धं २६२ युद्धदि
वसः २६३ चतुर्थयुद्धदिनं २६४ पंचमयुद्धदिनम् २६५ षष्ठेदिनम् २६६ शल्यवधः २६७ रणभूमिवर्णनं
२६८ गंधर्वस्त्रीविलापः २६९ श्रीरामचंद्रभरतसमागमः समाप्तश्चायंप्रथमकांडानुक्रमणिका ॥ अस्
मिन्ग्रन्थे [illegible] ॥ ॥

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

प्रथमकांडः